SENECA

Traducere de
GHEORGHE GUȚU

Una dintre marile cărți despre condiția umană.
—GABRIEL LIICEANU

SCRISORI CĂTRE LUCILIU

HUMANITAS

Lucius Annaeus Seneca (sau Seneca cel Tânăr), om de stat, filozof și scriitor latin, s-a născut în anul 4 î.Cr. la Corduba (azi Cordoba), în provincia romană Hispania. În pofida unei sănătăți precare urcă destul de repede în ierarhia politică a unei Rome marcate de regimuri tiranice și represive. Câștigă și faimă literară, scriind tragedii și tratate cu caracter filozofic, literar și științific. Este, pe rând, condamnat la moarte de Caligula, apoi de Claudius, exilat opt ani în insula Corsica, apoi numit pretor și preceptor al tânărului împărat Nero. Timp de alți opt ani Seneca va fi adevăratul conducător al Imperiului Roman — o perioadă de pace și prosperitate. Treptat, relațiile sale cu Nero se răcesc, iar acuzațiile și calomniile se înmulțesc, acestea insistând pe contrastul dintre imensa bogăție a lui Seneca și nobilele precepte stoice pe care le promova. În anul 65, în urma descoperirii unui complot împotriva lui Nero, în care ar fi fost implicat și Seneca, filozoful este obligat să se sinucidă. Dintre operele sale cele mai importante amintim: De brevitate vitae (Despre scurtimea vieții). De providentia (Despre providență), Quaestiones naturales (Problemele naturii). De vita beata (Despre viața fericită), De ira (Despre mânie), tragedii ca Fenicienele, Hercule furios, Troienele, Medeea, pamfletul Apokolokyntosis divi Claudii (Prefacerea în dovleac a împăratului Claudius).

Gheorghe Guțu (1906-1994) a fost unul dintre cei mai de seamă clasiciști români. După absolvirea Facultății de Filologie a Universității din București (1928), desfășoară o lungă și fructuoasă carieră didactică, mai întâi ca profesor de latină la licee din Târgoviște, Cluj și București, apoi în calitate de conferențiar la Seminarul Pedagogic Universitar „Titu Maiorescu”. A publicat volumele: Lucius Annaeus Seneca: Viața, timpul și opera morală (1944); Dicționar latin-român (1966, Humanitas, 2012); Limba latină, manual pentru clasa a IX-a (1969); Publius Vergilius Maro, studiu literar (1970), precum și traduceri din Cicero, Quintilian, Iuvenal, Tacitus sau Dimitrie Cantemir.

Traducerea de față a fost publicată pentru prima dată la Editura Științifică, București, 1967.

SENECA
SCRISORI CĂTRE LUCILIU

TRADUCERE ȘI NOTE DE GHEORGHE GUȚU

Introducere și tabel cronologic de Dionisie Pîrvuloiu

HUMANITAS, 2020
BUCUREȘTI

INTRODUCERE

Eu, cel puțin, îmi petrec mult timp în contemplarea virtuții: o privesc tot atât de minunat cum privesc universul, pe care deseori mi se pare că-l văd atunci pentru prima oară.

Pe bună dreptate s-a spus că Seneca este cel mai modern scriitor latin. Cele 124 de scrisori către prietenul său Luciliu, guvernatorul Siciliei, alcătuiesc un tratat de morală pentru uzul posterității. Deschizând această carte scrisă acum două mii de ani, nu putem ocoli întrebarea dacă posteritatea ne mai cuprinde și pe noi. La ce bun să mai citim niște epistole cu temă morală? Ce ne mai poate învăța astăzi filozoful care a fost profesorul tânărului Nero, ba chiar a guvernat Imperiul în vremea lui?

Deși intitulată Scrisori morale, cartea lui Seneca nu este câtuși de puțin o colecție de predici și sfaturi. Pasionatul de filozofie și de cultură clasică va gusta nu doar ideile și belșugul de citate, raționamente și dezbateri ale acestei capodopere a „vârstei de argint” a literaturii latine, ci și scriitura curgătoare, plăcută și niciodată obositoare. Stilul este direct și proaspăt, condimentat cu episoade autobiografice savuroase. Stoicul Seneca este febril, năvalnic, mereu în căutarea înțelesului lucrurilor și împrejurărilor din viață. Filozoful nu enunță sentințe și maxime, ci întoarce un concept sau o idee morală pe toate fețele, căutând mereu ceva nou și revelator, fără să cadă în tezism sau să își conceapă un sistem moral constrângător. Modest și plin de înțelegere, nu lasă impresia că ar fi atotștiutor. Nu ezită să treacă „și în tabăra dușmană, nu ca dezertor, ci ca iscoadă”, citând adeseori din maestrul școlii filozofice rivale, Epicur.

Quintilian spunea că tocmai de aceea erudiții latini ai vremii strâmbau din nas când venea vorba despre nonconformistele opere ale lui Seneca, pline de asemenea „dulci defecte”. Nevoiți să-i recunoască succesul în rândul tinerilor, Fronto și Aulus Gellius îl vor categorisi cu dispreț drept „palavragiu și scriitoraș vulgar”. Privite cu ochii de astăzi, asemenea etichete sunt de fapt o apreciere a modernității și a capacității de a evada din tiparele și canoanele rigide ale scriiturii filozofice aride.

Împătimitul de înțelepciune nu va afla în aceste pagini nici disertații savante, nici tratate sistematice, ci se va trezi în mijlocul agorei, luând parte la veșnicele dispute dintre platonici, stoici și epicurei. Umorul, ironia fină și buna-dispoziție risipesc atmosfera de pedagogie sumbră și rigidă pe care o emanau, de regulă, învățăturile stoicilor. Seneca însuși nu se consideră un filozof în adevăratul sens al cuvântului, preferând să se delimiteze cu ironie de excesele scolastice si sofistice ale confraților:

„«Șoarecele (mus) este o silabă; șoarecele însă roade brânza; așadar silaba roade brânza.» Să presupunem că n-aș putea dezlega acest lucru. Ce primejdie mă amenință de pe urma acestei neștiințe? Ce neplăcere? Ar trebui, vezi bine, să mă tem c-aș putea prinde cumva silabe în capcana de șoareci sau, de nu voi lua seama, ca nu cumva cartea să-mi consume brânza! Afară doar de nu-i mai subtil silogismul următor: «Șoarecele este o silabă; silaba însă nu roade brânza; șoarecele, așadar, nu roade brânza». Ce prostii copilărești! Pentru aceasta ne încruntăm sprâncenele? Pentru aceasta am lăsat să ne crească barba? Asta-i ceea ce, gravi și palizi, învățăm pe alții?”

Chiar când sfătuiește, Seneca o face firesc, aidoma unui prieten mai hâtru, fără urmă de autoritate inchizitorială. Deși unul dintre cei mai erudiți oameni ai epocii sale, el nu ezită să zeflemisească artele și științele care se iau prea în serios, pierzând din vedere tocmai dimensiunea umană.

Scrisorile lui Seneca sunt, probabil, cel mai bun și mai atrăgător curs de morală, spunea Diderot, cititor fervent și exeget al stoicului latin. Forma literară a epistolei îi permite lui Seneca să evite Scylla rigorismului și Carybda laxismului. El nu ne vorbește ex cathedra, ci ni se înfățișează ca un om viu, adeseori contradictoriu, proteic, comunicându-ne o experiență de viață curgătoare și luxuriantă. Departe și de ascetismul aproape fanatic al lui Epictet, și de sublimul lui Marcus Aurelius, Seneca este un realist sceptic și nu foarte optimist. Invitația lui către virtute depășește condiționările sociale sau religioase, ceea ce îl va așeza, alături de Socrate și Cato cel Tânăr, printre „sfinții laici ” ai iluminiștilor.

Sufletul - observă Seneca - este nestatornic și complex, aproape imposibil de cuprins în definiții seci cu valoare universală. Metoda sa, în măsura în care putem vorbi aici despre o metodă, ar fi cea intuitivă, naturală, experimentală: întâlnirea cu adevărul, cu divinul și cu universalul în concretul tumultuos al vieții de zi cu zi. Seneca nu este un stoic de școală. Nu se simte tributar niciunui filozof. Ba chiar îi recomandă foarte apăsat lui Luciliu să se desprindă de autorii citiți și citați și să gândească cu propria minte,

independent și original. Gândirea sa este eclectică, sintetizând ideile mai multor școli filozofice; se îndepărtează de viziunea impersonală a stoicismului care vedea omul ca pe o simplă părticică din sinele universal, insistând asupra persoanei care se poate dezvolta și tinde spre desăvârșire. Seneca nu se pierde în discuții teoretice vane, ci ne deschide căi prin care putem dobândi bunul cel mai de preţ - libertatea:

„Așa precum orice soi nu-și arată calitățile sale decât în stare de desăvârșire, tot așa nu vezi la om binele decât atunci când rațiunea îi este desăvârșită. Și ce este acest bine? Îți voi spune: sufletul liber și superior, care-și supune totul și nu se robește nimănui".

Cititorul de azi mai poate găsi în aceste epistole de acum două mii de ani un prototip superior al cărților de dezvoltare personală. Stoicii au fost printre primii care au alcătuit asemenea rețete de viață, pentru eliberarea de angoasa și grijă, căutând să confere motivație și sens atât activității umane, cât și împrejurărilor neașteptate ale vieții. Cum să avem mai multă încredere în forțele proprii? Cine suntem? Care e secretul viețuirii în armonie? Ne-o spune Seneca:

„Însușirea de căpetenie a unui om este rațiunea desăvârșită. Căci omul este o ființă rațională: rostul cel mai înalt al lui se împlinește dacă își desăvârșește însușirea pentru care a fost creat. Și ce oare cere de la dânsul această rațiune? Un lucru foarte ușor: să trăiască potrivit cu natura lui".

Obstacolele în calea perfecționării umane sunt pasiunile, viciile, patimile care dezechilibrează armonia lăuntrică a omului. Seneca observă că de aceste defecte,
„care te stăpânesc uneori cu rândul, alteori de-a valma, te scapă numai înțelepciunea, care este singura eliberare. Un singur drum duce la dânsa și drumul e drept: n-ai să-l rătăcești. Mergi deci cu pas sigur. Dacă vrei să-ți supui totul, supune-te rațiunii. Dacă te va stăpâni rațiunea, vei stăpâni pe mulți. De la dânsa vei învăța ce și cum trebuie să faci: n-ai să te trezești pe neașteptate în mijlocul lucrurilor".

Alături de alți autori stoici, Seneca a devenit o mină de aur pentru cărțile motivaționale și de dezvoltare personală din zilele noastre. Piața de carte din Occident abundă in titluri care nu mai au nevoie de niciun comentariu: Teach Yourself Stoicism and the Art of Happiness, The Philosophy of Cognitive Behavioral Therapy: Stoic Philosophy as Rational and Cognitive Psychotherapy, Pin saggi con Lucio Anneo Seneca, How to Keep You Cool: An Ancient Guide to Anger Management - Seneca, Stoicism for Beginners: Transform Your Life with Stoic Philosophy, Habits & Knowledge from Marcus Aurelius & Seneca, Four Faces of Anger: Seneca, Evagrius Ponticus, Cassian, and Augustine, Stoicism in Modern Life: Stoic Mindset to Discipline, Mental Toughness, & Emotional Intelligence, La filosofia di Seneca come terapia dei mali dell'anima și multe, multe altele.

Rezolvarea problemelor și crizelor personale stau în puterea fiecăruia. Secretul? Cunoașterea de sine, analiza sinelui și pacificarea interioară, după ce rațiunea a preluat controlul, ținând la respect tumultuoasele pasiuni. Apoi soluții și rețete concrete, de autosugestionare, automotivare și autoconvingere:

„Ce să fac? Moartea mă urmărește și viața trece în goană. Învață-mă să nu fug de moarte și să nu las să-mi treacă viața. Dă-mi curaj în înfruntarea greutăților și liniște deplină în fața inevitabilului. Dezleagă-mă din strânsoarea timpului. Arată-mi că prețul vieții nu stă-n durata ei, ci în felul cum o folosești, că se poate întâmpla, ba chiar se și întâmplă foarte des, ca cineva care-a trăit foarte mult să fi trăit prea puțin. Spune-mi de câte ori merg la culcare: «S-ar putea să nu te mai trezești», și la trezire: «S-ar putea să nu mai dormi niciodată». Spune-mi la plecare: «S-ar putea să nu te mai întorci», și la venire: «S-ar putea să nu mai pleci»".

Soluția nu este exterioară, ci lăuntrică:

„După ce însă vei scăpa de această boală, orice schimbare a locului îți va face plăcere. Chiar dacă ai fi gonit la capătul lumii, în orice colț sălbatic de țară te-ai așeza, acea așezare, oricum ar fi, îți va părea primitoare. Interesează mai mult în ce stare de spirit vii decât unde mergi și, de aceea, nu trebuie să ne legăm sufletul de niciun loc. Nu m-am născut pentru un singur colț de lume; patria mea este întreg universul".

În pofida panteismului său, la Seneca nu întâlnim acea dorință de stingere în neant, de dizolvare in marele tot, specifică unor forme de ascetism extrem. El este preocupat de tribulațiile vieții de zi cu zi și de modul cum le putem depăși fără a ne lăsa influențați de ele. Viziunea sa ar putea fi numită optimism moderat, cuprinzând idei cât se poate de actuale: deplina credință în capacitatea omului de autodepășire și dezvoltare, solidaritatea socială, dragostea pentru toți oamenii, opoziția față de sclavie, dezgustul față de violența gratuită (luptele de gladiatori sunt socotite de Seneca drept crimă legală), spiritul tolerant, timpul ca bun suprem al omului, moartea văzută ca fenomen natural.

Seneca însuși a trăit o dramă existențială, un conflict lăuntric sfâșietor. A făcut parte din elita unui regim pe care inițial l-a girat, dar ulterior l-a dezavuat. Epoca sa este poate apogeul coșmarului pe care îl trăia Cetatea Eternă, început cu un secol în urma. Domnia lui Augustus a însemnat un intermezzo scurt de pace și liniște. Urmașii săi dezlănțuie infernul. Războaie civile, proscripții, crime motivate politic, persecuția adversarilor, limitarea libertății de exprimare, exilurile, confiscările averii, conspirațiile împotriva autorității, schimbările bruște de regim, toate creează o atmosferă care ne amintește de coșmarurile istoriei politice a veacului XX.

Îl putem citi astăzi pe Seneca și ca pe un psiholog, ca pe un psihoterapeut filozofic sau ca pe un orator motivațional. El dedică zeci de pagini morții și modului cum ne putem elibera de teamă în fața ei. Vorbește cu multă pătrundere despre cele două cauze profunde ale fricii de moarte: „Oamenilor le e la fel de frică să fie în infern ca și să nu fie nicăieri”. Omul uită că este un simplu pelerin pe acest pământ. Epicur recomanda neîncetata cugetare la moarte, iar Seneca face la fel:

„Și această ființă nu-i nicicând mai divină decât atunci când se gândește la moarte și-și dă seama că omul a fost făcut ca să-și împlinească viața, că acest trup nu este o locuință, ci un loc de popas - de fapt, un scurt popas - pe care trebuie să-l părăsești, de îndată ce vezi că ești o povară pentru gazdă. Cea mai puternică dovadă, dragul meu Luciliu, că sufletul vine dintr-un lăcaș mai înalt este că lumea în care trăiește i se pare joasă și strâmtă și că nu se teme a o părăsi. Și după ce am avut parte de un trup atât de șubred, ne facem planuri veșnice și ocupăm cu speranțele noastre tot spațiul pe care se poate întinde o viață de om, nemaisăturându-ne de bani și de măriri. Ce poate fi mai nerușinat, ce poate fi mai prostesc decât aceasta?”

Seneca nu ne spune limpede ce crede despre o posibilă continuare a existenței după moarte. Uneori lasă să se înțeleagă că omul se risipește în materia din care a fost alcătuit, reintegrându-se într-o natură care este una cu divinitatea; alteori pare să vorbească de o existență fericită după moarte. Fiecare își alege motivația potrivită spre a înfrânge teama de moarte:

„Nu-i nimeni atât de copil ca să se teamă de Cerber, de întunericul infernului și de stafiile care apar ca niște hârci. Moartea sau ne nimicește, sau ne dezrobește. Pe cei dezrobiți, după ce au scăpat de poveri, îi așteaptă o viață mai bună. Pe cei nimiciți nu-i mai așteaptă nimic: binele și răul dispar totodată”.

Paradoxal, moartea este cea care dă vieții sens și motivație. Conștiința morții îl determină pe om să prețuiască fiecare clipă și să trăiască pe deplin în prezent. Carpe diem! Omul, spune Seneca, trăiește adeseori într-un univers iluzoriu, ireal, fie în trecut, năpădit de amintiri, regrete și nostalgie, fie în viitor, copleșit de angoasă și griji pentru lucruri care încă nu s-au petrecut și pentru care suferă inutil.

Pentru a ne ancora cât mai statornic în prezent, Seneca recomandă grija pentru ceilalți. Dragostea și atenția îndreptate asupra celui de lângă noi ne fac să trăim cu adevărat aici și acum. Egoismul nu aduce fericirea. Sfaturile stoicilor le par unora insensibile, recunoaște Seneca. Acuzația era frecventă în Antichitate, însă filozoful argumentează că nicio altă școală de gândire nu iubește omul și nu se îngrijește de binele lui ca stoicii. Izvorul iubirii este rațiunea:

„Singurul ei rost este să descopere adevărul despre lucrurile divine și omenești. Împrejurul ei stau tot timpul religia, pietatea, dreptatea și tot alaiul virtuților, strâns unite ca într-un buchet. Ea este cea care ne-a învățat să venerăm pe zei și să iubim pe oameni, ea ne-a arătat că zeii sunt atotputernici, și oamenii sunt frați. Această frăție a rămas multă vreme neprihănită, până când lăcomia a risipit unirea și a devenit cauza sărăciei chiar și a acelora pe care-i făcuse foarte avuți. Vrând să aibă averi proprii, oamenii au încetat să le mai aibă pe toate.”

Seneca exprimă recomandările filozofiei stoice simplu și direct, articulându-le într-o adevărată terapie a spiritului și a corpului. Atunci când privim omul și viața așa cum sunt, fără să le idealizăm inutil, ne înarmăm cu un optimism bine temperat. Stoicii credeau că divinitatea pătrunde totul, destinul fiind prin urmare inevitabil; Seneca, în schimb, atribuie un loc de seamă liberului-arbitru:

„Dorești să știi care-i acest mijloc de apărare? Omul să nu se indigneze de nimic din ce i se întâmplă. Să fie convins că tot ce pare că-l izbește este în legătură cu conservarea universului și face parte din ceea ce asigură mersul și ordinea lumii. Tot ce e pe placul divinității să-i fie pe plac și omului. Să se mândrească totuși că nu poate fi învins, că e mai presus de orice rău, că prin rațiunea sa, mai puternică decât orice, el calcă în picioare întâmplarea, durerea, năpasta. Iubește rațiunea! Iubirea ei te va înarma împotriva celor mai grele încercări”.

Nu în ultimul rând, cititorul interesat de religia și morala creștină va găsi în aceste epistole o hrană prețioasă. Sunt nenumărate pasajele care par extrase din scrieri ale Sfinților Părinți. Studiile de specialitate

demonstrează cât de mult s-au inspirat scriitorii creștini - în special cei latini - din operele lui Seneca în particular, dar și din cele ale stoicilor în general. Fapt remarcabil, se vorbește chiar despre o influență directă a lui Seneca asupra Noului Testament, în speță asupra Epistolelor Apostolului Pavel. Tonul lui Seneca are adesea rezonanțe evanghelice, patristice, cu ecouri de predică sau de omilie morală. În limba română, tălmăcirea lui G. Guțu pune în valoare aceasta dimensiune în modul cel mai fericit:

„Poartă-te cu cel mai prejos decât tine așa cum ai dori să se poarte cu tine cel mai presus decât tine."

„Tot ceea ce vezi este una: aici se cuprind și cele divine, și cele omenești: suntem membrele unui trup uriaș."

„Cred că cel care a spus: «virtutea ne place mai mult, frumos când e omul» s-a înșelat, căci ea nu are nevoie de nicio înfrumusețare. Ea însăși este o mare podoabă și sfințește trupul în care sălășluiește."

„Dar rațiunea nu este altceva decât o parte a spiritului divin coborâtă în trup omenesc. Dacă rațiunea este divină și dacă niciun bine nu există fără dânsa, orice bine este divin."

„Așadar, binele nu se naște din rău, așa cum din măslin nu se fac smochine. Cum sunt semințele, așa este și rodul."

„Ce-mi cercetezi dacă Penelopa a fost o femeie cinstită sau dacă a înșelat numai lumea, dacă a bănuit, mai înainte de a afla, că cel pe care-l vedea era Ulise? Învață-mă ce este castitatea și ce valoare are, dacă ține de trupul sau de sufletul cuiva. Știi ce este o linie dreaptă; la ce-ți folosește dacă nu știi ce e drept în viață?"

Asemenea spuse ar fi putut ieși de sub condeiul unui gânditor creștin. Seneca afirmă că singurul bine este virtutea, iar singurul rău este viciul, păcatul, răutatea. Insistența asupra providenței, lăsarea în voia divinității, analiza minuțioasă a conștiinței, iubirea pentru toți oamenii, omul văzut ca „lucru sacru" pentru om (homo res sacra homini), asemănarea cu divinitatea prin virtute, Zeul văzut ca „părinte al neamului omenesc", starea de nepătimire, de eliberare de patimi ca scop al practicii ascetice (apatheia), conștiința decăderii naturii umane sunt doar câteva dintre locurile comune lui Seneca și teologiei creștine. Filozoful arată că adevărata închinare cuvenită divinității este cea spirituală, criticând formalismul și superstițiile cultului din temple:

„Să ne opunem ca cineva să aprindă sâmbăta opaițul, fiindcă nici zeii n-au nevoie de lumină, și nici oamenilor nu le place funinginea. Zeul nu are nevoie de slujitori. De ce? Fiindcă el însuși poartă de grijă neamului omenesc, este de ajutor pretutindeni și tuturor. Oricât ar auzi un om despre măsura pe care trebuie s-o păstreze în sacrificii, oricât de departe s-ar ține de superstițiile dăunătoare, niciodată nu va progresa suficient, dacă nu va concepe cum trebuie în spiritul lui divinitatea ca atotcuprinzătoare, atotdătătoare și fără de răsplată binefăcătoare".

Aidoma creștinilor, Seneca este un pelerin în această viață, adevărata existență fiind în altă parte:

„Când va veni ziua care separă acest amestec de divin și uman, îmi voi lăsa trupul aici unde l-am găsit, iar eu mă voi întoarce iarăși printre zei. Nici acum nu sunt înstrăinat de ei, dar țărna cea grea mă ține pe loc. Viața omului este un popas, care este preludiul altei vieți mai bune și mai lungi. Precum pântecele mamei ne ține nouă luni de zile și ne formează nu pentru el, ci pentru locul în care vom fi trimiși, gata pregătiți să respirăm aerul și să rezistăm la lumina zilei, tot așa în acest timp, care se întinde din copilărie până la bătrânețe, ne formăm pentru o altă naștere. Ne așteaptă un alt început, o altă rânduială a lucrurilor".

Astfel de asemănări izbitoare nu au putut rămâne fără un răspuns din partea creștinilor. De aceea, câteva sute de ani mai târziu, a apărut un fals epistolar între Seneca și Apostolul Pavel. Seneca se sinucide în anul 65 d.Cr., când Pavel se afla deja la Roma, unde va fi martirizat, potrivit tradiției creștine, în anul 67. În anul 51, Pavel compăruse ca acuzat în fața guvernatorului Ahaiei, Gallio, nimeni altul decât fratele lui Seneca. Fusese achitat. Suficiente pretexte pentru epistolarul apocrif. S-a lansat și teoria că Seneca s-ar fi convertit la creștinism, murind așadar ca martir. Sfântul Ieronim, în prima „istorie a literaturii creștine" (Despre bărbații iluștri, scrisă prin 392 d.Cr.), îl trece printre autorii creștini, considerându-l sfânt, iar în veacul trecut teologul J.B. Lightfoot a alcătuit o compilație de texte paralele, extrase din Seneca și Evanghelii. Trebuie spus însă că aceste încercări de a explica similitudinile frapante între doctrina creștină și cea a lui Seneca trec prea ușor peste diferențele notabile: apologia sinuciderii, panteismul, fatalismul, orgoliul înțeleptului și destule altele.

Seneca a avut cititori fideli în fiecare epocă: marii teologi creștini dintotdeauna, ca Augustin, filozofii antici și medievali, Erasmus din Rotterdam, Roger Bacon, Petrarca, Shakespeare, Baltasar Gracian, Montaigne, Diderot, Leibniz, John Milton, Hugo Grotius, David Hume, Pascal, Balzac, Emerson, Goethe,

Schopenhauer, Kierkegaard, și lista poate continua la nesfârșit.

Scrisorile sale nu se avântă în eterul filozofiei, ci ne vorbesc despre viață. Ele sunt astăzi vii, seducătoare, tonice. Firescul și autenticul sunt aici la ele acasă. Seneca se adresează tuturor, căutând, dincolo de veșmintele sociale sau culturale, omul în sine. Epistolele acestea sunt, de fapt, un dialog al gânditorului cu toți cititorii săi, o cale a înțelepciunii prin concretul vieții zilnice, cu toate ale ei - ură și iubire, bucurie și întristare, suferință, boală, moarte și speranță. Dacă ar fi să le rezumăm în câteva cuvinte, am putea spune că sunt o invitație la autocunoaștere, o invitație la libertate: „Mă întrebi ce e răul? A te lăsa covârșit de ceea ce numim rele și a-ți sacrifica libertatea, pentru care ar trebui să suferi orice”.

Dionisie Pîrvuloiu

TABEL CRONOLOGIC[1]

54 î.Cr.

Se naște Seneca cel Bătrân (Lucius Annaeus Seneca), tatăl filozofului, la Corduba (în sudul provinciei romane Hispania), într-o familie bogată aparținând ordinului ecvestru. Va fi cunoscut și sub numele Seneca Retorul.

44

Asasinarea lui Caius Iulius Caesar.

43

Asasinarea lui Cicero, adversar al lui Marcus Antonius.

31

Bătălia de la Actium, în care flota lui Octavian o învinge pe cea condusă de Marcus Antonius și Cleopatra.

-14 d.Cr. Augustus este unic conducător al Imperiului Roman. Sfătuitorii săi apropiați sunt onestul Agrippa și mai liberalul Mecena.

Seneca cel Bătrân profesează oratoria la Roma.

27

Octavian primește titlul de „Augustus” din partea Senatului. Se instaurează Principatul. Roma devine imperiu.

23

Augustus este gratificat cu demnitatea de „tribun al plebei” pe viață, precum și autoritate deplină asupra provinciilor senatoriale.

19

Hispania este cucerită complet de romani.

8

Se naște Lucius Novatus (cunoscut ca Gallio), fratele lui Seneca.

Cca. 1 d.Cr.

Se naște la Corduba Lucius Annaeus Seneca (cel Tânăr), al doilea fiu al lui Seneca cel Bătrân.

1-5 d.Cr.?

Se naște al treilea fiu al lui Seneca cel Bătrân, Marcus Mela.

4

Augustus îl adoptă pe Tiberius, care, la rândul lui, îl adoptă pe Germanicus, tatăl Agrippinei, mama lui Nero.

5

Seneca cel Tânăr se mută la Roma, unde va fi inițiat în retorică și filozofie sub îndrumarea stoicilor Attalus și Sotion, precum și a lui Papirius Fabianus,

adept al lui Q. Sextus.
14

Moartea lui Augustus. Tiberius devine împărat.

-19 d.Cr. Seneca cel Tânăr devine adept al școlii pitagoreice.
19

Tiberius ia măsuri aspre împotriva cultelor religioase orientale. Seneca cel Tânăr, la insistențele tatălui său și fiind bolnav de astm, renunță la pitagoreism și la regimul alimentar vegetarian.
20

Având de mic o sănătate șubredă, Seneca cel Tânăr face un lung sejur în Egipt (unde era guvernator un unchi de-al său) pentru a se reface. Călătorește prin toată țara, învățând scrierea hieroglifică, citind, studiind și inițiindu-se în riturile religioase de acolo. Scrie două lucrări - din nefericire pierdute - despre Egipt și India.
31

Seneca cel Tânăr revine la Roma și își începe cariera politică.

Epoca lui Augustus a fost un moment de respiro într-o perioadă (sec. I î.Cr.-sec. II d.Cr.) funestă a istoriei romane, însângerată de conflicte interne, luptă pentru putere și represiune nemiloasă. Tiberius reinstaurează teroarea după ce reprimă complotul condus de prefectul Seianus. Paranoia - mai mult sau mai puțin îndreptățită - pune stăpânire pe împărat, care vede peste tot conspirații și tentative de asasinat. Seneca are nenorocul să trăiască sub patru împărați obsedați de „purificarea” clasei politice de adversari, Tiberius - un monstru însetat de sânge, Caligula - un nebun patentat, Claudius - un bufon sinistru și Nero - un tiran megaloman.
35

Seneca cel Tânăr devine quaestor (însărcinat cu atribuții juridice și financiare) și senator.
37

Caligula, fiul lui Germanicus (mort în anul 19), îi urmează lui Tiberius la tron.

Seneca cel Tânăr publică lucrările De providentia (Despre providență) și Consolatio ad Marciam (Consolare pentru Marcia). Domnia lui Caligula va sta și ea sub semnul proscripțiilor, al terorii și al represiunii adeseori arbitrare. Seneca va evoca torturarea și execuția filozofului stoic Iulius Canus, care stârnise gelozia împăratului, precum și a senatorului și scriitorului Iulius Graecinus și a regelui Ptolemeu de Mauretania, acuzați de a fi complotat împotriva împăratului.
38-40

Seneca cel Tânăr este condamnat la moarte de Caligula, care era invidios pe

faima și autoritatea filozofului. Este cruțat de execuție din cauza sănătății sale precare, împăratul fiind convins că nu mai are multe zile de trăit.

39

Seneca cel Tânăr este tribun al plebei. Moare Seneca cel Bătrân.

40

Seneca se căsătorește și are un fiu. Devine un intim al familiei imperiale, fiind un apropiat al Agrippinei.

41

Destinul va fi neîndurător cu Seneca, acesta pierzându-și fiul. În epistole va evoca adeseori suferința pierderii unui copil și cum se poate trece peste ea. Scrie acum De ira (Despre mânie). În același an Seneca își va pierde și soția. Caligula este asasinat, iar Claudius devine împărat. Continuă epurările în rândul senatorilor și intrigile din familia imperială. În conflict deschis cu Claudius (din cauza intrigilor Messalinei, soția împăratului care îl acuza de adulter cu o soră a împăratului), Seneca este exilat în Corsica.

42

Aflat în exil, scrie De constantia sapientis (Despre statornicia înțeleptului).

42-43

Tot în Corsica va scrie două consolații, pentru Helvia și Polybius.

44

Claudius cucerește sudul Britaniei. Ulterior, Seneca va face o însemnată parte din avere în această nouă provincie. Avuția lui Seneca era colosală. Nero îl înzestrase cu numeroase vile și proprietăți (la Baiae și Nomentum), pe lângă sumele obținute din manevrele sale financiare. Istoricul Paul Veyne afirmă că Seneca a creat „unul dintre cele mai importante sisteme de investiții bancare ale vremii”. Averea filozofului era estimată la câteva milioane de sesterți.

48

Claudius propune cetățenia romană pentru o parte dintre supușii provinciilor imperiale. Faptul îl scandalizează pe Seneca. În așteptarea grațierii, va scrie De brevitate vitae (Despre scurtimea vieții). Messalina, soția lui Claudius, este executată la ordinul acestuia.

49

La insistențele Agrippinei, Seneca este rechemat din exil și devine preceptorul tânărului Nero, fiul lui Agrippa. Este numit praetor (guvernator al Romei). Se recăsătorește cu Pompeia Paulina, fiica senatorului Pompeius Paulinus.

Claudius se recăsătorește cu Agrippina, fiica lui Germanicus și nepoata sa.

50

Claudius îl adoptă pe Lucius Domitius Ahenobarbus,fiul Agrippinei, care

va primi mai apoi numele de Nero.

52

Apostolul Pavel compare, la Tesalonic, în fata tribunalului condus de fratele lui Seneca, Gallio, guvernator al Achaiei între anii 51 și 53; este achitat.

53

Seneca scrie De tranquillitate animi (Despre liniștea sufletului).

54

Moare Claudius, otrăvit de o mâncare cu ciuperci. Nero, în vârstă de 17 ani, îi urmează la tron.

Seneca alcătuiește și rostește cuvântarea funebră pentru Claudius, precum și discursurile în onoarea noului împărat. Pe de altă parte, va scrie un pamflet acid împotriva lui Claudius, Apokolokuntosis divi Claudii (Prefacerea în dovleac a divinului Claudius).

54-59

„Epoca de aur” a domniei lui Nero. Agrippina este treptat îndepărtată de la putere, iar autoritatea în Imperiul Roman o exercită prefectul Burrus și Seneca. Aceștia din urmă intră în conflict cu Agrippina, dar sunt susținuți de Nero.

55

Britannicus, fratele lui Nero, este asasinat la ordinul împăratului, iar moartea lui este prezentată oficial ca pricinuită de o criză de epilepsie. Gallio, fratele lui Seneca, devine consul.

56

Seneca este ales consul.

Publică De dementia (Despre clemență), pe care i-o dedică lui Nero. Scrierea este o apologie a împăratului, demonstrând aristocrației romane că uciderea lui Britannicus era sfârșitul, nu începutul vărsărilor de sânge.

58

Atmosfera sumbră de tensiune și incertitudine se adâncește în societatea romană. Nero vede comploturi peste tot. Senatorii și aristocrația trăiesc cu sabia lui Damocles deasupra capului. Suillius, un senator corupt, îmbogățit de pe urma proceselor, îl acuză pe Seneca de imoralitate și de a se fi îmbogățit prin mijloace necinstite. Seneca îi va răspunde în De vita beata (Despre viața fericită).

59

Nero ordonă asasinarea Agrippinei, principala protectoare a lui Seneca. Acesta din urmă și Burrus sunt nevoiți să accepte matricidul. Relațiile filozofului cu Nero sunt tot mai tensionate.

60

Împăratul inaugurează Jocurile Neroniene, după model grecesc.

61

Excesele tiranice ale lui Nero continuă. Acuzațiile împotriva unor înalți demnitari - întemeiate sau nu - declanșează persecuții, exiluri, execuții, confiscări de averi etc.

Nero îi refuză lui Seneca retragerea din viața politică. Împăratul refuză politica pacifistă și clementă sugerată de dascălul său. Acesta din urmă își scrie acum o parte dintre tragedii.

Seneca și alți bancheri romani se îmbogățesc în urma impozitării excesive a provinciei Britannia. Aceasta declanșează revolta populației locale, condusă de legendara regină Boudica. Eroica rebeliune va fi înăbușită de legiunile romane.

62-63

Tirania și cultul personalității lui Nero ating culmile absurdului. Moartea lui Burrus și a lui Serenus, unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Seneca. Nero își repudiază prima soție, pe care o asasinează, și se căsătorește cu Poppaea.

Seneca publică De otio (Despre liniște) și Naturales quaestiones (Problemele naturii).

64

Nero este în turneu prin Grecia, unde primește felurite premii în urma prestației sale artistice pe scenele teatrelor. Pentru a reface vistieria secătuită de generozitatea sa față de plebea romană și de programul său edilitar, Nero confiscă averile templelor.

Seneca publică Moralis philosophiae liber (Filozofia morală) și își definitivează Scrisorile către Luciliu (Epistulae Morales ad Lucillium). Trăiește retras, împreună cu soția sa, Paulina.

Marele incendiu al Romei. Persecuția împotriva creștinilor, acuzați că ar fi provocat incendiul. Nero însuși este acuzat că ar fi declanșat incendiul, fapt cu totul improbabil.

65

Este descoperită Conspirația lui Piso: Nero urmează să fie asasinat în momentul apariției sale pe scenă. Se vehiculează numele lui Seneca drept succesor al lui Nero. Seneca primește ordin de la împărat să se sinucidă. O va face împăcat și demn. Alți participanți (cum ar fi poetul Lucanus, nepotul lui Seneca, fiul lui Marcus Mela) sunt executați. Cu toate că știa despre complot, se pare că Seneca nu fusese implicat.

66

Faimosul scriitor Petronius și Marcus Mela, fratele lui Seneca, sunt obligați să se sinucidă, acuzați de complot împotriva împăratului.

68

Nero este detronat și se sinucide.

1) Pentru întocmirea tabelului cronologic am urmat îndeosebi Paul Veyne, Seneca: The Life of a Stoic, Routledge, London, 2003 și Emily Wilson, A Life of Seneca, Oxford University Press, 2014. Principalele izvoare istorice pentru viața lui Seneca sunt operele lui Tacitus, Suetoniu și Dio Cassius, alături, firește, de epistolele filozofului.

NOTA TRADUCĂTORULUI: „SUPRAVIEȚUIREA” OPEREI LUI SENECA

Influența pe care stoicismul, cu deosebire târziu, a exercitat-o asupra culturii europene nu este de comparat decât cu aceea a lui Platon și Aristotel. Operele vechiului stoicism și ale celui de mijloc pierzându-se aproape complet, operele lui Seneca au devenit, pentru epoci diferite, în procesul de transmisiune a ceea ce este esențial în cultură și de preluare a ceea ce răspunde la variate tendințe filozofice, texte de referință și puncte de plecare a felurite atitudini: de la opoziție totală până la admirație nelimitată.

Procesul a început chiar din timpul vieții lui Seneca. Quintilian, care nu-l iubește, ne informează (Inst. orat. X, 1) că pe vremea sa Seneca era „aproape singurul autor în mâinile tinerilor”. Retor, el apreciază cu asprime stilul anean, pe care Caligula, în generația anterioară, îl condamnase într-o formulă pe care probabil acesta o împrumuta: harena sine calce (nisip fără var). Era din partea clasicizanților și arhaizanților, atunci și mai târziu (vezi între altele Aulus Gellius, Nopțile atice), reproșul făcut acestui stil direct, captivant prin tonul conversației și al confesiunii, care face farmecul intim al operelor lui Seneca, și mai ales al Scrisorilor.

Tacitus, cu toată înclinarea sa sceptic-amară de a suspecta și cele mai generoase mobile ale acțiunilor omenești, ne-a lăsat în totul o icoană mișcătoare a filozofului, târât în abjecția unei vieți publice aproape fără egal. Dio Cassius, în cărțile 61 și 62, face o descriere a filozofului despre care Montaigne zicea că „este o mărturie pe care n-o crede nicidecum” (Eseuri).

Într-un cuvânt, în Antichitate criticile vin din două direcții: a „moraliștilor”, în ceea ce privește atitudinea moral-politică, și a „puriștilor”, în ceea ce privește stilul; în ambele privințe era vorba despre spirite ce priveau înapoi.

Apologeții creștini, precum Tertulian, Lactanțiu și Augustin, în tendința de a încorpora valori ale stoicismului, trec adesea peste ce este contradictoriu și îl privesc pe Seneca cu simpatie. „Seneca este adesea de-al nostru” — zice Lactanțiu. Ba chiar, în secolul al IV-lea, un falsificator a fabricat, în folosul cauzei, o corespondență ce ar fi avut loc (14 scrisori) între Seneca și Apostolul Pavel, care, deși suspectă chiar din vremea Renașterii (Petrarca), de-abia în vremurile noastre a fost definitiv dovedită ca apocrifă.

Ironie a sorții - habent sua fata libelli -, acest fals a avut în transmisiunea operei lui Seneca o urmare surprinzătoare: în Evul Mediu operele lui Seneca se bucură de un viu interes, de aceea manuscrisele care datează din secolul al VIII-

lea și al IX-lea nu sunt puține; se fac florilegii (Proverbia Senecae, Liber de moribus), autorul nostru este citit și citat.

Nu este de mirare deci că Dante, atunci când în Infernul IV, 130-144, îi înșiruie pe filozofii care au făcut gloria Antichității (la filozofica famiglia), începând cu Aristotel — il maestro di color che sanno -, termină cu Seneca morale.

Renașterea, în tendința de eliberare de dogmatismul teologic și de fundamentare a unei morale independente, bazate pe rațiune, recurge la stoicism și mai ales la Seneca. Petrarca (P. de Nolhac, Petrarque et Humanisme) îi cunoaște toate scrierile, îl prețuiește și-l citează des. Stilul corespondenței sale este vădit influențat de stilul Scrisorilor lui Seneca.

Secolul al XVI-lea a arătat un interes deosebit operei filozofului. Este vremea în care Plutarh (tradus de Amyot) și Seneca sunt cei mai citiți autori ai Antichității, și influența lor, directă sau indirectă, este puternică. Erasmus a îngrijit o ediție a operelor aneane; pentru Montaigne, autorul nostru atât de des citat în Eseuri este o carte de căpătâi. Cu privire la criticile ce fuseseră aduse lui Seneca de către Dio Cassius, el declară: „Familiaritatea pe care o am cu aceste două personaje (Plutarh și Seneca - n.n.) și sprijinul pe care îl dau ei bătrâneții mele și cărții mele, întocmite de-a dreptul din ce-am împrumutat de la ei, mă obligă să apăr onoarea lor” (Eseuri II, 32). Dar cel care a făcut mai mult pentru discutarea și răspândirea lui Seneca a fost marele filolog Iustus Lipsius cu cele două opere ale lui: Manuductio ad stoicam philosophiam și Physiologia stoicorum, apărute câțiva ani după încheierea veacului.

În secolul al XVII-lea nu atât ideile filozofice aneane, cât teatrul lui Seneca s-a bucurat de un notabil interes (Corneille). Nici Boileau, nici Saint-Evremond, spirit monden, și cu atât mai puțin Pascal - jansenist fervent - nu puteau îmbrățișa pe Seneca. Opoziția lui Pascal față de Epictet și Montaigne, în al său Entretien avec M. de Sacy, devine opoziție față de Seneca.

Secolul al XVIII-lea, în schimb, a găsit un interes nou în opera lui Seneca. Raționalismul individualist, ideea că natura e bună și justă, optimismul în morală, ideea monarhiei luminate etc. și-au găsit argumente și sprijin în concepția stoică și în opera lui Seneca în special. Cât de mult opera lui este un „manual de înțelepciune” o arată Montesquieu, în Scrisori persane (Scrisoarea 33): „Când unui european i se întâmplă o nenorocire, el n-are altă scăpare decât lectura unui filozof care se numește Seneca”. O pledoarie mișcătoare, care se citește și astăzi cu profit, este cartea pe care Diderot o scrie ca introducere la traducerea întreprinsă din însărcinarea baronului d’Holbach, vestita lucrare Essai sur la vie de Seneque le philosophe, sur ses ecrits et sur les regnes de Claude et de Neron, Paris, 1779, mărturie a prețuirii ce-i purta.

În afară de influența directă a lui Seneca, prezența lui este vădită într-o seamă de citate, aluzii care dovedesc că stoicismul este cunoscut mai cu seamă prin opera lui și că nu a încetat să fie un ferment de reflecție morală.

În procesul de dezvoltare a culturii moderne el este implicat ca un element constitutiv.

Psihologul, moralistul, autorul dramatic, stilistul și, pe lângă aceasta, sfârșitul lui tragic au făcut dintr-însul stoicul cel mai modern (vezi G. Guțu, Lucius Annaeus Seneca: Viața, timpul și opera morală, București, 1944).

Gheorghe Guțu

SCRISORI CĂTRE LUCILIU

1. Despre folosirea timpului

Așa să faci, dragul meu Luciliu[1]; dedică-te ție însuți, și timpul care până acum ți se răpea, ți se lua pe furiș sau îți scăpa adună-l și păstrează-l. Fii convins că este așa cum îți scriu: unele ceasuri ni se răpesc, altele ne sunt luate fără s-o știm, altele ne scapă. Totuși cea mai ruşinoasă pagubă e cea din nepăsare.

Dacă ai vrea să iei seama, cea mai mare parte din viață ne-o pierdem făcând răul, o mare parte dintr-însa nefăcând nimic și viața toată făcând altceva decât ce trebuie. Ai putea să-mi arăți pe cineva care pune vreun preţ pe timp, care-și socotește ziua, care-și dă seama că pe fiece zi el moare? Căci noi într-asta ne înșelăm: vedem moartea înaintea noastră, când mare parte dintr-însa a și trecut: tot timpul dinapoia noastră e-n stăpânirea ei.

Fă deci, dragă Luciliu, ceea ce-mi scrii că faci: nu scăpa un ceas. Dacă vei fi stăpân pe ziua de azi, vei depinde mai puțin de ziua de mâine. Tot amânând, viața se scurge. Toate, Luciliu, ne sunt străine, numai timpul e al nostru. Natura ne-a trimis pe lume cu această singură avere, trecătoare și amăgitoare, din care totuși ne scoate cine vrea. Și este așa de mare nesăbuința oamenilor, încât atunci când capătă câte un lucru de nimic sau de foarte puțin preț, și cu siguranță ușor de procurat, se simt îndatorați, pe când niciunul dintre cei cărora le sacrifici timpul nu socoate că-ți datorează ceva, când, de fapt, acesta este singurul bun pe care nimeni nu ți-l poate da înapoi, cu oricâtă bunăvoinţă.

Mă vei întreba, poate, ce fac eu care-ți dau aceste sfaturi. Îți voi mărturisi sincer: așa cum se întâmplă cu un mare risipitor, dar atent la socoteli, contul cheltuielilor îmi este clar. N-aș putea spune că eu nu pierd nimic, dar ce pierd, de ce pierd și cum, ţi-o pot spune; îți pot arăta cauzele sărăciei mele. Dar mi se întâmplă și mie ca și celor mai mulți, ajunși în mizerie nu din vina lor: toți îi scuză, nimeni nu-i ajută. Concluzia? Nu-l socotesc sărac pe cel ce se mulțumește cu oricât de puțin i-ar prisosi. Tu totuși aș vrea să-ți păstrezi ce-i al tău; vei începe astfel la vremea potrivită. Căci, așa cum ziceau strămoșii noștri, târzie-i cumpătarea când ajungi la fundul vasului; rămâne la fund nu numai foarte puțin, dar și ce-i mai rău. Cu bine.

1) Luciliu, căruia Scrisorile îi sunt destinate, era de origine obscură, dar se ridicase la rangul de cavaler și la funcţia de procurator al Siciliei, după ce exercitase aceeași funcție în provincii mai puțin însemnate. Fusese un adept al epicureismului. În momentul redactării Scrisorilor ne apare ca de curând convertit la stoicism. Se încercase de asemenea și în poezie.

2. Lectura

Din cele ce-mi scrii și din cele ce-aud, îmi pun mari nădejdi în tine: nu alergi în toate părțile și nu te lași pradă neliniștii, tot schimbându-ți locul. O astfel de agitație este semnul unui suflet bolnav. Cea dintâi dovadă a unui spirit cumpănit este, cred, putinţa de a sta locului și de a zăbovi cu sine. Vezi însă ca lectura asta a multor autori și a operelor de tot felul să nu aibă într-însa ceva împrăștiat și nestatornic. Trebuie să stărui asupra anumitor opere și să ți le însușești pe deplin, dacă vrei să te alegi cu ceva care să-ți rămână întipărit în suflet. Cine este pretutindeni nu este nicăieri. Cei care-şi petrec viaţa în călătorii ajung să aibă multe gazde, dar nicio prietenie. Tot astfel e firesc să li se întâmple și celor care nu se apropie intim de spiritul nimănui, ci, zoriți, străbat totul în goană. Nu folosește și nu se lipește de om hrana, care, îndată ce-i înghițită, e dată afară. Nimic nu împiedică atâta însănătoșirea ca schimbarea prea deasă a leacurilor. O rană cu care tot încerci leacuri nu se mai vindecă. Planta care este des mutată din locul ei nu mai prinde puteri. Nu există lucru atât de folositor ca să poată folosi numai din fugă. Numărul mare de cărți te împrăștie. Prin urmare, neputând citi toate cărțile pe care le ai, este destul să ai câte poți citi.

„Dar uneori, zici tu, vreau să răsfoiesc cutare carte, alteori, alta.” Înseamnă că ai un stomac obosit, dacă ciugulești din toate; bucatele felurite și nepotrivite unele cu altele strică, nu hrănesc. Așadar, citește mereu scriitorii consacrați și, chiar dacă uneori dorești să te abați și pe la alții, întoarce-te iar la cei dintâi. Caută-ți zilnic un sprijin împotriva sărăciei, împotriva morții și a tuturor celorlalte nenorociri și, după ce vei fi străbătut atâtea pagini, alege-ți o singură idee pe care s-o rumegi în acea zi. Așa fac și eu: dintre multele lucruri citite, mă opresc la o idee. Cea de azi este una pe care am găsit-o la Epicur[1], căci obișnuiesc să trec și în tabăra dușmană, nu ca dezertor, ci ca iscoadă. „O sărăcie voioasă, zice el, este frumos lucru.”

Dar dacă e voioasă, nici nu-i sărăcie, căci este sărac nu cine are puțin, ci cel care râvnește la mai mult. Ce importanță are câți bani zac în lada cuiva, cât grâu în hambar, câte turme are, cât capital dat cu camătă, dacă el pândește bunul altuia, dacă își socotește nu averea agonisită, ci pe cea de agonisit în viitor? Mă întrebi care trebuie să fie limita averii cuiva? Mai întâi să aibă cât îi este necesar; apoi, cât îi este de ajuns. Cu bine.

1) Vestitul filozof materialist (341–271 î.Cr.) nu numai că nu este combătut de Seneca cu violența cu care epicureismul era combătut de școlile filozofice adverse (vezi, de exemplu, Cicero, în De finibus bonorum et malorum II; De natura deorum etc.), dar fiecare scrisoare dintre primele 29 se încheie cu un citat

din Epicur. Nici laudele nu lipsesc când și când. Considerăm util să redăm câteva păreri ale lui Seneca despre Epicur, apărute în altă lucrare a sa: „Părerea mea este (și spun acest lucru împotriva partizanilor noștri) că preceptele morale ale lui Epicur prescriu ceva sfânt și just, și privind mai de aproape, chiar ceva trist. Fiindcă acea faimoasă plăcere se reduce la ceva foarte mic și modest. Aceeași lege pe care noi o prescriem virtuții el o prescrie plăcerii. El cere ca ea să asculte de natură; or, este foarte redusă voluptatea cu care se mulțumește natura”. – „Când cel ce duce o viață de trândăvie, de desfrâu și de dezmăț numește aceasta fericire, el nu face decât să invoce o mare autoritate (Epicur – n.n.) în sprijinul unui lucru rău și nu urmărește o plăcere recomandată de Epicur, ci pe aceea pe care o aduce cu sine” (De vita beata XIII).

3. Despre alegerea prietenilor

Ai dat unui prieten de-al tău – așa îmi scrii – să-mi aducă o scrisoare. Apoi îmi atragi atenția să nu discut cu el despre toate ale tale, căci nici tu n-o faci de obicei. Astfel, în aceeași scrisoare îmi spui că el îți este prieten, și că nu-ți este. Dacă te-ai folosit de acest termen în înțelesul lui curent și dacă l-ai numit prieten așa cum oricărui candidat îi spunem onorabile, sau cum salutăm cu „domnule” pe cineva care ne iese în cale și al cărui nume ne scapă, nicio discuție. Dar dacă socotești prieten pe cineva în care nu ai aceeași încredere ca în tine însuți, faci o mare greșeală și nu cunoști valoarea adevăratei prietenii.

Cântărește cu prietenul tău toate lucrurile, dar mai întâi cântărește-l pe el. După ce te împrietenești, trebuie să ai încredere, înainte de a te împrieteni, trebuie însă să judeci. Fac lucrurile dos, răsturnând ordinea firească, aceia care, împotriva preceptelor lui Teofrast[1], cântăresc pe cineva abia după ce au prins drag de dânsul și, după ce-l cântăresc, nu-l mai iubesc. Gândește-te mult timp dacă trebuie să te împrietenești cu cineva. De îndată însă ce te-ai hotărât s-o faci, lasă-l să pătrundă în toate cutele sufletului tău. Vorbește cu dânsul tot atât de deschis cum ai vorbi cu tine și trăiește așa, ca să nu ai a-ți mărturisi nimic ce n-ai putea mărturisi chiar și dușmanului tău. Dar, fiindcă se întâmplă uneori lucruri din care obiceiul face o taină, împărtășește-i prietenului tău toate grijile, toate gândurile. Dacă-l vei socoti demn de încredere, îl vei și face astfel. Căci unii, temându-se să nu fie înșelați, fac pe alții să-i înșele și, prin bănuiala lor, le dau dreptul de a cădea în păcat. De ce să mă păzesc la vorbă față de un prieten? De ce în fața lui să nu mă socot singur? Unii povestesc oricui le iese în cale ce trebuie să mărturisească numai prietenilor, și își descarcă sufletul în auzul tuturor. Alții, dimpotrivă, se tem să se mărturisească chiar și ființelor celor mai dragi și, nevoind, de s-ar putea, să se mărturisească nici lor înșiși, ascund și mai adânc orice taină. Tu să nu faci nici ca unii, nici ca ceilalți. Este la fel de greșit a te încrede în toată lumea ca și a nu te încrede în nimeni; dar, în primul caz aş zice că e vorba de o vină mai onorabilă, în al doilea de una care te ferește mai bine de primejdii.

Tot așa, să ții de rău deopotrivă și pe cei mereu fără astâmpăr și pe cei mereu liniștiți, căci zelul care se încântă de zarvă nu e hărnicie, ci zbuciumul unui suflet neliniștit, precum liniștea care socotește orice mișcare un chin nu-i decât destrămare și lâncezeală. De aceea, întipărește-ți în minte această cugetare pe care am citit-o la Pomponius[2]: „Unii se retrag într-atâta la întuneric, încât tot ce-i la lumina zilei li se pare tulbure”. Să îmbinăm lucrurile: cel odihnit trebuie să muncească, cel ce muncește trebuie să se odihnească. Sfătuiește-te cu natura:

ea îți va spune că a făcut și zi, și noapte. Cu bine.

1) Teofrast, pe numele său Tyrtamos (Lesbos, 372 – Atena, 287 î.Cr.), cel mai apropiat elev al lui Aristotel, care l-a și numit astfel (theophrastós = vorbitor divin) și urmașul lui în 322 la conducerea școlii peripatetice. Spirit enciclopedic, el se ocupă cu toate științele timpului; Diogene Laertios ne-a transmis titlurile a 229 de lucrări. Cele care au avut un mai mare răsunet au fost cercetările lui despre plante. În vremea noastră numele lui este cunoscut mai ales prin opera sa asupra Caracterelor, pe care La Bruyère o traduce. Tabloul critic al societății din timpul lui Ludovic XIV, cu același titlu, este inspirat din opera lui Teofrast.

2) L. Pomponius din Bononia, împreună cu Novius, cel mai însemnat autor de atellane (farse cu personaje fixe: Maccus, J. Buccus, Pappus, Dossennus), după numele localității Atella. Activitatea lor se fixează către finele secolului al II-lea î.Cr. și începutul secolului I î.Cr.

4. Despre frica de moarte

Stăruiește precum ai început și grăbește-te cât poți, ca să te bucuri cât mai mult timp de puritatea și armonia sufletului tău. De fapt, tu te bucuri chiar în vreme ce-l purifici, în vreme ce-l rânduiești. Alta este totuși mulțumirea pe care o simți contemplând un cuget fără pată, plin de strălucire. Îți aduci, desigur, aminte ce mare bucurie ai simțit atunci când, lepădând toga copilăriei, ai îmbrăcat-o pe cea de bărbat și ai fost dus cu alai în for. Așteaptă-te la una și mai mare, atunci când vei fi lepădat spiritul copilăresc și filozofia te va înscrie în rândul oamenilor. Căci dacă nu mai suntem copii, ne rămâne, ceea ce este mai grav, mintea unor copii. Aceasta e cu atât mai rău, cu cât avem gravitatea unor bătrâni și slăbiciunile unor copii; și nu numai pe ale copiilor, dar și pe ale pruncilor: aceia se sperie de lucruri neînsemnate, aceștia de ce li se năzare, iar noi și de unele, și de altele.

Înaintează numai (în filozofie): vei înțelege că de unele lucruri ar trebui să ne temem cu atât mai puțin, cu cât mai mare ne este spaima. Nu poate fi mare răul cel mai din urmă. Ți-a sosit moartea? Ar trebui să te temi de ea dacă ar putea să se oprească la tine. Dar, în mod firesc, ea sau nu-ți sosește, sau trece mai departe. „Este greu, zici tu, să-ți înalți sufletul până la disprețuirea vieții proprii.” Dar nu vezi din ce pricini neserioase ne-o disprețuim? Unul atârnă spânzurat de un laț la ușa iubitei, altul se aruncă de pe acoperiș ca să nu-și mai audă stăpânul tunând și fulgerând, altul, un sclav fugar, își implântă sabia în pântece ca să nu fie adus din nou acasă. Crezi că virtutea nu e în stare să facă ce face spaima fără margini? Niciunul dintre cei ce gândesc prea mult la prelungirea vieții, măsurându-și fericirea după numărul consulilor[1], nu poate avea parte de o viaţă fericită.

Gândește-te în fiecare zi cum ai putea părăsi cu sufletul împăcat o viață, pe care cei mai mulți o îmbrățișează și de care se țin, așa cum se agață de spini și de stânci cei furați de șuvoiul apelor. Cei mai mulți dintre noi se zbat nefericiți între frica de moarte și chinurile vieții: nu doresc să trăiască și nu ştiu să moară. Fă-ți de aceea viața plăcută, alungând orice neliniște în privința ei. Nu folosesc decât acele bunuri cu pierderea cărora sufletul se obișnuiește din vreme, și nu e lucru a cărui pierdere poate fi mai ușoară ca acela de care nu-ți pare rău că l-ai pierdut. De aceea, îmbărbătează-te și întărește-te față de tot ce poate izbi și pe cei mai puternici. De viața lui Pompei[2] au hotărât un băiețandru și un eunuc, iar de a lui Crassus[3], un part crud și obraznic. Caligula[4] a poruncit lui Lepidus să-și întindă gâtul tribunului Dexter; el însuși și l-a întins lui Chaerea[5].

Pe nimeni soarta nu îl ridică într-atâta, încât să nu-l amenințe tot pe atât pe

cât l-a ajutat. Nu te încrede în apele ei liniștite: marea se răzvrătește într-o clipă, într-aceeași zi corăbiile sunt înghițite de valuri acolo unde înainte săltau voioase. Gândește-te că hoțul și dușmanul pot să-ți pună sabia în gât. Ca să nu mai vorbesc de puterea celor mari, orice sclav are asupra ta dreptul de viață și de moarte. O spun limpede: Cine-și disprețuiește propria viață este stăpân pe viața ta. Gândește-te la cei care au pierit de uneltirile din casa lor, loviți fățiș sau pe ascuns: vei vedea că furia sclavilor a făcut tot atâtea victime ca și a regilor. Atunci ce importanță are pentru tine cât de puternic este cel de care te temi, când oricine poate săvârși lucrul de care te temi? Dar, poate că, de vei cădea în mâinile dușmanului, învingătorul te va aduce la moarte; firește, acolo unde te și duceai. De ce te înșeli singur și vezi numai acum ceea ce de multă vreme îndurai? O spun clar: de când te-ai născut, te tot duci. La aceasta și la altele de acestea trebuie să cugetăm, dacă vrem să așteptăm liniștiți ceasul din urmă, a cărui groază umple de nelinişte pe toate celelalte.

Dar, ca să pun capăt scrisorii, iată la ce cugetare m-am oprit astăzi (o culeg și pe ea din grădina altora[6]): „O sărăcie orânduită după legea firii este o mare bogăție”. Cunoști limitele pe care această lege a firii le impune: să nu suferi de foame, de sete, de ger. Ca să alungi foamea și setea, nu e nevoie să aștepți la ușa celor trufaşi, nici să le rabzi încruntarea sprâncenelor și bunăvoinţa lor jignitoare, nu e nevoie să cutreieri mările, nici să te ții pe urma armatelor. Ceea ce natura îți cere este ușor de procurat și la îndemână. Asudăm după lucruri deșarte. Acestea ne rod hainele, ele ne fac să încărunțim sub cort, ele ne împing spre ţărmuri depărtate. Cât e de ajuns ți-e la îndemână. Cine se învoiește cu sărăcia este un om bogat. Cu bine.

1) Anul se nota prin numele consulilor.

2) Învins de Caesar, Pompei se retrase în Egipt. Aici fu omorât din ordinul lui Ptolemeu XII, regele minor și al ministrului său, eunucul Pothinos (anul 48 î.Cr.).

3) M. Licinius Crassus, fostul triumvir, pieri în expediția contra parților, la Carrhae, în iunie 53 î.Cr.

4) Cassius Chaerea, fost centurion în armata din Germania (Tacitus, Anale 1, 32), deveni mai târziu tribun al cohortelor pretoriene. Caligula îl umilea, jignindu-l prin porecle date adesea, ca: Venus, Priapus, Amor. Împreună cu Cornelius Sabinus, fu unul dintre fruntașii conspirației împotriva lui Caligula și cel care-i dădu lovitura de moarte, pe când acela trecea printr-un coridor strâmt ca să meargă la un spectacol.

5) Conjurația senatorială împotriva lui Caligula avea drept căpetenii pe Cn. Cornelius Lentulus Gaetulicus, de 9 ani comandant al armatei de pe Rin și fost

prieten al lui Caligula, pe M. Aemilius Lepidus (Suetoniu, Claudius IX) și pe surorile împăratului, dintre care Agrippina era în strânse legături cu Aem. Lepidus. Ambii fruntași fură executați (Suetoniu, Caligula XXIX), iar surorile fură exilate. În locul lui Lentulus luă comanda armatei Rinului Servius Sulpicius Galba (Suetoniu, Galba VI).

6) Aluzie la „grădina lui Epicur”, unde acesta își avea locuința și unde se adunau prietenii și discipolii lui, spre a-și asculta maestrul. Felul lor de viață era model de sobrietate.

5. Natura filozofului

Îmi face plăcere și mă bucur că studiezi stăruitor și că, lăsând totul la o parte, te ocupi de un singur lucru: cum să devii în fiecare zi mai bun. Și nu numai că te îndemn să stăruiești, dar ţi-o și cer. Numai atât te sfătuiesc: să nu faci lucruri care bat la ochi prin ținuta și felul tău de viață, ca aceia care doresc să fie doar arătați cu degetul, nu să se aleagă cu ceva. Ținuta neîngrijită, părul netuns, barba stufoasă, disprețul arătat obiectelor de argint, așternutul întins pe pământul gol și tot ce vânează pe căi strâmbe succesul, evită-le[1].

E destul de urât numele de filozof, oricât de cuviincios l-ai purta. Unde ajungem, dacă vom începe să ieșim din rândul lumii? Viața noastră lăuntrică să fie deosebită; cea din afară să semene cu a mulțimii. Nu togă strălucitoare, dar nici una murdară. Să nu avem argintărie încărcată cu incrustații de aur masiv, dar să nu socotim drept semn al cumpătării lipsa aurului și argintului. Să tindem a duce o viață mai frumoasă decât a mulțimii, nu una opusă ei; altminteri alungăm din jurul nostru pe cei pe care vrem să-i îndreptăm. Ajungem ca ei să nu vrea să ne imite întru nimic, fiindcă se tem că ar trebui să ne imite întru totul. Ceea ce filozofia își propune în primul rând este simțul comun, viața civilizată, sociabilitatea. Orice ciudăţenie ne îndepărtează de la rosturile ei.

Să luăm seama ca mijloacele prin care vrem să ne câștigăm admirația să nu fie ridicole și de nesuferit. Scopul nostru este, firește, să trăim potrivit cu natura. Dar e împotriva naturii să-ți chinui trupul, să nu suferi cât de cât curățenia, să cauți murdăria și să te hrănești nu numai cu o mâncare slabă, dar și cu una proastă și respingătoare. Așa cum a dori lucruri rafinate este desfrânare, tot așa a fugi de ce este obișnuit și ușor de procurat este nebunie. Filozofia cere cumpătare, nu tortură; iar cumpătarea nu-i nevoie să fie neîngrijită. Viața noastră să se țină la mijloc între felul de viață al înțeleptului și felul de viaţă al tuturor; această cale mijlocie e cea care îmi place. Să admire toți felul nostru de viață, dar să-l și admită. „Cum oare? Vom face tot ce fac ceilalți? Între ei și noi, nicio deosebire?” Foarte mare. Dar cât de deosebiți suntem de restul lumii, s-o vadă numai cine ne va cerceta mai de aproape. Cine ne intră în casă să ne admire mai degrabă pe noi decât vesela. Este un om mare acela care se servește de vase de lut, ca și cum ar fi de argint; dar nu-i mai mic cel care se servește de vase de argint, ca și cum ar fi de lut. A nu putea suporta bogăția este dovada unui suflet slab.

Dar ca să împart cu tine și micul meu câștig de pe ziua de azi, găsii la Hecaton[2] al nostru că limitarea dorințelor servește și ca leac împotriva temerilor. „Vei înceta, zice el, să te temi, dacă vei înceta să speri.” „Cum pot fi

puse laolaltă lucruri atât de deosebite?”, vei zice tu. Și totuși așa e: deși par deosebite, ele sunt legate. Precum același lanț leagă și pe deținut, și pe gardian, tot așa aceste lucruri, care sunt atât de diferite, merg împreună. Teama însoțește speranța.[3] Și nu mă mir că merg laolaltă: amândouă arată un suflet nehotărât, chinuit de așteptarea a ce va fi. Iar cauza principală a amândurora este că nu ne adaptăm prezentului, ci lăsăm să ne fugă gândurile în depărtări. Astfel, prevederea, cel mai mare bun al condiției omenești, s-a întors în rău. Fiarele fug de primejdiile pe care le văd; îndată ce scapă, trăiesc fără grijă. Noi ne chinuim și cu ce va fi, și cu ce a fost. Multe calități de-ale noastre ne fac rău: memoria redeșteaptă chinul fricii, și prevederea îl anticipează. Nimeni nu-i nefericit numai din pricina prezentului. Cu bine.

1) Filozofii cinici afectau o ținută neglijentă. Aceeași ținută o aveau și unii stoici.

2) Hecaton din Rhodos (secolul I î.Cr.), elev al lui Panaetius. Urmează direcția eclectică și platonică a maestrului său; se ocupă mai ales de etică. Pe lângă Panaetius și Posidonius, este cel mai citat dintre filozofii stoicismului de mijloc.

3) Și-n Eminescu: „Nu spera și nu ai teamă [...] De te-ndeamnă, de te cheamă” (Glossa).

6. Despre adevărata prietenie

Observ, dragă Luciliu, nu numai că mă îndrept, dar că devin alt om. Nu spun și nu cred că n-ar mai fi nimic de schimbat la mine. Cum să n-am încă multe de strâns la un loc, de potolit, de înălțat? Dar faptul că sufletul își vede slăbiciunile pe care până acum nu și le știa este și el o dovadă a schimbării în bine. Unii bolnavi sunt felicitați când își dau singuri seama că sunt bolnavi. Aş dori de aceea să-ți împărtășesc această neașteptată schimbare a mea: prin asta aș începe să am o și mai mare încredere în prietenia noastră, acea prietenie adevărată pe care n-o rupe nici speranța, nici teama, nici grija intereselor proprii, aceea cu care oamenii mor, pentru care ei mor. Pot să-ți arăt mulți oameni cărora nu prietenii le-au lipsit, ci prietenia. Acest lucru nu se poate întâmpla atunci când sufletele se unesc în aceeași hotărâre de a urmări binele. De ce nu se poate? Fiindcă ele știu că totul le este comun și mai ales primejdiile ce le stau în cale. Nu-ți poți închipui câtă schimbare observ la mine în fiecare zi.

„Împărtășește-mi și mie - spui – leacul pe care l-ai găsit atât de bun.” – Doresc, într-adevăr, să-ți împărtășesc totul, și dacă mă bucur că învăț ceva nou este ca să-l împărtășesc altora. Oricât de valoros și de folositor ar fi un lucru pe care ar trebui să-l știu numai eu, el nu mi-ar face nicio plăcere. De mi s-ar da înțelepciunea, cu condiția s-o țin ascunsă și să n-o vestesc altora, aș respinge-o. Nu poți fi mulțumit că ai un lucru decât dacă ai cui să-l împărtășești. îți trimit de aceea aceste cărți. Și ca să nu te obosești căutând peste tot ce ți-ar fi de folos, am să pun niște semne, ca să te duci direct la pasajele pe care le apreciez și le admir mai mult.

Totuși, mai folositor decât slova scrisă ți-ar fi cuvântul viu și contactul personal. Trebuie să ai lucrurile în fața ochilor, mai întâi fiindcă oamenii se încred mai degrabă în cele ce văd decât în cele ce aud și, apoi, calea învățăturilor e lungă, a exemplelor scurtă și sigură. Cleante[1] n-ar fi întruchipat un al doilea Zenon[2] dacă l-ar fi ascultat numai; el a trăit însă alături de dânsul, i-a pătruns tainele, a văzut dacă-și duce viața potrivit cu învățătura lui. Platon și Aristotel și toată mulțimea de filozofi care aveau să apuce apoi pe căi deosebite au dobândit mai mult din felul de viață al lui Socrate decât din cuvintele lui.[3] Pe Metrodor, pe Hermarh, pe Polyaenus[4] nu școala lui Epicur i-a făcut oameni mari, ci împreuna-viețuire cu dânsul. Te chem la mine nu numai spre folosul tău, dar și spre al meu: vom câștiga foarte mult unul de la celălalt.

Până atunci, fiindcă-ți datorez micul tain zilnic, să-ți spun ce mi-a plăcut astăzi, citind pe Hecaton: „Mă întrebi, zice el, până unde am ajuns? Am ajuns să-mi fiu prieten”. Frumos rezultat! Nu va fi niciodată singur. Un asemenea om

este, să știi, prietenul tuturor oamenilor. Cu bine.

1) Cleante din Assos, născut în 331/330 și mort în 225 la Atena. Fost atlet, Cleante deveni târziu elevul lui Zenon și apoi îi urmă la conducerea școlii. Noaptea se îndeletnicea cu căratul apei la un grădinar, iar ziua se ocupa cu filozofia. Spirit greoi, era numit în glumă „măgarul”, dar el răspundea liniștit: „Poate că se potrivește; numai eu pot purta povara învățăturilor lui Zenon”. Zelos și fidel, înzestrat și cu dar poetic, de la el ne-a rămas un renumit Imn către Zeus.

2) Zenon din Kition (336/335–270 î.Cr.), oraș în Cipru, locuit de eleni și fenicieni. Fiu de negustor, luă de timpuriu cunoștință, în urma călătoriilor tatălui său la Atena, de unde-i aducea cărți, de scrierile lui Platon și Aristotel. Venit la Atena prin 312, se alătură mai întâi cinicului Crates, audiază pe megaricul Stilpon și pe reprezentanții Academiei, Xenocrate și Polemon. El a fondat mai târziu o școală proprie, numită școala stoică, după locul în care își ținea prelegerile (stoá poikilé) – galeria pictată de Polygnot. Era vestit prin severitatea moravurilor și prin cumpătare.

3) Este o eroare a lui Seneca: Aristotel s-a născut (anul 384 î.Cr.) cu 15 ani după moartea lui Socrate (anul 399 î.Cr.).

4) Metrodor din Lampsac, elev al lui Epicur, înaintea căruia muri, totuși, în anul 277 î.Cr. Spirit întrucâtva greoi, Hermarh din Mitilene a fost elevul și executorul testamentar al lui Epicur, lăsat de el conducător al școlii. Polyaenus din Lampsac, mai întâi matematician, apoi elev al şcolii lui Epicur.

7. Evitarea mulțimii

Mă întrebi de cine să te păzești îndeosebi? De mulțime. Nu poți încă să te amesteci cu ea fără primejdie. Eu, cel puțin, îmi mărturisesc neputința. Niciodată nu mă întorc acasă cu sufletul cu care am plecat: ceva din armonia lui se tulbură, ceva din tot ce am alungat revine. Așa cum se întâmplă cu bolnavii pe care îndelunga zăcere îi slăbește într-atâta, că nu pot fi scoși afară fără a le fi mai rău, tot astfel se întâmplă și cu noi, ale căror suflete se înfiripă iarăși după o lungă boală. Dușmanul nostru este împreuna-viețuire cu cei mulți. Nu este unul dintr-aceștia, care să nu ne îmbie la vreun viciu, să nu ni-l transmită sau să nu ne păteze fără s-o ştim. Cu cât e mai mare gloata în care ne amestecăm, cu atât e mai mare primejdia. Dar nimic nu e mai păgubitor pentru bunele moravuri decât să asiști la vreun spectacol, căci prin plăcere viciile ni se strecoară mai ușor în suflet. Ce să-ți mai spun? Mă întorc acasă mai lacom, mai ambițios, mai desfrânat, ba chiar mai crud și mai neomenos, fiindcă am fost printre oameni.

Dădusem întâmplător peste un spectacol de amiază. Mă așteptam la jocuri, glume și un pic de destindere, pentru ca ochii spectatorului să se odihnească de atâta sânge omenesc.[1] Dimpotrivă. Luptele de mai înainte fuseseră nimica toată. Acum nu mai e de glumit: sunt adevărate omoruri. Luptătorii sunt complet descoperiți; expuși cu tot corpul atacurilor, nu dau nicio lovitură în deșert. Este spectacolul pe care cei mai mulți îl preferă cuplurilor de gladiatori obișnuite sau cerute de spectatori. Cum să nu-l prefere? Nici tu coif, nici tu scut împotriva sabiei. Ce pavăză, ce reguli de luptă? Toate astea întârzie moartea. Dimineața oamenii sunt azvârliți în gura leilor și a urșilor; la amiază sunt daţi pradă spectatorilor. Cel care a ucis e pus în fața altuia, pentru a fi ucis și el; biruitorul e păstrat pentru un alt omor. Sfârșitul luptei este moartea. Treaba se face prin foc și fier. Și aceasta se petrece în afara programului obișnuit. Bine, dar asta a făcut o tâlhărie, a ucis un om. Ei și? Dacă a ucis, trebuia să pățească la fel! Dar tu ce ai făcut, nenorocitule, ca să privești acest lucru? „Omoară-l, bate-l, arde-l! De ce înfruntă atât de fricos sabia? De ce cade atât de laş? De ce nu moare un pic mai voios?” „Mânați-l cu bâta la luptă!” „Să primească și să dea lovituri cu pieptul gol și din față!” Se face, în sfârșit, o pauză: „Între timp ar mai putea fi sugrumați câțiva oameni, ca să avem ceva de făcut!”

Dar bine, nu înțelegeți, măcar atât, că exemplele rele se revarsă apoi asupra autorilor lor? Mulțumiți zeilor că omul pe care-l învățați să fie crud nu e capabil s-o învețe. Dar un suflet fraged, care nu ține încă drumul drept, ar trebui să fie scos din gloată, căci el se alătură ușor celor mulți. O mulțime cu moravuri opuse ar fi putut tulbura chiar și pe un Socrate, pe un Cato[2] și pe un Laelius[3]; cu atât

mai vârtos unul ca noi nu poate ține piept la năvala viciilor, care vin potop, tocmai când ne orânduim viața sufletească. Un singur exemplu de desfrânare sau de lăcomie ne face mult rău; un comesean năzuros te slăbește cu timpul de puteri și te moleșește; un vecin bogat îți ațâță tot felul de pofte; un păcătos care-ți stă alături își scarpină rapănul de tine, oricât de curat și de nepătat ai fi. Ce se va întâmpla atunci – judecă și tu cu aceste moravuri asupra cărora se reped toți din toate părțile? Va trebui sau să te faci la fel cu ei, sau să-i urăști. Păzește-te și de una, și de alta: nici nu te face la fel cu cei răi, pentru că sunt mulți, nici nu te face dușmanul celor mulți, pentru că nu-s la fel cu tine.

Retrage-te cât poți în tine. Trăiește în mijlocul celor care te pot face mai bun, înconjoară-te de cei pe care îi poți face mai buni. Sunt lucruri care merg împreună: învățând pe alții, oamenii învață ei înșiși. N-ai de ce să ieși în lume din dorința de a-ți arăta talentul prin lecturi publice sau conferințe. Aș zice s-o faci, dacă spiritul ți-ar fi pe măsura acestei gloate. Niciunul dintr-înșii nu te-ar putea pricepe; cel mult unul sau doi să fie; dar și pe aceștia ar trebui să-i formezi și să-i pregătești tu, ca să te înțeleagă. „Atunci pentru cine am mai învățat toate astea?” Nu te teme că ți-ai pierdut vremea: pentru tine le-ai învățat.

Dar pentru ca nici eu să nu fi învățat astăzi numai pentru mine, am să-ți împărtășesc trei cugetări alese, cam cu același sens, peste care dădui întâmplător. Una dintre ele este plata datorată prin această scrisoare; pe celelalte două socotește-le ca avans. Zice Democrit[4]: „Pentru mine un singur om e ca o mulțime, mulțimea ca unul singur”. Bine spunea și acela, oricine o fi – căci autorul nu se ştie sigur -, care, fiind întrebat de ce se străduiește atâta cu o disciplină menită câtorva, răspundea: „Mie îmi sunt de ajuns câțiva, mi-e de ajuns unul sau nici unul”. Epicur, scriind unuia dintre confrații săi de studiu – este a treia cugetare –, spunea: „Acestea nu sunt pentru toată lumea, ci pentru tine: un singur om este pentru altul un teatru întreg”. Astfel de cugetări întipărește-ți în minte, dragul meu Luciliu, ca să poți disprețui plăcerea care se naște din lauda mulțimii. Te laudă mulți. Dar ai vreun motiv să fii încântat de tine, că ai ajuns să fii înțeles de cei mulți? Comoara ta să fie înăuntrul tău. Cu bine.

1) Aluzie la sângeroasele lupte din amfiteatru. Dimineața aveau loc lupte între gladiatori și fiare sălbatice, iar după-amiaza numai între gladiatori. La prânz, în pauză, se putea asista la reprezentații comice, dansuri și jocuri. Adeseori, mulțimea cerea să vadă și în acest interval lupte pline de cruzime.

2) E vorba de Cato de Utica. Prin severitatea vieții sale morale, prin lupta împotriva regimurilor personale și prin moartea sa eroică, Cato de Utica devine simbolul rezistenței republicane și icoana cea mai venerată a stoicismului roman.

Seneca îl citează totdeauna cu admirație și-l opune moravurilor vremii sale. Dușman al triumvirilor, și mai ales al lui Caesar, conduse, după lupta de la Pharsalus (48 î.Cr.), rămășițele armatei republicane în Africa. După înfrângerea pompeianilor la Thapsus, se sinucide.

3) C. Laelius, numit „Înțeleptul”, prieten al lui Scipio Aemilianus – distrugătorul Cartaginei. Laelius fu prețuit de Scipio pentru cultura și elocința sa. E cunoscut mai ales prin opera lui Cicero, Laelius sive De amicitia.

4) Democrit din Abdera a trăit cam de la anul 460 î.Cr. până în timpul lui Socrate. E cel mai vestit dintre filozofii materialiști ai Antichității. A călătorit mult, inclusiv în Orient. Cel mai însemnat cercetător înainte de Aristotel în domeniul științelor naturii, matematicii, astronomiei etc., el poate fi comparat cu Platon și în privința măiestriei expunerii. Lumea e formată din atomi, susține Democrit, și ea este unitară. Simțurile, controlate de rațiune, sunt mijlocul nostru de a o cunoaște.

8. Străduinţele înțeleptului

Tu îmi ceri, zici, să mă păzesc de mulțime, să trăiesc retras și să mă mulțumesc cu propria conștiință? Unde sunt învățămintele voastre, care-ți impun să mori luptând?” Cât despre sfatul pe care ți l-am dat, dacă eu m-am retras și mi-am zăvorât ușile, n-am făcut-o decât spre a putea fi de folos celor mulți. Nu am o zi de odihnă; o bună parte dintre nopțile mele o închin studiului; nu mă las somnului, ci cad potopit; ochii osteniți și clipocind de veghere mi-i țin treji la lucru. M-am retras nu numai departe de oameni, ci departe de orice treburi și, mai întâi, de treburile mele. Lucrez pentru urmași. Pentru ei scriu câte ceva ce le-ar putea folosi. Aștern pe hârtie unele îndemnuri de bine, ca niște rețete de medicamente utile, al căror efect binefăcător l-am încercat pe propriile bube, care, dacă nu s-au vindecat cu totul, au încetat să se mai întindă.

Arăt altora calea cea bună, pe care eu am aflat-o târziu, obosit de o lungă rătăcire, și strig: „Păziţi-vă de tot ce-i pe placul mulțimii, de tot ce v-aduce întâmplarea. Opriți-vă neîncrezători și temători în fața oricărui dar al norocului: fiarele și peștii se prind cu momeli amăgitoare. Le socotiți daruri ale sorții? Sunt capcane. Oricine dintre voi vrea să trăiască în siguranță să fugă cât poate de aceste daruri mânjite cu clei. Amăgirea noastră, nenorociții, vine dintr-asta: credem că am pus mâna pe ele; de fapt, ne prindem într-însele.” Goana aceasta duce spre prăpastie; capătul acestui drum pe culmi e prăbușirea. Când norocul începe să împingă oamenii pe drumuri piezișe, ei nu-i mai pot rezista și nici să cadă vertical sau dintr-odată, căci soarta nu răstoarnă numai pe cineva, ci dă cu el de pământ și-l zdrobește.

Urmați deci această sănătoasă și cuminte regulă de viaţă: dați trupului vostru atât cât îi trebuie spre a fi sănătos. Ţineţi-l ceva mai aspru: mâncare, cât să-și potolească foamea, băutură, ca să-și stingă setea, haine, ca să-și alunge frigul, locuință, ca să se adăpostească de intemperii. Nu-i nicio deosebire dacă această casă e făcută din brazde de pământ sau din piatră adusă din ţări străine: omul – să știți – se adăposteşte tot atât de bine sub un acoperiș de stuf ca și sub unul de aur. Disprețuiți tot ceea ce truda zadarnică socotește podoabă și fală. Gândiți-vă că în afară de suflet nimic nu este de admirat: pentru un suflet mare nimic alt nu e mare.”

Dacă spun acestea, dacă le spun atât pentru mine, cât şi pentru urmașii noștri, nu crezi că fac o treabă mai de ispravă decât dacă m-aș coborî în for pentru vreun proces pe cauţiune, dacă mi-aş pune pecetea pe filele unui testament ori dacă aș sprijini cu cuvântul sau votul meu un candidat în senat? Cei care par că nu fac nimic fac ceva mai bun: se ocupă de tot ce e omenesc și divin totodată.

Dar, iată, trebuie să închei și să te plătesc cu ceva pentru scrisoarea asta, precum am hotărât. N-am să-ți dau dintr-al meu. Închisei mai adineauri cartea lui Epicur, din care culesei pentru azi această vorbă: „Trebuie să te faci sclavul filozofiei, ca să ai parte de adevărata libertate”. Cine i se supune și i se închină nu este amânat cu anii, ci eliberat pe dată, căci a te închina filozofiei înseamnă tocmai a fi liber. M-ai putea întreba de ce citez atât de multe cugetări din Epicur, și nu de-ale filozofilor noștri. Dar de ce socotești că vorbele acestea sunt ale lui Epicur, și nu ale tuturor? Cât de multe vorbe spun poeții, care au fost spuse sau care s-ar fi căzut să fie spuse de filozofi! Nu mai vorbesc de tragici și nici de piesele cu subiect roman - de fapt, și acestea au oarecare gravitate, ținând calea de mijloc între tragedie și comedie -, dar câte cugetări excelent exprimate nu se găsesc în mimi![1] Câte maxime de-ale lui Publilius, care ar trebui să fie recitate nu de actorii obișnuiți, ci de cei înălțați pe coturni![2] Am să-ți citez o singură cugetare de-a lui, care se referă la filozofie, și tocmai la chestiunea de care ne ocuparăm. Este una în care poetul tăgăduiește că darurile norocului sunt ale noastre:

„Dorința împlinită ne este dar străin.”

Îmi amintesc că tu spuneai același lucru, dar mai bine, oarecum, și mai concis: „Nu este-al tău ce soarta zice că-i al tău”. N-am să trec cu vederea nici ceastălaltă vorbă a ta, și mai reușită: „Ce ți-a putut fi dăruit îți poate fi răpit”. Pe acestea nu ți le trec la socoteală; sunt dintr-ale tale. Cu bine.

1) Mim însemna atât actorul care reprezenta o acțiune, cât și o anumită acțiune, un șir de scene comice, reprezentate numai prin dans și gesturi. La aceste scene comice fără cuvinte (bufonerii, parodii) se adaugă mai târziu dialogul și astfel mimul deveni un gen înrudit cu comedia. Foarte popular în Grecia, el trecu în Italia meridională și apoi la Roma. Aici, cel care a făcut din mimi un gen literar a fost, probabil, Decimus Laberius (105–43 î.Cr.). Rivalul său a fost Publilius Syrus, fecund autor de mimi, la care observațiile morale în formă de sentențe abundau. Acestea, extrase și sporite, alcătuiră o colecție care a ajuns până la noi.

2) Mimii jucau fără măști, pe când ceilalți actori, fie tragici, fie comici, purtau măști și încălțăminte specială.

9. Înțeleptul și prietenia

Vrei să știi dacă e îndreptățită critica lui Epicur împotriva celor ce zic că înțeleptul se mulțumește cu sine și de aceea nu are nevoie de un prieten. Este obiecția pe care Epicur i-o face lui Stilpon[1], ca și celor care susţin că binele suprem este impatientia. Am putea cădea însă în echivoc, dacă am vrea să redăm apátheia printr-un singur cuvânt, numind-o impatientia, căci s-ar putea înțelege tocmai contrariul de ce vrem să spunem. Eu înțeleg prin impatiens pe cel care nu are sentimentul niciunei suferințe; s-ar putea înțelege însă acela care nu poate răbda nicio suferință. Prin urmare, vezi dacă n-ar fi mai bine să spunem: suflet invulnerabil sau suflet în afară de orice suferință.

Deosebirea dintre noi și ei este aceasta: înțeleptul nostru învinge într-adevăr orice suferință, dar o simte; al lor, nici măcar nu o simte. Ceea ce ne este comun și nouă, și lor este că înțeleptul se mulțumește cu sine; cu toate acestea, el dorește să aibă un prieten, un vecin, un camarad, oricât și-ar fi de ajuns sieși. Se mulțumește cu sine în sensul că se mulțumește uneori și cu o parte din sine. Dacă-și va pierde o mână în luptă sau din cauza vreunei boli, dacă din întâmplare își va pierde un ochi sau pe amândoi, se va mulțumi cu ce i-a rămas și va fi tot atât de voios, cu tot trupul lui redus și ciuntit, pe cât era atunci când îl avea întreg. Dar dacă nu dorește ce-i lipsește nu înseamnă că dorește să fie lipsit. Astfel, înțeleptul se mulțumește cu sine nu în înțelesul că ar vrea să nu aibă niciun prieten, ci în acela că poate. Şi când zic poate, înțeleg așa: înțeleptul suportă liniștit pierderea unui prieten. De altminteri, el nu va fi niciodată lipsit de un prieten, căci stă în puterea lui să înlocuiască pe cel pierdut. Așa cum, dacă Fidias[2] ar pierde o statuie, ar face de îndată alta în loc, tot astfel acest maestru în facerea prieteniilor va înlocui pe cel pierdut. Mă întrebi cum își va face atât de repede un alt prieten? Îți voi spune, dacă te vei învoi să-ți plătesc pe dată ce-ți datorez și, cât despre scrisoarea asta, să fiu achitat.

Hecaton[3] zice: „Am să-ți arăt niște farmece de dragoste, fără leacuri, fără buruieni, fără descântecul vreunei vrăjitoare: Vrei să fii iubit, iubește”. Dar nu numai cultivarea unei prietenii vechi și încercate, ci și începutul și pregătirea alteia noi îți dau o mare mulțumire. Între cel care și-a făcut și cel care-și face acum un prieten este aceeași diferență ca între țăranul care seceră și cel care seamănă.

Filozoful Attalus[4] spunea că „e mai plăcut să-ți faci decât să ai un prieten, precum pentru un pictor e mai plăcut să picteze decât să fi pictat”. Acea înfrigurare la lucru îți dă, chiar în vreme ce lucrezi, o mare satisfacție. Cel care-şi ia mâna de pe o lucrare terminată se bucură mai puțin: acum se bucură de

rezultatul muncii lui, în vreme ce atunci când picta se bucura de însăși munca lui. Tinerețea fiilor noștri este mai bogată în roade, dar copilăria lor ne este mai dragă.

Să revenim acum la discuția noastră. Înțeleptul, chiar dacă se mulțumește cu sine, totuși vrea să aibă un prieten, dacă nu pentru altceva, măcar ca să-și exercite prietenia și să nu rămână în nelucrare o virtute atât de aleasă. Nu, cum spunea Epicur chiar în acea scrisoare de care-ți vorbeam, „pentru a avea un om, care să-i stea la căpătâi când e bolnav, să-l ajute când e în lanțuri sau la nevoie”, ci ca să aibă el la căpătâiul cui să stea, sau pe cine să scape, de-i prins în lanțurile dușmanului. Cine se gândește la sine și pentru asta leagă o prietenie, rea socoteală își face. O asemenea prietenie sfârșește așa cum a început. Ți-ai făcut un prieten, ca să-ți dea ajutor când vei fi în lanțuri? De-abia vor zăngăni cătușele și te va părăsi. Sunt prietenii temporare, cum le zice lumea. Prietenul ales din interes îți va fi drag, atât cât îți va fi de folos. De aceea, în jurul celor puternici stă o droaie de prieteni, în jurul celor scăpătați e pustiu: puși la încercare, prietenii fug în toate părțile. De aceea atâtea exemple de ticăloșie: de frică, unii își părăsesc, iar alții își trădează prietenii. Este inevitabil ca începutul să semene cu sfârșitul. Cine începe să fie prieten din interes, va înceta să mai fie tot din interes; dacă folosul, și nu prietenia, îl atrage, un alt folos îl va duce împotriva prieteniei. Pentru ce-mi fac un prieten? Ca să am pentru cine muri, pe cine însoți în exil, pentru cine să mă expun și să mă sacrific, dacă e dus la moarte. Tot ce tu îmi înfățișezi nu este prietenie, ci negustorie, urmărește câștigul, are în vedere profitul.

Fără îndoială, sentimentul prieteniei are ceva asemănător cu sentimentele iubiților. Ai putea spune că dragostea este o prietenie necugetată. Iubește oare cineva din dorința de câștig, de glorie sau din ambiție? Nu, căci iubirea singură, nesocotind toate celelalte lucruri, aprinde sufletul de dorul unei ființe frumoase, nu fără gândul dragostei împărtășite. Dintr-un motiv mai curat poate oare rezulta un simțământ ruşinos? – „Nu-i vorba acum, zici tu, dacă trebuie să căutăm prietenia numai pentru ea însăși.” Ba dimpotrivă, tocmai acest lucru trebuie să fie îndeosebi dovedit, căci dacă prietenia este de dorit pentru ea însăși, atunci cel ce se mulțumește cu sine poate ajunge la dânsa. – „Cum să ajungă?” Așa cum se apropie de un lucru minunat: nici împins de dorința câștigului, nici înspăimântat de nestatornicia norocului. Cine-și face o prietenie ca să-și slujească interesul, o dezbracă de tot prestigiul. Înțeleptul se mulțumește cu sine. Iată, dragă Luciliu, o vorbă pe care cei mai mulți o înțeleg greșit; printr-asta ei îl alungă de peste tot pe înțelept și-l silesc să se închidă în pielea lui. Trebuie dar să distingem ce înseamnă vorba asta și până unde se întinde înțelesul ei.

Înțeleptul se mulțumește cu sine spre a trăi fericit, nu spre a trăi, căci, ca să

trăiască el are nevoie de multe lucruri, dar ca să trăiască fericit n-are nevoie decât de un spirit sănătos, nobil și disprețuitor de soartă. Am să-ți arăt acum și distincția pe care o face Crisip.[5] „Înțeleptul, zice el, nu suferă lipsa niciunui lucru, și totuși are trebuință de multe; dimpotrivă, prostul n-are trebuință de nimic, căci nu știe să se folosească de niciun lucru, dar suferă lipsa tuturor.” Înțeleptul are nevoie de mâini, ochi și multe altele, necesare vieții de toate zilele, dar nu suferă de lipsa niciunui lucru, căci a suferi lipsa este o dovadă de neapărată trebuință, și pentru înțelept nimic nu-i neapărat trebuitor. Prin urmare, oricât s-ar mulţumi cu sine, înțeleptul are nevoie de prieteni și dorește să aibă cât mai mulți, dar nu ca să fie fericit, căci el poate fi fericit și fără prieteni. Binele suprem nu-și caută sprijin în afară; el se cultivă lăuntric și-și trage puterea din sine însuși. Dacă și-ar căuta o împlinire în afară, ar începe să fie supus sorții. – „Dar ce fel de viață va duce înțeleptul tău lipsit de prieteni, dacă va fi aruncat în lanțuri, dacă va fi uitat printre străini, dacă va fi ţinut de o lungă călătorie pe apă, daca va fi azvârlit pe un țărm pustiu?” Ca și Jupiter atunci când natura, după desfacerea întocmirilor lumii și după contopirea zeilor în unitatea ființei, se oprește un moment din mersul ei, iar el se odihnește cufundat în propriile gânduri. Așa face și înțeleptul: se retrage în sine, trăiește cu sine. Atâta timp cât poate să-și orânduiască după voia lui lucrurile, e mulțumit cu sine. Și totuși se căsătorește. E mulțumit cu sine, și totuși își crește copiii. E mulțumit cu sine, și totuși n-ar trăi, dacă ar fi să trăiască departe de orice fiinţă omenească. Nu interesul îl îndeamnă spre prietenie, ci un îndemn al firii. Căci așa cum ne este înnăscută atracția spre alte lucruri, tot astfel și plăcerea pentru viața în comun. Așa cum urâm singurătatea, așa cum natura apropie omul de om, tot astfel există un imbold adânc în fiecare dintre noi, care ne îndeamnă să căutăm prietenia.

Şi totuși, oricât ar fi de doritor de prieteni, oricâți ar avea și oricât i-ar pune mai presus de sine, înțeleptul își va mărgini binele înăuntrul său și va zice ca Stilpon, acel Stilpon pe care-l critica Epicur în scrisoarea lui. Acesta, după subjugarea patriei lui, după pierderea soției, după pierderea copiilor, scăpând singurul dintr-un oraş pârjolit și arătându-se totuși fericit, îi răspundea lui Demetrius[6], supranumit, după orașele distruse, Poliorcetes, care-l întreba dacă pierduse ceva: „Toată averea mea e cu mine”. Iată un om tare și de ispravă. El a învins victoria dușmanului său. „N-am pierdut nimic”, îi spunea el, și printr-asta îl silea să se îndoiască de victorie „Toată averea mea este cu mine”: dreptatea, tăria, înțelepciunea și mai ales convingerea că binele nu se poate răpi. Ne minunăm de unele animale care trec prin foc nevătămate. Cu cât mai minunat e omul care trece nevătămat și teafăr prin sabie, printre ruine și prin flăcări! E mult mai ușor, precum vezi, să învingi un popor întreg decât un astfel de om. Vorba

aceasta a lui Stilpon este o vorbă de stoic. Ca și dânsul, stoicul își duce averea neatinsă prin orașele pârjolite de foc. Să nu-ți închipui că numai noi, stoicii, rostim vorbe mari. Chiar și Epicur, care-l dojenește pe Stilpon, a spus o vorbă la fel ca a lui, pe care tu pune-o bine, cu toate că ștersesem de pe răboj ziua de azi. „De-ar fi cineva stăpânul lumii întregi, dacă averea nu i se pare destul de mare, e un nefericit.” Sau poate s-ar putea spune mai bine așa, căci trebuie să respectăm nu atât cuvintele, cât sensul: „Cine nu se socotește un om fericit este un nefericit, chiar dacă ar fi stăpânul lumii”. Ca să vezi că acestea sunt idei comune, adică impuse de natura însăși, ai să găsești la un poet comic:

„Nu-i fericit acel ce crede că nu e.”[7]

Într-adevăr, ce importanță are starea ta, dacă ție ți se pare rea? „Cum așa – vei zice tu – dacă un ticălos bogat, dacă stăpânul multora, dar robul și mai multora, va zice că e fericit, va deveni fericit fiindcă așa crede el?” N-are importanță ce zice el, ci ce simte. Și nu ce simte într-o zi, ci tot timpul. Nu te teme că o atât de mare fericire ar putea cădea peste un nemernic. Nimeni altul nu-i mulțumit cu al său decât înțeleptul; orice nebunie se scârbește de sila de ea însăși. Cu bine.

1) Stilpon, cel mai de seamă filozof al școlii din Megara, contemporan cu cinicul Crates (cca 320 î.Cr.), a avut ca discipol pe Zenon și a fost, în morală, un premergător al stoicilor. Făcea din apátheia țelul vieții. Demetrius îl cinsti, cruțându-i casa și se oferi să-i restituie tot ce i se furase. În teorie, Stilpon e fidel eleatismului, care susţinea că, împotriva simțurilor, numai raţiunea e criteriul adevărului şi că nu există devenire.

2) Celebru sculptor grec (490-432 î.Cr.) din Epoca lui Pericle.

3) V. scrisoarea a VII-a.

4) Attalus, dascălul de filozofie stoică al lui Seneca, a trăit la Roma pe vremea lui Tiberius și a fost izgonit de aici din îndemnul lui Seianus. Seneca vorbește cu multă venerație despre profesorul său. Ceea ce îl atrăgea mai mult către acest director de conștiință al vremii era înălțimea morală, asprimea vieții pe care o ducea, condamnarea vehementă a viciilor societății romane a timpului, chipul liber în care discuta cu elevii orice chestiune morală, forma liberă, ilustrată prin comparații pregnante, a discuțiilor sale.

5) Crisip din Soloi, vestitul filozof stoic, numit „al doilea întemeietor al școlii stoice” (Diogene Laertios Viețile și doctrinele filozofilor 4, 183: „dacă n-ar fi existat Crisip, n-ar fi existat Stoa”), pentru că a dat o alcătuire sistematică și enciclopedică stoicismului. S-a născut în Soloi, cam prin anul 280 î.Cr. și a fost mai întâi adept al filozofiei Noii Academii, având ca profesori pe Arcesilau și Lakydes. Apoi fu elevul stoicului Cleante. Puterea lui de muncă era

extraordinară: a scris peste 700 de lucrări; materialul era adeseori împrumutat și stilul neglijent. Ascuțimea spiritului său era de asemenea vestită.

6) Demetrius Poliorcetes („cuceritorul de orașe”), născut în 337–336 î.Cr., fiul lui Antigonos, unul dintre generalii și succesorii lui Alexandru cel Mare, a avut o viață plină de lupte și peripeţii. Moare în anul 283 î.Cr. E tipul militarului intrepid, ambițios, orgolios și pasionat de plăceri.

7) Identificarea autorului este problematică. Probabil aparține lui Publilius Syrus.

10. Foloasele singurătății

Așa este, nu-mi schimb părerea: mulți, puțini, unul singur de ar fi, păzește-te de oameni. Nu văd pe nimeni cu care te-ai putea însoți. Înțelege-mi bine gândul: îndrăznesc să te încredințez ție însuți. Se zice despre Crates, discipolul acelui Stilpon de care-ți aminteam în scrisoarea trecută, că văzând un tânăr care se plimba departe de lume, îl întrebă ce face acolo singur? „Stau de vorbă cu mine însumi”, răspunse acesta. „Ferește-te, rogu-te, și ia bine seama: stai de vorbă cu un păcătos”, îi spuse Crates. Pe un om îndurerat sau pe un fricos îl păzim de obicei, ca să nu-și facă seama, fiind singur. Nesocotiții nu trebuie să fie lăsați în voia lor, căci atunci ei sunt cuprinși de gânduri rele, atunci își fac planuri primejdioase pentru ei sau pentru alții, atunci pun la cale împlinirea poftelor lor ticăloase, atunci sufletul lor dă pe față tot ceea ce de frică sau de rușine ascundea, atunci el le sporește îndrăzneala, le zgândărește poftele, le atâță furia. In sfârşit, singurul folos al singurătății, acela de a nu împărtăși nimănui nimic și a nu te teme de vreo pâră, dispare pentru un nesocotit: el se trădează singur față de sine.

Gândește-te, prin urmare, câtă nădejde îmi pun în tine, mai bine zis, câtă încredere am în tine, căci nădejdea este numele unui bun nesigur: nu văd cu cine te-ai putea mai bine însoți decât cu tine.

Îmi amintesc cu câtă înflăcărare te rosteai cândva, ce cuvinte pline de înălțare! M-am felicitat pe dată și mi-am zis: Astea nu sunt din vârful buzelor, ci își au un fundament al lor. Omul ăsta nu-i unul dintre cei mulți, ci tinde la salvarea lui. Vorbește și trăiește tot așa și în viitor: nu te lăsa doborât de nimic! Lasă în plata zeilor vechile tale dorințe și înalță-le din nou alte rugi: roagă-i să-ți dea minte sănătoasă, să te ție sănătos la suflet, și apoi la trup. De ce să nu-i rogi necontenit? Îndrăzneşte să-i rogi, căci niciodată n-ai să le ceri ce este al altuia.

Dar, ca să nu-ți trimit scrisoarea fără obișnuitul dar, oricât de mic ar fi el, e foarte adevărat ce am găsit la Athenodor[1]: „Să știi că numai atunci ești dezrobit de toate patimile, când vei ajunge să nu ceri divinității decât ce-i poți cere de față cu toată lumea”. Acum însă, cât e de mare nebunia oamenilor! Spun în șoaptă zeilor cele mai ticăloase gânduri ale lor. Cum își apleacă cineva urechea spre dânșii, amuțesc și tot ce nu vor să afle alt om spun zeului. Gândește-te dacă nu li s-ar putea da acest sfat sănătos: „Poartă-te cu oamenii ca și cum te-ar vedea zeii; vorbește zeilor ca și cum te-ar auzi oamenii”. Cu bine.

1) Athenodor din Tars, filozof stoic din secolul I î.Cr., a fost chemat la Roma ca preceptor al lui Octavian Augustus.

11. Îmbujorarea de modestie

Am stat de vorbă cu prietenul tău, o fire aleasă, la care de la primul cuvânt vezi cât suflet, câtă inteligență are, cât de frumos se dezvoltă. Mi-a dat o mică probă de ce va fi mai târziu, căci nu-mi vorbea mai dinainte pregătit, ci luat pe neașteptate. Reculegându-se, de-abia și-a putut alunga sfiala, semn bun la un tânăr: roșeața ce-l năpădea pornea din adânc. Această sfială, pe cât pot eu prevedea, îl va urmări chiar și atunci când se va învârtoșa și va alunga toate slăbiciunile, chiar și atunci când va ajunge un înțelept. Înțelepciunea nu înlătură defectele din născare, trupești sau sufletești. Arta poate îmblânzi, dar nu stârpi ce este adânc înrădăcinat și înnăscut.

În fața publicului, pe unii oameni, altminteri siguri pe dânșii, îi trec apele, ca și cum ar fi osteniți și sleiți; altora, când trebuie să vorbească, le tremură genunchii, le clănțăne dinții, li se încurcă limba, li se încleștează gura. Nici exercițiul, nici obișnuința nu reușesc să înlăture aceste defecte: firea își dovedește puterea și arată chiar și celor mai tari cât sunt de slabi. Printre aceste defecte este, sunt convins, și roșeața care cuprinde deodată oameni în toată puterea cuvântului. Dar ea apare mai ales la cei tineri, căci ei sunt mai focoși și au obrazul fraged, fără să-i cruțe pe cei hârșiți de viață sau pe bătrâni. Unii nicicând nu-s mai de temut ca atunci când se înroșesc, ca și cum și-ar lepăda toată sfiiciunea. Când sângele îi năpădea fața, Sylla era în culmea violenței. În schimb, Pompei[1] avea o față cum nu se poate mai sfioasă: roșea totdeauna în prezența altora și mai ales în adunările publice. Îmi amintesc cum se înroșise Fabianus[2] când fu chemat ca martor în senat. Și cât de bine-i sta sfiala aceea! Asta nu vine din infirmitatea minții, ci din noutatea lucrurilor, care, pe cei nedeprinși, chiar dacă nu-i zdruncină cu totul, îi mișcă, înclinaţi cum sunt și prin predispoziția lor fizică. Căci dacă unii au sângele potolit, alții îl au agitat și viu și gata să le năpădească în obraz. Nicio înțelepciune, cum spuneam, nu alungă aceste defecte. Altminteri, dacă înțelepciunea ar stârpi toate defectele, ea ar ajunge să stăpânească natura. Însușirile pe care le avem din naștere și prin alcătuirea noastră fizică vor stărui, oricât de mult sufletul nostru se va așeza. Aceste însușiri nu se pot nici lepăda, nici dobândi. Actorii care imită stările sufletești, care redau teama și tulburarea, care întruchipează durerea, imită sfiala, exprimând-o astfel: privirea lăsată în jos, glasul scăzut, ochii pironiți în pământ și neîndrăznind să se ridice. Dar de roșit, ei nu pot să roșească. Asta nu vine și nu dispare la comandă. La asta înțelepciunea nu-ți promite nimic și nu-ți ajută la nimic: lucrurile merg în voia lor, vin și pleacă nechemate.

Acum însă scrisoarea îmi cere să fac o încheiere. Iată una, folositoare și

binefăcătoare, pe care aș dori să ți-o întipărești în minte: „Să ne alegem un om virtuos și să-l avem mereu în fața ochilor, ca să ne purtăm ca și cum ne-ar vedea”. Aceasta, dragă Luciliu, a spus-o Epicur. El ne-a pus, și pe bună dreptate, un supraveghetor și un pedagog: dacă cel aplecat spre păcat are alături un martor, el scapă de multe păcate. Omul trebuie să aibă pe cineva pe care să-l respecte, a cărui autoritate să-i sfințească până și adâncul tainic al sufletului. Ferice de acela care-şi desăvârșește semenii nu numai stând în mijlocul lor, ci și apărându-le în minte. Ferice de acela care poate respecta astfel pe altul, încât să-și rostuiască viața sufletească doar gândindu-se la dânsul. Cine este în stare să respecte atât pe cineva, în curând va ajunge el însuși demn de respect.

Alege-ți-l, prin urmare, pe Cato. Dacă acesta ți se pare prea sever, alege-ți-l pe Laelius[3], un om cu o fire mai blândă. Alege-ți, în sfârșit, pe omul la care te încântă și felul lui de viață, și vorba, și privirea însăși, în care se arată sufletul lui. Să-l ai mereu în fața ochilor, pază și pildă totodată.

Avem nevoie, zic, de un om după care să ne potrivim viața noastră morală. Nu poți corecta ce-i strâmb decât cu rigla. Cu bine.

1) Lucius Cornelius Sylla (137–38 î.Cr.), dictator al Romei, în urma unui război civil împotriva lui Marius. Este citat adeseori în literatura latină ca un exemplu de cruzime. Cnaeus Pompeius Magnus (106–48 î.Cr.), general roman și om de stat, a făcut parte din primul triumvirat, împreună cu Caesar și Crassus.

2) Papirius Fabianius, filozof din școala lui Sextius, citat adeseori de Seneca.

3) Pentru Laelius şi Cato v. scrisoarea a VII-a.

12. Vizitarea unei case din copilărie

Oriunde mă întorc, văd semnele bătrâneții mele. Mă dusei la ferma mea din marginea orașului și mă plângeam de cheltuielile făcute cu o clădire care se năruie; vechilul îmi răspunse că vina nu e din neîngrijirea lui, că el face tot ce poate, dar casa este veche. Casa asta s-a înălțat sub ochii mei. Ce-oi fi ajuns eu, dacă pietrele de pe vremea mea s-au făcut praf? Mâniat, prind cel dintâi prilej de a mă înfuria: „Se vede bine că platanii ceștia sunt lăsați în părăsire. Nicio frunză! Cât de noduroase și uscate li-s ramurile, cât de urâte și scorojite li-s trunchiurile! Asta nu s-ar întâmpla, dacă i-ar săpa cineva la rădăcină și i-ar uda”. Vechilul se jură pe geniul meu ocrotitor[1] că el face tot ce poate, că nu pregetă la nimic, dar platanii sunt bătrâni. Fie vorba între noi, chiar eu îi sădisem și-i văzusem înflorind prima oară. Întorcându-mă spre ușă, spusei: „Cine-i căzătura asta, pe bună dreptate pusă la intrare, căci cată mai mult afară?[2] De unde l-ai mai găsit și pe ăsta? Ce te-a apucat să-mi cari acasă morții altora?” Dar omul cu pricina: „Nu mă mai cunoști? Sunt Felicio, cel căruia îi aduceai în dar statuete.[3] Sunt fiul vechilului Philositus, amorașul tău”. „Cu siguranță – îmi zisei – ăsta aiurează. Băiețaș și pe deasupra dragostea mea? La urma urmei s-ar putea, mai ales că-i cad dinții.”

Sunt recunoscător fermei mele din marginea orașului, pentru aceea că, oriunde m-am întors, mi-am văzut bătrânețea. S-o strângem la piept și să iubim această bătrânețe, căci, dacă știi s-o folosești, e plină de desfătări. Când poamele se trec sunt mai gustoase ca oricând. Farmecul copilăriei este mai mare, tocmai când ea se încheie. Bețivul e fericit la ultimul pahar de vin, cel care-l turtește și-l îmbată de-a binelea. Orice plăcere își păstrează la sfârșit tot ce-i mai dulce într-însa. Cea mai frumoasă parte a vieții e cea care coboară și totuși nu-i la marginea prăpastiei. Dar și aceea care stă să cadă socot că-și are plăcerile ei; sau locul plăcerilor acelora li-l ia aceea de a nu mai duce lipsă de ele. Cât de plăcut este să fi sleit de puteri poftele și să le fi părăsit! „Este supărător, zici tu, să ai mereu moartea în fața ochilor.” Mai întâi, ea trebuie să stea în fața ochilor atât a celor bătrâni, cât și a celor tineri, căci ea nu ne cheamă la dânsa după registrul de nașteri. Apoi, nimeni nu-i atât de bătrân, ca să n-aibă dreptul să mai spere măcar la o zi.

O zi însă este o treaptă a vieții. Întreaga viață cuprinde părți închise de jur împrejur de cercuri, unele mai mari în jurul altora mai mici. Unul dintre ele le cuprinde şi le încinge pe toate: este cel ce cuprinde viața noastră de la naștere până în ziua morții. Un al doilea închide anii tinereții; un altul mărginește cu circumferința lui întreaga copilărie; pe urmă, alt cerc este anul însuși, care

cuprinde toate clipele din repetarea cărora se compune viața noastră; luna este cuprinsă într-un cerc mai mic; cea mai mică circumferință o are ziua, dar și aceasta are un început și un sfârșit: răsăritul și apusul soarelui. De aceea, Heraclit[4], căruia obscuritatea exprimării i-a adus porecla de Skoteinós, zice: „O zi e la fel cu oricare alta". Unii înțeleg într-un fel, alții într-alt fel această vorbă. Unul zice că o zi este egală cu alta ca număr de ore, și e drept: dacă ziua este un spațiu de douăzeci și patru de ore, este firesc ca zilele să fie egale între ele, căci cu cât ziua scade, cu atât noaptea crește. Altul zice că o zi este la fel cu toate celelalte ca asemănare. Oricât de lungă ar fi durata ei, ea nu cuprinde nimic ce nu găsești la fiecare zi, adică lumină și întuneric: în schimbările alternative ale universului pe unele noaptea le face mai scurte, pe altele mai lungi. Prin urmare, trebuie să ne rostuim fiecare zi ca și cum aceasta ar încheia șirul celorlalte, ca și cum ea ar sfârși și ar împlini durata vieții.

Pacuvius[5], care-și făcuse din Siria o moșie a lui, după ce-și serba praznicul înmormântării, bând și ospătând, era dus de la masă la culcare în aplauzele chefliilor oare-i cântau în cor: bebíotai bebíotai[6]. Îngropăciunea asta și-o făcea în fiecare zi. Ei bine, tot ce acela făcea din cauza conștiinței ticăloșiei lui, s-o facem și noi cu conștiința împăcată și, de câte ori ne ducem la culcare, să spunem bucuroși și voioși:

„Viața menită de sorți am trăit-o"[7].

Dacă zeii ne vor mai da o zi, s-o primim bucuroși. Fericit și deplin stăpân pe sine este numai acela care așteaptă ziua de mâine netulburat. Cine spune „am trăit" se scoală în fiecare zi pentru un nou câștig.

Dar, iată, trebuie să-mi împăturesc scrisoarea. „Cum așa? vei spune. Fără un dar, cât de mic?" Nu te teme, ceva tot îți va aduce. Ceva zisei? Dimpotrivă, mare lucru. Ce este oare mai de preț decât cugetarea aceasta pe care i-o dau să ți-o aducă? „Este o nenorocire să trăiești de nevoie, dar nu-i neapărat nevoie să trăiești de nevoie." De ce nu-i nevoie? Fiindcă din toate părțile ți se vor deschide drumuri spre libertate, nenumărate, scurte, lesnicioase. Să mulțumim zeilor că niciun om nu poate fi ţinut să trăiască. El poate astfel să calce în picioare nevoia. „O vorbă de-a lui Epicur", zici tu. „Ce tot cauți la alții?" Tot ce este adevărat este al meu. Voi continua să te îndop cu Epicur, pentru ca toți cei care jură pe vorbele cuiva, preţuind nu vorba, ci persoana de la care vine, să înțeleagă că tot ce-i excelent este al tuturor. Cu bine.

1) Sclavii jurau de obicei pe geniul (spiritul protector) stăpânului lor.

2) E vorba de un portar. Morții erau expuși la intrare cu picioarele spre ieșire.

3) Stăpânii ofereau sclavilor cadouri la sărbătoarea Saturnaliilor, care

începea la 17 decembrie și ținea mai multe zile.

4) Heraclit din Efes (sec. VI-V î.Cr.), care a exprimat mai puternic că lumea e în perpetuă mișcare, a avut o mare influență asupra stoicilor. Era supranumit Skoteinós (obscurul) din cauza exprimării sale.

5) Pacuvius, legat imperial al Siriei sub Tiberius.

6) „A trăit, a trăit!" (în grecește în original).

7) Sunt cuvintele rostite de Didona înainte de a se sinucide (cf. Vergiliu, Eneida 6, 653).

13. Curajul în fața vieții

Știu că ai multă tărie sufletească. Chiar mai înainte de a te înarma cu binefăcătoarele învățături care înving greutățile, erai destul de mulțumit de tine în fața sorții. Iar după ce te-ai încleştat în luptă cu dânsa și ți-ai dovedit puterile, care nu-ți dau deplină încredere decât după ce nevoile te năpădesc din toate părțile și te strâng mai de-aproape, cu atât mai mult. Așa se pune la încercare un suflet tare, ce nu va ajunge sclavul nimănui. Aceasta este pentru el proba focului.

Un atlet care niciodată n-a fost învinețit în pumni nu poate porni la luptă cu curaj. Cel care s-a văzut plin de sânge, cu dinții rupți dintr-o lovitură de pumn, cel care, dat peste cap, s-a aflat sub greutatea adversarului și, doborât la pământ, nu și-a pierdut cumpătul, ci de câte ori a căzut, de atâtea ori s-a ridicat și mai dârz, acela pornește la luptă plin de încredere. Așadar, ca să duc mai departe comparația, de multe ori soarta te-a încălecat, dar tu nu te-ai dat bătut, ci, scăpând de sub dânsa, ai înfruntat-o și mai îndârjit: un om tare, când e lovit, își sporește puterea. Totuși, dacă crezi, primește din parte-mi ajutorul cu care te-ai putea mai bine apăra.

Suntem, Luciliu, mai mult înspăimântaţi decât apăsați de greutăți. Ne chinuim mai mult cu închipuirea decât cu viața adevărată. Nu-ți vorbesc în graiul stoicilor, ci într-acesta mai de rând. Într-adevăr, noi, stoicii, susținem că toate suferințele astea, care ne fac să gemem și să răcnim, sunt ușoare și de disprețuit. Să lăsăm deoparte aceste vorbe mari și totuși, zei buni, adevărate. Atâta-ți spun: nu te chinui înainte de vreme, deoarece suferințele de care te temi, ca și cum te-ar amenința dintr-o clipă într-alta, poate că n-au să vină niciodată și, cu siguranță, până acum nu te-au atins. Unele ne chinuiesc mai mult decât trebuie, altele ne chinuiesc mai devreme decât trebuie, altele ne chinuiesc, deși n-ar trebui deloc. Noi sau ne sporim durerea, sau ne-o creăm singuri, sau ne-o facem mai înainte de vreme. Să lăsăm deocamdată primul caz, fiindcă aici lucrurile sunt în discuție și pricina este nelămurită. Ce spun eu că e ușor, tu ai să-mi spui că e foarte greu: unii râd când sunt bătuți cu harapnicul, alții gem când sunt atinși cu o palmă. O știm. Vom vedea mai târziu dacă aceste dureri sunt mari fiindcă ele sunt puternice, sau fiindcă noi suntem slabi.

Promite-mi doar atât: de câte ori se vor strânge în jurul tău oameni, ca să te convingă că ești nenorocit, gândește-te nu la ce auzi, ci la ce simți tu, analizează-ți durerea și întreabă-te tu însuți, care te cunoști mai bine decât alții: „De ce mă plâng ăștia, de ce se tulbură, de ce se tem parcă să se atingă de mine, ca și cum nenorocirea se ia? Este vorba, într-adevăr, de o nenorocire? Sau întâmplarea asta e mai degrabă o sperietoare decât o nenorocire?” Întreabă-te singur: „Nu cumva mă chinuiesc și mă amărăsc degeaba, nu cumva răul îl inventez eu?”

„Cum pot să-mi dau seama, zici tu, că suferințele astea, care mă strâng de gât, sunt deșarte sau nu?” Ascultă care este metoda. Noi suntem chinuiți sau de suferințe prezente, sau de suferințe viitoare, sau și de unele, și de celelalte. Despre cele prezente judecata e lesne de făcut: vei vedea dacă ești liber, dacă ești sănătos, dacă ai sau nu vreun necaz de pe urma vreunei năpaste. Ce va fi în viitor, vom vedea; pentru azi însă nicio grijă. „Dar mai există și ziua de mâine.” Mai întâi cată cu atenție dacă există temeiuri neîndoielnice ale unei nenorociri viitoare, căci de cele mai multe ori noi ne batem cu prepusuri închipuite și suntem o jucărie a zvonurilor, care, dacă pot pricinui pierderea unui război, cu atât mai mult pot să aducă pieirea unui singur om.

Așa este, dragă Luciliu: ne luăm repede după părerile altora, nu cercetăm motivele temerii noastre și nu le analizăm, ci suntem cuprinși de panică și o luăm la fugă, ca soldații ceia pe care un nor de praf, stârnit de o turmă de oi, îi face să-și lase tabăra sau câte un zvon venit de nu știu unde îi vâră-n sperieți. Nu știu cum, dar cele deșarte ne tulbură mai mult; ce-i adevărat își are o anumită măsură, dar tot ce vine din auzite este lăsat la voia închipuirii și spaimei din mintea omului. Nu există de aceea spaimă mai primejdioasă, mai nestăvilită decât panica: celelalte sunt fără motiv; aceasta însă este spaimă de om nebun. Să cercetăm, prin urmare, lucrurile cu atenție. Să zicem că, probabil, vom da peste un necaz; dar deocamdată el nu există. Cât de multe lucruri neașteptate n-au dat peste noi și câte așteptări de-ale noastre au rămas neîmplinite! Chiar dacă ar fi să dai peste ea, ce rost are să ieși în întâmpinarea suferinței? Vei simți-o destul de repede, când va da peste tine. În vremea asta pune-ți înainte binele. Mă întrebi ce ai să câștigi cu asta? Timp.

Se pot întâmpla multe care pot să țină în loc, să alunge sau să abată pe capul altuia primejdia apropiată sau gata să te atingă. Unii au scăpat din lanțuri cu prilejul unui foc, alții au ieşit binișor de sub dărâmăturile unei case, uneori sabia a fost vârâtă la loc, chiar când ședea să izbească grumazul osânditului, altuia i-a murit mai înainte călăul. Căci și nenorocirea își are capriciile ei: poate să vie, poate să și nu vie; deocamdată, ea nu există; pune-ți, de aceea, binele înainte. Uneori mintea noastră, în lipsa oricărui semn clar, care să-i vestească vreo nenorocire, își face idei greșite, fie dând unui cuvânt în doi peri un înțeles rău prevestitor, fie exagerând jignirea produsă cuiva și gândindu-se nu cât de mâniat o fi fost omul acela, ci la ce poate ajunge un om mâniat.

Dar n-ar mai fi chip de trăit și chinurile noastre nu s-ar mai sfârși dacă ne-am teme de tot ce e de temut. Aici trebuie să-ți vină într-ajutor chibzuința, aici tăria ta sufletească trebuie să-ți alunge chiar și o temere îndreptățită, iar dacă nu, atunci trebuie să combați un rău printr-altul: înfrânează-ți teama prin speranță. Niciun motiv de temere nu e atât de puternic, ca să nu fie și mai puternică

convingerea că uneori cele temute se potolesc și cele sperate ne amăgesc. Prin urmare, pune în balanță speranța cu temerea și, ori de câte ori ești nehotărât, înclin-o în folosul tău: crede ceea ce-ţi place mai mult. Chiar dacă motivele de temere ar fi mai multe, înclină balanța de partea ta și nu te mai tulbura. Gândește-te apoi că cei mai mulți oameni, chiar dacă n-au vreun necaz și nici nu-s siguri că vor avea, sunt mereu în fierbere și în agitaţie. Când începe a se lăsa târât de ea, omul nu se mai oprește și nu-și mai stăpânește spaima, reducând-o la justa măsură. Nimeni nu spune: „Zvonul ăsta n-are niciun temei, l-a inventat un om de nimic sau i-a dat crezare". Ne lăsăm toți duși de curent. Ne temem de lucrurile nesigure, ca și cum ar fi adevărate. Nu păstrăm nicio măsură; o cât de mică grijă se transformă pe dată în spaimă.

Mi-e rușine că-ți vorbesc astfel și că te îmbărbătez cu leacuri atât de ușoare. Să spună altul: „Poate că n-o veni". Tu spune: „și ce dacă va veni? Vom vedea cine va învinge. Poate că asta-i spre norocul meu și o asemenea moarte va face cinste vieții mele." Cucuta a desăvârșit măreția lui Socrate.[1] Smulge-i lui Cato[2] sabia care-i deschise calea eliberării și-i vei răpi o mare parte din glorie. Dar eu te îndemn prea stăruitor, când tu ai avea nevoie mai mult să ți se atragă atenția decât să te îndemn. Căci nu te îndrum pe o cale nepotrivită cu firea ta. Tu ești anume făcut pentru tot ce spusei: cu atât mai vârtos sporește-ți și împodobește-ți darurile firii.

Mai am să pun pecetea, adică să-ți trimit o cugetare frumoasă, și cu asta pot spune că mi-am încheiat scrisoarea. „Printre alte păcate, nesăbuitul îl are și pe acesta: își începe mereu viața." Gândește-te la tâlcul acestor cuvinte, Luciliu, tu cel mai bun dintre oameni, și vei înțelege cât de dezgustătoare e ușurința acelor oameni care în fiecare zi își așază viața pe alte temeiuri și-și fac planuri noi chiar în pragul morții. Privește în jurul tău: vei întâlni bătrâni care acum de-abia pornesc spre onoruri, în călătorii, spre afaceri. Dar ce este mai ruşinos decât un bătrân care-şi începe viața?

Nu ți-aș împărtăși numele autorului acestei maxime, dacă ea n-ar fi printre cele mai puțin cunoscute, neaflându-se în operele publice ale lui Epicur. Eu mi-am permis nu numai să o prețuiesc, dar și să mi-o însușesc. Cu bine.

1) Aluzie la moartea lui Socrate, care a acceptat condamnarea la moarte, bând cucută, după ce refuzase ajutorul prietenilor care voiau să-l scape din temniţă.

2) Marcus Porcius Cato (95-46 î.Cr.), strănepot al lui Cato Cenzorul, v. scrisoarea a VII-a.

14. Grija trupului și grija de suflet

Recunosc că este adânc înrădăcinată în noi iubirea trupului nostru. Recunosc că avem datoria să-l ocrotim. Nu zic că nu trebuie să-i purtăm de grijă, dar zic că nu trebuie să ne facem robii lui. Căci cel care se face rob trupului, cel care-și face prea multe griji cu dânsul și-i subordonează totul robește la prea mulţi stăpâni. Să ne purtăm nu ca și cum ar trebui să trăim pentru trup, ci ca și cum n-am putea trăi fără trup. Din prea mare dragoste pentru dânsul suntem chinuiți de temeri, împovărați de griji, expuși la ocări. Pentru cel ce-și prețuiește prea mult trupul, virtutea n-are preț. Să-i purtăm toată grija, dar dacă judecata noastră, dacă demnitatea și onoarea ne-o cer, să-l azvârlim în foc. Pe cât putem, totuși, să evităm nu numai primejdiile, dar chiar și neajunsurile. Să ne retragem în adăpost, gândindu-ne în vremea asta cum să scăpăm de tot ce ne înfricoșează. Temerile acestea, dacă nu mă înșel, sunt trei: teama de sărăcie, teama de boală și teama de răul ce ți-l pot pricinui cei puternici.

Dintre toate acestea, nimic nu ne lovește mai tare ca răul ce ține de puterea altuia, căci el vine cu mult zgomot și cu mare larmă. Suferințele naturale, despre care am amintit, lipsurile și bolile vin pe tăcute, fără a ne îngrozi ochii și urechile. Alaiul suferinței celeilalte este însă nesfârșit: în jurul ei stau fierul, focul, cătușele și o haită de fiare gata să sfâșie măruntaiele omului. Mai pune la socoteală temniţa, crucile, butucul, cangea, țărușul vârât în trupul omului ca să-i iasă pe gură, mădularele smulse de caii mânați în direcții opuse, veşmântul acela țesut sau îmbibat cu materii inflamabile[1] și tot ce, pe deasupra, a putut născoci cruzimea omenească. Prin urmare, nu-i de mirare că teama de aceste suferințe este cea mai puternică: mare le este felurimea și cumplite uneltele de cazně. Precum schingiuitorul face cu atât mai mare ispravă, cu cât își pune la vedere mai multe unelte de tortură – cei care ar fi putut rezista la cazne sunt covârșiți la vederea lor -, tot astfel, dintre chinurile care ne apasă și ne subjugă, mai mare putere au cele care au cu ce ne izbi privirea. Nenorocirile din prima categorie, ca foamea, setea, puroiul la stomac, căldurile care ard chiar măruntaiele nu sunt mai puțin grele, dar ele stau ascunse, n-au ce scoate la vedere, ce da în vileag; cestelalte însă, ca și războaiele cele mari, ne copleșesc numai văzând cât de mari li-s pregătirile.

Prin urmare, să ne dăm silința și să nu supărăm pe nimeni. Uneori va trebui să ne temem de toată lumea; alteori, dacă e vorba de o orânduire în care senatul hotărăște cele mai multe treburi, ne vom teme de oamenii cu trecere în acest senat; alteori ne vom teme de un singur om, dacă acesta este învestit de popor cu conducerea poporului. Ca să-i ai pe toți prieteni, e greu. E de ajuns să nu-i ai

dușmani.

De aceea înțeleptul să nu stârnească niciodată mânia celor mari, ba chiar să se ferească de ea, așa cum ne ferim de-o furtună pe mare. De câte ori te duci în Sicilia, treci prin strâmtoare.[2] Cârmaciul nesăbuit nesocotește amenințările austrului – e vântul care răscolește largul mării siciliene și-l învolburează – nu ține țărmul stâng, ci pe celălalt, unde Charybda învecinată frământă valurile mării. Un cârmaci mai prevăzător întreabă însă pe cunoscătorii locurilor ce curenți sunt, ce semne dau norii, și-și mână corabia ferindu-se de această regiune vestită prin vârtejurile ei. Așa face și înțeleptul: se ferește de o mărire care-i poate face rău, păzindu-se mai presus de toate să nu se vadă că se ferește. O condiție a liniștii sufletești este an-o dori declarând anume aceasta, căci a fugi de un lucru înseamnă a-l osândi.

Trebuie, prin urmare, să căutăm în jurul nostru și să vedem cum ne-am putea pune la adăpostul lumii. Mai întâi, să nu râvnim nimic din ce râvnește ea: între concurenți se naște totdeauna gâlceavă. Apoi, să nu avem nimic ce ni s-ar putea răpi cu mare folos pentru cel ce stă la pândă ca să ne prade: în jurul tău să fie cât mai puțin de prădat. Nimeni nu ajunge să facă moarte de om numai ca să vadă sângele curgând, sau foarte puțini.

Cei mai mulți sunt mânați de socoteli, nu de ură. Un tâlhar nu se oprește la un calic; săracul străbate fără grijă chiar drumurile atacate de hoţi. Într-un cuvânt, ferește-te, așa cum spune o vorbă din bătrâni, de trei lucruri: ura, invidia, dispreţul. Numai înțelepciunea îți va arăta cum să ajungi la aceasta; calea de mijloc e într-adevăr anevoioasă. Trebuie să ne ferim ca, temându-ne de a fi invidiaţi, să n-ajungem a fi disprețuiți și, nevoind să călcăm în picioare pe alții, să nu părem că am putea fi noi călcați. Mulți ajung să se teamă deoarece ar putea să fie temuți de alţii. Să ne restrângem din toate părțile. E tot atât de rău să fii disprețuit, pe cât este de rău să fii pizmuit. Să ne refugiem deci în filozofie: aceste studii sunt un fel de bentițe sfinte[3] nu numai în ochii oamenilor virtuoși, dar chiar și în ai celor ce nu-s cu totul înrăiți. Elocința forului, ca și tot ce mișcă mulțimea, își are duşmanii ei. Filozofia care-şi vede liniștită de treburile ei nu poate fi disprețuită. Ea este cinstită de toate tagmele, oricât de răi ar fi oamenii. Ticăloșia nu va fi niciodată atât de puternică, niciodată nu va fi o atât de mare conspirație împotriva virtuților, ca numele filozofiei să nu rămână venerabil și sfânt. Dar filozofia să fie practicată în liniște și cu măsură. „Cum oare – spui tu – Marcus Cato, care încerca să potolească prin glasul lui războiul civil, care se arunca în mijlocul încăierării unor căpetenii ieșite din minți, care, în timp ce unii loveau în Pompei, iar alții în Caesar, îi ataca deopotrivă pe amândoi, socoți oare că practica filozofia cu măsură?”

Cineva ar putea, firește, dezbate problema dacă în acea vreme un înțelept ar fi trebuit sau nu să se ocupe de treburile publice. „Ce cauți, Marcus Cato? – ar zice el. Nu mai e vorba de libertate; ea a apus de mult. Întrebarea este dacă stăpânul statului va fi Caesar sau Pompei. Ce te privește pe tine lupta asta? N-ai niciun rol: aici se alege stăpânul. Ce-ți pasă cine va învinge? S-ar putea să învingă cel mai bun dintre ei, dar este imposibil ca acel ce va învinge să nu se facă apoi mai rău.” Am atins, în treacăt, ultimul rol din viața lui Cato. Dar nici în anii de mai înainte un înțelept n-ar fi trebuit să se amestece în acel jaf al Republicii. Ce putea face Cato altceva decât să strige și să vorbească de-a surda, când mulțimea îl lua pe sus, îl făcea totuna de scuipat și-l târa afară din for, sau când din mijlocul senatului îl ducea la închisoare?[4]

Vom vedea însă mai târziu dacă înțeleptul trebuie să-și consacre vremea treburilor publice. Până atunci, îți amintesc de acei stoici care, neluând parte la viaţa publică, au trăit retrași, ocupându-se cu desăvârșirea felului lor de viață și cu stabilirea drepturilor întregului neam omenesc, fără a aduce vreo atingere celor puternici. Înțeleptul nu trebuie să tulbure moravurile publice și nici să atragă atenția mulțimii printr-un fel aparte de viață. „Cum oare? Cine va urma această regulă va fi în afara oricărei primejdii?” N-aș putea să-ți garantez acest lucru, precum unui om cumpătat nu i-aș putea garanta deplina sănătate; și totuși cumpătarea ne ține sănătoși. Sunt corăbii care se scufundă chiar în port. Ce-ţi închipui atunci că se întâmplă celor din mijlocul mării? Primejdia nu-i oare mai aproape de cel ce se zbate și întreprinde tot felul de lucruri, dacă nici cel ce trăiește retras nu-i la adăpostul ei? Pier câteodată oameni nevinovați. Cine-o tăgăduiește? Dar mai adesea pier cei vinovați. Luptătorul căruia i s-a străpuns pavăza nu e mai puțin un maestru. În sfârșit, înțeleptul are în vedere intenția acțiunilor, nu rezultatul lor. Începutul e în puterea noastră; sfârșitul e în voia sorții, și eu nu-i îngădui să mă judece. „Dar ea mă poate lovi, mă poate împiedica.” Când banditul ucide, nu condamnă el, ci este condamnat.

Acum văd că întinzi mâna, ca să capeți bănuțul, ca în fiecare zi. Am să te dăruiesc cu un ban de aur. Și fiindcă veni vorba de aur, iată cum te-ai putea folosi și bucura mai bine de el: „Se bucură mai mult de averi cel ce le simte mai puțin lipsa”. „Spune-mi cine e autorul?” zici tu. Ca să vezi cât de generos sunt, m-am hotărât să laud vorbele altora. Aceasta este a lui Epicur, a lui Metrodor[5] sau a altcuiva din tagma lor. Dar ce interesează cine a spus-o, căci a spus-o pentru toată lumea. Cine duce lipsa averii, acela tremură pentru dânsa. Dar nimeni nu se bucură de un bun care-l chinuiește; dorința lui e s-o sporească. Gândindu-se mereu s-o sporească, el uită s-o mai folosească: ține socoteala cheltuielilor, bate piețele, întoarce filele calendarului[6] și din stăpân se face

slujitor. Cu bine.

1) Este așa-zisa tunica molesta (Iuvenal, Satire 8, 235), haină țesută din papirus, cânepă sau câlți, și unsă cu bitum, rășină și smoală.

2) Strâmtoarea Messina, foarte primejdioasă pentru corăbieri. După legendă, pe țărmul din stânga, pentru cine privește dinspre Italia, ședea Scylla, monstru cu chip de femeie, iar pe cel drept, un alt monstru, la fel de terifiant, Charybda.

3) Bentițe care se fixau pe capul preoților și pe cel al victimelor aduse jertfă la altar.

4) Cato de Utica, opunându-se unui proiect de lege al lui Caesar, a fost târât la închisoare de partizanii acestuia.

5) Discipol al lui Epicur.

6) Ratele datornicilor se plăteau la Kalendae (ziua întâi a lunii) sau la Ides (a treisprezecea sau a cincisprezecea zi a lunii).

15. Exercițiile fizice și exercițiile spirituale

Era un obicei la cei vechi, care a dăinuit până în vremea mea, să pui în fruntea unei scrisori formula: „Dacă ești sănătos, e bine. Eu sunt sănătos”. Noi spunem, și-i foarte nimerit: „Dacă filozofezi, e bine”. Căci, la urma urmei asta înseamnă să fii sănătos. Fără filozofie, sufletul îți este bolnav. Trupul singur, oricâtă putere ar avea, n-are decât forța pe care are orice nebun furios sau în delir. Prin urmare, dacă vrei să fii întru totul sănătos, îngrijește-te mai întâi de această sănătate sufletească și în al doilea rând de cealaltă, pe care ușor o vei dobândi. A-ți întări mușchii, a-ți îngroșa ceafa și a-ți oțeli pieptul este o ocupație prostească, dragă Luciliu, și foarte puțin potrivită cu un cărturar. Oricât de mult te-ai îngrășa și oricât de puternici ți-ar fi mușchii, n-ai să atingi niciodată forța și greutatea unui bou mare. Pe lângă aceasta, mai pune că o prea mare povară a trupului stâlcește spiritul și-i răpește agerimea. Așadar, pe cât poți, înfrânează-ți trupul și lasă loc liber spiritului.

Din această preocupare pentru trup se nasc multe neajunsuri. Mai întâi exercițiile, prin eforturile lor, sleiesc puterile minții și o fac incapabilă de concentrare și de studii mai temeinice. Apoi, mâncarea prea abundentă îi răpește puterea de pătrundere. Se mai adaugă sclavii de cea mai proastă speţă, luați ca profesori, oameni care nu știu decât uleiul de masaj și băutura, care sunt încântați dacă-și petrec ziua transpirând la baia de aburi și dacă-și înlocuiesc sudoarea eliminată cu multă băutură, care-i pătrunde și mai adânc pe stomacul gol. Dar a bea și a asuda este viața unui suferind de dispepsie. Există și exerciții ușoare și scurte care destind pe dată corpul și, mai ales, îți cruță timpul, lucru de care trebuie să ții seama în primul rând, ca: alergatul, rotirea brațelor cu o mică greutate, săritura în înălțime sau lungime, fie cea pe care aș numi-o „saltul Salilor”[1] sau, ca să folosesc un termen mai de rând, „piua”[2].

Dintre acestea, alege-ți-l pe care vrei, fie mai greu, fie mai ușor, dar orice ai face, întoarce-te repede de la trup la suflet. Pe acesta cultivă-l și ziua, și noaptea. Ca să-l hrănești, nu e nevoie de multă trudă. Nici gerul, nici arșița și nici chiar bătrânețea nu împiedică cultivarea lui. Îngrijește-te de un bun care cu trecerea timpului se face și mai bun. Nu zic să stai tot timpul aplecat peste cărți sau pe tăblița de scris. Trebuie să dai și spiritului un cât de mic repaus, ca să se destindă numai, nu să cadă în trândăvie. O plimbare în lectică pune corpul în mișcare și nu dăunează studiului: poți citi, poți dicta, poți vorbi, poți asculta.

Aceleași lucruri le poți face, de asemenea, plimbându-te pe jos. Nu disprețul, nici exercițiile vocale. Te opresc însă să-ți înalți și să-ți cobori glasul treaptă cu treaptă, pe diferite game. Ce-ar mai fi să iei și lecții de cum trebuie să

mergi? Ar însemna să te înconjori de oameni pe care foamea i-a învățat noi meserii. Unul îți va supraveghea mersul, altul fălcile și dinții, și-și va da importanța pe care naivitatea și răbdarea ta i-o vor permite. Înseamnă oare că, atunci când vorbești, să începi prin a țipa și a-ți încorda cât poți glasul? Nicidecum. Este atât de firesc să te încălzești puțin câte puțin, încât chiar avocații încep pe tonul conversației și numai apoi ajung să-și înalțe glasul: nimeni nu apelează așa, dintr-odată, la buna-credință a quiriților[3]. Așadar, orișicum te-ar îndemna pornirea sufletului tău pasionat, stigmatizarea viciilor să fie când mai aprinsă, când mai potolită, pe cât ți-o îngăduie glasul și, pe deasupra, plămânii: un ton modest, ori de câte ori te potolești și-ți revii, un glas care coboară, fără să fie stins, un fel de a vorbi normal, nu furios ca al unui necioplit sau bădăran. Căci nu facem asta, ca să ne formăm vocea, ci ca să formăm pe altul.

Te-am scutit de o povară destul de mare. La binele ăsta voi adăuga un mic dar, unul grecesc, o foarte frumoasă maximă: „Viața nebunului este nefericită și mereu frământată, în întregime mânată spre ziua de mâine”. „Cine spune asta?” – zici tu. – Cel ce vorbea și mai sus. Acum ce crezi tu că înseamnă o viață nebună? A lui Baba și a lui Ision?[4] Nu, ci a noastră, pe care poftele oarbe ne azvârlă într-o prăpastie primejdioasă și niciodată sătulă, căci dacă s-ar putea sătura vreodată, s-ar fi săturat până acum; a noastră, care nu ne gândim cât de plăcut este să nu ceri nimic, cât de frumos este să fii îndestulat și să nu depinzi de soartă. De aceea, Luciliu, gândește-te din când în când cât de multe ai câștigat. Ori de câte ori vei privi la cei care ți-au luat-o înainte, gândește-te la câți sunt în urma ta. Dacă vrei să te arăți recunoscător față de zei și față de felul tău de viață, gândește-te pe câți i-ai întrecut. Dar ce ai tu cu alții? Te-ai întrecut pe tine însuți.[5] Pune-ți o stavilă pe care să nu vrei s-o treci, chiar dacă ai putea. Scapă odată de bunurile acestea amăgitoare, mai de preț pentru cine le dorește decât pentru cine le are. Căci dacă ele ar avea vreo consistență, te-ar și sătura până la urmă; așa, sporesc numai setea celor care le înghit. În lături cu această strălucire amăgitoare!

De ce să cer norocului să-mi dea cele ce sorțul nesigur al viitorului hotărăște și să nu-mi cer mie să nu le doresc? Și apoi de ce să cer? De ce să agonisesc bogății, uitând că omul e o ființă trecătoare? Pentru ce să mă chinuiesc? Iată, aceasta este ziua cea din urmă. Și chiar de n-o fi, departe nu este. Cu bine.

1) Salii, străveche corporație de preoți slujitori ai lui Marte, formată din 12 persoane. Purtau o mantie roșie, o platoşă, sabie, coif și scuturi. Prin dansuri care mimau lupta și prin cântece căutau să-l facă favorabil pe zeul războiului. După

Augustus, se invoca în cântece și geniul împăratului.

2) Se face referire, probabil, la modul cum se spăla lenjeria sau cum se pregătea stofa de lână, prin presare cu picioarele.

3) Cuvântul înseamnă „cetățeni” și se referă la cei care-şi exercită drepturile civile. Apoi, pe măsură ce forța militară crește, quirites devine cuvânt de insultă. Astfel se adresa Caesar soldaților răzvrătiți; cuvântul devenise sinonim cu „laş”.

4) Baba și Ision, necunoscuți nouă, dar pe acea vreme, desigur, vestiți. Primul e amintit și în Seneca, Apokolokyntosis 3.

5) Luciliu ajunsese la rangul de procurator al împăratului.

16. Filozofia, ghidul vieții

Știu, Luciliu, că pentru tine e limpede că nimeni nu poate trăi fericit, și nici măcar suportabil, fără studiul filozofiei, că viața fericită se realizează prin înțelepciunea desăvârșită, iar o viață suportabilă, printr-un început de înțelepciune. Dar acest limpede adevăr trebuie să fie întărit și mai adânc întipărit prin meditație zilnică. Este mai greu să aplici decât să propui o regulă morală. Trebuie să stăruiești și studiului necontenit să-i adaugi o puternică sforțare, pentru ca o frumoasă intenție să devină o atitudine frumoasă. Nu-i nevoie, prin urmare, de prea multe vorbe sau de asigurări: îmi dau seama că ai făcut un mare progres. Cunosc bine pe omul care-mi scrie; nu-s plăsmuiri aici și nici înzorzonări. Totuși, am să-ți spun părerea mea: am nădejde în tine, dar n-am încă încredere deplină. Aș vrea să faci și tu la fel. N-ai de ce să te încrezi atât de repede și de lesne în tine. Scutură-te, cercetează-te în toate felurile, observă-te! Mai înainte de toate, caută să vezi dacă n-ai făcut progrese mai degrabă în filozofie decât în felul tău de viață.

Filozofia nu este o meserie pe placul mulțimii și nici făcută pentru ostentație. Ea nu stă în cuvinte, ci în fapte. Nu recurgi la dânsa, ca să-ți treci ziua cu un fel de desfătare sau să-ți alungi plictiseala când n-ai ce face. Ea îți formează și-ți modelează sufletul, îți rânduiește viaţa, îți îndrumă faptele, îți indică ce trebuie să faci și ce nu, șade la cârmă și le arată drumul printre stânci celor ce se luptă cu valurile mării în furtună. Fără de ea nimeni nu poate trăi netulburat, nimeni nu poate fi în siguranță. În fiecare ceas se întâmplă lucruri care cer un sfat, și acest sfat de la dânsa trebuie să-l ceri.

„La ce-mi servește filozofia, va zice cineva, dacă există o soartă? La ce-mi folosește, dacă există o divinitate care conduce totul? La ce-mi folosește, dacă întâmplarea este atotputernică? Cele odată statornicite nu se pot schimba, iar față de ce e nestatornic nu mă pot dinainte pregăti, ci, sau divinitatea a stabilit dinainte hotărârea mea și a decis ce trebuie să fac, sau soarta nu lasă nimic la voia mea.” Oricare dintre aceste păreri ar fi adevărată, Luciliu, sau chiar dacă toate ar fi adevărate, trebuie să ne dedicăm filozofiei. Fie că soarta ne înlănțuie cu legea ei inexorabilă, fie că o divinitate conducătoare a universului a orânduit totul, fie că întâmplarea pune în mișcare lucrurile omenești și le mână fără nicio noimă, filozofia trebuie să ne ocrotească. Ea ne va îndemna să ne supunem cu bucurie divinității sau cu demnitate sorții; ea îți va spune să asculți de porunca zeului sau să suferi întâmplarea. Dar nu este acum momentul de a discuta ce este în puterea noastră, dacă providența divină este atotputernică, dacă lanțul evenimentelor predestinate ne ține încătușați sau dacă asupra noastră stăpânește neprevăzutul și neașteptatul. Mă întorc la ce mi-am propus: te sfătuiesc și te

îndemn să nu lași să-ți scadă sau să ți se răcească elanul. Strunește-l și-l ordonează, pentru ca ceea ce este o pornire avântată să-ți devină o obișnuință.

Chiar de la început, dacă te cunosc bine, cauți să vezi ce mic dar ţi-a adus scrisoarea aceasta. Scutur-o și-l vei găsi. N-ai de ce să-mi admiri sufletul larg: deocamdată sunt generos dintr-al altora. Dar ce zic „dintr-al altora”? Orice s-a spus frumos de către cineva îmi aparține. Tot astfel și ceea ce spunea Epicur: „Dacă vei trăi potrivit cu natura, nu vei fi niciodată sărac; dacă vei trăi după părerea lumii, niciodată nu vei fi bogat”. Natura îți pretinde foarte puțin; părerea lumii, imens. Dacă în mâinile tale s-ar strânge averea multor bogătași, dacă norocul te-ar înălța peste marginile averii unui simplu particular, dacă te-ar acoperi cu aur și te-ar îmbrăca în purpură, dacă te-ar duce la atâta huzur și bogăție, c-ai putea să acoperi întreg pământul cu marmură și ai putea nu numai să ai, dar să calci în picioare aceste bogății, dacă s-ar adăuga la ele statui și picturi și tot ce arta a născocit în folosul desfrâului, oamenii te vor învăța să dorești și mai multe. Dorințele naturale sunt limitate; cele izvorâte din păreri înșelătoare n-au unde sfârși, căci ce este fals nu are limită. Cel care merge pe un drum ajunge la un capăt; rătăcirea însă este fără margini. Lasă deci deșertăciunile și, oricând vei vrea să știi dacă ceea ce dorești este dorință naturală sau poftă oarbă, vezi dacă se poate opri undeva. Dacă, oricât de mult ai înainta, îți rămâne mereu și mai mult de mers, să știi că aceasta nu este lucru firesc. Cu bine.

17. Filozofia și bogățiile

Leapădă-te de toate acestea dacă ai minte, sau mai bine, ca să devii om cu minte, și aleargă în goană, cât te țin puterile, spre înțelepciune. Dacă vreo legătură te ține locului, dezleag-o sau taie-o. „Mă ține în loc averea, zici tu, căci vreau să mi-o rânduiesc astfel ca să-mi ajungă când n-oi mai munci, astfel ca nici sărăcia să nu-mi fie o povară și nici eu să nu fiu povară pentru altul". Vorbind așa, mi se pare că nu cunoști valoarea și puterea acelui bun spre care năzuiești. Pricepi, desigur, lucrurile în mare; îți dai seama de folosul filozofiei, dar nu vezi încă destul de adânc fiecare lucru în parte; încă nu știi cât de mult ne ajută la orice și cum ea, ca să mă folosesc de o vorbă a lui Cicero, „ne sprijină în cele mai însemnate împrejurări și se coboară până la cele mai neînsemnate". Crede-mă, apelează la sfatul ei: te va îndemna să nu stai locului, tot socotindu-te. De bună seamă, prin această amânare încerci și vrei să ajungi a nu te mai teme de sărăcie. Dar dacă ea este de dorit? Pentru mulți averea a fost o piedică în calea spre filozofie. Sărăcia e liberă și fără griji. Când sună goarna, știe că nu pe ea o cheamă. La o inundație, când toată lumea țipă: „apa, apa!", ea caută cum să scape, nu ce să ia cu sine. Iar dacă trebuie să pornească cu corabia, săracul nu umple portul de larmă și țărmul nu e pus în mișcare de alaiul unui singur om; pe el nu-l însoțește un convoi de sclavi, pentru hrana cărora e nevoie de bogăția ținuturilor de peste mare. Este ușor să umpli câteva pântece nenărăvite, care cer doar să fie umplute. Potolirea foamei costă puțin, sațul costă mult. Sărăcia se mulțumește cu satisfacerea cerințelor neapărate.

Pentru ce să fugi de tovărășia ei, când chiar și bogatul înțelept o imită? Dacă vrei să te îngrijești de suflet, trebuie să fii sărac, sau asemenea unui sărac. Nu poate exista studiu filozofic folositor fără cumpătare; cumpătarea însă este o sărăcie voită. Lasă deci scuzele acestea: „N-am încă atât cât trebuie; dacă[1] voi ajunge la cutare sumă, mă voi dedica cu totul filozofiei". Tu trebuie să-ți agonisești mai înainte de orice tocmai ceea ce amâni și te gătești să-ți procuri de-abia la urmă; cu asta trebuie să începi. „Vreau să-mi strâng o avere din care să trăiesc." Învață însă totodată să ți-o strângi. Dacă vreun lucru te împiedică să trăiești cum trebuie, nimic nu te împiedică să mori cum trebuie.

Nu este motiv ca sărăcia să te oprească de la studiul filozofiei, ba nici chiar mizeria. Cei care se îndreaptă spre dânsa vor trebui să rabde chiar foamea, pe care au și răbdat-o unii în timpul asediilor. Și care le putea fi răsplata suferinței, decât că nu cădeau în robia învingătorului? Cu cât sunt mai mari lucrurile ce ți se făgăduiesc aici[2]: nemărginita libertate, neînfricarea în fața oamenilor și a zeilor! Sleit de foame dacă ai fi, și tot ar trebui să alergi către dânsa. Armate întregi au

îndurat lipsuri de tot felul, și-au dus zilele cu rădăcini de ierburi și și-au potolit foamea cu ce mi-e și scârbă să spun. Şi au suferit toate acestea pentru o domnie - minunează-te – pentru o domnie străină. E cineva care să șovăie a îndura sărăcia, ca să-și elibereze sufletul de furia patimilor? Nu trebuie să-ți agonisești nimic de mai înainte; la filozofie poți să ajungi și fără merinde de drum. Să fie așa cum spui tu? Când ai să ai de toate, vei dori atunci să ai și înțelepciune? Va fi ea cea din urmă piesă a confortului din viața ta și, ca să spun astfel, un simplu adaos?

Tu dedică-te filozofiei, fie că ai ceva – de unde știi că n-ai prea mult? – fie că n-ai nimic, și atunci pe ea caută s-o ai mai întâi.

„Dar n-am să am ce-mi trebuie.” Mai întâi, nu-i cu putință să n-ai, căci natura ne cere foarte puțin și înțeleptul se conformează naturii. Iar dacă îl izbește cea mai disperată nevoie, va încheia repede cu viața și va înceta să se mai chinuiască. Dacă însă are cât de puțin și numai atât cât să-și ducă zilele, se va mulțumi cu ce are. Nu se va zbate și nu se va chinui să-și umple burta și să-și acopere spatele cu mai mult decât trebuie, ci, râzându-și de strădaniile bogaților și de goana lor după averi, va zice: „Ce tot atâtea amânări? Aștepți oare camăta la banii daţi cu împrumut, sau câștigul de pe marfă, sau moștenirea vreunui bătrân bogat, când ai putea deveni pe dată om bogat? Căci înțelepciunea ține loc de bogăție: arătându-i deşertăciunea, printr-asta ea te îmbogățește”. Dar aceste sfaturi se potrivesc mai bine altora: tu ești mai aproape de oamenii cu stare. Schimbă secolul și ești chiar prea bogat. Ce-i este de ajuns omului e însă la fel în orice secol.

Aș fi putut încheia aici scrisoarea mea, dacă nu te-aș fi învățat cu nărav. Regilor parți nu li se poate închina nimeni fără să le aducă daruri.[3] De la tine nu-mi pot lua rămas-bun fără un dar. De unde darul? Am să mă împrumut la Epicur: „Pentru cei mai mulți averile agonisite înseamnă nu încetarea, ci înlocuirea chinurilor”. Și nu mă mir: răul nu-i în lucrurile din afară, ci înăuntrul sufletului nostru. Tot ce făcea din sărăcie o povară, povară face și din bogăție. Nu-i nicio deosebire dacă pui un bolnav într-un pat de lemn sau într-un pat de aur, căci, oriunde l-ai muta, își duce cu el și boala. Tot așa n-are importanţă dacă un suflet bolnav trăiește în bogăție sau în sărăcie: boala se ține de el. Cu bine.

1) Scuza amintește de cămătarul din Horatius (Epode 2, 67), care laudă viața simplă, curată și fără griji de la țară, unde a decis să se retragă, dar își amână retragerea, fiindcă deocamdată își adună la Ides banii daţi cu împrumut, ca să-i poată plasa din nou la Kalendae.

2) Adică prin filozofie.

3) Plutarh (Viața lui Artaxerxe 5) semnalează un asemenea obicei la curtea lui Artaxerxe.

18. Despre festivaluri și înfrânarea la mâncare

E luna lui decembrie. La Roma tocmai acum transpiră lumea. Excesul a devenit lege generală. Pregătiri fără măsură și zarvă nesfârșită, ca și cum ar fi vreo deosebire între zilele Saturnaliilor[1] și zilele de lucru. Dimpotrivă, se aseamănă într-atât, încât mi se pare că nu greșea unul care spunea că altădată decembrie era o lună, acum un an întreg. Dacă te-aş avea aici, mi-ar plăcea să mă sfătuiesc cu tine și să-mi spui ce crezi că ar trebui să facem: să stăruim în obiceiurile noastre de toate zilele, sau, ca să nu se creadă că ne răzleţim de lume, să ne ospătăm ceva mai vesel și să ne dezbrăcăm de togă?[2] Căci, lucru care altădată nu se întâmpla decât în caz de ridicare în masă pentru război sau la vreo dureroasă nenorocire publică, noi ne schimbăm acum hainele spre a petrece și a ne ține de sărbători. Dacă te cunosc bine, dacă ai fi arbitru, tu ai zice că nu trebuie nici să ne asemuim cu gloata de rând, nici să ne deosebim de ea întru totul. Afară numai dacă n-ar trebui să ne impunem a ne abține de la orice plăceri, tocmai în aceste zile când lumea dă în brânci după ele: sufletul nostru capătă dovada cea mai sigură a tăriei lui, atunci când nici nu înclină, nici nu se lasă furat de ce-l ademenește și-l târăște la desfrâu.

A fi treaz și cuminte atunci când toată lumea umblă beată și vomită este semn de mare putere sufletească. Dar, pe de altă parte, a nu te izola, a nu fi arătat cu degetul, fără ca prin aceasta să te amesteci cu toată lumea, a face ce fac și alții, dar într-alt chip, aceasta e dovadă de multă măsură. Căci se poate sărbătoare și fără dezmăț.

De altminteri, sunt în așa măsură hotărât să-ți încerc tăria sufletească, încât am să-ți împărtășesc și ție ceva din învățătura unor oameni de seamă: alege-ți din când în când câteva zile; mulțumește-te în acest timp cu cât mai puțină și cu cât mai proastă mâncare, cu haine aspre și ponosite, și zi-ți: „De asta mă temeam?” Sufletul să se deprindă cu nevoile vieții, chiar când nu duce grijă de nimic, și să se călească împotriva loviturilor sorții, chiar când norocul îi zâmbește. Soldatul aleargă la luptă și când peste tot e pace și nu-i nici urmă de dușman, înalță parapete și se trudește cu o muncă deșartă, ca să poată rezista uneia impuse de nevoie. Dacă vrei ca un om să nu tremure în luptă, pregătește-l mai înainte de luptă.

Așa făceau cei care, imitând în fiecare lună sărăcia, ajungeau aproape până la mizerie, ca să nu se înfricoșeze de ceea ce învățaseră să învingă de atâtea ori. Să nu crezi că-ți vorbesc despre mesele timoniene[3], despre chiliile săracilor și despre nu mai știu ce alte celea, prin care huzurul se distrează, jucându-se de-a disprețuirea bogăției. Patul de lemn, cerga, pâinea tare și proastă să fie adevărate.

Fă acest lucru trei-patru zile la rând, uneori și mai multe; dar asta să nu fie o joacă, ci o experiență. Când te vei sătura cu două parale, atunci, crede-mă Luciliu, vei tresălta de bucurie și-ți vei da seama că, spre a trăi fără griji, n-ai nevoie de noroc; cât ți-e de ajuns pentru trebuințele tale îţi dă și nenorocul. Să nu-ți închipui totuși că ceea ce faci tu e mare lucru: faci ce fac atâtea mii de sclavi, atâtea mii de oameni sărmani. Meritul tău e că o faci de bunăvoie și că-ți va fi la fel de ușor să înduri tot timpul ceea ce încerci numai câteodată. Să facem exercițiii cu manechine[4] și, pentru ca soarta să nu ne găsească nepregătiți, să ne împrietenim cu sărăcia. Vom fi mai fără teamă bogați dacă vom şti că nu e prea greu să fim săraci.

Epicur, vestitul dascăl al plăcerii, avea anumite zile în care de-abia își potolea foamea, ca să vadă dacă prin aceasta lipsea ceva deplinei și desăvârșitei plăceri, cât lipsea, și dacă merită ca cineva să împlinească lipsa, străduindu-se prea mult. Așa cel puțin spune în acele „Scrisori către Polyaenus[5], scrise în vremea arhontatului lui Charinos. El se fălea pe drept cuvânt că nu cheltuiește cu hrana „nici măcar un as, pe când Metrodor[6], care nu era atât de înaintat, cheltuia un as întreg”. Crezi că asemenea hrană înseamnă doar săturare? Nu, ci și plăcere. Nu acea plăcere ușoară și trecătoare și care trebuie mereu reînnoită, ci una statornică și sigură. Căci apa, o fiertură și o bucată de pâine de orz nu sunt plăcut lucru, dar plăcerea cea mai mare este să-ți găsești plăcerea chiar și într-acestea și să te restrângi până la ceea ce nicio vitregie a sorții nu ți-ar putea răpi. În închisoare hrana este mai din belşug; pe cei separați de restul osândiților, pentru pedeapsa cu moartea, gâdele care-i va ucide îi hrănește mai bine. Câtă măreție de suflet să te cobori de bunăvoie la atât cât nici condamnații la moarte n-au a se teme că vor îndura! Aceasta înseamnă a lua-o înaintea loviturilor sorții. Începe, așadar, dragul meu Luciliu, să ții obiceiul acestora; hotărăște-ți câteva zile, lăsând deoparte tot ce ai, și deprinde-te cu foarte puțin; începe a te familiariza cu sărăcia.

„Disprețuiește cât poţi mărirea, și arată-te vrednic
Zeilor, nobile print.”[7]

Nimeni altul nu este mai vrednic de zei ca acela care disprețuiește averile. Nu te opresc să le ai, dar aș vrea să te fac să le ai fără teamă. La aceasta vei ajunge, dacă te vei convinge că și fără ele poți să trăiești fericit, dacă le vei considera tot timpul gata să te părăsească.

Dar hai să încep a împături scrisoarea. „Mai întâi dă-mi ce-mi datorezi”, zici tu. Am să te trimit la Epicur. Plata o va face el: „Mânia fără măsură duce la nebunie”. Cât de adevărată e vorba asta, o ştie, firește, oricine a avut un sclav sau un dușman. O asemenea pornire învăpăiază pe orice om, se dezlănțuie din

iubire ca și din ură, din lucruri serioase ca și din jocuri și glume. Nu interesează motivul din care se naște, ci sufletul în care năpădește, așa precum nu are importanță cât e de mare un tăciune aprins, ci pe ce cade. Căci oricât de mare ar fi el, o zidărie trainică nu se aprinde, pe când lemnul uscat și gata să ia foc hrănește o scânteie cât de mică și o face vâlvătăi.

Așa este, dragă Luciliu, urmarea furiei nemăsurate e nebunie curată și de aceea să ne ferim de a ne înfuria, nu spre a fi moderați, ci ca să fim sănătoși. Cu bine.

1) Saturnaliile, sărbătoare care amintea vremea fericită a regelui legendar Saturn, ținea câteva zile. Tribunalele, școlile și sclavii erau atunci în vacanță. Se făceau cadouri și felicitări. Sclavii se bucurau în acest timp de libertăți deosebite în amintirea vieții fericite din epoca de aur.

2) Îmbrăcând o haină de casă, mai comodă, numită vestis cenatoria.

3) Timon mizantropul, filozof cinic din Atena, care a trăit cam în timpul lui Pericle, era vestit prin ciudăţeniile sale. Lucian a făcut din el personajul unui dialog, iar Shakespeare a scris o piesă (Timon din Atena), având ca erou principal același personaj.

4) Palus (cu sensul de „stâlp”) desemna un manechin de lemn folosit de soldații romani pentru antrenamente.

5) Polyaenus din Lampsac, mai întâi matematician, părăsi apoi această știință, devenind un adept al lui Epicur.

6) Discipol al lui Epicur.

7) Sunt vorbele pe care Evandru le rostește către Eneas în Eneida 7, 364–365 (în trad. lui Coşbuc), după ce amintește că Hercule nu s-a sfiit să intre sub acoperișul lui umil.

19. Despre viața liniștită

Tare mă bucur când primesc scrisorile tale, căci ele îmi umplu sufletul de frumoase nădejdi: sunt nu numai o făgăduință, ci și o chezășie. Fă așa, te rog și te implor, căci ce am de cerut mai bun unui prieten decât ceea ce-i cer în interesul lui? Dacă poți, sustrage-te acestor ocupații. Dacă nu, smulge-te lor. Am risipit prea multă vreme; să începem măcar la bătrânețe să ne adunăm lucrurile. Ce-i de reproșat într-asta? Am trăit toată viața în zbuciumul valurilor; să murim în port. Dar nu te-aș sfătui să-ți faci o falã din viața ta retrasă, pe care nu trebuie nici s-o pui în evidență și nici s-o ascunzi. N-aș vrea să te împing vreodată până într-acolo, încât, condamnând nebuna agitaţie omenească, să-ţi doresc o viaţă tainică, acoperită de uitare. Fă așa ca retragerea ta să nu atragă privirile, dar să fie cunoscută. Cei care pot să-și hotărască viața dintru început vor vedea ei înșiși dacă vor să trăiască în întuneric. Tu nu ai această libertate: vigoarea spiritului tău, eleganța scrierilor tale, strălucitele și alesele tale relații de prietenie te-au pus în centrul atenției; acum ești prizonierul tuturor celor ce te cunosc. Oricât te-ai retrage, oricât de adânc te-ai ascunde, trecutul totuși te descoperă. Nu poți trăi la întuneric: oriunde ai fugi, mult din strălucirea de altădată te va însoţi.

Odihna însă poți s-o ceri fără să trezești ura nimănui, fără regrete și fără remușcări din parte-ți. Căci ce ai de părăsit, așa încât să zici că ai părăsit împotriva voii tale? Clienți? Niciunul dintre ei nu se simte legat de tine, ci de ceva ce-i al tău. Prieteni? Vremea prieteniei s-a dus; azi ea este o pradă de apucat. Un bătrân fără urmași își schimbă testamentul? Lingușitorul bate alt prag. Lucrurile mari nu sunt ieftine: cântărește dacă e mai bine să te lași pe tine în părăsire sau ceva dintr-ale tale. Ce bine ar fi fost dacă ai fi putut ajunge la bătrânețe în situația alor tăi și dacă norocul nu te-ar fi urcat pe culmi! Repedea ta înălțare, rangul și funcția ta de guvernator de provincie[1] și procurator, cu toate ademenirile lor, te-au îndepărtat de viața sănătoasă. Pe viitor te așteaptă slujbe și mai mari, și tot așa una după alta. Care va fi sfârșitul? Aștepți oare până ce n-ai să mai ai nimic de dorit? Clipa asta nu va veni niciodată.

Așa cum zicem că există un șir de cauze din a căror înlănțuire rezultă destinul, tot așa există o înlănțuire a dorințelor: una se naște dintr-alta. Te-ai cufundat într-un fel de viață care niciodată nu va pune de la sine capăt mizeriilor și robiei. Scoate-ți din jug grumazul ros! E mai bine să fie tăiat dintr-odată decât să fie tot timpul apăsat! Dacă ai să te întorci în viața particulară, totul va fi mai restrâns, dar îți va fi prea de ajuns. Acum ai foarte multe, venite de pretutindeni, și totuși nu te satură. Ce ai vrea mai bine? Să fii îndestulat în sărăcia ta, sau lihnit de foame în avuția ta? Mărirea e lacomă și-i expusă lăcomiei altora. Dacă ție nu

ți-e nimic de ajuns, nici tu nu poți mulțumi vreodată lăcomia altora. „Cum să scap?” zici tu. Oricum. Amintește-ți câte încercări la nimereală ai făcut de dragul banilor, câte încercări trudnice de dragul măririlor. Îndrăznește să faci ceva și pentru liniștea ta sau, altminteri, va trebui să îmbătrânești în această agitaţie a procuraturilor și, mai târziu, a funcțiilor la Roma, în clocotul și în bătaia valurilor, mereu altele, de care nu a putut scăpa nimeni, oricât de cumpănit, oricât de potolit. Ce importanță are că tu vrei să trăiești liniștit? Rangul tău nu ți-o îngăduie. Ce va fi dacă și în viitor îi vei îngădui să crească? Cu cât succesul îți va fi mai mare, cu atât temerile vor spori.

Aș vrea în clipa asta să-ți amintesc de o vorbă a lui Mecena[2], vorbă adevărată, spusă pe când el însuși era în dârdora activității: „Înălțimile își detună singure creștetele”[3]. Mă întrebi în ce carte o spune? În cea care se intitulează Prometeu. Sensul este acesta: înălțimile munților au creștetele trăsnite de fulger. Ai prețui atât vreo mărire, dacă ar fi să vorbești atât de încâlcit?[4] Și totuși Mecena era un om dotat, care ar fi putut să ajungă un frumos exemplu de elocință romană dacă mărirea nu l-ar fi moleșit sau, mai bine zis, nu l-ar fi castrat de orice vlagă. Același sfârșit te așteaptă și pe tine, de nu vei strânge pânzele și nu vei trage la țărm, cum, de altfel, și el a vrut, dar prea târziu.

Cu vorba asta a lui Mecena puteam să mă socotesc plătit, dar, pe cât te cunosc, ai să-mi cauți pricină și ai să zici că nu îmi achit datoria în bani noi și buni. Lucrurile stând așa, va trebui să fac un împrumut la Epicur „înainte de a cerceta ce vei mânca și ce vei bea, să te uiți cu cine ai să mănânci și ai să bei, căci viața fără prieteni este ghiftuială de leu sau de lup”. Nu vei ajunge la țintă decât retrăgându-te din lume; altminteri nu vei avea la masă decât oaspeții pe care sclavul nomenclator[5] ți-i va alege din gloata clienților tăi. Greșește însă cine-și caută prietenul într-un atriu și-l pune la încercare la un banchet. Nu e nenorocire mai mare pentru un om ocupat și copleșit de treburi decât că socoteşte prieteni oameni cărora el nu le este și crede că serviciile făcute îi pot atrage prieteni când, de fapt, unii, cu cât îi sunt mai îndatorați, cu atât îl urăsc mai mult. Împrumută-i cuiva o mică sumă: ți-l faci datornic. Împrumută-i una mare: ți-l faci dușman. „Cum așa? Bunele noastre servicii nu ne ajută la câștigarea prietenilor?” Ba da, dacă ai putinţa să-ți alegi oamenii care vor primi ajutorul tău și dacă binefacerile tale vor fi chibzuite, nu aruncate în vânt. Prin urmare, acum când începi să te conduci după capul tău, aplică acest sfat al înțelepților: mai mult contează cine primește ajutorul decât ce ajutor primește. Cu bine.

1) Luciliu fusese procurator al provinciei Alpes Graiae et Poeninae, partea occidentală a Alpilor, apoi în Epir, Macedonia și Africa. Acum era procurator în

Sicilia. Se putea aștepta ori la o procuratură într-o provincie mai însemnată, ori să fie chemat la Roma. La începutul secolului al II-lea d.Cr. aflăm următoarea ierarhie a procuratorilor: cei plătiți cu 300.000, cu 200.000, cu 100.000 și cu 60.000 de sesterți anual. Procuratorul Siciliei, Africii, Macedoniei etc. era printre cei plătiți cu 100.000 de sesterți.

2) Mecena (69–8 î.Cr.), prieten și consilier al lui Augustus, a sprijinit și protejat mulți artiști și poeți ai epocii.

3) Prometeu era o satiră menipee sau o tragedie.

4) Se poate vedea o probă de asemenea stil în scrisoarea a CXIV-a.

5) Slujitor, adeseori libert, dar și sclav, în casele celor bogați, care însoțea pe stăpân și trebuia să-i șoptească numele persoanelor întâlnite. Era folosit de asemenea la primiri, la ospețe, la alegeri.

20. Despre nestatornicia oamenilor

Dacă ești sănătos și dacă te socoți capabil să fii, în sfârșit, stăpân pe tine, mă bucur: meritul meu va fi că te-am scos de acolo[1] unde te zbăteai fără nicio speranță de scăpare. Numai atât te rog și te îndemn, dragul meu Luciliu: pătrunde-te de filozofie până în adâncul sufletului. Dovada propășirii tale scoate-o nu din vorbe sau din cărți, ci din tăria ta sufletească și din potolirea patimilor. Dovedește-ți vorbele prin fapte. Alta este ținta declamatorilor și a celor ce vânează aplauzele publicului, alta este ținta celor care atrag tineretul și pe cei ce au vreme de pierdut cu variate și nesfârșite discuții.

Filozofia ne învață să acționăm, nu să vorbim, și ea cere ca omul să trăiască după regulile ei, ca felul lui de viață să nu fie în contradicție cu vorbele lui, ca întreaga lui existență să aibă un stil în concordanță cu acțiunile lui. Rostul cel mai de seamă al înțelepciunii – și o dovadă totodată – este să pună de acord faptele cu vorbele omului, să-l facă în orice moment egal cu sine și același. Dar cine este în stare? Unii sunt totuși. Puțini, ce-i drept, căci lucrul nu-i ușor. Prin asta nu spun că înțeleptul trebuie să meargă tot timpul în același pas, ci pe același drum. Așadar, vezi dacă haina ta se potrivește cu locuința ta, dacă față de tine nu ești larg, iar față de alții ești zgârcit, dacă nu cumva la masă ești cumpătat, dar în construcțiile pe care le înalți, risipitor. Fixează-ți, o dată pentru totdeauna, o regulă și după ea potrivește-ți toată viața. Unii trăiesc restrâns acasă, iar în afară se umflă și se lățesc. Această nepotrivire este un defect și este semnul unui suflet șovăitor, care nu și-a găsit încă drumul.

Am să-ți arăt acum de unde vine această nestatornicie și nepotrivire între fapte și gânduri. Nimeni nu-și propune o țintă de atins și nici nu stăruie în ce și-a propus, ci trece mereu la altceva; și nu schimbă numai, dar revine, întorcându-se din nou la ce părăsise și condamnase mai înainte. Așadar, lăsând la o parte vechile definiții asupra înțelepciunii și încercând să cuprind toate aspectele vieții omului, mă voi mulțumi cu această formulă. Ce este deci înțelepciunea? A voi și a nu voi mereu același lucru. Poți să nu mai adaugi acea mică rezervă, „cu condiția să voiești numai bine”, căci nimic alta decât binele nu poate plăcea mereu cuiva. Oamenii nu știu ceea ce vor decât în momentul în care îl vor. Altminteri, nimeni nu-și propune a voi sau a nu voi în absolut. Judecata lor variază în fiecare zi și ia drumul opus; pentru cei mai mulți viața e o joacă. Stăruie deci în ce ai apucat și poate că vei ajunge până la capăt sau până acolo unde numai tu singur vei putea pricepe că nu e capătul. „Ce se va face, zici tu, mulțimea asta alor mei fără sprijinul meu?” Mulțimea asta, de îndată ce nu va mai fi întreținută de tine, se va întreține singură. Ceea ce nu poți ști prin facerile

tale de bine, vei afla prin sărăcirea ta: această sărăcie va păstra lângă tine pe prietenii sinceri și adevărați. Cine te va părăsi nu pe tine te căuta, ci altceva. Oare n-ar trebui să iubești sărăcia, măcar pentru că-ți arată cine te iubește? O, când va veni ziua când nimeni nu va mai minți de hatârul tău?!

Toate gândurile tale, toate preocupările și dorințele tale să țintească la aceasta: caută să fii mulțumit de tine și de tot ce-și are obârșia în tine însuți, lăsând pe seama zeilor orice alte dorințe. Ce altă fericire îți poate fi mai la-ndemână? Fă-te cât mai mic și atunci nu vei avea de unde cădea. Ca s-o poți face mai lesne, am să-ți plătesc, în legătură cu asta, datoria pentru această scrisoare. Oricât ai cârti, și de data asta tot Epicur va plăti pentru mine: „Cuvintele pe care le vei rosti de pe un pat sărac, îmbrăcat într-o zdreanță, îmi vor părea mai înălțătoare, căci ele nu sunt numai vorbe, ci și probe”. Eu cel puțin ascult într-alt chip pe Demetrius[2] al nostru, când îl văd culcat pe scândura goală – nici măcar pe niște paie –, căci el este astfel nu numai propovăduitorul adevărului, ci și mărturia lui.

„Cum oare? Pot eu disprețui bogăția care mi s-a pus în poală?” Cum să nu poți? Ba încă dovedește o mare tărie sufletească cel care, minunându-se că au căzut asupra lui, își râde de bogățiile ce-l înconjoară și mai mult aude decât simte că sunt ale lui.

Mare lucru este să nu te lași corupt de bogăția în care trăiești; este un om mare acela care este sărac în mijlocul averilor lui. „Nu știu zău, spui tu, cum un asemenea om va îndura sărăcia, dacă ar fi să cadă pe capul lui.” Nici eu nu știu, Epicur, cum săracul acela al tău va suporta bogăția, de-ar fi să dea peste ea. Prin urmare, în amândouă cazurile trebuie să ținem seama de atitudinea fiecăruia și să vedem dacă unul nu se complace în sărăcie și dacă celălalt nu e atras de bogăție. Altminteri, o scândură goală sau o zdreanță de pătură sunt o slabă dovadă de virtute, dacă nu se vede limpede că cineva nu le rabdă de nevoie, ci că le preferă.

De altminteri, este semnul unui spirit mare a nu se arunca în sărăcie, fiindcă ea e de preferat, ci a se pregăti s-o suporte, fiindcă este ușor de suportat. Este ușoară, Luciliu, și dacă vei ajunge aici, după ce vei fi chibzuit cu mult mai înainte, este chiar plăcută. Căci ea aduce cu sine lipsa de griji, fără de care nu există nicio plăcere. Așadar, cred că ar fi nevoie să ne fixăm anumite zile – așa cum îți scriam că făceau adesea unii oameni de seamă – în care, închipuindu-ne săraci, să ne oțelim pentru adevărata sărăcie. și trebuie să facem asta cu atât mai mult, cu cât acum înotăm în plăcere și totul ne pare trudnic și greu. Să ne trezim mai degrabă din somn și să ne scuturăm sufletul din amorţeală, amintindu-ne că natura ne cere foarte puțin. Nimeni nu se naște bogat. Când venim pe lume, suntem siliți să ne mulțumim cu puțin lapte și cu câteva scutece. Pornind de aici, nu ne mai încap regatele lumii. Cu bine.

1) Adică din viața publică.

2) Demetrius, filozof cinic, prieten al lui Seneca și Thrasea. A trăit toată viața într-o extremă sărăcie. Născut la Atena, elev al lui Apollonius din Tyana, el veni la Roma. Fiind un critic al lui Nero a fost izgonit din oraș, unde se întoarce după venirea la conducere a lui Vespasian. Seneca vorbește despre el (vezi scrisoarea a LXII-a) cu mare admirație.

21. Imortalitatea filozofului

Crezi oare că cei despre care-mi scrii sunt pentru tine o greutate? Greutatea cea mai mare ești tu; tu singur ești o povară pentru tine. Nu știi ce vrei și lauzi mai mult decât urmezi virtutea. Vezi unde stă fericirea, dar nu îndrăzneşti să ajungi la dânsa. Fiindcă nu-ți dai lămurit seama ce te împiedică, am să-ți spun. Crezi că ce ai să părăsești e mare lucru și, după ce-ți pui în față acea liniște sufletească spre care ești gata să porneşti, rămâi locului, reținut de strălucirea acestei vieți pe care ar fi s-o părăsești, ca și cum ar trebui să te scufunzi în mizerie și întuneric. Greșești, Luciliu: lăsând viața asta pentru aceea, te înalți. Aceeași deosebire care există între strălucire și lumină – aceasta își are izvorul în ea însăși, cealaltă este scăldată în razele venite din afară - există și între o viață și cealaltă. Una este bătută de o lumină din afară și oricine se așază dimpotrivă o umbrește întunecând-o, cealaltă strălucește din propria lumină.

Numai studiile tale filozofice te vor face strălucit și vestit. Îți voi da ca exemplu pe Epicur. Scriindu-i lui Idomeneu[1], un sfetnic cu o putere neclintită, care avea pe acea vreme un rol de seamă, și căutând să-l smulgă din viața lui strălucitoare și să-l atragă spre gloria adevărată, îi spunea: „Dacă te ademenește gloria, mai vestit te vor face scrisorile mele decât toate astea după care umbli și pentru care lumea umblă după tine”. N-avea oare dreptate? Cine ar fi știut de Idomeneu, dacă Epicur nu l-ar fi pomenit în scrisori? Toți acei megistani[2], satrapii și regele însuși, de la care Idomeneu își trăgea gloria, s-au îngropat într-o adâncă uitare. Scrisorile lui Cicero țin viu numele lui Atticus[3], căruia nu i-ar fi folosit nici că Agrippa[4] i-a fost ginere, nici că Tiberius a ținut pe o nepoată de-a lui[5], nici că Drusus Caesar[6] i-a fost strănepot: printre atâtea nume mari nimeni n-ar fi amintit de dânsul dacă Cicero nu și l-ar fi alipit de sine. Noianul apelor timpului ne va îneca. Puțini își vor înălța capul și vor rezista uitării, ținându-se câtva timp deasupra, până ce și ei, în cele din urmă, vor amuți. Ceea ce Epicur putea făgădui prietenului său îți făgăduiesc și eu, Luciliu. Voi avea trecere la urmași; pot scoate din uitare nume ce vor dăinui împreună cu mine. Vergiliu al nostru a făgăduit să eternizeze pe doi eroi de-ai săi și a reușit:

„Ce fericiți amândoi! Dacă are-al meu cântec putere,
Timpul nicicând nu va șterge a voastră de veci amintire,
Cât va trăi-n Capitoliu pe țepene stânci seminția
Cea din Eneas, cât tatăl roman cârmui-ne-va lumea.”[7]

Toți cei pe care mărirea îi înalță, toți cei care sunt uneltele și părtașii puterii altuia sunt în cinste și casa le e plină de oaspeți atât timp cât trăiesc. După ce se duc, repede li se șterge amintirea. În schimb, prețuirea oamenilor mari crește și

cinstirea nu se revarsă numai asupra lor, ci smulge uitării orice se leagă de amintirea lor.

Ca să nu crezi că am pomenit degeaba pe Idomeneu în această scrisoare, el însuși îți va plăti datoria. Lui îi scria Epicur acea nobilă cugetare prin care-l îndemna să nu-l îmbogățească pe Pytocles[8] pe căi obișnuite și nesigure: „Dacă vrei, zice el, să-l faci pe Pytocles un om bogat, nu trebuie să-i sporești averea, ci să-i împuținezi patimile”.

Aceste cuvinte sunt prea clare ca să aibă nevoie de explicație, și prea frumos spuse ca să aibă nevoie de vreun adaos. Îți atrag numai atenția: să nu crezi că e vorba doar despre avere; oriunde le vei folosi își păstrează valoarea. Dacă vrei să faci din Pytocles un om de onoare, nu trebuie să-i sporești onorurile, ci să-i împuținezi patimile; dacă vrei ca Pytocles să trăiască într-o continuă desfătare, nu trebuie să-i sporești desfătările, ci să-i împuținezi patimile; dacă vrei ca Pytocles să trăiască până la bătrânețe și să-și împlinească viața, nu trebuie să-i sporești anii, ci să-i împuținezi patimile.

Să nu crezi că aceste cuvinte sunt ale lui Epicur: ele sunt ale tuturor. Eu cred că în filozofie trebuie să facem așa cum se face de obicei în senat: când cineva vine cu vreo propunere pe care o împărtășesc doar în parte, atunci îi cer să-și dividă propunerea și votez numai ceea ce îmi convine. Iar dacă citez mai mult maxime celebre de-ale lui Epicur, o fac ca să dovedesc celor care, împinși de o falsă speranță, își caută refugiul într-însele, crezând că vor găsi astfel vălul care să le acopere păcatele, că, oriunde s-ar duce, trebuie să trăiască cinstit.

Când ajungi la grădina lui Epicur, te întâmpină această inscripție: „Oaspete, aici te vei simți bine; aici binele suprem este plăcerea”. Îndată îți iese înainte paznicul locuinței, un om primitor. Îndatoritor, îți dă o fiertură și apă din belşug și-ți spune: „Nu-i așa că ai fost primit bine? Grădinița asta, adaugă el, nu ațâță foamea, ci o potoleşte, și nici nu-ți face o sete cu atât mai mare, cu cât bei mai mult, ci ți-o stinge: leacul este natural și gratuit. Printre aceste plăceri am îmbătrânit eu”.

Discut cu tine despre acele dorințe care nu pot fi amăgite cu vorba, cărora trebuie să le dăm ceva ca să înceteze. Cât despre plăcerile care ies din comun, pe care le poți amâna sau potoli și înfrâna, am să-ți spun numai atât: or fi ele plăceri naturale, necesare însă nu sunt.[9] Acestora nu le datorezi nimic; tot ce cheltuiești pentru ele este din bunăvoia ta. Dar stomacul nu ascultă de sfaturi[10]: el cere, strigă. Și totuși nu-i un creditor neîmblânzit: te lasă-n pace cu te miri ce, numai să-i dai cât îi datorezi, nu cât i-ai putea da. Cu bine.

1) Idomeneu din Lampsac (325–270 î.Cr.), scriitor, adept al lui Epicur, deși nu a fost filozof.

2) Megistanii erau nobili la curtea regilor Persiei, luau masa cu regele sau îl însoțeau la vânătoare, un fel de mari feudali în comparație cu satrapii, care erau înalți funcționari.

3) Titus Pomponius Atticus, bunul prieten al lui Cicero, om de cultură și istoric. Scrierea sa Liber Annalis, în care nota cronologic datele istoriei romane de la întemeiere până în vremea lui, a fost un însemnat izvor de informații pentru Varro. Cicero îl consultă și-i cere sprijin în toate împrejurările vieții. Scrisorile lui către Atticus (16 cărți) sunt de o valoare documentară unică.

4) M. Vipsanius Agrippa, prieten al tânărului Octavian, cu care se afla la Apollonia în momentul asasinării lui Caesar și alături de care stătu tot timpul. A fost cel mai bun general al lui Augustus, învingătorul lui Antonius la Actium și un excelent administrator. Căsătorit a treia oară cu Iulia, nepoata lui Augustus, care și-l pregătea ca urmaş, Agrippa moare în anul 12 în Campania. Cenușa îi fu depusă la Roma în Mausoleul lui Augustus.

5) Vipsania Agrippina, fiica lui Agrippa, a fost prima soție a lui Tiberius, de care a trebuit să se despartă, pentru ca, luând în căsătorie pe Iulia, să preia succesiunea lui Augustus.

6) Fiul lui Tiberius.

7) Nisus și Eurialus, cei doi tineri a căror prietenie nedespărțită, al căror curaj și a căror moarte eroică ne sunt înfățișate de Vergiliu, în cartea a IX-a a Eneidei (v. 446-449, în trad. Murărașu).

8) Pytocles, prieten mai tânăr și discipol al lui Epicur.

9) Epicureii împărțeau plăcerile în: a) naturale și necesare; b) naturale, dar nenecesare și c) nenaturale și nenecesare.

10) Cuvintele cu care Cato (vezi Plutarh, Viața lui Cato 8) își începea un discurs în fața poporului când acesta din urmă cerea o distribuire de grâu: „Este greu, cetățeni, să-i vorbești stomacului, care n-are urechi”.

22. Mulțimea ocupațiilor dăunătoare

Îți dai seama că trebuie să te smulgi acestor ocupații spectaculoase și dăunătoare, dar mă întrebi cum ai putea să reușești. Sunt sfaturi pe care nu ți le poate da decât cineva care e alături de tine: medicul nu-ți poate recomanda prin scrisori ora mesei sau ora de baie; mai întâi trebuie să-ți ia pulsul. Este un vechi proverb: „Gladiatorul se decide în arenă”. Dacă ia seama, înfățișarea adversarului îi spune ceva, chipul cum își mișcă mâinile, altceva, și de asemenea înclinarea corpului. Se poate prescrie și comunica prin scris cum procedează de obicei sau cum ar trebui să procedezi în general; asemenea sfaturi se pot da atât celor de departe, cât și urmașilor; nimeni însă nu-ți va putea recomanda de la distanță când sau cum să aplici o indicație; trebuie să te consulți cu faptele. Și nu-i de ajuns ca cineva să fie de față, ci trebuie să pândească ocazia care nu stă pe loc. Prin urmare, pândește acest moment și, de îndată ce se ivește, prinde-l cu toată repeziciunea și silește-te din răsputeri să scapi de aceste obligații apăsătoare.

Ascultă bine sfatul pe care ți-l dau: cred că trebuie să scapi de o asemenea viață sau, altminteri, să termini cu viața. Firește, cred că trebuie să procedezi pe-ndelete și mai bine să descurci decât să tai nodul în care te-ai încurcat atât de rău; dar dacă nu ai alt chip să-l descurci, taie-l. Nu există om atât de fricos, ca să nu dorească a se prăbuși dintr-odată decât să stea tot timpul agățat în gol. Între timp, lucrul cel mai important este să nu te încurci și mai rău. Mulțumește-te numai cu treburile la care te-ai înhămat sau, cum îți place să spui, care ți-au căzut pe cap. De ce să umbli după altele? Altminteri, n-ai să mai ai nicio scuză și se vedea limpede că nu ți-au căzut pe cap. N-are niciun temei ce se spune de obicei: „N-am putut altfel. Ce s-ar fi întâmplat, dacă n-aș fi primit? Trebuia”. Nimeni nu e obligat să alerge după măriri. Este totuși ceva să stai pe loc și să nu fugi după norocul care te fură, chiar dacă nu l-ai putea respinge.

Ai să te superi oare dacă nu vin singur la sfat, ci mai aduc câțiva oameni, mai cuminţi, desigur, decât mine, cărora și eu le împărtășesc uneori ceea ce mă frământă? Citește epistola scrisă în această privință de Epicur lui Idomeneu, în care-i cere să fugă cât poate și să se grăbească, mai înainte de a se ivi vreun motiv mai puternic, care să-i răpească putinţa de a da înapoi. Dar tot el adaugă că nu trebuie să întreprindă nimic decât atunci când va putea s-o facă cum se cuvine și la momentul potrivit; iar când momentul așteptat va sosi, trebuie să se repeadă asupra lui. Când cineva plănuiește o fugă, nu trebuie să moţăie, spune el. Nu ne putem afla scăparea din cele mai grele situații decât dacă nu ne grăbim înainte de vreme și nu ne codim atunci când vine ceasul.

Ai să-mi ceri acum, probabil, și părerea stoicilor. Nimeni nu-i poate acuza

de curaj orbesc: sunt mai degrabă prudenți decât curajoși. Te aștepți poate ca ei să-ți spună: „Este o lașitate să te lași doborât de poveri; luptă-te cu sarcina pe care ți-ai luat-o; nu este om curajos și de ispravă cel care fuge de muncă și căruia, dimpotrivă, curajul nu-i sporește pe măsura greutăților”. Firește, îți vor vorbi așa dacă stăruința ta și-ar avea vreun rost, dacă n-ar trebui să faci sau să rabzi nimic ce n-ar fi demn de un om cinstit. Altminteri, un om cuminte nu se va zdrobi într-o muncă josnică și umilitoare și nici nu se va agita numai ca să se agite. N-are să facă nici măcar ce crezi tu că ar fi nevoit să facă, adică, prins în vâltoarea ambițiilor, să rabde tot timpul vânzoleala valurilor lor, ci, atunci când va vedea că talazurile în care se zbate sunt grele, nesigure și primejdioase, va da înapoi. Nu o va lua la fugă, ci se va retrage încet-încet spre țărmul sigur.

Căci e ușor, Luciliu, să scapi de ocupații dacă disprețuiești foloasele lor. „Cum oare? Să părăsesc atât de mari speranțe? Să mă retrag tocmai la «vremea culesului»? Să rămân singur, singur la plimbarea în lectică, singur în atriul gol?” Vezi dar că oamenii renunță cu greu la astfel de lucruri: blestemă necazurile, dar le iubesc foloasele. Se plâng de ambițiile lor, așa cum se plâng de o femeie: dacă ai căuta să vezi ce simt cu adevărat, ai afla că nu o urăsc, ci o ceartă tot timpul. Cercetează-i pe aceștia care se plâng de ce au dorit, zicând că nu știu cum să scape de lucruri de care însă nu se pot lipsi, și vei vedea că de bunăvoie stăruie în tot ce spun că rabdă din greu și ca vai de ei.

Așa este, Luciliu: puțini oameni sunt ținuți în sclavie, cei mai mulți țin la sclavie. Dacă ești hotărât să scapi de dânsa și dacă îți place cu drept cuvânt libertatea, dacă ceri un răgaz numai pentru ca să poți ajunge la dânsa fără a te chinui la nesfârșit, cum să nu te laude tot soborul stoicilor? Toți Zenonii și toți Crisipii te vor îndemna la aceste hotărâri moderate și frumoase ale tale. Dar dacă tot amâni, spre a vedea ce să iei cu tine și cu câți bani să-ți asiguri o viață tihnită, n-ai să găsești niciodată scăparea. Nimeni nu scapă de la înec, împovărat de boccele.

Înalță-te, cu ajutorul zeilor, la o viață mai bună, dar nu așa cum ei ajută, cu fața bună și zâmbitoare, pe cei cărora le aduc numai nenorociri pompoase, cu scuza doar că ascultă de rugăciunile unor oameni care-și doresc singuri tot ce-i arde și torturează.

Tocmai îmi sigilam scrisoarea și iată că trebuie s-o desfac, ca să-i încredințez obișnuitul dar și să-ți împărtășesc o frumoasă cugetare. Cea peste care dădui, n-aș ști să-ți spun dacă e mai degrabă adevărată decât minunat exprimată. „A cui e?” zici tu. A lui Epicur: continui încă să mă împrumut la alții. „Nu e om care să nu plece de pe lume ca și cum ar fi intrat într-însa mai deunăzi.” Ia-l pe oricare: tânăr, bătrân, om în puterea vârstei, și ai să-l găsești tot pe atât de înspăimântat de moarte, pe cât de neştiutor să trăiască.

Nimeni nu isprăvește ceva; toți amânăm pe ziua de mâine. Nimic nu-mi place mai mult în această maximă decât că ceartă pe bătrâni pentru copilăria lor. „Nimeni, zice Epicur, nu pleacă din lume altfel de cum a venit.” Nu-i adevărat; când murim suntem mai răi ca la naștere. Și asta e din vina noastră, nu a naturii. Ea are tot dreptul să se plângă și să spună: „V-am făcut fără patimi, fără temeri, fără superstiții, fără viclenii și celelalte metehne. Plecați așa cum ați venit!” Dacă cineva moare tot pe atât de liniștit precum era în momentul nașterii înseamnă că a ajuns la înțelepciune. Acum însă, la apropierea primejdiei, noi tremurăm, ne pierdem cu firea, ne schimbăm la față, izbucnim în lacrimi care nu folosesc la nimic. Ce este oare mai rușinos decât să ne neliniştim tocmai în pragul liniștii? Pricina este că nu rămâne nimic bun din noi; ne-am chinuit pentru viață, dar nicio parte dintr-însa n-a fost a noastră: am dat-o altora, am risipit-o.

Nimeni nu-și dă silința să trăiască frumos, ci mult, deși toți am putea trăi frumos, iar prea mult, nimeni. Cu bine.

23. Adevăratele plăceri sunt în filozofie

Crezi oare că am să-ți scriu cât de bună a fost cu noi iarna, această iarnă blândă și scurtă, sau cât de nesuferită-i primăvara, cât de pe dos e frigul și alte nimicuri de-ale celor care caută prilej de vorbă? Nu. Am să-ți scriu despre un lucru care ne poate folosi și mie, și ție. Despre ce altceva, decât să te îndemn la înțelepciune? Mă întrebi care este temeiul ei? Să nu te încânți cu deşertăciuni. Am spus că acesta e temeiul; aş zice mai bine, culmea ei. Ajunge pe culmi numai acela care este conștient de ce se bucură, acela care nu-și pune fericirea în puterea altuia. E un om chinuit și nesigur de sine cel pe care-l zgândăre vreo dorință, oricât de lesne de împlinit ar fi, oricât de mică sforțare i-ar cere, oricât alte speranțe nu-l vor fi înșelat.

În primul rând, fă asta, dragă Luciliu: învață să te bucuri. Crezi oare că, interzicându-ți tot ce-i întâmplător și socotind că trebuie să te ferești de speranțe și de cele mai dulci mângâieri îți răpesc prin asta multe desfătări? Dimpotrivă, n-aș vrea să-ți lipsească vreodată voioșia. Aș vrea să-ți umple casa, și ți-o va umple dacă ea vine dinăuntrul tău.

Orice alte prilejuri de înveselire nu-ți umplu inima, ci-ți descrețesc fruntea, sunt de suprafață, afară doar de crezi că a râde înseamnă a te bucura. Sufletul e cel care trebuie să-ți fie voios, încrezător și înălțat deasupra tuturor nevoilor. Crede-mă, adevărata bucurie este un lucru sever.

Crezi că vreunul dintre acești oameni cu fața veselă sau, ca să mă exprim ca prețioșii noștri, „cu ochiul hilar” disprețuiește moartea, primește în casa lui sărăcia, ține plăcerile în frâu, se gândește cum să rabde durerile? Cel care are asemenea gânduri simte o bucurie mare, dar prea puţin agreabilă. În stăpânirea unei astfel de bucurii aș vrea să fii tu: de îndată ce-i vei găsi izvorul, nu te va mai părăsi. Metalele fără valoare sunt la suprafața solului; cele mai bogate sunt cele ale căror filoane sunt ascunse: acestea răsplătesc mai din plin truda minerului. Plăcerile de care se îmbată mulțimea au un strat ușor, superficial. Orice bucurie venită din afară n-are temei. Aceea despre care-ți vorbesc eu și către care caut să te îndrept este puternică și făcută să crească mai mult înăuntru.

Fă, rogu-te, scumpul meu Luciliu, singurul lucru care te poate face fericit: azvârle și calcă în picioare toate astea care lucesc pe dinafară, tot ce ți se promite de către alții sau dintr-al altora; privește spre binele adevărat și te bucură de ce-i al tău. Ce înțeleg oare prin „ce-i al tău”? Pe tine însuți, și anume ce-i mai bun în tine. Trupul ăsta, chiar dacă nu poți face nimic fără el, consideră-l un lucru mai mult necesar decât prețios: el îți procură plăceri deșarte, efemere, de care te poți căi și care, dacă nu-s cu multă grijă strunite, se schimbă în contrariul lor. Îți spun: o plăcere care alunecă la vale duce la durere dacă nu-și ține măsura. Dar e

greu să ții măsura, tocmai fiindcă o socoți un bine. Numai urmărirea binelui adevărat e la adăpost de primejdie. Ce este acest bine, mă întrebi, sau din ce provine? Îți voi răspunde: din conștiința curată, din gândurile cinstite, din faptele drepte, din dispreţuirea a tot ce aduce întâmplarea, dintr-un fel liniștit de viață, care ține mereu același drum. Căci cei ce trec de la un fel de viață la altul și nici măcar nu trec, ci sunt aruncați de cine știe ce întâmplare, cum pot să aibă ceva stabil și durabil, nehotărâți și rătăcitori cum sunt? Puțini oameni se conduc, pe ei și pe cele ale lor, după un plan. Ceilalți, ca și cei ce înoată în râuri, nu merg, ci sunt târâți de cursul apei: pe unii o apă mai lină îi duce încet și îi poartă mai ușor, pe alții, un râu furios îi târăște cu dânsul; unii ajung la țărm, duși de cursul obosit al apelor; pe alții șuvoiul năvalnic îi azvârle în mare. De aceea trebuie să ne fixăm ce voim și într-asta să stăruim.

Ar fi timpul să-mi achit datoria. Ți-aș putea, de fapt, cita o vorbă de-a lui Epicur al tău[1] și mi-aș plăti obligația pentru scrisoarea asta. „Este un chin să-ți începi mereu viața” sau, ca sensul să se vadă și mai bine, „Nenorocită este viața celor ce-și încep mereu viața”. „De ce?” spui tu, căci vorba asta are nevoie de o lămurire. Fiindcă viața lor nu-i niciodată împlinită.

Nu poate fi gata de moarte cel care tocmai începe să trăiască. Noi să facem așa ca în orice clipă să fi trăit destul. Asta n-o poate concepe unul care tocmai atunci își pune la cale viața. Și să nu crezi că sunt puțini: aproape toți sunt așa. Unii încep să trăiască, tocmai când ar trebui să termine. Dacă socoți ciudat acest lucru, am să-ți spun ceva și mai ciudat: unii au încetat de a trăi înainte de a fi început. Cu bine.

1) Luciliu fusese mai înainte un adept al epicureismului. Convertirea lui la stoicism era recentă.

24. Despre frica de ce va fi și moarte

Îmi scrii că ești îngrijorat de rezultatul unui proces, pe care ți-l face un adversar furios, și crezi că am să te îndemn a te gândi la lucruri mai frumoase și a te legăna în dulci speranțe. De fapt, ce nevoie ai să-ți cauți răul cu care ai să ai destul timp să te lupți și să-i grăbești ceasul, stricându-ți, de teama zilei de mâine, pe cea de azi? Este, fără îndoială, o prostie să te vaiți, sub cuvânt că într-o zi vei avea de suferit. Dar eu am să te liniştesc pe altă cale.

Dacă vrei să scapi de orice grijă, pune-ți în față ca posibil tot răul de care te temi să nu se întâmple și, oricare ar fi acest rău, măsoară-l în gând și vezi cât ai a te teme: vei înțelege, cu siguranță, că temerea ta ori nu-i prea mare, ori nu-i fără sfârșit. N-ai de căutat prea multe exemple, ca să te încredințezi: în orice epocă sunt destule.

La orice fel de evenimente istorice te-ai gândi, fie interne, fie externe, îți vor apărea în minte spirite de mare înțelepciune sau de mare avânt. Acum, dacă tu vei fi condamnat, ce poți să pățești mai rău decât să fii exilat sau întemniţat? Se poate teme cineva mai mult decât de a fi ars de viu, de a fi ucis? Oprește-te la fiecare dintre aceste suferințe și adu-ți aminte de cei care le-au disprețuit: nu va trebui să cauți, ci să alegi.

Rutilius[1] a suportat condamnarea ca și cum nimic altceva nu-l apăsa decât că fusese nedrept judecat. Metellus[2] și-a îndurat exilul cu bărbăție, iar Rutilius chiar cu voie bună: acesta nu s-a întors decât la chemarea patriei, celălalt a refuzat să se întoarcă la cererea lui Sylla, căruia pe atunci nu i se refuza nimic. În temniţă, Socrate dezbătea chestiuni filozofice și, deși unii îi asigurau fuga, el n-a voit să plece și a rămas locului, ca să elibereze pe oameni de cele două temeri, cele mai apăsătoare dintre toate: a morții și a închisorii. Mucius[3] și-a pus mâna-n foc. E groaznic să fii ars de viu. Cu cât e mai groaznic însă când îți provoci singur această suferință! Iată un om neînvățat, neînarmat cu învățăturile împotriva morții și durerii, care n-avea decât dârzenia unui soldat și care se pedepsea pentru nereușita încercării lui. Nemișcat, el privea cum mâna i se topește, picătură cu picătură, pe jertfelnicul dușmanului și nu-și retrase brațul, mistuit de flăcări și ajuns niște oase goale, decât atunci când dușmanul dădu la o parte focul.

Ar fi putut să facă în acel război o faptă mai norocoasă, dar alta mai curajoasă, nu.

Observă că virtutea este cu mult mai aprigă în înfruntarea primejdiilor decât cruzimea în poruncirea lor. Mai ușor l-a iertat Porsenna pe Mucius, pentru că acesta voise să-l ucidă, decât și-a iertat Mucius faptul că nu l-a ucis. Povești

cântate și răscântate în toate școlile[4] – zici tu. Când ai s-ajungi la disprețuirea morții, ai să-mi spui oare povestea cu Cato?” De ce nu? De ce să nu ți-l înfățișez în acea ultimă noapte a vieții lui, citind o carte de-a lui Platon, după ce-și pusese sabia la căpătâi?

În această împrejurare extremă își alesese două arme: una care să-i dea voința, cealaltă ca să-i dea putinţa de a muri. Așadar, după ce-și puse în ordine treburile pe care le mai putea orândui în acest ultim ceas în care totul era pierdut, el crezu că datoria lui este să nu permită nimănui să-l ucidă pe Cato și nici să dea cuiva prilejul de a-l salva. Și trăgându-și sabia, pe care până în acea clipă o păstrase nepătată de sânge, zise: „N-ai reușit nimic, soartă nemiloasă, împotrivindu-te tuturor încercărilor mele, căci eu nu luptam pentru libertatea mea, ci pentru libertatea patriei, și nu mă arătam atât de îndârjit ca să fiu eu liber, ci ca să trăiesc printre oameni liberi. Fiindcă acum însă întreaga omenire a ajuns într-o stare de plâns, Cato trebuie să se retragă la loc sigur.” Își împlântă apoi sabia, făcându-și o rană mortală. Medicii îl bandajară și, deși pierdea din ce în ce mai mult sânge și puterile îl părăseau – puterile, nu și curajul -, mâniat nu atât împotriva lui Caesar, cât împotriva lui însuși, își sfâșie cu mâinile rana și astfel își dădu sufletul, sau mai bine zis și-l smulse, acel suflet mare, disprețuitor al oricărei tiranii.

Nu adun acum exemple ca să-mi încerc talentul, ci ca să te îmbărbătez față de ce ți se pare mai înspăimântător. Și voi reuși mai ușor, arătându-ți că nu numai cei bravi au disprețuit clipa în care-şi dădeau sufletul, dar că și oameni bicisnici într-altele s-au ridicat în privința asta la curajul celor bravi. Scipio[5], de exemplu, socrul lui Cn. Pompeius, fiind aruncat pe coasta africană de un vânt potrivnic și văzându-și corabia prinsă de dușmani, s-a străpuns cu sabia. Și pe când aceștia întrebau unde este generalul, el zise: „Generalul e bine unde e”. Cuvintele acestea l-au pus pe aceeași treaptă cu strămoșii lui și n-au permis să se stingă faima predestinată Scipionilor în Africa. Înfrângerea Cartaginei a fost un mare lucru, dar și mai mare a fost victoria asupra morții. „Generalul, zise, e bine unde e.” Putea oare să moară altfel un general, și mai ales generalul lui Cato? Dar nu-ți pun în față istoria și nici nu adun exemple cu toți disprețuitorii de moarte, și sunt foarte mulți, din toate secolele. Privește la timpurile noastre, de a căror amorțire și desfrânare ne plângem: îți vor prezenta oameni din orice clasă, de orice stare și de orice vârstă, care și-au curmat prin moarte suferințele.[6] Crede-mă, Luciliu, moartea nu numai că nu-i de temut, dar, mulțumită ei, n-avem a ne teme de nimic. Ascultă de aceea netulburat amenințările dușmanului tău și, oricât de încrezător te-ar face nevinovăția ta, totuși, fiindcă la o judecată vorbesc multe altele în afară de proces, speră în dreptate, dar pregătește-te să

înfrunți toată nedreptatea.

Iar mai înainte de toate caută să distingi faptele de larma creată în jurul lor și să vezi ce este fiecare lucru în sine: vei afla că nimic într-însele nu e înspăimântător, în afară de teama pe care o inspiră. Ce vezi că li se întâmplă copiilor, asta ni se întâmplă și nouă, copii ceva mai măricei: dacă ei îi văd mascați pe cei pe care îi iubesc, cu care sunt obișnuiți și cu care se joacă, nu mai pot de spaimă. Prin urmare, să smulgem masca nu numai oamenilor, dar și lucrurilor, și să le redăm adevărata față. Ce-mi arăți sabia și focul și haita de călăi ce freamătă în jurul tău? Sfârșește cu această paradă în dosul căreia te ascunzi, îngrozind pe proști. Este moartea. Moartea pe care mai deunăzi o disprețuia sclavul meu a devenit slujnica mea. Pentru ce-ți desfaci harapnicele și complicatele tale instrumente de tortură? Pentru ce aceste unelte, fiecare făcut anume pentru schingiuirea unui mădular, și altele mii pentru sfârtecarea bucată cu bucată a omului? Lasă deoparte lucrurile astea care ne îngrozesc; spune să înceteze gemetele, strigătele și țipetele înfiorătoare scoase de cel schingiuit. Firește, este dureros, dar e durerea pe care bolnavul de sciatică o disprețuiește, bolnavul de stomac, înconjurat de bunătăți, o îndură, o femeie tânără în durerile facerii o rabdă. Dacă pot s-o îndur înseamnă că este ușoară; dacă nu, înseamnă că e scurtă.

Gândește-te mereu la aceste lucruri, pe care le-ai ascultat adesea și adesea tu singur le-ai spus; dovedește prin fapte că le-ai ascultat cinstit și că le-ai spus cinstit. Căci lucrul cel mai rușinos – și aceasta ni se obiectează în mod obișnuit – este că filozofia noastră se ocupă cu vorbele, nu cu faptele. De-abia acum ai aflat că te așteaptă moartea, exilul, durerea? Dar pentru asta te-ai născut. Să ne gândim că ni se va întâmpla tot ce se poate întâmpla. Sunt sigur că tu ai și făcut ceea ce-ţi recomand. Acum ia seama să nu te lași copleșit de această grijă, căci altminteri curajul îți va scădea și va slăbi, tocmai când trebuie să fie mai înălțat. Ridică-te de la suferința ta la suferințele tuturor. Spune-ți că trupul nostru e muritor și slab și expus suferinței nu numai de pe urma împilării celor mari. Plăcerile însele ni se schimbă în chinuri: mâncarea provoacă indigestie, băutura – sleirea puterilor și zdruncinarea nervilor, desfătările dragostei – slăbirea picioarelor, mâinilor și a tuturor încheieturilor. Am să ajung sărac? Sunt mulți cei care sunt. Am să ajung în exil? Voi zice că m-am născut acolo unde voi fi trimis. Am să fiu pus în lanțuri? Dar acum sunt liber? Dimpotrivă, natura m-a condamnat astfel prin povara grea a trupului meu. Am să mor? Asta înseamnă că n-am să mai pot fi bolnav, că n-am să mai pot fi înlănțuit, că n-am să mai pot muri.

Nu sunt atât de neghiob ca să-ți cânt aici vechiul cântec al lui Epicur[7], spunându-ți că teama de lumea cealaltă e deșartă, că nu există niciun fel de Ixion

pus pe roată[8], niciun Sisif[9] împingând din greu la deal blocul de stâncă și nici eroul cu măruntaiele în fiecare zi sfâșiate și crescute la loc.[10] Nu-i nimeni atât de copil ca să se teamă de Cerber[11], de întunericul iadului și de stafiile care apar ca niște hârci. Moartea sau ne nimicește, sau ne dezrobește. Pe cei dezrobiţi, după ce au scăpat de poveri, îi așteaptă o viață mai bună. Pe cei nimiciţi nu-i mai așteaptă nimic: binele și răul dispar totodată.

Îngăduie-mi să citez aici un vers de-al tău. Mai întâi însă îți atrag atenția să te gândești că l-ai scris nu numai pentru alții, ci și pentru tine. Este urât să vorbești una și să crezi alta; dar e și mai urât să scrii una și să crezi alta. Imi amintesc cum dezvoltai odată ideea că noi, oamenii, nu murim dintr-odată, ci că ne îndreptăm încet-încet spre moarte. Murim în fiecare zi, pentru că în fiecare zi pierdem o părticică din viață și, chiar atunci când suntem în creștere, viața noastră descrește. S-a dus vremea pruncieі, am pierdut după aceea copilăria, după aceea și tinerețea. Tot timpul care a trecut până ieri este mort; chiar și ziua în care ne aflăm o împărțim cu moartea. Așa precum nu ultimul fir de nisip golește clepsidra, ci tot ce s-a scurs mai înainte, tot așa nu ultimul ceas, acela în care încetăm de a mai fi, ne pricinuiește moartea, ci el ne-o încheie. Acesta este doar momentul sosirii, căci noi mergem demult spre dânsa.

Dezvoltând aceste idei cu talentul tău obișnuit – căci totdeauna ești inspirat, dar niciodată mai înaripat ca atunci când dai glas adevărului – ziceai:

„Nu este o singură moarte; ne înșfacă doar cea de pe urmă”.

Aș vrea să te citești mai degrabă pe tine decât scrisoarea mea, căci ai vedea că această moarte de care ne temem este cea din urmă, dar nu singura.

Văd ce cauţi: te întrebi ce am mai pus în scrisoarea asta, fie un cuvânt de îmbărbătare, fie vreo învățătură folositoare. Am să-ți trimit ceva tocmai despre ce discutam acum. Epicur îi ceartă la fel pe cei care-și doresc moartea, ca și pe cei care se tem de ea, spunând: „Este ridicol să alergi la moarte scârbit de viață, când tocmai prin felul tău de viață ai fost nevoit să alergi spre moarte”. Și tot așa în alt loc: „Ce poate fi mai ridicol decât să-ți dorești moartea, când tocmai de frica morții ți-ai chinuit viața?” La acestea, ai putea adăuga și o altă vorbă a lui, care sună la fel: „Este așa de mare neghiobia, ba chiar nebunia oamenilor, încât unii, fugind de moarte, se duc la moarte”. La oricare dintre aceste maxime vei reflecta, îți vei oțeli curajul de a suporta fie moartea, fie viața. Căci noi trebuie să ne pătrundem și să ne întărim cu gândul în ambele privințe: de a nu îndrăgi prea tare viața, dar nici de a o urî prea tare. Chiar dacă raţiunea ne spune s-o sfârșim, să nu ne luăm vânt nebunește și mai înainte de vreme. Omul curajos și înțelept nu trebuie să fugă, ci să plece din această lume. Și, mai presus de toate, trebuie să alunge acel sentiment care a pus stăpânire pe mulți oameni: pasiunea morții.

Căci există, dragă Luciliu, ca și în alte privințe, o necugetată înclinaţie a spiritului spre moarte, care uneori cuprinde oameni generoși și avântați din fire, alteori pe bicisnici și pe neputincioși: aceia disprețuiesc viața, aceștia sunt copleșiți de ea. Pe unii îi cuprinde sila de a face și de a vedea tot aceleași lucruri și îi apucă nu ura, ci sila de a trăi.

Filozofia însăși ne împinge la asta, când spunem: „Până când tot aceea și aceea? Mă scol, mă culc, m-apucă foamea, mănânc, mi-e frig, mă încălzesc. Nimic nu se mai termină, ci totul se învârte în același cerc: trece una, vine alta. Noaptea alungă ziua, și ziua alungă noaptea; vara sfârșește cu toamna, toamna-i gonită de iarnă și aceasta încetează cu primăvara; toate trec ca să se-ntoarcă iarăși. Nu fac nimic nou, nu văd nimic nou. Într-o zi te apucă sila și de asta”. Sunt mulți care socotesc nu că e greu de trăit, ci inutil. Cu bine.

1) P. Rutilius Rufus s-a născut cam prin anul 154 î.Cr. De tânăr se alătură lui Servius Sulpicius Galba și jurisconsultului P. Mucius Scaevola. A fost prieten cu Laelius, Scipio Aemilianus și Luciliu, precum și elev al stoicului Panaetius, aflător pe atunci la Roma. A luptat împreună cu Scipio Aemilianus la asediul Numantiei (134–133 î.Cr.). În cei douăzeci de ani următori se ilustră ca orator și jurisconsult. Legat al proconsulului Mucius Scaevola în Asia, a guvernat provincia cu cinste, atrăgându-și ura publicanilor, care-l târâră într-un proces. A fost condamnat și a trăit în exil la Mitilene și Smirna, cufundat în studii filozofice.

2) Q. Metellus Numidicus, pretor în 112 î.Cr., consul în 109, a condus războiul contra lui Iugurtha, pe care-l învinge la Tibala. Cenzor în anul 102, se exilează de bunăvoie în anul 100 la Rhodos, fiindcă nu voia să jure pe legea agrară. A fost rechemat în anul 99, cu toată opoziția lui Marius. Moare în anul 91.

3) Fapta eroică a lui C. Mucius Scaevola şi-a găsit în Titus Livius (De la fundarea Romei II, 12) cel mai elocvent povestitor: Roma e asediată de etrusci, la care se refugiase regele izgonit, Tarquinius Superbus. Mucius se prezintă senatului, cerând învoirea să pătrundă în lagărul dușman și să ucidă pe regele Porsenna. Greșind ținta, căci ucisese pe secretarul regelui, se pedepsi singur, întinzându-și mâna deasupra jertfelnicului ce ardea.

4) Subiectele exercițiilor de declamații în școlile de retorică erau luate, așa cum se poate vedea din opera lui Seneca Rhetor, Controversiae et Suasoriae, din istorie și mitologie.

5) Q. Metellus Pius Scipio, socrul lui Pompei, s-a sinucis după înfrângerea de la Thapsus a pompeienilor, în anul 46 î.Cr.

6) Sinuciderile sunt, în acest timp, o adevărată molimă. Vezi Tacitus,

Anale, passim.

7) După care (vezi Lucrețiu, Poemul naturii III, 976) chinurile, după moarte, sunt povești alegorice.

8) Ixion, fiul lui Jupiter și rege al Lapiților, încercând să-și necinstească mama, a fost aruncat în Tartar și legat de o roată de foc care se învârtea necontenit.

9) Sisif fu pedepsit, pentru vicleniile sale față de zei, să urce din greu până în vârful unui munte un bolovan. În momentul în care era cât pe ce să ajungă în vârf, bolovanul îi scăpa din mâini și se rostogolea până jos. Munca reîncepea cu aceeași trudă și cu același rezultat, fără a sfârși vreodată.

10) Prometeu.

11) Cerber, câinele cu trei capete, neadormitul paznic al intrării în infern.

25. Înrădăcinarea defectelor

În privința celor doi prieteni ai noștri, trebuie să procedăm pe căi deosebite: defectele unuia trebuie corectate, ale celuilalt, zdrobite. Am să fiu fără cruțare, căci dacă nu l-aş zgâlțâi, ar însemna că nu-l iubesc. „Cum oare, zici tu, poţi ține sub ascultare un ucenic la 40 de ani? Uită-te la vârsta lui! E un om în toată puterea, căruia n-ai ce-i mai face: nu se mai poate transforma. Numai ce-i tânăr se mlădie.” Nu știu dacă voi izbuti sau nu, dar prefer să nu reușesc decât să n-am încredere. Nu trebuie să-ți pierzi speranța că și bolile cele mai vechi se pot vindeca, numai să te ții tare față de necumpătarea bolnavilor și să-i obligi să facă sau să rabde multe, chiar și în silă. Nici în primul n-am prea multă încredere, afară de faptul că încă mai roșește de greșelile lui. Rușinea asta trebuie să fie întreținută: atât timp cât va stărui în sufletul lui, mai e motiv de speranță. Cu veteranul acela cred că va trebui să procedez mai moderat, ca să nu-și piardă orice încredere într-însul. N-ar fi moment mai potrivit de a mă apropia de el decât cel în care e potolit şi pare că s-ar fi îndreptat. Pe alții această potolire a lui i-a liniştit, pe mine însă nu mă înșală. Aștept ca defectele lui să reapară cu vârf și îndesat; acum, sunt convins, stau în amorțire, dar n-au dispărut. Voi cheltui cu treaba asta zile întregi și voi vedea dacă se poate face ceva sau nu.

Cât despre tine, arată-te om tare și redu-ți sarcinile. Nimic din tot ce avem nu ne este necesar. Să ne întoarcem la legile naturii: bogăția ne stă la îndemână. Nevoile noastre se mulțumesc fără bani sau cu puțini bani. Natura îți cere pâine și apă. Nimeni nu-i într-atât de sărac. „Cine-și mărginește poftele numai la atât se poate lua la întrecere în fericire cu Jupiter”, zice Epicur, din care am să-ți citez în această scrisoare și o altă maximă: „Poartă-te așa, ca și cum Epicur ar vedea toate faptele tale”. E bine, fără îndoială, să-ți alegi un dascăl, la care să-ți îndrepți privirile, pe care să-l socoți părtașul gândurilor tale. Ar fi cu mult mai frumos să trăiești astfel numai la gândul că te afli sub ochii unui om ales, dar eu m-aş mulțumi să te porți în orice faci așa ca și cum te-ar vedea altcineva: singurătatea ne îndeamnă la rele. Când vei ajunge până acolo, încât să te rușinezi de tine însuți, poți să te lipsești de dascăl. Până atunci, pune-te sub paza altcuiva, fie el Cato, fie Scipio sau Laelius, fie oricine altul, prin influența căruia chiar cei mai decăzuți oameni și-ar părăsi viciile, până vei ajunge să nu mai îndrăznești nici față de tine a mai greși. Când vei ajunge la acest rezultat şi când vei începe să te respecți întru câtva pe tine însuţi, voi începe și eu să-ți îngădui ce ne povățuiește același Epicur: „Retrage-te în tine, mai ales atunci când ești silit să trăiești în mijlocul oamenilor”.

Trebuie să fii altfel decât cei mulți. Atât timp cât, retrăgându-te, nu ești însă sigur pe tine, ia privește la cei din juru-ți: nu-i nimeni care n-ar vrea să fie mai

degrabă cu oricine decât cu ei. „Retrage-te în tine, mai ales atunci când ești silit să trăiești în mijlocul oamenilor.” Da, dacă ești un om bun, potolit, cumpătat. Altminteri, trebuie să fugi de tine în mijlocul oamenilor, căci așa, aici, ești prea aproape de un om rău. Cu bine.

26. Lauda bătrâneții

Îți spuneam mai deunăzi[1] că mă aflu în pragul bătrâneții. Mă tem acum că am și lăsat-o în urmă. Alt cuvânt s-ar potrivi mai bine la anii mei, sau cel puțin la starea mea, căci cine zice „bătrânețe” zice oboseala vârstei, nu sleirea puterilor. Poți să mă socoți un om năruit și ajuns la capătul vieții. Mă felicit totuși – ți-o spun – că sufletește nu simt vitregia vârstei, oricât de mult o simt trupeşte: doar viciile și mijloacele practicării lor mi-au slăbit. Dar sufletul mi-e în putere și e încântat că n-are prea mult de-a face cu trupul; s-a descărcat în bună parte de povara lui. Se bucură și-mi caută pricină dinspre partea bătrâneții, zicând că acum e el în floare. Să-l credem și să-i fie de bine.

El mă îndeamnă să mă gândesc și să văd cât din această liniște și moderație o datorez înțelepciunii și cât vârstei, și-mi cere să analizez cu grijă ce nu pot face și ce nu vreau să fac. De ce să mă plâng și să mă necăjesc că ceea ce trebuia să se sfârșească s-a dus? „Necazul cel mare – zici tu - e că dăm înapoi, ne trecem și, vorbind curat, ne topim. Căci nu cădem și nu ne prăvălim dintr-odată, ci ne mistuim încetul cu încetul. Fiecare zi ne macină puterile.” Dar există oare vreun sfârșit mai bun decât să cobori încet până la sfârșit? Nu fiindcă o moarte neașteptată ar fi o nenorocire, ci fiindcă, alunecând la vale, drumul este mai ușor.

Eu, cel puțin, mă văd ca și cum aș sta în fața marii încercări și ca și cum mi-ar fi sosit ziua care îmi va judeca toată viața, și-mi zic: „Până acum n-am putut dovedi nimic nici prin faptele, nici prin cuvintele mele, căci ele sunt ușoare și înșelătoare dovezi de tărie sufletească, învăluite în multe podoabe ce momesc. Tot ce am izbutit, voi arăta-o în clipa morții. De aceea nu aștept tremurând ziua în care, artificiile și vopselele căzând, va trebui să dau socoteală dacă vorbesc numai bărbătește sau și simt, dacă toate cuvintele grele pe care le-am aruncat împotriva sorții nu vor fi fost decât prefăcătorie și farsă. Nu lua în seamă aprecierile oamenilor: sunt nestatornice și se schimbă când într-o parte, când într-alta. Nu lua în seamă studiile pe care le-ai cultivat o viață întreagă: numai moartea te va judeca. Disputele filozofice, conversaţiile savante, vorbele culese din învățăturile înțelepților, stilul îngrijit nu dovedesc adevărata putere a sufletului, căci și fricoșii vorbesc curajos. Tot ce ai izbutit se va vedea atunci când îți vei da sfârșitul. Eu accept această condiție; nu mă tem de verdict”. Așa-mi vorbesc eu. Dar închipuiește-ți că tot așa ți-aș vorbi și ție. Ești mai tânăr? Ce-are a face? Aici nu se numără anii. Nu se știe în ce loc te-așteaptă moartea, de aceea așteapt-o tu în orice loc.

Tocmai voiam să termin și mă gândeam la încheiere, dar trebuie să-mi aduc prinosul și să pun în scrisoare banii de drum. Închipuiește-ți că nu-ți spun de la

cine mă împrumut, dar tu știi din ce sipet iau. Mai așteaptă puțintel și am să-ți plătesc din banii mei; până atunci mă înlesnesc cu Epicur, care zice: „Cugetă la moarte”, sau, dacă-ți pare mai potrivit, „Mare lucru este să te deprinzi cu moartea”. Poate că socoți zadarnic să înveți un lucru de care n-ai să te folosești decât o singură dată. Tocmai de aceea trebuie să ne gândim mereu la dânsul, căci trebuie să învățăm mereu un lucru de care nu putem fi siguri că-l știm ori nu. „Învață a muri!” Cine spune vorba asta ne cere să ne gândim la libertate. Cine învață să moară nu știe să mai fie rob. El este deasupra, sau cel puțin în afara oricărei împilări. Ce-i pasă lui de temniţă, de străji sau de zăvoare? Ușa îi este deschisă. Singurul lanț care ne ține încătușați e dragostea de viață. Nu putem renunța la ea, dar o putem stăvili, pentru ca, atunci când va fi nevoie, nimic să nu ne oprească sau să ne împiedice de a fi gata să facem pe dată ceea ce tot vom face odată. Cu bine.

1) În scrisoarea a XII-a.

27. Nu există plăcere decât în virtute

Parcă te aud: „Îmi dai sfaturi? Ție oare ți le-ai dat? Și oare te-ai îndreptat? De aceea te ocupi de îndreptarea altora?” Nu sunt atât de ticălos ca, bolnav fiind, să pretind a îngriji de alții, ci discut cu tine despre suferințele noastre comune și-ți împărtășesc unele leacuri, ca și cum am zăcea amândoi în aceeași infirmerie. Prin urmare ascultă-mă, ca și cum mi-aș vorbi mie însumi. Te iau părtaş al tainelor mele și, luându-te, mă cercetez singur și-mi strig: Numără-ți anii și te vei rușina că dorești și că-ţi procuri tot ce-ţi doreai pe când erai copil. Fă măcar asta, acum, când ți se apropie ceasul morții: să-ți moară mai înaintea ta viciile. Alungă plăcerile acestea tulburi, pe care va trebui să le ispășești greu; nu numai cele viitoare, dar și cele din trecut ne fac rău. Precum gândul chinuitor al unei crime, chiar dacă n-a fost descoperită, nu dispare odată cu săvârșirea ei, tot așa căinţa pentru plăcerile ticăloase stăruie și după dispariția lor. Nu sunt adevărate, nu sunt statornice: chiar dacă nu-ți fac rău, te părăsesc. Caută mai degrabă un bun trainic. Nu există decât unul: cel pe care sufletul îl găsește în sine însuși. Numai virtutea îți dă o mulțumire continuă, lipsită de griji. Dacă o umbrește ceva, e ca umbra unor nori care plutesc dedesubtul ei, fără a-i covârși vreodată strălucirea.

Când vom ajunge oare la această bucurie? Până atunci, cel puțin, să nu stăm locului, ci să ne grăbim. Mai ai mult de lucru. Trebuie să cheltuiești multe nopți și multă trudă dacă vrei să izbutești. Treaba aceasta n-o poate face nimeni în locul tău. Alte studii s-or fi împăcând poate cu ajutoare din afară. Acesta, nu.

Era pe vremea mea un mare bogătaş, Calvisius Sabinus, care avea o avere și, de asemenea, un caracter de libert. N-am văzut în viața mea om mai insolent de bogat.[1] Avea o memorie atât de proastă, încât acum uita numele lui Ulise, acum pe al lui Ahile și pe al lui Priam, pe care îi cunoaștem așa cum ne cunoaștem și dascălii. Niciun nomenclator[2] îmbătrânit, dintre cei care nu-ți șoptesc numele oamenilor, ci îi botează ei singuri, n-ar fi încurcat atât pe cetățenii din tribul lui, cum încurca el troienii cu aheii. Cu toate acestea, voia să pară om cultivat. A găsit deci această cale mai scurtă, își cumpără cu o sumă mare de bani mai mulți sclavi: unul care să fie stăpân pe Homer, altul pe Hesiod și alți nouă, câte unul pentru fiecare poet liric.[3] Că a dat mulți bani, nu-i de mirare: nu-i găsea și, de aceea, și i-a comandat anume. După ce și-a procurat acești sclavi, începu să-și terorizeze oaspeții. Sclavii ședeau la picioare. Ori de câte ori le cerea vreun vers pre a-l reproduce se încurca însă în mijlocul vorbei. Atunci Satellius Quadratus, un parazit al proștilor bogați care, cum e firesc, le zâmbește tot timpul, dar de fapt își bate joc de ei, îl sfătui să-și ia niște grămătici

care să-i culeagă măcar fărâme din vorbele lui. Cum Sabinus îi răspunse că fiecare sclav îl costă o sută de mii de sesterți, Satellius îi zise: „Te-ar fi costat mai puțin dacă ai fi cumpărat tot atâtea lăzi de cărți”[4]. El rămase totuși la părerea că știe tot ce știe cineva din casa lui. Același Satellius îl îndemna pe Sabinus, om bolnav, slab şi firav, să lupte în arenă. „Cum aș putea? De-abia-mi târâi zilele”, răspunse acesta. „Te rog să nu spui asta. Nu vezi câți sclavi zdraveni ai?” îl întâmpină acela. Înțelepciunea nici nu se împrumută, nici nu se cumpără și, dacă ar fi de vânzare, n-ar găsi cumpărători. Nebunia, în schimb, se cumpără zilnic.

Primește acum ce-ți datorez și să fii sănătos: „Sărăcia ordonată potrivit cu legile naturii este adevărată bogăție”. Vorba aceasta o spune Epicur în felurite chipuri, dar ce nu se știe bine niciodată nu se repetă prea mult. Unora e de ajuns să le arăți doar leacurile, altora trebuie să li le bagi în gură. Cu bine.

1) Libertul îmbogățit, dar ignorant și vrând să treacă drept om cult, amintește de Trimalchio din Satyriconul lui Petronius.

2) Sclavul nomenclator însoțea pe patron în timpul propagandei electorale, amintindu-i numele persoanelor întâlnite.

3) După catalogul gramaticilor alexandrini, cei nouă lirici erau Alcman, Alceu, Stesichor, Anacreon, Sappho, Simonide din Keos, Ibykos, Bacchyilides și Pindar.

4) Cărțile, înfășurate sul, erau păstrate în niște cutii cilindrice.

28. Călătoriile nu folosesc la însănătoşirea spiritului

Crezi că numai ție ți se întâmplă așa? De ce te miri ca de un lucru ciudat că n-ai reușit să alungi tristețea și greutatea de pe suflet prin lunga ta călătorie și prin varietatea priveliștilor? Sufletul trebuie să ți-l schimbi, nu clima. Chiar dacă ai străbate marea, chiar dacă, cum spune Vergiliu al nostru, „pământuri și orașe s-ar mistui în zare”[1], patimile te vor însoți oriunde ai ajunge. Răspunzând cuiva care-i făcea aceeași întrebare, Socrate spunea: „De ce te miri că nu-ți ajută la nimic călătoriile, când tu te învârtești mereu în jurul tău? Pricina care te-a pus pe drumuri se ține mereu de tine”. La ce-ți poate folosi noutatea priveliștii altor ținuturi, la ce-ți ajută cunoașterea altor orașe și a altor locuri? Te zdruncini în zadar. Mă întrebi de ce nu-ți ajută fuga asta? Fiindcă fugi împreună cu tine. Zvârle-ți povara de pe suflet. Până atunci niciun loc nu-ți va fi pe plac. Gândește-te că starea ta de acum este la fel cu aceea în care Vergiliu al nostru o înfățișează pe Sibila zbuciumată și stăpânită de duh străin:

„Spumegă-n zbucium gemând, doar poate să-și scuture zeul
Cel îndărătnic din piept”[2].

Alergi când într-o parte, când într-alta, ca să-ți scuturi povara apăsătoare, ce-ți devine și mai stânjenitoare, tocmai fiindcă te zbuciumi: într-o corabie o încărcătură neclintită de la locul ei apasă mai puțin, pe când alta, dată peste cap la nimereală, scufundă partea asupra căreia apasă. Tot ce faci, faci împotriva ta și-ți faci rău, tocmai fiindcă te miști: zdruncini un om bolnav.

După ce însă vei scăpa de această boală, orice schimbare a locului îți va face plăcere. Chiar dacă ai fi gonit la capătul lumii, în orice colț sălbatic de țară te-ai așeza, acea așezare, oricum ar fi, îți va părea primitoare. Interesează mai mult în ce stare de spirit vii, decât unde vii și, de aceea, nu trebuie să ne legăm sufletul de niciun loc. Trebuie să trăim cu această convingere: nu m-am născut pentru un singur colț de lume; patria mea este întreg universul. Dacă lucrul acesta ți-ar fi limpede, nu te-ai mira că nu-ți folosește la nimic schimbarea locurilor, prin care rătăcești mereu plictisit de cele de mai înainte. Dacă le-ai fi socotit pe toate ca ale tale, te-ai fi oprit la primul. Căci acum nu călătorești, ci rătăcești mânat fără voie și schimbi loc după loc, când ceea ce cauți, o viață frumoasă, se află în orice loc.

Poate fi ceva mai furtunos decât forul? Ei bine, chiar și aici aş putea trăi liniștit, dacă aș fi nevoit. Dar dacă aș putea dispune de mine, m-aş feri de vederea și de vecinătatea forului. Căci așa precum unele locuri nesănătoase pun la încercare și cea mai zdravănă sănătate, tot așa sunt locuri puțin prielnice chiar

pentru un înțelept, necum pentru unul care n-a atins desăvârșirea, ci de-abia ridică din boală. Nu sunt de părerea acelora care se aruncă în mijlocul valurilor și, înfruntând furtunile vieții, dau zilnic o luptă curajoasă cu greutățile. Înțeleptul le va suporta, dar nu le va dori, preferând să trăiască pașnic, nu războindu-se. Nu folosește prea mult că ai scăpat de patimile tale, dacă va trebui să te lupți cu ale altora. „Pe Socrate, zici tu, l-au împresurat treizeci de tirani[3] și n-au putut să-i înfrângă curajul.” Ce importanţă are câţi stăpâni sunt? Robia este una. Cine o disprețuiește este liber, oricât de mare ar fi gloata stăpânitorilor.

E timpul să sfârșesc; dar mai înainte trebuie să plătesc vama. „Cunoașterea greșelilor e începutul salvării.” Mi se pare că această vorbă a lui Epicur este bună. Într-adevăr, cine nu știe că greșește nu vrea să se îndrepte, trebuie să te surprinzi singur greșind, înainte de a te corecta. Unii se fălesc cu greșelile lor. Crezi oare că cei care-și socotesc ticăloșiile ca merite se gândesc cumva la tămăduirea lor? De aceea, cât poți, scoate-ți la vedere vinile, cercetează-le. Ia-ți mai întâi rolul acuzatorului, apoi pe al judecătorului și numai în cele din urmă pe al avocatului; uneori chiar pedepsește-te. Cu bine.

1) Vergiliu, Eneida, III, 72.

2) Vergiliu, Eneida, VI, 78–79 (trad. G. Coşbuc).

3) Aluzie la guvernul constituit la Atena în 404 î.Cr., după Războiul Peloponesiac. Apelativul de „tirani” le-a fost dat membrilor acestui guvern din cauza cârmuirii lor despotice (Cf. Apologia lui Socrate 32 c-d).

29. Condiția critică a lui Marcellinus

Mă întrebi despre Marcellinus[1] al nostru și vrei să știi ce face.

Dă rar pe la mine și nu din alt motiv decât că se teme să audă adevărul, primejdie de care se ține departe. De altfel, nu trebuie să vorbești decât cui vrea să te-asculte. De aceea este îndoielnic dacă Diogene[2] și, la fel, ceilalți cinici făceau bine, luându-și libertăți cu toată lumea și dând lecții oricui le ieșea în cale. Ce-ai zice dacă cineva s-ar lua la ceartă cu niște surzi sau muți din naştere, sau din cauza cine știe cărei boli? „De ce, zici tu, să-l cruț? Nu mă costă nimic. Nu pot şti dacă n-am să-i fiu de folos, sfătuindu-l. Ştiu doar atât: dacă voi sfătui mai mulți, unuia tot am să-i fiu de folos. Trebuie să ai mână largă: nu se poate, tot încercând, să nu izbutești odată.” Eu nu cred, dragă Luciliu, că un om serios trebuie să procedeze așa: autoritatea lui slăbește și nu mai are nicio greutate față de aceia pe care, dacă ar fi fost mai puțin uzată, i-ar fi putut îndrepta.

Arcaș este nu cel care nimerește câteodată ținta, ci cel care dă greș doar câteodată. Nu este artă aceea care izbutește numai din întâmplare. Înțelepciunea este o artă. Ea trebuie să meargă la sigur, să-și aleagă pe cei capabili de progres și să lase în pace pe cei despre care nu mai este vreo nădejde. Să nu-i părăsească totuși prea repede și, chiar când sunt deznădăjduiți, să încerce ultimele leacuri.

Despre Marcellinus al nostru n-am pierdut orice speranță. Chiar și acum ar mai putea fi salvat, dacă i s-ar întinde repede o mână. Rămâne totuși primejdia să nu târască cu dânsul pe cel ce i-o întinde: are o mare forță de caracter, dar îndreptată spre rău. Cu toate acestea, voi înfrunta primejdia și voi îndrăzni să-i arăt păcatele. Va face ca de obicei: va recurge mai întâi la spiritele lui, cu care face să râdă chiar și pe cei ce bocesc. Va face glume pe socoteala lui și apoi pe a mea. Mi-o va lua înainte la tot ce aș vrea să-i spun. Se va lega de școlile noastre și va reproșa filozofilor cadourile, amantele, ghiftuiala. Mi-l va arăta pe unul la nevasta altuia, pe altul la crâșmă, pe altul la ușa celor mari. Îmi va arăta pe încântătorul filozof Ariston[3], făcându-și prelegerile pe când se plimba în lectică: acest timp și-l rezervase pentru activitatea lui. Cum lumea se întreba din ce școală filozofică face parte, Scaurus[4] răspundea: „În orice caz, nu e un peripatetic”[5]. Iar Iulius Graecinus[6], un om distins, fiind întrebat ce crede despre același Ariston, răspundea: „N-aș putea să spun nimic, căci nu știu ce poate când stă în picioare” – și cum era vorba de un vizitiu la curse. Marcellinus îmi va arunca apoi în obraz pe toți șarlatanii ăștia, care mai bine nu s-ar fi ocupat niciodată cu filozofia decât s-o vândă ca pe o marfă. M-am decis totuși să-i suport ocările. S-ar putea să mă facă să râd. Poate că și eu îl voi face să plângă. Iar dacă va continua să râdă, mă voi bucura, atât cât te poți bucura de o

nenorocire, că are parte de un gen de nebunie veselă. Dar veselia asta nu e lungă. Ia seama: vei vedea aceiași oameni râzând nebunește și turbând nebunește de furie la un foarte mic interval. M-am hotărât să-l atac și să-i arăt cu cât mai mult prețuia el, pe vremea când pentru cei mulți era mai fără preț. Chiar dacă n-am să-i stârpesc patimile, i le voi opri în loc. Nu vor dispărea, dar îl vor apuca mai rar. Sau poate că vor dispărea, dacă se răresc din ce în ce mai mult. Și aceasta nu-i de disprețuit: pentru cei greu atinși de boală, o bună perioadă de încetare a durerilor ţine loc de sănătate.

Cât timp eu mă pregătesc să-l înfrunt, tu – care ești în stare să înțelegi de unde ai plecat și unde ai ajuns, și care-ți poți închipui de aceea unde ai putea să ajungi – orânduiește-ți viața morală, înalță-ți sufletul și te ridică împotriva temerilor. Nu trebuie să ții seama de numărul celor care te înspăimântă. N-ai spune oare că este un prost cel care s-ar teme de mulți inși într-o strâmtoare prin care poate trece doar câte un singur om? Tot astfel, nu pot ajunge să te omoare mai mulți inși, chiar dacă mulți te ameninţă cu moartea. Așa a orânduit natura: o singură ființă ți-a dat viață, una singură ți-o răpește.

Dacă ai avea cât de cât rușine, m-ai ierta de ultima rată a datoriei. Dar nici eu n-am să fiu atât de meschin acum la lichidarea datoriei și am să-ți plătesc tot ce-ți datorez. „Niciodată n-am voit să fiu pe placul mulțimii, căci ce cunosc eu, mulțimea nu prețuiește și ce prețuiește mulțimea, eu nu cunosc.” Mă întrebi cine spune vorba asta, ca și cum n-ai ști la cine mă adresez! Tot Epicur. Dar ți-o vor spune în cor filozofii din orice școală: și peripateticii, și academicii, și stoicii, și cinicii. Căci cine poate fi pe placul mulțimii dacă iubește virtutea? Popularitatea se dobândește prin mijloace urâte. Trebuie să te faci la fel cu acești oameni. Nu te vor prețui, decât dacă se vor recunoaște în tine. Mult mai important este însă cum te înfățișezi în ochii tăi, decât în ochii altora. Dragostea ticăloşilor nu se poate câștiga decât prin mijloace ticăloase. „La ce-ți va ajuta atunci această mult lăudată filozofie, care trebuie să stea mai presus de toate artele și de toate bunurile vieții?” Poate că spre a dori să fii pe placul tău mai degrabă decât pe al altora, să cântărești părerile, nu să le numeri, să trăieşti fără teamă de zei și de oameni, să învingi răutățile sau să le pui capăt. Altminteri, dacă te voi vedea proslăvit în urale de mulțime, dacă la sosirea ta vor răsuna strigăte și aplauze ca la un spectacol de pantomimă, dacă tot orașul, toate femeile și copiii te vor preamări, cum să nu-mi fie milă de tine, când ştiu bine care este calea ce duce la această mărire? Cu bine.

1) Personajul nu a putut fi identificat. Probabil este același cu Marcellinus din scrisoarea a LXX-a.

2) Diogene din Sinope, filozoful cinic, care prin felul său original de viață

izbea în toate convențiile sociale; el predica întoarcerea la natură.

3) Probabil că Seneca se referă la Ariston din Alexandria, filozof peripatetic (sec I î.Cr.).

4) Mamercus Aemilius Scaurus, vestit orator și om de spirit, care, prin intervenția lui, îl jignise pe Tiberius, descoperindu-i planurile ascunse în ședința senatului în care se hotăra asupra succesiunii lui Augustus (vezi Tacitus, Anale I, 13). Pieri în anul 34 d.Cr., ca victimă a Legii maiestății, anticipând condamnarea prin sinucidere. Despre purtările lui scandaloase amintește și Seneca, în De beneficiis, IV, 31.

5) Peripateticii însoțeau pe maestrul lor (Aristotel) care-şi ţinea lecțiile plimbându-se.

6) Iulius Graecinus, fiul unui procurator al lui Caesar, pasionat de elocință și filozofie, era să cadă tocmai de aceea victima invidiei lui Caligula (Tacitus, Agricola 4, 2).

30. Un epicureu pe patul de moarte

L-am văzut pe Bassus Aufidius[1], acest om de seamă, zdrobit și grea, ca să se mai poată ușura: bătrânețea îl apasă cu toată marea ei greutate. Precum știi, el a fost toată viața un om plăpând și firav, dar mult timp și-a păstrat sănătatea sau, mai bine zis, și-o cârpea. Acum s-a prăbușit dintr-odată. Așa cum la o corabie care ia apă mai poți astupa o crăpătură, două, dar, dacă începe să slăbească și să cedeze în prea multe locuri, n-ai ce mai face vasului spart, tot astfel neputința unui trup bătrân se mai poate câtva timp ajuta și susține; atunci când însă, ca și la o casă dărăpănată, toate încheieturile slăbesc și când una se drege și alta se strică, trebuie să vezi cum ai putea să pleci mai repede dintr-însa. Totuși Bassus al nostru e vioi sufletește. Filozofia te face voios, chiar când ești în pragul morții, curajos și vesel în orice stare de sănătate te-ai găsi, neabătut, chiar când totul te părăsește. Un bun cârmaci navighează și cu pânzele sfâșiate și, chiar dacă își pierde catargul, totuși își adaptează restul vasului, ca să poată merge înainte. Așa face și Bassus al nostru: privește sfârșitul lui cu sufletul și cu fața atât de liniștită, că, dacă ar privi așa sfârșitul altuia, l-ai socoti prea nepăsător.

Mare lucru este, Luciliu, și greu se mai învață ca, atunci când îți vine ceasul fatal, să pleci împăcat! Alte feluri de moarte mai lasă vreo speranță: o boală încetează, un incendiu se stinge, prăbușirea unei case lasă neatins pe cine credeai că-l va storci, pe unii marea îi aruncă nevătămaţi la mal cu aceeași furie cu care-i înghițise, soldatul își pune sabia în teacă de pe grumazul celui condamnat pieirii – cel pe care bătrânețea îl împinge spre moarte nu mai are ce spera; pentru acesta nu există scăpare. Nu este moarte mai blândă ca aceasta, dar nici mai lungă. Mi s-a părut că Bassus al nostru își însoțește cortegiul propriei înmormântări, că asistă la înmormântarea sa și că acum trăiește ca un fel de supraviețuitor al lui, care-și suportă cu înțelepciune regretul morții. Căci el vorbeşte mult despre moarte, și o face neobosit, ca să ne convingă că „dacă există vreo suferință sau teamă în această împrejurare, aceasta este din vina celui ce moare, și nu din vina morții: faptul însuși de a muri nu este un chin, precum nu este un chin tot ce urmează. Cel care se teme de ce nu va suferi este tot atât de nebun ca și cel ce se teme de ce nu va simți. Crede oare cineva că s-ar putea să simtă tocmai lucrul prin care el nu mai simte nimic? De aceea, încheie el, moartea este în așa măsură departe de a fi o nenorocire, încât ea trebuie să fie departe de orice teamă de moarte”.

Știu că aceste lucruri s-au mai spus și că au să se mai spună. Dar, citite sau aflate de la oameni care afirmau că nu trebuie să ne înfricoșăm de lucruri de care ei încă nu aveau a se teme, prea mult nu mi-au folosit. Acesta însă, vorbindu-mi

despre moartea care-i sta în față, avea pentru mine mult mai multă autoritate. Și ca să spun ce cred, socot că e mai curajos cel care se îndreaptă către moarte decât cel care își dă tocmai sfârșitul. Căci o moarte neașteptată dă și oamenilor de rând curajul de a nu fugi de ce e inevitabil. Astfel, un gladiator, peste măsură de fricos tot timpul luptei, își întinde gâtul adversarului și-i potrivește însuși sabia în locul cel mai sigur, pe când moartea care se apropie și care cu siguranță va veni cere o tărie de suflet continuă, care este mai rară și pe care numai înțeleptul o poate dovedi. De aceea ascultam cu multă plăcere pe Bassus, dându-și cu părerea despre moarte și înfățișându-mi ce este ea, ca unul ce o privea de aproape. Bănuiesc că mai multă crezare ai da și mai mult temei ai pune pe vorbele cuiva care ar învia din morți și ți-ar spune din experiență că nu e nimic rău în moarte. Tot astfel cei care stau în preajma ei, care o văd venind și o întâmpină, îți vor descrie mai bine tulburarea pe care o produce apropierea morții.

Printre aceștia din urmă poți să-l socotești și pe Bassus care, de bună seamă, nu a voit să ne înșele. El susține că cel care se teme de moarte este tot atât de nesocotit ca și cel care se teme de bătrânețe. Căci precum după tinerețe vine bătrânețea, tot astfel după bătrânețe vine moartea. Cine nu vrea să moară înseamnă că n-a vrut să trăiască. Căci viața ni s-a dat sub rezerva morţii: către aceasta ne îndreptăm cu toții. Este o nebunie să ne temem de dânsa, fiindcă te temi numai de ce este nesigur; ce e hotărnicit, aștepți. Moartea este o necesitate egală pentru toți și-i neînduplecată. Cine s-ar putea plânge că se află în starea în care se află toată lumea? Temeiul dreptății este doar egalitatea. Este zadarnic să căutăm pricină naturii, care nu ne-a pus alte legi decât și-a pus sieși. Tot ce ea întocmește risipește, și tot ce risipește întocmește iarăși. Dacă cineva are norocul ca bătrânețea să-l împingă ușor de la spate, să nu-l smulgă dintr-odată din viață, ci să-l mâne încetul cu încetul, atunci, desigur, se cade să mulțumească tuturor zeilor că a ajuns îndestulat la odihna trebuitoare oricărui om și plăcută celui ostenit.

Vezi pe unii dorindu-și moartea mai mult decât lumea își dorește viața. N-aș ști să-ți spun care dintre aceștia îmi dau mai mult curaj: cei care-şi caută singuri moartea, ori cei care o așteaptă voioși și liniștiți, fiindcă una vine câteodată din furie și dintr-o supărare neașteptată, cealaltă este liniștea izvorâtă dintr-o judecată limpede. Unul se prezintă înaintea morții mânios. Sosirea morții însă n-o așteaptă voios decât cel pregătit de mai înainte a o primi. Îți mărturisesc că mi-am făcut mai des și din mai multe motive drum pe la Bassus, omul acesta care mi-e atât de drag; voiam să văd dacă-l găsesc tot timpul același și dacă nu cumva tăria lui sufletească scade odată cu forţele trupului. Dimpotrivă, sporea, așa cum la curse mai vădită este bucuria vizitiului, când, înconjurând de șapte ori arena, se apropie de cununa victoriei. Credincios învăţăturii lui Epicur, el îmi

spunea: „Mai întâi cred că nu există nicio durere, atunci când îți dai ultima suflare. Dacă totuși există, poți te mângâi că e scurtă, căci o durere mare nu poate fi lungă. De altfel, dacă despărțirea sufletului de trup se face cu mari chinuri, mă voi alina cu gândul că după această suferință alta nu mai poate fi. Nu mă îndoiesc, totuși, că unui om bătrân sufletul îi stă pe buze și că nu-i nevoie de mare sforțare, ca să-i iasă din trup. Focul ce cade pe un lemn sănătos trebuie să-l stingi cu apă și, uneori, să-l înăbuși sub dărâmături; cel care n-are cu ce se alimenta se potoleşte de la sine”.

Ascult cu plăcere aceste cuvinte, dragă Luciliu, nu fiindcă mi-ar fi necunoscute, ci fiindcă am avut parte să văd lucrurile cu ochii. Cum oare? N-ai văzut atâția oameni luându-și viața? Ba am văzut, dar mai mult preț au pentru mine cei care se îndreaptă spre moarte fără a urî viața, cei care nu o cheamă, ci o primesc. Bassus zicea că tot chinul vine din pricina noastră: atunci când credem că moartea e aproape, ne pierdem cu firea. Dar de cine nu-i aproape moartea, ea care este peste tot și în tot ceasul? „Să ne gândim, spune el, câte alte pricini de temere nu-s mai aproape de noi și totuși nu ne temem, ca atunci când ni se pare că se apropie ceasul.” Pe unul duşmanul îl amenința cu moartea: o indigestie i-a luat-o înainte. Dacă vrem să deosebim cauzele temerilor noastre, vom găsi că realitatea este una și aparența este alta. Nu de moarte ne temem, ci de gândul morții, căci, de fapt, ne aflăm la aceeași depărtare de dânsa; așa încât, dacă trebuie să ne temem de moarte, ar trebui să ne temem tot timpul. Ce parte a vieții noastre e la adăpostul ei?

Dar ar trebui să închei, ca nu cumva să ți se urască mai mult de scrisorile mele lungi decât de moarte. Voi încheia, deci. Tu totuși gândește-te mereu la ea, ca să n-ai a te teme niciodată de ea. Cu bine.

1) Aufidius Bassus, istoric de seamă în timpul său, prețuit de Plinius cel Bătrân și Quintilian.

31. Potențialul infinit al omului

Îl recunosc pe scumpul meu Luciliu: începe să arate așa cum promitea. Urmează acel avânt al sufletului tău, cu care te îndreptai spre binele suprem, călcând în picioare bunurile de rând. Nu-ți doresc să te faci mai puternic și mai bun decât plănuiai. Temelia pe care ai pus-o ocupă o mare suprafață; termină numai atât cât ai năzuit și împlinește tot ce ți-ai pus în gând. Pe scurt, vei ajunge un înțelept, dacă-ți vei astupa urechile. Dar nu e de ajuns să le astupi cu ceară: e nevoie de un dop mai strașnic decât cel folosit de Ulise cu tovarășii lui.[1] Glasul de care ei se temeau era fermecător, dar nu era al lumii întregi, pe când glasul de care noi trebuie să ne temem se înalță nu numai de pe o stâncă, ci răsună din toate părțile. Tu ai a trece nu pe lângă un singur loc, primejdios prin vraja cu care te fură, ci pe lângă toate orașele lumii. Fii surd chiar și la glasul celor ce-ți sunt mai dragi: dorindu-ți binele, ei îți menesc răul. Dacă vrei să fii fericit, roagă pe zei să nu se împlinească nimic din cele ce-ți doresc. Fericirile de care te-ar dori încărcat nu sunt bunuri. Există un singur bine, care este totodată cauza și temeiul fericirii vieţii: a-ți pune nădejdea numai în tine. La el nu poţi ajunge decât dacă disprețuiești truda și dacă o socotești printre lucrurile care nu sunt nici bune, nici rele, căci nu se poate ca ceva să fie când bun, când rău, când ușor și lesne de suportat, când de speriat.

Truda nu este un bine. Atunci ce este binele? Disprețul ostenelilor. De aceea aș învinui mai degrabă pe cei care se străduiesc fără rost. Dimpotrivă, pe cel care se ostenește spre virtute am să-l laud cu atât mai mult, cu cât se va lăsa mai puțin copleșit și ținut locului și-i voi striga: „Foarte bine! Ridică-te și umflă-ți plămânii. Biruie panta asta dintr-o suflare, dacă poți! Efortul dă puteri sufletelor alese”. Așadar, n-ai de ce să-ți alege drept scop al dorințelor ceea ce-ți doreau mai de mult părinții. Un om ca tine, ajuns la cele mai înalte ranguri, ar trebui să se rușineze a mai plictisi pe zei cu rugăciuni. De ce să-i rogi? Fă-te singur fericit. Și poți să fii fericit, dacă vei înțelege că tot ce se împărtășește din virtute este bun și tot ce se unește cu stricăciunea este rău. Așa precum nimic nu strălucește fără mijlocirea luminii și nimic nu e întunecat decât dacă e în întuneric sau în umbră, așa precum nimic nu e cald fără ajutorul căldurii și nimic nu e rece fără mijlocirea aerului, tot așa ceea ce este moral și imoral rezultă fie din însoțirea cu virtutea, fie din cea cu viciul.

Atunci ce este binele? Cunoașterea. Ce este răul? Neștiința. Omul înțelept și priceput va respinge sau va alege unele lucruri, după împrejurări. Dar el nici nu se teme de ce respinge, nici nu admiră ce alege, dacă are într-adevăr un suflet mare și puternic. Îți interzic să te lași abătut și să te descurajezi. Nu-i de ajuns să

nu fugi de osteneli. Caută-le! „Cum așa? zici tu. Osteneala fără rost și zadarnică, născută din motive fără însemnătate, nu este ceva rău?” Tot pe atât pe cât este și aceea cheltuită cu lucrurile frumoase, deoarece este vorba de aceeași răbdare a sufletului care se îmbărbătează spre a înfrunta greutățile și necazurile, zicându-și: „Ce pregeți? Nu este demn de un bărbat a se teme de oboseală”. La aceasta trebuie însă să se adauge, pentru ca virtutea să fie desăvârșită, acel echilibru, acea continuitate în felul de viață și armonie în toate, lucru care nu este posibil decât dacă cineva ajunge la cunoașterea naturii și a științei celor divine și celor omenești. Iată binele suprem. Dacă îl dobândești, începi a fi semenul zeilor, nu imploratorul lor.

Mă întrebi cum ajungi aici? Nu străbătând Alpii Penini sau Alpii Graici și nici deșertul Candaviei[2], nu înfruntând Sirtele, Scylla sau Charybda, prin care ai trecut de dragul unei funcții de procuratoraș. Ai în față un drum sigur și plăcut, pentru care însăși natura te-a pregătit. Căci ea te-a înzestrat cu daruri, pe care, dacă nu le vei lepăda, te vei ridica la treapta de zeu.

Nu banii te vor face asemenea zeului: zeul nu are nimic. Nu haina de purpură: zeul e gol. Nu faima, nici fala și numele răspândite la toate popoarele: nimeni nu cunoaște pe zeu și mulți îl vorbesc de rău, fără a fi pedepsiţi. Nu gloata de sclavi ce-ți duc lectica pe străzile capitalei și pe drumuri străine: marele și preaputernicul zeu poartă el însuși totul. Nici frumusețea chipului, nici puterea trupului nu te pot face fericit: nici una, nici alta nu rezistă vremii.

Caută ceva care nu se face din zi în zi mai rău, căruia nimic nu i se poate împotrivi. Ce este acesta? Sufletul. Dar un suflet drept, bun și mare. Cum l-ai putea numi altfel decât zeu ce sălăşluiește în trup de om? Un asemenea suflet se poate găsi la un cavaler roman ca și la un libert sau sclav. Căci ce înseamnă oare cavaler, libert sau sclav? Nume izvorâte din ambiție sau din împilare. Poți să te avânți către cer din orice ungher. „Înalță-te numai și arată-te vrednic zeilor!”[3] Dar nu cu aur și argint te vei face vrednic: din asemenea metale nu se poate face un chip de zeu. Gândeşte-te că, pe vremea când zeii ne ocroteau, chipurile lor erau de lut. Cu bine.

1) Cf. Homer, Odiseea 12, 47; 17, 2.

2) Alpii Graici, o parte a secțiunii occidentale a Alpilor, formau împreună cu Alpii Penini o provincie, unde Luciliu fusese procurator. Candavia este ținutul muntos al Illyriei.

3) Vergiliu, Eneida VIII, 364 (trad. G. Coşbuc).

32. Grăbește-te spre libertate

Mă interesez de tine și întreb pe toți cei care vin din partea locului ce faci, unde ești, cu cine ești. Nu mă poți înșela: nu te slăbesc deloc. Poartă-te așa, ca și cum aș afla, mai mult, ca și cum aș vedea tot ce faci. Mă întrebi ce mă bucură mai mult din toate câte aflu despre tine? Faptul că nu aflu nimic, că cei mai mulți pe care-i întreb nu știu ce faci. Este lucru cuminte să nu te amesteci cu cei care sunt altfel decât tine și care doresc altceva. Am, într-adevăr, credința că nu te abați din drum și că vei stărui în ce ți-ai propus, oricât ai fi de împresurat de gloata celor care te asaltează.

Atunci? Mă tem nu că te vor schimba, ci că te vor stânjeni. Căci ne face mare rău chiar și cel care ne ține pe loc. Mai ales cu această viață scurtă, pe care noi o facem și mai scurtă prin nestatornicia noastră, pornind când într-o parte, când într-alta. Ne fărâmiţăm viața și ne-o sfâșiem bucată cu bucată. Grăbește-te, dragul meu Luciliu, și gândește-te ce zor ar fi pe tine, dacă te-ai ști gonit din spate de dușman, dacă l-ai vedea apropiindu-se călare, ținându-se de urmele fugarilor. Așa și este: ești urmărit. Zorește și fugi. Caută-ți un adăpost și gândește-te ce frumos ar fi să-ți închei viața înainte de a muri, așteptând apoi în liniște restul zilelor, care nu mai sunt în stăpânirea timpului, ci a fericirii vieții, și care nu e mai fericită dacă e mai lungă. O, când va veni oare ceasul să vezi că timpul nu mai are putere asupră-ți, să trăiești liniștit și împăcat, fără grija zilei de mâine, deplin mulțumit de tine? Vrei să știi de ce oamenii doresc cu sete ziua de mâine? Fiindcă niciunul nu-și ajunge sieși. Părinții tăi ți-au dorit altceva. Eu, dimpotrivă, îți doresc să disprețuiești toate acele lucruri cu care ei te-ar fi încărcat. În dorința de a te face bogat, ei ar fi jefuit mulți oameni, căci tot ce ți-ar fi adus ar fi trebuit să ia de la cineva. Eu îți urez s-ajungi stăpân pe tine, pentru ca spiritul tău muncit de gânduri nestatornice să se așeze odată și să știe ce vrea, pentru ca să-și găsească împăcarea cu sine, dobândind cunoștința binelui adevărat, pe care cine îl cunoaște îl și are, și pentru a nu mai simți nevoia prelungirii vieții. Cel care trăiește, după ce și-a încheiat viața, înseamnă că a trecut în sfârșit peste nevoi, că este dezrobit și liber. Cu bine.

33. Cugetările filozofilor

Dorești să pun și în aceste scrisori, ca și în cele de mai înainte, unele maxime de-ale maeștrilor noștri. Acești filozofi nu umblau însă după floricele: întreaga lor construcție este plină de vigoare bărbătească. Este inegalitate acolo unde merită să fie remarcat numai ceea ce întrece măsura. Un singur copac nu izbește privirea dacă toți copacii din pădure sunt la fel de înalți. Poeziile și povestirile istorice sunt pline de asemenea maxime. De aceea, să nu crezi că ele sunt ale lui Epicur: sunt ale tuturor și mai ales ale noastre[1]. Dar la acela se văd mai bine, fiindcă la dânsul le găsești mai rar, fiindcă sunt neașteptate, fiindcă-i de mirare ca cineva care predică moliciunea să spună vreo vorbă mai bărbătească. Așa judecă cei mai mulți; după mine, Epicur este și energic, chiar dacă veşmântul lui are mâneci femeiești. Curajul, hărnicia, spiritul războinic se întâlnesc la perși tot atât de bine ca și la cei ce-și poartă sus cingătoarea.[2] Nu e deci motiv să ceri extrase și citate. La filozofii noștri găsești tot timpul ceea ce din alții poți culege când și când. Nu avem de aceea lucruri care iau ochii și nu amăgim pe cumpărătorul care, intrându-ne în prăvălie, nu ar găsi nimic altceva decât ceea ce este expus, ci îi permitem să-și ia singur probe, de unde vrea. Să zicem că am vrea să extragem, dintr-atâtea, anumite maxime. Cui să le atribuim? Lui Zenon, lui Cleante, lui Crisip, lui Panaetius[3], lui Posidonius?[4] Nu stăm sub conducerea unui rege; fiecare-și afirmă dreptul său. La epicurei, tot ce spune Hermarh, tot ce spune Metrodor[5] i se atribuie unui singur om. Tot ce vreunul dintr-înșii a rostit în școala lor a spus-o sub conducerea și sub autoritatea aceluia singur. Nu em, repet, chiar dacă am încerca, să extragem ceva dintr-un număr atât de mare de lucruri egale ca valoare.

„Numai săracu-și tot numără oile.”[6]

La noi, oriunde îți vei îndrepta ochii, vei găsi ceva care ar putea fi remarcat, dacă n-ai face alegerea între lucruri de aceeași valoare.

De aceea, părăsește speranța de a putea gusta pe alese operele celor mai mari oameni: trebuie să le cercetezi în întregime, să le studiezi în întregime. Totul cere continuitate. Lucrarea spiritului e întrețesută cu liniile construcției și din ea nu poți scoate nimic fără să se prăbușească întregul. Nu mă opun să cercetezi membrele unul câte unul, dar în omul întreg.

O femeie frumoasă nu este aceea căreia îi admiri piciorul sau brațul, ci aceea a cărei întreagă înfățișare anulează admirația pentru detalii particulare.

Dacă totuși îmi ceri maxime, n-am să fiu atât de zgârcit cu tine, ci te voi servi din plin. Numărul acestor cugetări, care se află risipite peste tot locul, e uriaș: va trebui să le iei la întâmplare, nu să le culegi, căci ele nu cad cu picătura,

ci curg tot timpul și sunt legate între ele. Nu mă îndoiesc că pot aduce mult folos începătorilor și celor ce ascultă din afară. Căci o singură cugetare, circumscrisă și exprimată în formă de vers, se întipărește mai ușor.

De aceea dăm copiilor de învățat sentințe și ceea ce grecii numesc chreíai[7], fiindcă pe acestea le pricepe mintea copilului, care mai mult nu poate înțelege. Dar pentru un om, care a făcut un anumit progres, e rușinos să culeagă floricele, să se sprijine pe câteva formule foarte cunoscute și să se prezinte numai cu ce-și amintește. Să se bizuie pe sine, să formuleze el asemenea cugetări, nu să le țină minte! Căci este rușinos pentru un om care se apropie de bătrânețe să fie înțelept după însemnări. „Zenon a spus cutare lucru.” Dar tu ce spui? „Cleante a spus cutare lucru.” Dar tu? Până când te vei mișca sub comanda altuia? Recomandă și formulează lucruri demne să fie ţinute minte; dă ceva și de la tine. Eu pe toți aceștia care niciodată nu creează ceva, ci reproduc numai, ascunși la umbra altcuiva, îi consider că n-au nimic generos într-înșii și că niciodată nu au îndrăznit să aplice ceea ce atâta vreme au învățat. Și-au exercitat memoria cu operele altora; una este însă a-și aminti, și alta a ști. A-ți aminti înseamnă a conserva ceea ce ai încredințat memoriei; a ști, dimpotrivă, înseamnă a-ți face propriu un lucru, a nu depinde de un model, a nu privi tot timpul la maestru. „Zenon a spus aceasta, Cleante a spus aceasta.” Trebuie să fie o oarecare deosebire între tine și o carte. Până când vei tot învăța? E vremea să dai și tu învățături altora. De ce să tot ascult din parte-ți lucruri pe care le-aș putea citi?

Mult face, zice-se, vorba rostită. Da, dar nu aceea care reproduce cuvintele altuia și îndeplinește rolul unui secretar.

Mai adaug că aceștia care stau mereu sub tutela altcuiva, mai întâi, urmează pe predecesori în chestiuni în care fiecare se deosebește de cel dinaintea lui. Apoi, îi urmează în chestiuni care sunt încă obiect de discuție. Dar noi n-am mai descoperi niciodată ceva dacă ne-am mulțumi numai cu ce s-a descoperit. Pe lângă aceasta, cine urmează pe altul nu descoperă nimic, ba chiar nici nu mai cercetează. „Atunci să nu merg pe urmele înaintaşilor?” Cât despre mine, eu voi apuca pe drumul cel vechi, dar dacă voi găsi un altul mai scurt și mai drept, voi porni pe acesta. Cei care au frământat aceste probleme mai înaintea noastră nu ne sunt stăpâni, ci călăuze. Adevărul este deschis tuturor. Nimeni încă nu l-a luat în stăpânire. O mare parte dintr-însul a rămas și pentru urmași. Cu bine.

1) Ale stoicilor.

2) Soldații purtau o centură înaltă pentru a nu fi stânjeniți în luptă.

3) Panaetius, filozof stoic de seamă (cca 180-110 î.Cr.): renumit nu numai în patria lui, insula Rhodos, unde era căutat de mulți, ci și la Roma. Venit aici, după anul 150 î.Cr., exercită o mare influență, atrăgând la stoicism pe mulți

reprezentanți ai aristocrației. A fost un intim al lui Scipio Aemilianus, în casa căruia a trăit. După moartea lui Antipater (anul 129) pleacă la Atena, spre a-i urma la conducerea școlii stoice.

4) Posidonius din Apamea (cca 135–131 î.Cr.), spirit universal, filozof, cercetător al naturii, istoric, călător ș.a. își găsi în Rhodos, centrul comercial al Mediteranei estice, o a doua patrie. Aici îl vizitau și ascultau auditori de seamă, printre ei și Cicero. Acesta, ca și Seneca, este mult influențat de Posidonius.

5) V. scrisoarea a VII-a.

6) Ovidiu, Metamorfoze XIII, 823.

7) Culegeri de maxime sau cuvinte celebre. Despre felurile lor vorbește Quintilian, în Institutio oratoria I, 9, 3.

34. Felicitare și îndemn

Îmi crește inima, tresalt de bucurie și, scuturându-mi bătrânețea, mă simt reînsuflețit când văd din faptele și scrierile tale că te-ai întrecut pe tine însuți, căci de mult ai părăsit mulțimea. Dacă pomul ce ajunge să dea roade e bucuria țăranului, dacă păstorul își află mulțumirea în mioarele turmei, dacă orice om vede în odrasla lui propria tinerețe, îți închipui oare bucuria celor care au grija sufletelor, pe care le-au crescut de când erau fragede și le văd dintr-odată în toată puterea? Mă simt în dreptul meu: ești opera mea. Văzându-ți darurile firii, am pus mâna pe tine, te-am îndemnat, te-am îmboldit, nu ți-am dat o clipă de răgaz, ci te-am mânat înainte. O fac și azi, dar acum îndemn pe cineva care gonește și care mă îndeamnă la rându-i.

„Ce vrei mai mult?” vei spune. Într-adevăr, e foarte mult, dar nu pe cât spune proverbul care zice: „lucrul început e pe jumătate făcut”[1]. Căci aici e vorba de suflet.

De aceea, ca să fii un om bun, lucrul cel mai de seamă este a voi să fii bun. Ştii ce înțeleg eu prin „bun”? Un om desăvârșit, eliberat, pe care nici o putere, nici o silnicie nu-l poate face rău. Așa te văd eu pe tine, dacă vei stărui și te vei așterne pe lucru, dacă vei izbuti ca toate faptele tale să consune și să corespundă cu vorbele tale, să fie turnate într-același tipar. Nu-i pe calea cea dreaptă un suflet ale cărui fapte nu concordă între ele. Cu bine.

1) Dicton grecesc; vezi și Horatius, Epode I, 2: dimidium facti, qui coepit, habet.

35. Prietenia minților înrudite

Dacă-ți cer stăruitor să te silești, o fac în interesul meu. Vreau să am un prieten și nu pot să-l am decât dacă continui să te desăvârșești, precum ai început. Căci, deocamdată, mă iubești, dar nu-mi ești prieten. „Aceste lucruri sunt oare opuse?” Nu, dar se deosebesc între ele. Cel ce-ți este prieten te iubește; dar cel ce te iubește nu ți-e neapărat prieten. De aceea, prietenia folosește totdeauna, iubirea câteodată dăunează. Dacă nu cu alta, măcar cu atât să te alegi: învață să iubești. Așadar, ca să nu fi învățat asta pentru altul, grăbește-te acum, când o faci pentru mine. Eu, într-adevăr, mă simt răsplătit numai la gândul că amândoi vom fi o singură ființă și că tot ce am pierdut cu timpul din putere voi recâștiga dintr-a ta, deși prea departe de mine nu ești nici tu. Și totuși tare aș vrea să mă bucur de realizarea acestui gând. Bucuria pentru cei dragi ajunge până la noi, chiar când ei sunt departe, dar e o bucurie slabă și repede se stinge. Vederea lor însă, prezența lor, vorbele schimbate împreună ne umplu de o desfătare vie, mai ales când vezi nu numai pe cine dorești, dar și așa cum îl dorești.

Adu-mi, așadar, darul cel mare, prezența ta. Și ca să pui mai multă stăruință, gândește-te că tu ești muritor, iar eu sunt bătrân. Pornește în grabă spre mine, dar mai întâi spre tine. Stăruie și, mai înainte de toate, ai grijă să fii același. De câte ori vrei să afli dacă ai realizat ceva, vezi dacă ce ai voit ieri vrei și astăzi. Schimbarea hotărârilor arată că sufletu-ți înoată printre valuri, apărând când colo, când dincolo, după cum îl mână vântul. Tot ce este așezat pe temelii puternice nu mai rătăcește. Dar n-are parte de asta decât înțeleptul; întru câtva și cel ce merge pe drumul înțelepciunii și a străbătut o parte dintr-însul. „E vreo deosebire între ei?” Da. Unul este izbit de valuri, dar nu se abate din drum, ci se clatină pe loc; celălalt nici nu se mișcă. Cu bine.

36. A face pe altul mai bun

Îndeamnă pe prietenul tău să nu ia deloc în seamă pe cei care îl ceartă că s-ar fi dat la umbră și la ședere, că și-ar fi părăsit rangul și că tocmai când putea s-ajungă departe a pus mai presus de toate liniştea. Să le arate în fiecare zi că bine a făcut ce a făcut. Cei pizmuiți vor trece unul după altul: unii vor fi stâlciți, alții se vor prăbuși. Mărirea e chinuitor lucru: se frământă singură, tulbură mintea în fel și chip. Pe fiecare îl ațâță spre altceva: pe unul spre putere, pe altul spre plăcere; pe unul îl îngâmfă, pe altu-l moleșește și-l topește de tot. „Dar unii o suportă bine.” Firește, așa cum alții suportă băutura. De aceea nu te lua după cei care zic că e fericit omul înconjurat de mulțime. Lumea dă buzna la dânsul ca spre o apă: cei care-o beau o și tulbură.

„Om neserios și incapabil”, îl vor numi ei, dar tu știi bine că unii vorbesc anapoda și spun lucrurilor pe dos. Odinioară îl numeau fericit. Așa era oare? Nu-mi pasă că unii îl socotesc cam prea țepos și prea întunecat. Ariston[1] zicea: „Prefer ca un tânăr să fie mai degrabă închis decât vesel și plăcut lumii. Vinul bun se face dintr-un vin nou mai tare și mai aspru; cel care-ți place de cum e tras la butoi nu rezistă vremii”. Lasă să-i zică lumea posac și dușman al carierei proprii; la bătrânețe, chiar și asta se va schimba în bine, numai să stăruie în cultivarea virtuții, să se pătrundă de studiile frumoase, nu acelea din care se alege numai cu o spoială, ci acelea de care sufletul întreg trebuie să se îmbibe. Acum e timpul de a învăța. „Cum oare? Este vreun timp în care poți să nu înveți?” Nu, dar dacă e frumos să înveți la orice vârstă, nu te poți forma totuși la orice vârstă: un bătrân care învață buchile este un lucru nepotrivit și de râs. Tânărul trebuie să semene, bătrânul să recolteze.

Faci, așadar, un lucru foarte folositor pentru tine, făcându-ți prietenul cât mai bun cu putință. Sunt, zice-se, faceri de bine, și dintre cele mai importante, pe care e tot atât de folositor să le săvârșești ca și să le primești. În sfârșit, prietenul tău nu mai e liber: și-a dat cuvântul. Și e mai puțin rușinos să nu-ți plătești datoriile decât să nu răspunzi bunelor speranțe puse în tine. Ca să-și plătească datoria, negustorul are nevoie de o norocoasă călătorie pe mare, țăranul, de rodnicia pământului lucrat și de bunăvoinţa cerului. Ca să-și achite datoria, acesta nu are nevoie decât de voință. Soarta nu are nicio putere asupra vieții morale. Pe aceasta trebuie s-o pună în ordine prietenul tău, pentru ca sufletul lui să ajungă cât mai nestingherit la perfecțiune, în acest caz sufletul nu simte că i s-ar lua ceva, ori că i s-ar da ceva, ci este în aceeași stare, oricum s-ar întoarce lucrurile. Oricâte bunuri de rând s-ar grămădi asupră-i, el va fi deasupra lor; oricât de multe întâmplarea i-ar răpi, sau chiar dacă i-ar răpi totul, el nu va fi mai

prejos. Dacă prietenul tău s-ar fi născut în țara parților, ar fi învățat de mic copil să întindă arcul; dacă s-ar fi născut în Germania, ar fi aruncat de mic o suliță ușoară; de ar fi trăit pe vremea străbunilor noștri, s-ar fi deprins să călărească[2] și să lupte piept la piept cu dușmanul. La fiecare neam datina recomandă și impune fiecărui ins anume deprinderi.

Mă întrebi cu ce să se deprindă prietenul tău? Să se deprindă cu ce-i de folos împotriva oricărei arme și oricărui fel de dușman: nepăsarea în fața morții. Că această moarte are ceva de groază într-însa și ea ne zdruncină sufletul – căci natura ne-a făcut iubitori de noi înșine – nu se îndoiește nimeni. Altminteri, nici n-ar fi nevoie să ne pregătim și să ne încordăm la ceva spre care am merge dintr-o pornire de bunăvoie, așa precum suntem mânaţi cu toții spre propria conservare. Nimeni nu învață ca, dacă ar fi nevoie, să doarmă liniștit pe un pat de trandafiri, ci se oțelește să nu-și calce jurământul de credință dacă ar fi torturat, să stea de strajă la nevoie, chiar și rănit, în fața parapetului, fără a se sprijini măcar în lance, căci pe cei ce se reazemă îi prinde de obicei somnul.

Moartea nu este o pagubă, căci ar trebui să existe ceva păgubit de dânsa. Dacă te stăpânește atât de tare dorința de a trăi mai mult, gândește-te că niciun lucru din cele ce dispar de sub ochii noștri nu se pierde, el reîntorcându-se în sânul naturii din care a ieșit și iarăși va ieși. El încetează numai, nu piere, și moartea, de care ne înspăimântăm și de care fugim, nu răpește, ci întrerupe viața. Va veni o zi când vom ajunge iarăși la lumină. Mulți ar renunța la ziua asta, dacă nu s-ar reîntoarce după ce au uitat totul. Dar am să-ți arăt altă dată mai lămurit cum tot ce pare că piere se transformă. Cel care știe că se va reîntoarce va pleca împăcat. Observă ciclul fenomenelor naturii: vei vedea că în lumea asta nimic nu dispare, ci apune și apare succesiv. Trece vara, dar anul care vine o aduce din nou; se duce iarna, dar lunile ei o vor readuce; noaptea acoperă soarele, dar și pe ea o alungă ziua; stelele străbat drumul pe care l-au mai făcut; necontenit o parte a cerului urcă și alta coboară.

În sfârşit, făcând o ultimă observație, voi încheia: nici pruncii, nici copiii, nici cei slabi de minte nu se tem de moarte. E foarte ruşinos atunci când cugetarea nu ne dă liniștea la care ajunge lipsa de cugetare. Cu bine.

1) Ariston din Chios, discipol al lui Zenon.

2) E vorba despre tinerii nobili sau cei din clasa cavalerilor.

37. Filozofia ne dă tăria sufletească

Prin jurământul depus ai făgăduit să devii un om virtuos și aceasta este cea mai puternică garanție a înțelepciunii. Dacă cineva îți va spune că slujba e plăcută și ușoară, își bate joc de tine. Nu vreau să fii amăgit. Formula acestui nobil legământ este aceeași cu a legământului infam de gladiator: „Focul, lanțurile, moartea prin sabie, asta te așteaptă”. Celor ce se angajează să lupte la circ și care beau și mănâncă în contul sângelui pe care-l vor vărsa, li se cere să îndure o suferință fără voia lor; ție ți se cere să înduri una de bunăvoie și cu plăcere. Aceia au voie să depună armele și să ceară mila[1] publicului; tu n-ai voie să le depui, nici să ceri să ți se cruțe viața; trebuie să mori în picioare, neabătut. Și apoi ce-ți folosește dacă mai câștigi câteva zile sau câțiva ani? Venim pe lume fără speranță de cruţare. „Cum voi putea, zici tu, să scap?” De nevoi nu poți scăpa: poți totuși să le învingi. „Drumul se taie cu forţa...”[2] și acest drum ți-l va arăta filozofia. La dânsa aleargă dacă vrei să fii neatins, dacă vrei să fii senin, dacă vrei să fii fericit, dacă, în sfârșit, vrei să fii liber, cel mai de preț lucru pe lume. Jalnic lucru e nebunia, e josnică, murdară, servilă și supusă multor și sălbatice patimi. De acești atât de apăsători tirani, care te stăpânesc uneori cu rândul, alteori de-a valma, te scapă numai înțelepciunea, care este singura eliberare. Un singur drum duce la dânsa și drumul e drept: n-ai să-l rătăcești. Mergi deci cu pas sigur. Dacă vrei să-ți supui totul, supune-te rațiunii. Dacă te va stăpâni rațiunea, vei stăpâni pe mulți. De la dânsa vei învăța ce și cum trebuie să faci: n-ai să te trezești pe neașteptate în mijlocul lucrurilor. Nu-mi poți arăta niciun om care știe cum a început să vrea ceea ce vrea, căci n-a fost mânat de un gând, ci mânat de o pornire. Este nedemn să fii mânat de la spate, în loc să mergi de bunăvoie și să te întrebi dintr-odată, uimit de vâltoarea în care te găsești: cum am ajuns eu aici? Cu bine.

1) Gladiatorii învinși cereau îndurare publicului, care le dăruia viața sau le-o refuza.

2) Vergiliu, Eneida II, 494. Început de vers (Fit via vi) din fragmentul în care se descrie pătrunderea grecilor în palatul lui Priam.

38. Preceptele filozofilor să fie concise

Pe drept cuvânt, îmi ceri să sporim schimbul nostru de scrisori. Foarte mult folosește o convorbire, căci ea se strecoară pe nesimțite în suflet. Expunerile dinainte pregătite, ample, ținute în fața publicului, fac mare vâlvă, dar nu ne sunt aproape. Filozofia este sfatul cel bun și nimeni nu-ți dă un sfat în gura mare. Câteodată trebuie să ne folosim și de aceste cuvântări, ca să le spun așa, și anume atunci când trebuie să convingem pe cei care mai șovăie. Dar atunci când nu e vorba ca cineva să fie convins a învăţa, ci chiar să-l învățăm ceva, să întrebuinţăm aceste cuvinte mai simple. Ele pătrund mai ușor și se întipăresc mai bine. Nu-i nevoie de multe, ci de cele potrivite. Să le împrăștiem așa cum arunci sămânța, care, oricât de mică, atunci când cade pe un loc bun, prinde puteri și, din te miri ce, crește de acoperă pământul. Așa și cu rațiunea: nu ocupă loc mult, dar, exercitând-o, se dezvoltă. Câteva cuvinte numai, dar dacă sufletul le primește cum trebuie, ele prind puteri și cresc. Învățăturile, repet, sunt ca semințele: doar câteva și dau rod bogat. Numai să le prindă o minte potrivită și să și le întipărească bine. Atunci mintea produce la rândul ei altele și dă mai mult decât a primit. Cu bine.

39. Despre neajunsurile succesului

Am să alcătuiesc, firește, compendiul filozofic pe care-l dorești, un compendiu cu grijă sistematizat și cât mai redus, dar ia seama să nu fie mai folositoare metoda obișnuită decât aceasta a unui breviarium, cum se spune acum, sau summarium, cum se spunea când se vorbea latinește. Acela este mai necesar cuiva care învață, aceasta din urmă, cuiva care știe, căci acela te instruiește, pe când acesta numai îți amintește lucrurile. Dar eu am să-ți pun la dispoziție și pe unul, și pe celălalt. Numai să nu-mi ceri să-ți citez pe cutare și cutare autor: cel care te trimite la alții înseamnă că e un necunoscut. Am să scriu ceea ce-mi ceri, dar în chipul meu. Între timp, ai la îndemână atâția autori, ale căror scrieri nu știu însă dacă sunt destul de sistematice. Pune mâna pe Indicele filozofic[1]. Numai asta și te va face să deschizi ochii mari, văzând cât de mulți sunt cei care-au lucrat pentru tine. Vei dori să fii și tu unul dintre aceștia. Ceea ce e mai frumos la un spirit ales este că e atras spre lucrurile vrednice de cinste. Nicio fire aleasă nu se mulțumește cu ce e umil și meschin: modelul lucrurilor mari îl cheamă și-l înalță până la dânsele. Precum flacăra se înalță drept în sus – nu poate trăi zăcând înăbușită și nici sta pe loc -, tot astfel sufletul nostru este în mișcare și-i cu atât mai viu și mai activ cu cât e mai puternic. Dar fericit e numai acela care-și îndreaptă acest avânt spre bine, căci el se va sustrage puterii și stăpânirii sorții, își va modera succesul, își va ușura insuccesul și va privi cu dispreț tot ce alții admiră. Este însușirea unui suflet mare să disprețuiască măririle și să dorească mai degrabă ce-i moderat decât ce-i prea mult: moderația este folositoare și ajută vieții noastre, pe când prisosul dăunează, tocmai fiindcă prisosește.

Rodul prea bogat culcă la pământ spicele, ramurile se frâng sub greutatea poamelor, fructele nu se mai coc de multe ce sunt. Așa se întâmplă și cu sufletele pe care mărirea fără de margini le zdrobește. Această mărire nu-i numai spre răul altora, dar și spre răul lor. Ce dușman se năpustește atât de turbat asupra cuiva, cum se năpustesc asupra unora plăcerile? Patima lor furioasă și nebunească n-ai putea-o ierta decât fiindcă ei înșiși suferă de tot ce fac. Și e firesc să fie chinuiţi de nebunia lor: poftele care depăşesc limita impusă de natură trebuie să crească la nesfârșit. O dorință naturală își are o limită; dorințele deșarte și cele născute din pasiune sunt fără de margini. Măsura celor necesare este utilitatea; dar pe cele deșarte la ce măsură le reduci? Oamenii aceștia se cufundă, așadar, în plăceri, de care, fiindcă s-au obişnuit cu ele, nu se mai pot lipsi, și sunt de plâns, fiindcă tot ce le era de prisos le-a devenit o trebuință.

Prin urmare, ei nu se mai bucură de plăceri, ci devin robii lor și, ceea ce

este ultima treaptă a nenorocirii, își îndrăgesc nenorocirea. Nefericirea este totală, când ticăloșiile nu numai că nasc plăcere, dar și mulțumire sufletească, și nu mai este leac de salvare acolo unde viciile au devenit moravuri. Cu bine.

1) Asemenea cataloage și caracterizări în scop didactic erau dese la gramaticii alexandrini.

40. Cum să fie vorbirea filozofului

Îți mulțumesc că-mi scrii atât de des, căci e singurul chip în care te mai arăți pe la mine. Niciodată nu primesc vreo scrisoare de-a ta, ca să nu cred că suntem pe dată unul lângă altul. Dacă portretele prietenilor de departe ne fac mare plăcere, căci le reîmprospătează amintirea și ne îndulcesc regretul depărtării printr-o amăgitoare și goală mângâiere, cu-atât mai mult ne bucură scrisorile, cele care poartă în ele urmele adevărate ale prietenului de departe, adevăratele lui trăsături. Căci bucuria cea mare pe care ți-o dă prezenţa unui prieten, faptul că-l vezi în fața ochilor, aceasta ți-o dă și trăsătura slovelor scrise de mâna lui.

Îmi scrii că l-ai auzit pe Serapion filozoful[1] când a făcut escală la voi, în Sicilia: turuie întruna vorbe care nu curg una după alta, ci se izbesc între ele și se stâlcesc. Îi vin atât de multe deodată, încât un singur glas nu pridideşte să le rostească. Nu admit acest lucru la un filozof, a cărui vorbire, ca și viața, trebuie să fie cumpănită; dar nimic nu-i cumpănit acolo unde-i numai pripeală și grabă. De aceea, la Homer vorbirea înflăcărată, nepotolită, care te copleșește ca fulgii de zăpadă, este pusă pe seama unui tânăr[2]; vorba bătrânului curge lină și mai dulce ca mierea[3]. Fii convins că această însuşire de a vorbi repede și mult se potrivește mai degrabă cu un precupeț decât cu un om care expune un lucru important și serios. Nu admit ca vorbirea cuiva să curgă picătură cu picătură, dar nici să gonească: nici să-ți lungească urechile, nici să ți le împuieze. O exprimare săracă și neajutorată face, ce-i drept, pe auditor mai puțin atent, fiindcă acesta se plictisește de o încetineală întreruptă tot timpul; totuși, se întipăresc mai bine în minte cuvintele pe care le aștepți decât cele ce-ți zboară pe lângă urechi. În sfârșit, spunem că școlarilor învățătura li „se predă"; nu predai însă ceea ce fuge în goană.

Mai adaug că vorbirea care se pune în slujba adevărului trebuie să fie așezată și simplă. Oratoria asta populară n-are nimic adevărat; vrea să miște gloata de rând și să târască în torentul ei pe auditorul nepriceput; nu se lasă cercetată, ci ți se răpește. Cum să conducă pe alții, când ea singură nu se poate conduce?

Să mai adaug că vorbirea care se folosește la tămăduirea sufletelor trebuie să ne pătrundă adânc? Leacurile nu folosesc dacă nu rămân câtva timp în noi. Pe deasupra, această oratorie e goală și zadarnică: vorbe răsunătoare, fără miez. Dar tu trebuie să-mi liniştești spaimele, să-mi înfrânezi pornirile, să-mi risipești nălucirile, să-mi potolești poftele, să-mi biciuiești lăcomia. Se poate face așa ceva din fugă? Care doctor își tratează bolnavii doar trecând pe lângă ei? Să mai spun că un asemenea torent de vorbe, care se rostogolesc fără nicio alegere, nu-ți

aduc nicio plăcere? Precum este destul să vezi o singură dată ceva ce n-ai fi crezut că poate exista, tot așa e destul să-i asculți o singură dată pe acești maeștri în vorbărie. Cine oare ar vrea să învețe ceva de la ei, cine ar vrea să-i imite? Ce se poate spune despre sufletul unor asemenea oameni a căror vorbire e agitată, repezită, cu neputință de oprit? Precum cei care aleargă la vale nu se pot opri unde vor, ci, duse de greutatea trupului, picioarele-și pierd frâna și-i duc mult mai departe decât vor, tot astfel această repeziciune la vorbă nu e stăpână pe sine și nici n-ar sta bine unui filozof, care trebuie să-şi măsoare cuvintele, înaintând cu băgare de seamă, nu să le azvârle la întâmplare. „Cum de el nu se-aprinde niciodată?” Ba da, dar păstrându-și demnitatea, pe care această pornire năvalnică și fără măsură nu o cunoaște. Să aibă energie, da, dar să fie moderat. Să fie o apă curgătoare, nu un puhoi. Niciunui avocat nu i-aș încuviința o asemenea repeziciune în vorbire, nestăvilită și dezordonată, căci cum îl va urmări judecătorul, care uneori poate fi un începător sau un nepriceput, mai cu seamă în momentul când, din dorința de fală sau împins de năvalnica lui pornire, va lua-o razna? Să se iuțească și să se cheltuiască numai atât cât pot suferi urechile altora.

Bine faci, prin urmare, că nu asculți pe cei care caută nu cum să vorbească, ci cât să vorbească și că la nevoie preferi să-l asculți pe P. Vinicius[4]. Venind vorba despre chipul în care vorbește Vinicius, Asellius[5] răspunse: „prea o lungește”; Geminus Varius[6] însă zise: „Nu înțeleg cum ziceți voi că ăsta-i orator – nu poate lega trei cuvinte”. Și cu toate acestea ar fi mai bine să-l asculți pe unul ca Vinicius. Poate că s-o mai găsi vreun bădăran ca acela care, văzându-l cum scotea o vorbă și apoi alta, ca și cum dicta, nu vorbea, îi strigă: „Dar spune odată, numai spune ceva!” În schimb, vorbirea lui Q. Haterius[7], oratorul cel mai vestit pe vremea lui, nu cred că se deosebea prea mult de-a unui apucat. La el, nici o șovăială, nici o pauză; când începea, o ţinea la fel până la capăt.

Totuși recunosc că există feluri de vorbire care la unele neamuri se potrivesc mai mult, la altele mai puțin. Grecilor le-ai îngădui ușor această repeziciune; noi, chiar când scriem, însemnăm de obicei pauzele. Chiar și Cicero al nostru, cu care elocința romană și-a luat zborul, înainta pas cu pas. Vorba romanului este chibzuită, mai gândită, și de aceea dă mai mult de gândit. Fabianus[8], un om ales și prin felul lui de viață, și prin știința lui, și ca urmare și prin elocința lui, vorbea mai degrabă ușor decât repede, încât ai putea crede că avea o mare ușurință, nu o mare repeziciune în vorbire. Această ușurință în vorbire o admit, dar nu o cer de la un filozof; chiar dacă cuvintele-i vin fără nicio greutate, aș prefera totuși să și le aleagă, nu să le lase să curgă-n voia lor. Din partea mea, aș vrea să nu cazi în acest păcat. Și nu vei cădea, decât dacă pierzi orice rușine: ar însemna să te faci gros de obraz și să nu mai auzi ce vorbești,

căci torentul nestăpânit de vorbe duce cu el multe lucruri care ai vrea să nu-ți fi scăpat.

Nu poți, zic, să cazi în acest păcat dacă te rușinezi de tine. Pe lângă aceasta, ar trebui să faci exerciții zilnice și să treci de la studiul lucrurilor la studierea vorbelor. Chiar dacă vorbele ți-ar veni din belşug și ar curge fără să faci nicio sforțare, ar trebui să le struneşti, căci așa cum înțeleptului îi stă bine mersul potolit, tot așa-i stă bine vorba măsurată, nu plină de îndrăzneală. Într-un cuvânt, sfatul meu este acesta: fii potolit la vorbă. Cu bine.

1) Serapion, filozof cunoscut doar din această scrisoare.

2) E vorba de Ulise (Homer, Iliada III, 221). Același lucru îl spune și Quintilian (Institutio oratoria XII, 10, 64).

3) Aluzie la Nestor din Pylos (Homer, Iliada I, 249).

4) Consul în anul 2. d.Cr.

5) Asellius Fuscus, retor vestit, profesor al lui Ovidiu.

6) Q. Varius Geminus, proconsul și legat al lui Augustus, orator de seamă.

7) Q. Haterius, orator, a murit în anul 24 d.Cr., nonagenar.

8) Papirius Fabianus, filozof și orator prețuit de Seneca, a desfășurat o bogată activitate. În privința numărului lucrărilor sale filozofice, Seneca îl consideră ca al IV-lea în literatura latină. Despre elocința lui Fabianus vezi scrisorile XI, LII, C.

41. În orice om virtuos se află un zeu

Foarte bună și sănătoasă treabă faci dacă, așa cum îmi scrii, stăruiești să mergi pe calea înțelepciunii, pe care nu e nevoie să o ceri zeilor, de vreme ce poți s-o realizezi prin tine însuți. N-ai de ce ridica mâinile la cer și nici de ce ruga pe păzitorul templului să te lase să-i vorbești zeului la ureche, ca și cum te-ar asculta mai bine: zeul este în preajma ta, este cu tine, este înăuntrul tău. Da, Luciliu. Înăuntrul nostru este un spirit divin, veghind și la bine, și la rău și păzindu-ne. El se poartă cu noi, așa cum ne purtăm și noi cu dânsul. Nu există om virtuos străin de divinitate. Ar putea oare să se înalțe cineva deasupra sorții dacă n-ar fi ajutat de zeu? El ne dă sfaturi minunate și alese. În orice om de bine sălăşluiește un zeu:

„Taină e care din zei, dar un zeu locuiește...”[1]

Când ajungi într-o pădure cu copaci peste măsură de înalți, ale căror ramuri, acoperindu-se unele pe altele, îți răpesc vederea cerului, atunci înălțimea copacilor, taina locului, umbra deasă și nepătrunsă de care te minunezi te fac să crezi într-o putere divină. Bolta adâncă a unei peșteri cu pereții roși, aflată în stânca unui munte ce stă atârnat deasupra, nefăcută de mâna omului, ci larg săpată de natura însăși, îți înfiorează sufletul cu un fel de simțire religioasă. Cinstim izvoarele marilor fluvii și înălțăm altare, atunci când din adâncul pământului izbucnește un râu întreg. Ne închinăm la izvoarele de apă caldă și lacurile întunecate, nemăsurat de adânci, le ținem de sfinte. Dacă vei întâlni un om neînfricat în primejdii, neîntinat de patimi, fericit în restriște, liniștit în mijlocul furtunilor, privind de sus pe ceilalți oameni și, de pe aceeași treaptă, pe zei, nu vei fi oare cuprins de venerație pentru dânsul și nu vei spune: „Este aici ceva mai măreț și mai înalt decât pare că poate fi într-un biet trup? S-a coborât într-însul o putere divină. Sufletul lui ales, cumpănit, înălțat deasupra lucrurilor și râzând de tot ce noi ne temem sau dorim este condus de o putere cerească. Nu este cu putință un lucru atât de minunat fără sprijinul unei puteri divine. De aceea prin cea mai însemnată parte din sine el este de acolo de unde se trage. Precum razele soarelui ating într-adevăr pământul, dar ele sunt din însuși soarele care le trimite, tot astfel un suflet măreț și sfânt, trimis de sus, ca să putem cunoaște mai de aproape divinitatea, viețuiește, ce-i drept, împreună cu noi, dar el rămâne legat de originea sa; de aceasta atârnă, către aceasta năzuiește; printre noi trăiește numai ca o icoană a binelui. Ce fel de suflet este acesta? E sufletul care nu se bizuie pe nimic altceva decât pe sine”.

Există oare nerozie mai mare decât să lauzi la cineva ce nu-i al lui? Este oare o nebunie mai mare decât a aceluia care admiră un lucru care într-o clipă

poate trece asupra altcuiva? Frâul aurit nu face calul mai bun. Altfel pășește-n arenă un leu cu coama înzorzonată cu aur, dezgustat de cât îl mai pipăie și-l fac să aștepte până-i pun toate podoabele, și altfel un leu sălbatic, nepăcătoșit. Acesta din urmă, gata de luptă, așa cum l-a făcut natura, înfiorător în măreția lui, având drept singură podoabă groaza pe care o inspiră, va fi cu siguranță mai admirat decât cel lânced și înzorzonat cu aur. Nimeni nu trebuie să se mândrească decât cu ce-i al lui. Prețuim vița-de-vie atunci când butucii de-abia mai țin povara ciorchinilor și când aracii se apleacă la pământ sub greutatea rodului. Cine oare ar dori în locul acesteia o viţă cu struguri de aur și frunze de aur? La vița-de-vie prețul stă în rodnicia ei. La om, de asemenea, este vrednic de laudă numai ce este al lui.

O fi având cineva sclavi mândri, casă frumoasă, ogoare bogate, bani mulți dați cu dobândă: nimic din toate astea nu sunt înăuntrul lui, ci în jurul lui. Prețuiește-l în ce nu i se poate lua și nu i se poate da, în ceea ce este însușirea de căpetenie a unui om. Mă întrebi care este aceea? Sufletul și, înăuntrul lui, rațiunea desăvârșită. Căci omul este o fiinţă rațională: rostul cel mai înalt al lui se împlinește dacă își desăvârșește însușirea pentru care a fost creat. Și ce oare cere de la dânsul această raţiune? Un lucru foarte ușor: să trăiască potrivit cu natura lui. Dar nebunia tuturor îl face greu, căci noi ne împingem unul pe altul la rele. În ce chip ar putea fi readuși pe calea cea bună cei pe care nimeni nu-i oprește, ci sunt împinși din spate de puhoi? Cu bine.

1) Vergiliu, Eneida VIII, 352; (trad. Murărașu). Evandru conducând pe Eneas prin ținutul pe care se va înălța Roma și arătându-i Capitoliul și stânca tarpeiană exprimă credința că acea pădure, „acea colină cu creștetul înfrunzit”, e lăcaş al zeilor.

42. Oamenii virtuoși sunt rari

Ești oare convins că acesta e un om virtuos? Dar un om virtuos nu se poate face, și nici nu-i de închipuit atât de repede. Știi despre ce fel de om virtuos vorbesc, cel de mâna a doua, căci celălalt se naște, poate, la cinci sute de ani odată, ca și pasărea Phoenix. Și nu-i de mirare: lucrurile mari se nasc după lungă trecere de vreme. Urna sorții scoate de obicei pe lume numai ce este mic și sortit să îngroașe rândurile. Prin raritate tocmai ea-ți arată ce iese din comun. Dar omul tău mai are mult până s-ajungă ceea ce zice el, și, dacă ar ști ce înseamnă un om virtuos, n-ar mai crede-o și poate c-ar deznădăjdui să poată vreodată ajunge astfel. „Bine, dar are o rea părere despre cei răi.” Asta fac și cei răi și nu e mai mare pedeapsă pentru un ticălos decât că nu-și găsește împăcarea cu sine și cu ai săi. „Bine, dar urăște pe cei care abuzează de neașteptata și marea lor putere.” Va face la fel, dacă va avea tot atâta putere. La mulți relele năravuri nu se arată, fiindcă n-au pe ce să se sprijine, dar dacă ar avea puterea pe care-ar dori-o, și-ar înălța capul tot atât de cutezător ca acelea cărora mărirea le lasă drum liber. Le lipsesc numai mijloacele de a-și da pe față ticăloșia. Tot astfel, cu un șarpe, fie și veninos, umbli fără primejdie cât timp este încremenit de ger. Nu înseamnă că nu mai are venin, ci că e amorțit.

Multora le lipsește numai prilejul favorabil pentru ca ambiția, cruzimea și desfrânarea lor să ajungă la cele mai mari ticăloșii. Dă-le putința să facă după voia lor: vei vedea că vor aceleași lucruri. Ți-aduci aminte că spunându-mi despre unul că-i cu totul în puterea ta, îți răspundeam că e un om nestatornic și ușuratic și că-l ții nu de-un picior, ci de-o pană? Ei bine, mă înșelam, îl ţineai nu de-o pană, ci de un fulg: te-a lăsat cu el în mână și a fugit. Știi câte pozne a făcut după aceea, câte ticăloșii, care aveau să se spargă tot în capul lui, a pus la cale. Nu vedea că primejduind pe alții se ruinează singur. Nu se gândea cât de împovărătoare au să-i fie măririle, după care umbla, cu toate foloasele lor.

Aşadar, în tot ce țintim, în tot ce urmărim cu atâta trudă, trebuie să ne dăm seama fie că nu-i niciun câștig, fie că-i mai mare paguba. Unele lucruri sunt fără rost, altele nu merită osteneala. Dar noi pricepem aceasta și socotim nimic tot ce ne costă foarte mult. Neghiobia noastră se poate vedea dintr-aceea că socotim costisitoare numai lucrurile pe care dăm bani și zicem că sunt gratuite acelea pentru care ne cheltuim noi înșine.

Tot ce n-am vrea să cumpărăm, dacă ar trebui să dăm în schimb o casă, un loc bine așezat ori bogat în roade, suntem gata să ne străduim a dobândi cu chinuri, cu primejdii, cu pierderea omeniei, a libertății și a timpului nostru. Într-atât e de adevărat nu e lucru mai disprețuit de fiecare ca propria lui ființă.

De aceea, în tot ce plănuim și în tot ce întreprindem, să facem așa cum

facem în chip obișnuit, de câte ori ne aflăm în fața vânzătorului ce-și arată marfa: să vedem cu cât se vinde ceea ce vrem să cumpărăm. Adesea plătim un foarte mare preț pentru un lucru care n-are niciun preț. Aș putea să-ți arăt multe lucruri care, odată dobândite și luate în stăpânire, ne răpesc libertatea: dacă nu le-am avea, am fi stăpâni pe noi. Așadar, chibzuiește la acestea nu numai când e vorba de câștig, dar și de pagubă. Ai să pierzi un lucru? Cu siguranță era un bun trecător; ai să trăieşti fără el tot așa de bine ca și înainte. Dacă l-ai stăpânit multă vreme, îl pierzi după ce te-ai săturat de el; dacă nu l-ai stăpânit multă vreme, îl pierzi mai înainte de a te fi obișnuit cu el. Vei avea mai puțini bani? Dar și mai puține supărări. Mai puțină vază? Vei fi mai puțin invidiat. Caută la aceste lucruri care ne scot din minți și de care ne lipsim cu multe lacrimi: vei vedea că nu paguba în sine ne doare, ci gândul că am păgubit ceva. Nimeni nu simte pierderea, ci doar se gândește la dânsa. Cine rămâne stăpân pe sine n-a pierdut nimic. Dar câți oameni rămân stăpâni pe ei? Cu bine.

43. Înțeleptul trebuie să trăiască tot timpul ca și cum ar trăi în public

Mă întrebi cum am aflat și cine mi-a spus că te gândești la un lucru pe care nu-l împărtășești nimănui. Acela care știe totul: zvonul. „Cum așa, zici tu, am ajuns atât de mare, ca să dau lumii prilej de vorbă?”

Nu trebuie să te măsori cu cei de pe-aici[1], ci cu cei din ținutul în care te afli. Tot ce se înalță printre cele din jur e mare numai acolo unde se înalță. Înălțimea nu are o limită fixă: comparația o urcă sau o coboară. O navă e mare într-un fluviu, dar o jucărie într-o mare. O cârmă de corabie care pentru una e puternică, pentru cealaltă e prea mică. Tu ești, oricât te-ai disprețui, un om mare în provincia ta. Toată lumea se interesează de tine, știe ce faci, cum mănânci și cum dormi. Tocmai de aceea trebuie să trăiești mai chibzuit. Socotește-te fericit numai atunci când vei putea să trăiești în văzul lumii, când pereții casei tale te vor adăposti, nu te vor ascunde. De multe ori, noi ne credem adăpostiți între ei, nu ca să trăim mai liniștit, ci ca să păcătuim mai într-ascuns. Iată un lucru din care poți vedea ce fel de viață ducem: cu greu vei găsi pe cineva care ar putea trăi cu ușile deschise. Rușinea de noi înșine, nu trufia ne-a silit să ne punem portari. Trăim astfel ca și cum, dacă am fi văzuți fără de veste, am fi prinși în vină. Căci la ce altceva folosește să ne ascundem și să ne ferim de ochii și urechile lumii? O conștiință curată cheamă lumea în jurul ei; una vinovată se muncește și se chinuie chiar și-n singurătate. Dacă ceea ce faci e un lucru cinstit, să-l știe toți; iar dacă nu-i cinstit, la ce-ți folosește că nu-l știe nimeni, dacă-l știi tu? Vai și amar de tine, dacă disprețuiești pe acest martor. Cu bine.

1) De la Roma, adică, în comparație cu cei din Sicilia, unde se afla Luciliu.

44. Adevărata noblețe stă în filozofie

Din nou te smerești și-mi spui că natura și apoi soarta te-au vitregit, deși ai putea să ieși din rândurile gloatei și să te înalți până la cele mai înalte măriri. Dacă e ceva bun în filozofie este că nu-ți cercetează spița neamului. Toţi oamenii, dacă-i urmărești până la obârșie, se trag din zei. Ești cavaler roman și ai ajuns prin muncă la acest rang; dar, pe Hercule, la teatru sunt atâția care șed în spatele celor paisprezece şiruri.[1] Nu toată lumea pătrunde în senat. Chiar și la oaste nu sunt primiți decât cei care pot îndura greul și primejdiile. Înțelepciunea este deschisă tuturor. Pentru dânsa toți suntem nobili. Filozofia nu respinge pe nimeni și nu alege pe nimeni: ea strălucește pentru toți. Socrate nu era nobil.[2] Cleante căra apă și se tocmea cu stropitul grădinilor. Platon nu ca nobil a intrat în filozofie, ci filozofia l-a făcut nobil. De ce să nu crezi c-ai putea ajunge de-o seamă cu dânșii? Dacă te vei arăta vrednic de ei, toți aceștia sunt strămoșii tăi. Și te vei arăta vrednic dacă te vei convinge că noblețea altora nu e mai mare decât a ta. Cu toții avem același număr de strămoși înaintea noastră. Originea fiecăruia dintre noi se pierde în uitare. Platon zice că „nu există rege, care să nu se tragă dintr-un sclav și că nu există sclav care să nu se tragă din regi”[3]. Nesfârșitele schimbări au amestecat totul; pe unii soarta i-a înălțat, pe alții i-a coborât. Cine este, așadar, de neam bun? Cel care este bine înzestrat de la natură pentru virtute. Acesta-i singurul lucru de luat în seamă. Altminteri, dacă răscolești trecutul, fiecare ne tragem din vremuri mai înainte de care nu exista nimic. De la facerea lumii și până astăzi se ține un lanț întreg de străluciri și de mizerii, care ne-a dus cu el.

Nu te face nobil atriumul plin de chipurile afumate ale strămoșilor. Nimeni n-a trăit pentru gloria noastră. Nu tot ce-a fost mai înaintea noastră este al nostru. Sufletul te face nobil, el care se poate înălța deasupra sorții din orice stare. Presupune, așadar, că nu ești cavaler, ci libert, căci astfel ai putea ajunge singurul om liber printre cei liberi. Mă întrebi „cum”? Deosebind binele de rău, dar nu după părerea lumii. Trebuie să vezi nu de unde pornește o faptă, ci la ce duce. Dacă ea poate aduce fericirea vieții, atunci este de drept o faptă bună, căci ea nu se poate schimba în rău. Care este, așadar, greșeala, de vreme ce toți doresc o viaţă fericită? Aceea că iau mijloacele drept scopuri și că, umblând după fericire, se îndepărtează de ea. Deși suprema fericire a vieţii este liniștea netulburată și siguranța de sine nezdruncinată, ei caută pricini de îngrijorare și nu numai că-și duc propria povară pe drumul primejdios al vieții, dar se înhamă și la altele. Astfel, ei se îndepărtează mereu de împlinirea țelului spre care tind și, cu cât se străduiesc mai mult, cu atât se încurcă mai rău, rămânând mai în urmă.

Ca și cu cei grăbiți într-un labirint: tocmai graba îi face să se învârtă în acelaşi loc. Cu bine.

1) După Lex Roscia theatralis primele 14 rânduri de bănci la teatru erau rezervate cavalerilor.

2) Socrate era fiul lui Sofroniscos, sculptor, și al Phaenaretei, moaşă.

3) Cf. Theaitetos 174 e–175 a.

45. Despre învățămintele din cărți

Te plângi că acolo unde ești[1] duci lipsă de cărți. Important nu este cât de multe ai, ci cât de bune. Cititul cu un anumit rost folosește, cel nestatornic distrage atenția. Cine vrea să ajungă unde și-a propus, să țină una și aceeași cale, nu să apuce mereu altele, căci asta nu înseamnă a merge, ci a rătăci. „Aș vrea să-mi dai mai bine cărți, decât sfaturi”, zici tu. Firește, sunt gata să-ți trimit tot ce am și să-mi golesc tot hambarul. Dacă aş putea, m-aș transporta eu însumi acolo și, de n-aș spera că în curând vei pune capăt slujbei tale, îmi pusesem de gând să întreprind la bătrânețe această expediție. Nici Charybda, nici Scylla, nici valurile strâmtorii din poveste nu m-ar fi abătut. Dacă aș fi putut să te strâng în brațe și să-mi dau singur seama de cât ai propășit în ale sufletului, înot le-aş fi trecut, nu cu corabia.

Cât despre faptul că dorești să-ți trimit cărțile mele, nu mă socotesc printr-asta talentat, precum nu m-aș socoti frumos dacă mi-ai cere portretul. Știu că aceasta e din amabilitate, nu din convingere, și dacă e o convingere, amabilitatea ți-a impus-o. Oricum ar fi, tu citește-le ca pe cărțile unui om aflat în căutarea adevărului, pe care încă nu-l cunoaște, dar îl urmărește cu îndârjire. Nu m-am vândut nimănui, nu vorbesc în numele nimănui, mă încred mult în judecata oamenilor de seamă, întru câtva însă și într-a mea. Căci aceia ne-au lăsat lucruri pe care nu le descoperiseră și pe care noi trebuie să le cercetăm. Și poate ar fi descoperit ei cele necesare, de n-ar fi umblat și după unele de prisos. Mult timp le-au luat subtilitățile verbale, discuțiile sofistice, care folosesc în zadar ascuțimea minții. Creăm încurcături, dăm cuvintelor un înțeles ambiguu și apoi le descurcăm. Avem oare atât timp de pierdut? Știm oare să trăim, știm să murim? Ar trebui să ne sforțăm mintea ca să nu ne lăsăm amăgiți de vorbe, ci de fapte. Ce-mi tot deosebești asemănările sensurilor cuvintelor, de care, în afara disputelor filozofice, nimeni nu e înşelat. Lucrurile ne înșală: pe ele deosebește-le. Îmbrățișăm răul în locul binelui, urmărim astăzi cu totul altceva decât urmăream ieri, dorințele noastre se ciocnesc cu alte dorințe, planurile cu alte planuri. Cât de mult se aseamănă lingușirea cu prietenia! Căci nu o imită numai, ci o învinge și o dă la o parte. Intrând printr-o ureche deschisă și binevoitoare, ea pătrunde în adâncul sufletului și are cu atât mai multă trecere, cu cât sapă mai tare.

O astfel de asemănare învață-mă cum s-o deosebesc. Dușmanul lingușitor mi se înfățișează ca prieten. Viciul ni se strecoară în suflet sub numele de virtute. Nesăbuința îndrăznelii îmbracă chipul curajului, laşitatea se numeşte chibzuinţă, fricosul trece drept prudent. Asemenea greșeli ne primejduiesc mai cu seamă.

Aici pune-i fiecărui lucru semnul lui deosebitor. De altfel, cel ce-i întrebat dacă are coarne[2] nu-i atât de prost ca să se pipăie la frunte și nici atât de neghiob sau tâmp, ca prin subtila ta argumentare să-l convingi că, fără s-o știe, are coarne. Acestea sunt niște păcăleli nevinovate, ca și paharele sau zarurile scamatorilor care ne distrează, tocmai fiindcă ne păcălesc: fă-mă să înțeleg cum vine treaba și nu mă mai interesează. La fel cred și despre aceste şiretlicuri, căci cum să numesc altfel aceste sofisme? Pe neștiutor nu-l păgubesc, ştiutorului nu-i folosesc.

Dacă vrei cu tot dinadinsul să înlături confuziile din vorbire, arată-mi că fericit nu este acela pe care mulțimea îl numește fericit, cel asupra căruia s-au revărsat comori de bani, ci acela a cărui întreagă valoare stă în suflet, cel care se ridică și se înalță călcând în picioare tot ce-i schimbător, care nu cunoaște niciun alt ins cu care ar voi să-și schimbe soarta, care prețuiește pe altul doar în măsura în care acela e om, care-şi ia ca îndreptar natura și se conformează legilor ei, trăind după cele prescrise de dânsa, acela căruia nicio putere nu-i poate răpi ce-i al său, cel ce întoarce răul în bine, omul statornic în judecățile sale, neclintit și neînfricat, pe care o lovitură îl poate mișca, dar nu tulbura, omul pe care soarta, chiar când se năpustește asupra lui cu cea mai vătămătoare săgeată a ei, îl zgârie numai, fără să-l rănească, și aceasta arareori, căci celelalte săgeți, cu care ea culcă la pământ omenirea întreagă, sar ca grindina care izbește acoperișurile, fără vreo pagubă pentru cei din casă: răpăie și apoi se topește. Ce mă ții locului cu ceea ce însuți numești pseudómenos[3] și despre care s-au scris atâtea cărți?

Pentru mine viața întreagă minte: minciuna ei arată-mi-o; pe aceasta, dacă ești o minte pătrunzătoare, descoper-o! Ea socotește necesar ceea ce este în mare parte de prisos; și chiar dacă n-ar fi de prisos, nu servește întru nimic la dobândirea deplinei mulțumiri și-a fericirii. Nu tot ce este necesar este prin aceasta și bun. Altminteri, dacă numim așa o bucată de pâine, o fiertură sau alte lucruri fără de care nu ne putem duce viața, desființăm binele. Ce este bun este, în general, și necesar. Ce este necesar nu este, în general, și bun, căci există lucruri necesare și în același timp fără de niciun preţ.

Nu este om care să nu cunoască chiar într-atât valoarea binelui, încât să-l coboare până la obiectele de uz casnic. Nu-i mai bine atunci ca, lăsând aceste subtilități, să arăți mai degrabă că toți oamenii caută cu mai multă pierdere de vreme lucruri de prisos și că mulți își trăiesc toată viața în căutarea mijloacelor de-a o trăi? Privește pe fiecare om în parte, cercetează-i pe toți laolaltă: nu este unul a cărui viață să nu atârne de ziua de mâine. Mă întrebi ce rău e într-asta? Nemăsurat. Ei nu trăiesc, ci au de gând să trăiască și amână totul pentru altă dată. Chiar dacă am fi atenți, viața tot ne-ar lua-o înainte. Acum însă ea trece mai

departe printre noi, zăbavnicii, ca printre niște străini, și, dacă sfârșește cu ultima noastră zi, se stinge zi de zi.

Dar, ca să nu întrec măsura obișnuită a unei scrisori, care nu trebuie să-i umple cititorului sulul din mâna stângă[4], voi lăsa pentru altă dată discuția cu acești dialecticieni, care sunt prea subtili și care se ocupă numai de asemenea lucruri, nu și de asemenea lucruri. Cu bine.

1) La Siracuza.

2) E vestitul sofism cornutus, despre care e vorba în scrisoarea a XLIX-a.

3) Raționamentul, numit „mincinosul” (pseudómenos) după relatarea lui Cicero (Contra Academicos 2, 96) se enunță astfel: „Dacă spui că minți și spui adevărul, minți; tu însă spui că minți și spui adevărul; prin urmare minți”. Și Cicero adaugă: Haec Chrisippea sunt (Acestea sunt de-ale lui Crisip).

4) Cititorul desfășura sulul (volumen) cu mâna dreaptă și în același timp îl înfășura cu stânga.

46. După lectura unei cărți a lui Luciliu

Am primit cartea pe care mi-o promiseseși[1] și, hotărât s-o citesc mai târziu în tihnă, am deschis-o și voiam numai s-o răsfoiesc. Apoi, m-am lăsat furat și am dus-o mai departe. E atât de bine scrisă, încât, ca să-ți dai seama de aceasta, îți mărturisesc că mi s-a părut scurtă, deși la prima vedere nu pare nici de talia mea, nici de-a ta, ci de-a lui Titus Livius[2] sau a lui Epicur. Am fost însă atât de fermecat, încât am citit-o fără întrerupere până la capăt. Arșița soarelui mă chema în casă, foamea mă îndemna s-o las din mână, norii mă amenințau, totuși am terminat-o. N-a fost pentru mine numai o plăcere, ci și o mare bucurie. Ce talent la omul acesta, îmi ziceam, câtă putere sufletească, câtă impetuozitate, aș fi zis, dacă tonul ar fi fost când potolit, când avântat. Dar nu, nu este impetuozitate, ci un ton egal, o construcție puternică și impunătoare. și totuși, din timp în timp, găseam câte un loc dulce și odihnitor. Ești măreț, impunător; aș vrea să rămâi așa și să mergi mai departe tot astfel. Aici meritul revine întru câtva și temei tratate. De aceea să ne alegem totdeauna o temă bogată, în care spiritul să se simtă la largul lui, care să-l răpească. Despre carte am să-ți scriu mai multe, când o voi relua. Deocamdată judecata nu mi se poate îndeajuns fixa: parcă nu aș fi citit, ci aș fi ascultat tot ce scrii. Îngăduie-mi să o și cercetez. N-ai de ce să te temi: ai să auzi numai adevărul. Ferice de tine că nimeni n-are de ce să te mintă, luând-o pe ocolite. Doar dacă nu minţim din obișnuință, chiar dacă n-am avea niciun motiv s-o facem. Cu bine.

1) Este vorba de o scriere filozofică a lui Luciliu.

2) Se referă la operele filozofice ale lui Titus Livius, foarte numeroase, de vreme ce în această privință Seneca îi socoate superiori numai pe Cicero și pe Asinius Pollio (scrisoarea C).

47. Relația dintre stăpân și sclav

Aflu cu plăcere de la cei care vin din părțile locului că te porți prietenește cu sclavii tăi: așa e și potrivit cu înțelepciunea ta, cu cultura ta. „Sunt sclavi.” Nu, ci sunt tovarășii noștri de viață. „Sunt sclavi.” Nu, ci prieteni umili. „Sunt sclavi.” Dar sclavi ca și noi, dacă te gândești că soarta are aceeași putere asupra lor ca și asupra noastră. De aceea râd de cei ce socotesc că este o rușine să stea la masă cu sclavul lor. Motivul? Niciun alt motiv decât că un obicei nemăsurat de trufaş pune în jurul stăpânului, când stă la masă, o gloată întreagă de sclavi.

Acesta mănâncă mai mult decât îl încape. Cu o lăcomie fără margini, el își încarcă pântecele burduhănos, care s-a dezvățat într-atât de-a mai lucra, încât mai greu se descarcă decât se umple. Nefericiților sclavi nu li se îngăduie să-și miște buzele, nici măcar spre a-și vorbi. Dacă-l apucă pe vreunul tusea, strănutul, sughițul, nu scapă de bici. O vorbă care întrerupe tăcerea se plătește cu o nenorocire întreagă. Toată noaptea ei stau în picioare, flămânzi și muți. Urmarea e că acești sclavi, neavând voie să vorbească în fața stăpânului lor, vorbesc despre stăpânul lor. Dar sclavii de altădată, cărora nu li se cosea gura și care ședeau de vorbă nu numai în fața stăpânului, ci chiar cu stăpânul lor, erau gata să-și pună capul pentru dânsul și să atragă asupra lor primejdia ce-l amenința. La masă vorbeau, dar puși la cazne, tăceau. Și apoi îți mai aruncă unii vorba, tot atât de trufașă ca și dânșii: „Câți sclavi ai, atâția dușmani ai”. Nu-i avem dușmani, ci noi ni-i facem.

Las la o parte cruzimile, neomenia și faptul că ne folosim de ei ca și când ar fi vite, nu oameni. În vreme ce noi stăm lungiți la masă, unul șterge scuipații, altul, aplecat pe sub pat, culege resturile de la cei amețiți, altul, arătându-și măiestria, spintecă cu o mână sigură păsări de soi, desfăcându-le în bucăți, piept și picioare. Un nefericit, care nu trăiește decât pentru asta: să taie elegant păsări îndopate. Afară dacă nu-i mai nenorocit cel ce comandă aceste lucruri din plăcere decât cel care le învață de nevoie. Altul, paharnicul, îmbrăcat femeiește, se zbate între două vârste: nu poate scăpa de pacostea de-a fi copil, căci e dat mereu înapoi. Dar iată-l dintr-odată în chip de ostaș, pielea-i este netedă și perii rași sau smulși din rădăcină. El stă de veghe noaptea întreagă, pe care o împarte între beția și poftele desfrânate ale stăpânului: la masă e un copil, în iatac e bărbat întreg. Altul, în grija căruia e lista invitaților, stă nefericitul și așteaptă să vadă pe cine lingușirea, gâtlejul nesățios și limba slobodă îi va aduce la masă și a doua zi. Mai pune la socoteală pe cei care fac piața, fini cunoscători ai gusturilor stăpânului, care știu cu ce să-i trezească pofta de mâncare, cu ce să-i încânte ochii, cu ce trufandale să-i taie greața, de ce e sătul și ce-ar pofti în ziua aceea. Și stăpânul ăsta zice că nu poate sta la masă cu acești oameni, privind ca o înjosire

a demnităţii sale să se aşeze la aceeaşi masă cu sclavul lui! Să-i fie de bine! Câţi dintr-aceştia nu-i sunt oare stăpâni! În faţa uşii lui Callistus[1] l-am văzut stând pe fostul lui stăpân. Cel care-i pusese tăbliţa de gât şi-l dusese la vânzare printre alţi sclavi de rând era acum dat afară din palatul în care alţii pătrundeau. Sclavul acela, aruncat altădată în primul grup de zece cu care crainicul îşi drege glasul, îi plătea acum recunoştinţa: se lepăda şi el de dânsul, socotindu-l nevrednic de casa lui. Callistus fusese vândut de stăpânul lui. Dar câte n-a mai vândut apoi Callistus unor asemenea stăpâni!

Dacă te gândeşti, omul pe care-l numeşti sclavul tău e făcut din aceleaşi elemente, are parte de acelaşi cer, respiră la fel ca tine, trăieşte la fel, moare la fel ca tine. Îl poţi privi ca om liber, tot aşa cum el te poate privi ca sclav. La înfrângerea lui Varus[2], nenorocirea a izbit pe mulţi din cele mai înalte familii, care tindeau prin serviciul militar să ajungă la rangul de senator: pe unul l-a făcut păstor, pe altul paznic de bordei. Mai dispreţuieşte acum un om care a ajuns în starea în care ai putea ajunge şi tu, chiar în clipa asta, în care-l dispreţuieşti. N-aş vrea să intru mai adânc în acest subiect vast, tratând despre purtarea faţă de sclavi, cu care suntem nespus de aroganţi, de cruzi şi de jignitori. Sfatul meu este, pe scurt, acesta: „Poartă-te cu cel mai prejos decât tine aşa cum ai dori să se poarte cu tine cel mai presus decât tine”. De câte ori te vei gândi cât poţi să-ţi permiţi faţă de sclavul tău, gândeşte-te că tot atât îşi poate permite faţă de tine stăpânul tău. „Dar eu – spui tu – n-am niciun stăpân.” Mai ai destulă vreme; poate că vei avea. Nu ştii la ce vârstă au început să slujească robind Hecuba, Cressus, mama lui Darius, Platon şi Diogene?[3] Fii blând, fii bun cu sclavul tău; cheamă-l la vorbă şi la sfat, cheamă-l la masă.

Aici, parcă văd cum se vor ridica toţi oamenii subţiri, strigându-mi: „Nimic mai înjositor, nimic mai nedemn decât aceasta”. Sunt aceiaşi oameni pe care-i surprind sărutând mâna sclavilor altora. Nu vedeţi măcar cum strămoşii noştri au căutat să cruţe pe stăpâni de orice duşmănie şi pe sclavi de orice jignire? Ei ziceau stăpânului „capul familiei”, iar sclavilor – aşa cum se mai aude încă pe scenă –, „de-ai familiei”. Aveau o anume zi de sărbătoare[4], care nu era singura, dar atunci în mod obligatoriu stăpânii luau masa împreună cu sclavii lor şi le permiteau să se bucure în casă de toate onorurile, să-şi facă dreptate şi să considere gospodăria ca o mică republică. „Cum aşa? Am să chem pe toţi sclavii la masă cu mine?” Tot pe atât pe cât chemi la masă pe toţi oamenii liberi. Te înşeli dacă socoteşti că am să gonesc pe vreunul, pentru că ar avea vreo slujbă mai murdară, pe rândaş şi pe văcar, de exemplu. N-am să-i cântăresc după slujbe, ci după caracter: slujba ţi-o dă întâmplarea, caracterul şi-l face fiecare. Unii să cineze cu tine fiindcă o merită; alţii, ca să o merite. Iar dacă mai rămâne

într-înșii ceva de sclav, ceva din felul lor înjositor de trai, prin conviețuirea cu oamenii aleși, aceasta va dispărea cu totul.

De aceea, dragă Luciliu, nu-ți căuta prieteni numai în for și în senat. Dacă vei căuta bine, îi vei găsi și acasă. Adesea un material bun zace în nelucrare din lipsa meșterului. Încearcă și vei vedea. Precum este un prost acela care, dorind să cumpere un cal, nu se uită la cal, ci la șaua și la frâul lui, tot așa este un mare prost cel care prețuiește pe om după haină și după starea lui, care este pentru noi un fel de haină, ce ne acoperă. „Este sclav.” Dar poate este un om liber sufletește. „Este sclav.” Îi dăunează asta la ceva? Spune-mi cine nu este? Unul este robul dragostei, altul al lăcomiei, altul al ambiției și toți suntem robii speranțelor, toți suntem robii temerilor. Îți voi arăta pe un fost consul, rob al unei băbuțe, pe un bogătaș, rob al unei slujnicuțe, îți voi arăta pe cei mai nobili tineri, robi ai spectacolelor de pantomimă; și nicio robie nu e mai rușinoasă decât cea de bunăvoie.

De aceea n-ai de ce te sfii ca, de hatârul acestor înfumurați, să te arăți voios față de sclavii tăi, nu superior și arogant. Mai bine să te respecte decât să se teamă de tine.

Poate va zice acum cineva că eu chem pe sclavi la libertate[5] și că răstorn pe stăpâni de pe culmile puterii, fiindcă am spus: „Este mai bine ca sclavul să-și respecte stăpânul decât să se teamă de el”. „Vasăzică așa!” – spune el: „Să ne respecte, așa cum ne respectă clienții sau cei care vin să ne salute în fiecare zi!” Cine vorbește așa uită că ceea ce zeilor le este de ajuns – respectul și iubirea – nu poate fi puțin lucru pentru niște stăpâni de sclavi. Iubirea nu poate sta la un loc cu frica. De aceea cred că faci foarte bine că nu dorești să fii temut de sclavii tăi și că-i pedepsești numai prin cuvânt. Cu bătaia numai vitele se mână. Nu orice lucru care ne supără ne și păgubește, dar huzurul ne aduce până la turbare. Tot ce nu răspunde întocmai voii noastre ne înfurie. Ne luăm aere de regi, căci și aceștia, uitând de puterea lor și de neputința altora, se aprind într-atât, se înrăiesc într-atât, de parcă ar fi fost insultați. Pe ei însă îi pune la adăpost de primejdii strălucirea măririi lor. Și ei o știu prea bine și de aceea caută orice prilej de-a face răul, plângându-se: se arată loviți ca să lovească.

Nu vreau să te rețin prea mult, căci n-ai nevoie de multe îndemnuri. Printre altele, oamenii virtuoși se cunosc și printr-asta: sunt împăcați cu sine, sunt statornici. Numai viciul e fără astâmpăr: se schimbă mereu. Nu cu altceva mai bun, ci cu alt viciu. Cu bine.

1) C. Iulius Callistus, libert al lui Caligula, apoi libert al lui Claudius. Nu se știe cine-i fusese stăpânul care-l dusese la vânzare, expunându-l, după obicei, cu o tăbliță la gât în care se dădeau indicații necesare cumpărătorului.

2) E vorba de înfrângerea legiunilor generalului Varus de către germani, în Pădurea Teutoburgică, în anul 9 d.Cr.

3) Hecuba, soția bătrânului rege Priam, ajunsă, după cucerirea Troiei, roaba lui Agamemnon. Cressus, regele Lidiei (sec. VII î.Cr.) a fost luat prizonier de regele persan Cirus. Mama lui Darius Codomanul, Sisigambis, a căzut, după înfrângerea și moartea fiului ei, în robia lui Alexandru cel Mare. Platon avea 40 de ani când a fost predat de către Dionisie cel Bătrân, tiranul Siracuzei, unui lacedemonian, dus la Aegina și vândut ca sclav. Diogene Cinicul a fost și el vândut ca sclav.

4) La Saturnalii, sclavii erau primiți la masa stăpânilor și tratați ca egali cu restul familiei.

5) Expresia latină este ad pilleum vocare. Pilleus era o bonetă de fetru sau de lână. A da sclavului o asemenea bonetă era semnul eliberării lui.

48. Despre prietenie și despre inutilitatea discuțiilor sofistice

La scrisoarea pe care mi-ai trimis-o de pe drum, lungă cât drumul însuși, am să-ți răspund mai târziu. Trebuie să mă retrag în mine și să văd cum te-aș putea sfătui mai bine. Căci și tu, care-mi pui întrebarea, te-ai gândit multă vreme dacă să mă întrebi sau nu. Cu atât mai mult trebuie să mă gândesc eu, fiindcă îți trebuie mai mult timp să dezlegi o întrebare decât s-o pui, mai ales când pe tine te interesează un lucru, iar pe mine altul. Dar, iată-mă din nou vorbind ca un epicureu. De fapt, interesul tău este și al meu; ar însemna că nu-ți sunt prieten dacă nu m-ar privi tot ce te interesează. Prietenia a stabilit între noi o strânsă legătură în toate privințele: fericirea unuia este și a celuilalt; nenorocirea unuia este și a celuilalt. Viața noastră este legată de a tuturor. Nu poate fi fericit cineva care se uită numai la dânsul și care aduce toate lucrurile spre interesul lui: trebuie să trăiești pentru altul, dacă vrei să trăieşti pentru tine. Această comunitate, respectată cu grijă și sfințenie, care ne unește pe toți unii cu alții și creează un drept comun întregii omeniri, contribuie foarte mult la întărirea acelei comunități mai strânse dintre prieteni, despre care vorbeam. Căci cine se simte în multe privințe legat de oameni, de-un prieten este legat întru totul.

Aceasta, o, Luciliu, dragul meu prieten, aș prefera să mi se arate de către gânditorii ăștia subtili – datoriile mele față de un prieten, și față de toți oamenii – decât în ce sensuri se înțelege cuvântul „prieten” și cât de numeroase sunt înțelesurile cuvântului „om”.

Iată, înțeleptul și nebunul apucă aici pe căi deosebite. De partea cui mă dau? În ce parte-mi poruncești să merg? Pentru unul orice om este un prieten, pentru celălalt prieten nu înseamnă și om; unul își face un prieten, celălalt se face el prieten cuiva. Asta înseamnă să sucești cuvintele și să împarți silabele. De nu voi fi în stare să construiesc raționamente foarte subtile și de nu voi scoate, printr-o concluzie falsă, un neadevăr ieșit dintr-o premisă exactă, pesemne că nu voi putea distinge ce trebuie să fac și ce nu! Mi-e rușine: într-un lucru atât de serios, noi, oameni bătrâni, ne jucăm. „Şoarecele este o silabă[1]; șoarecele însă roade brânza; așadar silaba roade brânza.”[2] Să presupunem că n-aș putea dezlega acest lucru. Ce primejdie mă amenință de pe urma acestei neștiințe? Ce neplăcere? Ar trebui, vezi bine, să mă tem c-aș putea prinde cumva silabe în capcana de șoareci sau, de nu voi lua seama, ca nu cumva cartea să-mi consume brânza! Afară doar de nu-i mai subtil silogismul următor: „Şoarecele este o silabă; silaba însă nu roade brânza; şoarecele, așadar, nu roade brânza”. Ce prostii copilărești! Pentru aceasta ne încruntăm sprâncenele? Pentru aceasta am

lăsat să ne crească barba? Asta-i ceea ce, gravi și palizi, învățăm pe alții?

Vrei să știi ce-i făgăduiește neamului omenesc filozofia? Sfatul cel bun. Pe unul îl cheamă moartea, pe altul îl roade sărăcia, pe altul îl chinuie bogăția, a lui sau a altora; unul tremură de teama nenorocirii, altul vrea să se scuture de povara fericirii; pe acesta îl lovesc oamenii, pe acela, zeii. Ce mi te ții de comicării? Nu-i timp de glumit: ești chemat în sprijinul unor nenorociți. Ai făgăduit să sari în ajutorul celor gata să se înece, celor căzuți în robie, celor bolnavi, celor sărmani, celor ce-și întind capul plecat securii gata să izbească. Unde-o pornești? Ce faci? Omul cu care faci aceste glume e înspăimântat: ajută-l! Toți din toate părțile își îndreaptă spre tine mâinile. Vieți pierdute sau sortite pieirii cerșesc un cât de mic sprijin. La tine le e nădejdea și puterea. Îți cer să-i scoţi dintr-o atât de grozavă nenorocire și să le-arăți, în frământarea și rătăcirea lor, strălucitoarea lumină a adevărului. Spune-le ce e necesar și ce e de prisos în ceea ce a creat natura. Arată-le ce legi ușoare a pus, cât de plăcută și de lesnicioasă e viața celor ce le respectă și cât de grea și complicată a celor care dau mai multă crezare părerilor lumii decât naturii. Dar mai întâi arată-le de câte rele vor putea scăpa. Cum ai să alungi patimile acestor oameni? Cum le vei înfrâna? O, dacă aceste subtilități ar fi numai fără de folos! Dar nu, ele strică. Îți voi dovedi în chipul cel mai lămurit, oricând vrei, acest lucru: o natură generoasă, care se aruncă în asemenea arguţii, se închirceşte şi se ofileşte.

Mi-e rușine să spun ce arme pun acești oameni în mâna celor ce se vor lupta cu soarta, în ce chip îi pregătesc de luptă. Așa se ajunge oare la binele suprem? Prin acest filozofic „ba-i așa, ba nu-i așa” şi prin aceste jalnice chiţibuşuri, nedemne chiar şi de grefierii de la judecătorie? Căci ce altceva faceți, atunci când încurcați cu bună-știință pe cei pe care-i întrebați, decât să-i convingeți că au pierdut un proces? Dar, ca și pretorul, filozofia îi repune în drepturile lor. Pentru ce nu vă țineți făgăduiala și, după ce-mi promiteți că veți face „lucruri mari, că nici strălucirea aurului, nici fulgerarea sabiei nu-mi vor tulbura privirile, că am să calc în picioare cu toată hotărârea tot ce-i dorință și tot ce-i temere”, vă coborâți la învăţătura elementară a unor dascăli de școală? Ce-mi veți răspunde? „Așa ne înălțăm spre astre?”[3] Filozofia făgăduiește să mă facă asemenea unui zeu. Pentru aceasta m-a chemat, pentru aceasta am venit: ține-ți făgăduiala.

Așadar, Luciliu, pe cât poți, ține-te departe de aceste excepții și pretexte sofistice ale filozofilor. Calea cea bună e clară și simplă. Chiar dacă am mai avea mult timp de trăit, ar trebui să-l cheltuim cu grijă, ca să ne-ajungă pentru ce este necesar. Dar așa, nu-i oare o nebunie să învățăm ce-i de prisos, când mai avem atât de puțin? Cu bine.

1) În latinește mus.

2) Este sofismul numit fallacia falsi termini.

3) Citat de Vergiliu, Eneida IX, 641: sic itur ad astra. Sunt cuvintele de laudă ale zeului Apollo către Iulus, fiul lui Eneas.

49. Despre scurtimea vieții

Este, firește, un trândav și-un nepăsător, Luciliu, cel care se duce cu gândul la un prieten doar la vederea unor locuri. Și totuși locurile cunoscute ne aprind uneori dorul ascuns în inimă, trezindu-ne amintiri ce nu s-au stins și reînviind chinul amorțit, așa cum câte un copil de casă, drag celui ce s-a dus dintre noi, haina sau locuința lui redeșteaptă durerea celor ce-l jelesc, chiar dacă timpul o mai potolise. Iată, această Campanie și mai ales Neapolis, precum și vederea Pompeiului tău drag, e de necrezut ce dor de tine mi-au aprins. Te am mereu în fața ochilor. Și cu atât mai mult, cu cât sunt mai departe de tine. Te văd ștergându-ți lacrimile, neputându-ţi stăpâni îndeajuns simțămintele care te copleșeau, oricât le înfrânai. Îmi pare că mai ieri te-am pierdut.

Dar ce nu este „ieri” în amintire? Mai ieri ședeam, copil, pe lângă Sotion filozoful.[1] Mai ieri începeam să pledez la procese. Mai ieri încetam să mai doresc aceasta. Mai ieri încetam s-o mai pot face. Goana timpului e fără sfârșit. O văd mai ales cei ce privesc înapoi. Căci cei prinși de prezent nu o observă: atât de lină-i panta alunecării în prăpastie. „Pricina acestui lucru?” întrebi tu. Vremea care s-a scurs se face una: o cuprinzi toată cu vederea, stă ca un întreg; apoi totul cade în același abis. De altminteri, mari diferențe nu pot fi în ceea ce e scurt în întregimea lui. Viața noastră este o clipă, ba mai puțin decât o clipă, dar, ca să ni se pară mai lungă, natura a împărțit-o. O parte a numit-o pruncie, pe alta - copilărie, pe alta – tinerețe, pe alta – alunecare spre bătrânețe, pe alta – bătrânețe. Câte trepte într-un spațiu atât de mic! Mai ieri te însoțeam la plecare și totuși acest „ieri” este o bună parte din viața noastră. Altădată timpul nu mi se părea atât de grăbit; acum văd goana lui de necrezut, fie că simt că mi se apropie ceasul, fie c-am început să iau seama și să-mi socotesc paguba.

De aceea tocmai mă indignez că unii își cheltuiesc cu lucruri de prisos cea mai mare parte din acest timp, care nu ne poate ajunge, oricât de chibzuit l-am drămui, nici pentru ce ne este necesar. Cicero spune că „de-ar avea două vieți, n-ar găsi timp să citească pe liricii greci”. În aceeași categorie pun eu pe dialecticieni. Dar prostia lor este mai tristă: măcar aceia zburdă, cu bună-știință, pe când aceștia socotesc că fac mare treabă. Nu zic să nu-i privești, dar să-i privești numai și să-i saluți din pragul ușii, ca să nu te lași amăgit, crezând că au să-ți spună lucruri mari și adânci. De ce te muncești și te sfărâmi cu o problemă pe care e mai înțelept să o disprețuiești decât să o dezlegi? Când cineva n-are altă grijă și când călătorește în voie poate să-și adune toate mărunțișurile. Dar când dușmanul amenință din spate și când soldatul primește ordin să pornească, nevoia-l silește să azvârle tot ce tihna vremilor de pace agonisise. N-am vreme să

umblu după cuvinte neclare ca înțeles și să-mi arăt subtilitatea.

„Privește cum se-urnesc popoare și-orașe fierul și-l ascut, zăvoare porților punând.”[2]

Ca să aud larma acestui război ce se ridică în juru-mi, îmi trebuie mare curaj. Nebun ar trebui să par, pe drept cuvânt, tuturora dacă, în timp ce bătrânii și femeile cară blocuri de piatră pentru întărirea zidurilor, în timp ce tinerimea înarmată dinapoia porților așteaptă semnalul de atac sau îl cere, în timp ce suliţele duşmanului se înfig în porți și pământul însuși tremură de-atâtea săpături şi şanţuri, eu aș sta nepăsător, propunând spre dezlegare astfel de nimicuri: „Tot ce n-ai pierdut, ai; dar coarnele nu le-ai pierdut; deci ai coarne” și altele, potrivite pe măsura acestei subtile aiurări.

La fel de nebun ți-aș părea dacă m-aş ocupa cu asemenea lucruri, căci și eu sunt un asediat. În primul caz m-ar amenința măcar o primejdie din afară, iar zidul cetății m-ar despărți de dușmani. Acum pericolul de moarte este în mine. N-am timp de asemenea prostii; sunt prins într-o grea luptă.

Ce să fac? Moartea mă urmărește și viața trece în goană. Învață-mă să nu fug de moarte și să nu las să-mi treacă viața. Dă-mi curaj în înfruntarea greutăților și liniște deplină în fața inevitabilului. Dezleagă-mă din strânsoarea timpului. Arată-mi că prețul vieții nu stă-n durata ei, ci în felul cum o folosești, că se poate întâmpla, ba chiar se și întâmplă foarte des, ca cineva care-a trăit foarte mult să fi trăit prea puțin. Spune-mi de câte ori merg la culcare: „S-ar putea să nu te mai trezești”, și la trezire: „S-ar putea să nu mai dormi niciodată”. Spune-mi la plecare: „S-ar putea să nu te mai întorci”, și la venire: „S-ar putea să nu mai pleci”. Te înșeli dacă socoți că numai într-o călătorie pe mare viața este la un pas de moarte: în orice împrejurare distanța e la fel de mică. Dacă moartea nu se arată atât de aproape peste tot, ea este tot atât de aproape peste tot. Pe-aceste neguri. După aceea îmi vei arăta mai ușor cele pentru care sunt, de altminteri, dinainte pregătit. Căci natura ne-a făcut ageri la minte și ne-a dat o judecată nu desăvârșită, dar care se poate desăvârși. Vorbește-mi despre dreptate, despre pietate, despre cumpătare, despre curăția trupească în cele două sensuri: respect față de trupul altuia și grijă față de cel propriu.

Dacă n-ai să mă duci pe drumuri ocolite, am să ajung mai ușor la țintă, căci, precum spune acel tragic: „adevărul se rostește simplu”[3] și de aceea întortocherile nu i se potrivesc. Nimic mai nepotrivit cu un spirit ce năzuiește spre lucruri mari ca această falsă subtilitate. Cu bine.

1) Profesor al lui Seneca, partizan al doctrinei neopitagoreice care recomanda regimul vegetarian, ca urmare a credinței în palingenezie, regim pe care îl practică și tânărul Seneca. Fiindcă această abstinenţă amintea unele

practici iudaice sau isiace, împotriva cărora Tiberius luă măsuri, Seneca, la rugăminţile tatălui său, renunță la ea.

2) Vergiliu, Eneida VIII, 385. Văzând cum popoarele Italiei se unesc împotriva troienilor lui Eneas, Venus cere lui Vulcan arme pentru fiul său.

3) Euripide, Fenicienele 469.

50. Oamenii nu-și văd viciile

Ți-am primit scrisoarea la vreo câteva luni după ce mi-o trimiseseși. Am socotit de aceea de prisos să întreb pe cel ce mi-o aducea ce mai faci: ar trebui să aibă o prea bună memorie dacă și-ar aminti. Și totuși cred că trăiești în așa fel, încât, oriunde-ai fi, să știu ce faci. Ce-ai putea face altceva decât să devii în fiecare zi mai bun, să scapi de unele dintre greșeli, să pricepi că vina este a ta, nu a lucrurilor. Căci noi punem pe seama lucrurilor și a împrejurărilor unele păcate de-ale noastre. Dar ele ne vor însoți oriunde ne vom duce.

Știi că Harpastes, nebuna[1] care-o distrează pe nevastă-mea, a rămas în casă la mine, povară de pe urma moștenirii. Din partea mea, nu pot suferi astfel de pocitanii. Dacă vreau să mă distrez cu un caraghios, n-am nevoie să-l caut prea departe: râd de mine. Smintita asta și-a pierdut dintr-odată vederea. Ţi se va părea de necrezut, dar este adevărul adevărat: nu-și dă seama că e oarbă; cere uneori sclavului însoțitor s-o scoată pe-afară, zicând că în casă totul e negru și întunecos. Ceea ce e de râs la dânsa, să știi că ni se-ntâmplă și nouă tuturor: nimeni nu-și dă seama că e lacom, că e pătimaș. Orbii își caută măcar o călăuză, pe când noi rătăcim fără nicio călăuză și zicem: „Nu sunt ambițios din fire, dar la Roma nu poți trăi altfel. Nu sunt risipitor, dar viața-n capitală cere multă cheltuială. Nu e vina mea că sunt iute la mânie, că nu mi-am hotărât încă un anumit fel de viață: așa e tinerețea”.

De ce ne amăgim? Răul de care suferim nu-i în afara, ci înăuntrul nostru, în măruntaiele noastre chiar. Tocmai fiindcă nu știm că suntem bolnavi, de aceea ne însănătoșim atât de greu. Dacă am începe să ne îngrijim, cât timp ne-ar trebui ca să scăpăm de răul atâtor boli? Dar acum noi nici măcar doctorul nu-l chemăm, care-ar avea mai puțin de lucru, cât boala-i la început. Sufletele tinere și neștiutoare ascultă de cel ce le-arată drumul cel drept. Nu este un om care să revină mai greu la calea naturii decât cel care fuge de dânsa. Nouă însă ne e rușine să-nvățăm a fi înțelepți. Dar, pe Hercule, dacă ne e rușine să căutăm o călăuză, nu e nicio speranță că binele acesta atât de mare s-ar putea revărsa asupra noastră printr-o întâmplare: trebuie să ne ostenim. Și, la drept vorbind, osteneala nu e atât de mare, dacă vom începe, așa cum spuneam, să ne modelăm și să ne îndreptăm sufletul mai înainte ca răutatea să se învârtoșeze. Dar nici în fața răutății învârtoșate nu mă dau bătut, căci nu există boală sufletească pe care munca statornică și continuă, precum și o îngrijire atentă să n-o înfrângă. Lemnul de stejar, oricât de strâmb ar fi, îl poți face drept; bârnele îndoite se îndreaptă prin căldură și, oricum ar fi fost, se fac așa cum cere nevoia. Cu cât mai lesne nu se modelează sufletul, care este mlădios și mai supus ca orice

lichid? Căci ce este sufletul altceva decât un fel de suflu? Observă însă că suflul este cu atât mai suplu decât orice materie, cu cât este mai ușor.

Faptul că răul ne domină și că de multă vreme ne ține sub stăpânirea lui nu trebuie să te facă, Luciliu, să-ți pierzi orice speranță în îndreptarea oamenilor. Înțelepțirea vine totdeauna după sminteală, care la toți oamenii o ia mai înainte.

A învăța virtutea este a te dezbăra de vicii. Noi trebuie să pornim cu și mai mult avânt la îndreptarea noastră, tocmai fiindcă acest bun, odată câștigat, va fi pe veci în stăpânirea noastră. Virtutea nu are dezvăț. Ce este potrivnic firii cu greu se fixează pe loc străin, de aceea e și ușor de smuls și de stârpit. Se prinde bine numai ce se fixează unde-i e locul. Virtutea este conformă cu natura omului; viciile îi sunt potrivnice și păgubitoare. Dar dacă virtuțile, odată câștigate, nu ne mai părăsesc și dacă ele se păstrează ușor, calea către dânsele este la început grea, fiindcă un suflet bicisnic și bolnav se teme de necunoscut. De aceea sufletul trebuie să fie silit să înceapă. Mai târziu, doctoria nu i se mai pare amară și în curând, din clipa în care vede că-l vindecă, îi pare plăcută. Alte leacuri ne plac după ce ne vindecă. Filozofia este în același timp și binefăcătoare, și plăcută. Cu bine.

1) Romanii bogați întrețineau în casele lor pitici și pitice smintite, pentru distracție.

51. Un mediu prielnic filozofului

Fiecare cum poate, dragă Luciliu. Tu ai acolo Etna, măreţul şi vestitul munte al Siciliei, pe care nu ştiu de ce Messala[1] sau Valgius[2], căci aşa am citit la amândoi, îl numesc unic, când sunt atâtea locuri care varsă foc, nu numai la munte – aici probabil că se întâmplă mai des, fiindcă focul tinde cât mai sus –, dar şi la şes. Eu mă mulţumesc, după puteri, şi cu Baiae[3], pe care de altfel am părăsit-o a doua zi după ce-am ajuns acolo. E o localitate de care trebuie să te fereşti, deşi are unele frumuseţi naturale, căci dezmăţul şi-a ales-o anume ca s-o facă de pomină.

„Cum oare? Poţi zice că urăşti un loc?" Nicidecum. Dar precum o haină se potriveşte mai bine cu un om înţelept şi cinstit, fără ca acesta să urască vreo culoare, ci fiindcă socoteşte că una nu se prea potriveşte cu cineva care trece drept om cumpătat, tot aşa există câte un ţinut pe care un înţelept, sau cineva care tinde spre înţelepciune, trebuie să-l ocolească, socotindu-l nepotrivit cu o viaţă virtuoasă. De aceea, dacă-şi va propune să trăiască retras, nu-şi va alege niciodată Canopus[4] sau Baiae, deşi nici Canopus nu împiedică pe nimeni să trăiască cumpătat, şi nici Baiae. Aceasta a început să fie o locantă a viciilor. Aici dezmăţul nu-şi mai pune niciun frâu; aici desfrâul se dezlănţuie de parcă locul i-ar impune-o. Trebuie să ne alegem un loc prielnic nu numai sănătăţii trupeşti, ci şi celei sufleteşti. Aşa precum n-aş dori să trăiesc printre călăi, tot astfel n-aş dori să-mi duc viaţa prin crâşme. Ce nevoie am să văd oameni beţi, clătinându-se pe ţărmuri, chefuri în largul mării, apele lacului vuind de cântecul orchestrelor şi atâtea altele, cu care dezmăţul, nemaiştiind parcă de oprelişti, nu numai că se ticăloşeşte, dar se şi făleşte? Trebuie să facem aşa, ca să fim cât mai departe de momelile viciilor. Să ne oţelim sufletul şi să-l smulgem ademenirii plăcerilor. O singură iarnă petrecută într-un oraş l-a răpus pe Hannibal şi culcuşul cald al Campaniei moleşi pe omul care învinsese zăpezile Alpilor.[5] Biruitor în lupte, a căzut învins de vicii.

Şi noi trebuie să ducem un război, un război în care n-ai o clipă de odihnă şi de tihnă. Trebuie să înfrângem mai întâi plăcerile, de care, precum vezi, sunt furate şi sufletele cele mai aprige. Dacă cineva îşi va înfăţişa greutatea muncii de care s-a apucat, va vedea că răsfăţul şi moliciunea nu-şi au loc aici. Ce am eu cu aceste locuri cu apă caldă, cu aceste băi de aburi, în care vaporii uscaţi sleiesc trupul de vlagă? Sudorile să-ţi curgă, muncind. Dacă am face ca Hannibal, care-şi lăsă baltă treburile şi-şi uită de război, şi ne-am ocupa numai de-ale trupului, oricine ar putea, pe drept cuvânt, să critice această lenevie nelalocul ei, periculoasă chiar pentru un învingător, necum pentru cineva care se străduieşte

să învingă. Nouă nu ne e dat nici măcar atât cât celor ce şedeau sub steagurile Cartaginei: dacă dăm înapoi, ne așteaptă o și mai mare primejdie; dacă stăruim, și mai multă trudă. Mă războiesc cu soarta. N-am de gând să-i împlinesc poruncile, n-am să-i sufăr jugul, ba, dimpotrivă – și aceasta cere și mai multă bărbăție –, am să-l azvârl.

Sufletul nu trebuie să se moleșească. Dacă voi ceda plăcerii, atunci trebuie să cedez durerii, să cedez chinurilor, să cedez sărăciei; ambiția și mânia vor voi să aibă aceleași drepturi asupra mea și între atâtea patimi voi fi târât în toate părțile, ba chiar sfâşiat. Ţinta mea este libertatea; răsplata trudei mele aceasta este. Mă întrebi ce este libertatea? A nu fi robul nici unui lucru, nici unei nevoi, nici unei întâmplări; a provoca soarta la o luptă egală. În ziua în care voi vedea ca eu sunt mai puternic, ea nu va mai avea nicio putere. Să mă închin ei, când moartea e în puterea mea?

Omul preocupat de asemenea gânduri trebuie să-și aleagă un loc așezat și neprihănit. Un ținut care te încântă prea mult moleșește sufletul și, fără îndoială, contribuie întru câtva la slăbirea energiei morale. Vitele de povară, care și-au întărit copita pe locuri pietroase, îndură orice drum; cele îngrășate în pășuni afânate și mlăștinoase repede-și rănesc piciorul. Soldatul venit din văgăunile munților e mai vânjos; sclavul trăit la oraș și în casă e leneș. Brațele care schimbă fierul plugului pe armă nu se dau în lături de la nicio treabă; soldatul lins și pomădat o ia la fugă la primul nor de praf. Asprimea locului întăreşte sufletul şi-l face capabil de sforţări mari. Scipio își va duce mai demn surghiunul la Liternum[6] decât la Baiae: în căderea lui nu se putea așeza într-un loc atât de ușuratic. Chiar și aceia, cei dintâi cărora destinul poporului roman le-a încredințat binele public, C. Marius, Cn. Pompeius și Caesar, și-au înălțat într-adevăr vile la Baiae[7], dar și le-au pus pe creștetele munților: li se părea că e mai potrivit ca un comandant de oști să cuprindă din înălțime cu privirea plaiurile care se întindeau în lung și-n lat la picioarele lor. Privește ce poziții și-au ales, ce fel de clădiri și în ce locuri și le-au înălțat și vei zice că acestea nu sunt vile, ci fortărețe. Crezi oare c-ar fi locuit vreodată Cato într-o asemenea vilă, ca să numere drăguțele care plutesc în luntre pe lângă dânsa, să vadă atâtea bărci, pictate în felurite culori, și apele lacului acoperite cu trandafiri, să asculte hărmălaia cântărilor în noapte? N-ar fi dorit să stea mai bine într-o redută, pe care și-ar fi ridicat-o chiar cu mâna lui într-o singură noapte, decât aici? Cum să nu dorească un om, dacă-i bărbat, să i se tulbure somnul de sunetele goarnei, mai degrabă decât de-ale unei orchestre?

Dar m-am războit de ajuns cu Baiae. Cu viciile însă nu-i niciodată de ajuns. Te rog, dragă Luciliu, urmărește-le fără măsură și fără sfârșit, căci nici ele n-au

vreun sfârșit sau vreo măsură. Alungă tot ce-ți sfâșie inima. Dacă nu poți să le stârpești altfel, smulge-ți inima odată cu ele. Și mai ales, izgonește plăcerile și urăște-le, căci, ele, aidoma tâlharilor pe care egiptenii îi numesc philetai, ne îmbrățișează ca să ne sugrume. Cu bine.

1) M. Valerius Messala Corvinus (66 î.Cr.–8 d.Cr.), militar și om politic, mai întâi partizan al lui Brutus, apoi, după Philippi, partizan al lui Octavian. Sprijinitor al literelor, a fondat un cerc literar din care făcea parte și Tibullus.

2) C. Valgius Rufus, poet și prieten al lui Horatius. Scrie elegii și epigrame. În cercul lui Mecena era privit ca un puternic talent epic. Horatius îl îndeamnă să cânte victoriile lui Augustus în Orient.

3) Baiae, cea mai luxoasă stațiune balneară romană, așezată pe coasta Campaniei, între Cumae și Puteoli, aproape de Neapolis.

4) Canopus, oraș la vărsarea Nilului, la o mică distanţă de Alexandria, faimos prin imoralitatea locuitorilor lui. Fusese întemeiat, după legendă, de ahei în cinstea lui Canopus, conducătorul corabiei lui Menelau.

5) Este vorba de iarna anului 216–215 î.Cr., în care Hannibal și-a ținut armata în orașul Capua.

6) Liternum, localitate în Campania. Scipio Africanul a avut aici o proprietate.

7) Vila de la Baiae a lui Marius a fost cumpărată mai târziu de către Lucullus; cea a lui Caesar era așezată pe o înălțime a capului Misenum; despre vila lui Pompei nu avem alte informații.

52. Toți cei ce tind spre înțelepciune au nevoie de o bună călăuză

De ce, Luciliu, când pornim într-o direcție, suntem târâți într-alta și suntem duși tocmai spre locul de care doream să fim departe? Ce luptă oare se dă în sufletul nostru, de nu ne lasă să voim odată același lucru? Șovăim între planuri diferite. Nu voim nimic în toată libertatea, nimic fără alt gând, nimic statornic. „Numai prostia, zici tu, e nestatornică și nu se împacă prea multă vreme cu ceva.” Dar cum, sau când ne vom izbăvi de dânsa? Nimeni nu e în stare să se salveze singur: trebuie ca cineva să-i întindă o mână de ajutor și să-l tragă la mal.

Unii, spune Epicur, au ieșit la liman fără ajutorul nimănui; și-au deschis singuri calea. El laudă îndeosebi pe cei care au pornit cu puterile lor, care s-au ridicat singuri. Alții, adaugă, au nevoie de ajutor din afară, nu sunt în stare să pornească dacă n-au o călăuză, dar se lasă ușor conduși. Printre aceștia, spune el, este Metrodor. Firi alese și acestea, dar de mâna a doua. Noi nu suntem dintre cei din prima categorie. Bine-ar fi de ne-am afla măcar într-a doua. Nu disprețui pe omul care se poate salva cu ajutorul altcuiva: e mare lucru chiar și a voi să fii salvat. Pe lângă aceștia se mai află oameni – și nici ei nu trebuie să fie disprețuiți – care pot fi duși și împinși pe calea cea dreaptă. Aceștia au nevoie nu numai de o călăuză, ci de unul care să-i ajute și, ca să zic așa, să-i mâne de la spate. Este și a treia categorie. Dacă dorești și aici un exemplu, așa era Hermarh[1], ne spune Epicur. De Metrodor se bucură, pe Hermarh îl admiră. Căci, deși amândoi au ajuns la același rezultat, totuși e mai mare meritul de-a fi reușit să faci același lucru dintr-un material mai greu de prelucrat. Închipuie-ți că ai în față două clădiri, amândouă la fel de înalte și mărețe, dar așezate pe temelii diferite. Una a fost pusă pe un pământ bun și lucrarea a pornit de aici mai departe. La cealaltă, temelia, pusă pe un pământ moale și alunecos, s-a lăsat, și multă trudă a trebuit până să se ajungă la un strat tare. La prima vedere amândouă construcțiile sunt la fel, deoarece mare parte dintr-a doua, și cea mai grea, nu se vede. Unele firi sunt ușor de prelucrat, lesne de condus; pe altele trebuie să le lucrezi cu mâna, cum se spune, și să le iei de la temelie. De aceea, aş zice că o fire care n-are prea mult de lucru cu sine este o natură mai fericită, dar meritul mai mare este al celui care și-a învins pornirile rele înnăscute și care ajunge la înțelepciune nu doar mergând spre dânsa, ci urcând din greu. O astfel de fire, aspră și îndărătnică, să știi că e și a noastră. De aceea, să luptăm și să cerem ajutorul altora.

„Pe cine să chem, spui, pe cutare, sau pe cutare?” Întoarce-te și la cei vechi, care nu mai sunt ocupați, căci nu numai cei de azi, dar și cei care au trăit altădată ne pot ajuta. Iar dintre cei de azi să nu alegem pe cei care debitează la repezeală

vorbe mari, vânturând locuri comune, iar în viața lor particulară sunt niște șarlatani, ci pe cei care ne arată cum să trăim, care dovedesc prin fapte ceea ce-ți spun că trebuie să faci, care-ți arată de ce trebuie să te fereşti și niciodată nu sunt prinși făcând ceea ce ție îți spun să nu faci. la-ți în ajutor pe omul pe care-l admiri mai mult văzându-l decât auzindu-l. N-am să te opresc să asculți nici pe cei care au obiceiul s-adune lumea în jurul lor și să-i țină discursuri, dacă se înfățișează înaintea mulțimii cu gândul de a deveni mai buni și a-i face și pe alții la fel și dacă n-o fac din ambiție. Este oare ceva mai nedemn decât ca filozofia să umble după aplauze? Ce oare? Bolnavul îl laudă pe medic când acesta îl operează? Tăceți, stați liniștiți, supuneți-vă tratamentului! Singurul vostru strigăt să fie geamătul la atingerea rănilor voastre sufletești! Vreți să arătați că sunteți atrași și mișcați de măreția lucrurilor înfățișate? Se poate, firește. Cum să nu permit să vă arătați părerea și să prețuiți pe unul mai bun ca voi? În școala lui Pitagora discipolii trebuiau să tacă timp de cinci ani. Crezi oare că îndată după aceea ei aveau voie să vorbească și să aplaude? Cât de mare este, apoi, nebunia aceluia care iese din sală, încântat de aclamațiile unor ignoranți! De ce te bucuri că ești agreat de oameni pe care tu nu-i poți lăuda? Fabianus[2] vorbea și el în public, dar cei ce-l ascultau păstrau măsura. Izbucneau câteodată aclamații, dar ele porneau din admirație pentru ideile lui mărețe, nu pentru muzicalitatea unor fraze lin curgătoare. Să fie o deosebire între aclamațiile de la teatru și cele dintr-o școală. Și în laudă există o cuviință.

Orice lucru, dacă iei bine seama, își are semnul lui deosebitor. Poți pricepe felul omului din cele mai mici lucruri. Pe un desfrânat îl cunoști după cum merge, după cum își mișcă mâinile, după un singur răspuns dat uneori, după cum își duce degetul la frunte, după cum își întoarce ochii. Pe un ticălos, după cum râde. Pe un nebun, după privire și după chip. Căci acestea toate ies la iveală prin anumite semne. Poți ști cum este fiecare luând seama la chipul cum își arată admirația. Din toate părțile auditorii își îndreaptă mâinile către filozof și deasupra capului său admiratorii stau ciucure. Dacă te gândești bine, acestea nu sunt aclamații, ci țipete. Să lăsăm aceste strigăte pe seama acelor arte al căror scop este să fie pe placul mulțimii: filozofia să fie venerată. Tinerii pot câteodată să fie duși de entuziasmul lor sufletesc, dar numai atunci când e vorba de entuziasm și când nu-și mai pot impune tăcere. Astfel de aclamații contribuie la sporirea îndemnului spre virtute la ascultători și tinerilor le sporește însuflețirea. Dar ei să fie mișcați de conținut, nu de cuvinte măiestrit îmbinate. Altminteri, dacă elocința produce nu dorința de a cunoaște, ci încântarea de sine, le dăunează.

Deocamdată las această chestiune, căci ar trebui să urmăresc anume și pe larg cum trebuie să se vorbească mulțimii, cât poate să-și îngăduie cineva față de

public și publicul față de dânsul. Este sigur că filozofia a decăzut de când a ajuns o marfă scoasă la vânzare. Ea se poate arăta în toate tainele ei, numai dacă dă de un preot, nu de un precupet. Cu bine.

1) Pentru Metrodor şi Hermarh v. scrisoarea a VI-a.
2) V. scrisoarea a XI-a.

53. Cei mai mulți oameni nu-și cunosc viciile; filozofia li le arată și le vindecă

Mai este vreun lucru la care nu aș consimți, eu care am consimțit să mă urc într-o corabie? La plecare[1] marea era liniștită. Cerul era, ce-i drept, acoperit de niște nori mohorâți, care de obicei aduc sau ploaie, sau vânt, dar credeam că mă pot strecura câteva mile de la scumpa ta Parthenope[2] până la Puteoli, cu toate că vremea era nesigură și amenințătoare. De aceea, ca să scap mai repede, am pornit-o îndată în larg spre insula Nesis[3], ca să tai toate coturile de pe lângă coastă. După ce am înaintat atât, încât mi-ar fi fost totuna dacă aș fi continuat sau m-aș fi întors din drum, calmul acela al mării, care la început mă îmbiase, dispăru. Nu era încă furtună, ci un fel de tălăzuire a apei, și apoi valuri din ce în ce mai dese. Începui să-l rog pe cârmaci să mă lase undeva pe țărm. Îmi spuse despre coastă că este aspră și stâncoasă și că, pe furtună, de nimic nu se teme mai mult decât de țărm. Dar eu eram prea tare zgâlțâit, ca să mă mai gândesc la primejdie. Mă chinuia o greață în gol și fără vărsături, dintr-acelea care-ți tulbură fierea, fără să te ușureze. M-am ținut de capul cârmaciului și-l făcui, de voie de nevoie, să se-ndrepte spre ţărm. Când ajunsei aproape, n-așteptai să se întâmple, așa cum văzusem la Vergiliu, când „prorele-ntoarse-s spre mare”[4] sau „ancora este-aruncată și prore se-nșiră pe coastă”[5], ci, amintindu-mi de specialitatea mea, vechi amator de dușuri reci, m-arunc în mare ca un psychroloútes[6], încins cu un ștergar. Ce crezi c-am mai pățit, cățărându-mă pe stânci, căutându-mi sau deschizându-mi drumul? Mi-am dat seama că, pe bună dreptate, corăbierii se tem de țărm. E de neînchipuit câte-am mai tras! Credeam că n-am să mai ajung. Să știi că dacă Ulise a avut parte numai de naufragii pe-ntinsul mării furioase, nu e din cauză că așa-i era scris: avea și el rău de mare. Dacă ar trebui să călătoresc oriunde pe mare, eu n-aș ajunge decât în douăzeci de ani.

De îndată ce m-am liniştit la stomac – știi doar că greața nu-ți trece chiar când ajungi pe uscat -, după ce mi-am înviorat trupul cu niște unsori, am început să mă gândesc cât de mult uităm de slăbiciunile noastre, chiar și de cele fizice, care se arată pe dată, necum de cele sufletești, care cu cât sunt mai mari, cu-atât sunt mai ascunse. O febră ușoară poate scăpa oricui, dar, de îndată ce crește și fierbințelile nu mai lasă îndoială, oricât de tare și de răbdător ar fi cineva, începe să se plângă. Dacă ne înjunghie picioarele, dacă simţim înțepături la încheieturi, o vreme nu le luăm în seamă, spunând fie că ne-am scrântit călcâiul, fie că ne-am obosit prea tare la exercițiile de gimnastică. Cât timp boala e nesigură și la început, ne întrebăm ce-o fi. Dar când gleznele încep să se umfle și picioarele să

ni se strâmbe, trebuie să recunoaștem că e podagră. La bolile sufletești se întâmplă pe dos: cu cât cuiva îi e mai rău, cu atât simte mai puțin. Și nu-i de mirare, dragă Luciliu: cel care adoarme ușor, de îndată ce pune capul jos, începe să viseze și, uneori, dormind, se vede cum doarme; un somn greu alungă chiar și visele și afundă prea tare sufletul, ca să mai poată ști ceva de sine. Pentru ce nimeni nu-și mărturisește viciile? Tocmai fiindcă este-n stăpânirea lor. A-și povesti visele este semn de trezvie, a-și mărturisi defectele este indiciu de însănătoşire.

Să ne trezim, așadar, ca să ne putem vedea rătăcirea. Dar numai filozofia ne va deștepta, numai ea va alunga somnul cel greu. închină-ți ei toată ființa: ești vrednic de dânsa și ea este vrednică de tine. Îmbrățișați-vă unul pe altul. Leapădă-te de orice alte lucruri, curajos și deschis. Filozofia nu îngăduie o iubire trecătoare. Dacă ai fi bolnav, ai lăsa orice treburi personale, ai întrerupe orice activitate publică și nu te-ai da, de hatârul nimănui, jos din pat, cât timp nu ești pe deplin sănătos, ca să-l aperi la judecată. Singurul tău gând ar fi să scapi cât mai repede de boală. Cum oare? Acum n-ai să faci la fel? Înlătură orice piedică și dedică-te cu totul înțelepciunii. Un om copleșit de treburi nu ajunge la dânsa.

Filozofia ne conduce. Ea ne hotărăște timpul, nu noi. Nu este o ocupație lăturalnică, ci una obișnuită. Ea este stăpâna noastră, stă lângă noi și ne poruncește. Unei cetăți care-i promitea o parte dintre pământurile ei și o jumătate din toate averile, Alexandru îi răspunse: „N-am venit în Asia, ca să primesc ce-mi dați voi, ci ca voi să aveți atât cât vă voi lăsa eu”. Tot așa se rostește și filozofia față de toate celelalte ocupații: „N-am să primesc timpul care vă prisosește, ci trebuie să vă mulțumiți cu cât vă voi lăsa eu”. Îndreaptă-ți toate gândurile spre dânsa. Nu te dezlipi de lângă dânsa, de dânsa îngrijește-te. Între tine și ceilalți va fi o distanță nemăsurată. Vei depăși cu mult pe toți muritorii și nu vei fi cu mult mai prejos decât zeii. Mă întrebi care va fi deosebirea între tine și ei? Viața lor e mai lungă. Dar, pe Hercule, este o mare artă să cuprinzi totul într-un lucru mic. Pentru înțelept durata vieții lui are aceeași întindere ca pentru zei veșnicia. Întru câtva, înțeleptul întrece chiar divinitatea: aceasta nu știe ce-i frica, mulțumită naturii sale, înțeleptul, mulțumită lui însuși. Iată un lucru măreț: să ai slăbiciunea unui om și liniștea unui zeu. E neînchipuită forța cu care filozofia respinge orice lovitură a sorții. Săgețile nu se înfig în trupul ei: e bine apărată și-i puternică. Unele-și încetinesc zborul și nu-i ating decât, ca-n joacă, pulpanele largi ale veşmântului, altele sar înapoi și izbesc pe cel ce le-a trimis. Cu bine.

1) Seneca pleca de la Neapolis, unde se dusese după ce părăsise Baiae.
2) Numele străvechi al orașului Neapolis.

3) Insula Nesis de lângă Puteoli (Puzzoli), loc de odihnă pentru cei avuţi.

4) Vergiliu, Eneida VI, 3 (trad. D. Murărașu). Sunt versurile cu care Vergiliu începe povestirea sosirii lui Eneas la Cumae, pe țărmul Italiei.

5) Vergiliu, Eneida VI, 901 (trad. D. Murărașu). E versul cu care se încheie cartea a VI-a: Eneas se îndreaptă de la Cumae spre portul Caieta. Se va fi observat, credem, cât de amănunțit cunoaște Seneca pe Vergiliu și cât de nimerit îl citează. Cultul vergilian începuse.

6) „Amator de băi reci” (gr.). Seneca se afunda de Anul nou în Aqua Virgo (cf. scrisoarea a LXXXIII-a). Moda era în cinste de pe vremea lui Augustus. Acesta, îmbolnăvindu-se (23 î.Cr.), a fost vindecat de medicul său, Antonius Musa, prin acest tratament (Cf. Suetoniu, Augustus LIX și LXXXI).

54. Astmul de care suferă Seneca și atitudinea lui față de moarte

Boala îmi dăduse o lungă păsuire; dintr-odată, m-a apucat din nou. „Ce fel de boală? spui tu. Într-adevăr, ai tot dreptul să mă întrebi, fiindcă niciuna nu mi-e necunoscută.[1] Totuși am fost destinat, ca să zic așa, uneia anume, pe care nu știu cum s-o numesc pe grecește, de vreme ce se poate numi foarte bine suspirium[2]. Criza este scurtă și seamănă foarte bine cu o furtună: în mai puțin de un ceas se potoleşte aproape cu totul. Dar cine-și dă sufletul pe-ndelete? Au trecut peste mine tot felul de suferințe trupești și tot felul de primejdii, dar niciuna nu mi se pare mai chinuitoare. De ce? La orice altă suferință, bolești; aici îți dai sufletul. De aceea medicii îi spun „încercarea morții”, căci până la urmă tot ajunge la ceea ce încearcă atât de des.

Socoți că sunt voios scriindu-ți acestea, pentru că deocamdată am scăpat? Dacă m-aș bucura de această păsuire ca de un fel de însănătoșire, aș fi tot atât de caraghios ca și acela care, obținând o amânare, ar socoti că a câștigat procesul. De fapt, eu chiar și-atunci când mă sufoc, nu încetez a mă liniști cu gânduri senine și încurajatoare. Ce-i asta? îmi zic. Moartea mă tot încearcă? Sfârșească odată! Doar eu am încercat-o de multă vreme. „Când?” zici tu. Mai înainte de a mă fi născut. Moartea este neființă. Știu ce este aceasta: după mine va fi tot așa, cum a fost și înainte de mine. Dacă este vreun chin într-asta, ar fi trebuit să fie și mai înainte ca noi să fi venit pe lume. Dar pe atunci nu simțeam nicio suferință. Acum, întreb, n-ai zice că cineva e mare prost, dacă ar crede că opaițul se simte mai rău după ce-a fost stins decât mai înainte de-a fi fost aprins? Dar și pe noi ne aprinde și ne stinge cineva. În răstimp suferim întru câtva; de-o parte și de alta însă domnește o linişte adâncă. Căci, dacă nu mă-nșel, într-asta greșim noi, dragă Luciliu: socotim că moartea vine mai târziu, în timp ce ea a fost și mai înainte și va urma și mai târziu. Tot ce-a fost mai înainte este moarte. Ce deosebire este între a nu începe și a sfârși, dacă în ambele cazuri rezultatul este a nu exista?

N-am încetat o clipă să-mi spun aceste cuvinte de îmbărbătare și altele de acest fel, în gând firește, căci de vorbit nu era chip. Apoi, puțin câte puțin, astmul acela, schimbându-se într-un fel de gâfâială, s-a mai rărit, s-a mai potolit și a încetat. Dar nici acum, deși a încetat, nu respir cum trebuie: simt o oarecare greutate și stânjenire. Fie cum o fi, numai să nu expir de-a binelea. Dar să știi de la mine: n-am să tremur în ceasul din urmă; sunt mai dinainte pregătit; nu-mi fac niciodată gânduri pentru o zi întreagă. Tu laudă-l și imită-l numai pe cel care nu se sfiește de moarte, oricât i-ar plăcea să trăiască. Ce mare ispravă este să pleci, când ai fost dat afară? Și totuși este și într-asta un merit: sunt dat afară, e drept,

dar plec, ca și cum aș ieși de bunăvoie. Și tocmai de aceea înțeleptul nu este niciodată dat afară, fiindcă a fi dat afară înseamnă a fi izgonit dintr-un loc de unde pleci fără voia ta. Dar înțeleptul nu face nimic de nevoie; este în afara necesității, fiindcă vrea tocmai ce ea îl va constrânge să facă. Cu bine.

1) Seneca a fost bolnăvicios din copilărie. În vremea lui Caligula a scăpat de la moarte tocmai fiindcă se credea că va pieri în curând de ftizie.

2) Latinescul suspirium înseamnă „respirație grea, astm”.

55. Vila lui Vatia; viața liniștită și viața trândavă

Coborâi mai adineauri din lectică, obosit de parcă aș fi făcut cu picioarele drumul pe care l-am făcut șezând. Este într-adevăr o oboseală să fii prea mult timp purtat pe sus și poate că e mai mare tocmai fiindcă este împotriva firii, care ne-a dat picioare ca să mergem noi înșine, și ochi ca să vedem noi înșine. Belşugul ne-a osândit la neputință și ceea ce multă vreme n-am voit am încetat s-o mai putem face. Eu totuși aveam nevoie să-mi dezmorțesc trupul, fie spre a scăpa de fierea ce-mi şedea în gât, fie ca să-mi ușurez prin această zgâlțâire respirația, dintr-o anume cauză cam greoaie. Am văzut că-mi face bine. Am stăruit mai mult în această plimbare, atras și de țărmul care, între Cumae și vila lui Servilius Vatia[1] se îndoaie și se strâmtează ca un drum îngust, având într-o parte marea, și în cealaltă, lacul. Din cauza unei recente furtuni pe mare, nisipul se făcuse ca o scoarţă. Știi doar că valurile dese și mari îl netezesc; după mai multă vreme de calm, el se fărâmiţează, fiindcă umezeala, care ține împreunate firele de nisip, se evaporă.

Ca de obicei, începui să mă uit în dreapta și în stânga, cu gândul c-aș putea găsi și pe-aici ceva care să mă intereseze. Îmi îndreptai ochii spre vila care odinioară fusese a lui Vatia. Este vila în care-şi dusese bătrânețile acel fost pretor bogat, vestit numai prin viața lui tihnită și socotit fericit doar pentru asta. Căci, de câte ori prietenia cu Asinius Gallus[2], de câte ori ura împotriva lui Seianus[3] și, mai târziu, iubirea față de dânsul – primejdia de a-l fi jignit și de a-l fi iubit a fost la fel de mare – aduceau căderea unora, oamenii exclamau: „O, Vatia, numai tu știi să trăiești!” De fapt, știa să se ascundă, nu să trăiască.

Căci e mare deosebire între o viață tihnită și alta trândavă. Niciodată, în timpul vieții lui Vatia, nu treceam pe lângă această vilă fără să spun: „Aici odihnește Vatia”. Dar filozofia, dragă Luciliu, este ceva atât de sfânt și venerabil, încât tot ce se aseamănă cu dânsa încântă, chiar dacă nu-i decât minciună. Mulțimea socotește pe cel ce trândăvește ca pe un om retras, liniștit, mulțumit cu sine și trăind pentru sine, lucruri de care nu se poate împărtăși decât înțeleptul. Singur el ştie să trăiască pentru sine, căci numai el, ceea ce este lucrul de căpetenie, știe să trăiască. Căci cel ce fuge de lucruri și de oameni, cel pe care neîmplinirea dorințelor lui îl alungă dintre semeni, cel care nu poate suferi fericirea altora, cel care se tupilează de teamă ca un animal fricos și netrebnic, acela nu trăiește pentru sine, ci, culmea ticăloșirii, pentru pântecele, pentru somnul și pentru poftele lui. Cine nu trăiește pentru nimeni nu înseamnă că trăiește pentru sine. Și totuși statornicia și stăruința în hotărâri sunt lucruri atât de mari, încât chiar și trândāvia încăpățânată își găseşte prețuire.

Despre vilă nu ți-aș putea scrie mai lămurit, căci n-am văzut decât fațada și exteriorul, pe care oricine trece pe-acolo le poate vedea. Are două grote artificiale, o mare lucrare, largi cât cel mai încăpător atrium: una dintre ele nu lasă să pătrundă o rază, pe cealaltă soarele o bate până ce asfințește. O apă, loc de refugiu când nu-i chip de pescuit nici la mare, nici la lacul Acheronului, curge printr-o pădurice de platani, despărțind-o în două ca un fel de Eurip[4]: oricât de mult s-ar pescui, e plină de pește. Când marea e liniștită, nu vezi țipenie de om; când însă valurile furtunii pe mare pun pescarii pe fugă, aici întind doar mâna și peștele-i gata. Ce e mai frumos este că vila e lângă Baiae: are astfel toate avantajele acesteia, fără neajunsurile ei. Am cunoscut eu însumi aceste avantaje ale vilei: cred că le are tot timpul anului. E așezată în bătaia zefirului, pe care-l primește atât de bine că nu-l mai lasă s-ajungă la Baiae. N-a fost prost Vatia când și-a ales acest loc tihnit pentru trândava lui bătrânețe.

Dar locul nu înseamnă mare lucru pentru tihna omului: sufletul este cel care dă preț la toate. Am văzut oameni triști într-o vilă zâmbitoare și încântătoare; am văzut pe alții copleșiți de treburi în mijlocul pustietății. De aceea să nu crezi că stai prea rău, pentru că nu ești în Campania. Dar de ce nu ești? Lasă-ți gândurile s-ajungă până la mine. Cu prietenii din depărtare poți sta de vorbă când vrei și cât vrei. Când suntem departe, asta e chiar cea mai mare plăcere a noastră. Prezența unui prieten ne face nesuferiţi; pentru că uneori vorbim, ne plimbăm, ședem împreună, la despărțire nici nu ne mai gândim la cel pe care l-am văzut. Un motiv mai mult ca să suportăm împăcați absența unui prieten este că suntem foarte departe chiar și de cei prezenți. Socotește mai întâi nopțile care ne despart, apoi treburile deosebite ale fiecăruia, preocupările intime, plecările afară din oraș, și vei vedea că o călătorie nu ne păgubește prea mult. Pe prieten trebuie să-l ai în suflet: el nu este niciodată departe; vede în fiecare zi pe cine vrea.

De aceea studiază, cinează, plimbă-te împreună cu mine. Viața ne-ar fi prea strâmtorată, dacă n-am putea pătrunde pretutindeni cu gândul. Te văd în fața ochilor, dragă Luciliu. În clipa asta te aud și-ți sunt atât de aproape, că nu știu bine dacă-ți trimit o scrisoare sau un bileţel. Cu bine.

1) Servilius Vatia este probabil descendent al consulului P. Servilius Vatia Isauricus.

2) Asinius Gallus, fiul lui Asinius Pollio, a luat în căsătorie pe Vipsania Agrippa, după ce aceasta fusese părăsită de către Tiberius, spre a se căsători cu Iulia. În anul 30, Tiberius îl închide; moare în închisoare, în anul 33 d.Cr.

3) Lucius Aelius Seianus, prefect al cohortelor pretoriene; a fost atotputernic în Roma, mai ales după retragerea lui Tiberius la Capri. Zvonindu-se că râvnește să ia conducerea supremă, a fost pe neașteptate arestat și executat

(31 d.Cr.), atrăgând în căderea lui mulți partizani ai ambițiilor sale.

4) Eurip e numele canalului dintre Eubeea și Beoția. S-a numit apoi eurip orice strâmtoare marină.

56. Înțeleptul este pretutindeni liniștit

Naiba să mă ia, dar liniștea nu-i atât de necesară unui om cufundat în studiim pe cât s-ar părea. Iată, în juru-mi vuiesc zgomote de tot felul: locuiesc deasupra unei băi publice. Închipuie-ți tot felul de glasuri, care te fac să blestemi că ai urechi. Când cei mai zdraveni fac exerciții de aruncare a greutăților, când se căznesc, sau se prefac că se căznesc, aud gemete; apoi, după ce încep să răsufle liber, le-aud șuieratul și gâfâiala. Dacă am parte de vreun neputincios care se mulțumește cu o frecție populară, aud palmele care-l bat pe umeri: zgomotul diferă după cum palmele sunt închise sau deschise. Dar dacă mai vine un jucător cu mingea și începe să numere mingile s-a terminat. Mai pune acum un scandalagiu, un hoţ prins asupra faptului, pe câte unul fermecat la baie de propria sa voce; mai pune încă pe cei care fac sărituri în bazin și țipetele lor când se împroașcă cu apă. Pe lângă ăștia, ale căror sunete, dacă nu altceva, sunt normale, închipuiește-ți-l pe cel care-și smulge părul de la subsuori cu o voce subțire și pițigăiată, ca să-l auzi mai bine; închipuiește-ți-l, apoi, smulgându-l pe al altora, neținându-și gura decât atunci când le smulge și subsuoara și face pe alții să țipe-n locul lui. Apoi vin feluritele glasuri ale vânzătorilor de băuturi, ale cârnățarilor, ale salepgiilor, ale tuturor tarabagiilor, strigându-și fiecare marfa cu o modulație a lui, deosebită de a altora.

„Trebuie să fii de fier sau surd – zici tu – dacă-ți mai păstrezi capul printr-atâtea zgomote, când pe Crisip[1] al nostru numai vizitele dese ale clienților l-au dus la moarte.” Dar, pe Hercule, eu nu mă sinchisesc de huietul ăsta, tot așa cum nu iau seama la freamătul valurilor sau la urletul unei cascade, deși aud că un popor și-a schimbat orașul, numai din cauză că nu putea suferi zgomotul cataractei Nilului.[2] Glasurile se pare că mă tulbură mai mult decât zgomotele: acelea îmi risipesc gândurile, acestea doar îmi umplu și-mi izbesc urechile. Printre zgomotele care huiesc în jurul meu fără să mă tulbure socotesc căruțele care trec, pe fierarul care locuiește în aceeași casă cu mine, pe cioplitorul în piatră de alături, sau pe cel care încearcă, la Meta sudans[3], trompete și flaute: nu cântă, ci ţiuie. Mă supără mai mult zgomotele întrerupte decât cele continue. Dar m-am obișnuit într-atât cu ele, încât aş putea auzi chiar și un șef de echipă care, cu glasul lui năprasnic, comandă vâslaşilor lui cadenta.

Îmi impun să fiu cu mintea încordată și să nu fiu atras de cele din jur. În afară fie oricât de mult zgomot. Numai înăuntrul meu să nu fie zarvă, să nu fie gâlceavă între poftă și temere, să nu fie dihonie între lăcomie și desfrânare, să nu se încaiere între ele. Căci ce folos de liniștea întregului ținut, dacă patimile noastre clocotesc?

„Totul era îngropat în liniștea blândă a nopții."[4]

Nu-i drept: nu există niciun fel de „liniște blândă" decât aceea pe care ți-o dă raţiunea. Noaptea nu face decât să țină în loc chinurile; nu le alungă, ci schimbă numai grijile unele cu altele. Visurile celor ce dorm sunt tot atât de tulburi ca și zilele lor. Adevărata liniște este aceea în care stăpânește cugetul înțelept.

Privește la cel ce-și caută somnul în tăcerea unei case mari: pentru ca niciun zgomot să nu-i ajungă la ureche, toată ceata sclavilor a amuțit și calcă în preajma lui în vârful picioarelor. El însă se sucește când pe-o parte, când pe cealaltă, căutând să fure un pic de somn printre grijile ce-l muncesc. N-aude nimic și se plânge de zgomot. Care-i cauza? Sufletul îi este zbuciumat: pe acesta trebuie să-l liniştească, tulburarea lui trebuie s-o potolească. Și nu poți zice că se potoleşte dacă trupul zace în nemişcare. Există uneori o liniște plină de neliniște și de aceea, ori de câte ori dă peste noi această lingoare, trebuie să ne găsim leacul, ocupându-ne cu lucrurile alese. Marii căpitani, când văd că soldații nu se prea supun ordinelor, îi potolesc punându-i la corvezi și-i țin numai în marșuri. Cel tras în toate părțile nu mai are timp să zburde. Nu e leac mai bun decât să-nlături prin muncă urmările stricăcioase ale șederii.

Adesea părem că ne-am retras din lume din scârbă față de viața politică sau de sila de a mai sta într-un post nefericit și ingrat, și totuși, în acea singurătate în care ne-au azvârlit teama și oboseala, ambițiile noastre se deșteaptă din nou. Căci ele nu au încetat fiind smulse din rădăcini, ci fiind obosite sau umilite de lipsa succesului. Tot așa se întâmplă cu desfrânarea, care pare că se potoleşte, în sfârșit. După aceea ea zgândăre pe cel care se juruise să fie cumpătat și, tocmai când acela se înfrânează mai tare, ea vânează plăceri pe care nu le condamnase, ci le părăsise, și-aceasta cu atât mai aprig, cu cât o face mai într-ascuns. Căci patimile care ies la vedere sunt mai ușoare. Tot astfel bolile merg spre însănătoșire, atunci când ies din adânc și-și varsă toată răutatea în afară.

Şi lăcomia deci, și ambiția, și celelalte boli ale sufletului omenesc să știi că sunt mai primejdioase tocmai când se ascund sub aparența sănătății. S-ar părea că trăim liniștiți, și nu este așa. Căci dacă am fi într-adevăr, dacă am fi sunat semnalul de retragere, dacă am fi dispreţuit strălucirile, niciun lucru, precum spuneam mai înainte, nu ne-ar abate, niciun cor omenesc, niciun concert de păsărele n-ar putea întrerupe gândurile noastre bune, tari și hotărâte. Numai un spirit ușor și care nu s-a coborât în sine este atras de glasurile și de întâmplările din afară. Mai stăruie înăuntrul lui ceva din neliniștea și teama de altădată, care îl fac atent la toate, cum zice Vergiliu al nostru:

„Și eu, pe care furtuna de sulițe

Nu m-a-ngrozit, și nici gloate de-Ahei năvălite-mpotrivă-mi, Tremur la

fiece vânt și mă sperii de fiece zgomot,

Stau pe cărare și-ascult, îngrijat și de soție, și de tata.”[5]

Iată un înțelept pe care șuierul săgeților, falangele dese care se izbesc una într-alta, huruitul zidurilor care se dărâmă nu-l înspăimântă. Iată apoi un om care nu știe ce să facă, se teme pentru ai săi, tresărind la orice zgomot, se pierde cu firea la orice șoaptă, crezând că e huiet, stă pierit la cea mai mică mișcare. Este fricos, fiindcă-i încărcat de poveri. Ia-l pe oricare dintre acești fericiți, înhămaţi la atâtea treburi, încărcați cu atâtea poveri și vei vedea că „tremură pentru cel de lângă el, pentru cel ce-i este în sarcină”.

Să fii încredințat că numai atunci îți vei fi găsit liniștea când niciun strigăt nu te va atinge, când niciun glas nu te va scoate dintr-ale tale, fie ademenire, fie amenințare, fie vorbe de clacă ce sună în deșert. „Cum oare? Nu e mai bine să fugi uneori de huiet?” Recunosc. De aceea și eu am să mă mut de aici. Voiam numai să mă pun la încercare și să mă deprind. De ce să mă chinuiesc mai mult, când Ulise a găsit pentru tovarășii lui un leac atât de ușor chiar și împotriva sirenelor?[6] Cu bine.

1) Personaj necunoscut.

2) Despre acest neam e vorba și în opera lui Seneca Naturales Quaestiones 4, 25 (gens ibi a Persis collocata), dar nu se știe la care popor se face referire.

3) Deși scrisoarea este scrisă la Baiae, Seneca amintește Meta sudans („borna umedă”) dintr-a IV-a regiune a Romei, al cărei hotar era Via Sacra, pe unde locuia într-adevăr un vânzător de flaute și trompete.

4) Vers din Varro Atacinus, care tradusese Argonautica lui Apollonius din Rhodos, citat de Seneca Rhetor în Controversiae VII, 16, 29.

5) Vergiliu, Eneida II, 725-728 (trad. G. Coşbuc). Vorbește Eneas, povestind Didonei fuga din Troia. Însoțit de tovarăși, se strecoară prin locuri ascunse, ținând de mână pe Ascanius, copilul lui și purtând în spate pe Anchise, bătrânul său tată. Soția rămasă în urmă nu-l va mai ajunge.

6) Cf. Homer, Odiseea XII. Ca să nu fie atras de cântecul sirenelor, după sfatul Circei, Ulise astupă cu ceară urechile corăbierilor, iar el este legat de către aceștia de catarg.

57. Înțeleptul nu este stăpân pe reacțiile naturale ale sufletului

Trebuind să mă-ntorc de la Baiae la Neapolis, mă lăsai repede convins că vremea se strică, spre a nu mă mai urca din nou în corabie. Dar drumul a fost atât de noroios, încât aș putea zice că, cu toate acestea, am mers pe apă. În ziua aceea a trebuit să îndur tot ce le e dat să-ndure atleţilor: de la unsori trecui, prin tunelul Pausilipului[1], la praf. Nimic mai lung ca hruba asta. Nimic nu întunecă mai mult vederea decât acele torte, care-ți ajută nu să vezi în întuneric, ci ca să vezi întunericul. De altfel, chiar dacă ar fi vreo zare de lumină, colbul, chiar și-n aer liber apăsător și supărător, o acoperă. Ce să mai zic aici, unde se face ca un nor și, fiindcă n-are nicio ieșire, cade peste cei ce-l stârnesc. Am îndurat în același timp două neajunsuri opuse: pe același drum și-n aceeași zi, m-am luptat și cu noroiul, și cu praful.

Și totuși întunericul acela mi-a dat prilejul să meditez: simții o impresie puternică și o schimbare neînsoțită de teamă, pe care mi-o provocase noutatea unui lucru neobișnuit și totodată respingător. Nu vorbesc acum despre mine, care sunt departe de a fi un om suficient de bun, necum un înțelept, ci despre cel asupra căruia soarta și-a pierdut orice putere: sufletul lui va fi de asemenea impresionat, culoarea feței lui se va schimba. Sunt lucruri de care niciun om virtuos nu poate scăpa. Printr-asta natura îi amintește că și el este muritor. De aceea și el se întunecă la vederea durerilor, și el se înspăimântă la ivirea neprevăzutului, și el se clatină amețit când, stând la marginea unei prăpăstii, privește în abisul fără capăt. Aceasta nu e teamă, ci o emoție firească, pe care rațiunea n-o poate stăpâni. De aceea sunt oameni curajoși, care-s gata să-și verse sângele, dar nu pot vedea pe altul sângerând. Unora li se taie picioarele și leșină la atingerea sau vederea unei răni proaspete; altora, când ating sau văd o rană veche și plină de puroi. Sunt oameni care ar răbda mai degrabă să fie străpunși de o sabie decât s-o privească.

Așadar, și eu am simțit, cum îți spuneam, nu tulburare, ci o schimbare; și iarăși, la prima zare de lumină, mă cuprinse o voioșie necugetată și nestăpânită. Apoi începui să-mi spun cât de prostește ne temem, uneori mai mult, alteori mai puțin, de unele lucruri, când sfârșitul tuturor este unul și același. Căci ce deosebire este dacă peste cineva se prăbușește o gheretă sau un munte? Niciuna. Sunt totuși oameni care se tem mai mult de năruirea unui munte, deși amândouă sunt deopotrivă mortale. Într-atât e de adevărat că frica are în vedere nu atât rezultatul, cât cauzele care il produc.

Socoți poate că mă refer acum la stoici, care zic că sufletul unui om strivit

sub o mare greutate nu poate rămâne întreg, ci se risipește pe dată, fiindcă n-a avut putința să iasă nestingherit. Eu nu cred asta. Cei ce spun așa mi se pare că greșesc. Precum flacăra nu poate fi înăbușită, căci ea scapă pe lângă obiectul care o apasă, precum nu poți răni și tăia aerul, lovindu-l sau izbindu-l, ci el se revarsă în jurul corpului căruia îi face loc, tot astfel sufletul, care e format din elementele cele mai fine, nu poate fi prins și strivit înăuntrul corpului; datorită fineții lui, el își găsește o ieșire prin corpul care îl apasă. Așa cum fulgerul, după ce pătrunde și străluceşte până departe, se întoarce iarăși printr-o mică spărtură, tot astfel sufletul, care e mai ușor decât focul, trece prin orice corp.

Să vedem, așadar, dacă el poate fi nemuritor. Fii încredințat măcar de-acest lucru: dacă el supraviețuiește corpului, el nu poate muri în niciun fel, tocmai fiindcă nu piere odată cu dânsul, fiindcă nemurirea nu cunoaște excepție și nimic nu poate aduce vreo vătămare unui lucru etern.[2] Cu bine.

1) Tunelul Pausilipului, lung de 700 de metri și lat atât cât să treacă două care (9 metri).

2) După Cleante, orice suflet este nemuritor; după Crisip numai al înțeleptului. În orice caz, numai până la conflagrația universală.

58. Împărțirea ființelor după Platon

Niciodată n-am înțeles mai bine ca azi lipsurile, ba chiar sărăcia limbii noastre. Discutând despre Platon, am dat de o mie de lucruri care-şi căutau cuvântul corespunzător și nu-l găseau; altele, deși-l avuseseră, și-l pierduseră din cauza pretențiilor noastre. Cine însă poate fi pretențios când e sărac? Ceea ce grecii numesc oístros, strechea ce pune pe fugă vitele și le face s-o ia razna prin toată pădurea, ai noștri numeau asilus. Ca să te convingi, poți să citești la Vergiliu:

„Mișună-n văi la Silar și-n preajma frumoșilor codri
Cei de pe verdele-Alburn o streche, și-asilus îi zice
Graiul roman, o vorbă ce-o-ntorc în oístros elinii,
Numai venin, cu glas fioros, de care-ngrozite
Turmele toate s-ascund”[1].

Cred că-ți dai seama că acest cuvânt a dispărut. Ca să nu merg prea departe, se foloseau altădată cuvinte simple; se zicea, de exemplu, cernere ferro inter se. Dovadă e tot Vergiliu:

„Uimit este însuși Latinus
Că uriașii războinici, născuți la răsmargini de lume,
Vin să se-nfrunte, cu fierul lor gata acum să se lupte”[2].

Acum spunem decernere. Verbul simplu nu se mai folosește. Cei vechi ziceau si iusso pentru si iussero. Nu-i nevoie să mă crezi pe mine, ci pe același Vergiliu: „Ceilalți, cu armele gata urmeze-mi oriunde-i porunca”[3].

Nu fac acest lucru cu atâta stăruință ca să-ți arăt cât timp am pierdut pe lângă grămătic, ci ca să-ți arăt câte cuvinte din Ennius și din Accius[4] au fost acoperite de rugină, dacă și la Vergiliu, pe care-l răsfoim zilnic, sunt unele care-au dispărut.

Cu ce scop, această lungă introducere? La ce țintește? De tine nu mă feresc. Vreau, dacă s-ar putea fără să-ţi zgârii urechea, să folosesc cuvântul essentia, iar dacă nu, am să-l folosesc chiar fără voia ta. Am în sprijinul meu garanția lui Cicero, o garanție, cred eu, sigură[5], iar dacă dorești una mai modernă, pe Fabianus, autor talentat și îngrijit, cu un stil elegant chiar pentru pretenţiile celor de azi. Cum să fac, dragă Luciliu? Cum să redau pe ousía care înseamnă „substanță”, cuprinzând prin natura ei fundamentul tuturor lucrurilor? Te rog de aceea să-mi permiți a mă folosi de acest cuvânt: îmi voi da totuși silința să nu mă folosesc de dreptul acordat decât cu toată măsura. Poate că mă voi mulțumi să știu numai că-l am. La ce-mi folosește însă bunăvoinţa ta, dacă, iată, nu pot în niciun chip reda în latinește ideea pentru care m-am pornit cu ocări asupra limbii

noastre?

Vei condamna și mai mult strâmtorarea limbii latine când vei ști că nu pot traduce o singură silabă. Care-i aceea? – zici tu. Tò ón[6]. Poate că-ți par greu de cap și că ea s-ar putea traduce aproximativ cu quod est. Dar eu văd aici o mare deosebire, căci sunt obligat să întrebuințez un verb în locul unui substantiv. Dacă n-am încotro, voi pune însă quod est.

Prietenul meu, om foarte învățat, îmi spunea azi că Platon împarte în șase clase tot ce există. Ți le voi înfățișa pe toate, dar mai întâi trebuie să-ți arăt ce este genul și ce este specia. Ne interesează mai întâi de toate acel gen primordial, din care derivă celelalte specii, din care se naște orice diviziune și în care sunt cuprinse toate lucrurile. El poate fi aflat, dacă ne vom urca înapoi cu fiecare noțiune până ce vom ajunge la cea dintâi. Omul este o specie, după cum zice Aristotel, calul este o specie, câinele este o specie. Prin urmare, trebuie să căutăm ceva care le este comun, ceva care le unește, cuprinzându-le și subsumându-le. Acest ceva este: „animal”. Așadar, noțiunea de „animal” este genul tuturor acestor noțiuni despre care am amintit: om, cal, câine. Dar există unele care au viață, anima, dar nu sunt animale, căci suntem de acord că semănăturile și plantele au viață, și de aceea spunem despre ele că trăiesc și mor. Prin urmare, cele care au viață vor avea un rang superior, pentru că în această categorie intră și animalele și plantele. Altele nu-s însuflețite, cum sunt pietrele; prin urmare există o noțiune anterioară celor care au viață, și aceasta este corpul. Vom spune deci despre corpuri, făcând o diviziune, că unele au viață și altele nu au viață. Dar iată acum ceva mai presus decât corpul, căci vorbim despre lucruri corporale și necorporale. Care este deci genul din care provin acestea? Este acela căruia i-am dat numele impropriu de „ceea ce există”. El se împarte astfel în specii, și se poate spune: tot ce există este sau corporal, sau necorporal. Acesta este, așadar, genul primordial și cel mai depărtat sau, ca să zic așa, genul general. Celelalte sunt într-adevăr genuri, dar genuri particulare. Noțiunea de „om” este un gen. Ea cuprinde într-însa ca specii națiuni (greci, romani, parți), ființe de culori diferite (albi, negri, roșii), indivizi (Cato, Cicero, Lucrețiu). Astfel, în măsura în care o noțiune cuprinde multe altele, este gen; în măsura în care este cuprinsă într-alta, este specie. Genul general, „tot ce există” nu are nimic mai presus de el; el este începutul lucrurilor: toate se cuprind în el.

Stoicii vor să pună deasupra acestui gen un altul și mai general. Despre acesta îți voi vorbi îndată, dar mai întâi îți voi arăta că genul despre care am vorbit este pe bună dreptate considerat ca primul, deoarece el cuprinde toate lucrurile. Eu împart „tot ce există” în două specii: cele corporale și cele necorporale; o a treia nu există. Cum împart corpurile? Zic: sunt corpuri vii și altele fără viață. Cum împart apoi pe cele vii? Zic: unele au suflet, altele au

numai viață, sau astfel: unele se mișcă, merg, se duc dintr-un loc într-altul, altele sunt prinse în pământ, se hrănesc și se dezvoltă prin rădăcini. În câte specii împart iarăși pe cele însuflețite? În muritoare și în nemuritoare. Unii stoici socotesc că genul primordial este „ceva" – quiddam. Iată de ce cred așa: ei zic că în natură sunt lucruri care există și altele care nu există. Dar și acelea care nu sunt în realitate și care se înfățișează numai minții, precum centaurii, giganții și tot ce, plăsmuit printr-o închipuire deșartă, începe să prindă chip fără să aibă vreo substanță, se cuprinde în natură.

Mă întorc acum la ce ți-am promis, și anume, cum împarte Platon „tot ce există" în șase clase. Mai întâi acest „ce există" nu se poate percepe nici cu privirea, nici cu pipăitul, nici cu vreun alt simț; el se poate cunoaște numai cu mintea. Tot ce este în general, precum omul în general, nu ți se înfățișează privirii. Ceea ce ți se înfățișează este un anumit om: Cicero sau Cato. „Ceea ce este viețuitor" nu se vede, ci se gândește; se văd însă speciile lui: calul și câinele.

În a doua clasă Platon pune tot ceea ce depășește și covârșește pe toate celelalte. Și aceasta datorită excelenței sale. De exemplu, cuvântul „poet" este un nume comun, căci el se aplică tuturor celor care fac poezii. Dar chiar în vremea grecilor el fu întrebuințat pentru a desemna pe-un anumit poet, așa încât, atunci când zici „Poetul", înțelegi pe Homer. Dar cine este această ființă care depășește și covârșește totul? Este divinitatea, care este mai mare și mai puternică decât toți.

A treia clasă este a acelor lucruri care există de sine. Ele sunt nenumărate, dar se află în afara privirii noastre. Întrebi ce sunt acestea? Este o teorie proprie a lui Platon; el le numește idei. Tot ce noi vedem provine dintr-însele; după modelul lor sunt formate toate lucrurile. Ele sunt nemuritoare, neschimbătoare, nestricăcioase. Ascultă acum ce este ideea, adică ce i se pare lui Platon că este: „Ideea este modelul veșnic al lucrurilor care se produc în natură"[7]. Voi adăuga la această definiție o explicație, pentru ca lucrul să-ți fie mai lămurit. Să zicem că vreau să-ți fac portretul: drept model al picturii mele ești tu, și de la tine mintea mea ia chipul pe care îl impune operei mele. Astfel, figura ta, care îmi arată și mă învață ce să fac, de la care pornește imitația, este o idee. Natura are un număr infinit de astfel de modele de oameni, de pești, de arbori, după care se creează tot ce ea trebuie să producă.

A patra clasă o formează eídos. Trebuie să fii atent ca să înțelegi ce este acest eídos și să-i atribui lui Platon, nu mie, greutatea unor probleme de acest fel. De altminteri, nu există subtilitate fără greutate. Mai adineauri mă foloseam de exemplul cu tabloul unui pictor. Vrând să reproducă prin culorile sale pe Vergiliu, acela îl privea: chipul lui Vergiliu, modelul viitoarei sale opere, era ideea; ceea ce pictorul alege din acest chip și pune în opera lui este eidos. Mă

întrebi care este diferența dintre ele? Prima este modelul, cealaltă este forma scoasă din acest model și pusă în operă. Pe una artistul o imită, pe cealaltă o creează. O statuie are un anumit chip: acesta este eidos. Modelul însuși, la care sculptorul privind și-a plăsmuit statuia, are un chip: aceasta este ideea. Dacă mai ai nevoie de o altă distincție, voi spune: eídos se află în operă, ideea e în afara ei și nu numai în afara ei, ci mai înaintea ei.

A cincea clasă cuprinde cele ce sunt în mod obișnuit, și acestea încep să ne intereseze pe noi; aici se cuprind oamenii, animalele, lucrurile.

A șasea clasă cuprinde cele ce par că există, precum este vidul și timpul

Toate acelea pe care noi le vedem și pipăim, Platon nu le numără printre cele ce au în înțeles propriu o existență, căci ele curg și sunt în necontenită creștere și descreștere. Nimeni dintre noi nu este la bătrânețe același cu cel din tinerețe. Nimeni nu este în dimineața asta cel care-a fost ieri. Trupurile noastre sunt duse ca de niște ape. Tot ce vezi fuge împreună cu timpul; nimic din ce vedem nu rămâne locului. Chiar eu, în timp ce spun că acestea se schimbă, mă schimb. Asta vrea să spună Heraclit, zicând: „În același fluviu noi coborâm şi nu coborâm de două ori”[8]. Numele fluviului rămâne, dar apa a trecut. Faptul acesta este mai vădit la apă decât la om, dar și pe noi ne târăște un șuvoi tot atât de repede, și de aceea mă uimește nebunia noastră, care iubim lucrul cel mai trecător, corpul, și ne temem să nu murim într-o bună zi, când orice clipă este de fapt moartea celei dinaintea ei. De ce te temi că s-o întâmpla odată ceea ce se întâmplă în fiecare zi? Vorbeam despre om, ființă trecătoare și pieritoare, supusă tuturor întâmplărilor. Dar chiar și universul, care este etern și nepieritor, se schimbă și nu rămâne același. Căci, deși cuprinde în sine tot ce a cuprins, le cuprinde altfel decât le cuprindea: orânduirea și-o schimbă.

„La ce-mi va folosi această subtilitate?” zici tu. Dacă mă întrebi, am să-ți spun: la nimic. Dar precum gravorul își ridică de pe lucru ochii obosiți de o lungă încordare, privește aiurea și-i lasă să se odihnească, tot astfel și noi trebuie să ne destindem uneori spiritul și să-l recreăm cu unele distracții. Dar și distracțiile să fie o ocupație: și dintr-însele poți, dacă iei seama, să tragi folos. Eu, Luciliu, de obicei așa fac: din orice cunoștință, oricât de depărtată de filozofie ar fi, caut să scot ceva și să realizez un folos. „Dar ce este oare mai depărtat de schimbarea vieții noastre morale ca aceste chestiuni pe care le discutarăm? În ce fel ideile platonice m-ar putea face mai bun? Ce pot să scot din ele, spre a-mi înfrânge patimile?” Pot scoate tocmai ideea că toate cele ce servesc simțurilor, tot ce ne aprinde și ne zbuciumă, nu sunt, după Platon, lucruri care există cu adevărat. Asta înseamnă că ele există numai în închipuirea noastră și că sunt aparențe trecătoare; nimic într-însele nu e statornic și real. Și totuși noi le dorim, ca și cum ar dura o veșnicie, sau le-am avea o veșnicie.

Ființe slabe și trecătoare, stăruim în deşertăciuni; să ne îndreptăm sufletul spre cele veșnice. Să contemplăm formele tuturor lucrurilor care zboară în înaltul tăriilor și pe Dumnezeu, care stă în mijlocul lor și poartă de grijă ca tot ce n-a putut face nemuritor, fiindcă materia se împotrivea, să nu fie dat morții, ci să învingă prin rațiune ticăloșia trupului. Căci toate lucrurile durează, nu fiindcă sunt veșnice, ci fiindcă sunt ocrotite prin grija celui ce conduce lumea. Cele nemuritoare nu ar avea nevoie de ocrotire; pe acestea însă creatorul le ține, biruind cu puterea lui stricăciunea materiei. Să le disprețuim pe toate, căci nu pot avea vreun preţ, dacă e îndoielnic faptul că există sau nu. Să facem totodată această judecată: dacă raţiunea supremă apără de primejdii lumea, care e tot atât de trecătoare ca și noi, atunci și rațiunea noastră poate prelungi întru câtva durata acestui trup ticălos, dacă vom putea să ne stăpânim și să ne înfrânăm patimile, de care cei mai mulți pierim.

Platon însuși a ajuns la adânci bătrânețe numai prin chibzuinţă. Avusese parte, într-adevăr, de un trup sănătos și puternic (numele de Platon îi vine de la pieptul său lat)[9], dar călătoriile pe mare și primejdiile îi luaseră mult din puteri.[10] Totuși, cumpătarea și măsura în tot ce ațâța lăcomia, precum și o chibzuită grijă de sine, l-au dus până la bătrânețe, în pofida multor piedici. Căci, cred că știi că, datorită cumpătării lui, Platon a murit chiar în ziua lui de naștere, tocmai când împlinea optzeci și unu de ani de viață. De aceea niște magi persani, care din întâmplare se aflau atunci la Atena, aduseră o jertfă celui dispărut, socotind că soarta lui e mai presus unui muritor de rând, deoarece împlinise optzeci și unu de ani de viață, numărul desăvârșit între toate, rezultat din înmulțirea lui 9 cu 9. Nu mă îndoiesc că Platon ar fi fost gata să renunțe la câteva zile: ar fi scăpat astfel de jertfă. Viața cumpătată te poate face să ajungi la bătrânețe, pe care, dacă nu trebuie s-o dorești, nici nu trebuie s-o respingi. Este plăcut să fii cu tine cât mai mult timp, atunci când ai ajuns vrednic să te bucuri de tine. Am să-mi spun, așadar, părerea la întrebarea dacă se cade să ne scârbim de ultimele clipe ale bătrâneții și să nu-i așteptăm sfârșitul, ci să ni-l facem cu mâna noastră. Cine-și așteaptă trândav ceasul din urmă nu e prea departe de un laș, precum cel care zvântă o amforă de vin și-i soarbe și drojdia înseamnă că e peste măsură robit beției. Trebuie să ne întrebăm totuși dacă această ultimă parte a vieții cuiva este drojdie sau tot ce-i mai limpede și mai curat într-însa, dacă judecata este întreagă, dacă simțurile slujesc spiritul, dacă sufletul nu este sleit și de mai înainte mort. Căci are mare importanţă dacă cineva își prelungește viața sau numai moartea. Dacă trupul nu mai e bun de nimic, de ce să nu eliberezi un suflet care se chinuiește? Și poate că trebuie s-o faci puțin mai înainte, ca nu cumva să n-o mai poți face atunci când ar trebui. De vreme ce primejdia unei

vieți nenorocite este mai mare decât aceea a unei morți grabnice, este un prost acela care nu dă puțin timp în schimbul unei șanse atât de mari. Puțini sunt cei pe care o lungă bătrânețe îi duce nevătămaţi până la moarte; pentru mulți viața lâncezește într-o zăcere fără folos. Nu crezi oare că e mai crud să pierzi putinţa de a-ți curma viața decât o mică parte dintr-însa?

Nu mă asculta în silă, gândind că părerile acestea ar avea deocamdată legătură cu tine, ci cântărește ce-ți spun. N-am să renunț la bătrânețe, dacă mă va lăsa întreg, întreg prin ce e mai bun în mine. Dar dacă va începe să-mi scrântească sau să-mi ia mințile, dacă-mi va lăsa nu viața, ci numai suflarea, voi fugi din această hardughie putredă și pornită la vale. N-am să-mi caut moartea, ca să scap de-o boală, să fie numai o boală care se poate vindeca și care nu-mi întunecă mintea. N-am să ridic mâna asupra mea, ca să scap de dureri: a muri așa înseamnă a te da bătut. Dar dacă mă voi convinge că suferința mea nu are sfârșit, voi pleca, nu din pricina ei, ci fiindcă-mi va fi o piedică în tot ce este scopul pentru care trăiesc. Este un nevolnic și un ticălos cel care moare din cauza durerilor, dar este un nebun cine trăiește numai ca să sufere dureri.

Dar mă întind prea mult, iar subiectul ne-ar putea lua o zi întreagă. De altfel, cum și-ar putea pune capăt vieții cineva care nu este în stare să pună capăt unei scrisori? Cu bine, deci. Iată un cuvânt pe care-l vei citi mai cu plăcere, decât numai și numai despre moarte. Cu bine.

1) Vergiliu, Georgice III, 146–150 (trad. G. Coşbuc).

2) Vergiliu, Eneida XII, 707–709 (trad. D. Murărașu).

3) Vergiliu, Eneida XI, 467 (trad. D. Murărașu).

4) Lucius Accius (170–84 î.Cr.), însemnat autor de tragedii, multe prelucrate după modele grecești.

5) Se cunoaşte rolul imens al lui Cicero în crearea limbajului filozofic latin și, prin aceasta, a limbajului filozofic modern. Nu s-a putut identifica opera unde Cicero ar folosi acest termen.

6) „Ceea ce este, ce există” (gr.).

7) Proclus, Comentariu la dialogul Parmenide 691, 15.

8) Heraclit, fr. 91, 49a Diels-Kranz.

9) Platon s-a numit mai întâi Aristocles. Maestrul său de gimnastică îi dădu numele de Platon după robustețea și pieptul lui larg (gr. platys).

10) Trei călătorii: în Egipt, Italia și Sicilia, după Cicero.

59. Deosebirea dintre plăcere și bucurie; înțeleptul în fața destinului

Scrisoarea ta mi-a făcut mare plăcere. Permite-mi să folosesc acest cuvânt în sensul lui obișnuit, nu în cel pe care i-l dăm noi, stoicii. Noi credem că plăcerea este un viciu. Și, fără îndoială, așa este. Cu toate acestea folosim de obicei acest cuvânt, ca să exprimăm o stare de voioșie sufletească. Ştiu, îți repet, că plăcerea, dacă folosim cuvintele după concepția noastră, este un lucru netrebnic și că de bucurie sufletească nu are parte decât înțeleptul, căci ea este o înălțare a sufletului care se bizuie pe sine și pe puterile lui. Și totuși, în vorbirea obișnuită zicem că am avut o mare bucurie sufletească, fiindcă cutare a fost ales consul, s-a căsătorit sau i-a născut soția. Firește, aceasta nu e bucurie sufletească, ba uneori este începutul necazurilor. Căci bucuria sufletească, prin natura ei, nu are sfârșit și nu se schimbă în contrariul ei. Prin urmare, când Vergiliu al nostru vorbește despre „bucuriile vinovate ale minţii”[1], se exprimă frumos, într-adevăr, dar nu destul de propriu, căci nu există „bucurie vinovată”. El dă acest nume plăcerilor și reușește să exprime ceea ce voia, arătând astfel că oamenii se încântă de răul lor. Și totuși nu fără rost spuneam că scrisoarea ta mi-a făcut mare plăcere, căci, cu toate că și un om simplu poate simți bucuria sufletească izvorâtă dintr-un motiv curat, eu numesc o stare sufletească nestăpânită și gata să se schimbe imediat în contrariul ei plăcere, ca una care e pricinuită de o falsă concepție asupra binelui, fiind nestăpânită și fără măsură.

Dar ca să mă întorc la ce-mi propusesem, am să-ți spun ce mi-a plăcut îndeosebi în această scrisoare a ta. Ţii în frâu vorbele. Vorbirea nu te răpește și nu te duce mai departe decât îți propui. Sunt mulți aceia care sunt ispitiți să scrie despre ce nici nu gândeau, de dragul unui cuvânt care le place. Aceasta ție nu ți se-ntâmplă: totul este strâns și pe măsura conținutului. Vorbești atât cât vrei, lăsând să se înțeleagă mai mult decât exprimi. Este într-asta semnul unui fond mai adânc. Se vede astfel că spiritul tău nu are nimic de prisos, nimic umflat. Găsesc, cu toate acestea, metafore care nici temerare nu sunt și, pe de altă parte, au trecut cu bine orice primejdie. Găsesc comparații de care, dacă cineva ne-ar opri să ne folosim, socotindu-le permise numai poeților, aș crede că n-a citit pe niciunul dintre vechii noștri scriitori, care nu alergau după vorbirea menită să le-aducă aplauze. Ei, care se exprimau simplu și numai ca să înfățișeze ceva, sunt totuși plini de comparații, nu din motivul pentru care ele sunt necesare poeților, ci ca să vină-n ajutorul neputinței noastre și să pună cititorul sau auditorul în fața unui lucru viu.

Citesc tocmai pe Sextius[2], un om straşnic, care filozofează în limba greacă

despre moravurile romane. M-a impresionat o imagine folosită de el: o armată care mărşăluiește în careu, gata de luptă în oricare direcție se bănuiește c-ar fi dușmanul. Așa, zice el, trebuie să facă și înțeleptul: să-și desfășoare toate virtuțile, pentru ca, de oriunde s-ar porni vreun atac, ele să fie gata să-l apere, răspunzând în perfectă ordine la un simplu semn al comandantului lor. Precum în armatele comandate de generali valoroși vedem că toate trupele simt conducerea comandantului și sunt astfel orânduite încât semnalul de luptă, dat de un singur om, ajunge în aceeași clipă până la ultimul pedestraș și călăreț, tot astfel, zice Sextius, ba încă și mai mult, trebuie să fie și cu noi. Căci soldații aceia se tem câteodată fără motiv și un marș care li se părea foarte primejdios se întâmplă să fie foarte liniștit, pe când nebunia nu cunoaște nicio clipă de liniște, se teme de tot ce-i deasupra și dedesubtul ei, se zbuciumă într-o parte și într-alta, în urma ei vede primejdii, în față de asemenea, tremură la orice, este nepregătită și se înspăimântă chiar și de ajutoarele care-i vin în sprijin.

Înțeleptul, dimpotrivă, este bine apărat, gata să înfrunte orice atac: nu s-ar retrage un pas, chiar dacă sărăcia, moartea alor săi, defăimarea sau durerea s-ar năpusti asupra lui. Va merge neînfricat împotriva lor și se va arunca asupră-le. Pe noi însă prea multe ne înlănțuie, prea multe ne istovesc, de prea mult timp zăcem în aceste păcate. E greu să ne spălăm de ele, căci nu suntem numai pătați, ci infectați de ele.

Ca să nu trec de la o imagine la alta, voi cerceta – este o chestiune pe care deseori caut să mi-o lămuresc - pentru ce nebunia ne stăpânește cu atâta îndârjire. Mai întâi, fiindcă n-o respingem cu curaj și fiindcă nu ne străduim din toată inima să scăpăm de ea. Apoi, fiindcă n-avem destulă încredere în cele descoperite de oamenii înțelepți și nu le sorbim sfaturile cu sufletul deschis, ci ne oprim foarte puțin asupra acestor lucruri atât de însemnate. Dar cum poate cineva să se pregătească cum trebuie împotriva patimilor, dacă nu se pregătește decât în scurtul timp cât ele îi dau răgaz? Nimeni dintre noi nu pătrunde în adâncul lucrurilor. Ne mulțumim cu ce se prinde de noi la suprafață și, dacă cheltuim puțintel timp cu filozofia, aceasta-i destul și prea destul pentru niște oameni copleșiți de treburi. Dar piedica cea mai mare e că ne încântăm prea repede de noi înșine. Dacă găsim pe cineva care ne spune că suntem buni, înțelepți, neprihăniți, zicem că e așa. Și nu ne mulțumim cu laudele modeste: tot ce lingușirea fără rușine pune pe seama noastră ne însușim, ca și cum ni s-ar cuveni. Dacă cineva ne spune că suntem foarte buni, foarte înțelepți, încuviințăm, deși știm că în mare măsură el minte. Dovedim atâta slăbiciune față de noi, încât am vrea să fim lăudaţi că ne purtăm tocmai invers decât ne purtăm în acel moment. Unul pune la chinuri oamenii și află că e omul cel mai milos; altul trăiește numai din jafuri: află că e fără seamăn de darnic; altul o duce numai

în beții și petreceri: e un model de cumpătare. Urmarea este că nu vrem să ne schimbăm, tocmai fiindcă credem că suntem desăvârșiți. Pe când Alexandru cel Mare cutreiera India, nimicind prin război popoare necunoscute chiar și vecinilor lor, în timp ce asedia un oraș fu izbit de o săgeată tocmai când ocolea zidurile, cercetând locurile cele mai slabe. Rămase totuși multă vreme călare, stăruind în ce-și propusese. Apoi, deși sângele se oprise, fiindcă durerile se ințețeau, cu toate că rana nu-i mai sângera și pentru că, stând pe cal, puțin câte puțin picioru-i amorțise, fu nevoit să renunțe și zise: „Toţi jură că sunt fiul lui Zeus, dar rana aceasta-mi strigă că sunt om”. Să facem ca el. Pe fiecare, după măsura lui, lingușirea îl umple de îngâmfare. Noi însă să zicem: „Voi spuneți ca sunt un om înțelept, dar eu văd cât de fără rost îmi sunt poftele, cât de dăunătoare-mi sunt dorințele. Nici măcar atât nu pricep: măsura la mâncare și băutură, pe care animalele, de îndată ce se satură, totuși o știu; până acum nu știu cât pot să înghit”.

Am să-ți arăt cum poți să-ți dai seama că nu ești înțelept. Înțeleptul este deplin mulțumit, voios, senin, netulburat; el este de-o seamă cu zeii. Acum, gândește-te la tine. Dacă nu ești niciodată mohorât, dacă nicio speranță nu-ți tulbură prin așteptarea viitorului sufletul, dacă el este zi și noapte egal și dacă se păstrează la aceeași înălțime, mulțumit tot timpul de sine, atunci ai ajuns la binele suprem hărăzit omului. Dar când cauți în toate părțile tot felul de plăceri, să știi că ești tot atât de lipsit de înțelepciune pe cât eşti lipsit de bucurie sufletească. Vrei să ajungi la aceasta, dar te înșeli dacă speri să ajungi la dânsa din mijlocul bogățiilor și dacă o cauți printre măriri, adică printre chinuri. Cele după care alergi, ca și cum ți-ar putea aduce bucurie și plăceri, sunt pricini de durere. Toți, te încredințez, tind spre bucuria sufletească, dar nu știu de unde să dobândească una statornică și puternică. Unul o caută-n petreceri și desfrânare, altul, în fală și-n gloata clienților din jurul lui, altul, în dragostea unei femei, altul, în gloria literară – deșartă glorie, căci nu aduce nicio însănătoșire. Pe toţi aceştia îi amăgesc momeli înșelătoare și de scurtă durată, ca și beția care răscumpără nebunia veselă a unui ceas cu o îndelungă silă, ca și aplauzele și aclamațiile succesului, pe care-l câștigă și-l ispășesc cu multe chinuri. Gândeşte-te că efectul înțelepciunii este egalitatea bucuriei sufletești. Spiritul înțeleptului este asemenea cerului de dincolo de Lună: acolo e totdeauna senin. Ai deci tot dreptul să dorești înțelepciunea, fiindcă ea este totdeauna însoțită de bucurie sufletească. Iar această bucurie nu se naşte decât din conștiința virtuților tale. Nu poate trăi bucuria decât omul curajos, drept și cumpătat. „Cum oare? zici tu, nebunii și ticăloșii nu se bucură?” Tot pe-atât pe cât se bucură leii care dau de-o pradă. Când beția și dezmățul îi obosește, când nopțile de chef îi lasă zăcând printre pahare, când plăcerile, de care se îmbuibă mai mult decât neputinciosul

lor trup poate să suporte, încep să-i otrăvească, atunci, nenorociții repetă vestitul vers al lui Vergiliu: „Știi doar cum noaptea din urmă-n deșarte plăceri petrecurăm”[3].

Desfrânații îşi petrec orice noapte în plăceri deșarte, ca și cum le-ar fi cea de pe urmă. Acea bucurie sufletească, de care se împărtășesc zeii și cei care tind să fie asemenea cu zeii e fără întrerupere, nu încetează niciodată. Ar înceta, numai dacă ar veni de altundeva. Dar, fiindcă nu-i darul nimănui, nu-i la bunul-plac al nimănui. Norocul nu-ți poate răpi ceea ce nu ți-a dat. Cu bine.

1) Vergiliu, Eneida VI, 278 sqq. (trad. G. Coșbuc). Descrie „monștrii” de la intrarea infernului, chinurile vieții personificate: Grijile, Bolile, Bătrânețea, Foamea și Mizeria, Războiul, și printre ele Mala mentis gaudia („bucuriile vinovate ale spiritului”).

2) Q. Sextius Niger, filozof stoic care a trăit în timpul lui Caesar și Augustus. A renunțat la orice activitate politică de dragul filozofiei. Și-a scris operele în limba greacă, între altele o lucrare de botanică prin care caută să dea o bază științifică vegetarianismului. Ca și fiul său, tot filozof, a avut în jurul său un cerc de admiratori – secta Sextiilor – caracterizat prin activismul moralei practicate. A fost profesorul lui Papirius Fabianus.

3) Vergiliu, Eneida VI, 513 (trad. G. Coşbuc). Deiphobus povesteşte lui Eneas cum, prin perfidia Elenei, devenită soția lui, a fost omorât în noaptea fatală Troiei de grecii chemați în iatac chiar de Elena.

60. Despre dorințe periculoase

Am să mă plâng de tine, să te cert, să-mi ies din răbdări. Și azi mai dorești încă ce-ți doreau pe vremuri doica, pedagogul sau maică-ta? Nu înțelegi nici acum cât rău îți doreau? Vai, cât de blestemate sunt urările alor noștri! Cu-atât mai blestemate, cu cât se-mplinesc mai din plin. Nu mă mai mir că relele se țin de noi din fragedă copilărie. Am crescut printre blestemele părinților noștri. O, dacă zeii ne-ar asculta și nouă glasul, glasul nostru dezinteresat. Până când vom tot cere zeilor câte ceva, ca și cum singuri nu ne-am putea câștiga hrana? Cât timp vom mai ocupa cu semănăturile noastre câmpiile pe care altădată se ridicau orașe mari? Cât timp un popor întreg va secera pentru noi? Cât timp convoaie de corăbii vor căra pe toate mările grâul, provizie pentru o singură masă? Un taur se mulțumește cu o pășune de câteva iugăre; o singură pădure ajunge la mai mulți elefanți: pentru hrana unui om n-ajunge decât pământul și marea. Cum oare? Ne-a dat natura, care ne-a făcut atât de mici la trup, un pântece atât de nesățios, de întrecem în lăcomie viețuitoarele cele mai mari și cele mai mâncăcioase? Nu, firește, căci pentru nevoile noastre cheltuim puțin; ele se potolesc cu mai nimic. Nu pântecele înfometat ne cere atâta cheltuială, ci ambiția. Pe acești robi ai pântecelui, cum le zice Sallustius[1], ar trebui să-i punem de aceea în rândul animalelor, nu al oamenilor, iar pe unii, nici măcar în rândul celor însuflețite, ci al celor moarte. Căci nu trăiește decât cel care e de folos altora, nu trăiește decât cel ce dă un rost vieții. Celor care se ascund și zac în trândăvie casa le este cavou. La ușă le-ai putea pune numele pe o placă de marmură cu inscripția: „Morți înainte de moarte.” Cu bine.

1) Sallustius, Catilina 1, 1.

61. Seneca declară că este pregătit de moarte

Să încetăm a mai dori ce doream altădată. Eu cel puțin îmi dau silința să nu vreau la bătrânețe ce voiam în copilărie. Zi și noapte, singurul meu țel, singura mea grijă, singurul meu gând este să pun capăt vechilor patimi. Îmi dau silința ca o zi să facă cât o viață întreagă. Pe Hercule, nu mă reped la dânsa ca și cum ar fi ultima, ci o privesc numai ca și cum ar fi ultima. Îți scriu această scrisoare cu gândul că moartea m-ar putea chema chiar în momentul în care-ți scriu. Sunt gata să pornesc și mă bucur de viață, tocmai fiindcă nu sunt prea îngrijorat de cât va mai dura. Înainte de a îmbătrâni, mă îngrijeam să trăiesc cum trebuie; acum, să mor cum trebuie. A muri cum trebuie înseamnă a muri mulțumit. Dă-ți silința să nu faci niciodată nimic de silă. Tot ce se va întâmpla cu necesitate celui care se opune, pentru cel ce consimte nu mai e necesitate. Cine primește bucuros poruncile scapă – zic eu – de ce este mai nesuferit în sclavie: obligaţia de a face ceea ce nu vrea. Nenorocit nu este cel ce face ceva din ordin, ci cel care-o face împotriva voinței lui. Prin urmare, să ne întocmim astfel viața sufletească, încât să voim tot ce împrejurările ne cer, și mai presus de toate să ne gândim la sfârșitul nostru fără a ne întrista. Să ne pregătim de moarte mai înainte de-a ne pregăti de viață. Pentru viață avem tot ce ne trebuie, dar nu ne mai săturăm agonisind. Totdeauna ni se pare că ne lipsește ceva și totdeauna ni se va părea. Nu anii, nu zilele ne vor face să fi trăit de ajuns, ci sufletul. Eu am trăit destul, dragă Luciliu; aștept moartea sătul. Cu bine.

62. A trăi în companie bună

Cei care vor să pară că nu mai răzbesc de treburi ca să se dedice studiilor mint: se fac că au treburi, le dau mari proporții, își fac singuri de lucru. Eu am vreme, dragă Luciliu. Am, ţi-o repet, și oriunde aș fi, sunt cu mine. Căci nu mă fac robul treburilor, ci le termin pe fugă, și nu caut pricini de a-mi pierde timpul. Oriunde mă opresc locului, revin la gândurile mele și am mereu în minte câte ceva care m-ar putea ajuta. Când sunt cu prietenii, nu-mi uit de mine și nu zăbovesc mult cu cei de care mă leagă fie vreo împrejurare, fie vreo îndatorire a vieții în comun, ci sunt împreună cu toți oamenii de seamă: spre ei îmi îndrept gândurile, în orice loc și-n orice secol vor fi trăit. În jurul meu e totdeauna Demetrius[1], cel mai bun dintre oameni. După ce scap de cei îmbrăcați în purpură, iau cu mine pe acest om pe jumătate gol și-l admir. Cum să nu-l admir? Mi-am dat seama că nu-i lipsește nimic. Cineva poate disprețui totul, dar a avea totul nimeni nu poate. Calea cea mai scurtă spre bogăție este disprețul bogățiilor. Iar Demetrius al nostru trăiește nu ca și cum le-ar fi disprețuit pe toate, ci ca și cum le-ar fi lăsat pe toate în seama altora. Cu bine.

1) Vezi scrisorile către Luciliu XX și XCI.

63. Nu trebuie să plângem fără măsură moartea unui prieten

Sunt întristat de moartea lui Flaccus[1], prietenul tău. N-aș vrea să suferi mai mult decât trebuie. Ca să-ți cer să nu fii îndurerat n-aș îndrăzni, deși sunt convins c-ar fi mai bine. Dar cine, în afară de cel ce s-a ridicat mai presus de soartă, ar putea avea atâta tărie sufletească? Și chiar și pe un astfel de om o întâmplare ca aceasta l-ar atinge, dar l-ar atinge numai. Nouă însă ni se poate ierta că vărsăm lacrimi, dacă nu curg fără măsură, dacă noi înșine le oprim. Nu se poate, când îți moare un prieten, să nu verși o lacrimă, dar nici să-ți curgă șiroaie; să lăcrimezi, înțeleg; să te bocești, nu. Ți se pare că-ți pun o condiție prea grea, atunci când cel mai mare poet al grecilor a mărginit plânsul la o singură zi, spunând că „și Niobe se gândea la mâncare”[2]?

Mă întrebi de unde vin bocetele, de unde plânsetele fără sfârșit? Prin lacrimi vrem să ne dovedim durerea; nu ascultăm de dânsa, ci ne-o arătăm. Nimeni nu suferă pentru el. O, nefericită nebunie! Există și o fală în durere. „Cum așa? spui tu. Să nu-mi mai aduc aminte de-un prieten?” Scurtă aducere-aminte îi făgăduiești, dacă ea va dura atât cât durerea ta. O întâmplare neînsemnată te va face, cu toată fața asta, să râzi, și aceasta nu mai târziu, când toată mâhnirea se risipește, când durerile cele mai sfâșietoare se potolesc, ci la primul moment de neatenţie masca suferinței te va părăsi. Acum îți păzești singur durerea. Dar și paznicul are clipe de uitare și atunci durerea încetează, cu atât mai repede cu cât este mai amarnică. Să facem astfel ca amintirea celor duși să ne fie plăcută. Nimeni nu se întoarce cu plăcere la gânduri care-l chinuiesc. Se-ntâmplă câteodată ca numele celor duși, pe care-i iubeam, să ne apară în minte, sfâșiindu-ne inima, dar și sfâșierea asta își are plăcerea ei.

„Aducerea-aminte de cei dispăruți, spunea adesea Attalus[3] al nostru, ne este tot atât de plăcută, precum ne plac unele fructe puțin acrișoare, precum la un vin vechi de tot chiar și gustul lui amărui ne încântă. După oarecare vreme durerea se stinge și nu rămâne decât o plăcere curată.” Dacă este drept ce spunea el, „a te gândi la prietenii în viață înseamnă a te desfăta cu miere și cu prăjituri; amintirea celor care au fost te încântă, dar are și oarecare amărăciune. Cine ar putea însă susține că fructele acre și puțin cam tari nu deșteaptă pofta de mâncare?” Eu n-am aceeași părere. Pentru mine amintirea prietenilor dispăruți este dulce și încântătoare, căci tot timpul cât i-am avut prieteni mă gândeam c-am să-i pierd și acum, când i-am pierdut, parcă încă i-aș mai avea.

Fă dar, dragă Luciliu, ceea ce se potrivește cu simțul tău de dreptate; încetează a mai interpreta în rău binele făcut de soartă. Ți l-a luat, dar ea ți l-a

dat. Tocmai de aceea să ne bucurăm din plin de prieteni, fiindcă nu se știe cât timp vom avea parte de ei. Să ne gândim de câte ori i-am părăsit, ca să pornim în lungi călătorii, de câte ori, stând în același loc cu ei, nu le-am văzut fața: vom înțelege că mai mult timp am pierdut decât ne-am bucurat de ei, pe când trăiau.

Poți suferi oare pe cei care, după ce s-au arătat nepăsători față de prieteni, îi jelesc cu amar și nu iubesc pe cineva decât atunci când l-au pierdut? Îl bocesc fără măsură. Motivul? Se tem să nu li se pună la îndoială iubirea și caută dovezi târzii ale simțămintelor lor. Dacă mai avem alți prieteni, îi prețuim puțin și avem o părere proastă despre ei, socotind că n-ar putea să ne mângâie de pierderea unuia singur. Dacă n-avem alții, singuri ne facem un rău mai mare decât cel cu care ne-a lovit soarta. Ea ne-a răpit un prieten, noi ne lipsim de toți cei pe care ni-i puteam face. În sfârșit, cine n-a putut iubi mai mult decât un singur om nici pe acesta nu l-a iubit prea mult. Dacă cineva jefuit de ultima lui haină, ar sta și ar boci, în loc să se gândească cum să se apere de frig și cum să-și acopere spatele, nu ți s-ar părea fără seamăn de prost? Ai dus la groapă un prieten? Caută-ți un altul. E mai cu cale să cauți a-ți face un prieten decât să bocești.

Ştiu sigur că ce-aș mai avea de spus e cunoscut și prea cunoscut. N-am să trec însă peste un lucru, numai fiindcă toată lumea îl spune. Durerea care nu se potoleşte cu mintea se potoleşte cu vremea. Pentru un om înțelept, oboseala în durere este însă un jalnic leac împotriva durerii. Cred că e mai bine să părăsești tu durerea, decât să te părăsească ea, și fă cât mai repede un lucru, pe care mai târziu nu-l mai poți face, chiar dacă ai dori. Strămoșii noștri au hotărât femeilor un an de doliu, nu ca să bocească atât timp, ci ca să nu bocească mai mult. Pentru bărbați nu există timp legiuit, fiindcă niciunul nu e potrivit. Îmi poți arăta vreo femeie, dintre cele care-au fost cu greu târâte din preajma rugului sau smulse din jurul mortului, ale căror lacrimi să fiținut mai mult de-o lună? Nimic nu devine mai repede nesuferit ca durerea: una proaspătă își mai găsește câte un consolator și mai atrage câțiva inși în jurul ei; dar una învechită e luată în râs, căci sau e prefăcută, sau e smintită.

Acestea ți le scriu tocmai eu care l-am plâns atât de mult pe Annaeus Serenus[4], scumpul meu prieten, încât am ajuns, fără să vreau, ca exemplu al celora răpuși de durere. Astăzi, totuși, condamn fapta mea și-mi dau seama că cel mai puternic motiv de a-l jeli atât fusese faptul că niciodată nu-mi trecuse prin minte c-ar putea muri înaintea mea. Mă gândeam la un singur lucru: că este mai mic, și încă mult mai mic decât mine. Ca și cum soarta ar ține vreo socoteală! Prin urmare, să ne gândim mereu că suntem muritori, noi și toți cei ce ni-s dragi. Trebuia să-mi zic de-atunci: „Serenus este mai mic; dar ce importanţă are? Ar trebui să moară în urma mea, dar s-ar putea să moară mai înaintea mea”. Fiindcă n-am făcut-o, soarta a izbit pe neașteptate într-un om nepregătit. Acum

de-abia mă gândesc că toate sunt pieritoare, și pieritoare nu după vreo anumită lege: tot ce se poate întâmpla în vreo zi se poate întâmpla în această zi. Să ne gândim, așadar, dragă Luciliu, că în scurt timp vom ajunge acolo unde plângem c-a ajuns el. Și poate că, dacă faima înțelepților are vreun temei și dacă există vreun loc în care ne vom regăsi, cel de care zicem că l-am pierdut a pornit-o mai înainte. Cu bine.

1) Personaj necunoscut din alte surse.

2) Legenda are diferite variante. La Homer (Iliada XXIV, 602 sqq.) unde apare prima oară, Niobe are 6 băieți și 6 fete și se mândreşte, comparându-se cu Leto, care are doar pe Apollo și Artemis. Mânios, Apollo îi omoară toți copiii, care rămân 9 zile neîngropați. În a zecea zi zeii înșiși îngroapă cadavrele; zdrobită de durere, Niobe cere totuși să mănânce. Mai târziu a fost transformată într-o stâncă.

3) Stoicul Attalus este profesorul care l-a influențat cel mai mult pe Seneca. S-a ocupat și cu științele naturii. Stilul său e plin de comparații luate din viața comună.

4) Annaeus Serenus, prefect al gărzilor (vigiles), căruia Seneca îi dedicase De constantia sapientis, De tranquillitate animi și De otio, de asemenea convertit stoicism, ca și Luciliu prin Seneca.

64. Lauda lui Quintus Sextius și a filozofilor de altădată

Ai fost ieri alături de noi. Ai putea să te plângi, zicând: „Numai ieri?” De aceea am și spus „alături de noi”, căci alături de mine ești totdeauna. Îmi veniseră câțiva prieteni, de hatârul cărora fumul coșurilor mele era ceva mai gros. Nu acel fum ce se înalță de la bucătăriile celor avuți, înspăimântând pe cei ce sting incendiile, ci unul slab, care arată doar că ai peți. Am discutat despre tot felul de lucruri, ca-n jurul unei mese, neducându-l pe niciunul la capăt, ci trecând de la una la alta. Am citit apoi cartea lui Quintus Sextius tatăl[1], mare om, crede-mă, și, oricât ar tăgădui-o el, un stoic. Câtă forță la dânsul, zeilor buni, cât suflet! N-ai să găsești asta la toți filozofii. Operele unora dintre cei care au un nume vestit sunt fără viață! Pun probleme, le întorc pe toate fețele, taie firul în patru: nu înalță sufletul fiindcă n-au suflet. Citindu-l pe Sextius, vei spune: „E plin de viață, e puternic, liber, se-nalţă deasupra omului obișnuit; când las din mână cartea, plec deplin încrezător în mine”. Ori de câte ori îl citesc, iată în ce stare de spirit, îți mărturisesc, sunt. Îmi vine să provoc toate nenorocirile din lume și să strig: „Ce stai pe loc, soartă? Hai să ne măsurăm: ai în față un om gata de luptă!” Mă cuprinde dorinţa omului care caută să se pună la încercare și să-și arate puterile,

„Cât ar dori să răsară în mijloc de turme fricoase

Vreun mistreț spumegând, sau un leu să coboare din munte!”[2]

Aş dori să am ce răpune, cu cine să mă măsor, înfruntându-l. Căci ce este deosebit, între altele, la Sextius, este că-ți arată măreția unei vieți fericite și totuși nu te face să deznădăjduiești de dânsa. Îți dai seama de înălțimea ei, dar și de putința de-a ajunge prin voință la ea. Așa ți se arată de altminteri și virtutea: te minunează, și totuși te face să speri. Eu, cel puțin, îmi petrec mult timp în contemplarea virtuții: o privesc tot atât de minunat cum privesc universul, pe care deseori mi se pare că-l văd atunci pentru prima oară.

Așadar, mă închin în fața descoperirilor înțelepciunii și în fața descoperitorilor ei; sunt fericit să mă apropii de ei ca de o moștenire lăsată tuturor. Pentru mine au agonisit ei, pentru mine s-au trudit. Dar noi să fim ca gospodarul bun: să sporim ce-am moștenit. Moștenirea să treacă și mai mare asupra urmașilor noștri. Avem încă mult de lucru și va rămâne încă mult: niciunui om, chiar de s-ar naște peste o mie de secole, nu-i va fi luată putința de-a mai adăuga ceva. Chiar dacă cei vechi ar fi descoperit totul, ceea ce va fi totdeauna nou este aplicarea, știința organizării descoperirilor lor. Să presupunem că am moștenit de la predecesori leacurile de ochi. N-am nevoie să

caut altele. Dar acestea trebuie totuși să fie adaptate după boli și împrejurări: unul uşurează inflamația ochilor, altul reduce umflarea pleoapelor, altul vindecă scursorile care năpădesc ochiul, altul limpezește vederea. Tu trebuie să pisezi doctoriile, să alegi momentul potrivit, să măsori la fiecare cantitatea.

Leacurile sufletești au fost descoperite de cei vechi, dar cum să fie folosite și când e treaba noastră să cercetăm. Cei care au fost înaintea noastră au făcut mult, dar n-au făcut totul; cu toate acestea, să-i respectăm și să-i venerăm ca pe niște zei. Cum să nu păstrez chipurile acestor oameni mari, care sunt pentru noi un imbold, și cum să nu le sărbătoresc ziua de naștere? Cum să nu-i amintesc în orice clipă, spre a le arăta toată cinstea? Pe acești învăţători ai neamului omenesc, de pe urma cărora s-a revărsat asupra noastră atâta binefacere, trebuie să-i respect ca și pe învățătorii mei. Când văd un consul sau un pretor, le arăt tot respectul datorat cinstei lor: cobor de pe cal, îmi descopăr capul, mă dau în lături din calea lor. Cum oare? Pe cei doi Cato, pe înțeleptul Laelius, pe Socrate și pe Platon, pe Zenon și pe Cleante pot oare să-i primesc în lăcașul inimii mele fără onorurile cele mai mari? Mă închin înaintea lor și în fața unor asemenea nume mă ridic totdeauna în picioare. Cu bine.

1) Cf. scrisoarea a LIX-a.

2) Vergiliu, Eneida IV, 158–159 (trad. D. Murărașu), despre Ascanius la vânătoare.

65. Ce este cauza la Platon, la Aristotel și la stoici; folosul unor asemenea discuții

Ziua de ieri am împărțit-o cu boala: dimineața și-a luat-o ea, după-amiaza mi-a lăsat-o mie. Așadar, mi-am încercat mai întâi mintea citind ceva, apoi, simţind că nu sunt obosit, am îndrăznit să-i cer mai mult, ba chiar să-i las deplina libertate. Am scris ceva și m-am sforțat mai mult ca de obicei, deoarece mă luptam cu un subiect greu și nu voiam să mă dau bătut, până ce mi-au venit niște prieteni care m-au silit să mă opresc și m-au luat la rost ca pe un bolnav fără astâmpăr. Locul condeiului îl luă discuția; îți încredințez o parte dintr-însa, cea în care nu ne-am înțeles. Te-am ales arbitru: ai să ai mai mult de lucru decât crezi. Sunt trei păreri.

Stoicii noștri spun, așa cum știi, că „în natură factorii din care totul provine sunt doi: cauza și materia”. Materia este inertă, gata la orice sau gata să stea locului, dacă nimeni nu o pune în mișcare. Cauza însă, adică raţiunea, dă o formă materiei și o mișcă în sensul voit de ea, producând dintr-însa feluritele ei lucrări. Prin urmare, trebuie să existe ceva din care se creează, și apoi ceva care creează un lucru. Una este materia, cealaltă este cauza. Orice artă este o imitare a naturii; așadar, tot ce spuneam despre univers se aplică și la tot ce omul trebuie să facă. O statuie presupune o materie care suferă lucrarea artistului și un artist care-i dă o formă. Prin urmare, la o statuie materia este arama, iar cauza este artistul. Condiția tuturor lucrurilor este aceeași: ele constau din ceea ce sunt făcute și din ceea ce le face. Stoicii susţin că „există o singură cauză, ceea ce le face”.

Aristotel socotește că se poate vorbi despre cauză în trei moduri: „Prima cauză – zice el – este materia însăși, fără de care nu se poate crea nimic; a doua cauză este artistul; a treia este forma ce se dă fiecărei opere, de exemplu, unei statui. Este ceea ce Aristotel numește eidos.”; La aceasta el mai adaugă și o a patra: scopul întregii opere. Ce este acesta, îți voi desluși. Arama este prima cauză a operei, căci, dacă n-ar fi existat materialul de topit și de plăsmuit, niciodată n-ar fi fost făcută. A doua cauză este artistul: arama aceasta n-ar fi putut să ia chip de statuie, dacă n-ar fi intervenit o mână pricepută. A treia cauză este forma: această statuie nu s-ar fi chemat Doryphoros sau Diadoúmenos[1] dacă nu i s-ar fi întipărit acest chip. A patra cauză este scopul lucrării, căci dacă acesta n-ar fi existat, nici aceea n-ar fi fost făcută. Ce este scopul? Este ceea ce a determinat pe artist, ceea ce a urmărit, făcând această statuie. Acest scop poate fi o sumă de bani, dacă a făcut-o ca s-o vândă, gloria, dacă a urmărit să-și facă un nume, sau pietatea, dacă a lucrat-o ca dar unui templu. Așadar și scopul pentru care se face ceva este o cauză. Nu crezi oare că printre cauzele unei opere trebuie

să se numere și aceea fără de care n-ar fi fost făcută?

La acestea Platon adaugă o a cincea, pe care o numește „ideea”, adică modelul, la care artistul privind creează ceea ce-și propune. N-are nicio importanţă dacă el are un model în afară, spre care-și îndreaptă mereu ochii, sau unul înăuntrul lui, pe care singur și l-a conceput și l-a fixat. Toate aceste modele ale tuturor lucrurilor, numărul și modurile tuturor celor ce vor trebui să fie făcute, Dumnezeu le are înăuntrul său și le cuprinde cu mintea. El este plin de aceste forme nemuritoare, neschimbătoare și neistovite, pe care Platon le numește idei. Oamenii pier, este drept, dar ideea de om însăși, după care omul e plăsmuit, este permanentă și, în timp ce oamenii suferă și mor, ea nu suferă nimic.

„Așadar există, după cum spune Platon, cinci cauze: din ce, de către cine, în ce, după ce, pentru ce se face ceva; în cele din urmă și ceea ce rezultă din acestea.” De exemplu, la o statuie, fiindcă începusem să vorbesc despre ea, cea din ce se face ceva este arama; cea de către cine se face este artistul; cea în ce este forma care i se imprimă; cea după ce este modelul pe care-l imită cel care-o face; cea pentru ce se face este scopul urmărit de creator; ceea ce rezultă din toate acestea este însăși statuia. „Toate acestea, zice Platon, sunt și cauzele universului. Lumea are un creator: acesta este Dumnezeu; este făcută din ceva, și aceasta este materia; are o formă, și aceasta este chipul și orânduirea lumii pe care o vedem; are un model după care, desigur, Dumnezeu a întocmit această măreață și prea frumoasă operă; are un scop, pentru care a făcut-o.” Mă întrebi care este scopul pentru care a făcut-o? Este binele. Așa cel puțin afirmă Platon: „Care a fost pentru Dumnezeu cauza creării lumii? Bunătatea lui. Cel bun nu pizmuiește în niciun fel binele, de aceea Dumnezeu a făcut lumea cât mai bună posibil.”

Dă-ți, prin urmare, părerea ca judecător și pronunță-te despre cel ce pare că spune mai mult adevărul, nu despre cel ce-l spune, căci aceasta este tot atât de mult peste puterile noastre precum e și adevărul. Mulțimea cauzelor stabilite de către Aristotel și Platon cuprinde sau prea mult, sau prea puțin. Căci dacă ei socotesc drept cauză tot ceea ce, dacă n-ar exista, nimic nu se poate face, spun prea puțin. Ar trebui să pună printre cauze timpul, căci nimic nu se poate întâmpla decât în timp; ar trebui să pună locul, căci dacă n-ar fi unde să se facă ceva, nici nu s-ar face; ar trebui să pună mișcarea, căci nimic nu se face sau nu piere fără ea; fără mișcare nu există nicio lucrare, nicio schimbare. Dar noi căutăm acum cauza primă și generală. Aceasta trebuie să fie una, căci și lucrarea este una. Căutăm care este cauza. Ea este, de bună seamă, rațiunea creatoare, adică Dumnezeu. Căci tot ce voi mi-ați înfățișat nu sunt mai multe cauze separate, ci depind de una singură, aceea care creează. Spui că forma este o

cauză? Pe aceasta o impune operei sale artistul: este o parte din cauză, nu cauza însăși.

Nici modelul nu este o cauză, ci un mijloc necesar cauzei. Un model este tot atât de necesar unui artist, precum îi sunt necesare dalta și pila: fără ele nu poate să-și exercite arta; ele nu sunt, cu toate acestea, părți ale artei lui sau cauze. Scopul artistului, zice-se, pentru care el se apucă să facă ceva este o cauză. Admițând că este o cauză, nu este cauză eficientă, ci una accesorie. Dar acestea sunt nenumărate; noi căutăm acum cauza cea mai generală. Spunând apoi că universul întreg și toată această întocmire desăvârșită este o cauză, filozofii noștri n-au dat dovadă de obişnuita lor subtilitate, căci este o mare deosebire între o lucrare și cauza acelei lucrări.

Dă-ți prin urmare părerea sau, ceea ce este mai ușor în chestiuni de acest fel, declară că nu ești lămurit și amână hotărârea. „Ce plăcere-ți face – spui tu – să-ți pierzi vremea cu astfel de lucruri, care nu te scapă de nicio patimă, nu-ți alungă nicio poftă?" Într-adevăr, eu mă ocup și mă străduiesc cu tot ceea ce aduce liniştea sufletească și mă cercetez mai întâi pe mine și apoi universul acesta. Dar nici acum nu-mi pierd timpul, cum crezi tu. Căci toate aceste probleme, dacă nu-s fărâmiţate și nu se pierd în această subtilitate inutilă, înalță și ușurează sufletul, care, apăsat sub o grea povară, dorește să-și ia zborul și să se reîntoarcă acolo de unde a pornit. Căci trupul este o povară și o pedeapsă a sufletului: îl zdrobește sub apăsarea lui și-l ține înlănțuit dacă nu-i vine în ajutor filozofia și nu-i îngăduie să respire privind întocmirea lumii, înălțându-se de la cele pământeşti la cele divine. Libertatea, scăparea lui este că se furișează uneori din închisoare și că își capătă din nou puterile, bucurându-se de cer. Așa cum cel ce meșterește la un lucru prea fin, care-i obosește ochii de-atâta sforțare, sub o lumină proastă și slabă iese pe-afară și se bucură de bogăția luminii prin locuri pe unde lumea se plimbă în voie, tot astfel și sufletul nostru, zăvorât în această cocioabă tristă și întunecoasă, caută, oricând poate, cerul deschis și se odihnește contemplând întocmirea lumii.

Înțeleptul, ca și cel ce tinde spre înțelepciune, este într-adevăr țintuit de trupul său, dar prin cea mai bună parte dintr-însul el se ține departe și-și îndreaptă gândurile spre cele înalte. Ca un ostaş ținut de jurământul depus, își socoteşte viaţa asta ca o datorie; se deprinde într-atât cu dânsa, încât nici n-o iubește, nici n-o urăște, îndurând soarta lui de muritor, chiar dacă este convins că-l așteaptă o lume mai bună. Îmi interzici oare cercetarea naturii și, răpindu-mă întregului, mă limitezi numai la o parte? Pot oare să nu întreb care sunt începuturile tuturor lucrurilor, cine este creatorul lor, cine a despărțit toate cele ce erau contopite la un loc, înecate în materia inertă? Să nu cercetez cine e meșterul lumii, în ce chip mulțimea lucrurilor și-a căpătat lege și ordine, cine a

împreunat ceea ce era risipit, cine a deosebit ceea ce era amestecat, cine a dat un chip celor ce zăceau în aceeași masă informă, de unde se revarsă atâta lumină; era acolo un foc sau ceva mai strălucitor decât focul? Să nu cercetez eu aceste lucruri? Să nu ştiu de unde am venit? Oare trebuie să văd o singură dată toate acestea sau va trebui să mă nasc de mai multe ori? Unde mă voi duce? Ce lăcaş așteaptă ființa mea dezrobită de legile robiei omenești? Mă oprești să fiu părtaş cerului. Îmi poruncești, adică, să trăiesc cu capul plecat? Dar sunt o ființă mai nobilă, făcută pentru lucruri mai mari decât să fiu robul trupului, pe care nu-l privesc decât ca pe un lanț ce-mi încătușează libertatea. Pe acesta îl pun în fața sorții, ca să se oprească într-însul. Nu îngădui să ajungă până la mine nicio lovitură de-a ei. Toată împilarea pe care o pot suferi se oprește aici; în acest lăcaș bătut de primejdii locuiește un suflet liber. Niciodată carnea asta nu mă va sili să mă tem; niciodată nu mă va sili la o prefăcătorie nedemnă de un om virtuos; niciodată nu voi minți de határul acestui biet trup. Atunci când voi crede de cuviință voi rupe împreuna viețuire cu dânsul. Chiar și acum, când suntem împreună, nu suntem întovărășiți cu părți egale: sufletul își rezervă dreptul său. Disprețuirea trupului este asigurarea libertății.

Ca să mă întorc la ce-mi propusesem, acea cercetare a tainelor lumii, despre care vorbeam adineauri, contribuie mult la această libertate. Tot ce există rezultă din materie și din divinitate. Dumnezeu conduce toate lucrurile care, răspândite în jurul lui, îl urmează ca pe un conducător și călăuzitor. Dar mai puternic și mai de preț este Dumnezeu, cel care creează, decât materia, cea care suferă acțiunea lui Dumnezeu. Locul pe care în această lume îl ocupă Dumnezeu îl are la om sufletul. Ceea ce acolo este materia este la noi trupul. Prin urmare, ceea ce este mai rău trebuie să asculte de ce este mai bun.

Să fim tari împotriva întâmplărilor, să nu ne înspăimântăm de jigniri, de răni, de lanțuri, de sărăcie. Moartea este sau sfârșit, sau trecere. Nu mă tem că voi sfârși, fiindcă aceasta e totuna cu a nu fi început; nu mă tem că voi trece altundeva, căci nicăieri nu voi fi atât de constrâns ca aici. Cu bine.

1) Doryphoros (purtătorul de lance) și Diadoúmenos (atlet cu părul prins cu o banderolă, semnul victoriei) sunt două statui ale lui Policlet, sculptor contemporan cu Fidias şi prieten al lui Pericle și Sofocle.

66. Toate bunurile sunt egale; toate virtuțile sunt egale

Am văzut după mulți ani pe Claranus, colegul meu de școală.[1] Nu e nevoie, cred, să adaug că e acum un om bătrân. Dar, pe Hercule, sufletește el este tânăr și viguros, înfruntând mizeriile bietului său trup. Mare nedreptate a mai făcut natura, punând un asemenea suflet într-un lăcaș atât de rău. Sau poate că a vrut tocmai să ne arate că sub orice înveliş se poate ascunde un spirit puternic şi fericit înzestrat. El a învins totuși toate piedicile și, de la disprețuirea trupului său, a ajuns să disprețuiască totul. Cred că cel care a spus: „virtutea ne place mai mult, frumos când e omul”[2] s-a înșelat, căci ea nu are nevoie de nicio înfrumusețare. Ea însăși este o mare podoabă și sfințește trupul în care sălăşluiește. Cel puțin pe Claranus al nostru începeam să-l privesc altfel: mi s-a părut frumos și tot atât de drept la trup pe cât e la suflet. Se întâmplă uneori ca dintr-un bordei să iasă o mândreţe de om; se poate, iarăși, ca dintr-un biet trup, hâd și nevolnic, să iasă un suflet frumos și mare. Pe unii cred că natura îi face așa, tocmai ca să arate că virtutea se naște oriunde. Dacă ar fi putut să aducă pe lume suflete fără trup, ar fi făcut-o. Așa a făcut ceva mai mult: trimite pe lume unele suflete împovărate de trup, care totuși înfrâng orice piedici. Cred că Claranus ne-a fost trimis ca un exemplu că sufletul nu se urâțește prin urâțenia corpului şi că în schimb trupul se împodobeşte prin frumusețea spiritului.

Deși am fost împreună doar câteva zile, totuși am discutat despre multe lucruri, pe care am să le aștern treptat-treptat pe hârtie și am să ți le trimit. În prima zi discuția a fost: cum se poate ca binele să fie egal, dacă există trei feluri de bine? Există, după părerea stoicilor noștri, un bine de prim ordin, precum este bucuria sufletească, pacea, binele patriei; un altul de categoria a doua, care se arată în împrejurări nefericite, precum rezistența la chinuri, stăpânirea de sine într-o boală grea. De primul dorim să avem parte nemijlocit, de celălalt, numai la nevoie. Există și o a treia categorie, de exemplu: un mers modest, o înfățișare liniștită și cinstită, gesturi demne și potrivite cu un om înțelept. Cum pot fi egale între ele aceste lucruri, dacă unele sunt de dorit, iar altele de respins?

Dacă vrem să le deosebim, să ne întoarcem la primul și să vedem ce fel este. Sufletul care contemplă adevărul, care cunoaște lucrurile de care trebuie să se ferească și cele pe care trebuie să le dorească, sufletul care dă lucrurilor valoare nu după părere, ci după natura lor, care se simte legat de întreg universul și cuprinde cu privirea tot ce se mișcă într-însul, care se concentrează în gândurile și faptele lui, care este deopotrivă neînvins de necazuri și plăceri, nesupus niciunei întâmplări, mai presus de tot ce-latinge sau izbește, neasemănat

de frumos, desăvârșit echilibrat, demn și puternic, sănătos și cumpătat, netulburat, neînfricat, pe care nimic nu l-ar putea frânge, pe care întâmplarea nici nu-l înalță, nici nu-l coboară – un astfel de suflet este virtutea însăși. Acesta ar fi chipul ei, dacă s-ar înfățișa sub un singur chip și dacă s-ar arăta toată dintr-odată. Altminteri, chipurile ei sunt numeroase și ele se dezvăluie potrivit cu împrejurările schimbătoare ale vieții și după actele săvârşite; dar ea însăși nu este nici mai mare, nici mai mică. Căci binele suprem nu poate descrește, și virtutea nu poate da înapoi, ci se schimbă în tot alte calități, luând chipul faptelor pe care are a le săvârși. Tot ce ea atinge schimbă după chipul și asemănarea ei: înfrumusețează faptele și prieteniile, case întregi în care intră, rânduindu-le. Ori pe ce-ar pune mâna devine plăcut, ales, minunat. Așadar puterea și înălțimea ei nu pot crește, fiindcă nu există creştere în ceea ce e desăvârșit. Nu vei găsi nimic mai drept decât dreptatea, precum nu există nimic mai adevărat decât adevărul, nimic mai cumpătat decât cumpătarea.

Orice virtute constă din moderație; moderația presupune o anumită limită. Statornicia nu are unde să se-ntindă mai departe, tot așa ca și încrederea, adevărul sau buna-credință. Căci ce se mai poate adăuga la ce este desăvârșit? Nimic. Cui i se poate adăuga ceva înseamnă că nu era desăvârșit. Prin urmare, nici virtuții. Dacă i s-ar putea adăuga ceva, ar însemna că-i lipsea ceva. Tot astfel actul moral nu admite niciun adaos, căci el este un act moral tocmai din motivele amintite mai sus. Apoi cum? Nu crezi că ceea ce este frumos, drept, legiuit are aceeași formă și că e cuprins între hotare anumite? Putinţa de a crește este semnul imperfecțiunii. Binele, oricare ar fi el, este supus aceleiași legi: binele particular și binele general sunt legate, tot așa, pe Hercule, precum este inseparabil ceea ce merită să fie lăudat cu ceea ce merită să fie dorit. Prin urmare, virtuțile sunt egale între ele, precum sunt egale actele virtuoase și toți oamenii care se împărtășesc de ele.

Virtuțile plantelor și animalelor, pentru că sunt pieritoare, sunt în același timp fragile, trecătoare și nesigure: apar şi dispar, și de aceea nu sunt socotite de același preț. La virtuțile omenești nu există decât o măsură, căci rațiunea dreaptă și simplă este una singură. Nu există ceva mai divin decât divinitatea, sau ceva mai ceresc decât cerul. Tot ce-i muritor se întărește și scade, se uzează și crește, se videază și se umple. Aici, prin urmare, din pricina sorții lor atât de nesigure, există inegalitate. Cele divine au una și aceeași natură. Dar rațiunea nu este altceva decât o parte a spiritului divin coborâtă în trup omenesc. Dacă raţiunea este divină și dacă niciun bine nu există fără dânsa, orice bine este divin. Pe de altă parte, nu există nicio deosebire între cele divine; prin urmare, nici între cele bune. Așadar, și bucuria sufletească și îndurarea curajoasă și dârză a schingiuirilor sunt egale, căci în amândouă cazurile aceeași este măreția

sufletului, calmă și senină în primul, înverşunată și încordată în celălalt. Cum oare? Nu socotești că virtutea aceluia care atacă cu curaj zidurile dușmanului este egală cu a aceluia care înfruntă cu toată răbdarea o împresurare? Este mare acel Scipio care împresoară Numantia[3], o strânge din toate părțile și silește brațele neînvinse să se-ntoarcă cu moarte asupra lor, dar este mare și curajul asediaților care știu că nu există împresurare pe care moartea să n-o spargă și care-și dau sufletul în brațele libertății. Tot astfel sunt egale și toate celelalte: liniștea, simplitatea, generozitatea, statornicia, echitatea, toleranţa, căci ele se sprijină tot pe aceeași virtute, care ține sufletul drept și nešovăielnic.

Cum așa? Nu există nicio deosebire între bucuria sufletească și suportarea nestrămutată a durerilor? Niciuna în ce privește virtuțile înseși; foarte mare în ce privește împrejurările în care fiecare dintre ele se manifestă. La prima, se vede calmul și destinderea firească; la cealaltă, o durere potrivnică firii. Calea de mijloc între ele o țin acele virtuți care sunt la foarte mare distanță, dar de ambele părți virtutea este egală. Materia asupra căreia se exercită nu schimbă virtutea. O materie aspră și greoaie nu o face mai rea, alta plăcută și spornică nu o face mai bună. Urmează deci că și un bine, și celălalt sunt egale. Nu este posibil ca cineva să se poarte mai frumos în starea lui de bucurie sufletească, precum nu e posibil ca altul să se poarte mai frumos în chinurile lui: două lucruri în comparație cu care altceva mai bun nu există sunt egale. Căci, dacă cele ce sunt în afara virtuții pot s-o micșoreze sau s-o sporească, nu se mai poate spune că există un singur bine: ceea ce este moral. Dacă admiți aceasta, ceea ce este moral dispare. De ce? Am să-ți spun: fiindcă nu există act moral săvârșit de cineva împotriva voinței sale sau constrâns. Orice act moral este un act voluntar. Dacă este însoțit de silă, ceartă, șovăială sau teamă, își pierde tot ce-i mai bun într-însul: mulțumirea de sine. Nu poate exista act moral, dacă el nu este liber, căci temerea înseamnă sclavie. Actul moral este sigur și liniștit. Dacă cineva are vreo rezervă, dacă deplânge fapta, dacă o socotește un rău, atunci este cuprins de tulburare și se zbuciumă într-o mare sfâșiere. Căci dintr-o parte il atrage frumusețea binelui, dintr-alta îl trage înapoi suferința la care se așteaptă. Așadar, cine are de gând să săvârşească un bine să nu socotească drept rău orice i se împotrivește, chiar dacă socotește că-i un lucru greu, ci să-l voiască și să-l săvârșească din toată inima. Actele morale sunt neporuncite și nesilite, curate și fără niciun amestec cu răul.

Ştiu ce mi s-ar putea răspunde aici: „Încerci să ne convingi că nu este deosebire dacă cineva este deplin mulțumit sau stă întins pe butucul de tortură, obosindu-și schingiuitorul”. Aș putea să răspund la rându-mi: „Chiar Epicur zice că dacă un înțelept ar fi ars de viu în taurul lui Phalaris[4], ar exclama: Ce plăcere! Nimic nu mă atinge.” De ce te miri când spun că binele celui deplin

mulțumit este egal cu al celui ce rezistă bărbătește la schingiuiri, dacă, ceea ce este și mai de necrezut, Epicur afirmă că este o plăcere să fii ars? Dar, îți mai răspund, este o mare deosebire între bucuria sufletească și durere. Dacă ar fi vorba să aleg, pe una am s-o doresc, pe cealaltă am s-o evit, căci una este potrivită cu natura, iar cealaltă este împotriva naturii. Atâta vreme cât sunt astfel văzute, între ele este o mare distanță. Dar dacă e vorba de virtute, amândouă sunt egale: și cea care calcă pe locuri înflorite, și cea care merge prin locuri de jale. Zbuciumul, durerea și orice altă neplăcere nu au nicio importanță: virtutea le covârșește. Așa precum strălucirea soarelui întunecă orice luminiță, tot astfel virtutea, prin strălucirea ei, alungă și stinge durerile, necazurile, jignirile; oriunde luminează, tot ce în lipsa ei apare, atunci se întunecă și necazurile, când dau de o virtute, se reduc la rolul unui nor care se sparge într-o mare.

Ca să vezi că este așa, omul virtuos va alege fără șovăire tot ce este frumos. De-ar fi să-l aștepte călăul, schingiuirile, focul, el va stărui și se va gândi nu la cât va suferi, ci la ce va săvârși, convins de frumusețea faptei sale, tot atât cât crede în înțelepciune; de aceea o va socoti spre folosul, spre apărarea și spre binele lui. O faptă morală dureroasă și grea va fi pentru el ca un om virtuos și sărac, sau surghiunit și sleit de puteri. Pune într-o parte un om virtuos foarte bogat și într-alta pe unul care n-are nimic, căci tot ce are e înăuntrul lui: amândoi sunt la fel de virtuoși, oricât de diferită le e starea. Judecata despre lucruri este, precum spuneam, la fel cu cea despre oameni: virtutea care sălăşluieşte într-un om zdravăn și liber este la fel cu aceea a unui om bolnăvicios și încătușat.

Prin urmare, nici tu nu prețui mai mult virtutea ta, dacă soarta ți-a hărăzit un trup teafăr, decât dacă te-ar fi făcut cu un trup schilod. Altminteri, ar fi să prețuim pe stăpân precum prețuim de obicei pe sclavi. Căci toate acestea asupra cărora întâmplarea își exercită puterea – banii, trupul, demnitățile – sunt sclave, sunt neputincioase, trecătoare și pieritoare: nu știi cât te țin. Dimpotrivă, actele virtuții sunt libere și de neînvins; de aceea nu vor fi căutate mai mult cele care sunt favorizate de soartă decât cele care sunt supuse vrăjmăşiei întâmplărilor.

Ceea ce este prietenia, atunci când e vorba de oameni, este dorința atunci când e vorba de lucruri. Nu cred că ai iubi mai mult un om virtuos care este bogat decât pe-un altul sărac, și nici pe unul robust și musculos mai mult decât pe altul firav și slăbănog. Prin urmare, la fel, n-ai să dorești mai mult o faptă voioasă și liniștită decât alta chinuitoare și trudnică. Dacă astăzi, dintre doi oameni egal de virtuoși, vei îndrăgi pe unul elegant și pomădat mai mult decât pe un altul prăfuit și zbârlit, ai să ajungi în cele din urmă să îndrăgești mai mult pe unul cu totul teafăr și nevătămat decât pe altul firav sau chior. Încet-încet ai să ajungi atât de năzuros, încât dintre doi oameni la fel de drepți și de cuminţi, ai s-alegi pe cel cu părul bogat și cârlionţat mai degrabă decât pe cel chel.

Atunci când doi oameni au virtuți egale, neegalitatea în orice altă privință dispare, căci toate celelalte nu sunt părți, ci adaosuri. Cine oare ar putea fi atât de nedrept față de ai săi ca să iubească mai mult un copil sănătos decât pe altul bolnav, sau pe unul bine dezvoltat și înalt mai mult decât pe altul scund sau slăbuț?

Fiarele nu fac deosebiri între puii lor și le dau tuturor să sugă la fel; păsările își împart egal mâncarea. Ulise se grăbea tot atât spre povârnişurile Itacăi sale, ca și Agamemnon spre vestitele ziduri ale Micenei. Nimeni nu-și iubește patria fiindcă e mare, ci fiindcă este a lui. „La ce ținteşti cu acestea?" – Ca să știi că virtutea privește cu aceiași ochi toate actele ei, ca și o mamă pe fiii ei, că este la fel de binevoitoare cu toate și mai cu seamă cu cele mai în suferință, fiindcă și părinții se apleacă mai cu iubire asupra celor de care le e milă. Tot așa și virtutea: dacă nu iubește mai mult actele ei pe care le vede mai stânjenite și mai împiedicate, dar, ca și părinții cei buni, le îmbrățișează și le sprijină mai mult. De ce un bine nu este mai mare decât altul? Fiindcă nu există ceva mai potrivit decât potrivirea, ceva mai neted decât netezimea. Nu poți spune că un lucru este mai egal cu un lucru decât altul, prin urmare nici că ceva este mai virtuos decât virtutea.

Dacă toate virtuțile sunt, prin natura lor, egale, cele trei feluri de bine sunt deopotrivă egale. Mă explic. A-ți stăpâni bucuria și a-ți stăpâni durerea sunt lucruri egale: bucuria aceea nu e superioară acestei tării sufletești care-și înăbușă gemetele. Una e de dorit, cealaltă de admirat, dar amândouă sunt tot pe atât de egale, fiindcă tot ce este neplăcere este acoperit în aceeași măsură de puterea și mai mare a binelui. Cine le socotește inegale, acela pierde din ochi virtuțile și privește ce-i în afara lor. Un bine adevărat are aceeași greutate și aceeași întindere ca și alt bine; unul mincinos e în mare măsură gol. De aceea lucrurile strălucitoare și mari pentru cine le vede pe dos dezamăgesc când sunt cântărite cu măsura adevărată.

Dragul meu Luciliu, tot ceea ce rațiunea adevărată ne recomandă este trainic și veșnic, întărește sufletul și-l înalță, ținându-l mereu pe culmi. Tot ce e lăudat și socotit bun după părerea mulțimii umple de mulțumire pe cei ce se încântă cu deșertăciuni și, invers, tot ce este temut, ca și cum ar fi un rău, înfricoșează mințile și le tulbură, așa cum animalele se tulbură de ce le năzare. Așadar, în ambele cazuri sufletul se desfată sau se muncește fără rost: nici bucuria, nici frica lui n-au vreun temei. Numai rațiunea este neschimbătoare și statornică în judecățile sale, căci ea nu se robește simțurilor, ci le poruncește. Rațiunea este egală cu rațiunea, așa cum ce este drept este egal cu ce este drept. Prin urmare și virtutea este egală cu virtutea, căci virtutea nu este altceva decât dreapta rațiune. Toate virtuțile sunt rațiune; dacă sunt rațiune, ele sunt drepte;

dacă sunt drepte, ele sunt egale. Așa precum este rațiunea, așa sunt și actele morale; așadar, toate sunt egale, căci, fiind asemenea cu rațiunea, ele sunt asemenea între ele. Spun că actele morale sunt egale între ele, fiindcă sunt drepte și cinstite, între ele există, firește, mari deosebiri, fiindcă materia lor este variată, când mai amplă, când mai redusă, când mai nobilă, când mai de rând, când raportându-se la mai mulți oameni, când la mai puțini. În toate aceste acte însă ce e mai bun între ele este egal: sunt morale. Sunt egale, așa cum toți oamenii virtuoși sunt egali prin aceea că sunt virtuoși, dar sunt deosebiți ca vârstă, unul e mai bătrân, altul e mai tânăr; sunt deosebiți trupește, unul e mai frumos, altul este urât; sunt deosebiți ca situație, unul este bogat, altul e sărac, unul e un om de vază, cunoscut în toate orașele și la toate popoarele, altul e necunoscut și neștiut de cei mai mulți. Dar prin ceea ce-i face virtuoși ei sunt egali.

Simțurile nu judecă despre bine și despre rău: ele nu știu ce este folositor și ce este nefolositor, nu pot hotărî decât puse în fața unei situații prezente, nu pot prevedea viitorul și nu-și amintesc de trecut, nu știu urmările acțiunilor. Dar tocmai prin aceasta se creează o ordine și o înlănțuire în fapte, precum și unitatea unei vieți pornite pe drumul cel bun. Rațiunea deci este arbitrul între bine și rău. Ea consideră tot ce este străin și exterior ca neînsemnat și tot ce nu este nici bine, nici rău, ca un adaos foarte mic și fără importanță. Pentru dânsa binele sălăşluiește în întregime în suflet. Totuși, ea pune în primul rând un bine spre care se îndreaptă anume, de exemplu: o victorie în luptă, copii buni, binele patriei. Pe altul, în al doilea rând; acesta nu se vădește decât în nenorociri, de exemplu: suportarea liniștită a bolilor, a surghiunului. Există și un bine intermediar, întru nimic mai conform cu natura decât potrivnic ei, de exemplu: a umbla măsurat, a ședea cuviincios. De fapt, a şedea nu este mai puțin conform cu natura decât a sta sau a umbla.

Primele două feluri de bine sunt deosebite, căci cel dintâi – a te bucura de iubirea copiilor, de binele patriei – este conform cu natura, pe când al doilea – a sta dârz în fața schingiuirilor, a răbda de sete în fierbințelile unei boli – este împotriva naturii. „Cum așa? Există vreun bine împotriva naturii?” Nicidecum. Dar câteodată este împotriva naturii împrejurarea în care se arată acest bine: a fi rănit, a fi ars în foc, a fi doborât de boală este împotriva naturii, dar a-ți păstra în astfel de împrejurări sufletul neabătut este potrivit cu natura. Și ca să exprim pe scurt ceea ce vreau să spun, materia asupra căreia binele se exercită este uneori împotriva naturii, dar binele niciodată, deoarece nu există bine în afara rațiunii, iar rațiunea urmează naturii. Căci ce este rațiunea? Imitarea naturii. Care este supremul bine al omului? A împlini poruncile naturii.

„Nu este îndoială, se va zice, că o pace nicicând tulburată este mai bună decât alta dobândită cu multă vărsare de sânge. Nu este îndoială, se va zice, că o

sănătate nezdruncinată este mai bună decât alta, salvată cu multă sforțare și răbdare din boli grele, gata s-o răpună.” Tot așa, nu este îndoială că bucuria sufletească este un bine mai mare. Nicidecum. Împrejurările aduse de întâmplare prezintă foarte multe deosebiri, pentru că ele sunt apreciate după interesele celor interesați. Faptele bune au un singur țel: să fie conforme cu natura; această condiție este egală pentru toate.

Când senatul votează propunerea cuiva, nu se poate zice că cutare votează „pentru” mai mult decât cutare; toți senatorii votează aceeași propunere. Același lucru-l spun eu despre virtuți: toate sunt conforme cu natura. Același lucru cu binele de orice fel: orice bine este conform cu natura. Un om moare tânăr, altul bătrân, altul, care n-a avut parte decât să-și deschidă ochii la viață, moare în fașă: toţi aceştia sunt la fel de muritori, chiar dacă unora moartea le-a îngăduit să-și ducă viața mai mult, altora le-a tăiat-o în floarea vârstei, altora le-a răpit-o chiar la începutul ei. Unul se prăbușește la masă, altul nu se mai trezește din somn, altul moare făcând dragoste. Compară acum cu aceștia pe cei străpunși de sabie, pe cei care pier mușcați de șarpe, pe cei zdrobiţi sub dărâmături sau pe cei zgârciți printr-o lungă paralizie a mușchilor. Se poate spune că sfârșitul unora este mai bun și al altora mai rău, dar moartea tuturor este egală. Căile morții sunt diferite, sfârșitul este unul și același. Nu există moarte mai mare sau mai mică; la toți oamenii ea se măsoară cu aceeași măsură: capătul vieții. Așa este și cu diferitele feluri de bine: un bine este înconjurat numai de plăceri, altul se zbate cu durerile și cu necazurile, unul e stăpân pe toate fericirile sorții, altul îi îngenunchează vrăjmășia. Dar un bine este egal cu celălalt, deși unul merge pe un drum neted și ușor, celălalt pe un drum aspru. Căci în toate cazurile sfârșitul este același: este un bine, este vrednic de lăudat, urmează virtutea și rațiunea; iar virtutea egalizează tot ce capătă mărturia ei.

Nu trebuie să te minunezi că această idee se găsește printre celelalte ale noastre. La Epicur sunt două feluri de bine din care rezultă binele suprem: lipsa de durere trupească și liniștea sufletească. Acestea nu pot să crească dacă sunt depline; cum să crească ceea ce este deplin? Trupul nu simte nicio durere; ce se mai poate adăuga la această lipsă a durerii? Sufletul este ferm și liniștit; ce se mai poate adăuga la această liniște a lui? Așa cum cerul deplin senin, scăldat în strălucirea cea mai curată, nu poate fi mai senin, tot astfel starea celui care se îngrijește de trup și de suflet, realizând binele din îmbinarea acestora, este o stare de perfecțiune, care-şi găsește suprema împlinire dacă în suflet nu-i niciun zbucium și-n trup nicio durere. Dacă se adaugă unele satisfacții exterioare, acestea nu sporesc binele suprem, ci, ca să spun așa, îi dau gust și farmec; altminteri, acel bine desăvârșit al ființei omenești se mulțumește cu liniștea trupească și sufletească.

Îți voi arăta la Epicur şi altă împărțire cu totul asemănătoare acesteia care este a noastră. El vorbește despre un bine pe care l-ar prefera, cum este liniștea trupească, slobodă de orice suferinţă, precum și despre calmul sufletesc care se bucură contemplând binele realizat. Vorbește apoi de un altul, pe care, oricât n-ar dori să-l încerce, îl laudă și-l prețuiește, de exemplu, suportarea bolii și a celor mai grele dureri, despre care vorbeam mai înainte, stare în care Epicur se găsea în acea ultimă și cea mai fericită zi a vieții lui. Spune că avea „niște dureri de vezică și astfel de junghiuri în stomac, cum altele mai mari n-ar fi putut exista; totuși ziua aceea era pentru el o zi fericită". Dar nu poate fi fericit decât cel ce e în stăpânirea binelui suprem. Așadar și Epicur vorbește despre un bine pe care ai prefera să nu-l încerci, dar, dacă ai parte de el, trebuie să-l îmbrățișezi, să-l lauzi și să-l pui pe aceeași treaptă cu binele suprem. Căci nu se poate spune că acest bine, care punea capăt unei vieți fericite și față de care în ultimele lui cuvinte Epicur își arăta recunoștința, nu este un bine egal cu cel mai mare bine.

Îngăduie-mi, Luciliu, tu, cel mai bun dintre oameni, să fac o afirmație și mai îndrăzneață: dacă ar exista un bine mai mare decât altul, eu, cel puțin, aș prefera pe cel care pare mai greu, și nu pe cel mai ușor și mai atrăgător. Este mai frumos să înfrângi greutățile decât să-ți stăpâneşti fericirea. Știu bine că mijlocul prin car unul suportă bine fericirea și altul suportă cu curaj nenorocirea este același. Soldatul care face liniștit de strajă în fața întăriturilor, atunci când tabăra nu-i atacată de niciun dușman, poate să fie la fel de viteaz cu cel care, după ce i-au fost tăiate vinele picioarelor, se târăște în genunchi și nu-și aruncă armele. „Viteaz între viteji!" spunem unuia care se-ntoarce din luptă încărcat de răni.

Iată de ce voi lăuda mai mult meritele încercate și întărite în lupta cu soarta. Cum să nu laud mai mult brațul ciung, ars în foc, al lui Mucius[5] decât brațul neatins al unui soldat oricât de viteaz? Dispreţuind dușmanul și focul, acela își privea mâna sfârâind pe jertfelnicul dușmanului, până ce Porsenna, pe a cărui moarte o țintise, prinse ciudă pe gloria viteazului și, în pofida lui, puse să dea în lături focul. Cum să nu socotesc acest bine printre cele mai de seamă și să nu-l cred cu atât mai mare față de altul neprimejduit și neîncercat de soartă, cu cât este mai rar să învingă pe dușman cineva fără o mână, decât cu o mână înarmată? „Dar tu ai să-ți dorești un astfel de bine?" zici tu. De ce nu? Cine nu-și poate dori unul ca acesta nu-l poate nici săvârși. Să mă dau oare mai degrabă pe mâna unor stricați, ca să-mi scarmene oasele, și a vreunei femeiuști sau a vreunui bărbat făcând pe femeia, ca să-mi frece degetele? Cum să nu socot mai fericit pe Mucius, care și-a întins mâna în foc, de parcă și-ar fi întins-o maseurului? Și-a răscumpărat pe deplin toată greșeala, căci, ciung și neînarmat, a pus capăt unui război și, cu brațul lui schilod, a învins doi regi.[6] Cu bine.

1) Personaj necunoscut din alte surse.

2) Vergiliu, Eneida V, 344 (trad. G. Coşbuc).

3) Marea insurecție spaniolă împotriva romanilor, începută în anul 154 î.Cr., avea centrul rezistenței în orașul Numantia. Împotriva Numantiei asediate a fost trimis cuceritorul Cartaginei, P. Cornelius Scipio Aemilianus. Răsculații înfometați capitulară după un lung asediu, în anul 133 î.Cr.

4) Phalaris, tiran din Agrigent (Sicilia, sec. VI î.Cr.), renumit pentru cruzimile lui: introducea într-un taur de bronz oameni vii și-i dădea foc; strigătele lor de durere semănau cu mugetele unui taur.

5) V. scrisoarea a XXIV-a.

6) Pe Porsenna, regele etrusc, și pe Tarquinius Superbus, ultimul rege roman, refugiat la etrusci.

67. Înfruntarea chinurilor cu curaj

Am dat în primăvară – încep și eu cu locuri comune –, dar, deși ne-apropiem de vară, când ar trebui să se încălzească, vremea e răcoroasă și nu te poți încrede într-însa, căci adeseori timpul se răcește din nou. Ca să vezi cât de schimbător este, nu mă pot încă spăla cu apă rece, ci o mai încropesc. „Asta înseamnă, zici tu, că nu reziști nici la căldură, nici la frig.” Așa este, dragă Luciliu. La vârstă mea mi-ajunge frigul bătrâneților; nu mă dezgheț decât în mijlocul verii. De aceea stau mai mult sub plapumă și mulțumesc bătrâneții că mă ține la pat. Să nu-i mulțumesc pentru asta? Ea mă silește să nu doresc ceea ce nu pot. Mai toată vremea șed de vorbă cu cărțile. Când mai primesc uneori câte-o scrisoare de-a ta, te cred alături de mine și sunt atât de mișcat, de parcă nu ți-aș scrie, ciți-aș vorbi de față. Tot așa, despre ce mă întrebi îți voi răspunde, ca și cum aș vorbi cu tine: vom cerceta împreună cum stau lucrurile.

Mă întrebi dacă orice bine este de dorit. „Dacă a înfrunta curajos torturile, a suferi neînfricoșat focul, a suporta răbdător boala este un bine, urmează că aceste nenorociri sunt de dorit. Eu văd însă că niciuna nu e vrednică de dorit, căci nu cunosc până acum vreun om care să fi adus prinos zeilor pentru că ar fi fost stâlcit în bătăi, strâmbat de podagră sau tras pe butuc.”

Distinge, dragă Luciliu, aceste lucruri și vei vedea că este ceva de dorit într-însele. N-aș dori să fiu supus la chinuri, dar dacă ar trebui să le rabd, aș dori să le rabd cu tărie, cu demnitate, cu curaj. Cum să nu doresc să nu fie un război? Dar dacă ar fi, aș dori să suport bărbătește rănile, foamea și toate neajunsurile pe care războaiele le aduc în chip firesc cu ele. Nu sunt atât de smintit ca să doresc să fiu bolnav. Dar dacă ar fi să fiu bolnav, aș dori să nu mă arăt ca un nesocotit, ca un nevolnic. Așadar, chinurile sunt de dorit, ci virtutea cu care aceste chinuri se suportă.

Unii dintr-ai noștri[1] socotesc că suportarea curajoasă a chinurilor nu este nici de dorit, nici de temut, căci noi trebuie să dorim un bine neîntinat, liniștit și în afara oricărei neplăceri. Eu sunt de altă părere. De ce? Mai întâi, fiindcă nu se poate ca un lucru să fie bun, dar să nu fie de dorit; apoi, dacă virtutea este de dorit și dacă nu există bine fără virtute, orice bine este de dorit. În sfârșit, dacă suportarea curajoasă a chinurilor nu este de dorit, întreb încă o dată: curajul nu este oare de dorit? Dar el disprețuiește primejdiile și le sfidează. Ceea ce este mai frumos și mai minunat într-însul este că nu se dă înapoi de la foc, că înfruntă rănile, că uneori omul curajos este izbit de săgeți și străpuns în inimă. Dacă curajul este de dorit, atunci și înfruntarea curajoasă a chinurilor e de dorit, fiindcă aceasta face parte din curaj.

Dar, precum spuneam, distinge aceste lucruri și atunci n-ai să mai cazi în greșeală. Nu suportarea chinurilor este de dorit, ci suportarea curajoasă a lor. Ceea ce doresc eu este acest curaj, care este o virtute. „Cine-și va dori vreodată așa ceva?” Unele dorințe ale noastre sunt limpezi și, când au un anumit obiect, clar exprimate. Altele nu se exprimă, deoarece într-o dorință se cuprind multe altele. Îmi doresc, de exemplu, o viață virtuoasă. Viaţa virtuoasă rezultă însă din fapte diferite; printre ele se numără racla lui Regulus[2], rana lui Cato sfâșiată cu mâna lui, exilul lui Rutilius[3], cupa cu otravă care l-a înălțat pe Socrate din temniţă la cer. Astfel, în momentul în care îmi doresc o viață virtuoasă, îmi doresc toate acelea fără de care uneori viața virtuoasă nu poate exista.

„Ferice ele trei ori, de patru,
Cei ce muriră străpunși sub naltele ziduri, sub ochii
Taților noștri la Troia!”[4]

Ce deosebire este între a dori cuiva acest lucru și a mărturisi că ar fi fost de dorit? Un Decius[5] s-a dat jertfă pentru binele patriei și, căutându-și moartea, s-a repezit în fuga calului în mijlocul dușmanilor. Un altul după dânsul, care călca pe urmele viteazului său părinte, rostind cuvintele solemne, pe care le știa de la ai săi, s-a năpustit acolo unde rândurile dușmanilor erau mai dese, negândindu-se decât ca zeii să-i primească sacrificiul și socotind de dorit o moarte frumoasă. Te îndoiești că cel mai frumos lucru este o moarte glorioasă în săvârșirea unei fapte virtuoase?

Când cineva suportă cu mult curaj chinurile, se folosește de toate virtuţile. Poate că una singură iese la lumină și se vede mai bine: răbdarea. Dar acolo găsești curajul, din care pornesc ca niște ramuri răbdarea, îndurarea, suferința; acolo găsești înțelepciunea, fără de care nu se ia nicio hotărâre și care te îndeamnă să rabzi cât mai bărbătește ceea ce nu poți ocoli; acolo găsești statornicia, care nu poate fi clintită din loc și care nu se lasă abătută de la scopul ei de nicio schingiuire; acolo se află acel nedespărțit cortegiu al tuturor virtuților. O acțiune virtuoasă se săvârșește de către o singură virtute, dar cu încuviințarea tuturor. Tot ce însă este încuviințat de toate virtuțile, chiar dacă se pare că e făcut de una singură, este de dorit. Cum oare? Crezi că sunt de dorit numai cele care ne vin pe calea plăcerilor și a vieții fără de griji și pe care le primim împodobindu-ne intrările? Binele poate avea și o înfățișare aspră. Sunt dorințe care-şi găsesc închinători nu printre cei ce le sărbătoresc în veselie, ci printre cei ce le adoră și le venerează. Nu crezi oare, de exemplu, că Regulus dorea să se reîntoarcă la cartaginezi? Pune-te în locul unui om mare și depărtează-te puțin de părerile mulțimii. Înfățișează-ți, așa cum trebuie, prea frumosul și prea luminatul chip al virtuții, pe care trebuie să-l cinstim nu cu tămâie și cu jerbe de flori, ci cu

sudoarea și sângele nostru. Privește-l pe Marcus Cato care-și ducea mâinile lui nepătate către inima aceea sfântă și-și căsca rana, ce nu părea destul de adâncă. Putea-vei oare să-i spui: „Aș fi vrut să fie cum voiai tu”, sau „sunt mâhnit” sau „bine faci”?

În acest moment îmi vine în minte Demetrius[6] al nostru, care zicea că o viață fără griji și ferită de orice lovituri ale sorții este o mare moartă. A nu avea nimic care să te trezească, să te-ndemne la luptă, să-ți pună la încercare tăria sufletească la vestirea și venirea unei primejdii, a lâncezi într-o lene netulburată, aceasta nu este liniște, ci apatie. Stoicul Attalus[7] zicea: „Aș vrea ca soarta să mă țină mai degrabă pe câmpul ei de luptă decât în poala ei. Sunt schingiuit, dar am curaj; e bine, sunt ucis, dar am curaj; e bine”. Ascultă-l pe Epicur care va spune: „E chiar plăcut”. Dinspre partea mea n-am să numesc niciodată plăcere o faptă atât de frumoasă și serioasă. Sunt ars în foc, dar nu sunt un învins. Cum să nu fie de dorit, nu faptul că sunt ars în foc, dar că nu sunt învins? Nimic nu-i mai de preț și mai frumos decât virtutea. Tot ce săvârșim din porunca ei este bine și este de dorit. Cu bine.

1) Îndeosebi reprezentanții stoicismului de mijloc.

2) Attilius Regulus debarcă în Primul Război Punic pe coasta africană. După un succes trecător, fu învins și luat prizonier (255 î.Cr.). Câțiva ani mai târziu a fost trimis de cartaginezi la Roma spre a încheia un tratat de pace, sub jurământ că în caz de nereușită se va întoarce înapoi. Sfătuind pe romani să nu accepte condițiile punilor, Regulus se întoarse la Cartagina, unde sfârși în chinuri.

3) V. scrisoarea a XXIV-a.

4) Vergiliu, Eneida I, 94-96 (trad. G. Coşbuc). Astfel își exprimă Eneas, în descrierea furtunii dezlănțuite pe mare de Eol la îndemnul Iunonei, regretul că n-a pierit mai bine în lupte decât să mai înfrunte atâtea necazuri.

5) Publius Decius Mus, consul în anul 340 î.Cr., s-a sacrificat în lupta de la Sentinum contra samniților (295), asigurând victoria romanilor. Fiul său i-a urmat exemplul.

6) V. scrisoarea a XX-a.

7) V. scrisoarea a IX-a.

68. Seneca recomandă lui Luciliu viața liniștită

Sunt de părerea ta: ascunde-te într-o viață retrasă, dar și retragerea ascunde-ți-o. Fii convins că fapta ta e potrivită, dacă nu cu învățătura stoicilor, cel puțin cu exemplul lor. Dar și cu învățătura lor. Te voi face, pe tine și pe cine vei voi, să admiți acest lucru. Nu te silește nimeni la orice fel de viață publică, în orice moment, fără nicio măsură. Pe lângă aceasta, când noi dăm înțeleptului o republică demnă de el, adică lumea întreagă, oricât s-ar retrage, el nu este în afara vieții publice, ci, dimpotrivă, părăsind un ungher oarecare, el trece într-un rol mai mare și mai de seamă și, înălțat până la cer, își dă seama ce loc umil ocupă atunci când se urcă pe scaunul curùl[1] sau la tribună. Îți încredințez această convingere: niciodată înțeleptul nu este mai activ ca atunci când își fixează privirile asupra celor divine și omenești.

Mă întorc acum la povața cu care începusem: lumea să nu știe felul tău retras de viață. N-ai nevoie să te arăți ca filozof și ca un retras de lume. Dă hotărârii tale un alt nume, invocă boala, oboseala, trândăvia. A te făli că trăiești departe de lume este o ambiție prostească. Unele animale, ca să nu poată fi prinse, încurcă urmele în jurul vizuinii lor. La fel trebuie să faci și tu; altminteri se vor găsi totdeauna oameni care să-ți dea de urmă. Mulți trec pe lângă ce e la vedere, dar scotocesc ce este ascuns și pitit. Pe hoț îl ispitesc lucrurile pecetluite. Tot ce este la îndemână pare fără preț și spărgătorul nu ia în seamă ce este descuiat. Așa face și gloata, așa fac toți proștii: le place să pătrundă tainele omului. Cel mai bun lucru, prin urmare, e să nu te fălești cu viața ta retrasă, iar a te ascunde prea mult și a te feri de ochii lumii este un fel de a te făli. Unul se retrage la Tarent, altul se închide în Neapolis, altul nu iese cu anii dincolo de pragul casei lui. Cine se face de poveste cu viaţa lui retrasă strânge lumea în jurul lui. Dacă te retragi, nu trebuie să faci aceasta ca oamenii să vorbească despre tine, ci ca să vorbești cu tine însuţi. Ce vei vorbi? Vorbește-te de rău pe tine însuți, așa cum oamenii fac foarte bucuros unii despre alții: te vei deprinde să spui și să asculți adevărul. Și mai cu seamă ocupă-te de ceea ce ştii că e partea cea mai slabă a ta. Fiecare-şi cunoaște metehnele trupești. De aceea unul își ușurează stomacul vărsând, altul se îmbuibă mâncând tot timpul, altul își golește și-și curăță trupul, postind din când în când. Cei care suferă de picioare se abțin de la vin și se feresc să se îmbăieze: de altele nu se îngrijesc, dar de ce-i doare se ocupă. Tot astfel și în sufletul nostru sunt părți bolnave, pe care trebuie să le îngrijim.

Ce fac în timpul meu liber? Îmi îngrijesc rana. Dacă ți-aș arăta piciorul umflat, mâna învinețită sau vinele picioarelor zgârcite fără nicio vlagă, mi-ai da

voie, cred, să zac locului și să-mi îngrijesc boala. Răul de care sufăr eu e mai mare; nu pot să ți-l arăt: puroiul și abcesul sunt chiar în inima mea. Nu mă lăuda și nu spune: „Ce om mare! Iată, a disprețuit totul și, condamnând nebunia vieții omenești, a fugit de lume!” N-am condamnat pe nimeni altul decât pe mine. N-ai de ce să vii la mine, gândind că ai câștigat ceva. Te înșeli dacă aștepți vreun ajutor dintr-asta: aici locuiește un bolnav, nu un doctor. Aş dori mai bine ca, plecând, să spui: „Îl socoteam un om fericit și învățat; ciulisem urechile, dar m-am înșelat: n-am văzut nimic, n-am auzit nimic din ceea ce doream și pentru care-aş mai veni”. Dacă judeci așa, dacă vorbești așa, înseamnă că tot e un câștig. Prefer să-mi ierți viața retrasă decât să mi-o invidiezi.

„Tu, Seneca, îmi recomanzi mie viața retrasă? Te cobori oare până la limbajul epicureilor?[2] Da, îți recomand o viață retrasă, în care să faci lucruri mai mari și mai frumoase ca cele pe care le-ai părăsit. A bate la ușile mândre ale celor mari, a înșira după alfabet pe bătrânii care n-au copii[3], a avea mare trecere în for este a avea o putere pizmuită, scurtă și, în realitate, nevrednică. Unul mă întrece cu mult prin prestigiul lui în for, altul - prin faptele lui de arme și prin faima câștigată printr-însele, altul – prin marele număr de clienți. Toţi mă înving, dar nu-mi pasă, dacă eu înving soarta. Nu pot să fiu egal cu cel ce are mai multă trecere în ochii mulțimii. O, dacă te-ai fi hotărât din vreme să îmbrățișezi acest gând! O, dacă ne-am gândi la fericirea vieții mai înainte de-a vedea apropierea morții! Dar măcar acum să nu mai zăbovim. Multe dintre cele pe care le socoteam zadarnice și primejdioase numai cu mintea, le vedem că sunt așa din experiență. Ca și cei care pornesc prea târziu și vor să câștige timpul pierdut zorind, să dăm pinteni. Vârsta noastră e cum nu se poate mai potrivită cu aceste îndeletniciri: nu mai clocotește, și-a domolit patimile care fierbeau nepotolite în tinerețe; nu mai e mult și ele se vor stinge. „Dar când vei scoate vreun folos din ceea ce ai învățat la capătul vieții – zici tu – și la ce bun?” – Voi părăsi viața mai bun: acesta mi-e folosul. Să nu crezi că este altă vârstă mai prielnică dobândirii înțelepciunii ca aceasta, care, după multe experiențe și după lungul șir de suferințe îndurate, s-a potolit, ajungând, după liniştirea patimilor, la liman. Vremea dobândirii acestui bun aceasta e. Cine ajunge bătrân la înțelepciune ajunge la vârsta cuvenită. Cu bine.

1) Scaunul folosit de consuli, pretori și alți magistraţi în exercițiul funcțiunii.

2) Epicureii recomandau viața retrasă; stoicii, deși, principial, recomandau viața activă, admiteau atâtea scuze ale retragerii, încât în practică nu se deosebeau prea mult de adepţii lui Epicur.

3) Aluzie la „vânătorii de testamente”, specie întâlnită des în literatura

satirică a epocii, care îngrijeau pe cei ce n-aveau urmași, ca să poată fi înscriși în testamentul lor ca moștenitori.

69. Desele călătorii dăunează înțelepciunii

Nu admit să-ți schimbi locul și să treci dintr-unul în altul. Mai întâi, fiindcă o schimbare atât de deasă este dovada unui suflet nestatornic: el nu se poate înfiripa decât dacă stă liniștit, dacă încetează a mai privi în jurul lui și a rătăci în toate părțile. Ca să-ți poți înfrâna sufletul, oprește mai întâi goana trupului. Apoi, o cură neîntreruptă dă cel mai bun rezultat: nu trebuie să-ți întrerupi linişte și să-ți amintești de viața de altădată. Dă ochilor tăi răgazul să se dezvețe; lasă urechile să se deprindă cu vorbe mai sănătoase. De câte ori vei merge undeva, în drumul tău vei întâlni lucruri care-ți vor reaminti patimile. Așa cum cel care încearcă să uite o dragoste trebuie să se ferească de tot ce-i amintește de ființa iubită – nimic nu se trezește mai lesne ca suferința dragostei –, tot astfel cel care vrea să uite de toate dorințele, de-a căror patimă a ars vreodată, să-și întoarcă ochii și urechile de la tot ce-a părăsit. Patima te năpădește într-o clipă: oriunde se întoarce, vede un fel de răsplată a stăruinței ei. Orice rău își pune masca folosului: lăcomia-ți promite bani, desfrânarea numeroase și felurite plăceri, ambiția purpură și aplauzele și, prin ele, puterea și tot ce-aduce puterea. Viciile te momesc cu răsplăți. Aici tu însă trebuie să trăieşti fără răsplată. O sută de ani n-ar fi de ajuns cuiva spre a-și supune și subjuga viciile îmbuibate de-atâta îndelungă desfrânare, necum nouă care ne tocăm un timp atât de scurt în bucățele. Numai îndelunga veghere și încordarea ajung să desăvârșească abia câte un lucru.

Dacă vrei să mă asculți cu adevărat, meditează la aceasta: deprinde-te să aștepți moartea și, dacă împrejurarea ți-o impune, să o chemi. Că vine ea la noi sau că ne ducem noi la dânsa e totuna. Fii convins că vorba tuturor proștilor: „Frumos lucru să mori de moartea ta!” n-are temei. Mai degrabă gândește-te la vorba: „Nimeni nu moare decât la timpul lui”. Nu pierzi nimic din timpul tău, căci cel pe care-l lași în urmă e al altora. Cu bine.

70. Curmarea vieții

Am revăzut după multă trecere de vreme Pompeiul tău drag[1] și m-am dus cu mintea la anii tinereții mele. Tot ce făcusem acolo, pe când eram tânăr, mi se părea c-aș putea-o face din nou, C-o făcusem cu câteva clipe mai înainte. O, Luciliu, am trecut pe lângă viață. Așa precum în largul mării „în urmă ne fug și pământ și orașe”[2], cum spune Vergiliu al nostru, tot astfel, în această goană a timpului ce zboară, lăsăm mai întâi copilăria, apoi tinerețea, apoi vârsta mijlocie dintre tinerețe și bătrânețe, apoi cei mai buni ani ai bătrâneții. La urmă începe să ni se arate limanul obștesc al tuturor oamenilor. Credem că este o stâncă, nebuni ce suntem, și el este portul spre care trebuie să ne-ndreptăm odată, de care nu putem să ne ferim niciodată și spre care cine-i mânat din primii ani ai vieții n-are de ce se plânge mai mult decât călătorul care a navigat mai repede. Pe unul, cum știi, vânturile slabe îl fac jucăria lor, îl țin pe loc și-l obosesc plictisindu-l de-atâta încetineală, pe altul suflarea lor necontenită îl mână foarte repede. Gândește-te că așa ni se-ntâmplă și nouă: pe unii viața-i mână foarte repede acolo unde ar fi ajuns, oricât ar fi zăbovit, pe alții îi topește și-i mistuie cu-ncetul, dar, precum știi, de stat pe loc, ea nu stă niciodată. Binele însă nu constă în a trăi, ci în a trăi frumos.

De aceea înțeleptul trăiește atât cât trebuie, nu atât cât poate. El trebuie să vadă unde are să trăiască, împreună cu cine, în ce chip, ce are de făcut. Se gândește mereu cum îi este viața, nu cât de lungă-i este. Dacă se izbeşte de multe necazuri ce-i tulbură liniștea, se izbăvește singur. Și asta n-o face numai atunci când alt chip nu mai este, ci, de îndată ce soarta-i pare potrivnică, se întreabă dacă nu trebuie să sfârșească acolo. N-are importanță, zice el, dacă-și pune capăt vieții, sau dacă-și așteaptă sfârșitul și dacă acesta vine mai devreme, ori mai târziu, căci n-are a se teme de o pagubă prea mare. Nimeni nu poate pierde prea mult din ceea ce curge picătură cu picătură. Că mori mai devreme sau că mori mai târziu n-are importanță. Importanță are dacă mori frumos sau mori urât. A muri frumos înseamnă a scăpa de primejdia de a trăi urât. De aceea socot că este peste măsură de laș răspunsul acelui rhodian[3] care, fiind aruncat de un tiran într-o groapă și fiind hrănit ca un animal sălbatic, răspundea cuiva care-l îndemna să nu se mai atingă de mâncare: „Cât trăiește, omul trebuie să spere totul”. Presupunând C-ar fi așa, nu trebuie să plătești orice preț ca să trăiești. Oricât de mare și oricât de sigur mi-ar fi câștigul, totuși n-am să ajung niciodată la dânsul prin recunoașterea nedemnă a neputinței mele.

Să zic eu că soarta poate totul asupra cui trăiește și să nu zic mai degrabă că nu poate nimic asupra cui știe să moară? Chiar dacă uneori mă ameninţă o

moarte sigură și chiar dacă știu că mă așteaptă suferința, n-am să vin în ajutor chinului meu, ci am să mă ajut singur. Este o prostie să mori de frica morții. Vine unul să te omoare? Așteaptă. Ce-o iei înainte? Pentru ce-ți iei asupra ta cruzimea altuia? Ești invidios pe călăul tău sau vrei să-l cruți? Socrate ar fi putut să sfârșească prin nemâncare și să moară mai degrabă de foame decât de otravă. Totuși el a stat treizeci de zile în temniţă în așteptarea morții[4], nu cu gândul că s-ar putea întâmpla cine știe ce, sau că un timp atât de lung ar îngădui multe speranțe, ci ca să se supună legilor și ca să dea prietenilor săi putința să vadă un Socrate în pragul morții. Ce putea fi mai nesăbuit decât să disprețuiască moartea și să se teamă de otravă? Scribonia, o femeie serioasă, era mătușa acelui Drusus Libo[5], un tânăr pe cât de nerod, pe-atât de nobil, care-și făcuse speranțe mai mari decât oricine în secolul său ori decât el însuși și-ar fi putut face în alt secol. Pe când, bolnav, se întorcea în lectică de la senat, fără prea mare alai, căci toți prietenii îl părăsiseră ca niște mișei, socotindu-l nu numai acuzat, ci mort de-a binelea, el începu să întrebe ce să facă: să-și facă seama, sau să aștepte moartea? Scribonia îi spuse: „De ce dorești să faci tu treaba altuia?” Dar nu-l convinse și el își făcu seama, precum se și cădea. Căci dacă cineva mai trăiește trei-patru zile, ca să moară după bunul-plac al duşmanului său, înseamnă că face treaba altuia.

Prin urmare, nu e cu putință să stabilești o regulă generală, care să-ți spună dacă trebuie s-o iei înainte sau să aștepți, atunci când o forță din afară îți impune moartea, căci în amândouă privințele sunt multe argumente. Dacă o moarte e însoțită de chinuri, iar cealaltă e simplă și ușoară, de ce să nu mi-o aleg pe aceasta? Precum îmi aleg corabia cu care am să călătoresc pe mare și casa în care am să locuiesc, tot așa, având să părăsesc viața, îmi voi alege moartea. Mai mult. Dacă o viață mai lungă nu este totdeauna și o viață mai bună, o moarte mai lungă este totdeauna o moarte mai rea. În nicio împrejurare nu trebuie să-i facem mai mult pe plac sufletului ca la moarte: să iasă cum vrea. Fie că dorește fierul, fie lațul, fie otrava ce-i pătrunde-n vine, să meargă înainte și să rupă lanțurile sclaviei.

Viața noastră trebuie să fie și pe placul altora, moartea numai pe placul nostru. Cea mai bună este cea care ne place nouă. E o prostie să-ți spui: „Unul va zice că am fost prea puțin curajos, altul, că am fost prea nesocotit, altul, că s-ar fi găsit un fel de moarte mai bărbătesc”. Gândește-te mai bine că ai la îndemână o hotărâre pe care părerea lumii n-o atinge. Ia seama la un singur lucru: cum să te smulgi mai repede sorții. Cât despre celelalte, vor fi destui care te vor judeca rău. Se vor găsi pretinși filozofi, care vor zice că omul nu trebuie să atenteze la viața lui, că este o nelegiuire să-și pună capăt zilelor, că trebuie să aștepte sfârșitul pe

care i l-a hotărât natura. Cine vorbește astfel nu vede că închide calea libertății. Legea cea veșnică nu a făcut nimic mai bun decât că i-a dat omului o singură putinţă de-a intra în viață și nenumărate de-a ieși dintr-însa. Să aștept oare cruzimea bolii sau a omului, când aş putea să răzbesc prin mijlocul chinurilor, zdrobind ce-mi stă împotrivă? Singurul lucru pentru care nu ne putem plânge de viață este că ea nu ține pe nimeni. Norocul nostru e că nimeni nu-i nenorocit decât din vina lui. Îți place? Trăiește. Nu-ți place? Poți să te întorci de unde-ai venit. Ca să-ți potolești durerea de cap, adesea ți-ai luat sânge. Ca să-ți ușurezi trupul, îți deschizi o venă. Nu e nevoie să-ți spinteci măruntaiele, făcându-ți o rană prea mare. O custură îți deschide calea spre marea libertate și liniștea ta depinde de o înțepătură.

Ce ne face, așadar, să pregetăm și să stăm amorțiți? Nimeni dintre noi nu se gândește că într-o bună zi va trebui să plece din această locuință. Un vechi chiriaș se desparte cu greu, oricâte i-ar fi neajunsurile, de locul pe care l-a îndrăgit și cu care s-a obișnuit. Vrei să fii liber față de acest trup? Locuiește-l ca un călător. Gândește-te că odată n-ai să mai faci casă cu el și atunci vei fi mai tare, când va trebui să-l părăsești. Dar cum să se gândească la sfârșitul lor cei ale căror dorințe n-au sfârșit? Nimic mai necesar decât să te gândești la aceasta, căci poate că la altele medităm degeaba. Sufletul tău s-a pregătit de sărăcie, dar ai rămas bogat. Te-ai înarmat cu disprețul durerii, dar trupul tău teafăr și sănătos nu va pune niciodată la încercare această virtute. Ne-am oțelit să suportăm cu bărbăție durerea pierderii alor noștri, dar soarta a ținut în viață pe toți cei pe care-i iubeam. Curajul în fața morții, iată singurul lucru de care te vei folosi cu siguranță într-o zi.

Nu trebuie să crezi că această tărie au arătat-o numai bărbații de seamă, care au vrut să rupă cătușele robiei omului. Nu trebuie să judeci că numai Cato ar putea face asemenea lucru, el care și-a smuls din piept inima pe care fierul n-o eliberase. Oameni de cea mai umilă stare și-au găsit izbăvirea cu un avânt fără de margini și, fiindcă n-au putut să moară ușor și să-și aleagă după voia lor mijloacele de a-și răpune viața, au apucat ce le-a ieșit în cale și și-au făcut armă din tot ce natura făcuse nevătămător. Mai deunăzi, la o luptă cu fiarele, pe când unul dintre germani[6] se pregătea de spectacolul de dimineață, se duse să-și facă nevoile. Nicăieri, altminteri, nu i se da voie să meargă fără paznic. Aici, el își vârî pe gât tot lemnul cela care are la capăt un burete, cu care se șterge murdăria și, astupându-și gâtlejul, se asfixie. „A fost o jignire adusă morții.” Și pe lângă asta „un lucru murdar și nepotrivit”. Căci ce este mai stupid decât să mori îngrețoșat? Dar ce om curajos! Cât ar fi meritat să-și aleagă singur sfârșitul! Cât de bărbătește ar fi folosit sabia! Cu cât curaj s-ar fi aruncat în adâncul mării sau s-ar fi azvârlit în hăul unei prăpăstii! Așa, lipsit de toate, a aflat și cum să-și

găsească moartea, și cum să-și găsească arma, ca să știi că spre a muri altă piedică decât voința nu există. Judece oricine cum va voi fapta acestui om strașnic. Un lucru să fie clar: moartea cea mai spurcată este de preferat sclaviei celei mai spilcuite.

Și, fiindcă am început să mă folosesc de exemple de rând, am să continui. Fiecare va cere mai mult de la sine, dacă va vedea că moartea poate fi disprețuită chiar și de cei mai disprețuiți oameni. Pe Catoni, pe Scipioni, și pe alții, despre care se vorbește de obicei cu mare admirație, îi socotim prea sus ca să-i putem imita. Eu am să-ți arăt însă că această virtute își găsește tot atâtea pilde într-un circ de fiare ca și la căpitanii războaielor civile. De curând, un condamnat era dus sub pază pentru un spectacol de dimineață într-o căruță. Prefăcându-se că moţăie copleșit de somn, el își plecă atât de mult capul, încât îl vârî printre spițele roții și se propti pe locul său până ce roata, în învârtirea ei, îi frânse gâtul: scăpa astfel de osândă cu ajutorul aceluiași car cu care-l duceau la osândă.

Pe cel care dorește să scape și să plece nu-l oprește nimic: natura ne păzește mai slobod. Cui îi permite împrejurarea să-și ochească o ieșire mai ușoară, cui îi stau la îndemână mai multe mijloace de scăpare, acela să facă o alegere și să vadă pe unde se poate mai lesne elibera. Cine găsește mai greu prilejul, acela să se folosească de cel dintâi, ca și cum ar fi cel mai bun, oricât de nemaiauzit și de ciudat ar fi. Cui nu-i lipsește curajul de-a muri, găsește în mintea lui și mijlocul. Nu vezi cum cei mai păcătoși sclavi se trezesc, atunci când durerea îi împinge, și reușesc să înșele străjile? Om mare este acela care nu numai că-și ordonă moartea, dar găsește și mijlocul.

Îți promisesem mai multe exemple de acest fel. La a doua naumahie[7], unul dintre barbari și-a vârât pe gât lancea pe care-o primise ca să izbească în adversari. „De ce – își zise el – să nu scap mai curând de tot chinul și de toată batjocura asta? Pentru ce, înarmat, aștept totuși să-mi vină moartea?” A fost un spectacol cu atât mai frumos, cu cât e mai frumos ca oamenii să învețe a muri decât a ucide. Cum oare? Curajul pe care-l au până și oamenii cei mai ticăloși și mai păcătoși nu-l vor avea și aceia pe care lunga meditare și rațiunea, îndrumătoarea vieții lor, i-au pregătit să înfrunte aceste nenorociri? Rațiunea ne arată că drumurile destinului nostru sunt felurite, dar că sfârșitul e același. Nu interesează de unde pornește drumul, dacă ajunge în același loc. Rațiunea te sfătuiește să mori, de e posibil, așa cum vrei; dacă nu, așa cum poți, punând mâna pe orice-ți iese-n cale ca să-ți faci seama. Este urât să furi ca să trăiești, dar este frumos lucru să pui mâna pe orice, ca să mori. Cu bine.

1) Luciliu era probabil originar din Campania. Vezi și scrisoarea a LIII-a unde e vorba de „Parthénope a ta” (Neapolis).

2) Vergiliu, Eneida III, 72 (trad. G. Coşbuc).

3) Exemplu de sălbăticie a regilor, relatat de Seneca în De ira III, 17: tiranul Siciliei, Lysimah, supuse la chinuri sălbatice pe prietenul său Telesphorus din Rhodos; după ce-i tăie nasul și urechile, îl închise într-o groapă, tratându-l ca pe un animal.

4) Socrate așteptă 30 de zile în închisoare sosirea vasului trimis în fiecare an la Delos. În acest timp nu se făcea nicio execuție.

5) Scribonia, a doua soție a lui Octavian-Augustus, pe care acesta, după nașterea fiicei lor Iulia, a părăsit-o spre a se căsători cu Livia. Era sora lui L. Scribonius Libo și mătușa lui Drusus Libo. Acesta din urmă, nepotul Scriboniei, împins cu perfidie la o conspirație împotriva lui Tiberius, a fost acuzat în mod public, în senat (anul 16 d.Cr.). Fiind sigur de o condamnare la moarte, s-a sinucis. V. Tacitus, Anale II, 27–32 și Suetoniu, Tiberius 25.

6) La luptele cu fiarele se foloseau sclavii captivi sau condamnații la moarte.

7) Spectacol constând într-o luptă de corăbii. Nero a dat două asemenea spectacole grandioase, al doilea în primăvara anului 64 d.Cr.

71. Binele suprem: valoarea morală

Mă întrebi mereu de fiecare lucru, uitând că o întreagă mare ne desparte. Cum ce e mai important la un sfat este să fie potrivit cu împrejurările, e firesc ca în unele cazuri părerea mea să-ți ajungă în clipa în care o alta exact contrară ar fi mai nimerită. Căci sfaturile noastre se adaptează lucrurilor, iar lucrurile se schimbă, ba chiar se răstoarnă. Așadar, un sfat trebuie să apară chiar în ziua aceea. Și chiar așa și este prea târziu: să vină la momentul potrivit, cum se zice. Am să-ți arăt cum să-l găsești singur. Ori de câte ori vrei să știi ce să respingi sau ce să alegi, ia seama la binele suprem și la țelul întregii tale vieți: tot ce facem trebuie să consune cu acesta. Numai cel ce-și orânduiește totalitatea vieții lui își va orândui și fiecare lucru în parte. Nimeni, oricâte culori ar avea la îndemână, nu poate reproduce ceva, decât dacă s-a hotărât ce vrea să picteze. Greșeala e că toți chibzuim la părți din viața noastră și nimeni la întregul ei. Cel care vrea să arunce o săgeată trebuie să știe ce țintă are și după aceea să țintească și să întindă arcul. Planurile noastre sunt greșite fiindcă n-au o țintă. Celui care nu știe spre ce port se îndreaptă niciun vânt nu-i e prielnic. Este firesc ca întâmplarea să aibă atâta însemnătate în viața noastră, deoarece trăim la întâmplare.

Dar unora li se întâmplă să nu știe că știu un lucru. Așa cum deseori întrebăm despre unii care stau alături, tot astfel foarte des nu știm că binele suprem se află în preajma noastră. Nu-i nevoie de multe cuvinte, nici de mare ocol ca să pricepi ce este supremul bine: se poate arăta cu degetul, ca să spun așa; nu-i nevoie să-l fărâmiţezi. La ce bun să-l divizezi în părticele, când ai putea spune: „Binele suprem este ceea ce este moral” sau, ca să te minunezi mai tare: „Există un singur bine: ce este moral; celelalte sunt mincinoase și înșelătoare”? Dacă vei ajunge la această convingere și dacă te vei îndrăgosti de virtute – nu este de ajuns să-ți placă – tot ce ea va atinge, oricum le-ar părea altora, pentru tine va fi o fericire și un noroc. Și tortura, dacă vei fi mai liniștit decât schingiuitorul, și boala, dacă nu-ți vei blestema soarta și dacă nu te vei da bătut, toate, în sfârșit, care altora le par nenorociri, se vor îmblânzi și se vor întoarce în bine, dacă te vei ridica deasupra lor. Să fie limpede că nu există alt bine decât cel moral și că toate neajunsurile se pot numi cu dreptate un bine, numai să fie împodobite de virtute. Mulți cred că noi promitem mai mult decât permite condiția omului. Au dreptate, căci ei au în vedere trupul. Să se întoarcă spre suflet și vor măsura pe om cu măsura divinității.

Ridică-te, Luciliu, tu, cel mai vrednic dintre oameni, și părăsește buchile filozofilor, care coboară ocupația cea mai nobilă până la niște silabe și care, ocupându-se cu mărunțișuri, înjosesc sufletul și nimicesc orice avânt. Fă-te asemenea celor care au descoperit aceste idei, nu celor care le predau acum și fac

ca filozofia să pară mai mult grea decât frumoasă.

Socrate, care reducea întreaga filozofie la viața morală, zicea că suprema înțelepciune este a distinge binele de rău. Ca să fii fericit, zicea el, urmează-i pe aceia, dacă am vreo crezare în fața ta, și lasă să pari cutăruia ca un ignorant. Jignească-te și insultă-te oricine vrea: n-ai să simți totuși nimic, dacă virtutea este de partea ta. Dacă vrei, zic eu, să fii fericit, dacă vrei să fii cu adevărat virtuos, lasă să te disprețuiască unii. Dar până aici nu va ajunge decât acela care va considera toate felurile de bine ca egale, fiindcă bine nu poate exista fără ceea ce este moral, iar ceea ce este moral este la toți oamenii una.

„Cum oare? Nu e nicio deosebire între pretura lui Cato[1] și căderea lui în alegeri? Nicio deosebire, dacă în lupta de la Pharsalus Cato va fi învins, sau va fi învingător?[2] Acest bine al lui, care nu poate fi nimicit prin nimicirea partidului lui, este egal cu acel bine prin care s-ar fi întors victorios în țară și ar fi restabilit pacea?" Cum să nu fie egal? Soarta cea rea se înfrânge prin aceeași virtute prin care se ține în frâu soarta cea bună. Virtutea nu poate să fie mai mare sau mai mică: statura ei este mereu aceeași. „Dar Cnaeus Pompeius[3] își va pierde armata, ordinul senatorial, prea frumoasa podoabă a Republicii și senatul în arme, fruntea partidului pompeian, toate se vor prăbuși într-o singură luptă și țăndările unui atât de mare imperiu vor sări peste tot pământul: unele vor sări în Egipt, altele în Africa, altele în Hispania.[4] Biata Republică nu va avea parte nici măcar de-atâta: să se năruie dintr-odată."[5]

Întâmplă-se orice. Chiar dacă lui Iuba[6] nu-i va folosi la nimic cunoașterea locurilor ţării lui, nici vitejia oamenilor lui, gata să-și pună capul pentru regele lor, chiar dacă credința celor din Utica va slăbi covârșită de înfrângeri, chiar dacă pe Scipio faima numelui îl va părăsi tocmai în Africa, totuși, Cato s-a îngrijit din vreme să nu sufere nicio înfrângere. „Dar a fost învins." Numără și această înfrângere printre insuccesele lui Cato: va suporta cu același curaj înfrângerea, precum a suportat și căderea la alegerea de pretor. În ziua în care a fost respins, a făcut exerciții pe Câmpul lui Marte. În noaptea în care avea să piară, citea. Socotea că părăsirea preturii sau a vieții e totuna: se convinsese că trebuie să îndure orice s-ar întâmplă. Pentru ce să nu fi suportat cu curaj și netulburat schimbarea regimului republican?

De fapt, ce este la adăpost de primejdia schimbării? Nici pământul, nici cerul, nici această întocmire a lumii, oricât e sub conducerea divinității. Lumea nu va avea mereu această orânduire. Va veni o zi care o va abate din drumul de-acum. Toate vin la vremea hotărâtă: trebuie să se nască, să crească, să piară. Tot ce vedem trecând deasupra noastră, tot ce conviețuiește cu noi și tot ce este așezat parcă pe temeliile cele mai tari se va mistui și se va trece. Toate lucrurile

își au bătrânețea lor. Natura le împinge către același sfârșit, la intervale diferite. Tot ce este nu va mai fi; nu va pieri, ci se va destrăma. Pentru noi, destrămarea este moartea. Dar noi nu vedem decât ce-i în preajma noastră: mintea noastră tâmpă, robită trupului, nu vede mai departe. Altminteri, dacă omul ar ști că viața și moartea, ca totul în lume, trec mereu una în locul alteia, că cele întocmite se risipesc și cele risipite se întocmesc, că în această lucrare se arată arta veșnică a divinității care conduce totul, ar suporta mai curajos sfârșitul său și alor săi.

Prin urmare, după ce va fi străbătut cu mintea toată istoria, va spune, aidoma lui Cato: „Întreg neamul omenesc, cel de acum și cel care va fi, este condamnat la moarte. Toate orașele, pe oriunde înfloresc ele astăzi, făcând fala unor stăpâniri străine, vor fi căutate prin locurile unde-au fost odată, după ce vor fi dispărut în fel și chip. Pe unele le vor dărâma războaiele, pe altele le va pierde lenea și pacea, cele ce duc la amorțire, precum și luxul, prăpădul marilor averi. Revărsarea neașteptată a apelor mării va acoperi toate aceste câmpuri roditoare și prăbușirea unui pământ ce se prăvale le va înghiți deodată în adâncuri. De ce să mă indignez sau să mă plâng că o iau puțin înaintea destinului tuturor lucrurilor?” Un suflet mare să se supună divinității și să suporte fără șovăire ceea ce legea a tot ce există poruncește. El sau trece într-o viață mai bună, spre a trăi mai curat și mai liniștit printre cele divine, sau se va contopi din nou cu natura, fără niciun neajuns pentru dânsul, și se va reîntoarce în marele tot. Așadar, viața frumoasă a lui Cato nu este un bine mai mare decât moartea lui frumoasă, căci virtutea nu crește. Socrate spunea că virtutea este la fel cu adevărul: așa precum acesta nu poate să crească, tot astfel nici virtutea: are măsura ei, este deplină.

Nu trebuie, așadar, să te minunezi că binele este egal cu orice fel de bine, și cel ce rezultă din scopul urmărit, și cel care se arată în împrejurări neprevăzute. Căci dacă vei admite această inegalitate și dacă vei socoti că suportarea curajoasă a torturilor este un bine mai mic, ai s-o socotești apoi și printre cele rele și vei zice că Socrate era nefericit la închisoare, că atunci când Cato își redeschidea rana cu mai mare curaj decât atunci când și-o făcuse era nefericit, și că Regulus, care-și ispășea cuvântul de onoare respectat chiar și față de dușmani, era cel mai nenorocit dintre toți. Și totuși lucrul acesta n-a cutezat să-l spună nimeni, nici măcar vreunul dintre cei mai ticăloșiți oameni: dacă tăgăduiesc că a fost fericit, nu spun că a fost nenorocit.

Filozofii vechii Academii[7] afirmă că cineva este fericit chiar și în mijlocul unor astfel de chinuri, dar nu desăvârșit și deplin fericit. Aceasta nu se poate în niciun chip admite. Dacă cineva nu este fericit, nu a ajuns la binele suprem. Binele suprem nu are niciun fel de treaptă deasupra lui, dacă este însoțit de virtute, dacă aceasta nu scade în fața adversităților, dacă rămâne nevătămată și după schilodirea trupului. Și rămâne, de bună seamă. Mă gândesc la acea virtute

curajoasă și mândră, pe care tot ce o izbește o îndârjește. Curajul acesta pe care-l arată uneori tinerii înzestrați cu o fire generoasă, pe care frumusețea unei acțiuni morale îi zguduie, făcându-i să disprețuiască tot ce este al întâmplării, pe acest curaj ți-l va insufla și ți-l va lînțelepciunea. Ea te va convinge că există un singur bine: virtutea. Aceasta nu poate nici să scadă, nici să sporească, așa cum nu se strâmbă rigla cu care se probează o linie dreaptă: orice ai schimba la dânsa este o abatere de la linia dreaptă. Același lucru vom spune și despre virtute: și aceasta este dreaptă, nu admite o îndoitură. Cum poate să fie ceva mai întins decât atunci când este drept de tot? Această virtute judecă despre toate lucrurile; despre ea însă, niciunul. Dacă ea nu poate fi mai dreaptă, nici cele săvârșite de dânsa nu sunt unele mai drepte decât altele, căci este firesc ca ele să-i răspundă exact. Așadar sunt egale.

„Cum așa?” zici tu. „A ședea întins la un banchet și a fi schingiuit e tot una?” Ți se pare de mirare? Miră-te mai degrabă de asta: a ședea la masă e un rău și a fi tras pe butuc e un bine, dacă ospățul ticăloșește, iar schingiuirea cinstește pe cineva. Nu împrejurarea creează binele sau răul, ci virtutea: oriunde apare, totul are aceeași măsură și aceeași valoare. Cel care prețuiește sufletul tuturor după al său îmi scoate acum ochii, pentru că spun că a fi judecător cinstit este un bine egal cu a fi împricinat cinstit, pentru că spun că binele unui ins sărbătorit în triumf este egal cu al altuia dus înaintea carului triumfal, dar sufletește neînvins. Sunt oameni care cred că tot ce ei nu pot face nu există. Ei își dau cu părerea despre virtute după nevolnicia lor. De ce te miri că unora le face bine, ba câteodată chiar plăcere, să fie arși, răniți, uciși, legați la stâlp? Pentru un desfrânat cumpătarea este o pedeapsă, pentru ur leneş efortul e un chin, cel firav se înduioșează de cel care trudește, pentru un trândav străduința este o tortură. Tot așa și noi: la tot ce suntem neputincioși cu toții, zicem că-i greu și de nesuferit, uitând că pentru mulți lipsa vinului sau trezitul dis-de-dimineață este o tortură. Nu-s lucruri grele prin natura lor, ci noi suntem osteniți și vlăguiți.

Despre lucrurile mari trebuie să judeci cu suflet mare. Altminteri, ni se va părea că defectul nostru e defectul lor. Tot astfel, un obiect foarte drept, așezat în apă dă, când îl privești, o imagine curbă sau frântă. Important este nu numai ce vezi, dar și cum vezi. La vederea adevărului, sufletul nostru se înceţoşează. Dă-mi un tânăr neîntinat și viguros sufletește: va spune că mai fericit este omul care poartă pe grumazul său încordat toate poverile nevoilor, înălțându-se deasupra destinului. Nu-i nicio mirare ca cineva să nu fie zguduit, când pretutindeni e liniște. Mirare este când cineva se înalță, atunci când toți sunt doborâți, și când stă în picioare, atunci când toţi zac la pământ. Care este tot răul la o schingiuire și la altele asemenea, pe care le numim nenorociri? Acesta, cred: spiritul se clatină, se încovoaie și se prăbușește. Nimic dintr-acestea nu se poate întâmpla

omului înțelept: stă drept sub orice povară. Nimic nu-l micșorează, nimic din ce trebuie să îndure nu-i e nesuferit. Căci dacă asupră-i cade orice-ar putea să cadă asupra unui om, el nu se plânge: își cunoaște puterile, știe că-i făcut să ducă poveri.

Nu scot pe înțelept din rândul oamenilor și nici nu-i alung durerile, făcându-l un fel de piatră fără simțire. Dimpotrivă, îmi amintesc că este alcătuit din două părți: una este irațională, și aceasta este supusă schilodirii, focului, durerii, alta este rațională, iar aceasta are convingeri neclintite, este neînfricată și neabătută. Este cea în care sălăşluiește supremul bine al omului. Mai înainte ca binele să se împlinească, spiritul se clatină nesigur; după ce însă se desăvârșește, statornicia lui este neclintită. Prin urmare, cel care pornește pe calea virtuții și, practicând-o, se îndreaptă spre culmile ei, chiar dacă, fără a fi ajuns la capăt, este aproape de binele desăvârșit, va da uneori înapoi și va șovăi în încordarea spiritului, fiindcă n-a trecut încă peste nesiguranță, ci e încă pe un povârniş lunecos.

Omul fericit însă, a cărui virtute este desăvârşită, e încântat de sine tocmai când se supune la cele mai grele încercări. El nu numai că suportă, ci îmbrățișează cu drag tot ce altora le este de temut, dacă acesta este prețul datoriei lui morale, și preferă să se spună despre dânsul: „E cu mult mai capabil” decât: „E cu mult mai norocos”.

Ajung acum acolo unde mă cheamă așteptările tale. Ca să nu crezi că virtutea rătăcește în afara lumii acesteia, înțeleptul nostru tremură, plânge, se îngălbenește, căci toate acestea sunt manifestări fizice ale emoțiilor. În ce stă nenorocirea, unde-i adevăratul rău? Desigur, dacă aceste emoții înjosesc sufletul, dacă-l silesc să se recunoască robul lor, dacă îl fac să se căiască. Într-adevăr, înțeleptul învinge prin virtute soarta. Mulți însă dintre cei care se dedică înțelepciunii sunt înspăimântați uneori de cele mai ușoare amenințări. Dar aici e o greșeală a noastră, care pretindem unui începător ceea ce pretindem unui înțelept. Deocamdată numai îmi recomand ceea ce prețuiesc, dar eu nu sunt pe deplin convins. Și chiar dacă aş fi convins, n-aș avea pregătirea și experiența ca să pot întâmpina toate împrejurările. Precum lâna prinde unele culori dintr-odată, iar de altele nu se îmbibă decât dacă-i lăsată mult în apă și-i fiartă, tot așa spiritul nostru se deprinde dintr-odată cu unele învățături; înțelepciunea însă, dacă nu ne pătrunde adânc și dacă nu se așază cu încetul, dacă nu dă altă culoare spiritului nostru, ci numai îl stropește, nu reușește nimic din tot ce promitea. Repede și în câteva cuvinte se poate spune doar atât: „Singurul bun este virtutea, nu există bine fără virtute, virtutea sălăşluiește în cea mai bună parte din noi, adică în cea rațională”. Dar ce este această virtute? – Judecata dreaptă și nestrămutată. De la dânsa vin îndemnurile spiritului. Ea este aceea care duce la limpezirea tuturor

părerilor care pun în mișcare spiritul. Drept urmare a acestei judecăți, putem socoti ca bune și egale între ele toate acțiunile care vin în atingere cu virtutea.

Bunurile trupului sunt bunuri numai pentru trup, dar nu sunt bunuri în întregime. Un oarecare preț au ele, ce-i drept, dar n-au nicio demnitate. Între ele sunt mari diferențe: unele sunt mai mari, altele mai mici. Trebuie să mărturisim că mari diferențe există și între cei care tind spre înțelepciune: unul ajunge doar să îndrăznească a-și ridica privirile asupra măririlor, dar pentru puțin timp, căci, orbit de marea lor strălucire, își pleacă ochii; altul le poate numai înfrunta cu privirea, dacă n-a ajuns la desăvârșire și dacă n-are deplină încredere într-însul. Tot ce este nedesăvârșit este firesc să fie schimbător: uneori pornește înainte, alteori alunecă la vale sau se prăvălește. Toți cei care nu vor stărui să meargă și să se sforțeze se vor prăvăli. Dacă zelul și obișnuita încordare slăbește cât de puțin, se duc la vale. Nimeni nu poate s-o pornească din nou de unde rămăsese.

Să ne străduim deci și să stăruim. Mai mult decât am izbândit ne așteaptă; dar succesul în mare parte stă în voința de a învinge. Îmi dau seama de acest lucru: voiesc, și voiesc din tot sufletul. Văd că și tu ai aceeași dorință și că te îndrepți cu același avânt spre tot ce-i mai frumos. Să ne grăbim. Numai așa viața este o binefacere. Altminteri, este pierdere de vreme, într-adevăr nemernic de rușinoasă, a celor ce înoată în josnicii. Să facem așa ca tot timpul să fie al nostru. Dar el nu va fi dacă noi nu vom începe mai întâi să fim ai noștri. Când vom ajunge oare să disprețuim și soarta bună, și pe cea rea? Când vom ajunge să strigăm tuturor patimilor înăbușite și puse sub călcâiul nostru: „Am învins”? Întrebi pe cine am învins? Nici pe perși, nici pe mezii îndepărtați, nici popoarele războinice de dincolo de daci, ci lăcomia, ambiția, frica de moarte, care au învins pe învingătorii neamurilor. Cu bine.

1) Cato de Utica a suportat liniștit căderea lui la alegerea ca pretor în anul 56 î.Cr.: în acea zi se jucă cu mingea pe Câmpul lui Marte.

2) De fapt, Cato nu a fost prezent la lupta de la Pharsalus.

3) Q. Metellus Pius Scipio este socrul lui Pompei. A fost comandantul trupelor pompeiene la Thapsus.

4) Pompei, pe care Cato îl urmase în Grecia, a fost învins de Caesar la Pharsalus în anul 48 î.Cr.

5) Aluzie la luptele lui Caesar cu restul armatelor pompeiene la Thapsus lângă Utica și la Munda în Hispania.

6) Iuba, regele Numidiei, trecuse de partea lui Pompei. Fu înfrânt la Thapsus.

7) Filozofii platonicieni. După întoarcerea dintr-o călătorie, Platon cumpără, cam prin anul 387 î.Cr., o grădină în dumbrava Akádemos, aproape de

porțile orașului Atena. Acolo se afla școala pe care a fondat-o și a condus-o până la moarte (347 î.Cr.), timp de 40 de ani. Urmaşii la conducerea școlii și adepţii lor nu au reușit să mențină nivelul pe care ea îl avusese în timpul lui Platon. Academia cunoscu o înviorare în secolele III și II î.Cr., în timpul așa-numitei Academii de Mijloc și a Noii Academii, spre deosebire de prima perioadă numită Vechea Academie.

72. Să părăsim totul spre a îmbrățișa filozofia

Aveam limpede în minte ceea ce mă întrebi, căci e un lucru pe care l-am știut foarte bine; dar de multă vreme nu mi-am mai pus la încercare memoria și de aceea cu greu mă mai ascultă. Așa cum se întâmplă cu foile unor cărți care se lipesc de mult ce zac neatinse, tot astfel văd că se întâmplă și cu mine: trebuie să-mi răscolesc mintea și să iau la scuturat tot ce-am adunat într-însa ca să-mi fie la-ndemână de câte ori am nevoie. De aceea să amânăm deocamdată discuția, căci ne-ar cere multă oboseală și multă strădanie. De îndată însă ce voi socoti că mă pot opri mai mult asupra ei, voi reveni. Sunt lucruri pe care le-ai putea scrie și într-o brișcă: altele cer o sofa, liniște, singurătate. Totuși, chiar și în zilele în care suntem prinși de treburi, să facem câte ceva; și în toate zilele, căci treburile vin mereu unele după altele: noi singuri le semănăm și dintr-una răsar mai multe. Apoi ne punem singuri termene, zicând: „De îndată ce voi sfârși cu asta, am să mă pun pe lucru din toată inima”, sau: „Dacă voi aranja chestiunea asta plictisitoare, am să mă pun pe treabă”. De filozofie să ne ocupăm nu când n-avem altceva de făcut. Trebuie să dăm la o parte orice treburi și să ne dedicăm ei: dacă ne-am strădui din copilărie și până la adânci bătrânețe, tot n-ar fi de ajuns. Că nu ne ocupăm deloc de filozofie sau că ne ocupăm cu întreruperi nu-i mare deosebire, căci ea nu rămâne acolo unde ne întrerupem; ca și resorturile care scapă de îndată ce încordarea încetează, ea se întoarce la locul de pornire.

Trebuie să rezistăm treburilor și să nu le sporim, ci să le înlăturăm. Nu există timp nepotrivit pentru acest studiu binefăcător. Mulți însă nu studiază, prinși de treburi pentru a căror dezlegare ar trebui tocmai să studieze. „Se întâmplă totdeauna ceva care te împiedică.” Pe omul al cărui suflet este voios și sprinten la orice treabă nu-l împiedică. La cei nedesăvârșiți voioșia se mai întrerupe uneori. Mulțumirea înțeleptului este însă continuă, nu-i întreruptă de nicio pricină, de nicio întâmplare. El este mereu și pretutindeni liniștit, căci nu atârnă de altul și nu așteaptă bunul-plac al norocului sau al omului. Fericirea lui este lăuntrică. Dacă ar veni din afară, înseamnă că l-ar putea părăsi. Nu, izvorăşte dintr-însul. Uneori se ivește câte ceva din afară, care-i aduce aminte că e muritor, dar acesta e un lucru neînsemnat și-i zgârie doar pielea la suprafață. Îl ajunge şi pe el, repet, câte o neplăcere, dar binele lui cel mare este neclintit. Sunt neplăceri ce vin din afară, ca spuzeala și bubulițele pe un corp robust și falnic, dar nu vreun rău lăuntric. Deosebirea dintre un om a cărui înțelepciune este desăvârșită și altul care tinde spre înțelepciune este aceeași ca între omul sănătos și cel care iese dintr-o boală lungă și grea, pentru care o ușoară îmbunătățire trece drept însănătoșire: dacă nu se îngrijește, starea lui se înrăutățește pe dată și cade din nou în boală. Înțeleptul nu poate cădea din nou, și nici să cadă vreodată.

Sănătatea trupească este trecătoare. Chiar dacă doctorul ți-o restabilește, nu ți-o garantează: trezit din somn, el vine adeseori la cel care-l chemase și alte dăți. Sufletul se însănătoșește deodată în întregime. Am să-ți spun ce înțeleg prin „sănătos”: este sănătos dacă este mulțumit de sine, dacă este încrezător în sine, dacă e convins că toate dorințele muritorilor, toate binefacerile făcute sau cerute nu au nicio importanţă pentru fericirea vieții. Cui i se poate adăuga ceva nu e desăvârșit; cui i se poate lua ceva nu este perpetuu; cel a cărui bucurie este perpetuă, acela are parte de mulțumirea deplină. Toate lucrurile la care lumea cască gura curg încolo și încoace. Soarta nu dă nimic în deplină proprietate. Dar și aceste bunuri întâmplătoare ne fac plăcere numai când rațiunea le stăpânește și le rânduiește: tot ea este cea care apreciază și bunurile din afară, de care cei ce abuzează din lăcomie își fac rău.

Attalus se folosea adesea de această comparație: „Văzut-ai vreodată un câine care caută să apuce, stând cu gura căscată, o bucată de pâine sau de carne aruncată de stăpânul său? Tot ce primește înghite nemestecat, dintr-odată, și stă mereu cu gura căscată, doar de-o mai fi ceva. Așa și noi: stăm în așteptare și tot ce soarta ne azvârle înghițim pe dată, fără nicio plăcere, aținându-ne nemişcați la altă pradă”. Unui înțelept aceasta nu i se întâmplă: el este sătul. Chiar dacă întâmplarea îi scoate în cale vreun lucru, el îl primește liniștit și-l pune deoparte. Bucuria de care are parte este fără seamăn, fără încetare, proprie. Unii oameni au bunăvoinţă, sunt în progres, dar mai au mult până să ajungă la desăvârșire; alții acum urcă, acum coboară, acum se ridică în slava cerului, acum se prăbușesc la pământ. Proștii și nepricepuții nu au nicio limită în zorul lor și cad în același haos al lui Epicur, în vidul fără margini.[1] Mai este și o a treia categorie, a celor care sunt cât pe ce să ajungă la înțelepciune, deși n-au atins-o totuși, dar o văd și sunt la un pas de ea. Aceștia nu mai sunt bătuți de valuri, nici măcar mânați la întâmplare: nu sunt pe țărm, dar sunt în port. Așadar, cum între cei mai înaintați și cei mai înapoiați sunt deosebiri atât de mari, și cum cei de la mijloc au și ei răsplata lor, dar în același timp sunt și-n mare primejdie de a aluneca spre tot ce-i mai rău, nu trebuie să ne lăsăm prinși de treburi: să le-alungăm. De îndată ce pătrund, aduc și pe altele în locul lor. Să ne opunem de la intrare. E mai bine să le pui stavilă de la început decât să le alungi mai târziu. Cu bine.

1) Natura este constituită după epicurei din materie și vid.

73. Filozofii sunt pe nedrept acuzați că nu sunt buni cetățeni

Cred că greșesc cei ce socot că adepţii credincioși ai filozofiei sunt oameni încăpățânați, îndărătnici și disprețuitori ai magistraților, regilor și ai tuturor celor care administrează treburile publice. Dimpotrivă: nu le sunt alții mai recunoscători, căci niciunora nu li se face un serviciu mai mare ca acestora, cărora li se îngăduie să se bucure în liniște de viața lor retrasă. Prin urmare, cei cărora liniștea publică le permite în bună măsură să-și urmărească scopul vieții morale, e firesc să respecte pe autorul acestei binefaceri ca și pe un părinte, firește cu mult mai mult decât acei agitați, aflați în miezul treburilor, care datorează multe, dar pun și multe pe seama conducătorilor și pe care nicio dărnicie nu-i poate îndestula, cât să le sature poftele, care cresc pe măsură ce se împlinesc. Cine însă se gândește la ce va căpăta uită ce-a căpătat. Neajunsul cel mai mare al poftelor este nerecunoștința. Adaugă acum că niciunul dintre cei care participă la viaţa publică nu privește la cei pe care îi întrece, ci la cei care-l întrec pe el. Plăcerea de a vedea în urma lui mulți inși nu-i atât de mare ca durerea de a vedea pe vreunul înaintea lui. Orice ambiție are acest păcat: nu privește în urmă. Și nu numai ambiția este fără astâmpăr, ci orice poftă, fiindcă, de îndată ce sfârșește, începe din nou.

Dar omul neîntinat și pur, care părăsește și senat, și for, și orice slujbă publică pentru a trăi retras, dedicându-se unor lucruri mai înalte, iubește pe cei datorită cărora poate face nestingherit acest lucru, și numai el le poartă recunoștință dezinteresată, știind cât de mult le datorează, chiar dacă ei n-o știu. Așa cum își venerează și respectă învățătorii, care l-au ajutat să scape de rătăcire, tot așa și pe aceia sub a căror oblăduire cultivă nobilele lui îndeletniciri. „Dar un rege ia sub protecția lui și pe alții.” Cine-o tăgăduiește? Dar precum, dintre cei care au avut parte de aceeași mare liniște, mai îndatorați lui Neptun se cred cei care au transportat pe-o astfel de mare mai multe și mai de preț mărfuri, negustorul își înalță mai din inimă ruga decât un simplu călător, iar dintre negustori, cel care-a transportat mirodenii, purpură și altele ce cântăresc valoarea lor în aur e mai recunoscător decât cel care a adus mărfuri fără valoare, care au servit ca lest navei în furtună, tot astfel, binefacerea acestei păci, care se revarsă asupra tuturor, se pogoară mai adânc asupra celor care se folosesc bine de ea. Căci sunt mulți cetăţeni de vază pentru care pacea este mai obositoare decât războiul. Oare crezi că se simt la fel de îndatorați față de această liniște cei care și-o strică pe beții, pe dezmăț și pe alte ticăloșii, care în timp de război ar trebui să înceteze, vrând-nevrând? Afară doar dacă socotești că înțeleptul este atât de

nedrept, încât nu se simte anume îndatorat pentru bunurile comune. Soarelui și Lunii îi sunt foarte îndatorat, și doar nu răsar numai pentru mine. Anului, precum și divinității care îl mână, mă simt anume îndatorat, deși nu și-a descris orbita de hatârul meu. Lăcomia prostească a oamenilor distinge posesiunea de proprietate și nu consideră că tot ce este public este și al lor. Înțeleptul, dimpotrivă, nu socotește ca al său nimic altceva mai mult ca lucrul din care se împărtășește împreună cu tot neamul omenesc.

De fapt, toate aceste bunuri nu ar fi comune, dacă n-ar reveni fiecărui om o parte dintr-însele. Tot ce este în oricât de mică măsură comun creează o întovărășire.

Mai adaugă și că marile și adevăratele bunuri nu se pot împărți astfel încât fiecăruia să-i revină câte o părticică: fiecare are parte de ele în întregimea lor. La o distribuție populară fiecare om primește atâta cât s-a hotărât de cap; la un banchet public, mâncarea, carnea și tot ce capătă cineva se împarte în părți egale; dimpotrivă, aceste bunuri indivizibile, pacea și libertatea, aparțin în întregime tot pe atâta tuturor, cât și fiecăruia în parte. De aceea înțeleptul se gândește cui se datorează aceste foloase și binefaceri, cui îi datorează faptul că nu-i chemat la arme, la facerea străjilor, la apărarea zidurilor, la plata feluritelor dări de război, și aduce mulțumiri conducătorilor lui. Filozofia îl învață în primul rând să recunoască cum trebuie binefacerile și să le răsplătească cum trebuie. Iar uneori răsplata este tocmai recunoașterea lor. El va mărturisi, așadar, că e foarte îndatorat aceluia prin grija și înțelepciunea căruia are parte de toată tihna, de libera folosință a timpului său, de o liniște netulburată de treburile obștești:

„Doar un zeu îmi dete mie liniştea, o, Melibee,
Eu pe dânsul totdeauna ca un zeu l-oi socoti.”[1]

Dacă și liniștea unor oameni pentru care darul cel mai mare pe care cineva li-l putea face este ca: „vacile pe-aici să pască el îmi dete învoire/ Și să cânt ce-mi place mie dintr-o trestie subțire”, dacă și acea liniște, zic, datorează mult celui ce le-a hărăzit-o, cu cât mai vrednică de cinste nu-i pacea aceasta a noastră, de care ne bucurăm printre zei și care ne face ca niște zei?

Da, Luciliu, te chem la ceruri pe drumul cel mai scurt. Sextius spunea adesea că „Jupiter nu are mai multă putere decât un om virtuos”. Jupiter are de dat oamenilor mai multe lucruri, dar dintre doi oameni virtuoși mai bun nu este cel care este mai avut, precum dintre doi cârmaci, care știu la fel de bine să conducă o corabie, nu vei spune că cel mai bun este acela a cărui corabie este mai arătoasă. Prin ce întrece Jupiter pe omul virtuos? Virtutea lui are o durată mai lungă. Înțeleptul însă nu se socotește cu nimic mai prejos, pentru că virtuțile lui sunt reduse la o durată mai scurtă. Așa precum, dintre doi înțelepți, unul care moare bătrân nu este mai înțelept decât celălalt a cărui virtute a ajuns la

desăvârșire în mai puțini ani, tot astfel divinitatea nu întrece pe înțelept în fericire, chiar dacă îl întrece în durată. O virtute nu este mai mare, fiindcă durează mai mult. Jupiter este stăpânul tuturor lucrurilor, dar el le-a dat desigur în stăpânirea altora. Pentru el nu și-a păstrat decât folosința lor, care este și cauza folosirii lor de către toți oamenii. Înțeleptul privește și disprețuiește ceea ce au alții tot atât de liniștit ca și Jupiter, și este cu atât mai încântat de sine, cu cât Jupiter nu poate, pe când înțeleptul nu vrea, să se folosească de acele bunuri.

Să avem deci încredere în Sextius, care ne arată calea cea mai frumoasă, strigându-ne: „Pe-aici ajungi la astre!”[2] Pe-aici, dar pe calea cumpătării, pe calea chibzuinței, pe calea curajului. Zeii nu sunt trufași, nu sunt invidioși: te cheamă la ei și întind mâna celor care urcă spre dânșii. Te miri că omul se duce spre zei? De fapt, divinitatea vine spre om, ba mai mult și mai nemijlocit, pătrunde în om. Nu există înțelepciune fără ajutorul divinității. În trupurile oamenilor se află răspândite semințe divine: dacă au parte de un grădinar bun, răsar după cum le e neamul și se fac la fel cu cele din care purced; dacă au parte de un grădinar rău, dacă dau de un pământ sterp sau mlăștinos, atunci mor și, în loc să rodească, îngrasă pământul. Cu bine.

1) Vergiliu, Bucolice 1, 6–7 (trad. T. Naum). Sunt cuvintele prin care, sub chipul păstorului Tityrus, Vergiliu arată lui Octavian recunoștința pentru restituirea ogorului părintesc.

2) Vergiliu, Eneida IX, 641: sic itur ad astra (trad. G. Coşbuc).

74. Nu există alt bine decât ceea ce este moral

Scrisoarea ta m-a bucurat și m-a trezit din amorţeală. Ba mi-a înviorat și memoria care e încă greoaie și înceată. De ce oare, Luciliu, să nu crezi că mijlocul cel mai bun de a ajunge la fericirea vieții este această convingere că „singurul bine este virtutea”? Cine vede binele în altceva ajunge în stăpânirea sorții, ascultă de bunul-plac al altuia. Cel care însă îngrădește virtutea la ceea ce este moral își găsește fericirea înăuntrul lui. Unul e îndurerat de pierderea copiilor, altul e îngrijorat de boala lor, altul e abătut de ticăloșiile lor și de rușinea suferită. Pe unul ai să-l vezi chinuit de dragoste pentru nevasta altuia, pe altul pentru a lui. Unul se topește de rușinea unei înfrângeri în alegeri, pe altul îl chinuie măririle. Gloata mare a nenorociților de toate neamurile o formează însă cei chinuiți de așteptarea morții, care-i pândește din toate părțile: nu e loc de unde să nu apară. De aceea, asemenea celor ce se află într-un ținut duşman, trebuie să ne rotim ochii când într-o parte, când într-alta și să întoarcem capul la cel mai mic zgomot. Dacă nu vom alunga din piept această teamă, vom trăi cu frica-n sân. Vei întâlni oameni izgoniți în exil sau alungați din averile lor. Vei întâlni oameni e forma cea mai grea a mizeriei – suferind lipsuri în mijlocul bogățiilor. Vei întâlni naufragiați, sau asemenea unor naufragiați, pe care valurile mâniei sau urii mulțimii – armă aducătoare de moarte pentru cei aleși – îi răstoarnă când nici nu se gândeau sau nu se temeau, ca o furtună care se dezlănțuie uneori tocmai când te-ncrezi mai mult în seninul cerului, sau ca un fulger neașteptat la căderea căruia tot ce-i în jur se cutremură. Căci, așa cum atunci când trăsnește, ceea ce se află pe-aproape încremenește ca trăsnit, tot astfel când vine o nenorocire, ea izbeşte pe unul singur, dar teama îi cuprinde pe toți și, fiindcă ar fi putut fi izbiți, se îngrozesc de parcă ar fi fost cu adevărat. Precum păsările se sperie numai ce-aud o praștie goală, tot așa și noi ne zbuciumăm nu numai la o lovitură a sorții, ci la orice zvon al ei.

Prin urmare, nu poate fi fericit omul care se lasă în seama părerilor, căci fericit înseamnă netemător, iar viața în nesiguranță e o pacoste. Cel care se bizuie pe ce-i întâmplător își creează prilejuri nenumărate și nesfârșite de tulburare. Pentru cine caută liniștea, singura cale este să disprețuiască cele din afara lui și să se mulțumească cu virtutea. Căci cine crede că există ceva mai bun decât virtutea sau vreun alt bine în afară de dânsa, acela întinde poala la tot ce-azvârle soarta și așteaptă neliniștit să-i cadă ceva. Pune-ți în fața minții această imagine: soarta dă serbări și azvârle acestei gloate de muritori ranguri, bogății, strălucire. Unele dintr-acestea se sfâșie în mâinile celor care trag de ele, altele se împart cu tovarăși înșelători, altele se dobândesc cu schilodirea celor care le prind. Unii, care se zbat, mai prind câte ceva, alții, fiindcă se reped la multe, nu

apucă nimic sau, trăgând vârtos, le scapă din mâini. Nimeni însă, oricât de norocos ar fi la pradă, nu se bucură de ce-a apucat mai mult de o zi. De aceea înțelepții, de îndată ce văd că se aduc micile daruri, fug din teatru[1], știind că fleacurile astea costă foarte scump. Nimeni nu tabără asupra cuiva care se dă în lături și nimeni nu izbește pe cel ce se retrage: încăierare e numai în jurul câștigului. Așa se întâmplă și cu cele pe care soarta le-azvârle asupra noastră: ne înfierbântăm, nenorociți ce suntem, ne îmbulzim, am vrea s-avem mai multe mâini, ne aținem când într-o parte, când într-alta, ne pare că soarta ne aruncă prea încet tot ce ne ațâță poftele, că ceea ce toți așteaptă ajunge doar la câțiva. Stăm gata să o luăm înaintea celor care cad, suntem fericiți când prindem ceva sau când alţii se reped în gol, înșelați de o speranță deșartă. Plătim cu multă suferință o pradă ieftină sau suntem amăgiți. Să ne retragem, așadar, din acest joc și să lăsăm loc liber celor care caută pradă. Privească ei aceste bunuri, ce le-atârnă deasupra capului; atârne ei de dânsele.

Cine-și propune să fie fericit, acela trebuie să creadă că există un singur bine: ceea ce este moral. Căci dacă el crede că există un altul, mai întâi are o greșită părere despre providență, fiindcă multe suferințe cad asupra unor oameni nevinovați și fiindcă tot ce ea ne hărăzește e scurt și neînsemnat în comparație cu durata întregului univers. Din această plângere a noastră rezultă că înțelegem greșit divinitatea și că-i suntem nerecunoscători. Ne plângem că n-avem totdeauna parte de bunurile ei, că ele sunt puține, nesigure și trecătoare. Urmarea e că nu voim nici să trăim, nici să murim: urâm viața, dar ne temem de moarte. Orice hotărâre se clatină, nicio fericire nu ne poate îndestula. Cauza este că n-am ajuns la acel bine nemăsurat și de nedepășit, la care voința noastră trebuie să se oprească, pentru că dincolo de desăvârșire nu mai e nimic. Mă întrebi de ce virtutea nu știe ce-i lipsa? Pentru că ea se bucură de ce are și nu dorește ceea ce nu are. Cât îi este de-ajuns e destul de mult. Dacă nu te unești cu această judecată, nu va mai exista pietate, nu va mai fi bună-credință: cel care ar dori să le cultive ar trebui să îndure multe așa-zise nenorociri și să sacrifice multe dintre „bunurile” noastre dragi. Piere astfel curajul, care este dator să se primejduiască, piere generozitatea, care nu se poate arăta decât dispreţuind ca lucruri fără de preț tot ce mulțimea prețuiește mai mult, piere recunoștința, și plata recunoștinței e socotită ca un chin, dacă credem că există ceva mai de preț ca buna-credinţă, dacă nu avem în față desăvârșirea.

Dar, ca să trec mai departe, sau aceste bunuri nu sunt bunuri, sau omul e mai fericit decât divinitatea, fiindcă tot ce noi avem la îndemână ea nu cunoaște: nici desfătările simțurilor, nici ospețele bogate, nici averile, nimic din tot ce macină pe om și-l târăște în josnice plăceri.

Prin urmare, sau trebuie să credem că aceste bunuri lipsesc divinității, sau

tocmai aceasta este dovada că cele ce lipsesc divinității nu sunt bunuri. Mai adaugă că multe dintre aceste pretinse bunuri se găsesc mai din belșug la animale decât la oameni. Acelea mănâncă mai mult, sunt mai neobosite în dragoste, au o putere mai mare și o vigoare statornică: urmează deci că sunt mult mai fericite ca omul. Ele își duc viața departe de ticăloșie și minciună, se bucură de plăceri, pe care și le procură în mai mare număr și mai lesne, netulburate de sfială sau căinţă. Gândește-te dar dacă se poate numi bine ceea ce ar face ca divinitatea să fie mai prejos decât omul. Binele suprem să-l păstrăm pentru viața sufletească. Dacă el trece din ce este mai bun în ființa noastră la ceea ce este mai rău și dacă se aplică la simțuri, care la animalele necuvântătoare sunt mai vii, atunci dispare. Suprema noastră fericire nu poate sta în hoitul nostru.

Adevăratele bunuri, nestricăcioase și veșnice, sunt acelea pe care ni le dă raţiunea și ele nu pot nici să dispară, nici să descrească sau să se micșoreze. Celelalte sunt bunuri părelnice: poartă aceleași nume ca adevăratele bunuri, dar nu au proprietățile acestora. De aceea să le zicem mai bine foloase sau, ca să mă exprim în limba noastră, „profituri”. De altfel, să fim încredințați că ele sunt lucruri în stăpânirea noastră, nu părți din noi: să ni le însușim astfel, încât să nu uităm că sunt în afara noastră. Oricât ni le-am însuși, să le socotim printre lucrurile inferioare și neînsemnate, cu care nimeni n-ar trebui să se fălească. Căci ce este oare mai nesăbuit decât ca un om să se încânte de un lucru pe care nu el l-a făcut? Toate aceste bunuri să ni se alăture, nu să se lipească de noi, așa încât, dacă ni s-ar lua, să le părăsim fără nicio sfâșiere. Să le folosim, nu să ne fălim cu ele, și să ne folosim cumpătat, ca de niște lucruri lăsate în păstrarea noastră, care vor trece în mâna altora. Oricine le stăpânește fără judecată prea mult nu le are, căci și fericirea, dacă nu-i înfrânată, devine o povară. Dacă ea se încrede în bunurile cele mai trecătoare, în scurtă vreme acestea o părăsesc și chiar dacă n-o părăsesc, o vor zdrobi.

Puțini oameni au putut să coboare lin din înălțimea măririi lor; ceilalți se rostogolesc odată cu bunurile printre care se ridicau și tot ce-i înălțase altădată acum îi strivește. De aceea, e nevoie de înțelepciune, pentru ca ea să pună măsură și cumpătare în fericire, fiindcă neînfrânarea își năruiește singură puterea și împinge spre pieire. Niciun lucru prea mare nu durează, decât atunci când e bine strunit de rațiune. Destinul multor orașe, a căror putere covârșitoare s-a prăbușit în culmea înfloririi, îți arată acest lucru. Tot ce se crease prin virtute s-a năruit prin necumpătare. Să ne apărăm de asemenea primejdii. Dar nu există zid pe care soarta să nu-l poată trece. Să ne fortificăm înăuntrul nostru. Dacă partea aceasta este tare, omul poate fi izbit, dar prins, nu.

Dorești să știi care-i acest mijloc de apărare? Omul să nu se indigneze de nimic din ce i se întâmplă. Să fie convins că tot ce pare că-l izbește este în

legătură cu conservarea universului și face parte din ceea ce asigură mersul și ordinea lumii. Tot ce e pe placul divinității să-i fie pe plac și omului. Să se mândrească totuși că nu poate fi învins, că e mai presus de orice rău, că prin rațiunea sa, mai puternică decât orice, el calcă în picioare întâmplarea, durerea, năpasta. Iubește rațiunea! Iubirea ei te va înarma împotriva celor mai grele încercări. Pe fiare dragostea pentru puii lor le face să se arunce în țepușele vânătorilor: pornirea lor oarbă le face neîmblânzite. Setea de glorie împinge uneori chiar sufletele tinere la nesocotirea sabiei și a focului. Pe alții numai chipul și umbra virtuții îi împinge la o moarte de bunăvoie. Cu cât rațiunea este mai puternică decât toate aceste pricini, cu cât ea este mai statornică, cu atât se va arăta mai dârză în fața temerilor și a primejdiilor.

„Atâta vreme – va zice cineva – cât tăgăduiți că există vreun alt fel de bine în afară de ceea ce este moral, nu veți reuși. Acest mijloc de apărare nu vă poate adăposti și scuti de loviturile sorții. Spuneți – nu-i așa? – că a avea copii iubitori, o cetate cu frumoase virtuți, părinți buni, toate acestea sunt bunuri. Dar voi nu puteți privi liniștiți primejduirea acestora, căci asedierea cetății voastre, moartea copiilor, înrobirea părinților vă vor tulbura adânc.”

Am să-ți dau mai întâi răspunsul care se dă de obicei de către ai noștri, apoi am să adaug ceea ce cred eu că trebuie să se răspundă. Cu totul alta este condiția acestor bunuri, care, îndată ce dispar, lasă în locul lor un neajuns: sănătatea zdruncinată se schimbă în boală, stingerea luminii ochilor aduce orbirea, odată cu tăierea vinelor de la picioare nu numai că dispare iuțeala în mers, dar devenim infirmi. Această primejdie nu amenință însă bunurile despre care vorbeam mai înainte. De ce? Dacă pierd un prieten bun nu înseamnă că în locul lui trebuie să sufăr viclenia altuia; dacă îngrop niște copii buni, nu înseamnă că în locul lor voi avea alții ticăloși. În sfârșit, nu-i vorba aici de moartea prietenului sau a copiilor, ci de moartea trupurilor lor. Binele însă nu piere decât într-un singur fel: schimbându-se în rău; dar aceasta este împotriva naturii lui, fiindcă orice virtute și orice lucrare a virtuții rămâne nestricată. Apoi, chiar dacă ne mor prieteni, chiar dacă ne mor copii buni, care răspundeau dorințelor părinților lor, avem mijlocul de a umple golul. Mă întrebi care este acesta? Este virtutea, care-i făcuse buni: aceasta nu îngăduie niciun gol, pune stăpânire pe întreg sufletul, alungă orice regret, își este singură de ajuns, pentru că toate bunurile își trag puterea și obârșia dintr-însa.

Ce importanță are că o apă curgătoare este captată sau abătută din cursul ei, dacă izvorul din care curge este intact? Nu poți spune că viața cuiva căruia-i trăiesc copiii este mai dreaptă decât a celui care i-a pierdut, mai cumpătată, mai înțeleaptă, mai virtuoasă: prin urmare, nici mai bună. Nu numărul mai mare sau mai mic de prieteni face pe cineva mai înțelept sau mai nesăbuit, și deci nici mai

fericit sau mai nenorocit.

„Cum așa? Nu este mai fericit omul înconjurat de-o mulțime de prieteni și de copii?” – Nu, și iată de ce. Binele suprem nu scade și nu sporește, ci rămâne la măsura lui, oricare ar fi împrejurările. Fie că cineva are parte de o bătrânețe lungă, fie că sfârșește mai înainte de-a ajunge bătrân, măsura binelui suprem este aceeași, oricât de diferită ar fi durata vieții. Fie că desenezi un cerc mai mare, fie unul mai mic, diferența stă în aria lor, nu în forma lor; fie că unul se păstrează mai mult, fie că celălalt se șterge pe dată, amestecându-se cu nisipul în care l-ai desenat, amândouă vor fi avut aceeași formă. Ce este drept nu se judecă nici după mărime, nici după număr, nici după durată, nu poate nici spori și nici descrește. Restrânge cât poftești o viață virtuoasă care numără o sută de ani și redu-o la o singură zi: va fi la fel de virtuoasă. Uneori virtutea se exercită pe o suprafață mai mare conduce regate, orașe și provincii, face legi, cultivă prietenii, își împlinește datoriile față de rude și copii. Alteori ea se restrânge la cercul strâmt al vieții unui om sărac, al unui exilat, al unuia singur pe lume. Trecând din înălțimea măririlor la o viață obișnuită, de la strălucirea unui palat la sărăcia unui bordei, de la câmpullarg al activității publice la strâmtorarea unei case sau a unui ungher, virtutea totuși nu este mai mică. Ea este la fel de mare, oricât s-ar retrage în sine, izgonită din toate părțile; își păstrează același puternic și nobil avânt, aceeași perfectă înțelegere a lucrurilor, același nepărtinitor simț de dreptate. Prin urmare, ea este egal de fericită. Această fericire își are un singur temei și el se află numai în suflet; într-însul stă toată statornicia, măreția și liniștea, și aici nu se poate ajunge fără cunoașterea lucrurilor omenești și divine.

Iată acum ce spuneam că aș răspunde eu. Înțeleptul nu se lasă abătut de pierderea copiilor sau a prietenilor lui, căci el suportă moartea lor cu același curaj cu care o așteaptă pe a sa. Așa cum nu se teme de moartea lui, tot așa nu se lasă îndurerat de a acelora. Într-adevăr, virtutea stă în armonia cu sine. Toate lucrările ei sunt în concordanță și în armonie cu dânsa; această concordanță dispare dacă sufletul, care trebuie să se înalțe deasupra lucrurilor, este copleșit de durere sau de mâhnire. Orice zbucium, orice neliniște, orice tânjire în acțiune este ceva nedemn. Virtutea este sigură pe sine, neîncătușată, neînfricată, gata de luptă. „Cum oare? Omul virtuos nu va simți nici măcar o umbră de tulburare? Culoarea feței lui nu se va schimba? Privirea nu i se va tulbura? Trupul nu-i va îngheța?” – și tot așa despre toate celelalte manifestări care iau naștere dintr-un fel de necugetată pornire a naturii noastre, nu din chibzuinţă. Recunosc, dar înțeleptul va fi tot timpul convins că nimic dintr-acestea nu e un rău și că nimic nu trebuie să-l facă a-și pierde judecata sănătoasă. El îndeplinește curajos şi fără preget tot ce trebuie să facă. S-ar putea spune că semnul propriu al nesăbuinței este că face lânced și în silă tot ce face, că mână trupul într-o parte și sufletul

într-alta, că se împarte între mișcările cele mai felurite. Ea este disprețuită tocmai din motivele pentru care se fălește și se admiră și nici măcar lucrurile cu care se fălește nu le face bucuros. Iar dacă se teme de vreun rău, se chinuiește în așteptarea lui, ca și cum s-ar fi întâmplat, și tot ce se teme c-ar putea suferi a și suferit din cauza temerii. Așa cum trupul simte semnele prevestitoare ale slăbiciunii – un fel de moleșeală lâncedă, oboseală care nu se datorește vreunei sforțări, căscat și fiori care străbat prin toate încheieturile –, tot astfel sufletul bolnav se clatină cu mult mai înainte de a fi izbit de necazuri, se chinuiește și se pierde înainte de vreme. Dar este nebunie mai mare decât să te neliniștești de ce are să fie, în loc să-ți păstrezi puterea de a înfrunta chinul?

Să umbli tu însuți după necazuri și să ți le atragi, când cel mai înțelept lucru ar fi, dacă nu le poți alunga, măcar să le amâni? Vrei să te convingi că nimeni nu trebuie să se chinuiască cu ce va fi în viitor? Închipuie-ți că cineva află că peste cincizeci de ani va fi supus la torturi. El nu se poate tulbura decât dacă va sări peste tot acest răstimp și se va chinui cu ce are să fie în secolul următor. La fel se întâmplă și cu sufletele bolnave, cărora le place să se chinuiască și caută pricini de durere, întristându-se de cele trecute și uitate. Și cele trecute, și cele viitoare sunt departe de noi: nu le simțim nici pe unele, nici pe altele. Durerea însă nu se naşte decât din ceea ce simți. Cu bine.

1) Spectatorii aruncau în arenă flori, mici obiecte de artă etc. și-și făceau o distracție din lupta gladiatorilor care și le disputau.

75. Despre filozofie și cei care urcă spre înțelepciune

Te plângi că-ți trimit scrisori mai puțin îngrijite. Dar cine vorbește îngrijit, afară de cel care vrea să se exprime afectat? Precum mi-ar fi vorbirea, dacă am ședea alături sau ne-am plimba, nechinuită și liberă, așa aș vrea să-mi fie și scrisorile: să n-aibă nimic căutat, nimic făcut. Dacă s-ar putea, aș vrea mai bine să-ți arăt decât să-ți spun ce simt. Chiar dacă aș vorbi în public, n-aș bate din picior, n-aș agita brațele, n-aș ridica glasul. Aș lăsa aceste mijloace oratorilor, mulțumindu-mă doar să-ți împărtășesc ideile, pe care nu le-aș împodobi, dar nici nu le-aș înjosi. Aș vrea numai să fii pe deplin convins că spun numai ce gândesc, și nu numai ce gândesc, dar și iubesc. Altfel își sărută cineva iubita și altfel copiii; și totuși, chiar și în îmbrățișarea aceasta atât de curată și de liniștită, se vede bine cât de adâncă e simțirea.

N-aş dori, pe Hercule, ca stilul în care se îmbracă idei atât de înalte să fie sărac și uscat, căci filozofia nu respinge talentul, deși nu se cade să se străduiască prea mult, căutându-și cuvintele. Pe scurt, ținta noastră să fie aceasta: să vorbim așa cum gândim, să gândim așa cum vorbim, vorbirea să fie în concordanță cu viața noastră. Răspunde așteptărilor cineva care este același, fie că-l vezi, fie că-l auzi. Cum este el, cât prețuiește, vom vedea mai târziu; numai să fie om dintr-o bucată. Vorbele noastre să fie nu încântătoare, ci folositoare. Dacă totuși putem vorbi frumos, fără să ne dăm anume silința, dacă avem acest dar și dacă nu ne cere decât o mică sforțare, fie bine-venit. El poate îmbrăca cele mai alese idei, cu condiția să pună în lumină ideile mai mult decât pe sine. Alte discipline se adresează numai inteligenței; aici e vorba de suflet. Niciun bolnav nu umblă după un doctor care poate vorbi frumos, ci după unul care-l poate vindeca. Dacă însă se întâmplă ca acela care te poate vindeca să-ți vorbească îngrijit despre ce ai de făcut, cu atât mai bine. N-ai totuși de ce te felicita când dai de un medic care-i și bun vorbitor. Este ca și cum un bun cârmaci de corabie ar fi pe deasupra și om frumos. Ce-mi tot gâdili urechile, ce mi le încânți? E vorba de altceva: am nevoie de fierul roșu, de cuțit, de înfrânare; pentru aceasta te-am chemat. Trebuie să îngrijești o boală veche, grea și care bântuie peste tot. Ai de lucrat tot atâta cât și un doctor în caz de molimă. Umbli după cuvinte? Fii mulțumit dacă ai vreme să te ocupi de lucruri. Când ai să înveți atâtea? Când ai să-ți întipărești cele ce-ai învățat, ca să nu le poți uita? Gând le vei mai putea pune la probă? Căci nu-i de ajuns, ca în alte științe, să le ții minte: trebuie să le încerci în practică. Fericit este nu cel care are aceste cunoștințe, ci cel care le aplică.

„Cum oare? În fericire nu există trepte coborâtoare? Din înțelepciune cazi deodată în prăpastie?” După părerea mea, nu există, căci chiar cel care se urcă spre dânsa se află totuși în numărul neștiutorilor, deși e la mare distanță de dânșii. Apoi, chiar și între cei care urcă spre înțelepciune sunt mari distanțe. După părerea unora, aceștia se împart în trei clase.

Prima clasă o alcătuiesc cei care nu posedă încă înțelepciunea, dar care au ajuns în apropierea ei. În apropiere înseamnă totuși în afară. Mă întrebi care sunt aceștia? Sunt cei care au scăpat de toate pasiunile și de toate viciile și care au învățat tot ce trebuiau să învețe, dar n-au căpătat încă siguranţa pe care o dă experiența: binele nu le-a devenit încă o deprindere. Ei nu mai pot totuși cădea în păcatele de care s-au izbăvit, căci au ajuns acolo de unde nu mai pot aluneca înapoi, dar acest lucru nu le este încă destul de clar; precum îmi amintesc că-ți scriam într-o scrisoare: „Ei nu știu că știu”[1]. Ajung să se folosească de virtutea lor, dar n-au încă deplină încredere. Unii cuprind în această categorie, despre care am vorbit, pe cei care au scăpat, zic ei, de bolile sufletești, dar nu și de unele porniri, și care stau încă pe un teren lunecos, fiindcă nu este în afara primejdiilor răutății sale decât cel care o alungă cu totul; dar nu o alungă cu totul decât cel care o înlocuiește cu înțelepciunea.

Care este deosebirea dintre bolile sufletești și pornirile sufletești ți-am spus-o adeseori și ți-o amintesc și acum. Bolile sunt vicii învechite și grele, precum sunt lăcomia și ambiția. Acestea înving cu mult mai tare decât altele sufletul și-l chinuiesc fără încetare. Ca să închei repede, boala este o judecată care stăruie în greșeală, ca, de exemplu, a dori cu înfocare ceea ce e foarte puțin de dorit sau, dacă preferi o altă definiție: a urmări cu ardoare ceea ce e puțin de dorit sau nicidecum, ori a pune mare preț pe lucruri de puțin sau de niciun preț. Pornirile sunt îndemnuri sufletești necugetate, momentane și violente. Acestea, dacă sunt dese și neluate în seamă, se transformă în boală, precum un guturai trecător provoacă tuse, iar altul neîntrerupt și învechit, oftică. Așadar, cei mai înaintați pe drumul înțelepciunii sunt în afara bolilor, dar au încă porniri, deși sunt cei mai aproape de desăvârșire.

A doua categorie o formează cei care au scăpat de cele mai mari vicii și porniri sufletești, dar nu sunt încă în deplină siguranță, căci pot cădea din nou într-însele.

A treia categorie este în afara multor și mari vicii, dar nu a tuturor. Unii scapă de lăcomie, dar sunt încă cuprinși de mânie; nu mai sunt munciți de poftele trupului, dar îi muncește încă ambiția; nu mai au dorințe, dar au încă temeri; și chiar în fața temerilor uneori se țin tari, alteori se dau bătuți: disprețuiesc moartea, dar se tem de durere. Să stăruim puțin la această categorie. N-ar fi prea rău dacă am fi primiți printre cei care o compun. Ca să intrăm în

categoria a doua, ar fi nevoie de multe daruri naturale și de o continuă încordare la studiu. Dar nici aceasta nu-i de disprețuit. Gândește-te câte ticăloșii vezi în jurul tău, observă că nu-i nelegiuire care să nu-și aibă exemplul, cât de mult crește pe fiecare zi nemernicia, câtă păcătoșenie e în viaţa publică şi particulară şi vei înțelege că vom fi destul de câștigați dacă nu ne numărăm printre cei mai răi.

„Dar eu cred că aș putea să fiu într-o categorie mai bună”, zici tu. Asta aș dori-o și eu pentru amândoi, dar de promis nu ți-aș putea promite. Suntem mai dinainte prinși. Tindem spre virtute, zbătându-ne între vicii. Mi-e rușine s-o spun, dar cultivăm virtutea atâta timp cât n-avem altceva de făcut. Ce frumoasă răsplată te-ar aștepta dacă am rupe-o cu treburile noastre și cu aceste îndărătnice păcate! N-am mai fi mânați de pofte sau de temeri. Nechinuiţi de groază, neîntinați de plăceri, n-am mai avea spaimă nici de moarte, nici de zei: am ști că moartea nu este un rău, că zeii nu sunt răi. Cel ce face rău altuia și cel care-l îndură sunt la fel de nevolnici: desăvârșirea nu cunoaște împilare. Dacă vom scăpa vreodată din această mlaştină și vom urca spre înălțimile cerului, ne-așteaptă acolo liniștea sufletească și, odată cu sfârșitul rătăcirilor, libertatea desăvârșită. Mă întrebi ce înseamnă aceasta? Înseamnă a nu te teme nici de oameni, nici de zei, a nu dori ce-i rău și ce-i prea mult, a avea asupră-ți stăpânire deplină. Neprețuit lucru e să fii al tău! Cu bine.

1) În scrisoarea a LXXI-a.

76. Dovezi că nu este bine decât ceea ce este moral

Îmi declari că rupi prietenia cu mine, dacă nu vei ști tot ce fac zi de zi. Ca să vezi cât de sincer sunt cu tine, am să mă supun și la asta. Audiez un filozof și, iată, e a cincea zi de când mă duc la lecțiile lui și-l ascult vorbind de la ora două după-amiază înainte. „Ești și la vârstă potrivită”, zici tu. De ce nu? Căci ce e oare mai stupid decât să nu înveți, fiindcă mult timp n-ai mai învățat? „Cum oare? Să fac la fel cu eleganții și cu tinerii?” E bine de mine, dacă numai asta nu se potrivește cu bătrânețea mea. Școala aceasta primește oameni de toate vârstele. „Să îmbătrânim oare, ca să imităm pe cei tineri?” La teatru mă duc, foindu-mă în toate părțile, și nu e partidă de gladiatori fără mine, și la un filozof să-mi fie rușine să mă duc? Trebuie să înveți atâta timp cât nu știi și, dacă dai crezare proverbului, atâta timp cât trăiești. Aceasta nu se potrivește nicăieri mai bine ca aici: trebuie să înveți cum să trăiești, atâta vreme cât trăiești. Acolo eu totuși învăț câte ceva și pe alții. Mă întrebi ce-i învăț? Îi învăț că și un bătrân trebuie să învețe. Dar ori de câte ori intru în școală, mi-e rușine de spița omenească. Știi că, pentru a ajunge la casa lui Metronax[1], trebuie să treci pe lângă teatrul napolitan. Acela, ce-i drept, este înțesat: se decernează, cu o pasiune fără margini, titlul de cel mai bun flautist; pe deasupra, un trompetist grec și un crainic adună multă lume în jurul lor. Acolo însă unde se caută omul virtuos, acolo unde se învață ce este omul virtuos, foarte puțini asistă și ei par celor mai mulți că n-au altceva mai bun de făcut: lumea le zice oameni de nimic, nişte pierde-vară. Batjocura asta poate să cadă și asupra mea: trebuie să asculți senin bârfelile proștilor și, dacă ai pornit pe calea virtuții, trebuie să disprețuiești chiar şi disprețul.

Pornește la drum, Luciliu, și grăbește-te, ca să nu ți se întâmple și ție ca și mie: să înveți la bătrânețe. Și grăbește-te cu atât mai mult, cu cât nu-i multă vreme de când te-ai apucat de-un lucru pe care de-abia la bătrânețe îl poți cunoaște bine.[2] „Cât voi progresa?” zici tu. Cât te vei sili. Ce mai aștepți? Nimeni nu ajunge la înțelepciune din întâmplare. Banii îți vor veni de la sine, mărirea ți se va oferi, puterea și demnitățile poate vor cădea peste capul tău, virtutea nu va da peste tine din întâmplare. Nu-i mică oboseala și nu-i neînsemnat efortul prin care o cunoști. Dar merită să te străduiești, când printr-însa devii stăpânul tuturor bunurilor. Căci există un singur bun, și acesta este virtutea. În tot ce e pe placul lumii n-ai să găsești nimic adevărat, nimic statornic.

De ce unicul bun este virtutea? Ţi-o voi spune, fiindcă, după părerea ta, în scrisoarea precedentă n-am izbutit s-o fac decât puțin și fiindcă, socoți tu, mai

mult ți-am lăudat acest lucru decât l-am dovedit. Voi rezuma pe scurt ceea ce am spus. Toate lucrurile își au temeiul existenței într-o calitate proprie lor. Prețuim vița-de-vie după rodnicia ei şi după buchetul vinului; pe cerb, după iuțeala lui. La vitele de povară întrebi cât de tare li-e spinarea, fiindcă singurul lor rol este să poarte poveri. La câini cea dintâi calitate e finețea mirosului, dacă trebuie să caute sălbăticiunile, iuțeala, dacă trebuie să le gonească din urmă, curajul, dacă trebuie să le sfâșie sau să le prindă. Peste tot, lucrul cel mai bun trebuie să fie acela pentru care cineva e făcut și prin care este luat în seamă.

La om, care este lucrul cel mai bun? Rațiunea. Printr-însa el este superior celorlalte viețuitoare, printr-însa vine îndată după zei. Așadar, rațiunea desăvârșită este binele propriu omului; celelalte însușiri îi sunt comune cu animalele și cu plantele. Este puternic? Dar și leii sunt. Este frumos? Dar și păunii sunt. Este iute? Dar și caii sunt. Nu mai spun că în aceste însușiri toți îl depășesc. Dar nu mă interesează ce însușire are el în cel mai înalt grad, ci care e însușirea proprie lui. Are trup? Dar îl au și copacii. Are un impuls și o mișcare voluntară? O au și fiarele, o au și viermii. Are glas? Cu cât nu-i mai puternic cel al câinilor, mai ascuțit cel al vulturilor, mai profund cel al taurilor, mai dulce și mai mlădios cel al privighetorii!

Ce este propriu omului? Rațiunea. Această raţiune, dreaptă și desăvârșită, face întreaga fericire a omului. Prin urmare, dacă orice lucru este demn de laudă, atunci când își desăvârșește calitatea proprie și ajunge până la limita impusă de natura sa, și dacă însușirea proprie omului este rațiunea, el este demn de laudă și atinge limita impusă lui de către natură dacă-și desăvârșește rațiunea. Această raţiune desăvârșită se numește virtute și ea este totuna cu valoarea morală. Așadar, singurul bine al omului este acela care este numai al omului. Căci acum noi nu cercetăm ce este binele, ci ce este binele la om. Dacă nimic altceva nu este propriu omului decât rațiunea, aceasta va fi singurul lui bine, dar acest bine trebuie să fie judecat în raport cu alte feluri de bine. Un ticălos va fi, cred, hulit, un om moral va fi, cred, lăudat. Deci la om cea dintâi însușire, și singura proprie, este aceea prin care el dobândește lauda sau hula.

Tu nu te îndoiești că acesta este un bine, dar te îndoiești că este singurul bine. Dacă cineva le-ar avea pe toate celelalte: sănătate, avere, numeroase chipuri de strămoși[3], atriul plin de clienți, dar ar fi în mod evident un imoral, l-ai huli. Dacă iarăși cineva n-ar avea nimic din tot ce-am pomenit, dacă ar fi lipsit de bani, dacă n-ar fi înconjurat de o gloată de clienți, dacă n-ar avea noblețe, niciun șir de moși și de strămoși, dar ar fi în chip evident un om moral, l-ai lăuda. Deci acesta e singurul bine al omului; cine îl are, chiar dacă e lipsit de altele, e demn de laudă; cine nu-l are, chiar dacă le are pe toate celelalte, este condamnat și disprețuit.

Cu oamenii se întâmplă la fel ca și cu lucrurile. Numim o corabie bună nu pe aceea care este pictată în culori bogate, nu pe cea care are un cioc de argint ori de aur[4], nu pe cea al cărei zeu protector este lucrat din fildeș[5], nici pe cea încărcată cu comori și avuții regești, ci pe cea care are stabilitate și soliditate, care nu lasă să treacă apa prin pereții ei, care rezistă la loviturile valurilor, care ascultă de comenzi, care este iute și nu simte bătaia vântului. Numim o sabie bună nu pe cea care are o cingătoare de aur sau o teacă împodobită cu pietre scumpe, ci pe cea al cărei tăiş taie ușor și al cărei vârf străpunge orice pavăză.

La o riglă căutăm nu cât de frumoasă e, ci cât de dreaptă este. La orice lucru prețuim însușirea proprie pentru care ni-l procurăm. Prin urmare și la om nu interesează ce suprafață de pământ cultivă, câți debitori are, câți clienți îl salută, cât e de luxos patul în care doarme, cât e de translucid paharul din care bea, ci cât de virtuos este el. Și este un om virtuos dacă judecata lui este limpede și dreaptă și dacă e adaptată scopului naturii lui. Aceasta se numește virtute, aceasta este valoarea morală și unicul bine omenesc. Căci dacă numai rațiunea desăvârșește pe om, numai rațiunea desăvârșită îl face fericit; dar singurul bine al omului este numai acela prin care el devine fericit.

Numim de asemenea bine tot ce derivă din virtute și este influențat de ea, adică toate acțiunile ei. Virtutea este singurul bine, tocmai fiindcă nu există niciun bine fără de dânsa. Dacă orice bine sălăşluiește în suflet, tot ceea ce întărește, înalță și sporește sufletul este un bine. Dar tocmai virtutea întărește, înalță și sporește sufletul. Căci toate celelalte, care ne ațâță poftele, înjosesc în același timp sufletul și-l împing spre prăpastie; părând că-l înalță, îl îngâmfă și îl fac o jucărie prin marea lor zădărnicie. Așadar, există un singur bine: acela prin care sufletul nostru devine mai bun. Toate acțiunile întregii noastre vieți sunt dictate de părerea noastră despre bine și rău: aceasta conduce rațiunea în a face sau a nu face un lucru. Îți voi explica ce vreau să spun. Omul virtuos va face tot ce va socoti că este moral, chiar dacă aceasta este greu, chiar dacă l-ar păgubi, chiar dacă l-ar primejdui. Și invers, el nu va face o faptă imorală, chiar dacă aceea i-ar aduce avere, plăcere sau putere. Nimic nu-l va abate de la ce este moral, nimic nu-l va atrage spre ce e imoral. Așadar, dacă el va urmări, în toate împrejurările, ce este moral și va evita, în toate împrejurările, ce este imoral și dacă, în orice act al vieții lui, va ține seama de aceste două principii: „Nu există alt bine decât ceea ce este moral și nici alt rău decât ceea ce este imoral", dacă virtutea singură este incoruptibilă și numai ea se menține permanent egală cu sine, atunci singurul bine este virtutea, și ei nu i se poate întâmpla să nu fie binele; e în afară de primejdia oricărei schimbări. Nechibzuința se poate înălța până la înțelepciune, dar înțelepciunea nu coboară din nou până la nechibzuinţă.

Spuneam, dacă cumva îți mai aminteşti, că mulți, duși de o pornire

necugetată, au călcat în picioare lucruri în chip obișnuit dorite sau temute. S-au găsit oameni care și-au pus mâna în foc[6], care în mijlocul torturilor nu conteneau să râdă, care n-au scos o lacrimă la înmormântarea copiilor lor, care au înfruntat neînfricați moartea: iubirea, mânia, cupiditatea le cereau să se primejduiască. Dacă cineva este în stare să facă o sforțare de scurtă durată, pricinuită din cine știe ce imbold, oare nu va fi în stare, cu atât mai mult, să facă același lucru și virtutea, care, acționând nu dintr-o pornire neașteptată, ci în chip uniform, are o forţă constantă? Urmează că ceea ce nesăbuiții disprețuiesc adeseori, iar înțelepții totdeauna, aceasta nu e nici bine, nici rău. Unicul bine este, așadar, virtutea, care-și urmează mândră drumul printre împrejurările fericite ale vieții, ca și printre cele nefericite, dispreţuindu-le și pe unele, și pe celelalte.

Dacă vei admite că există un alt bine în afară de valoarea morală, nu este virtute care să nu fie primejduită, fiindcă niciuna nu va putea fi bine stăpânită dacă privește la ceva din afara ei. O asemenea părere ar sta în contradicție cu rațiunea, din care se nasc virtuțile, și cu adevărul, care nu există fără de rațiune; dar orice părere care e în contradicție cu adevărul e falsă. Trebuie să admiți că omul virtuos este de o desăvârșită pietate față de zei. Așadar, el va suporta cu sufletul senin orice i s-ar întâmpla, știind că aceasta s-a întâmplat după legea divină din care rezultă totul. Dacă este așa, pentru el singurul bine va fi valoarea morală, pentru că aceasta înseamnă a te supune zeilor, a nu te tulbura în fața neprevăzutului, a nu-ți plânge soarta, ci a accepta resemnat destinul și a îndeplini tot ce el îți poruncește. Căci dacă ar exista vreun alt bine în afară de valoarea morală, am fi mereu mânați de pofta de viață și de pofta de-a avea tot ce ușurează viața, lucru intolerabil, fără limită și veșnic rătăcitor. Așadar, singurul bine este virtutea, care își are o măsură. Spuneam că dacă lucrurile de care zeii nu se folosesc, de exemplu banii și onorurile, ar fi bunuri, viața oamenilor ar fi mai fericită decât a zeilor. Mai adaugă acum că, dacă sufletele desfăcute de trup continuă să trăiască, starea lor este mai fericită decât aceea în care se află atât timp cât sunt afundate în trup. Dacă însă aceste lucruri de care ne folosim prin mijlocirea trupului sunt bunuri, urmează că, odată pierdute, sufletele s-ar găsi într-o stare mai rea.

Dar este absurd ca sufletele închise și înlănțuite în trup să fie mai fericite decât cele libere și răspândite în întregul univers. Mai spuneam că, dacă acele lucruri de care au parte atât oamenii, cât și ființele necuvântătoare sunt bunuri, urmează că și ființele necuvântătoare pot fi fericite, ceea ce este cu totul imposibil. Noi trebuie să îndurăm totul pentru virtute, dar aceasta n-ar trebui să se întâmple dacă ar exista vreun alt bine în afară de virtute.

Deși am tratat aceste lucruri mai pe larg în scrisoarea trecută, acum le-am

rezumat și le-am trecut pe scurt în revistă. O astfel de concepție însă nu ți se va părea niciodată adevărată, de nu-ți vei înălța sufletul și de nu te vei întreba singur: „Dacă mi s-ar cere să mor pentru patrie și să răscumpăr viața tuturor concetățenilor prin propria mea viață, oare mi-aș întinde gâtul nu numai resemnat, dar chiar și bucuros?” – Dacă ai face așa înseamnă că nu există alt bine: lași totul, ca să-l ai pe acesta. Ia seama cât este de mare puterea virtuții: ai muri pentru patrie, chiar dacă ai afla că trebuie s-o faci în momentul în care o afli. Poți avea uneori de pe urma unei fapte frumoase o mare bucurie, chiar dacă pentru puțină și scurtă vreme. Deși rezultatul faptei împlinite nu atinge pe mort și răpit dintre cele omenești, totuși chiar și contemplarea urmării faptelor tale te bucură. Omul curajos și drept, care-și reprezintă răsplata morții lui, libertatea patriei și viața tuturor acelora pentru care și-a dat viața, se bucură de cea mai aleasă plăcere și de sacrificiul său. Dar și cel care n-are parte de această bucurie, cea mai mare și cea mai de pe urmă pe care împlinirea faptei lui i-o acordă, se va duce fără șovăire la moarte, mulțumit că a săvârșit ce este drept și legiuit de zei. Adu-i oricât de multe argumente ca să-l abată din cale, spune-i că fapta lui va fi acoperită de o repede uitare și de ingratitudinea concetățenilor, el îți va răspunde: „Toate acestea sunt în afara faptei mele; pe aceasta o am eu în vedere; ştiu că este o faptă virtuoasă, și de aceea alerg oriunde mă duce și mă cheamă”.

Așadar, acesta este unicul bine și asta o vede nu numai sufletul desăvârșit, dar și unul generos și bine înzestrat de natură. Toate celelalte bunuri sunt ușoare, schimbătoare; cine le are se chinuiește. Chiar dacă, printr-o favoare a norocului, s-ar grămădi cu toate asupra unui singur om, ele i-ar fi o povară, l-ar apăsa necontenit și până la urmă l-ar strivi. Niciunul dintre ăștia pe care-i vezi îmbrăcați în purpură nu este fericit, precum nu sunt fericiți actorii cărora rolul le impune pe scenă sceptrul și hlamida: după ce în fața publicului pășesc mândri, înălțați pe coturni, îndată ce ies din scenă sunt descălțați și revin la propria statură. Niciunul dintre aceștia, pe care averile și onorurile îl ridică la un rang mai înalt, nu este cu adevărat un om mare. De ce ți se pare astfel? Fiindcă îl măsori cu soclu cu tot. Nu este mare un pitic, chiar dacă ar sta pe un munte; uriașul își păstrează mărimea, chiar dacă ar sta într-un puț.

Greșeala în care suntem și care ne stăpânește este că nu măsurăm omul după ceea ce este, ci punem la socoteală tot ce-l împodobește. Dacă vei vrea să faci o adevărată măsurătoare și să-l știi cum este, privește-l gol. Să-și lepede averea, să-și lepede onorurile și toate darurile înșelătoare ale norocului. Să-și lepede chiar trupul Privește-i sufletul, vezi ce fel și cât de mare este, dacă este așa datorită altora sau sieși. Dacă poate privi cu ochii țintă săbiile scăpărătoare și dacă este convins că n-are nicio importanță de-și dă sufletul pe gură sau prin gâtlej, numește-l un om fericit. E fericit dacă atunci când i se vestește

schingiuirea trupului, datorită ori întâmplării, ori împilării celor puternici, când i se vestesc lanțurile, surghiunul și tot ce înspăimântă fără rost mințile oamenilor, le primește netulburat și zice:

„Fecioară, din multele-amaruri
Nu mi s-arată nici unul ca nou și ca fără-de-veste!
Toate de mult le-am pătruns, chibzuindu-le-n suflet pe toate”[7].

„Tu mi le vestești astăzi; eu mi le-am prezis mereu și am pregătit pe omul din mine la tot ce-i omenesc.” Loviturile unei nenorociri prevăzute sunt ușoare. Proștilor însă și celor ce se încred în soartă, orice față a lucrurilor le apare nouă și neașteptată. O mare parte a nenorocirii stă, pentru cei neștiutori, în noutatea ei. Dovada? După ce se obișnuiesc, ei suportă cu mai mult curaj tot ce li se părea prea greu. De aceea înțeleptul se obișnuiește cu nenorocirile viitoare și toată ușurarea pe care altora le-o aduce îndelunga suferință, lui i-o aduce îndelunga meditație. Auzim uneori vorbele unor proști: „Ştiam eu că mă așteaptă una ca asta?” Înțeleptul ştie că totul îl așteaptă. La tot ce i se întâmplă, zice: „Ştiam”. Cu bine.

1) Metronax, despre moartea căruia e vorba în scrisoarea a XCIII-a, e un filozof stoic care ținea o școală la Neapolis.

2) Luciliu e un recent convertit la stoicism.

3) Efigii ale strămoșilor, semn de noblețe a originii.

4) Corăbiile aveau, de regulă, un cioc de fier sau de bronz.

5) Figura zeului tutelar era așezată la pupa corabiei.

6) Aluzie la Mucius Scaevola, vezi scrisoarea a XXIV-a.

7) Vergiliu, Eneida VI, 103–106 (trad. G. Coşbuc). Sunt cuvintele lui Eneas adresate Sibilei, ca răspuns la prevestirile nefaste pe care aceasta i le făcea.

77. Despre moartea lui Marcellinus

Astăzi ne apărură pe neașteptate corăbiile alexandrine, care sunt de obicei trimise mai înainte și anunță sosirea flotei care le urmează. Li se zice „mesagerele”[1] și ivirea lor e prilej de bucurie în Campania. Toată lumea se află pe digul de la Puteoli[2] și-n marea mulțime de nave recunoaște pe cele din Alexandria după pânze: numai ele pot să-și desfacă pânzele mici pe care în larg și le întind toate corăbiile. Nimic nu ajută mai mult mersul unei nave ca partea de sus a pânzelor: printr-însa corabia e împinsă înainte. De aceea, ori de câte ori vântul se iuțește și devine mai puternic decât trebuie, antena se coboară: cu pânzele coborâte, vântul nu mai are atâta putere. De îndată ce ajung la Capri și la promontoriul de pe care „Pallas privește întinsul mării învolburate de furtună”[3], celelalte corăbii trebuie să se mulțumească cu pânza cea mare; pe cele alexandrine le recunoști după pânza lor mică.

În vălmășagul celor care zoreau spre ţărm, simțeam o mare plăcere mergând alene, fiindcă, așteptând doar vreo scrisoare de la ai mei, nu mă grăbeam să aflu cum stau treburile pe-acolo și nici ce mărfuri sosesc. E multă vreme de când nu mai pierd și nu mai câștig nimic. Aceasta ar fi trebuit s-o știu, chiar dacă n-aș fi fost bătrân. Acum însă cu atât mai mult, căci, oricât de puțin as avea, am totuși mai multe merinde decât mi-e de lung drumul, mai ales că am pornit pe-o cale pe care nu sunt nevoit să o duc până la capăt. Un drum, dacă te oprești la mijlocul lui sau mai înainte de țintă, înseamnă că nu l-ai dus la capăt; viața însă e dusă până la capăt, dacă este o viață virtuoasă: oriunde o vei încheia, dacă o închei frumos este întreagă. Iar uneori trebuie să ai curajul s-o închei, și nu din cele mai de seamă pricini: nu cele mai de seamă ne opresc.

Tullius Marcellinus[4], pe care l-ai cunoscut foarte bine, tânărul potolit și atâta de devreme îmbătrânit, fiind cuprins de o boală nu incurabilă, dar lungă, chinuitoare și tare pretențioasă, începu să se gândească la moarte. Și-a chemat mai mulți prieteni: fiecare-i dădea, fie de teamă – sfatul pe care și l-ar fi dat lui însuși, fie din lingușire și din dorința de a-l mângâia – sfatul pe care-l socotea mai plăcut celui ce-l întrebase.

Un prieten de-al nostru, un stoic, om de seamă și, ca să-l laud cu cuvintele cu care se cade să fie lăudat, om curajos și inimos, mi se pare că i-a dat cel mai bun sfat: „Nu te mai zbuciuma atâta, Marcelline, ca și cum ai chibzui despre un lucru extraordinar. Nu este extraordinar să trăiești: toți sclavii tăi trăiesc, toate viețuitoarele. Extraordinar este să mori frumos, înțelept, curajos. Gândește-te de câtă vreme faci unul și același lucru: mâncare, somn, dragoste. Acesta e cercul în care ne învârtim. Poți dori moartea nu numai fiindcă ești înțelept, curajos sau

sărac, ci și de silă.”

Marcellinus nu avea nevoie de un sfătuitor, cât de un ajutor: sclavii nu voiau să-l asculte. Atunci stoicul nostru le-a risipit mai întâi frica, arătându-le că sclavii casei sunt expuși primejdiei numai atunci când nu se știe că moartea stăpânului a fost de bunăvoie[5] și că, altminteri, ar fi o vină tot atât de mare să-și oprească stăpânul de la moarte, ca și să-l ucidă.

Apoi el sfătui pe Marcellinus să nu se zgârcească: precum la sfârșitul unei mese resturile se împart sclavilor din jurul nostru, tot așa la sfârșitul unei vieți se cade să dăm ceva celor care ne-au slujit toată viața. Marcellinus avea o inimă largă și era darnic, chiar și dintr-ale sale. Așadar, împărți sclavilor care plângeau câte o mică sumă de bani și el însuși îi mângâia.

N-a avut trebuință nici de sabie, nici de deschiderea venelor: a refuzat să mănânce trei zile și a pus să i se aducă un cort chiar în odaia de dormit. I se aduse apoi o baie, în care stătu multă vreme, şi, tot turnând într-însa apă caldă, își pierdu încet-încet cunoștința, nu fără plăcerea – zicea el – pe care ți-o dă de obicei un leşin dulce și pe care eu, care am leşinat uneori, am încercat-o.

M-am întins prea mult cu această povestire care nu-i lipsită de interes pentru tine, căci poți afla că moartea prietenului tău n-a fost nici grea, nici nedemnă. Cu toate că și-a făcut singur seama, totuși s-a stins foarte ușor și parcă s-ar fi strecurat pe furiș din viață. Dar această povestire s-ar putea să-și aibă și un oarecare folos, căci adesea nevoia ne cere astfel de exemple. Adesea trebuie să murim și nu voim, ba chiar murim și nu voim.

Nu-i nimeni atât de prost, ca să nu știe că într-o zi va trebui să moară. Totuși când ceasul is-apropie, șovăie, tremură, jelește. Nu crezi că dacă cineva ar plânge că n-a trăit acum o mie de ani ar fi un nebun fără pereche? La fel de nebun este și acela care plânge că n-are să trăiască peste o mie de ani. Că n-ai să mai fii și că n-ai fost, aceasta e tot una. Șio vreme, și cealaltă îți sunt străine. Ai fost zvârlit în lume la acest moment pe care, chiar de l-ai prelungi, cât ai să-l prelungești? De ce plângi? Ce dorești? E în zadar: „Nu mai spera că prin plânset s-ar frânge zeiasca ursită”[6]. E hotărâtă și nestrămutată și se împlinește marea și veșnica lege a necesității. Te vei duce acolo unde toate se duc. Ce e într-asta nou pentru tine? Aceasta-i legea spre a cărei împlinire te-ai născut. Așa s-a întâmplat cu tatăl tău, cu mama ta, cu strămoșii tăi, și așa se va întâmpla cu toți cei care vor veni după tine. O înlănțuire pe care nicio putere nu o poate rupe sau schimba cuprinde și târăște totul.

Cât puhoi de muritori te va urma, câți te vor însoți! Ai fi, crezi, mai tare, dacă odată cu tine ar mai muri mii de alți oameni? Dar chiar în acest moment, în care șovăi să mori, multe mii de oameni și de animale își dau duhul în felurite

chipuri. Nu te gândeai că ai s-ajungi într-o bună zi la ținta spre care mergeai tot timpul? Nu există drum care să nu te scoată undeva.

Crezi că-ți voi aduce acum pildele unor oameni mari? Nu, ci pe-ale unor copii. A rămas de pomină acel spartan, un copil totuși, care, fiind luat prizonier, striga în graiul lui doric: „Nu voi fi rob”, și și-a ținut cuvântul. Îndată ce primi ordinul să facă o treabă josnică și jignitoare – i se poruncise să aducă hârdăul de murdării, repezindu-se cu capul într-un perete, și-l zdrobi.

Când libertatea e atât de aproape, mai poate fi cineva sclav? Oare n-ai voi mai bine să-ți moară astfel copilul decât să îmbătrânească în trândăvie? Ce te mai tulburi, dacă și un copil poate muri curajos? Să zicem că nu vrei să te duci: vei fi dus. Fă de bunăvoie ceea ce este voia altcuiva. Nu poți să prinzi și tu curaj cât un copil și să zici: „Nu voi fi rob”? Nefericitule, ești robul oamenilor, ești robul treburilor, ești robul vieții. O viață lipsită de tărie în fața morții este robie.

Ce altceva mai ai de așteptat? Plăcerile, care te fac să zăbovești și te țin pe loc, le-ai băut: nu este una pe care să n-o știi, niciuna pe care să n-o urăști, dezgustat. Gustul vinului și pe-al hidromelului îl știi. N-are nicio importanță dacă trec prin tine o sută sau o mie de amfore: tot burduf ești. Ce gust are stridia și barbunul, știi prea bine: dezmățul nu ți-a lăsat pentru anii ce vor veni niciun lucru neatins.

Acestea sunt oare bunurile de care te desparți fără de voie? Căci de ce altceva te-ai putea plânge că te lipsești? Prieteni? Dar cine-ți poate fi prieten? Patrie? Dar o prețuiești măcar atâta ca să întârzii de la masă pentru dânsa? Lumina soarelui? Dac-ai putea, ai stinge-o. Ai făcut tu vreodată o faptă vrednică de lumina zilei? Mărturisește că nu de dragul senatului, al forului sau al lumii pregeți să mori: lași fără de voie piața, în care n-ai mai lăsat nimic.

Te temi de moarte. Dar cum o mai disprețuiești atunci când te ghiftuiești cu ciuperci! Vrei să trăiești. Dar oare știi cum? Te temi să mori. Dar viața asta a ta nu-i moarte curată? C. Caesar[7] trecea odată pe Calea Latină. Dintr-un convoi de deținuți, unul, care avea o barbă albă până la brâu, își ruga moartea. „Dar ce, acum trăiești?” zise Caesar.

Așa ar trebui să răspundem și noi ăstora pe care moartea i-ar izbăvi: „Te temi de moarte. Dar acum trăiești?” „Eu însă, va zice unul, vreau să trăiesc, căci fac multe fapte bune. Părăsesc cu greu îndatoririle vieții, pe care le împlinesc cu credință și sârguință.” Cum oare? Nu știi că una dintre îndatoririle vieții este și aceea de a muri? Nu părăsești nicio îndatorire. Nu există vreun număr fix de îndatoriri, pe care ești dator să le împlinești.

Orice viață este scurtă. Dacă ții seama de universul întreg, chiar viața lui Nestor și a acelui Sattia[8], care a pus să i se scrie pe piatra mormântului că a trăit

nouăzeci și nouă de ani, este scurtă. Vezi pe câte unul mândrindu-se cu o lungă bătrânețe. Dar cine ar fi putut-o suporta, dacă ar fi avut parte de-o sută de ani? Ca și o piesă de teatru, așa și viața, nu interesează cât de mult a ținut, ci cât de frumos s-a desfășurat. N-are importanță în ce moment o sfârșești. Închei-o unde vrei, numai fă-i o încheiere frumoasă. Cu bine.

1) Acestea aduceau poșta și precedau corăbiile care transportau grâul egiptean, indispensabil Italiei.

2) Puteoli, azi Puzzoli, la câțiva kilometri de Napoli.

3) Autorul pe care Seneca îl citează aici nu ne este cunoscut.

4) V. scrisoarea a XXIX-a.

5) Potrivit unei hotărâri a senatului roman, dacă stăpânul era găsit mort și nu se descoperea făptașul, toți sclavii casei erau acuzați de omorârea stăpânului lor și executați.

6) Vergiliu, Eneida VI, 376 (trad. D. Murărașu). E răspunsul lui Eneas către Palinurus, cârmaciul prăvălit în valuri și mort neîngropat, care-i cerea să-l ia în barcă spre a-l trece Styxul.

7) E vorba de Caligula.

8) Nestor din Pylos, erou al Iliadei. Sattia este probabil un contemporan necunoscut.

78. Nu trebuie să ne înfricoșăm de boli

Sunt mâhnit că te chinuie guturaiul ăsta fără sfârșit și acea febră ușoară care însoțește gripele lungi, devenite cronice, și-s cu atât mai mâhnit cu cât și eu am încercat asemenea stări, pe care la început nu le luam în seamă: cât eram încă tânăr, puteam să suport încercările și să nu țin socoteală de boli. Mai târziu nu le-am mai putut ține piept, începeam să mă topesc și ajungeam într-un hal de slăbiciune fără seamăn.

Adeseori îmi venea să-mi pun capăt vieții: numai bătrânețile bunului meu tată m-au oprit. Mă gândeam nu atât că n-aș putea suporta curajos moartea, cât că el n-ar putea suporta cu curaj durerea. Așadar, mi-am impus să trăiesc. Câteodată și a trăi înseamnă a fi curajos.

Am să-ți spun care mi-a fost mângâierea, dar mai înainte îți voi spune că tocmai gândurile cu care mă mai liniștеam aveau puterea unui leac tămăduitor. Mângâierile alese se prefac în leacuri și tot ce înalță sufletul folosește și trupului; mie studiile noastre mi-au fost scăparea. Dacă m-am ridicat din pat și dacă m-am înzdrăvenit, o datorez filozofiei. Ei îi datorez viața, și asta este cea mai mică datorie față de dânsa.

Mult m-au ajutat să mă însănătoșesc și prietenii, care, cu îndemnurile lor, cu vegherile lor, cu vorbele lor mă mai ușurau. Nimic, Luciliu, tu, cel mai bun dintre oameni, nu întremează și nu ajută atâta pe bolnav ca afecțiunea prietenilor; nimic nu-i alungă mai mult gândul și teama de moarte. Lăsându-i în viață după mine, nu consideram că mor. Socoteam, zic, că voi trăi nu împreună cu ei, dar prin ei. Nu mi se părea că-mi dau sufletul, ci că li-l trec lor. Aceste gânduri mi-au dat voinţa de a mă ajuta pe mine însumi și de a răbda orice fel de chinuri: altminteri este o mare nenorocire ca, renunţând la curajul de a muri, să nu-l ai pe acela de a trăi.

Spre aceste leacuri aleargă. Doctorul îți va prescrie cât să te plimbi, ce exerciții să faci; el îți va spune să nu te lași cuprins de lâncezeala către care înclină o sănătate șubredă, să citești cu glas tare ca să-ți exerciți respirația, căci căile respiratorii și plămânul sunt încă slăbite, să călătorești pe mare și să-ți clatini printr-un ușor zdruncin măruntaiele. El îți va recomanda ce mâncăruri să consumi, când să recurgi la vin ca să prinzi putere, și când să-l întrerupi, ca să nu-ți irite și să nu-ți ințețească tusea. Eu îți recomand un leac bun nu numai pentru boala asta, ci pentru întreaga viață: disprețuiește moartea. De îndată ce scăpăm de frica ei, nu mai e nimic apăsător.

Orice boală are trei neajunsuri: teama de moarte, durerea fizică, încetarea plăcerilor. Desp moarte ți-am vorbit destul. Un singur lucru am să-ți mai spun: această teamă nu se datorește bolii, ci naturii noastre. Boala a amânat moartea

multora și scăparea lor a fost că se credea că sunt pe ducă. Vei muri nu fiindcă bolești, ci fiindcă trăiești. Lucrul acesta te așteaptă și după ce te vei face bine: când te vei însănătoși, nu de moarte vei scăpa, ci de boală.

Să ne întoarcem acum la acel neajuns propriu ei: boala pricinuiește chinuri mari. Dar pe acestea vremea le face suportabile, căci intensitatea unei dureri prea mari își găsește sfârșitul. Nimeni nu se poate chinui prea tare și prea multă vreme: în nesfârșita ei iubire, natura ne-a alcătuit așa încât a făcut durerea sau suportabilă, sau scurtă. Durerile cele mai mari se fixează pe cele mai reduse părți ale corpului: nervii, mușchii și tot ce e mic dor foarte rău, atunci când vătămătura e pe o mică suprafață. Dar aceste părți amorțesc repede și tocmai din cauza durerii nu mai simt durerea, fie că fluxul vital, fiind împiedicat în cursul lui firesc și fiind viciat, își pierde forța prin care ne întreține puterea și simțirea, fie că umorile noastre fiind corupte, neavând unde să se scurgă, se strâng aici și, năpădind asupra acestor părți, le răpesc orice sensibilitate. Astfel, reumatismul picioarelor și al mâinilor, precum și toate durerile de oase și de mușchi se potolesc din când în când, atunci când ele fac să amorțească locul suferind: primul lor acces este chinuitor, dar intensitatea durerii scade pe măsura trecerii timpului și sfârșitul ei este amorţeala. Durerile de dinți, de ochi, de urechi sunt mai ascuțite, tocmai fiindcă iau naștere într-o mică parte a trupului; tot astfel și durerea de cap; dacă însă aceasta e prea puternică, se schimbă în pierderea de sine și-n somn. Așadar, la o mare durere mângâierea este că, dacă o simți prea tare, urmarea e că n-o mai simți. Ceea ce face pe neştiutori să se simtă rău, atunci când trupul le e în suferință, este că nu s-au obişnuit să se mărginească la suflet și că au avut prea mult de-a face cu trupul lor. De aceea un om ales și înțelept își desprinde sufletul de trup și conviețuiește mai mult cu partea mai bună dintr-însul, care este de origine divină; cu cealaltă, care se văicărește nevolnic, numai atât cât e nevoie.

„Dar e neplăcut – zici tu – să te lipsești de plăcerile obișnuite, să te abții de la mâncare, să fii însetat și înfometat.” Numai începutul abținerii e greu; apoi poftele, după ce organele prin care dorim obosesc și slăbesc, se potolesc. Stomacul nu mai are poftă, respinge tot ce dorea altădată, ba chiar și dorințele pier. Nu este însă prea greu să nu ai ceea ce ai încetat să mai dorești. Adaugă faptul că orice durere încetează când și când, sau cel puțin slăbește. Adaugă și faptul că poţi să-i preîntâmpini venirea și, dacă te ameninţă, să o combați. Nu este una care să nu dea semne prevestitoare, mai ales cele care de obicei revin. Boala se poate suporta dacă disprețuiești ce e mai greu în amenințarea ei, nu-ți spori chinurile și nu-ți îngreuna starea cu bocete. Durerea este ușoară, dacă ideea pe care ți-o faci despre dânsa n-o mărește. Dimpotrivă, dacă vei începe să te încurajezi, spunându-ți: „Nu-i nimic” sau „desigur, e puțin lucru să răbdăm, are

să treacă”, o vei ușura, tocmai fiindcă o socotești ușoară.

Toate lucrurile depind de ideea pe care ne-o facem despre ele: nu numai ambiția, desfrânarea și lăcomia depind de această idee, ci și durerea. Un om este pe atât de nenorocit pe cât crede. Să încetăm, socot, cu văicărelile pentru durerile din trecut și cu vorbe ca acestea: „Nimeni n-a îndurat mai mult ca mine. Câte chinuri, câte suferințe am răbdat! Nu credea nimeni c-am să mă mai ridic. De câte ori n-am fost bocit de ai mei, de câte ori n-am fost condamnat de doctori! Cei puși pe butucul de tortură nu sunt atât de torturați.” Chiar dacă acestea sunt adevărate, au trecut. La ce bun să-ți amintești durerile din trecut și să te chinuiești, fiindcă altădată te-ai chinuit? Ce să mai zic că nu-i om care să nu-și exagereze durerea și să nu se înșele singur? În sfârșit, este plăcut lucru a fi suportat ceea ce a fost amarnic de suportat: este firesc lucru să te bucuri de sfârșirea unei suferințe. Așadar, trebuie să stârpim aceste două lucruri: teama de ce va veni și amintirea vechii suferințe, aceasta fiindcă nu mă mai interesează, aceea fiindcă nu mă interesează încă. Dar chiar cel care se află în situații grele să-și spună: „Poate că odată-mi voi aminti cu plăcere și de acestea”[1]. Să lupte împotriva lor din tot sufletul: dacă va da înapoi, va fi învins; dacă se va împotrivi durerii, va învinge. Acum cei mai mulți asta fac: își atrag asupră-le ruina căreia ar fi trebuit să i se împotrivească. Tot ce te apasă, tot ce stă deasupra capului tău, tot ce te amenință se va prăvăli peste tine și te va copleși mai rău, dacă vei începe să dai înapoi. Dacă vei sta împotrivă și dacă vei vrea să ții piept, vei alunga primejdia. Câte lovituri în față nu primesc atleții, câte în restul corpului! Totuși, ei suportă orice durere din dorința de glorie și rabdă toate acestea nu numai fiindcă luptă, ci ca să poată lupta. Chiar și exercițiile lor sunt un chin. Să biruim și noi toate nevoile. Răsplata nu este cununa, ramura de palmier sau trâmbițașul care vestește, făcând tăcere, gloria numelui nostru, ci virtutea și tăria sufletească și liniștea dobândită pentru totdeauna, dacă destinul a fost înfrânt odată în vreo luptă.

„Simt o durere adâncă.” Ei, și? Dacă o vei suporta ca o femeie, n-o mai simți? Precum dușmanul este nimicitor pentru cei ce fug, tot așa orice năpastă a sorții apasă mai mult pe cel care dă înapoi, întorcând spatele. „Dar e grea.” Ei, și? Tărie-i asta, să suporți numai ce e ușor? Vrei oare ca boala să-ți fie lungă, sau mai bine violentă și scurtă? Dacă este lungă, dar te mai slăbește uneori, dacă te lasă să-ți revii, dacă-ți dă răgaz, ea trebuie, așa cum vine, să și înceteze. O boală scurtă și năvalnică, una din două: ori o răpui, ori te răpune. Ce deosebire este între faptul că nu mai există ea sau nu mai exiști tu? În amândouă cazurile suferința se termină.

De folos îți va fi, pe lângă aceasta, să-ți îndrepți mintea spre alte gânduri și să-ți uiți de durere. Gândește-te la ce ai făptuit frumos și curajos. Retrăieşte

părțile frumoase ale vieții tale; îndreaptă-ți atenția asupra a tot ce-ai admirat mai mult. Te vor întâmpina toți cei care au luptat cu mult curaj și au învins durerea: cel care în timp ce se lăsa operat de varice continua să citească o carte, cel care nu contenea să râdă în timp ce călăii îndârjiți încercau asupra lui toate uneltele sălbăticiei lor. Durerea nu va fi învinsă prin rațiune, ea, care a fost învinsă prin râs? Poți să-mi vorbești despre ce-ai vrea, despre guturaiul tău și despre pacostea de tuse continuă care-ți scoate măruntaiele, despre febra care-ți arde pieptul, despre setea ta și despre membrele strâmbate prin deformarea articulațiilor: mai greu lucru însă este flacăra, butucul de tortură, fierul roșu vârât în rănile umflate, spre a le redeschide și a le adânci.

Și totuși s-a găsit un om care în mijlocul acestor chinuri n-a gemut. Și asta-i puțin: n-a cerșit. Și asta-i puțin: n-a răspuns. Și asta-i puțin: a râs chiar din inimă. [2] Tu nu vrei, după toate acestea, să-ți râzi de durerea ta?

„Dar boala, zici, nu-mi îngăduie să fac nimic, căci mă smulge de la orice fel de treburi.” Boala are în stăpânire trupul tău, nu și sufletul. Prin urmare ea va stânjeni în mers pe un curier și va lega mâinile unui cizmar sau ale unui fierar. Dacă în mod obişnuit te folosești de spiritul tău, atunci vei îndemna și vei învăța pe alții, vei asculta și vei învăța de la alții, vei cerceta și-ți vei aminti. Și apoi, crezi că nu faci nimic dacă ești un bolnav cuminte? Vei dovedi că boala poate fi învinsă sau cel puțin suportată. Și în patul tău găsești, crede-mă, prilej de virtute. Nu numai luptele și frontul fac dovada unui suflet viu și neabătut de spaime: un om de curaj se arată și în așternut. Ai ce face: să te lupți vitejește cu boala. Dacă nu te constrânge la nimic, dacă nu va dobândi nimic de la tine, dai un frumos exemplu. Ce câmp larg de eroism, dacă am fi priviți când suntem bolnavi! Tu privește-te pe tine și laudă-te.

Mai mult. Sunt două feluri de plăceri: pe cele fizice boala le stăvilește, totuși nu le suprimă. Ba chiar, dacă te gândești bine, le ațâță: setosul bea mai cu plăcere, celui înfometat mâncarea i se pare mai bună; tot ce vine după o perioadă de înfrânare se înghite mai lacom. Plăcerile sufletești însă, care sunt mai mari și mai sigure, pe acestea niciun doctor nu le interzice bolnavului. Cine le urmărește și le înțelege cum trebuie, acela disprețuiește toate amăgirile simțurilor. „O, cât de nefericit e bolnavul!” De ce? Fiindcă nu-și topește zăpadă în vin? Fiindcă nu-și răcește tot timpul băutura, mestecând-o într-o cupă largă deasupra căreia sparge bulgări de gheață? Fiindcă nu i se dezghioacă chiar pe masă stridiile de Lucrin?[3] Fiindcă în jurul sălii de mâncare nu stau o droaie de bucătari, care aduc odată cu mâncărurile și cuptoarele? Căci huzurul a mai născocit una: pentru ca nicio mâncare să nu se răcească și astfel să frigă prea puțin cerul gurii tăbăcit, bucătăria se ține după bucate. „O, cât de nefericit e bolnavul!” Va mânca numai

cât poate mistui. Nu va mai zăcea în fața lui un mistreț, luat apoi de pe masă ca o carne proastă, și pe tablaua lui nu se va mai îngrămădi pieptul de pasăre (să-l privească întreg îi e silă). Ce rău a dat peste tine? Ai să mănânci ca un bolnav sau poate, în sfârșit, ca un om sănătos.

Dar toate astea: supa, apa călduță și tot ce pare nesuferit pretențioșilor și celor moleșiți de lux, bolnavi mai degrabă la suflet decât la trup, le vom suporta ușor, numai de-am înceta să ne îngrozim de moarte. Și vom înceta, dacă vom cunoaște limitele binelui și ale răului.[4] Numai așa viața nu va mai fi o silă și moartea o spaimă. Nu-i poate fi silă de viață unuia care privește atâtea lucruri variate, mărețe, divine. Numai trândavul neputincios ajunge să și-o urască. Celui care cercetează natura nu-i va fi niciodată silă de adevăr: de neadevăr îi e silă. Și iarăși, dacă îi vine sau îl cheamă moartea, oricât de timpurie ar fi, chiar dacă i-ar curma viața la jumătate, el va fi cules rodul uneia foarte lungi, căci va fi cunoscut natura în cea mai mare parte a ei. El știe că virtutea nu crește odată cu timpul. Este firesc ca orice viață să li se pară scurtă celor care și-o măsoară după plăcerile lor zadarnice, și tocmai de aceea fără sfârșit.

Întremează-te cu astfel de gânduri și uneori găsește-ți timp să-mi mai și scrii. Va veni odată timpul să fim alături și din nou împreună. Oricât de scurt ar fi, dacă vom şti să-l folosim, el va spori, căci, cum spune Posidonius[5]: „O singură zi de-a înțelepților e mai lungă decât cea mai lungă viață a proștilor”. Între timp rumegă aceste sfaturi: nu te da bătut în fața greutăților, nu te încrede în fericire, nu scăpa din ochi orice capriciu al sorții, care e în stare să facă tot ce poate face. O suferință dinainte așteptată te atinge mai ușor. Cu bine.

1) Vergiliu, Eneida I, 203 (trad. G. Coşbuc). Sunt cuvintele de îmbărbătare rostite de Eneas către tovarășii săi, scăpați din furtuna pe mare și ajunși la țărmul african.

2) Vezi scrisoarea a LXXXV-a.

3) Stridiile de Lucrin, localitate pe coasta Campaniei, erau prețuite de gurmanzii rafinați.

4) În legătură cu aceasta, a se vedea De finibus bonorum et malorum a lui Cicero.

5) Vezi scrisoarea XXXIII, 4.

79. Despre Charybda, Scylla și Etna. Înțelepții sunt egali între ei

Aștept scrisoarea ta în care să-mi spui ce lucruri noi ai aflat făcând înconjurul întregii Sicilii și mai cu seamă știri mai precise despre Charybda. Că Scylla[1] este o stâncă și că nu-i chiar de speriat pentru navigatori, o știu foarte bine. Aş dori să-mi scrii amănunțit dacă ceea ce se spune despre Charybda e adevărat. Dacă cumva ai luat seama – căci e un lucru vrednic de luat în seamă -, spune-mi dacă vâltoarea este pricinuită de un anume vânt sau nu cumva orice furtună o învolburează, așa cum se întâmplă și în largul mării, și dacă e adevărat că tot ce e înghițit de vârtejul apelor ei este târât pe dedesubt la o distanță de mai multe mile și apare aproape de țărmul tauromenitan.[2]

După ce-mi vei înfățișa aceste lucruri, am îndrăznesc să-ți cer să te urci, în cinstea mea, și pe Etna. Sunt unii care trag concluzia că muntele se consumă și scade puțin câte puțin din faptul că altădată apărea navigatorilor de la o mai mare distanță. Dar aceasta poate avea loc, nu fiindcă înălțimea muntelui a scăzut, ci fiindcă focul s-a domolit și fumul se înalță mai puțin năvalnic și puternic, acesta fiind în timpul zilei mai slab. Dar fiecare dintre aceste două presupuneri e demnă de crezare: un munte care se consumă în fiecare zi se micşorează, zic unii; muntele rămâne la fel, zic alții, căci nu se consumă el însuși, ci focul, care ia naștere într-un fel de vale subterană, clocotește, hrănindu-se cu alte materii; muntele nu e pentru el o hrană, ci o cale. În Lycia[3] există o foarte cunoscută regiune, numită de locuitori Hephaestion, un sol bortelit în mai multe locuri, în jurul căruia se înalță, fără nicio pagubă pentru tot ce se produce acolo, un foc nevătămător. Astfel, ținutul este roditor și plin de vegetaţie, căci flăcările nu ard nimic, ci numai strălucesc cu o putere scăzută și obosită.

Dar să lăsăm acestea, spre a le discuta după ce-mi vei scrie la ce distanţă de craterul vulcanului sunt zăpezile celea pe care nici vara nu le topește, atât de adăpostite-s de focul învecinat. N-ai să-mi pui la socoteală oboseala asta. Chiar dacă nimeni nu ți-ar fi cerut-o, ai fi făcut-o de dragul pasiunii tale, numai să mi le înfățișezi într-un poem al tău Aetna și să tratezi acest loc comun tuturor poeților. Pe Ovidiu nu l-a împiedicat cu nimic faptul că Vergiliu îl tratase în mod desăvârșit.[4] Cornelius Severus[5] nu s-a speriat nici de unul, nici de celălalt. Această temă s-a arătat fericit de bogată tuturor, iar cei care ne-au precedat cred că n-au scos dintr-însa tot ce se putea scoate, ci au deschis numai calea. Dar este mare deosebire dacă te apropii de un subiect secătuit, sau de unul abia atacat: acesta crește în fiecare zi și tot ce s-a spus nu dăunează la tot ce se va spune. Cel care-l tratează la urmă se află în cea mai bună situație: cuvintele-i stau la

îndemână și, altfel orânduite, ele capătă o nouă față; nu se face stăpân pe ele ca și cum i-ar fi străine, căci sunt de domeniu public. Jurisconsulții spun că un bun public nu se poate însuși de cineva prin uz.[6]

Sau nu te cunosc eu bine, sau nu mai poți scrie după Aetna asta. Dorești să scrii ceva măreț și pe măsura scriitorilor anteriori, dar modestia nu-ți îngăduie să tinzi la mai mult. Și modestia aceasta este atât de mare, încât cred că ți-ai înfrâna puterea talentului dacă ar exista primejdia să depășești pe înaintași, atât de mare-i respectul pe care li-l porți.

Printre altele, înțelepciunea are și acest avantaj: nimeni nu poate fi învins de un altul, decât atâta vreme cât urcă; când a ajuns în vârf, totul este egal: nu se mai poate urca; toată lumea stă pe loc. Oare Soarele adaugă ceva la mărimea lui? Oare Luna iese din mersul ei obişnuit? Mările nu cresc, universul are același cuprins și aceleași proporții. Cele care și-au împlinit mărimea cuvenită nu se mai pot înălța. Oricine ar fi înțelepții, ei sunt la fel și egali. Fiecare dintr ei va avea calitățile lui: unul va fi mai afabil, altul mai îndemânatic, unul mai spontan în vorbire, altul mai talentat, dar însușirea despre care e vorba și care face pe om fericit este egală la toţi.

Dacă Aetna acesta al tău se poate surpa și prăvăli peste ea, sau dacă forța necontenită a focului mănâncă acest creștet falnic, care se vede de la mare distanță pe întinsul mării, nu știu; virtutea însă nu se surpă nici prin flăcări, nici prin prăbușiri. Este singura mărire care nu știe să coboare. Nu poate nici să se mai înalțe, nici să scadă. Înălțimea ei, ca a celor divine, este aceeași.

Către aceasta să ne străduim a ne înălța. Până acum am făcut mult. Mult și nu prea, dacă e să spun adevărul. Căci a fi mai bun decât cei răi nu înseamnă a fi bun. Cine s-ar făli cu ochii lui, dacă de-abia ar bănui că e ziuă? Cel care vede lumina soarelui prin negură, oricât ar fi de încântat că a scăpat de întuneric, nu se bucură încă de binefacerile luminii. Numai atunci sufletul nostru va avea de ce să fie încântat, când, izbăvit din aceste întunecimi prin care se împleticește, va înota în lumină, și nu o va zări doar cu vederea lui slabă, ci se va reîntoarce în cerul său, redobândindu-și locul sortit să-l aibă de la naștere. Obârșia lui îl cheamă sus și el va ajunge acolo înainte de a se dezrobi din această temniţă, dacă-și va lepăda păcatele și dacă, neîntinat și ușor, își va lua zborul spre cugetările divine.

Sunt bucuros, Luciliu, dragul meu, că facem așa, că ne îndreptăm cu tot elanul spre această țintă, chiar dacă numai câțiva o știu, chiar dacă nimeni nu o știe. Gloria este umbra virtuții: o urmărește chiar fără voia ei. Dar precum umbra o ia uneori înainte, alteori te însoțește sau îți urmează, tot așa gloria se arată vederii uneori înaintea noastră, alteori în urma noastră, și e cu atât mai mare, cu cât e mai târzie, atunci când orice invidie a dispărut. Cât timp nu s-a crezut că

Democrit este un nebun![7] Pe Socrate faima cu greu l-a îmbrățișat. Câtă vreme Roma n-a vrut să ştie de Cato![8] L-a respins și nu l-a înțeles decât atunci când l-a pierdut. Curăția lui Rutilius[9] și virtutea lui ar zăcea în uitare, dacă el n-ar fi suferit nedreptatea: fiind violată, a strălucit pentru toți. Avea, nu-i așa, de ce să fie recunoscător destinului său și să-și îndrăgească exilul!

Vorbesc de aceia pe care soarta, izbindu-i, i-a pus în lumină. Câți sunt cei ale căror izbânzi nu au fost cunoscute decât după moartea lor! Pe câți gloria nu numai că i-a cruțat, dar i-a dezgropat! Vezi cât de mult îl admiră pe Epicur nu numai învățații, dar și gloata asta de ignoranți; asta în timp ce el era necunoscut chiar la Atena, orașul în care se ascunsese. Așadar, supravieţuind mulți ani lui Metrodor și comemorându-i cu recunoștință într-o scrisoare amintirea, adaugă la urmă că „printre atâtea binefaceri nu simțise, nici el, nici Metrodor, vreun neajuns pentru că acea nobilă Grecie nu numai că nu-i cunoscuse, dar abia dacă auzise de ei Oare n-a fost descoperit numai după ce a încetat din viață? Oare faima lui nu s-a înălțat strălucitoare? Acest lucru îl mărturisește într-o scrisoare și Metrodor, spunând că „el și Epicur n-au fost destul de cunoscuți, dar că, mai târziu, urmaşii lui și ai lui Epicur care vor vrea să meargă pe aceleași urme vor avea un mare renume”.

Nicio virtute nu zace în întuneric și, dacă ar zăcea, paguba nu ea ei: va veni o zi care o va scoate la lumină, chiar dacă e îngropată și înăbușită de răutatea secolului. Cine se gândește doar la lumea vremii sale pentru puțini inși s-a născut. Vor trece peste noi mii de ani și mii de popoare; la aceasta gândește-te. Chiar dacă pizma i-a făcut să tacă pe toți contemporanii tăi, vor veni alți oameni care vor judeca fără nedreptate și fără părtinire. Dacă virtutea are vreun câștig de pe urma gloriei, nici acesta nu se va pierde. Vorbele urmașilor nu vor ajunge la noi, e drept; totuși ele ne vor preamări și ne vor răspândi numele fără să o știm.

Nu e om, viu sau mort, pe care virtutea să nu-l fi răsplătit, dacă a urmat-o cu bună-credinţă, dacă nu s-a înzorzonat cu ea și nu s-a fardat, dacă a fost același fie că-l vedeai pe anunțate, fie nepregătit și pe neanunțate. Făţărnicia nu ajută la nimic; pojghița întinsă ușor pe din afară puțină lume înșală. Adevărul este același pe orice față a lui. Tot ce amăgește n-are temeinicie. Minciuna-i transparentă: dacă te uiți atent, se străvede bine prin ea. Cu bine.

1) Vezi scrisoarea XIV, 8.

2) Tauromenium, astăzi Taormina, localitate la sud de Messina.

3) Ţinut foarte roditor în Asia Mică. Faptul e relatat și de Plinius cel Bătrân (Historia Naturalis V, 28).

4) Poemul Aetna, aflat în Appendix Virgiliana, nu poate avea ca autor pe Vergiliu. Vergiliu a vorbit despre Etna în Eneida III, 57, iar Ovidiu în

Metamorfoze XV, 34 sqq.

5) Cornelius Severus, poet din epoca lui Augustus, despre care Ovidiu vorbește elogios, autor al unei lucrări Bellum Siculum asupra războiului dintre Octavian și Sextus Pompeius.

6) E vorba de ceea ce în drept se numește „uzucapiune”.

7) Democrit era socotit nebun de contemporani, deoarece nu era preocupat deloc de chestiunile practice, fiind cu totul absorbit de reflecția filozofică.

8) V. scrisoarea VII, 6; XIV, 3 etc.

9) V. scrisoarea XXIV, 4.

80. Gândurile unei zile liniștite. Avantajele sărăciei

Pe ziua de azi sunt liber datorită nu numai mie, dar și unui spectacol care a atras la o întrecere cu mingea[1] pe toți sâcâitorii ăștia. N-are să mai dea nimeni buzna la mine, n-are să-mi mai tulbure nimeni gândurile care, prinzând curaj, se avântă mai îndrăzneț. Ușa nu se va mai pocni tot timpul, perdeaua nu se va mai ridica: am să-mi pot vedea de treabă fără grijă, ceea ce este mai ales necesar celui ce merge cu puterile lui și-și urmează propriul drum. Înseamnă oare că nu urmez pe înaintași? Îi urmez, dar îmi îngădui să mai descopăr și eu câte ceva, să mai schimb sau să las la o parte ceva. Nu sunt robul, ci părtașul ideilor lor.

Mare vorbă spusei, promițându-mi liniște și singurătate netulburată. Iată că dinspre stadion se înalță niște strigăte uriașe: nu mă scot dintr-ale mele, dar mă fac să-mi îndrept gândurile chiar asupra acestui lucru. Mă gândesc cât de mulți sunt cei care se îngrijesc de trup, și cât de puțini cei care se îngrijesc de suflet; cât puhoi de lume aleargă la un spectacol fără folos și neserios și ce pustiu e în jurul artelor frumoase; cât de bicisnici sufletește sunt cei pe ai căror mușchi și umeri îi admirăm. Tot frământ în mine acest gând: dacă trupul poate ajunge prin exerciții la astfel de rezistență, încât poate suporta pumni și picioare, și nu de la un singur ins, și dacă el stă câte o zi întreagă, şiroind de sânge, pe praful înfierbântat, răbdând soarele cel mai arzător, cu cât mai ușor nu s-ar putea oțeli sufletul, ca să înfrunte neabătut loviturile sorții și, doborât la pământ, călcat în picioare, să se ridice? Căci, spre a fi tare, trupul are nevoie de multe; sufletul însă crește din sine, se hrănește singur, se formează singur. Aceia au nevoie de multă mâncare, de multă băutură, de multe unsori, în sfârșit, de multă îngrijire; tu vei ajunge la virtute fără pregătire, fără cheltuieli. Ceea ce te poate face bun este în tine. Ce-ți trebuie ca să fii bun? A voi. Dar ce poți voi mai degrabă decât să te smulgi din această robie, care ne apasă pe toți și pe care chiar și sclavii cei mai de rând, care s-au născut în această josnică stare, încearcă în tot felul s-o scuture? Ei își dau economiile pe care și le-au adunat înșelându-și foamea, pentru a-și cumpăra libertatea. Tu, care zici că te-ai născut în libertate, nu vei dori să dai oricât și să ajungi la libertate? Ce privești către lada cu bani? Aceasta nu se poate cumpăra. În zadar în registrul cenzorului stă cuvântul libertate[2]: pe aceasta nu o au nici cei care și-au cumpărat-o, nici cei care și-au vândut-o. Se cuvine ca tu singur să-ți faci acest dar: ție cereți-l.

Eliberează-te mai întâi de frica de moarte: acest jug ne apasă mai ales; apoi de frica de sărăcie. Dacă vrei să te convingi că nu e nicio nenorocire să fii sărac, compară între ele chipurile săracilor cu ale bogaților: săracul râde mai des și mai din inimă; nicio îngrijorare nu-l zbuciumă adânc; chiar dacă îl bate vreo grijă, ea

trece ca un nor ușor. Voioșia celor care se cheamă că-s fericiți este prefăcută, pe când tristețea lor este adâncă, ca o cangrenă, și e cu atât mai adâncă, cu cât nu pot să-și dea pe față nefericirea, ci în chinurile care le rod până și inima trebuie să se prefacă fericiți. Va trebui să mă folosesc mai des de exemplul următor, căci nu-i altul care redă mai bine această comedie a vieții omenești, care ne atribuie roluri pe care le jucăm atât de rău. Iată un actor care intră semet în scenă și rostește mândru:

„Sunt domn în Argos și conduc regatul
Lăsat de Pelops, pe-unde Hellespontul,
Și ionicele ape scaldă Istmul”[3].

E un sclav; primește cinci banițe de grâu și cinci dinari pe lună. Un altul, trufaș, nestăpânit și umflându-se în pene de puterea lui, declamă: „De nu te liniștești, Menelas, de brațul ăsta vei pieri”[4], cu toate că e plătit cu ziua și doarme pe niște zdrenţe. Același lucru îl poți spune despre toți domnișorii, purtați pe sus în lectică deasupra capetelor oamenilor, deasupra gloatei. Fericirea tuturor acestora este o mască. Dacă le-o smulgi, ai să-i disprețuiești. Dacă ai să cumperi un cal, ceri să i se scoată șaua; pe sclavii de vânzare îi dezbraci de veşminte ca să nu ascundă niscaiva metehne. Pe om îl prețuiești înfofolit cu de toate? Negustorii de sclavi ascund tot ce nu place cu vreo podoabă înșelătoare, de aceea cumpărătorilor tocmai aceste podoabe le sunt suspecte. Dacă ai vedea un picior sau o mână bandajată, ai porunci ca sclavul să se dezbrace de tot și să-și arate trupul întreg. Vezi pe acel rege al Sciției sau al Sarmației cu capul încununat de podoabe? Dacă vrei să-l cântărești și să-l cunoști cu adevărat, dezleagă-i panglica: sub ea zace multă ticăloșie. Ce vorbesc eu despre alții? Dacă vei vrea să te cântărești tu singur, lasă la o parte banii, palatul, onorurile și privește înăuntrul tău, căci deocamdată, ca să știi cum ești, te iei după alții. Cu bine.

1) De fapt, spheromachia era un fel de pugilat: „boxeurii” loveau cu mâinile protejate de mănuși din piele sfere mari de metal, acoperite tot cu piele.

2) Lista sclavilor eliberați era ținută de cenzor.

3) Versuri citate și de Quintilian (Institutio oratoria IX, 4, 140) din comedia Atreus a lui Accius.

4) Fragmentul este dintr-o tragedie romană cu paternitate incertă.

81. Datorăm recunoștință celui care ne-a făcut bine dacă apoi ne-a făcut rău?

Te plângi că ai dat peste un om nerecunoscător. Dacă asta e pentru prima oară, mulțumește norocului sau prevederii tale. Dar prevederea nu poate, în privința asta, decât să te facă neomenos, căci, dacă vei vrea să scapi de această primejdie, n-ai să mai faci niciun bine, și astfel, ca să nu-l irosești pe alții, se va irosi lângă tine. Mai bine să culegi nerecunoștință decât să nu faci bine cuiva. Trebuie să semeni și după un an rău. Adesea belşugul unui singur an acoperă pagubele unui pământ neroditor mai mulți ani în șir. Ca să găsești un om recunoscător, merită să dai și peste nerecunoscători. Nimeni nu are o mână atât de sigură în facerea de bine, ca să nu se înșele uneori: până să nimerească, trebuie să dibuie. Oamenii pornesc pe mare și după câte un naufragiu. Pe cămătar nu-l alungă din for falitul. Viața s-ar împotmoli repede într-o stearpă nelucrare, dacă ar trebui să fugim de tot ce ne supără. Pe tine întâmplarea aceasta să te facă și mai darnic, căci acolo unde rezultatul este nesigur trebuie să încerci de mai multe ori ca să reușești o dată.

Dar despre aceste lucruri am vorbit destul în acea lucrare care se intitulează Despre binefaceri.[1] Acum mi se pare că ar trebui să cercetez mai ales ceea ce cred că nu s-a tratat suficient: dacă cel care ne-a făcut un bine și după aceea ne-a făcut un rău a terminat la egalitate și dacă ne-a liberat de datorie. Adaugă, dacă vrei, că mai târziu ne-a făcut un rău cu mult mai mare decât binele făcut mai înainte. Dacă aștepți sentința unui aspru judecător, acesta va cumpăni una cu alta și va zice: „Deși răul făcut trage mai mult, ce prisosește din rău să fie lăsat de hatârul binelui. Răul e mai mare, dar binele e făcut mai înainte. Trebuie, prin urmare, să ținem seama și de timp”. Că trebuie să vezi cu cât drag ți-a făcut cineva un bine sau cât de împotriva voinței lui ți-a făcut un rău, fiindcă atât binele, cât și răul stau în cuget: acestea sunt lucruri prea evidente ca să trebuiască să ți le amintesc. N-am vrut să-ți fac un bine: m-am lăsat învins de timiditate, de stăruința solicitatorului, de folosul sperat. Datoria noastră este în raport cu intenția binefăcătorului. Cântărim nu cât de mare este darul, ci din ce intenție pornește. Să excludem deocamdată presupunerile. Văd, de o parte, o binefacere, de cealaltă parte, o pagubă care întrece măsura binefacerii anterioare. Un om bun face astfel socotelile, încât lasă de la el: mai adaugă ceva la binefacere, mai reduce ceva din pagubă... Un alt judecător mai îngăduitor – și aș dori să fiu eu acela – îți va cere să uiți de pagubă și să-ți amintești de binele făcut. Dar dreptatea – va zice cineva - cere să dai fiecăruia ce-i al său, să răsplătești binele cu bine și răul cu rău sau cel puțin cu supărare. Asta ar fi

adevărat, dacă răul ți-ar fi fost făcut de cineva, și binele de altcineva, căci, dacă e vorba de una și aceeași persoană, prin binele făcut răul se stinge. Într-adevăr, dacă s-ar fi cuvenit să ierți pe cineva, chiar dacă nu ți-ar fi făcut mai înainte vreun bine, celui care te-a păgubit după ce ți-a făcut bine îi datorezi mai mult decât iertarea. Nu pun același preț pe un lucru ca pe celălalt: pentru mine binele cântărește mai mult decât răul făcut. Nu toţi ştiu să se arate recunoscători pentru binele făcut: chiar și nesăbuitul, necioplitul sau un om de rând poate să fie recunoscător, mai ales dacă binefacerea e recentă. Dar el nu știe cât datorează pentru ea. Numai înțeleptul știe la ce preț trebuie să fie apreciat orice lucru. Căci prostul, despre care vorbeam adineauri, chiar dacă are bunăvoinţă, plătește sau cu mai puțin decât trebuie, sau la un timp și la un loc nepotrivit; el îți aruncă sau îți zvârle ceea ce trebuie să restituie.

Este extraordinară proprietatea termenilor la unele noțiuni. Uzul vechii noastre vorbiri atribuie unora nuanțe foarte potrivite și care le arată bine rolul. Astfel, de obicei spunem: „Cutare a adus la rându-i mulțumire cutăruia". „A aduce la rându-i" înseamnă a aduce din propriu îndemn ceea ce datorezi. Nu zicem „i-a întors recunoștința", căci „întorc" și cei cărora li se cere, și cei care o fac fără voia lor, oricând sau prin mijlocirea altcuiva. Nu zicem „și-a plasat o binefacere" sau „și-a achitat-o". Nu a fost găsit niciun cuvânt care s-ar fi potrivit și la achitarea unei datorii. „A aduce la rându-i" înseamnă a duce un lucru la cel de la care l-ai primit. Cuvântul exprimă o înapoiere făcută de bunăvoie; cel care înapoiază face aceasta, apelând la sine. Înțeleptul va socoti totul în sinea lui: cât a primit, de la cine, unde, cum. De aceea afirm că nimeni nu știe să fie recunoscător decât înțeleptul, precum nimeni nu știe să facă binele decât înțeleptul, cel care se bucură de ceea ce dă mai mult decât de ceea ce primește.

Cineva ar putea număra aceste idei ale mele printre cele prin care noi părem a spune lucruri la care nu te aștepți și pe care grecii le numesc parádoxa (paradoxuri). El spune: „Așadar, nimeni nu știe să fie recunoscător, afară de cel înțelept? Atunci nici să-și achite datoria către creditor nu știe nimeni, afară de înțeleptul tău și nici, dacă cumpără ceva, să dea vânzătorului prețul cuvenit". Ca să nu mă invidiezi, află că tot așa zice și Epicur. Metrodor, cel puțin, afirmă că numai înțeleptul știe să fie recunoscător.

Și apoi același ins se minunează când spunem: „Numai înțeleptul știe să iubească, numai el știe să fie prieten". Dar o parte a iubirii și a prieteniei este a fi recunoscător, ba chiar acesta este un lucru mai obișnuit și mai des întâlnit decât adevărata prietenie. În sfârșit, același ins se minunează când spunem că „nu există bună-credinţă decât la omul înțelept", ca și cum n-ar spune și el la fel. Oare crezi că e de bună-credință un om care nu știe ce e recunoştința? Prin urmare, să înceteze a ne bârfi, ca și cum ne-am făli cu lucruri de necrezut, și să

fie convins că virtuțile se găsesc numai la înțelept, iar la vulg numai nişte măşti şi chipuri de-ale virtuţilor.

Nimeni altul nu ştie să fie recunoscător decât înțeleptul. Chiar și prostul și-ar arăta, cum știe și cum poate el, recunoștința, dar îi lipsește mai degrabă știința decât voința; căci a voi nu se învață. Înțeleptul va compara între ele toate lucrurile, căci ceva, chiar dacă este același lucru, devine mai mare sau mai mic după timp, loc, cauză. Adesea bogății revărsate asupra unei case n-au avut atâta trecere ca o mie de dinari[2] dați la timp. Este mare deosebire dacă dăruiești pe cineva sau îl ajuți, dacă dărnicia ta îl salvează sau îi sporește starea. Adesea ceea ce se dă e foarte puțin, dar ceea ce rezultă dintr-asta este mare lucru. Câtă deosebire este iarăși între cineva care ia banii din lada lui, spre a ajuta, și altul care primește o binefacere, ca să poată face bine altuia!

Dar ca să nu ne întoarcem din nou asupra aceluiași lucru pe care l-am cercetat destul, în această cumpănire a binelui cu răul făcut, un om virtuos va judeca, firește, cum este mai drept, dar va fi părtinitor cu binele; în această parte va înclina mai mult. În lucruri de felul acesta mare importanță are de obicei și persoana: „Mi-ai făcut un bine când cu sclavul meu, dar mi-ai făcut rău în întâmplarea cu tată-meu. Mi-ai salvat fiul, dar mi-ai distrus tatăl”. El va continua așa cu toate elementele prin care se face o comparație și, dacă deosebirea dintre o parte și cealaltă va fi mică, o va trece cu vederea. Chiar dacă va fi mare, dar va putea trece peste dânsa, fără a răni pietatea și buna-credință, va lăsa să treacă de la dânsul dacă tot răul nu-l privește decât pe el. Important e să fie om de înțeles în cumpănirea lucrurilor: va lăsa mai mult de la el. Să plătească împotriva voinței lui o binefacere, punând în cumpănă răul făcut; să dorească a fi recunoscător și în această direcţie să încline, către aceasta să tindă.

Greșește cel care primește o facere de bine mai cu plăcere decât și-o plătește.

Cu cât este mai voios cel care-și achită datoria decât cel care face împrumutul, cu atât trebuie să fie mai vesel acela care se plătește de datoria cea mare a unei binefaceri primite decât acela care tocmai o contractează. Căci nerecunoscătorii se înșală și într-aceasta: plătesc unui creditor pe lângă suma împrumutată și ceva pe deasupra[3], dar socotesc că folosirea binefacerilor este gratuită. Dar și ele își măresc valoarea în raport cu timpul; trebuie să plătești cu atât mai mult cu cât le plătești mai târziu. E un nerecunoscător acela care-şi plătește facerea de bine fără dobândă. Așadar, și acest lucru va trebui să fie ţinut în seamă când se vor compara „intrările cu ieșirile”.

Trebuie să facem orice ca să fim cât mai recunoscători: e spre binele nostru, așa cum dreptatea nu este, cum crede mulțimea, ceva care privește pe alții, ci în

mare măsură se întoarce chiar asupra ei: cine face un bine sie și-l face. Nu spun asta pentru motivul că cel ajutat va voi să ajute și el la rândul lui, cel apărat să apere și el, că un exemplu bun se întoarce printr-un ocol asupra celui ce-l săvârșește, precum exemplele rele cad asupra autorilor lor, că n-au parte de nicio compătimire cei care suferă împilări pe care, săvârșindu-le, au arătat că se pot face, - ci fiindcă răsplata tuturor virtuților stă în ele înseși. Într-adevăr, nu le practicăm ca să fim răsplătiți: răsplata unei fapte bune este a fi făcut-o.

Sunt recunoscător nu pentru ca altul să se arate mai binevoitor cu mine, îndemnat de exemplul de mai înainte, ci ca să fac o faptă foarte plăcută și foarte frumoasă. Sunt recunoscător nu fiindcă îmi folosește, ci fiindcă îmi face plăcere. Ca să te convingi că este așa, dacă n-aș avea putința să fiu recunoscător decât părând nerecunoscător, dacă nu aș putea plăti binele făcut decât părând că fac rău, aș porni foarte liniștit spre scopul meu frumos, folosindu-mă de orice ticăloșie. Mi se pare că nimeni nu prețuiește mai mult virtutea, nimeni nu-i este mai devotat decât acela care-şi pierde faima de om virtuos ca să nu-și piardă conștiința. Așadar, precum spuneam, ești recunoscător mai mult spre binele tău decât spre al altcuiva. Acela are parte de un lucru de rând și obișnuit în fiecare zi: capătă înapoi ceea ce dăduse; în schimb tu ai o mare mulțumire, pornită dintr-o stare sufletească fericită: aceea de a fi fost recunoscător. Căci dacă ticăloşia face pe oameni nenorociți, iar virtutea fericiți, și dacă recunoștința este o virtute, atunci ai făcut un lucru obișnuit, dar ai câștigat altul neprețuit, conștiința recunoștinței, care nu se revarsă decât asupra unui suflet divin și fericit.

Un suflet aflat într-o stare contrară acesteia e apăsat de o nefericire fără seamăn. Nu se poate zice că un nerecunoscător va fi nenorocit. Nu-i dau niciun răgaz: el este pe dată nenorocit. Așadar, să ne păzim a fi nerecunoscători nu pentru alții, ci pentru noi. Prea puțină și prea neînsemnată parte din ticăloșie se revarsă asupra altora. Tot ce-i mai rău într-însa, drojdia, ca să zic așa, rămâne înăuntru și apasă asupra celui care o poartă, așa cum obișnuia să spună Attalus[4] al nostru: „Răutatea își bea singură cea mai mare parte din veninul ei". Veninul acela, pe care șerpii îl varsă, ca să vatăme pe alții, și îl păstrează fără nicio primejdie pentru ei, nu se aseamănă cu acesta, care este vătămător mai ales pentru cei ce-l țin. Nerecunoscătorul se chinuiește și se macină; el urăște tot ce capătă, fiindcă va trebui să dea înapoi, și-i micșorează valoarea, în schimb umple lumea cu pagubele lui și le sporește proporțiile. Dar ce este mai nefericit decât omul de care nu se lipește nicio binefacere, pe când pagubele se țin lanț?

Dimpotrivă, înțelepciunea înfrumusețează orice binefacere, o ține mereu vie și se desfată, amintindu-și de ea în tot momentul. Cei răi au o singură plăcere, și aceasta scurtă: clipa în care primesc binefacerea; dintr-aceasta înțeleptul își face o lungă și necurmată mulțumire sufletească. Căci pe el nu-l încântă a primi o

facere de bine, ci faptul de a o fi primit și acesta este un lucru fără de moarte, perpetuu. Înțeleptul disprețuiește doar jignirile și le uită, dar nu din nepăsare, ci cu voință. El nu răstălmăcește totul în rău și nu caută pe seama cui să pună o întâmplare, ci dă vinile oamenilor mai degrabă pe seama sorții. Nu suspectează cuvintele și privirile, ci ușurează, interpretând în bine, orice se întâmplă. Nu-și amintește îndeosebi de o jignire și mai puțin de o binefacere. Pe cât poate, se duce cu gândul la ce a fost bun mai înainte și nu-și schimbă părerea față de binefăcătorii lui decât dacă răul făcut e cu mult mai mare și dacă diferenţa bate la ochi, oricât s-ar face că n-o vede; dar și atunci numai așa, ca după o jignire mai adâncă să fie la fel ca mai înainte de facerea de bine. Ori de câte ori răul făcut este egal cu binele, stăruie în sufletul nostru ceva din bunele noastre sentimente. Precum acuzatul este, la voturi egale, achitat, și precum omenia noastră înclină în caz de îndoială spre bine, tot așa sufletul înțeleptului va înceta să mai datoreze ceva atunci când răul făcut este egal cu binele, dar nu va înceta să se considere dator și să se poarte întocmai ca aceia care-și achită datoriile și după ce datoriile se anulează prin vreo lege.

Nimeni însă nu poate fi recunoscător decât dispreţuind toate acestea pentru care mulțimea își iese din minți: dacă vrei să-ți arăți recunoștința, va trebui să pleci în exil, să-ți verși sângele, să ajungi în mizerie, să-ți pătezi chiar numele și să-l expui bârfelor nedemne. Nu e puțin lucru să fii un om recunoscător. Nu socotim nimic mai scump decât o facere de bine, atâta timp cât o dorim, și nimic mai ieftin, de îndată ce-am obținut-o. Mă întrebi ce ne face să uităm ce-am căpătat? Dorința de-a mai căpăta. Căci noi ne gândim nu la ce-am obținut, ci la ce-ar trebui să mai cerem. Averile, rangurile, puterea și celelalte, care după părerea noastră sunt de preţ, iar după prețul lor sunt de nimic, ne abat din calea cea dreaptă. Nu știm să prețuim lucrurile, pe care ar trebui să le cântărim nu după faima lor, ci după ce zice natura. N-au nimic măreț într-însele prin care să ne atragă sufletele, afară de faptul că ne-am obișnuit să le admirăm. Nu sunt lăudate fiindcă sunt de dorit, ci sunt dorite fiindcă sunt lăudate; greșeala câtorva devenind greșeala tuturor, greșeala tuturor duce apoi în greșeală pe fiecare în parte. Dar dacă așa credem, să credem așijderea ce zice mulțimea, anume că nu e nimic mai frumos ca recunoștința. Toate orașele, toate neamurile, chiar cele din ținuturile barbare, îți vor striga acest lucru. Într-asta se înțeleg și buni și răi. Vor fi unii care vor lăuda plăcerile, vor fi alții care vor prefera strădaniile; vor fi unii care vor zice că durerea e cel mai mare rău; vor fi alții care nici n-o vor numi un rău; se va găsi unul care să spună că bogățiile sunt supremul bine; altul va zice c-au fost născocite spre nenorocirea vieții omenești și omul cel mai bogat este acela căruia norocul nu are ce-i da.

Într-această atât de mare diversitate de judecăți, toți îți vor afirma într-un

singur glas, precum se zice, că trebuie să fim recunoscători față de binefăcătorii noștri. Această gloată atât de pestriță va fi în privința aceasta de acord, deși uneori noi plătim binele cu răul. Iar prima cauză pentru care cineva este nerecunoscător este că nu poate fi destul de recunoscător. Nebunia noastră a ajuns până acolo, încât cel mai primejdios lucru e să faci cuiva un mare bine. Fiindcă acesta socoate rușinos că nu se poate plăti, nu vrea să mai existe omul pe care ar trebui să-l răsplătească.

Păstrează pentru tine tot ce ai primit: nu-ți cer, nu-ți pretind nimic. Bucură-te fără teamă. Nu există ură mai primejdioasă decât aceea iscată de rușinea de a fi pângărit o binefacere. Cu bine.

1) Este lucrarea intitulată De beneficiis.
2) Dinarul, monedă de argint, valorând la origine 10 ași.
3) Dobânda legală era de 12%.
4) V. scrisoarea a IX-a.

82. Filozofia ne face curajoși, nu silogismele

Nu mai am nicio grijă dinspre partea ta. „Ce zeu, spui tu, îți dă această chezășie?” Acela care nu înșală pe nimeni: spiritul tău iubitor de dreptate și de bine. Partea cea mai bună din tine este la adăpost. Soarta ar putea să-ți facă rău, dar, ceea ce este mai important, nu mă tem că tu ți-l mai poți face. Continuă așa cum ai început și rânduiește-ți felul tău de viață cu calm, dar nu cu moleșeală. Aș vrea mai bine să trăiesc rău decât în lenevire. Ia cuvântul „rău” în sensul în care se folosește în popor: „greu, aspru, trudnic”. Auzim de multe ori spunându-se despre viața unuia, care este invidiat: „Ușor mai trăiește!” Asta înseamnă: „Moleșit mai e!” Căci încet, încet sufletul se moleșește, topindu-se în toropeala și trândăvia în care zace.

Oare nu ar fi mai bine ca omul să fie puțin mai din topor? Pe urmă rafinații aceștia, după ce şi-au făcut viața la fel cu moartea, sunt cuprinși de teama morții. E mare deosebire între o viață tihnită și o viață înmormântată. „Cum oare? – zici tu – nu e mai bine să zaci așa decât să te zbați în vârtejul acestor treburi?” și sforțările, și toropeala, amândouă aceste lucruri îți grăbesc moartea. Socotesc că un mort întins pe un pat de flori și altul târât cu cangea[1] este la fel de mort. Repausul fără studiu e moarte curată și înmormântare de viu. Ce-ți folosește până la urmă că te-ai retras de lume? Ca și cum cauzele grijilor nu ne urmăresc și peste mări! Care-i ascunzișul în care nu pătrunde teama de moarte? Ce liniște a vieții e atât de bine apărată atât de sus pusă, ca să nu se înspăimânte de durere? Oriunde te vei ascunde, relele omenești vor hui în jurul tău. Multe sunt în afara noastră; ne împresoară, ca să ne înșele sau să ne zdrobească; multe sunt înăuntrul nostru și clocotesc în cea mai tainică singurătate.

Să ne împrejmuim cu zidul filozofiei, zid de nepătruns, pe care soarta, oricât l-ar izbi cu multele ei mașini, nu-l poate trece. Sufletul care a părăsit lucrurile din afară stă pe o poziție de neclintit: adăpostindu-se în cetățuia lui, nicio săgeată nu ajunge până la dânsul. Soarta nu are mâini lungi, cum credem noi: nu înșfacă decât pe cel ce se lipește de ea. De aceea, cât putem, să ne ferim în lături. Nu vom reuși decât cunoscându-ne și cunoscând natura. Omul să știe de unde vine, unde se duce, ce e binele, ce e răul, ce să urmărească, de ce să se ferească, care este criteriul după care va deosebi ce-i de dorit de ce-i de respins, cum se potoleşte nebunia patimilor, cum se înfrânează chinurile spaimelor. Unii cred că și-au înfrânat singuri toate acestea fără ajutorul filozofiei, dar, de îndată ce-i încearcă fără de veste vreo nenorocire, sunt siliți să-și recunoască, târziu, neputința. Atunci când schingiuitorul le apucă mâna, când moartea se apropie de ei, vorbele mari dispar. Unuia dintre aceștia i-ai putea spune: „Ușor ți-era să

înfrunți suferințe inexistente pentru tine”. Iată aici durerea, despre care spuneai că e suportabilă; iată moartea, în contra căreia multe și mari vorbi mai spuneai; bicele trosnesc, săbiile scapără: „Suflet îți trebuie-acum și tărie de înger, Eneas!”[2]

Dar inima tare ți-o va da îndelunga meditare, nu vânturatul vorbelor, ci călirea sufletului, pregătirea împotriva morții, în înfruntarea căreia nu te va îmbărbăta și nu te va întări cel care va încerca să te convingă prin sofisticării că moartea nu este un rău. Îmi place, Luciliu, tu, cel mai bun dintre oameni, să-mi râd de inepțiile grecești, de care, oricât e de mirare, n-am scăpat încă. Zenon al nostru folosește următorul raționament: „Niciun rău nu e vrednic de laudă; moartea însă e vrednică de laudă; prin urmare moartea nu este un rău”. M-ai procopsit: am scăpat de frică; după asta n-am să mai șovăi să-mi pun gâtul la tăiere. Nu vrei să vorbești mai serios și să nu stârnești râsul cuiva în pragul morții? Cu greu, zău, aș putea spune cine a fost mai nătâng: cel care prin acest raționament a crezut că stârpește frica de moarte, sau cel care a încercat să scape prin acest mijloc, ca și cum s-ar potrivi la așa ceva.

Zenon însuși a opus acestui raționament unul contrar, izvorât din faptul că socotim moartea printre lucrurile indiferente, numite de greci adiáphora. „Niciun lucru indiferent, zice el, nu este demn de glorie; moartea însă este vrednică de glorie: așadar, moartea nu este indiferentă.” îți dai seama unde este înșelătoria la acest silogism: nu moartea este vrednică de glorie, ci numai o moarte vitejească este lucru vrednic de glorie. Și atunci când zici: „Nimic indiferent nu este vrednic de glorie”, sunt de părerea ta, dar mai adaug că nimic nu este vrednic de glorie decât în comparație cu lucruri indiferente. Drept lucruri indiferente, care adică nu sunt nici bune, nici rele, socotesc boala, durerea, sărăcia, exilul, moartea. Niciunul dintre acestea nu este în sine vrednic de glorie, dar nu există lucruri vrednice de glorie fără ele: lăudăm nu sărăcia, ci omul pe care aceasta nu-l supune și nu-l încovoaie [...][3]. Lăudăm nu durerea, ci pe acela pe care durerea nu-l supără cu nimic; nimeni nu lauda moartea, ci pe acela căruia moartea i-ar putea lua mai degrabă sufletul, decât să i-l tulbure. Toate acestea nu sunt fapte virtuoase și vrednice de glorie în sine, ci virtuoasă și vrednică de glorie devine orice faptă care a stat în apropiere și în atingere cu virtutea. Altminteri ele sunt la mijloc: este vorba dacă asupra lor pune stăpânire răutatea sau virtutea.

Moartea aceea care la Cato a fost vrednică de laudă, la Brutus a fost cu totul netrebnică și rușinoasă.[4] Este vorba de acel Brutus, care, sortit să piară în curând și căutând să mai întârzie moartea, s-a dus să-şi facă nevoile. Fiind chemat la moarte și poruncindu-i-se să-și întindă grumazul, zise: „Îl întind, numai să trăiesc!” Ce mare nebunie e să fugi, când nu mai poți da înapoi. „Am

să-l întind, zise, numai să trăiesc!” Cât pe ce să adauge: „chiar sub Antonius”. O, ce om vrednic să fie lăsat să trăiască! Dar, precum începusem, îți dai seama că moartea nu e nici bine, nici rău. Cato a îndurat-o foarte frumos, Brutus foarte rușinos. Orice lucru, când i se alătură virtutea, capătă o podoabă pe care n-o avea. Spunem că un dormitor este foarte luminos și tot despre el că e foarte întunecos în timpul nopții; ziua îl scaldă cu lumina ei, noaptea i-o răpește. Tot astfel, acestor lucruri pe care noi le numim indiferente sau de mijloc, ca: avere, frumusețe, ranguri, domnie sau, pe de altă parte, moarte, exil, boală, dureri și toate celelalte de care ne temem mai mult sau mai puțin, tuturor acestora, zic, răutatea sau virtutea le dă numele de bine sau de rău. O masă de minereu nu este în sine nici caldă, nici rece; dacă e azvârlită într-un cuptor, se încălzește; dacă e pusă în apă, se răcește. Moartea este virtuoasă prin ceea ce este virtuos într-însa, adică prin virtute și prin disprețul bunurilor din afară.

Dar și între aceste lucruri pe care le numim de mijloc este, Luciliu, o mare deosebire. Moartea nu este tot pe atât de indiferentă precum îți este indiferent dacă firele tale de păr sunt egale sau nu, căci moartea se află printre acele lucruri care nu sunt într-adevăr rele, dar au totuși aparența răului. Există o iubire de sine și o dorință înnăscută de prelungire a vieții și de conservare a ei, precum există o oroare de descompunere, fiindcă ni se pare că moartea ne răpește multe bunuri și ne scoate din acest belșug cu care ne-am obișnuit.

Un alt motiv care ne face să fugim de moarte este că lumea aceasta o cunoaștem, pe când pe aceea către care vom pleca n-o știm cum este și necunoscutul ne înspăimântă. Pe lângă aceasta, teama de întunericul în care moartea se crede că ne-ar împinge este firească. Așadar, chiar dacă moartea este un lucru indiferent, totuși nu este dintre acelea care se pot nesocoti ușor. Trebuie ca sufletul să se întărească prin multe exerciții pentru ca s-o poată privi și vedea cum se apropie. Moartea trebuie să fie disprețuită mai mult decât se obișnuiește, căci noi credem multe despre dânsa: multe talente s-au luat la întrecere ca să-i sporească numele ei rău. Ni s-a înfăţişat o temniţă subpământeană şi un ţinut acoperit de o veșnică noapte, în care uriașul portar al infernului,

„stând tolănit în peștera cruntă pe oase-abia roase,

[...] latră întruna și umple de groază-ofilitele umbre”[5].

Dar chiar după ce te vei convinge că toate acestea sunt povești și că cei săvârșiți din viață n-au de ce se mai teme, apare o altă temere: oamenilor le e la fel de frică să fie în infern ca și să nu fie nicăieri.

În lupta cu atâtea temeri cu care o convingere străveche ne-a întunecat mintea, cum să nu socotim că o moarte curajoasă e un lucru vrednic de laudă și printre cele mai mărețe fapte ale spiritului omului? Acesta nu se va înălța niciodată până la virtute cât timp va socoti că moartea este un rău; se va înălța

numai dacă o va socoti ca un lucru indiferent. Firea lucrurilor nu îngăduie ca cineva să se îndrepte din toată inima spre ceea ce consideră ca un rău; el se va mișca greoi și șovăitor. Dar nu este vrednic de laudă ceea ce cineva face fără voia lui și tot amânând virtutea nu face nimic de nevoie. Mai adaugă că nu poţi săvârși o faptă virtuoasă decât dacă sufletul întreg se dăruiește și o îmbrățișează, fără ca vreo parte dintr-însul să se împotrivească.

Atunci când cineva pornește pe calea răului, fie de teama unor rele mai mari, fie din speranța unui bine pe care l-ar merita, după ce a pătimit numai suferințe, judecățile lui se bat între ele: unele îi cer să-și ducă la capăt hotărârea, altele să dea înapoi și să fugă de un lucru suspect și primejdios. Prin urmare este aici o dezbinare. Dacă este așa, nu mai poate fi vorba de glorie, căci virtutea își împlinește hotărârile în unire cu tot sufletul și nu se teme de ce face.

„Nu le lăsa doborât de amaruri, ci stă-le-mpotrivă

Și mai semeţ, pe oriunde-a ta soartă te mână...”[6]

Nu le vei sta împotrivă, dacă le vei socoti ca un rău. Trebuie să-ți scoţi din minte acest gând, altminteri nesiguranța îți va tăia avântul. Vei fi împins de la spate, când tu trebuie să dai năvală. Stoicii noștri, e adevărat, vor să creadă că raționamentul lui Zenon este corect, pe când celălalt raționament care i se opune este înșelător și fals. Eu nu reduc toate acestea la legile dialecticii și la acele lațuri ale unei argumentații amețitoare. Sunt convins că genul acesta de raționamente prin care cel întrebat are impresia că e încolțit din toate părțile și, silit să se recunoască învins, una răspunde și altceva gândește, trebuie să fie cu totul înlăturat. Ca să spui adevărul, trebuie să vorbești mai direct; împotriva temerilor rostește-te mai bărbătește. Dacă aș vrea să dezleg și să desfac această țesătură în care suntem înfășurați, aş face-o ca să conving pe cineva, nu ca să-l silesc.

Când cineva are să scoată la luptă pe soldații unei armate care vor trebui să înfrunte, pentru soțiile și copiii lor, moartea, cum oare îi va îmbărbăta? Iată pe cei doi Fabii[7], care luau asupra unei singure familii războiul întreg al Republicii. Iată pe spartanii aflați în strâmtoarea Termopilelor. Ei nu mai speră nici victorie, nici întoarcere; aici le va fi mormântul; cum ai să-i îmbărbătezi? Le vei spune: „Ceea ce este rău nu e vrednic de laudă; moartea este vrednică de laudă; prin urmare moartea nu este un rău?” Nimerită cuvântare! Cine, după aceasta, va mai șovăi să se azvârle asupra săbiilor dușmane și să moară neabătut? Dar vestitul Leonida[8] cât de bărbătește le-a vorbit! „Camarazi, zise el, prânziți așa ca și cum ați avea să cinați pe cealaltă lume.” Și totuși, mâncarea nu li s-a oprit în gură, nu le-a stat în gât, nu le-a căzut din mâini: s-au arătat voioși și de acest prânz și de acea cină.

Ce să mai spun de acel comandant roman care, trimițându-și soldații să ocupe o poziție, deoarece aveau de trecut prin mijlocul unei armate dușmane, le spuse: „Camarazi, e nevoie să mergeți într-un loc de unde nu e nevoie să vă întoarceți”[9]. Vezi cât de limpede și de poruncitor se rostea virtutea. Pe care dintre oameni îl pot face mai curajos și mai semeţ întortocherile voastre? Ele frâng avântul sufletesc, care niciodată nu trebuie să fie mai puțin înfrânat și redus la lucruri mărunte și spinoase ca atunci când se pune la cale un lucru măreț. Nu trei sute de oameni, ci toți oamenii trebuie să fie scăpați de teama morții. Cum ai să le arăți că ea nu este un rău? Cum vei dezrădăcina convingeri de o viață întreagă, de care omul e din pruncie îmbibat? Ce sprijin vei afla nevolniciei omenești? Ce le vei spune ca să se arunce înflăcărați în mijlocul primejdiilor? Cu ce cuvinte vei risipi această temere generală, cu ce putere a minții vei răsturna convingerile întregului neam omenesc, ridicate împotriva ta? Ce-mi înșiri cuvinte amăgitoare și-mi țeși niște biete silogisme? Dihăniile mari sunt izbite cu săgeți mari. Șarpele acela grozav din Africa[10], mai de temut legiunilor romane decât războiul însuși, în zadar era lovit cu săgeți și cu praștii; nici Apollo Pitianul nu l-ar fi putut răni, căci mărimea lui uriașă și, tot pe atâta, vârtoșenia lui trupească nu lăsa să-l străpungă nici fierul și nici vreo altă armă aruncată de braț omenesc, până ce, în sfârşit, fu zdrobit cu niște stânci cât pietrele de moară. Și împotriva morții tu te lupți cu asemenea fleacuri? Te ații împotriva leului cu sula? Cele spuse de tine sunt idei ascuțite, dar nimic nu-i mai ascuțit decât trestia. Sunt unele lucruri pe care tocmai subtilitatea lor le face inutile și fără rost. Cu bine.

1) Este vorba de cârligul folosit de călău pentru a târî un cadavru care era azvârlit în râul Tibru.

2) Vergiliu, Eneida VI, 261 (trad. G. Coşbuc). Așa-l îmbărbătează Sibila pe Eneas la intrarea în infern.

3) Lacună în original.

4) E vorba de Decimus Iunius Brutus, rudă cu Marius Iunius Brutus și unul dintre conspiratorii care l-au ucis pe Caesar, al cărui locotenent fusese în Gallia. După ce învinse pe Antonius la Modena, fu părăsit de trupe și se refugie în Gallia, unde fu ucis din ordinul lui Antonius.

5) Două versuri din Vergiliu, luate din fragmente diferite, amândouă înfățișând Cerberul (Eneida VIII, 297 și VI, 401, trad. G. Coşbuc). Seneca cunoaște foarte bine opera lui Vergiliu, pe care îl citează de peste o sută de ori în Scrisori.

6) Vergiliu, Eneida VI, 95 (trad. G. Coşbuc). Este celebrul vers prin care Sibila încurajă pe Eneas: Tu ne cede malis, sed contra audentior ito, Quam tua te

fortuna sinet.

7) În anul 477 î.Cr. familia Fabiilor și clienții lor cerură și obținură din partea senatului învoirea să poarte ei singuri război cu Veii. Toţi afară de unul – erau în număr total de 306 – fură uciși.

8) Regele spartan care în anul 480 î.Cr., cu 300 de spartani și câteva sute de tespieni, ţinură câtăva vreme în loc la Termopile, puhoiul perșilor. Moartea lor eroică deveni legendară.

9) Cuvintele cu care un tribun militar, Q. Caedecius, se adresă soldaților într-o luptă în Primul Război Punic (Aulus Gellius, Nopți atice III, 7).

10) Despre acest șarpe uriaș, care era o primejdie pentru armata lui Regulus în Africa, vorbesc Aulus Gellius (Nopți atice VII, 3), Valerius Maximus (I, 8, 19) și Plinius (Historia Naturalis VIII, 36).

83. Divinitatea privește gândurile oamenilor. Beția scoate la iveală viciile

Îmi ceri să-ți descriu fiecare zi în parte și cu de-amănuntul: bună părere ai despre mine, dacă socotești că n-am nimic de ascuns. Firește, trebuie să trăim așa ca și cum am trăi în văzul lumii; trebuie să cugetăm așa ca și cum altul ar putea să privească în adâncul inimii noastre. Și, într-adevăr, poate. Ce folosește oare să ai vreun secret față de oameni? Zeului nimic nu-i este ascuns. El este în sufletul nostru și intervine în gândurile noastre, intervine, repet, ca și cum uneori ar mai lipsi. Voi face deci așa cum îmi ceri și am să-ți scriu cu plăcere ce fac și în ce ordine. Mă voi examina mai întâi eu singur și, ceea ce este lucrul cel mai folositor, îmi voi trece în revistă fiecare zi. Nimeni nu-și întoarce privirile asupra vieții lui și aceasta ne face atât de răi. Ne gândim doar la ce avem de făcut; și aceasta rar; la ce am făcut nu ne mai gândim; dar orice plan de viitor se naște din trecut.

Ziua de azi este una dintre cele pline: nimeni nu mi-a luat ceva dintr-însa. Am petrecut-o toată șezând în așternut și citind. Prea puțin am cheltuit cu exercițiile fizice şi tocmai de aceea îi sunt recunoscător bătrâneții: nu mă costă prea mult. Cum mă mișc, obosesc. Or, acesta este sfârșitul exercițiilor chiar și la cei mai zdraveni. Întrebi de antrenorii mei? Unul singur mi-ajunge. E Pharius, un băiat simpatic, cum știi, dar am să-l schimb. Caut altul mai îngăduitor. Zice el că suntem același leat, fiindcă amândurora ne cad dinții, dar de-abia mă mai pot ține de dânsul la fugă și peste câteva zile nici asta n-am să mai fiu în stare: observă cât folosește exercițiul zilnic. Între doi inși care merg pe drumuri opuse se face repede o mare distanță: el urcă, iar eu în timpul ăsta cobor, și tu știi bine cu cât mai repede se face această ultimă treabă. Mint. Viața mea nu merge la vale, ci se prăvălește. Mă întrebi cu ce rezultat s-a încheiat întrecerea noastră de astăzi? La egalitate, ceea ce se întâmplă rar la alergători. După oboseala asta, oboseală mai mult decât exercițiu, am intrat în apă rece: așa numesc eu o apă care nu-i destul de caldă. Eram acel vestit psychroloútes[1] care la 1 ianuarie făceam onorurile cuvenite bazinului care, de Anul Nou, precum îmi propuneam să citesc, să scriu sau să compun ceva, tot astfel mă azvârleam în izvorul Dianei[2], mi-am mutat întâi tabăra pe malul Tibrului și apoi am ajuns la această cadă pe care, atunci când mă simt mai în puteri și toate-mi merg cum trebuie, o încropește soarele. Nu mai am mult și-am să ajung la baia de aburi. Iau apoi o bucată de pâine uscată și îmbuc câte ceva din picioare, după care nu trebuie să te mai speli pe mâini. Dorm foarte puțin. Îmi cunoști obiceiul: un somn foarte scurt și întrerupt. Îmi e destul că nu mai sunt treaz; uneori nici nu știu c-am dormit,

alteori numai bănuiesc.

Iată că se înalță un strigăt dinspre circ: urechile îmi sunt izbite de nenumărate glasuri care izbucnesc deodată, dar ele nu-mi alungă gândurile, și nici măcar nu mi le întrerup. Suport cu foarte multă răbdare huietul: multe glasuri topite într-unul singur sunt pentru mine ca o apă, ca un vânt ce vâjâie prin pădure sau ca orice alt sunet fără înțeles.

Mă întrebi spre ce-mi îndreptasem gândurile? De ieri mă tot frământă un gând, și anume ce-au urmărit acei bărbați prea înțelepți, aducând cele mai neserioase și mai confuze dovezi la lucrurile cele mai de seamă, care, chiar dacă ar fi adevărate, totuși seamănă cu o înșelătorie. Zenon, omul cel mai de seamă, fondatorul acestei școli a curajului și a purității, vrea să ne lecuiască de beție. Ascultă cum argumentează el că omul virtuos nu va fi un bețiv: „Unui om beat nu-i încredințează nimeni un secret. Unui om virtuos însă îi încredințează; așadar, omul virtuos nu se va îmbăta”. Ia seama, cum, printr-o argumentare opusă – aici e de ajuns una dintr-atâtea – Zenon poate fi dat de rușine: „Unui om care doarme nimeni nu-i încredințează un secret. Unui om virtuos însă îi încredințează; așadar, omul virtuos nu doarme”.

Posidonius[3] apără în singurul chip posibil pe Zenon al nostru, dar, după părerea mea, nici așa nu poate fi apărat. El susține că cuvântul ebrius se poate înțelege în două feluri: „Unul, când cineva e potopit de vin și nu mai știe de el, al doilea, când cineva are obiceiul să bea și este robit acestei patimi”. Zenon ar indica aici pe cel care are obiceiul să se îmbete, nu pe cine este beat și acestuia, zice el, nimeni nu i-ar încredința secrete, care pot fi destăinuite la băutură. Aceasta este fals. Într-adevăr, prima propoziție a silogismului se referă la cel care este beat, nu la unul care va fi. Vei recunoaște, de asemenea, că este mare deosebire între beat și bețiv, căci se poate ca cineva care e beat să fie atunci pentru prima oară și să nu aibă această patimă și, pe de altă parte, ca cel care este bețiv de multe ori să nu fie în stare de beție. Prin urmare, eu înțeleg acest cuvânt așa cum se înțelege de obicei, mai ales când este folosit de un om care face caz de precizie și care-și cântărește cuvintele. Mai adaugă că, dacă Zenon a înțeles așa și a vrut ca și noi să înțelegem la fel, prin această imprecizie a cuvântului înseamnă că a căutat un prilej de a ne înșela, ceea ce nu trebuie să se întâmple acolo unde se caută adevărul.

Dar să zicem că a înțeles așa: concluzia că nu se încredințează un secret unuia care obișnuiește să bea este falsă. Gândește-te la câți soldați, nu totdeauna cumpătați, generalul, tribunul sau centurionul nu le-a încredințat secrete.

Planul asasinării lui C. Caesar, vorbesc despre acela care a cârmuit statul după înfrângerea lui Pompei[4], a fost împărtășit atât lui Tillius Cimber, cât și lui

C. Cassius. Cassius a băut toată viața numai apă; Tillius Cimber era și nestăpânit la băutură, și scandalagiu. Despre acest lucru el însuși spunea: „Să suport pe cineva, eu care nu pot duce la băutură?” Gândească-se fiecare la cei pe care-i știe că țin rău la băutură, dar ţin bine un secret. Eu am să pomenesc doar un singur exemplu care-mi vine în minte, ca să nu-mi scape, căci viața noastră trebuie să fie modelată după exemple celebre; nu trebuie să recurgem mereu la cele din trecut. L. Piso, prefectul orașului, de cum a intrat în funcție, a ținut-o într-o beție. Cea mai mare parte din noapte o petrecea la chef; dormea până la douăsprezece la amiază; asta-i era ora de sculare. Totuși, și-a făcut cu toată conștiinciozitatea datoria lui de administrator al orașului. Divinul Augustus i-a dat însărcinări secrete, făcându-l conducător al Traciei, pe care a potolit-o, tot așa Tiberius, atunci când a plecat în Campania și când în urma lui lăsa la Roma multe temeri și multe uri. Și tocmai fiindcă o nimerise bine cu bețivul de Piso, mai târziu a făcut prefect al Capitalei pe Cossus, om serios și potolit, dar căzut la beție și adeseori îmbibat de acesta, aşa încât odată, fiind copleșit, la o ședință a senatului la care venise după chef, de un somn din care nu mai putea fi trezit, fu luat pe sus. Acestuia totuși Tiberius îi scria chiar cu mâna lui multe lucruri pe care nici slujitorilor lui nu socotea că trebuie să le încredințeze. Lui Cossus nu i-a scăpat niciodată vreun secret privitor la viața particulară sau publică.

Așadar, să dăm la o parte aceste declamații: „Un suflet robit de beție nu mai e stăpân pe sine. Așa precum din cauza mustului chiar butoaiele se sparg și forța căldurii scoate la suprafață tot ce zace la fund, tot astfel, când vinul fierbe în tine, tot ce zăcea ascuns înăuntrul tău se dă pe față și iese la iveală. Precum cei îmbuibați de băutură nu mai pot ține într-înșii mâncarea, fiindcă vinul dă pe din afară, așa nu pot ține secretele: ei dau pe față și ce-i al lor, și ce-i al altora”. Dar chiar dacă acest lucru se întâmplă obișnuit, tot pe atât de obișnuit ne sfătuim în împrejurări grele și cu cineva căruia știm că-i place băutura. Așadar nu este adevărat ceea ce se înfățișează ca o axiomă, că unui om care obișnuiește să se îmbete nu i se încredințează un secret.

N-ar fi oare mai bine să acuzăm deschis beția și să-i dăm pe față păcatele, pe care chiar și omul obișnuit le-ar evita, necum înțeleptul desăvârșit care se mulțumește doar să-și stingă setea? Chiar dacă uneori veselia, din cine știe ce cauză, îl împinge să întreacă măsura, el nu ajunge totuși niciodată până la beție. Vom vedea mai târziu dacă spiritul înțeleptului se tulbură de prea multă băutură și dacă face și el tot ce fac alții la beție. Până atunci, dacă vrei să mă convingi că „un om virtuos nu trebuie să se îmbete”, de ce-mi umbli cu silogisme? Spune-mi cât e de urât ca cineva să bage în el mai mult decât îl încape, cât de urât să nu-și cunoască măsura stomacului, câte lucruri fac oamenii beți de care la trezie se rușinează; spune-mi că beţia nu este altceva decât nebunie voluntară. Prelungește

timp de câteva zile acea stare de beție și n-ai s-o deosebești de furia nebunului. Nici acum nu e mai mică, dar e mai scurtă. Amintește-ți exemplul lui Alexandru cel Mare, care a spintecat la un chef pe Clitus, cel mai drag și mai credincios prieten al său, și care, când şi-a dat seama de crima săvârşită, a vrut să se omoare, cum, desigur, merita.

Beția ațâță și dezvăluie toate patimile, alungând sfiala care se împotrivește ticăloaselor lor încercări. Căci cei mai mulți se abțin de la ce-i oprit mai mult din rușinea de a păcătui decât din convingere morală. Atunci când vinul se face stăpân pe suflet, tot ce este rău și ședea ascuns iese la lumină. Beția nu creează ea viciile, ci numai le scoate la iveală: atunci desfrânatul nu mai așteaptă vremea culcării, ci-și dă pe loc drumul poftelor, orice i-ar cere acestea; atunci neruşinatul își dă pe față meteahna și și-o face cunoscută tuturor; atunci arțăgosul nu-și ține nici gura, nici mâna, obraznicului îi creşte trufia, sălbaticului cruzimea, invidiosului răutatea: orice viciu se simte slobod și-și ia vânt. Mai adaugă acea pierdere de sine, vorbele neclare și fără şır, ochii tulburi, mersul nesigur, ameţeala, pereții care se mișcă de parcă un vârtej ar rostogoli toată casa, răul la stomac când vinul începe să fiarbă și pântecele se umflă. Și totuși acestea sunt oricum de suportat, cât timp bețivul ştie de el. Ce se întâmplă însă când somnul îi înrăutățește starea și ceea ce fusese beție devine intoxicație?

Gândește-te câte nenorociri a pricinuit beția în masă. Ea a predat duşmanilor neamuri vajnice și războinice, a deschis ziduri apărate ani întregi prin lupte îndârjite, a pus pe oamenii cei mai semeți și mai disprețuitori ai robiei la cheremul altuia, a înfrânt prin puterea vinului pe cei neînfrânți prin puterea armelor. Pe Alexandru, despre care pomenii adineauri, atâtea marșuri, atâtea bătălii, atâtea ierni prin care trecuse, înfruntând greutățile vremii și locurilor, atâtea fluvii ce veneau din locuri necunoscute și atâtea mări l-au lăsat neatins; lăcomia la băutură, vestita și nefericita cupă herculeană[5], l-a culcat la pământ. Ce fală e să înghiți atâta? Chiar dacă vei câștiga cununa biruinței și adversarii tăi, topiți de somn sau vărsând, nu-ți vor mai primi închinările, chiar dacă tu singur vei rămâne încă la ospăţ, chiar dacă-i vei învinge pe toți prin tăria ta minunată și nu va fi nimeni atât de harnic la băutură ca tine, un butoi te va doborî. Pe Marcus Antonius[6], care era un om de seamă și o fire deosebită, ce altceva l-a distrus și l-a împins spre moravuri străine și vicii necunoscute de romani decât beția și, în aceeași măsură, iubirea pentru Cleopatra? Aceasta l-a făcut duşmanul patriei sale, aceasta l-a făcut mai prejos decât dușmanii lui, aceasta l-a făcut crud. În timp ce mânca, i se aduceau capetele fruntașilor statului. În timpul ospețelor celor mai strașnice și în mijlocul unui lux regal recunoștea fețele și mâinile proscrișilor. Sătul de vin, era totuși însetat de sânge. Era intolerabil chiar faptul

că se îmbăta. Cu cât mai intolerabil era că făcea aceste lucruri tocmai când era beat! Cruzimea însoțește aproape totdeauna beția, căci sănătatea minţii se strică și se tulbură. Așa cum bolile lungi fac pe oameni nesuferiți și mânioși la cea mai mică nemulțumire, tot astfel bețiile care se țin lanț sălbăticesc sufletele. Căci cum de multe ori oamenii nu mai știu de ei, nebunia devine obișnuință și păcatele născute din beție stăruie și fără ea.

Spune-mi deci pentru ce înțeleptul nu trebuie să se îmbete. Arată-mi prin fapte, nu prin vorbe, urâțenia și primejdiile acestui viciu. Dovedește-mi, ceea ce este foarte ușor, că aceste așa-zise plăceri sunt, atunci când întrec măsura, o adevărată pacoste. Dacă vei căuta să dovedești că înțeleptul se amețește bând mai mult vin, dar că, chiar amețit, ține drumul cel drept, atunci va trebui să dovedești că nu va muri dacă va înghiți o otravă, nu va dormi dacă va lua un somnifer, nu va voma și nu va elimina tot ce are într-însul dacă va lua elebor.[7] Dar dacă privirile i se clatină și limba i se împleticește, pentru ce să-l socotești că într-o privință este treaz și într-alta este beat? Cu bine.

1) Amator de băi reci (gr.).

2) Virgo aqua, Izvorul Fecioarei, cel care alimenta cu apă Roma.

3) V. scrisoarea a XXXIII-a.

4) Explicație dată pentru ca C. Iulius Caesar să nu fie confundat cu C. Caesar Caligula.

5) Cupele lui Hercule erau vase mari de argint, folosite în Beoția, din care se bea în cinstea eroului, faimos ca mare băutor. Potrivit lui Diodor de Sicilia (Biblioteca istorică XVII, 1–2), Alexandru ar fi murit după un ospăţ care a avut loc în Babilon. Plutarh și Arrianus neagă însă această versiune (cf. Alexandru 75, 5 și, respectiv, Anabasis VII, 27).

6) Marcus Antonius e dat adeseori ca exemplu de om robit patimilor celor mai degradante.

7) Elebor, plantă folosită ca purgativ violent.

84. Lectura și scrisul trebuie să alterneze

Călătoriile acestea care-mi scutură lâncezeala cred că folosesc și sănătății mele, și studiilor. De ce folosesc sănătății, o vezi bine: pasiunea studiului mă face să trândăvesc și să-mi neglijez trupul; făcând altceva, mă înviorez. Am să-ți arăt de ce folosesc studiilor: nu renunț la lecturile mele. Ele sunt, după părerea mea, necesare, mai întâi ca să nu mă încânt de mine, apoi pentru ca, cunoscând cele descoperite de alții, să pot judeca și despre ce s-a descoperit, și despre ce trebuie să se mai descopere.

Lectura hrănește spiritul și-l înviorează când e obosit de studiu, dar tot prin studiu. Nu trebuie să scriem numai, sau numai să citim: primul lucru, vorbesc de scris, te întunecă și te sleiește de puteri, celălalt te risipește și te dizolvă. Trebuie să ne folosim de amândouă și să cumpănim una cu alta pentru ca ceea ce dobândim prin lectură condeiul să toarne într-o formă. Trebuie să imităm, cum se spune, albinele care rătăcesc peste tot, culegând din toate florile bune de miere și apoi, orânduind ce-au strâns, umplu fagurele, precum zice Vergiliu al nostru:

„Ici limpede lamur-a mierii

Altele-adună și-ntind nectarul cel dulce prin faguri”[1].

Nu este sigur dacă albinele scot sucul din flori și acesta se face îndată miere, sau dacă nu cumva ele transformă ce-au adunat, de-i dau această dulceață, printr-un fel de amestec și printr-o proprietate a lor. Unii cred că nu-i vorba de vreo dibăcie de a face mierea, ci de a o culege. Se zice că în India se găsește miere în frunzele unor trestii, pe care o produce fie roua cerului aceluia, fie un suc dulce și mai gros al trestiei înseși. Chiar și ierburile de pe la noi au un asemenea suc, dar mai puțin vizibil și caracteristic, pentru ca vreun animal anume făcut pentru aceasta să-l caute și să-l adune. Unii socot că, printr-un fel de preparare și așezare, tot ce albinele culeg de pe cele mai tinere plante și flori se schimbă în miere, nu fără ajutorul unui ferment, ca să zic așa, prin care toate acestea se prefac într-o singură substanță.

Dar, ca să nu mă abat de la ceea ce e în discuție, și noi trebuie să facem ca albinele și mai întâi să punem la o parte tot ce-am adunat din diferitele noastre lecturi – ceea ce se separă se păstrează mai bine apoi, folosind toată atenția și toată priceperea minții noastre, să contopim și să dăm același gust la ceea ce am pigulit din toate părțile, așa încât, chiar dacă s-ar vedea de unde am luat ceva, să arate altfel de cum era acolo. Așa vedem că face și natura cu corpul nostru, fără o anume oboseală din partea noastră: alimentele pe care le înghiţim, atâta vreme cât rămân așa cum sunt și înoată întregi în stomacul nostru, ne sunt o povară;

numai după ce s-au schimbat din ceea ce erau, abia atunci se transformă în forță și în sânge. Așa să facem și noi cu cele ce ne hrănesc spiritul: să nu lăsăm întregi cele ce înghițim, ca să nu ne rămână străine; să le mistuim, căci altminteri vor trece în memorie, nu în inteligență. Să le asimilăm temeinic și să le facem ale noastre, pentru ca din mai multe lucruri să rezulte unul singur, precum din mai multe numere rezultă unul, atunci când un calcul cuprinde sume mai mici și felurite. Așa să facă și spiritul nostru: să dea la o parte tot ce i-a stat într-ajutor și să arate numai ce a realizat. Chiar dacă se va vedea vreo asemănare cu cineva pe care admirația ți l-a întipărit mai adânc în minte, aș dori să semeni așa cum seamănă cu cineva un fiu, nu un portret: imaginea este lucru mort.

Cum oare? Nu se va vedea pe a cui vorbire o imiți? Pe ale cui argumente și idei? Cred că până la urmă nu, dacă un spirit puternic își va pune pecetea pe tot ce-a adunat din toate părțile, așa încât să se topească într-o unitate. Nu vezi din câte glasuri se compune un cor? Totuși din toate rezultă un singur cântec. Unele voci sunt ascuțite, altele joase, altele de mijloc; femeile cântă laolaltă cu bărbații, intervine uneori flautul: vocea fiecăruia se pierde, se aude numai corul. Vorbesc despre corul așa cum îl știau vechii filozofi: la reprezentațiile noastre sunt mai mulți cântăreți decât erau spectatorii odinioară la teatru; șirul de coriști umple toate culoarele, galeria e plină de trompete și de pe scenă răsună tot felul de flaute și de instrumente; din sunetele lor diferite se face un tot armonios.[2] Așa aș vrea să fie și spiritul nostru: să cuprindă multe cunoștințe, multe învățături, multe pilde din toate vremile, dar ele să se contopească laolaltă.

„Cum se poate face aceasta?” zici tu. Printr-o neîntreruptă încordare, adică nefăcând nimic decât după sfatul rațiunii. Dacă vei vrea s-o asculți pe dânsa, îți va spune: „Părăsește de îndată toate acestea după care aleargă lumea; părăsește bogățiile, primejdie sau povară pentru cine le are; părăsește plăcerile trupului și ale sufletului: moleșesc și vlăguiesc omul; părăsește goana după măriri: e plină de îngâmfare, deșartă, bătută de toate vânturile, nu are nicio limită, se zbuciumă și când vede pe cineva mai înainte, și când îl lasă în urmă. E muncită de invidie și de o dublă invidie. Îți dai seama cât de nenorocit este acela care, invidiat de alții, este invidios pe alții? Vezi palatele celor puternici, intrările la care se îmbulzesc, certându-se, clienții? Multe jigniri până să intri, dar și mai multe după ce-ai intrat! Treci pe lângă aceste scări ale bogaților și pe lângă intrările lor ridicate pe înalte terase, căci altminteri vei sta nu numai la marginea prăpastiei, dar pe un povârniş lunecos! îndreaptă-te mai degrabă spre înțelepciune şi caută bucuriile ei liniștite și cu totul îndestulătoare.

La tot ce pare mărire în cele omenești, oricât de neînsemnată ar fi și oricât s-ar înălța numai în comparație cu tot ce-i mai umil, ajungi pe cărări grele și aspre. Drumul spre culmile măririi este prăpăstios. Dar dacă tu vei dori să urci

acel pisc în fața căruia măririle se închină, atunci vei privi la picioarele tale tot ce se socoteşte mărire și totuși vei atinge culmea pe drumul cel mai neted”. Cu bine.

1) Vergiliu, Eneida 1, 432-433 (trad. G. Coşbuc).

2) În epoca imperială, la Roma, comediile și tragediile nu mai erau gustate în teatre. De aceea fuseseră înlocuite cu cantica, spectacole muzicale și coregrafice.

85. Pasiunile, chiar și moderate, nu sunt admise la un înțelept

Te cruțasem până acum și trecusem peste tot ce era complicat, mulțumindu-mă a-ți da numai o idee despre ce spun stoicii noștri spre a dovedi că „numai virtutea e în stare să înfăptuiască fericirea vieții”. Îmi ceri acum să mă ocup de toate argumentele noastre sau de cele născocite pentru compromiterea noastră. Dacă aș vrea să fac acest lucru, ar trebui să scriu o carte, nu o scrisoare. Ţi-am mărturisit de-atâtea ori: nu-mi plac astfel de argumente. Mi-e rușine să mă încing la o luptă dată pentru zei și pentru oameni, înarmat cu o sulă.

„Cine este prevăzător este și moderat; cine este moderat este și statornic; cine este statornic este și netulburat; cine este netulburat nu este mohorât; cine nu este mohorât este fericit: așadar, omul prevăzător este fericit și prevederea este suficientă pentru fericirea vieții.” La această argumentare unii peripatetici[1] răspund că ei înțeleg prin netulburat, statornic, iar mohorât pe acela care se tulbură rareori și cu măsură, nu pe cel care nu se tulbură niciodată. Tot așa, mohorât spun celui care nu este copleșit de tristețe și nu se lasă învins prea adeseori și în mare măsură de acest defect, căci a spune că sufletul cuiva este ferit de tristețe înseamnă a tăgădui că este om. Înțeleptul, zic ei, nu este copleșit de durere, dar el este impresionat; și celelalte la fel și în conformitate cu doctrina lor. Prin aceasta ei nu exclud afectele, dar le tempereazā.

Cât de puțin merit recunoaștem noi înțeleptului, dacă el este mai curajos decât cei mai nevolnici oameni, mai voios decât cei mai întristați, mai cumpătat decât cei mai desfrânați, mai mare decât cei mici? Ce-ar mai fi dacă Ladas[2] şi-ar admira iuțeala, comparându-se cu şchiopii și cu neputincioșii?

„Și peste holde înalte ar trece zburând făr-o clipă
Să le atingă și-n goana-i n-ar frânge un spic cât de fraged;
Și prin al mărilor mijloc, plutind peste apele-n clocot,
Drum și-ar tăia, dar grăbitu-i picior neudat i-ar rămâne.”[3]

Aceasta este o iuțeală prețuită în ea însăși, și nu lăudată prin comparație cu cei mai trândavi. Ce-ar mai fi să numești sănătos pe cineva care se înfierbântă ușor? Sănătate nu înseamnă boală mai ușoară.

Înțeleptul – se spune – este numit netulburat, așa cum numim fructe fără sâmbure nu pe acelea care n-ar avea niciun fel de sământă tare, ci pe acelea la care nu-i așa de tare. Dar este o greșeală, căci prin om virtuos eu nu înțeleg pe acela care are mai puține păcate, ci pe acel care n-are deloc. Păcatele trebuie să nu existe, nu să fie mici, căci dacă cumva există, ele vor crește și cu timpul îi vor fi o piedică. Dacă o fluxiune oftalmică mai mare și ajunsă la limită produce

orbirea, o alta mai mică tulbură vederea. Dacă înțeleptului îi atribui unele afecte, rațiunea nu se va putea măsura cu ele, ci va fi răpită ca de un fel de torent, mai ales că-i lași nu o singură patimă, cu care să se lupte, ci o sumă de patimi. Dar o sumă, oricât de mici ar fi patimile, face mai mult decât una singură, oricât de violentă. Cutare e stăpânit de dorința de bani, dar e o dorință modestă; este stăpânit de ambiție, dar nu de una violentă; de mânie, dar de una care se potoleşte ușor; de nestatornicie, dar nu de una atât de nestabilă și schimbătoare; de patima dragostei, dar nu de una nebunească. Mai bine e de cel care are o singură patimă, una și bună, decât de cel care le are pe toate, chiar dacă-s mai ușoare.

În sfârșit, nu are importanță cât de mare este patima; oricât de mică ar fi, ea nu știe ce-i supunerea, nu primește niciun sfat. Precum niciun animal, fie sălbatic, fie domestic, nu ascultă de rațiune, căci prin natura lui el este surd la sfaturi, tot așa nu te urmează și nu te ascultă patimile, oricât de mici ar fi. Tigrii și leii nu-și pierd niciodată cruzimea, ci numai și-o domolesc, dar când te aștepți mai puțin sălbăticia îmblânzită se redeșteaptă. Patimile niciodată nu se potolesc cu adevărat. În sfârșit, dacă raţiunea este puternică, ele nici măcar nu se vor ivi; dacă vor apărea fără voia rațiunii, vor și persista fără voia ei, căci e mai ușor să le oprești de la început decât să le stăpânești furia.

Prin urmare, această idee a moderării patimilor este greșită și inutilă; e ca și cum cineva ar zice că e bine să fim smintiți, dar cu măsură, să fim bolnavi, dar cu măsură. Măsură nu-i decât în virtute. Patimile sufletești nu suferă înfrânare: e mai ușor să le stârpești decât să le ții în frâu. Este oare vreo îndoială că defectele învechite și înrădăcinate în sufletul omenesc, pe care le numim boli, precum: lăcomia, cruzimea, nestăpânirea, impietatea, sunt nemăsurate? Așadar, nemăsurate sunt și pornirile către dânsele, căci de la acestea se ajunge la acelea. În sfârșit, dacă acorzi vreun drept tristeții, temerii, lăcomiei și celorlalte porniri nesănătoase, ele nu vor mai fi în puterea noastră. De ce? Fiindcă tot ce le ațâță e în afara noastră. Prin urmare, ele vor crește în măsura în care cauzele care le zgândăresc vor fi mai mari sau mai mici. Temerea va fi mai mare, dacă va privi mai mult sau mai de aproape la ce-i de temut; lăcomia va fi mai mare cu cât va fi stârnită de speranța unui câștig mai mare. Dacă nu depinde de noi faptul de a avea sau nu unele porniri, nu depinde de noi nici cât de mari sunt. Dacă le dai voie să apară, ele vor crește odată cu cauzele lor și vor ajunge atât cât vor putea. Mai adaugă acum că, oricât de mici ar fi, ele tind să se mărească. Niciodată pornirile spre pierzanie nu păstrează măsura. La început boala te pătrunde pe nesimțite, dar apoi cea mai mică înrăutățire culcă la pământ trupul bolnav. Nu este oare o nebunie să crezi că avem putința să punem capăt unor lucruri ale căror începuturi sunt în afară de puterea noastră? Cum am să pot curma ceea ce

n-am fost în stare să împiedic, când ar fi fost mai ușor să nu las să pătrundă răul decât, odată pătruns, să-l înăbuș?

Alții au făcut următoarea distincție, spunând: „Omul moderat și prudent este liniștit prin atitudinea și prin starea lui obișnuită de suflet, dar nu și în fapt. Cât despre starea lui obișnuită de suflet, el nu este tulburat, nici întristat, nici temător; dar se pot ivi multe cauze din afară care să-i pricinuiască o tulburare”. Ei vor să spună că cineva nu este un irascibil, dar că se mânie totuși câteodată, că nu este un fricos, dar că se teme câteodată, că adică este lipsit de patimi, dar nu și de afecte. Dacă se admite această părere, teama prea des resimțită se va transforma în boală sufletească și mânia pătrunsă în adâncul sufletului va nărui așezarea unui suflet lipsit de mânie. Pe de altă parte, dacă sufletul nu disprețuiește cauzele care vin din afară și dacă are vreun fel de temeri, atunci când va trebui să pornească curajos împotriva săgeților și a focului ca să apere patria, libertatea și legile, va porni șovăitor și cu sufletul îndoit. Această nepotrivire nu se întâlnește însă la omul înțelept.

Pe lângă aceasta, cred că trebuie să luăm seama să nu amestecăm două lucruri care trebuie să fie dovedite fiecare în parte. Printr-un raționament anume se dovedește că există un singur bun, și acesta este virtutea; printr-altul, iarăși, că virtutea este suficientă pentru a trăi fericit. Dacă există un singur bine, și anume virtutea, toți admit că virtutea este suficientă spre a trăi fericit; dimpotrivă, dacă numai virtutea poate face pe cineva fericit, nu se va admite că singurul bine este virtutea. Xenocrate și Speusip[4] cred că „fericit poate deveni cineva chiar și numai prin virtute, și totuși nu admit că singurul bine este virtutea”. Epicur, de asemenea, socotește că „cineva este fericit dacă posedă virtutea, dar că virtutea nu este suficientă spre a ajunge la fericirea vieții, fiindcă fericit te face plăcerea, care pornește din virtute, dar nu chiar virtutea”. O distincție fără rost, căci tot el spune că nu există virtute fără plăcere; prin urmare, dacă virtutea este totdeauna legată de plăcere și e inseparabilă, atunci este suficientă ea singură. Iar a spune că cineva e fericit chiar și numai prin virtute, dar că nu va fi perfect fericit, aceasta este o absurditate, care nu văd cum este posibilă, căci viața fericită cuprinde în sine binele perfect, de nedepășit; dacă este așa, ea este perfect fericită.

Dacă nu există nimic mai înalt și mai bun decât viața zeilor și dacă viața fericită este o viață de zei, atunci aceasta nu are cum se mai înălța. Pe lângă aceasta, dacă viața fericită nu duce lipsă de nimic, orice viață fericită este perfectă și în același timp și fericită, și perfect fericită. Te îndoiești oare că viața fericită este binele suprem? Așadar, dacă cuprinde binele desăvârșit, ea este desăvârșit fericită. Precum binele suprem nu admite niciun fel de adaos (căci ce poate fi deasupra a ceea ce este suprem?), tot așa nici viața fericită, care nu poate

exista fără binele suprem. Dacă vei închipui pe cineva mai fericit, ai să-l închipui și cu mult mai fericit și ai să creezi nenumărate deosebiri în binele suprem, pe când eu înțeleg prin bine suprem pe acela care nu are trepte deasupra sa. Dacă cineva este mai puțin fericit decât altul, urmează că acesta dorește viața celuilalt, care este mai fericit, mai mult decât pe a sa. Omul fericit însă nu preferă nimic vieții lui. Amândouă urmările sunt de necrezut: sau că celui fericit îi mai rămâne de dorit ceva pe lângă ceea ce este, sau că nu preferă tocmai ce este mai bun. De fapt, cu cât este mai înțelept, cu atât se va îndrepta spre ce este mai bun și va dori să-l dobândească în orice chip.

Dar cum poate fi fericit un om care încă mai poate dori, ba chiar trebuie să dorească? Îți voi spune de unde vine această eroare: 0amenii nu știu că viața fericită este una singură. Ceea ce o ridică la acest grad de desăvârșire nu este mărimea, ci calitatea ei. Așadar, este egal dacă ea este lungă sau scurtă, largă sau mai strâmtorată, risipită în multe locuri și în multe părți, sau strânsă la un loc. Cine o măsoară cu numărul, cu măsura sau pe părți, acela îi răpește tot ce e mai de seamă într-însa. Și ce este mai de seamă într-o viață fericită? Faptul că e deplină. La mâncare și la băutură sfârșitul este, credem, sațiul. Unul mănâncă mai mult, altul mai puțin. Ce importanță are? Amândoi sunt sătui. Unul bea mai mult, altul mai puțin. Ce importanță are? Amândurora nu le mai este sete. Unul trăiește mai mulți ani, altul mai puțini: nu-i nicio deosebire, dacă pe unul anii săi mulți l-au făcut tot atât de fericit cât pe celălalt anii săi puțini. Cel pe care tu-l numești mai puțin fericit nu este fericit: această calitate nu se poate micșora.

„Cine este curajos este fără teamă. Cine este fără teamă este neîntristat. Cine este neîntristat este fericit.” Această argumentare aparține stoicilor noștri. La aceasta adversarii încearcă să răspundă că noi luăm drept bine o afirmație falsă și controversată, și anume că omul curajos ar fi fără frică. Cum oare? – va zice cineva – curajosul nu se va teme de nenorocirile care-l amenință? Asta ar însemna să fie nebun și smintit, nu curajos. De fapt, el se teme cu foarte multă măsură, dar nu e cu totul în afara temerii. Cei care spun așa alunecă din nou în greșeala de a considera ca virtuți viciile mai mici.

Într-adevăr, cel care se teme, dar mai rar și mai puțin, nu e în afara răului, ci e încercat de un rău mai ușor. Dar cred că este un nebun acela care nu se înspăimântă de răul ce-l amenință. Este adevărat ce spui, dacă acela este un rău. Dar dacă este convins că nu este un rău și dacă socotește că singurul rău este ticăloșia, va trebui să privească liniștit primejdiile și să disprețuiască ceea ce altora le este de temut. Sau, altminteri, dacă numai prostul și nebunul nu se tem de rău, urmează că, cu cât cineva este mai înțelept, cu atât se va teme mai mult. După părerea voastră – se va zice - curajosul va ieși în calea primejdiilor. Deloc. Nu se va teme de ele, dar le va evita: să se păzească se cade, să se teamă nu i se

cade. Cum așa – se va zice - nu se va teme de moarte, de lanțuri, de foc și de alte lovituri ale destinului? Nu. Știe că acelea nu sunt un rău, ci par numai. Le socotește pe toate ca temeri ale vieții omului. Descrie-i captivitatea, biciuirile, cătușele, lipsa, trupul sfâșiat de boală sau de împilare, pune-i în față tot ce vrei: el le consideră pe toate printre spaimele bolnave; sunt de temut pentru cei fricoși. Oare socotești că este un rău lucrul la care trebuie câteodată să ajungem de bunăvoia noastră?

Mă întrebi ce e răul? A te lăsa covârşit de ceea ce numim rele și a-ți sacrifica libertatea, pentru care ar trebui să suferi orice. Dacă nu disprețuiești tot ce ne subjugă, libertatea piere. Dacă oamenii ar ști ce este curajul, n-ar mai fi îndoială asupra a ceea ce se cuvine să facă un om curajos. Curajul nu este temeritate nesăbuită, nici dorință de primejduire, nici căutarea a tot ce înspăimântă. Este o ştiinţă să distingi ce este răul și ce nu este. Curajul este foarte grijuliu cu apărarea proprie și foarte răbdător la ceea ce are aparenţa falsă de rău. Cum oare? Dacă sabia stă gata să izbească grumazul unui bărbat curajos, dacă el este sfârtecat bucată cu bucată, dacă-și vede sub ochi măruntaiele scoase, dacă, spre a simți și mai mult chinurile, acum e lăsat, acum e din nou pus la torturi, dacă sânge mereu proaspăt scaldă viscerele lui secătuite, acest om nu se teme? Ai să spui oare că el nu simte durerea? O simte, firește, căci niciun fel de virtute nu ia omului simțirea, dar nu se teme: neînvins, el își privește de sus durerile. Mă întrebi care este starea lui sufletească în acel moment? Ca și a acelora care îmbărbătează un prieten bolnav.

„Tot ce este rău dăunează; tot ce dăunează face pe cineva mai rău; durerea și sărăcia nu-l fac însă mai rău, deci ele nu sunt un rău.” „E greșit – ni se spune – ce susțineți voi, căci nu tot ce dăunează face mai rău. Furtuna și uraganul îi dăunează cârmaciului de corabie, dar nu-l fac mai rău.” Unii dintre stoici răspund astfel la acest argument: furtuna și uraganul îl fac mai rău pe un cârmaci de corabie, fiindcă el nu poate să împlinească ce și-a propus și nu-și poate ține drumul. El nu se face mai rău în măiestria lui, ci în fapt. La care peripateticul adaugă: Așadar și pe înțelept îl fac mai rău sărăcia, durerea și altele asemenea; nu-i vor răpi virtutea, dar vor împiedica înfăptuirea ei. Aceasta ar fi adevărat, dacă situația cârmaciului și a înțeleptului n-ar fi deosebite. Înțeleptul are ca scop în acțiunile vieții lui nu să realizeze în toate cazurile ceea ce încearcă, ci să acționeze moral; cârmaciul are ca scop să conducă în orice chip corabia în port. Meșteșugurile sunt mijloace: ele trebuie să dea ceea ce promit. Înțelepciunea este stăpână și conducătoare. Meșteșugurile servesc vieții, înțelepciunea îi poruncește.

Eu cred că ar trebui să se răspundă într-alt fel, și anume că nici arta cârmaciului nu pierde din cauza unei furtuni și nici modul de practicare al artei.

Cârmaciul nu ți-a promis fericirea, ci o acțiune utilă și dibăcia de a conduce o corabie. Aceasta se vede cu atât mai bine, cu cât mai mult îi stă în cale o piedică întâmplătoare. Cine poate spune: „Neptune, n-ai să scufunzi niciodată această corabie decât spintecând valurile" și-a făcut pe deplin meseria: furtuna a împiedicat nu punerea în practică a artei cârmaciului, ci succesul. „Cum oare – va zice cineva - nu dăunează cârmaciului o întâmplare care-l împiedică să ajungă în port, care-i zădărnicește încercările, care-l împinge înapoi sau îl ţine pe loc și-i rupe pânzele?" Îi dăunează, nu întrucât el este cârmaci, ci întrucât călătoreşte pe mare. Și nu numai că furtuna nu stânjenește arta cârmaciului, dar, mai mult, i-o pune în lumină, căci pe o mare liniștită, zice proverbul, oricine poate fi cârmaci. Toate acestea dăunează călătoriei navei, nu conducătorului ei, întrucât este conducător. Într-un cârmaci sunt două persoane: una comună cu toți cei care s-au urcat în aceeași corabie, după care și el este un călător, și alta proprie, după care este cârmaci. Furtuna îi dăunează întrucât e călător, nu cârmaci. În sfârșit, arta cârmaciului este un bun al altora, care interesează pe cei pe care el îi transportă, precum arta medicului se referă la cei pe care-i îngrijește. Înțelepciunea este un bun comun și al acelora cu care înțeleptul trăiește, și al lui însuși. Așadar cârmaciului, al cărui rost pus în slujba altora este împiedicat de furtună, poate că i s-o fi făcând vreun rău; înțeleptului însă nu-i dăunează nici sărăcia, nici durerea, nici alte furtuni ale vieții. Căci nu sunt împiedicate toate faptele lui, ci numai acelea care interesează pe alții; el este veșnic în acțiune și e mai puternic tocmai atunci când destinul i se opune: atunci el împlinește datoria înțelepciunii, despre care am spus că este un bun comun și altora, și lui însuși.

Pe lângă aceasta, el nu este împiedicat să fie de folos altora, nici chiar când este apăsat de unele nevoi. Este împiedicat de sărăcie să arate altora cum trebuie să fie cârmuit statul, în schimb învață pe alții cum trebuie să se cârmuiască în sărăcie; activitatea lui se întinde asupra întregii vieţi. Astfel, nicio situație, nicio împrejurare nu interzice activitatea înțeleptului. El acționează chiar în cazurile în care îi este interzis să facă altceva. Este pregătit pentru ambele eventualități: este călăuză a binelui și biruitor al răului. S-a format astfel, încât își arată virtutea atât la bine, cât și la rău și are în vedere nu materia ei, ci pe ea însăși. De aceea pe el nu-l împiedică nici sărăcia, nici durerea, nici tot ce abate din calea dreaptă și mână în prăpastie pe ignoranți. Crezi că este apăsat de nenorociri? Nu, se servește de dânsele. Fidias știa să facă statui și din altceva decât din fildeş: le făcea și din aramă. Dacă i-ai fi dat marmură, dacă i-ai fi dat chiar un material mai rău încă, ți-ar fi făcut niște statui cât mai bune posibil dintr-un asemenea material. Tot astfel înțeleptul își va desfășura virtutea, dacă e posibil, în bogăție, dacă nu, în sărăcie; dacă e posibil în țara lui, dacă nu, în exil; dacă se va putea, ca general, dacă nu, ca soldat; dacă va putea, ca un om în toată puterea, dacă nu,

ca un om fără vlagă. În orice stare ar fi pus, va face dintr-însa ceva memorabil. Sunt unii îmblânzitori de fiare care silesc cele mai sălbatice animale și cele mai înfricoşătoare la vedere să suporte pe om și care, nemulțumindu-se numai să le îmblânzească, le fac să viețuiască împreună cu ei: dresorul își vâră mâna în gura leului, paznicul își sărută tigrul, cel mai pipernicit etiopian poruncește elefantului să îngenuncheze și să meargă pe funie. Tot astfel înțeleptul este meșter în domolirea nenorocirilor. Durerea, lipsurile, rușinea, temnița, exilul, înspăimântătoare pentru oricine altul, când dau peste dânsul, se îmblânzesc. Cu bine.

1) Filozofii din Școala lui Aristotel.

2) Ladas, învingător la alergările de la Olimpia. Faima sa deveni proverbială.

3) Vergiliu, Eneida VII, 808–812 (trad. D. Murărașu). Este vorba de Camilla, fecioara războinică în fruntea unui stol de călăreți. Cu vitejiile ei în oastea lui Latinus, Vergiliu încheie cartea a VIII-a.

4) Xenocrate, urmașul lui Speusip la conducerea Academiei (339–314 î.Cr.). Speusip, nepot al lui Platon și urmaș al lui la conducerea Academiei (între 347 și 339 î.Cr.). Cercetările sale de naturalist îl apropie mai mult de Aristotel.

86. Casa lui Scipio Africanul. Despre plantarea măslinilor

Îți scriu această scrisoare din casa lui Scipio Africanul[1], în care mă aflu, după ce am prăznuit pomenirea lui și m-am închinat la altarul care bănuiesc că este mormântul acestui mare om. Sufletul lui însă, sunt convins, s-a reîntors în cerul din care se trăgea, nu fiindcă a fost conducătorul unor mari oști – asemenea armate a avut și furiosul Cambyses[2], cel care a avut unele succese de pe urma nebuniei lui -, ci din cauza moderației și pietății lui, mai de admirat, cred, când şi-a părăsit patria, decât atunci când și-o apăra. Trebuia ca sau Scipio să rămână la Roma, sau Roma să rămână în libertate. „Nu vreau - zise el – să știrbesc nimic din puterea legilor și orânduirilor noastre; toți cetățenii să aibă aceleași drepturi. O, patrie, bucură-te fără mine de tot binele ce ți-am făcut! Am fost cauza libertății tale, tot eu voi fi și dovada. Plec, dacă m-am înălțat mai sus decât este spre folosul tău.” Cum să nu admir măreția aceasta sufletească cu care s-a retras într-un exil de bunăvoie și a eliberat statul de povară? Lucrurile ajunseseră acolo, încât sau Scipio trebuia să dăuneze libertății, sau libertatea să-i dăuneze lui Scipio. Niciuna, nici alta nu se cădea. Așadar, dădu întâietate legilor și se retrase la Liternum, putând pe drept cuvânt pune pe seama Romei atât exilul său, cât și pe-al lui Hannibal.[3]

I-am văzut casa făcută din piatră cioplită, zidul tras de jur împrejurul unor copaci, chiar și niște turnuri înălțate de ambele părți, ca niște apărătoare ale casei, un bazin cu apă, ascuns de clădiri și de niște tufișuri, din care s-ar fi putut adăpa o armată întreagă, baia, o încăpere micuță și întunecoasă, cum se obișnuia în vechime. (Strămoșii noștri credeau că o baie nu e caldă, dacă nu e întunecoasă.) Mare plăcere m-a cuprins, gândindu-mă la felul de viață al lui Scipio în comparație cu al nostru. În acest unghер își îmbăia trupul, trudit de munca câmpului, omul care fusese groaza Cartaginei și căruia Roma îi datorează faptul că a fost cucerită doar o singură dată.[4] Se întărea prin muncă și, după obiceiul celor vechi, el singur își lucra pământul. Sub acest acoperiș atât de umil a trăit el; pe aceste lespezi atât de fără preț călca el.

Astăzi însă cine ar mai primi să se îmbăieze așa? Dacă pereții băii nu iau ochii prin oglinzile lor mari și scumpe, dacă marmura de Alexandria nu e incrustată cu placaj numidic, dacă ea nu e acoperită cu un mozaic migălos lucrat și variat ca o pictură, dacă bolta acoperișului nu-i de sticlă, dacă piatra de Thasos[5], pe care altădată n-o puteai vedea decât rareori în vreun templu, nu ne căptușește bazinele în care ne afundăm trupurile vlăguite de atâta transpirație, dacă apa nu țâșnește din robinete de argint - omul se socotește un calic și un

păcătos. Și nu vorbesc acum decât de conductele de la băile plebeilor. Ce va fi când voi ajunge la băile liberților? Câte statui, câte columne care nu susțin nimic, ci sunt puse numai de podoabă, așa ca să se facă cheltuială! Câte cascade căzând cu vuiet pe trepte! Am ajuns la atâta lux, încât nu vrem să călcăm decât pe pietre scumpe.

La această baie a lui Scipio sunt, în loc de ferestre, niște foarte mici deschizături, tăiate în zidul de piatră, așa încât lasă să intre lumina fără nicio primejdie pentru soliditatea construcției. Dar astăzi, dacă băile nu sunt astfel așezate ca să primească tot timpul zilei, prin ferestre imense, lumina soarelui, dacă, odată cu îmbăiatul, omul nu se bronzează, și dacă din pragul lor nu are vedere spre câmpuri și spre mare, zice că sunt nişte păduchernițe. Toate câte au stârnit atracție și admirație, când au fost inaugurate, sunt acum părăsite, trecute printre vechituri, îndată ce luxul fără măsură inventează ceva nou, prin care el însuși se eclipsează. Dar odinioară băile erau puține, și nu erau luxos împodobite. De ce ar fi fost împodobită o treabă de cinci parale, născocită de nevoie, nu pentru desfătare? Apa nu se revărsa în valuri și nu venea mereu proaspătă ca dintr-un izvor termal; nu se credea că e important să-ți lași jegul într-o apă cât mai limpede. Și, zei buni, ce plăcere să intri într-o baie de aceasta întunecoasă, dată cu o tencuială de rând, când știi că cel care potrivea cu mâna lui apa era Cato, pe când era edil, sau Fabius Maximus[6] sau vreunul dintre Scipioni! Căci edilii cei mai vestiți își împlineau și datoria asta: intrau în localurile în care se aduna mulțimea, cercetau curățenia, impuneau o temperatură folositoare și sănătoasă, nu aceasta care s-a inventat de câtăva vreme, de crezi ca-i un incendiu. Numai un sclav prins asupra unei crime ar trebui să fie „îmbăiat de viu” astfel, căci mie mi se pare că azi nu se mai face deosebire între o baie care te frige și alta caldă.

Cât de primitiv, spun unii, a fost Scipio, fiindcă nu primea lumină în sala de aburi prin vitralii late, fiindcă nu se cocea la soare până nu mai putea și nu aștepta să-și facă digestia în baie. O, ce nenorocit! N-a știut să trăiască. Nu se îmbăia cu apă filtrată, ci uneori cu una tulbure, iar când ploua mai tare, aproape mâloasă. Nu-i păsa însă prea mult că se îmbăia astfel, căci venea acolo ca să se spele de sudoare, nu de pomezi. Ce crezi că vor zice unii dintre cei de azi? „Nu-l invidiez pe Scipio: cine se spăla așa, cu adevărat trăia în exil.” Ba încă, dacă ai ști, nici zilnic nu se spăla. Căci, așa precum ne spun cei care ne-au transmis străvechile moravuri din orașul nostru, strămoșii noștri își spălau zilnic numai mâinile și picioarele, care, firește, se murdăreau în timpul lucrului; altminteri se îmbăiau de tot numai la Nundine.[7] Aici unul îmi va spune: „De mult știam că erau foarte murdari. A ce crezi că miroseau?” A război, a muncă, a bărbăție. De

când s-au inventat băile astea curate, oamenii sunt mai murdari. Ca să descrie pe un ticălos, vestit prin rafinamentele lui, Horatius Flaccus zice: „Buccillus miroase a pastile parfumate”[8]. Să zicem că mi-ai da azi un Buccillus: ar mirosi la fel cu un țap și s-ar afla în locul lui Gargonius, pe care același Horatius îl opunea lui Buccillus. E puțin lucru că te dai cu parfum, dacă n-o faci de două-trei ori pe zi, ca să nu se treacă. Ce să mai spun ca oamenii ăștia se fălesc cu acest parfum, ca și cum ar fi mirosul lor propriu!?

Dacă toate acestea ți se par prea mohorâte, pune-le pe seama casei lui Scipio, unde totuși am învățat de la Aegialus, un foarte harnic gospodar, proprietarul actual al pământului acestuia, că un arbust, oricât de bătrân, se poate transplanta. Acest lucru e bine să-l știm noi, bătrânii, care cu toții sădim măslinii pentru alții [...].[9] Și pe tine are să te umbrească pomul ce „crește cu greu, căci umbra-i târziu veseli-va nepoţii”[10], cum zice Vergiliu al nostru, care a avut în vedere nu atât să înfățișeze cu exactitate lucrurile, ci să le spună cât mai frumos, și a țintit nu să învețe pe agricultori, ci să desfete pe cititori. Căci, ca să trec peste multe altele, am să-ți citez numai această observație, pe care a trebuit s-o descopăr de-abia astăzi:

„Bobul în Martie-l pui. Atunci și pe tine, lucerno

Brazdele moi te primesc. Urmează-apoi meiul să-l semeni”[11].

Că aceste plante trebuie să fie semănate odată și că semănatul lor se face primăvara poți s-o vezi dintr-asta: iată e iunie când îți scriu această scrisoare, un iunie pe trecute, aproape de iulie; ei bine, am văzut în aceeași zi și cules de bob, și semănat de mei.

Mă întorc la măslini, pe care i-am văzut că se răsădesc în două moduri. Trunchiul pomului în putere, după ce i s-au tăiat de jur împrejur ramurile fiind lăsate de un picior lungime, este răsădit împreună cu rădăcina sa, după ce se amputează rădăcinioarele, lăsându-se numai capătul de care ele depindeau. Acest capăt, muiat în bălegar, se vâră într-o groapă și apoi nu numai că se adună în jur pământul, ci se calcă și se bătătorește. Aegialus spune că nimic nu este mai folositor decât această bătătorire: printr-asta, pasămite, arborele se apără de frig și de vânt. Pe lângă aceasta, este mai puțin zgâlțâit şi de aceea poate să dezvolte rădăcini şi să le înfigă în pământ, pe care altminteri, cum sunt firave și de-abia înfipte, chiar și o clătinare ușoară le-ar putea smulge. Înainte de a se îngropa, rădăcina se răzuiește puțin de coajă, fiindcă se zice că din lemnul care a fost răzuit dau noi rădăcini. Trunchiul nu trebuie să se înalțe de la pământ mai mult de trei-patru picioare; așa, el va fi pe dată îmbrăcat cu frunze chiar de la poale și nu va fi în cea mai mare parte a lui uscat și pipernicit, cum vezi la măslinii bătrâni.

Alt chip de a răsădi un pom este acesta: se îngroapă în pământ, în același mod, ramuri vânjoase, dar nu cu coaja prea groasă, ca nuielele, de exemplu. Aceste ramuri cresc mai încet, dar, deși se înalță de la pământ, nu au nimic respingător sau neplăcut la vedere. Am văzut transplantându-se departe de arborele ei chiar și viță bătrână: trebuie să aduni, dacă se poate, chiar și cârceii; apoi vița trebuie să fie bine întinsă la pământ, pentru ca să dea rădăcini chiar din vrejul ei. Am văzut viță transplantată nu numai în luna lui februarie, dar și la sfârșitul lui martie: prind și se cațără și ele pe ulmii pe care-i găsesc. Toți acești arbori însă care sunt, ca să zic așa, cu tulpina înaltă, trebuie, zice-se, să fie udați cu apă din bazin: dacă aceasta le folosește înseamnă că avem ploaia la îndemâna noastră.

Nu mă gândesc să-ți spun mai multe, ca nu cumva, așa cum Aegialus a făcut din mine un rival al lui, să nu te fac și eu egal cu mine. Cu bine.

1) Este vorba despre casa de la Liternum, localitate în Campania, a lui P. Cornelius Scipio Africanus (Maior), învingătorul lui Hannibal la Zama (202 î.Cr.), victoria cu care se încheie cel de-al II-lea Război Punic. Acuzat mai târziu (anul 184) că s-a lăsat mituit de Antioh, regele Siriei, și că și-a însușit din prăzile de război, și chemat să dea socoteală în Adunarea Poporului, Scipio rupse indignat registrele și ceru poporului să-l urmeze pe Capitoliu, ca să aducă jertfe zeilor, căci se comemora tocmai victoria de la Zama. Se retrase apoi din viața politică și din Roma la Liternum, unde muri în curând (anul 183).

2) Cambyses, regele Persiei, fiul și urmașul lui Cyrus, cunoscut prin cruzimea lui și printr-un fel de nebunie furioasă, își ucide fratele. Se zice că într-o expediție împotriva unui uzurpator se sinucise.

3) Victoria lui Scipio Africanul asupra cartaginezilor avusese ca urmare exilarea lui Hannibal.

4) Aluzie la cucerirea Romei de către gali în anul 390 î.Cr.

5) Thasos, insulă în Marea Egee, renumită prin piatra de construcție.

6) Fabius Maximus Cunctator, a cărui politică își arată roadele mai ales după dezastrul romanilor la Cannae.

7) Nundine, zile de târg care se țineau din 9 în 9 zile.

8) Horatius, Satire I, 2, 27.

9) Textul este corupt.

10) Vergiliu, Georgice II, 58 (trad. G. Coşbuc).

11) Vergiliu, Georgice I, 215-216 (trad. G. Coşbuc).

87. Despre simplitate și despre lux. Sunt bogățiile un bine?

Am naufragiat înainte de a mă urca în corabie. Cum s-a întâmplat, nu ți-o mai spun, ca să nu zici că și ăsta trebuie să fie unul dintre paradoxurile stoicilor, deși niciunul dintre ele nu este greșit și atât de ciudat cum pare la prima vedere. Ţi-o pot dovedi când vrei, ba chiar și dacă n-ai să vrei. Până una alta, drumul acesta mi-a arătat cât de multe lucruri de prisos avem și cât de ușor am putea părăsi bunuri a căror pierdere, atunci când nevoia ni le smulge, n-o mai simțim.

Cu câțiva sclavi numai, atâți câți puteau să încapă într-o singură căruță, și fără nimic altceva decât ce era pe noi, eu și prietenul meu Maximus[1] am petrecut două zile fericite. O saltea pe pământul gol și eu pe saltea. Din cele două mantale una a devenit așternut, cealaltă învelitoare. Prânzul a fost cum nu se poate mai redus: pregătirea lui n-a durat mai mult de o oră, dar peste tot și-n tot momentul am avut cu mine smochine uscate și tăblițele de scris. Acelea, dacă am pâine, sunt pentru mine ca o mâncare cu carne; dacă n-am, îmi țin loc de pâine. Ele mă fac să cred că-n fiecare zi e Anul Nou, zi pe care eu o sărbătoresc și o fac spornică prin gândurile mele bune și prin înălțarea sufletului meu. Iar acesta nu-i nicicând mai înălțat decât atunci când dă în lături tot ce-i e străin, când își găsește liniștea, alungând orice temere și își găsește îndestularea, alungând orice poftă.

Căruța în care mă aflu e una țărănească. Catârii îți arată că sunt vii prin faptul că se mișcă, iar vizitiul e desculţ, nu din cauza căldurii. Cu greu îmi impun să las să se creadă că e căruța mea: atât de înrădăcinată este absurda rușine de ceea ce se cade să fii. De câte ori ne încrucișăm cu vreun echipaj mai ales, roșesc fără să vreau, ceea ce dovedește că aceste convingeri, pe care le împărtășesc și pe care le admir, nu au încă un teren sigur și neclintit. Cine roșește de o căruță proastă, se va făli cu una de lux. Puțin am progresat: nu îndrăznesc încă să-mi arăt lumii cumpătarea; încă mai iau seama la părerile drumeților. Ar fi trebuit să-mi înalț glasul împotriva părerilor fie și ale neamului omenesc întreg: „Sunteți niște nebuni, sunteți niște rătăciți, stați uimiți în fața unor deșertăciuni, pe nimeni nu-l prețuiți după valoarea lui! Când însă este vorba de avere, calculați cu foarte mare precizie conturile acelora cărora aveți să le împrumutați vreo sumă sau să le faceți vreun bine, căci și pe acesta îl treceți ca avans: «cutare are avere mare, dar are și multe datorii; are o casă frumoasă, dar e făcută cu bani de împrumut; nimeni ca dânsul nu-ți va prezenta imediat o mulțime de sclavi de lux, dar nu-și plătește polițele; dacă și-ar plăti creditorii, nu i-ar mai rămâne nimic».” Așa ar trebui să faceți și-n altele: să-l scuturați pe fiecare și să vedeți cât are cu-

adevărat. Zici că cutare este bogat, fiindcă vesela lui de aur îl însoțește chiar și în călătorie, fiindcă are moșii în toate provinciile, fiindcă răsfoiește un registru mare de conturi, fiindcă are atâta pământ la marginea Romei, că ar fi de invidiat de l-ar avea chiar și-n pustiul Apuliei. După ce vei spune toate acestea, am să adaug: este sărac. De ce? Fiindcă este dator. „Cât?” zici tu. Totul. Afară doar de socotești că e vreo deosebire dacă cineva s-a împrumutat unui om sau sorții. Ce au de-a face aici catârii ăștia îmbuibați, toți de aceeași culoare? Ce rost au aceste care încrustate, acești sirepi întraripați,

„acoperiți toți cu cergă de purpură mândră brodată.
Lanțuri de aur le cad de la coamă pe largile piepturi
Numai în aur, cu dinții chiar mestecă galbenul aur”[2].

Toate astea nici pe stăpân nu-l pot face mai bun, nici pe catâr.

M. Cato Cenzorul[3], a cărui viață a fost un bine tot atât de mare pentru statul nostru ca și cea a lui Scipio, căci unul s-a războit cu dușmanii noștri, iar celălalt, cu năravurile noastre, umbla tras de un cal jugănit, pe care mai punea și niște samare, ca să aibă la îndemână tot ce-i trebuie. O, cât aș mai dori să-i iasă în cale unul dintre acești tineri bogați, mânând niște telegari numizi[4] și stârnind nori de praf înaintea lor! Acest ins care, trăit în acest lux rafinat, stă pe gânduri dacă să se angajeze gladiator la circ sau mai bine luptător cu fiarele, ar apărea în lume mai îngrijit, fără îndoială, și însoțit de un alai mai mare decât Cato. O, strălucit secol, când un general care fusese sărbătorit în triumf, un cenzor și, ceea ce întrece totul, un Cato se mulțumea cu un singur cal și nici cu acesta în totul, căci o parte o ocupau desagii care atârnau de amândouă părțile. Oare n-ai pune în fruntea tuturor acestor căluți durdulii, a buiestrașilor asturieni[5] și a trăpașilor pe acest singur cal pe care Cato îl țesăla cu mâna lui?

Văd că subiectul acesta e fără sfârșit, afară doar de n-am să-i pun eu unul. Nu mai spun deci nimic despre toate acelea pe care el le-a prezis că vor deveni așa cum sunt astăzi și pe care cel dintâi le-a numit: „impedimente”. Acum vreau numai să-ți înfățișez câteva raționamente de-ale stoicilor noștri privitoare la virtute, pe care noi o socotim suficientă spre a face viața fericită. „Ceea ce este bun face pe cineva să fie bun, căci în muzică ceea ce este bun face pe cineva muzicant. Cele întâmplătoare nu fac pe oameni buni; prin urmare, nu sunt bunuri.” La aceasta peripateticii spun că premisa de la care pornim este falsă. „Din faptul că ceva este bun – zic ei – nu urmează că oamenii devin buni. În muzică există ceva bun, de exemplu, flautul, lira sau vreun alt instrument care ajută cântării; niciunul dintre acestea nu face pe cineva muzicant.” Aici vom răspunde: „Nu înțelegeți ce am zis noi că este bun în muzică”. Căci nu vorbim despre ceea ce servește unui muzicant, ci despre ceea ce îl face să fie muzicant;

tu te referi la instrumentele artei, nu la arta însăși. Dacă însă în arta muzicală este ceva bun, acest lucru de bună seamă îl va face pe cineva muzicant. Vreau acum să fiu și mai clar. Bun în arta muzicală se înțelege în două feluri: într-un sens e vorba de ceea ce servește pe muzicant ca executant, în celălalt, de ceea ce îl ajută ca artist. Instrumentele muzicale, flautele, organele, lirele privesc rezultatul, nu arta însăși, căci cineva este artist și fără ele, dar atunci probabil că nu-și poate exercita arta. Acest înțeles dublu nu se întâlnește și la om, căci ceea ce este bun este bun și pentru om, și pentru viață.

Lucrul de care pot avea parte cei mai disprețuiți și mai ticăloși oameni nu este un bun: de averi au parte și codoșul, și antrenorul de gladiatori, prin urmare averile nu sunt bunuri. „Este greșit - mi se spune – ceea ce afirmați voi, căci și în gramatică, și în arta medicală sau în aceea de a conduce corăbii vedem că oameni de rând ating desăvârșirea. ” Dar aceste arte nu și-au propus înălțarea sufletului, nu se ridică spre înălțimi, nici nu disprețuiesc ce-aduce întâmplarea. Virtutea înalță omul și-l așază deasupra lucrurilor scumpe muritorilor; ea nici nu dorește prea mult, dar nici nu se înspăimântă prea mult de ceea ce numim întâmplări fericite sau nenorocite. Chelidon, unul dintre drăguții Cleopatrei, a avut o avere mare.

În vremea noastră, Natalis, acest om care avea o limbă tot pe-atât de rea, pe cât de spurcată și în gura căruia se ușurau femeile, a moștenit pe mulți și a avut o mulțime de moștenitori. Te întrebi dacă banii l-au spurcat, sau el a spurcat banii, căci uneori ei cad asupra unora cum cade un dinar într-o hazna. Virtutea e deasupra acestor lucruri. Ea se cântărește cu etalonul ei. Nu socotește bine niciunul dintre aceste bunuri care cad asupra oricui. Medicina și arta navigației nu-și interzic nici lor, nici slujitorilor lor admirația unor asemenea bunuri. Cine nu este un om virtuos poate totuși să fie medic, poate fi cârmaci de corabie, poate fi profesor, tot așa de bine, Hercule mi-e martor, precum și bucătar. Cine are parte de un lucru ce iese din comun nu poate fi un om comun: ce fel de lucruri are cineva așa e și el. O vistierie prețuiește atât cât conține. Mai mult, ea este accesoriul conținutului ei. Cine pune alt preț pe o pungă plină decât al banilor care se află într-însa? Așa se întâmplă și cu stăpânii marilor averi: ei sunt numai niște adaosuri și niște ființe dependente de averile lor. Prin urmare, de ce înțeleptul este mare? Fiindcă are un suflet mare. Este adevărat, așadar, că lucrul de care au parte și cei mai disprețuiți dintre oameni nu este un bine. De aceea nu voi spune niciodată că lipsa durerii este bine; o are și greierul, și puricele; precum nu voi spune că tihna și lipsa necazurilor sunt un bine: ce e mai tihnit decât un vierme?

Mă întrebi ce face pe cineva înțelept? Ceea ce îl face zeu. Trebuie să-i recunoști ceva divin, ceresc, măreț. Binele nu se coboară asupra tuturor și nici nu

se lasă stăpânit de orișicine. Ia seama la

„ceea ce fiece țarină dă și ceea ce neagă.
Holdele-aici, iar vița rodește mai bine dincoace.
Pomii dincolo priesc și-aiurea de sine-și răsare
Iarba. Tu singur o vezi că Tmolus șofranuri rodește,
India fildeş ne dă, tămâie Sabeii molatici
Goii Calibii oțelul”[6].

Aceste bunuri au fost repartizate după regiuni, ca să existe între muritori schimburi necesare, fiecare cerând pe rând de la unul ceva, de la altul altceva. Binele suprem își are și el lăcașul lui. Nu se naște acolo unde se produc fierul și fildeșul. Mă întrebi care-i este locul? Sufletul. Dacă acesta nu este pur și sfânt nu primește divinitatea.

„Binele nu se naște din rău. Bogățiile însă da, fiindcă ele se nasc din lăcomie; bogățiile, prin urmare, nu sunt un bine.” „Nu este adevărat – zice un altul – că binele nu se naşte din rău, căci dintr-o nelegiuire sau dintr-un furt se câștigă bani. Prin urmare și sacrilegiul, și furtul sunt un rău, dar din cauză că produc mai mult rău decât bine. El aduce, într-adevăr, un câștig, dar însoțit de teamă, de grijă, de chinuri sufletești și trupești.” Cine admite acest lucru este obligat să admită că sacrilegiul, dacă este un rău, fiindcă face multe lucruri rele, este într-o privință și un bine, fiindcă face și ceva bun. Dar ce poate fi mai monstruos decât această afirmație, cu toate că am văzut că sacrilegiul, furtul, adulterul sunt până la urmă considerate ca lucruri bune? Cât de mulți sunt cei care nu se rușinează să fure, cât de mulți, cei care se fălesc cu desfrâul lor. Nelegiuirile mărunte se pedepsesc, cele mari sunt sărbătorite în triumf. Adaugă acum că o nelegiuire, dacă admiți că într-o privință este bună, va fi și virtuoasă și se va putea chema o faptă bună. Dar mintea niciunui om nu admite acest lucru. Prin urmare, din rău nu se pot naște lucruri bune. Dacă, așa cum spuneți, nelegiuirea este un rău numai fiindcă provoacă mult rău, îndată ce vei da la o parte tortura și vei promite imunitatea, fapta va fi întru totul bună. Dar cea mai mare pedeapsă a crimelor stă în ele însele. Te înşeli, îți spun, dacă le laşi în seama călăului sau a închisorii. Ele sunt pedepsite imediat ce au fost săvârșite, ba chiar în timp ce se săvârșesc. Așadar, binele nu se naşte din rău, așa cum din măslin nu se fac smochine. Cum sunt seminţele, așa este și rodul. Binele nu poate degenera. Așa precum dintr-o ticăloșie nu se naște o faptă virtuoasă, tot astfel din rău nu se naște binele, căci virtutea și binele sunt același lucru.

Unii dintre stoicii noștri răspund astfel la această argumentare: „Să presupunem că banii, oricum ar fi câștigați, sunt un bine, căci banii nu sunt o nelegiuire, chiar dacă sunt câștigați în urma unei nelegiuiri”. Iată ce vrea să zică aceasta: presupun că în aceeași urnă s-ar afla și o bucată de aur, și o viperă. Dacă

vei lua aurul din urnă, fiindcă acolo se află și vipera, prin aceasta urna nu-ți dă aurul, pentru că ea conține o viperă, ci îți dă aurul, cu toate că conține și o viperă. În același chip, dintr-o nelegiuire rezultă un câștig, nu pentru că nelegiuirea este imorală și criminală, ci fiindcă ea aduce cu sine și câștig. Așa cum în acea urnă răul este vipera, nu aurul care se află acolo împreună cu vipera, tot așa într-o nelegiuire răul este crima, nu câștigul. Nu sunt de părerea acestora: aceste două lucruri n-au nicio asemănare. În primul caz pot lua aurul, fără să iau și vipera, în cestălalt, nu pot avea câștigul fără săvârșirea nelegiuirii. Câștigul acesta nu este un accesoriu al crimei, ci este implicat într-însa.

„Lucrul la care vrând să ajungem ne face să cădem în multe rele nu este un bine: vrând să dobândim averi, cădem în multe rele; așadar averile nu sunt un bine!” „Afirmaţia voastră – se spune – are două sensuri.” Unul: „Vrând să dobândim bogății, cădem în multe nenorociri”. În multe nenorociri cădem însă și când vrem să dobândim virtutea: cutare, de exemplu, în timp ce călătorește din dorința de a studia, suferă un naufragiu, altul cade în robie. Al doilea sens este următorul: „Ceea ce ne face să cădem în nenorociri nu este un bine”. Urmarea acestei afirmații nu este că noi cădem în nenorociri prin bogății sau plăceri: dacă bogățiile sunt cele care ne fac să cădem în multe nenorociri, atunci bogățiile nu numai că nu sunt un bine, ci sunt un rău; voi însă spuneți numai atât: că ele nu sunt un bine. Pe lângă acestea, recunoașteți – se mai spune – că bogățiile își au un rol oarecare și le numărați de aceea printre avantaje. Dar, după aceeași judecată, nici avantaje nu pot fi, căci din ele rezultă pentru noi multe dezavantaje.

La acestea unii răspund astfel: „Atribuind bogățiilor aceste dezavantaje, greșiți. Ele nu dăunează nimănui. Fiecăruia îi face rău sau propria prostie, sau răutatea altora, așa precum o sabie nu omoară pe nimeni: ea este doar arma celui care ucide. Dacă ți se face vreun rău din cauza bogăției nu înseamnă că bogăția îți face răul”. Posidonius, cred, exprimă acest lucru mai bine, zicând că „bogățiile sunt pricina relelor, nu fiindcă ele le săvârșesc, ci fiindcă ațâță pe alții să le săvârșească”. Una este însă cauza eficientă, care este firesc să fie direct dăunătoare, și alta este cauza anterioară. Bogăția este această cauză anterioară: îngâmfă omul, dă naștere trufiei, atrage invidia și strică până într-atât mintea, încât se încântă chiar de faima unei bogății care poate dăuna. Dar orice bine se cuvine să fie fără vină: el este fără pată, nu corupe sufletul și nu-l chinuiește. Îl înalță, e adevărat, și-l sporește, dar fără trufie.

Adevăratul bine dă omului încredere; bogăția, îndrăzneală. Binele aduce cu sine înălțarea sufletească; bogățiile, semeţia. Dar semeția nu este altceva decât masca falsă a măririi. „Cu chipul acesta – se va zice – bogăția nu numai că nu este un bine, dar este un rău.” Ar fi un rău, dacă ar fi dăunătoare prin ea însăși,

dacă, precum spuneam, ea ar fi cauza eficientă; așa, ea este numai o cauză anterioară, care nu numai că ațâță sufletele, dar le și momește. Ea se învăluie sub haina binelui, luând chipul lui, chip în care mulți se încred. Și virtutea are motive anterioare de a fi pizmuită, căci mulți oameni sunt invidiați pentru înțelepciunea lor, mulți pentru dreptatea lor, dar această cauză nu pornește dintr-însa și nici nu are asemănare cu ea. Dimpotrivă, chipul sub care virtutea se înfățișează sufletului oamenilor și-i împinge la iubire și admirație este asemenea adevărului.

Posidonius zice că ar trebui să argumentăm astfel: „Lucrurile care nu ne dau nici înălțare sufletească, nici încredere, nici liniște nu sunt bunuri. Bogăția însă și sănătatea și celelalte de acest fel nu-ți acordă nimic dintr-astea; așadar nu sunt bunuri". El duce apoi această argumentare mai departe, astfel: „Lucrurile care nu ne dau nici înălțare sufletească, nici încredere, nici linişte, ci, dimpotrivă, creează cutezanță, semeție, aroganţă sunt rele. Darurile sorții însă către acestea ne împing, așadar, nu sunt bunuri". După acest raționament – mi se răspunde -, ele nu vor fi nici avantaje. Una este condiția bunurilor, alta a avantajelor. Un avantaj înseamnă mai mult folos decât neajuns; binele trebuie să fie curat și nevătămător în nicio parte a lui. Bine nu înseamnă ceea ce folosește mai mult, ci ceea ce doar folosește. Pe lângă aceasta, avantajul se referă și la animale, și la oamenii nedesăvârșiți, și la cei mai proști. Prin urmare, el poate fi amestecat cu dezavantajul, dar se numește avantaj ținând seama de ce precumpănește mai mult. Binele însă se referă numai la înțelept: el trebuie să fie neștirbit. Curaj! Ți-a mai rămas de dezlegat un singur nod, dar unul herculean: „Din rele nu rezultă binele; din multe sărăcii la un loc faci o bogăție; așadar bogăția nu este un bine". Ai noștri nu recunosc acest silogism; peripateticii sunt aceia care-l propun și-l rezolvă. Posidonius spune că acest sofism, întâlnit în toate școlile dialecticilor, este combătut astfel de către Antipater[7]: „Cuvântul «sărăcie» se întrebuințează aici nu ca arătând o posesie, ci o privațiune sau, cum spuneau cei vechi, orbatio[8]. Grecii spun katà stéresin, arătând printr-asta nu ce are, ci ce n-are cineva. Așadar, din multe goluri nu se poate împlini nimic; averea se face din multe bunuri, nu din multe lipsuri. Înțelegi – va spune cineva – altfel decât trebuie sărăcia. Sărăcie nu este aceea care posedă puține lucruri, ci aceea care nu posedă multe; de aceea nu se numește cineva sărac după ce are, ci după ce-i lipsește". Aș exprima mai ușor ceea ce vreau dacă am avea vreun cuvânt latinesc pentru grecescul anyparchia[9], căci asta e ceea ce Antipater numește sărăcie.

Eu nu văd ce altceva este sărăcia decât puținătatea avutului. Vom vedea însă altădată, dacă vom avea timp, în ce constă bogăția și sărăcia, dar chiar și atunci vom chibzui dacă nu e mai bine să mângâiem sărăcia și să luăm avuției trufia, decât să ne certăm pentru cuvinte, ca și cum cu lucrurile am terminat. Să

ne închipuim că suntem chemați la o întrunire publică unde se propune o lege pentru desființarea averilor. De asemenea silogisme ne vom folosi noi ca s-o susținem sau s-o combatem? Cu asemenea raționamente vom reuși ca poporul nostru să dorească și să laude sărăcia, temelia și cauza puterii lui, să se teamă de bogățiile lui, amintindu-și că le-a găsit la cei învinși și că de atunci setea de putere, risipa și anarhia s-au năpustit asupra acestui oraș atât de pios și cumpătat, și să se gândească că prea expunem nerușinat prăzile luate altor neamuri și că este mai ușor ca toate popoarele să ia înapoi de la unul ceea ce unul a furat de la toate? Despre aceste lucruri ar fi mai bine să convingem pe alții și să izgonim patimile mai degrabă decât să le definim. Să vorbim dacă se poate mai curajos, de nu, cel puțin mai limpede. Cu bine.

1) Caesonius Maximus, despre care vorbesc Tacitus și Marțial, era un prieten al lui Seneca.

2) Vergiliu, Eneida VII, 277–279 (trad. D. Murărașu).

3) Marcus Cato Censorius e cunoscut prin lupta dusă împotriva elenismului, în care vedea un factor de corupție a vechilor moravuri, și împotriva luxului clasei nobililor.

4) Numidia era vestită în creșterea cailor.

5) Asturia, ținut în Hispania.

6) Vergiliu, Georgice I, 53–58 (trad. G. Coșbuc). Sabeii sunt o populație a Arabiei, considerați de romani molatici. Tmolus, munte în Lidia. Calibii locuiau în sud-estul Mării Negre, în ținutul Pontului.

7) Antipater din Tars, vestit filozof stoic, profesor al lui Panaetius (secolul al II-lea î.Cr.), adversar al lui Carneade. Din opera lui nu ne-au rămas decât fragmente.

8) Lipsire.

9) Lipsa de bunuri.

88. Artele liberale nu contribuie la realizarea virtuții

Mă întrebi ce cred despre studiile liberale. Nu admir pe niciunul, pe niciunul nu-l consider un bine, fiindcă toate urmăresc profitul. Sunt meserii rentabile, folositoare numai întrucât pregătesc spiritul, fără a-l reține. Sufletul trebuie să zăbovească cu ele atâta vreme cât nu poate să facă altceva mai de seamă: sunt exerciții, nu fapte. Știi pentru ce s-au numit studii liberale: fiindcă sunt demne de un om liber. De fapt, un singur studiu este într-adevăr liberal: acela care te face liber. Acesta este studiul înțelepciunii, un studiu nobil, curajos, generos. Celelalte sunt mărunte și copilărești. Crezi că e ceva bun în niște învățături predate, vezi bine, de cei mai ticăloși și cei mai nelegiuiţi oameni? Astfel de lucruri nu trebuie să le învățăm, ci să le fi învățat.

Unii și-au propus să cerceteze dacă studiile liberale fac pe om să fie virtuos, dar ele nici nu promit asta, și nici nu pretind că știu așa ceva. Gramaticul se ocupă de vorbirea îngrijită și, dacă vrea să se întindă mai mult, de istorie; în sfârșit, dacă împinge până la ultima limită hotarul preocupărilor lui, de poezie. Care dintr-aceste cunoștințe deschide calea spre virtute? Scandarea, alegerea termenilor, cunoașterea mitologiei, legile și varietățile versurilor? Care dintre acestea alungă teama, stinge poftele, înfrânează patimile? Să trecem la geometrie și la muzică: n-ai să găsești nimic în ele care să te facă să nu te mai temi și să nu mai dorești. Dar cine nu știe aceste lucruri degeaba știe altele.

Să vedem dacă acești oameni învață pe alții virtutea sau nu: dacă nu-i învață, înseamnă că nici nu le-o transmit, iar dacă îi învață, înseamnă că sunt filozofi. Vrei să te convingi că ei nu predau în școlile lor virtutea? Observă cât de felurite sunt preocupările lor; dacă ei ar preda același lucru, ar trebui să fie asemănătoare. Afară numai dacă nu reușesc să te convingă că Homer a fost filozof, deși prin argumentarea lor dovedesc tocmai contrariul. Acum fac din el un stoic care nu admite decât virtutea, respingând plăcerile și neabătându-se din calea binelui nici de dragul nemuririi. Acum îl fac un epicureu care laudă așezarea unei cetăți tihnite ce-și duce viața în ospețe și cântări. Acum un peripatetic care stabilește trei feluri de bine. Acum un academic care afirmă că totul e nesigur; se vede bine că nimic din toate astea nu se găsește la Homer, tocmai fiindcă se găsesc toate. De fapt, sunt aici lucruri deosebite. Să zicem că Homer a fost un filozof; atunci, desigur, el a devenit înțelept mai înainte de a cunoaște vreun fel de poezii.

Prin urmare să învățăm și noi acele lucruri care l-au făcut pe Homer înțelept. Iar a cerceta dacă Homer a fost mai mare de ani decât Hesiod, asta are

tot atâta importanță ca a ști dacă Hecuba a fost mai mică decât Elena și de ce a îmbătrânit așa de timpuriu. Ce importanță are să cercetezi vârsta lui Ahile și a lui Patrocle? Te întrebi pe unde-a rătăcit Ulise, în loc să faci ca noi să nu mai rătăcim. N-am vreme să ascult discutându-se dacă Ulise a fost aruncat de valuri între Italia și Sicilia sau pe alte tărâmuri necunoscute nouă, căci într-o lume atât de mică rătăcirea lui nu putea fi prea lungă.

Furtunile sufletului și nevolnicia noastră ne împing în fiecare zi spre necazurile lui Ulise. Nu suntem la adăpost nici de farmecele frumuseții, care ne amețesc ochii, nici de loviturile duşmanului: ici vezi monștri sălbatici, bucuroși de sânge omenesc, colo vrăjile amăgitoare ale auzului, dincolo pe cei ce se îneacă și atâtea, și atâtea nenorociri.[1] Asta învață-mă: cum să-mi iubesc patria, cum să-mi iubesc soția și părintele, cum să înot către aceste lucruri atât de frumoase, chiar dacă acum mă zbat înecat de valuri. Ce-mi cercetezi dacă Penelopa[2] a fost o femeie cinstită sau dacă a înșelat numai lumea, dacă a bănuit, mai înainte de a afla, că cel pe care-l vedea era Ulise? Învață-mă ce este castitatea şi ce valoare are, dacă ține de trupul sau de sufletul cuiva.

Trec la muzicant: mă înveți cum se armonizează sunetele acute și cele grave, în ce chip niște coarde care dau sunete deosebite fac armonia. Arată-mi mai degrabă cum sufletul meu poate să fie în armonie cu sine, cum să nu mai fie discordanță între planurile mele. Îmi arăți care sunt modulațiile plângătoare; arată-mi mai bine cum să fac, ca în nenorocire să nu scot nicio vorbă plângătoare.

Geometrul mă învață cum să măsor marile moșii, în loc să mă învețe să măsor ce-i este de ajuns omului. Mă învață să număr și pune degetele la îndemâna lăcomiei mele, în loc să mă învețe că aceste socoteli n-au niciun rost, că nu-i mai fericit cel a cărui moșie spetește intendenții, că toate averile unuia care ar fi nefericit, dacă ar trebui să și le socotească singur, sunt bunuri deșarte. Ce-mi folosește că știu să împart o bucată de pământ în mai multe părți, dacă nu știu s-o împart cu fratele meu? Ce-mi folosește că știu să calculez foarte bine picioarele unui iugăr[3], cuprinzând în socoteală chiar și ce se pierde la măsuratul cu prăjina, dacă lacomul meu vecin, care mi-a știrbit ceva dintr-al meu, mă umple de întristare? Mă învață cum să nu pierd nimic din pământul meu, dar eu aș vrea să mă învețe cum aș putea să-l pierd pe tot, rămânând voios. „Mă gonește din ogorul moștenit de la tata și de la bunicul meu”, zice câte unul. Dar înainte de bunicul tău cine a avut ogorul ăsta? Poți să-mi lămurești al cui, nu zic om, ci popor, a fost el? N-ai venit aici ca stăpân, ci ca muncitor de pământ. Al cui muncitor de pământ ești? Dacă ai noroc, al urmașului tău. Jurisconsulții spun că un bun public nu poate deveni prin uz un bun particular. Ceea ce stăpânești tu și

spui că este al tău este un bun public, ba chiar un bun al întregului neam omenesc. Minunată știință! Știi să măsori corpurile rotunde, reduci la forma unui pătrat orice figură ți se dă, ne spui distanţele dintre stele: nu e nimic care să nu cadă sub măsurătoarea ta. Dacă ești meșter, măsoară sufletul omului. Spune-mi cât e de măreț, cât e de mic. Știi ce este o linie dreaptă; la ce-ți folosește dacă nu știi ce e drept în viață? Ajung acum la cel care se fălește cu cunoașterea cerului, care știe

„pe unde s-a-întors Saturn, frigurosu-ntre stele.

Focul cilenic ce roate-a-mplinit rătăcind prin văzduhuri”[4].

La ce-mi va folosi să știu acest lucru? Ca să mă îngrijorez atunci când Saturn și Marte vor sta față în față, sau când Mercur va apune seara sub privirile lui Saturn? Mai bine aș învăța că aceste astre, oriunde ar fi, îmi sunt voitoare de bine și nu-și pot schimba cursul. Ele sunt mânate de ordinea neîntreruptă a destinului și de un curs inevitabil; se mișcă pe căi hotărnicite, pricinuind sau însemnând efectul tuturor lucrurilor. Dacă ele produc tot ce se întâmplă, la ce folosește cunoașterea unui lucru care nu se poate schimba, iar dacă numai îl vestesc, ce rost are să prevezi un lucru de care nu poți scăpa? Le știi sau nu le știi: ele se vor întâmpla.

„Dacă și-al soarelui drum, și toate ale lunii cu rândul

Schimburi tu stai să le-observi, nu poate nicicând să te mintă

Ziua de mâine, nicicând mințirile nopții senine.”[5]

Mi-am luat toate măsurile de prevedere, ca să fiu la adăpost de orice cursă. Și oare acum nu mă mai înșală ceasul de mâine? Căci te înșală tot ce se întâmplă fără să știi. Nu știu ce va fi mâine, dar ştiu ce se poate întâmpla și, prin urmare, mă aștept la orice, fără să-mi pierd speranța. Dacă va fi mai puțin rău, socotesc aceasta ca un bine. Ceasul nu mă înșală decât dacă mă cruță. Dar nici măcar atunci nu mă înșală, deoarece, precum știu că totul se poate întâmpla, tot așa știu că nu totul se va și întâmpla de fapt. Mă aștept, așadar, la bine, dar sunt pregătit pentru rău.

Aici tu trebuie să-mi îngădui să nu merg pe drumul prescris. Nimic nu mă poate convinge să consider printre studiile liberale pictura, arta statuarului, a cioplitorului în marmură sau a celorlalți slujitori ai luxului. La fel, exclud dintre studiile liberale luptele și pe cei a căror întreagă știință stă în unsori și-n lut, sau altminteri ar trebui să admit și pe parfumieri și pe bucătari și pe ceilalți care-și pun mintea în slujba plăcerilor noastre. Ce au, rogu-te, generos într-înșii acești oameni care vomează ce au băut pe nemâncate, ale căror trupuri sunt înecate de osânză, pe când sufletele le sunt slăbănoage și lâncede? Putem crede că aceste studii liberale folosesc tineretului nostru, pe care strămoșii îl căleau, ținându-l tot

timpul în picioare, prin aruncatul suliței, învârtitul parului, strunitul cailor și meșteșugul armelor? Ei nu învățau pe copiii lor nimic din ce trebuie să înveți stând tolănit. Dar nici aceste exerciții, nici cele de altădată nu învață pe cineva virtutea și nici nu i-o sporesc. Căci la ce folosește să încaleci calul și să-l ții în frâu din fugă, dacă ești târât de cele mai desfrânate patimi? Ce folosește să învingi pe mulți la trântă sau la lupta cu cestul[6], și să fii învins de mânie?

Cum oare? Studiile liberale nu ne ajută la nimic? La altele, foarte mult; la virtute, deloc. Ca și aceste îndeletniciri umile, care se prezintă ca atare și care constau în deprinderi manuale, ele ajută mult la cele necesare vieții, dar n-au nicio legătură cu virtutea. Atunci de ce mai instruim pe copiii noștri prin studiile liberale? Nu fiindcă pot să dea cuiva virtutea, ci fiindcă pregătesc sufletul la dobândirea virtuții. Așa precum primele buchii, cum se zicea altădată, prin care se dau copiilor cunoștințele elementare, nu-i învață artele liberale, ci pregătesc terenul pentru însușirea lor mai târziu, tot așa artele liberale nu conduc sufletul la virtute, ci pregătesc doar calea.

Posidonius zice că sunt patru feluri de arte: „artele vulgare și josnice, artele de agrement, cele educative și cele liberale”. Artele vulgare sunt meseriile manuale care au ca scop ușurarea traiului; la acestea nu găsești nici umbră de demnitate sau de frumusețe. Arte de agrement sunt acelea care au ca scop desfătarea ochilor și a urechilor. Aici poți să adaugi și pe mașiniștii care inventează decoruri ce se înalță singure, etaje care se ridică pe nesimțite în aer și alte felurite surprize: obiecte care formau un tot se desfac, altele care se aflau la distanță se apropie de la sine, altele care erau înalte se micşorează încetul cu încetul. Toate acestea izbesc ochii proștilor, care, fiindcă nu cunosc cauzele, se minunează de tot ce-i nou. Artele educative sunt acelea care au ceva asemănător cu artele liberale propriu-zise și pe care grecii le numesc enciclice, iar ai noștri liberale. Liberale însă sau, ca să mă exprim mai bine, libere nu sunt decât artele al căror scop este virtutea.

„Precum - mi se obiectează – există o parte a filozofiei care este filozofia naturală, altă parte care este morala și alta logica, tot așa și această mulțime de arte liberale își cer un loc în filozofie. Atunci când ajungi la problemele naturii te bizui pe rezultatele geometriei: așadar, geometria este o parte a filozofiei naturale pe care o ajută.” Răspund: multe ne-ajută pe noi, și totuși nu; înseamnă că sunt părți din noi. Din contra, dacă ar fi părți, nici nu ne-ar ajuta: hrana este de ajutor trupului, dar nu este o parte dintr-însul. Geometria ne face un oarecare serviciu. Ea este tot pe-atât de necesară filozofiei, pe cât ei îi este necesar un meșteșugar. Dar nici acesta nu este o parte din geometrie și nici aceasta nu este o parte din filozofie. Pe deasupra, amândouă științele își au granițele proprii: înțeleptul cercetează și cunoaște cauzele fenomenelor din natură cu privire la

care geometrul urmărește și calculează numere și măsuri. Înțeleptul știe prin ce rațiune există corpurile cerești, care le este influența și care le este natura; matematicianul notează mersul și revenirea lor, unele observații asupra urcării și coborârii lor, sau a aparenței de stare pe loc uneori, deși corpurile cerești nu pot sta pe loc. Filozoful va ști să-ți spună care este cauza formării imaginilor într-o oglindă, geometrul poate să-ți spună la ce distanţă trebuie să fie corpul de imaginea lui, care trebuie să fie forma oglinzii, ce fel de imagini dă ea. Filozoful va dovedi că Soarele este mare; matematicianul, bazându-se pe practica lui obișnuită, va spune cât este de mare, dar, ca să poată purcede la cercetări, trebuie să împrumute de la filozofie unele principii.

O disciplină însă nu este de sine stătătoare, dacă baza pe care stă nu e temeinică. Filozofia nu cere nimic nimănui: își înalță întreaga construcție pornind de la temelie. Matematica, spre a spune așa, este o știință de suprafață, clădește pe sol străin; principiile cu ajutorul cărora merge mai departe sunt luate de altundeva. Dacă ar ajunge prin ea însăși la adevăr, dacă ar putea cuprinde natura întregului univers, aş zice că poate fi de mare folos minților noastre, care, prin studierea celor cerești, se înalță și capătă ceva din această înălțime.

Un singur lucru poate să desăvârșească sufletul: știința neschimbătoare a binelui și a răului, care este numai de competența filozofiei; nicio altă disciplină nu cercetează în vreun fel despre bine și despre rău. Să luăm la rând virtuțile. Curajul disprețuiește tot ce-i de temut. El privește de sus, desfide și zdrobește tot ce-i înspăimântător și tot ce pune sub jug libertatea noastră. Studiile liberale pot oare să-l întărească? Buna-credință, cel mai de preț dar al inimii omenești, nu se lasă constrânsă de nicio silnicie spre a înșela, nu se lasă coruptă de nicio răsplată. „Arde-mă, taie-mă, ucide-mă, zice ea, nu voi trăda. Cu cât schingiuirile vor căuta să-mi smulgă tainele, cu atât le voi îngropa mai adânc.” Studiile liberale pot oare să creeze astfel de suflete? Cumpătarea poruncește plăcerilor: pe unele le urăște și le alungă, pe altele le îngăduie și le reduce la măsura cuvenită, fără a le urmări vreodată pentru ele însele; știe că cea mai bună măsură în dorințe este să guști din ele nu cât vrei, ci cât trebuie. Omenia ne oprește să fim trufași față de semeni, ne oprește să fim lacomi. În vorbirea ei, în faptele și-n simțămintele ei se arată îndatoritoare și deschisă tuturor; de răul altuia nu se socoate străină, de binele ei se bucură, tocmai fiindcă e spre binele altcuiva. Oare studiile liberale învață pe cineva asemenea purtări? Nu, așa cum nu-l învață simplitatea, modestia și stăpânirea de sine, precum nu-l învață cumpătarea și economia, precum nu-l învață blândeţea care cruță sângele altuia ca și pe al său și știe că omul nu trebuie să se folosească fără măsură de om.[7]

„Dacă spuneți, se va zice, că fără studiile liberale nu se poate ajunge la virtute, cum tăgăduiți că ele nu contribuie întru nimic la virtute?” Dacă nimeni

nu ajunge la virtute fără să se hrănească, hrana nu ține totuși de virtute. Lemnele nu au nimic cu corabia, deși corăbiile nu se fac decât din lemn. Nu este, zic, vreun motiv să crezi că ceva fără de care nu se poate face un lucru este mijlocul prin care acesta se realizează. Ba chiar se poate spune că se poate ajunge la înțelepciune chiar și fără studii liberale, căci chiar dacă virtutea trebuie să fie învățată, ea nu se învață totuși printr-însele. Pentru ce să cred că un om care nu știe să scrie nu poate să ajungă la înțelepciune, când înțelepciunea nu stă în cărți? Ea îți arată fapte, nu vorbe, și nu știu dacă nu e mai bună memoria care nu se bizuie pe ajutoare din afara ei.

Mare și imens lucru este înțelepciunea: ea are nevoie de loc liber, căci trebuie să învețe despre lucrurile omenești și divine, despre cele trecute și viitoare, despre cele pieritoare și cele eterne, despre timp. Numai despre acesta și câte întrebări se mai pun: mai întâi dacă e ceva în sine, apoi dacă a existat ceva înaintea timpului și în afară de timp, dacă a început odată cu lumea sau, fiindcă și înainte de lumea aceasta o fi fost ceva, a existat și timpul. Tot atât de nenumărate sunt întrebările despre suflet: de unde vine, cum este, cât timp durează, când începe să existe trece dintr-un loc într-altul și-și schimbă lăcașurile, gonit în mereu alte corpuri de viețuitoare, sau nu se înrobește trupului decât o dată și apoi, eliberat, rătăcește în univers? Este material sau nu? Ce va face când va înceta să facă ceva cu ajutorul nostru, cum se va folosi de libertatea lui, când va scăpa din această temniţă? Va uita de toate cele de mai înainte și va începe să se cunoască de-abia după ce, despărțit de trup, va ajunge în ceruri?

Orice parte dintre lucrurile omenești și divine vei lua, vei fi copleșit de câte va trebui să cercetezi și să știi. Dar pentru ca atât de multe și de mari lucruri să poată fi îmbrățișate în voie, trebuie să izgonim din minte tot ce este de prisos. Virtutea nu se va vârî la strâmtoare: un lucru mare cere spațiu liber. Afară cu toate celelalte! Sufletu-ntreg să-i fie larg deschis! „E totuși o plăcere să ai cunoștințe din toate domeniile.” Să păstrăm din ele numai atât cât ne este necesar. Ești de părere că cel ce-și adună mai mult decât îi folosește, împrăștiind cu falã noian de lucruri scumpe în casa lui, trebuie să fie ţinut de rău. Nu crezi la fel despre cel care s-a încărcat cu un bagaj inutil de erudiţie? A voi să știi mai mult decât trebuie este un fel de necumpătare. Ce să mai spun că această pasiune pentru artele liberale creează oameni nesuferiți, flecari, inoportuni, încântaţi de ei și incapabili să învețe ce este necesar pentru că au învățat ce este de prisos. Gramaticul Didymus[8] a scris 4000 de cărți: mi-ar fi milă de el, dacă n-ar fi făcut decât să citească atâtea lucruri zadarnice. În aceste cărți se vorbește despre locul de naștere al lui Homer, despre mama adevărată a lui Eneas, se cercetează dacă Anacreon[9] a fost mai aplecat spre femei decât spre băutură, dacă

Sappho[10] a fost o femeie publică sau nu și altele, pe care ar trebui să le uiți, dacă cumva le-ai ști. Poftește acum și spune că viaţa omului e scurtă.

Chiar și când ai să ajungi la ai noștri[11] am să-ți arăt o mulțime de lucruri care ar trebui tăiate cu securea. „Ce om cultivat!” Cu câtă pierdere de vreme și cu câtă plictiseală a urechilor altora se câștigă acest elogiu! Să ne mulțumim cu această laudă mai simplă: „Ce om cumsecade!” Cum oare? Să răsfoiesc cronicile tuturor neamurilor și să cercetez cine a scris pentru prima oară versuri? Să calculez cât timp e între Orfeu[12] și Homer, cu toate că n-am la îndemână Faste[13]? Să cercetez inepțiile lui Aristarh[14], cu care el a întinat poeziile altora, și să-mi pierd viața numărând silabe? Am să stau toată vremea țintuit asupra țărânei, la geometrie? Am uitat oare până într-atâta de vorba ceea înțeleaptă: „Cruță-ți timpul?” Trebuie să ştiu asemenea lucruri? Atunci ce mai rămâne să nu ştiu?

Gramaticul Apion[15], care în vremea lui Caligula a înşelat toată Grecia fiind încetățenit de hatârul lui Homer de către toate cetățile, susţinea că „, Homer, după ce și-a terminat cele două opere, Odiseea și Iliada, a adăugat un început la opera lui, în care a cuprins întregul Război Troian”. Drept dovadă la această afirmație, el spune că Homer întrebuințase anume „două litere[16] în primul vers care indicau numărul cărților sale”. Cine vrea să știe multe astfel de lucruri trebuie să știe.

Să nu mai punem la socoteală cât timp îți ia boala, treburile publice, cele personale, cele de fiecare zi, somnul. Măsoară-ți durata vieții: n-are cum cuprinde atâtea lucruri. Vorbesc de studiile liberale. Dar câte lucruri deșarte, câte lipsite de utilitate la filozofi! S-au coborât și ei la împărțirea în silabe și la proprietățile conjuncțiilor și prepozițiilor, și au început să invidieze pe gramatici, să invidieze pe geometri. Tot ce era de prisos în științele acelora au transportat într-a lor. Așa se face că știu mai mult să vorbească frumos decât să trăiască frumos. Ascultă cât de mult rău face subtilitatea exagerată și cât de dăunătoare adevărului este! Protagoras[17] zice că „despre orice lucru se poate discuta la fel și pentru, și contra, ba chiar și despre chestiunea dacă orice lucru este discutabil în ambele privințe”. Nausiphanes[18] afirmă că „dintre lucrurile care par că există nu este niciunul care există mai degrabă decât nu există”. Parmenide susține că „din tot ce pare că există nu exista nimic în total”. Zenon eleatul înlătură orice fel de încurcătură: afirmă că nu există nimic.[19] Aproape cam pe-aicea stau și pyrrhonienii, megaricii, eretrienii și academicii, care au inventat o știință nouă: aceea de a nu ști nimic.[20]

Azvârle toate aceste învățături în mormanul de învățături deşarte ale

studiilor liberale. Acelea îmi dădeau o știință care nu-mi folosea, acestea îmi răpesc speranța oricărei științe. E totuși mai bine să știi lucruri de prisos decât să nu știi nimic. Aceia nu-mi pun înainte lumina cu care ochii mei să se îndrepte spre adevăr; aceștia îmi scot ochii. Dacă dau crezare lui Protagoras, nu există nimic în lume care să nu fie îndoielnic și, dacă-l cred pe Nausiphanes, singurul lucru sigur este că nu există nimic sigur; dacă-l cred pe Parmenide, nu există nimic decât Unul, iar dacă-l cred pe Zenon, nici măcar atât. Ce suntem noi atunci? Ce sunt toate acestea care ne înconjoară, ne hrănesc și ne susțin? Toată natura este fie o umbră goală, fie înșelătoare? Cu greu ți-aș putea spune pe cine sunt mai furios: pe cei care afirmă că noi nu știm nimic, sau pe cei care nici atâta nu ne-au lăsat să știm, că nu știm nimic. Cu bine.

1) Aluzie la diferitele peripeţii ale călătoriei lui Ulise pricinuite de frumusețea Circei, cruzimea lui Polifem, cântecul Sirenelor etc.

2) Soția lui Ulise.

3) Iugerum este o măsură a suprafeței. Avea 240 picioare în lungime și 120 în lățime, echivalentă cu aproximativ 25 ari.

4) Vergiliu, Georgice I, 336–337 (trad. G. Coşbuc). Versuri în care poetul sfătuiește pe agricultor să cunoască cursul planetelor, idee exemplificată cu „frigurosul Saturn", fiindcă e planeta cea mai depărtată de Soare, și cu „focul cilenic", adică planeta Mercur. După legendă, Mercur s-a născut pe muntele Cyllene, în Arcadia.

5) Vergiliu, Georgice I, 424-426 (trad. G. Coșbuc).

6) La lupta cu „cestul" mâinile se înfășurau în benzi de piele, având mici ghinturi de fier sau plumb.

7) Este interesant de observat că, înșiruind virtuțile, Seneca nu respectă canonul școlii, după care virtuțile cardinale erau patru: prudentia (cercetarea și cunoașterea adevărului), iustitia (dreptatea), fortitudo (curajul moral), temperantia (moderația), ci stabilește o altă tablă a virtuţilor: fortitudo (curajul), căruia el îi dă un sens mai mult pasiv – curajul suportării suferinței, fides (buna-credință, cinstea), temperantia (moderația), care la Seneca se aplică doar plăcerilor și este împinsă până la sobrietate, și humanitas (omenia). Toate sunt mijloace de rezistență la opresiunea pe care epoca o exercită asupra conștiinței morale și reprezintă trecerea de la morala individualistă, cum este cea stoică, la o morală umanitară.

8) Didymus, gramatic alexandrin care a trăit în timpul lui Cicero și Augustus și a scris un număr imens de comentarii asupra poeților și prozatorilor greci, mai ales asupra lui Homer. A fost numit de aceea halkéntheros („mațe de aramă"), din cauza marelui număr de cărți pe care le digerase și biblioláthas

(„care nu-și amintește de cărțile scrise”), ca unul care nu mai știe câți copii are. Comentariile lui nu sunt atât estetic-literare, cât se referă la amănunte privitoare la istorie, antichități, mitologie, tradiții locale etc. Interesante prin bogăția materialului, adesea ele se bizuie pe izvoare secundare.

9) Anacreon din Theos (secolul al VI-lea î.Cr.) fugi după ocuparea orașului său de către perși în Samos, și apoi la Atena. Scrise elegii, epigrame, iambi, dintre care nu s-a păstrat decât foarte puțin. Influența lui a fost foarte mare și după modelul său au fost compuse multe poezii ușoare (anakreonteía) care cântau iubirea liberă, vinul, dragostea de viață. Traducerea lor de către umanistul Henri Estienne (Henricus Stephanus) influență poeții Pleiadei (Belleau, Ronsard, etc.), ca și pe alți poeți de mai târziu.

10) Sappho din Lesbos, secolul al VI-lea î.Cr., poetă lirică, conducătoarea unei școli de poezie, cânt și dans. Multe dintre poeziile ei sunt adresate elevelor sale și exprimă sentimente vii și delicate, de o grație și varietate excepțională.

11) La filozofii stoici.

12) Orfeu, legendarul cântăreț trac, fiul lui Apollo și al lui Calliope, soțul Euridicei.

13) În sensul de Anale, Cronici.

14) Aristarh din Samothrake (a trăit cam de la anul 217–145 î.Cr.), filolog și bibliotecar, conducător al Bibliotecii din Alexandria, vestit prin comentariile sale, mai ales cele asupra lui Homer, și prin bogăția cunoștințelor.

15) Apion, retor alexandrin, a compus o istorie a Egiptului și un lexicon al lui Homer.

16) Miu și eta, primele două litere ale primului cuvânt cu care începe Iliada (ménin), semnul care notează numărul 48.

17) Protagoras din Abdera, în Tracia, filozof, sofistul contemporan cu Pericle și Socrate (secolul al V-lea î.Cr.). Călătorind prin orașele grecești, ţinea prelegeri pe bani asupra elocinței, moralei, dreptului. S-a ocupat în special de gramatică. Se îndoia de existența zeilor („nu pot spune dacă există și cum sunt”). Celebra lui propoziție: „Omul este măsura tuturor lucrurilor” (homo mensura) a fost în felurite chipuri interpretată. Platon, în dialogul cu același nume (Protagoras), interpretează ideea în sensul unui subiectivism radical.

18) Nausiphanes din Theos a trăit spre sfârșitul secolului al IV-lea î.Cr. Filozof sceptic, a fost elevul lui Pyrrhon și a inițiat pe Epicur în doctrina lui Democrit.

19) Parmenide și Zenon din Eleea, filozofi care negau mișcarea și multiplicitatea, socotindu-le simple aparențe. Simțurile sunt pentru ei izvorul erorilor. Lumea, imutabilă, se poate cunoaște numai cu rațiunea. Argumentele lui Zenon împotriva mișcării au devenit celebre prin ilustrarea lor paradoxală.

20) Școli filozofice diferite, ale căror idei duceau la scepticism în cunoaștere.

89. Despre părțile filozofiei. Despre luxul și lăcomia din vremea lui Seneca

Dorești un lucru folositor și necesar celui ce se îndreaptă spre înțelepciune: să deosebim diferitele ramuri ale filozofiei și să împărțim acest corp uriaș în părțile lui alcătuitoare. Într-adevăr, mai ușor ajungem la cunoașterea întregului, studiind parte de parte. O, dacă filozofia ni s-ar arăta în întregimea ei, precum fața lumii se descoperă toată dintr-odată privirilor noastre, spectacol în totul asemenea universului! Atunci, fără îndoială, toți muritorii ar fi răpiţi de uimire și ar părăsi tot ce socotim mărire pentru că nu știm ce e mare. Dar, fiindcă nu putem avea parte de acest noroc, va trebui s-o privim, așa cum privim tainele universului. Mintea înțeleptului cuprinde toată imensitatea lui și îl străbate tot atât de repede pe cât ochii noștri cuprind bolta cerului. Nouă însă, care trebuie să străpungem ceața și a căror vedere nu pătrunde dincolo de ce-i în jur, mai ușor ni se poate arăta fiecare lucru în parte, căci să cuprindem întregul nu suntem în stare.

Voi face, prin urmare, ceea ce-mi ceri și voi diviza filozofia nu în bucăți, ci în părți, căci folositor este nu să o ciopârțești, ci s-o împarţi. E tot atât de greu să cuprinzi lucrurile foarte mari, pe cât este greu să cuprinzi pe cele foarte mici. Poporul se împarte în triburi, armata în centurii. Recunoști mai ușor un lucru care a luat proporții prea mari, dacă îl divizezi în părți care, precum spuneam, nu trebuie să fie prea numeroase și prea mici. O împărțire prea amănunțită are același neajuns ca și lipsa oricărei împărțiri. Ceea ce este prea fărâmiţat seamănă bine cu ceea ce e confuz.

Mai întâi îți voi spune, dacă ești de părere, ce deosebire este între înțelepciune şi filozofie. Înțelepciunea este binele desăvârşit al spiritului omenesc. Filozofia este dragostea de înțelepciune[1] și cultivarea ei. Ea tinde spre ţelul pe care cealaltă îl atinge. De ce s-a numit filozofie e clar; însuși numele îți arată ceea ce ea iubește. Unii au definit înțelepciunea ca știință a lucrurilor divine și umane. Alții au zis: „Înțelepciunea este cunoașterea lucrurilor divine și umane, precum și a cauzelor acestora”. Adaosul acesta mi se pare de prisos, deoarece cauzele lucrurilor divine și umane sunt o parte dintre cele divine. La fel și filozofia a fost definită când într-un fel, când într-altul. Unii au numit-o năzuința spre virtute, alții, năzuința îndreptării sufletești, alții i-au spus urmărirea dreptei rațiuni.

Ceea ce se pare totuși că este stabilit e că exista o deosebire între filozofie și înțelepciune. Nu se poate, într-adevăr, ca ceea ce se urmărește și ceea ce urmărește să fie unul și același lucru. Așa precum este o mare deosebire între

lăcomie și o sumă de bani – un dorește, cealaltă este dorită –, tot astfel și între filozofie și înțelepciune. Aceasta din urmă este rezultatul și răsplata celei dintâi; aceea e în mers, la aceasta se ajunge. Înțelepciunea e ceea ce grecii numesc sophía. De acest cuvânt se foloseau altădată și romanii, precum acum se folosesc de termenul de filozofie. Dovada ți-o pot face și vechile comedii romane și inscripția săpată pe mormântul lui Dossennus: „Trecătorule, oprește-te și află de înțelepciunea (sophía) lui Dossennus!”[2]

Unii dintre ai noștri, deși filozofia ar fi năzuința spre virtute și aceasta din urmă este ținta, iar cealaltă este năzuința, sunt de părere totuși că ele nu pot fi despărțite, căci nici filozofia fără virtute nu există, nici virtutea fără filozofie. Nici virtutea nu poate lua naștere fără năzuinţa către dânsa, nici năzuința către virtute fără virtutea însăși. Căci lucrul nu se aseamănă cu cel ce voiește să lovească ceva de la distanță – într-un loc este cel care țintește și într-altul locul țintit – sau cu drumurile care duc la orașe, dar sunt în afara lor: la virtute ajungi prin ea însăși. Filozofia și virtutea sunt strâns legate între ele.

Cei mai însemnați și cei mai mulți autori împart filozofia în trei părți: morală, naturală și rațională. Cea dintâi orânduiește sufletul, a doua cercetează fenomenele naturii, a treia analizează proprietățile termenilor, îmbinarea lor și feluritele raționamente, pentru ca neadevărul să nu se substituie adevărului. De altminteri, s-au găsit unii care au deosebit mai puține, alții mai multe părți ale filozofiei. Unii peripatetici au adăugat o a patra parte, filozofia civilă, pentru că aceasta ar cere o preocupare specială și s-ar ocupa cu altă materie. Alții au adăugat acestora o altă parte, pe care grecii o numesc oikonomiké, știința administrării averii proprii. Alții au deosebit și o parte despre diferitele feluri de viață, dar nu e niciuna dintre aceste părți care să nu fie cuprinsă în filozofia morală.

Epicureii au admis două părți ale filozofiei: filozofia naturală și cea morală, excluzând pe cea rațională (logica). Apoi, fiind constrânși de împrejurări să separe ceea ce era confuz și să dovedească neadevărurile care se ascund sub masca adevărului, au introdus sub alt nume filozofia rațională în partea numită de ei „despre judecată și despre regulă”, dar au socotit-o ca un adaos la filozofia naturală.

Cirenaicii[3] au înlăturat filozofia naturală și pe cea rațională, mulțumindu-se cu cea morală, dar și ei introduc pe altă cale ceea ce înlătură, căci împart morala în cinci părți: una despre ce e de dorit și ce e de evitat, a doua despre pasiuni, a treia despre acțiuni, a patra despre cauze și a cincea despre argumente. Dar cauzele lucrurilor aparțin filozofiei naturale, iar argumentele, filozofiei rationale

Ariston din Chios[4] spune că filozofia naturală și cea rațională sunt nu numai superflue, ci și contrare. Chiar și morala, singura pe care o admite, el o ciuntește, căci înlătură acea parte care conține îndemnurile, zicând că aceasta e treaba pedagogului, nu a filozofului, ca și cum înțeleptul ar fi altceva decât pedagog al întregii omeniri.

Așadar, având în vedere că filozofia se împarte în trei părţi, să începem a ne ocupa cu prima parte, cu morala. Și aceasta se împarte, la rândul ei, în trei părți: prima constă într-o cercetare, care atribuie fiecărui lucru preţul lui și apreciază valoarea fiecăruia, operație foarte folositoare. Într-adevăr, ce este mai folositor decât să dai lucrurilor valoarea lor? A doua se ocupă cu pornirile, a treia cu acțiunile. Mai întâi deci, trebuie să judeci cât prețuiește un lucru, apoi să concepi o dorință potrivită și proporțională cu ținta, în sfârșit, să faci așa încât între pornirea și acțiunea ta să fie o corespondență și-n toate acestea să fii în deplin acord cu tine. Lipsa oricăreia dintre aceste trei condiții tulbură și pe celelalte.

Căci la ce folosește să ai o apreciere a lucrurilor în raportul lor unele cu altele, dacă pornirile tale sunt excesive? La ce folosește să-ți fi potolit pornirile și să ții în frâu poftele, dacă în săvârşirea acțiunilor nu ții seama de timp și dacă nu știi când, unde și cum trebuie să fie făcut fiecare lucru? Una este a cunoaște frumusețea și valoarea faptelor și altceva este a-ți înfrâna mișcările și pornirile și a merge spre realizarea lor, nu a te năpusti. Viața este în armonie cu sine numai atunci când acțiunea nu dezamăgește pornirea, iar pornirea rezultă din valoarea fiecărui lucru, mai potolită sau mai năvalnică, după cum ținta este mai vrednică de atins.

Filozofia naturală[5] se împarte în două părți: una cuprinde tot ce este corporal, alta, ce este necorporal. Fiecare dintre ele are, ca să zic așa, treptele ei. Partea care cuprinde corpurile se ocupă întâi de toate de cea care acționează și de ceea ce se naşte din ele, adică de elemente. Chiar și capitolul despre elemente este, după părerea unora, simplu, după alții se divide în materie, în cauza care mișcă orice corp, și în elemente.

Rămâne să deosebim părțile filozofiei raționale. Orice vorbire este fie continuă, fie întreruptă: unul răspunde și altul întreabă. Aceasta din urmă s-a convenit să se numească dialektiké (dialectică), prima retoriké (retorică). Retorica se ocupă de cuvinte, de sensurile și de orânduirea lor. Dialectica se împarte în două părți: în cuvinte și în înțelesurile lor, adică în lucrurile care se exprimă și în termenii cu care se exprimă. Urmează apoi, și la una și la cealaltă, o infinitate de subdiviziuni. Dar eu mă voi opri aici, și „voi urmări numai culmile”[6]. Altminteri, dacă aș voi să împart părțile în alte părți, aș umple o carte întreagă cu asemenea chestiuni.

Nu te opresc, Luciliu, tu, cel mai bun dintre oameni, să citești astfel de lucruri, numai să raportezi pe dată tot ce citești la moravuri. Pe acestea ţine-le în frâu. Înviorează tot ce tânjeşte în tine, strânge la un loc tot ce-i risipit, tot ce-i îndărătnic, zgâlțâie cât poţi patimile tale și pe-ale altora. Celor care-ți spun: „Până când mereu aceleași vorbe?”, răspunde-le: „Eu ar fi trebuit să vă spun: Până când mereu aceleași păcate? Vreți ca leacurile să înceteze înaintea bolilor? Dinspre mine, voi vorbi și mai mult și voi stărui tocmai fiindcă nu vreți să ascultați. Leacul începe să facă bine atunci când, într-un trup care-și pierduse simțirea, orice atingere dă glas durerii. Am să vă povățuiesc la bine chiar fără voia voastră. Câteodată aveți să auziţi cuvinte nu tocmai măgulitoare și, fiindcă nu vreți să auziți fiecare în parte adevărul, auziți-l față cu toată lumea. Până unde vă veți întinde hotarele moșiilor? Pământul locuit de un întreg popor pare prea mic unui singur stăpân. Până unde vă veți lăți semănăturile, dacă nu vă mai săturați să vă limitați moșia nici cu întinderea unei provincii? Fluvii vestite curg pe pământurile câte unui singur om și ape mari, granițe de mari popoare sunt, de la izvor până la vărsare, proprietatea voastră. Și asta-i puțin lucru, dacă mările nu vă încing moșiile, dacă vechilul vostru nu domnește și dincolo de Adriatică, de Marea Ionică și de Egee, dacă insulele peste care stăpâneau odinioară viteji de seamă nu sunt printre bunurile voastre cele mai de rând. Stăpâniți cât poftiți, fie-vă moșia cât altădată era o țară, însușiți-vă tot ce puteți: altul va avea mai mult...

Mă întorc acum la voi, cei a căror desfrânare se revarsă peste o întindere tot atât de mare ca și lăcomia acelora și vă spun: Până când nu va mai fi lac deasupra căruia să nu străjuiască culmile vilelor voastre? Până când nu va mai fi fluviu pe-ale cărui maluri să nu se înalțe palatele voastre? Oriunde țâșnește un izvor de apă caldă, se ridică din pământ locante noi ale dezmățului. Oriunde țărmul se încovoaie ca un golf, îndată puneți noi temelii și nemulțumiți cu solul, decât dacă-l creați cu mâna voastră, răvășiți mările. Chiar dacă acoperișurile palatelor voastre vor străluci peste tot locul, colo înălțate pe creștete de munți – cât vezi cu ochii numai pământ și mare -, colo înălțându-se de la pământ cât munții, după ce veți sfârși de clădit palate multe, palate imense, sunteți niște trupuri, unul de fiecare și acela mititel. La ce bun atâtea dormitoare? Tot într-unul zăceți. Nu e al vostru locul unde nu vă aflați.

Trec, în sfârşit, la voi, cei care, în lăcomia voastră fără fund și fără saț, scormoniți și mările, și pământurile. Undițe, lațuri, plase de tot felul: nicio viețuitoare n-are pace de răul vostru până nu vă săturați; le urmăriți fără odihnă. Dar cât de puțin vă atingeţi, obosiți de desfătări, de bucatele acestea pregătite de-atâtea mâini! Cât de puțin gustă din acel vânat, prins cu atâtea primejdii, un stăpân îmbuibat și îngrețoșat! Câte stridii dintr-astea, aduse de la atâta depărtare, ajung în acest stomac nesățios? Nefericiților, nu înțelegeți că mai mare vi-i

foamea decât pântecele?”

Spun aceste vorbe altora, pentru ca, spunându-le, să le auzi și tu. Scrie-le, pentru ca, scriindu-le, să le citești și tu și să aplici totul la viața ta morală și la domolirea furiei patimilor. Silește-te nu ca să știi mai mult un lucru, ci ca să-l știi mai bine. Cu bine.

1) Definiția reproduce etimologia: philo-sophia.

2) Dossennus, personaj din farsele atelane.

3) Cirenaicii sunt filozofi din școala lui Aristip din Cyrene, pentru care scopul vieții este plăcerea. Acest hedonism plat fu adesea criticat cu asprime de stoici.

4) Ariston din Chios, filozof stoic, înclinat mai mult spre cinism, dispreţuind atât filozofia naturală, cât și logica.

5) Teoria lui Seneca despre filozofia naturală ocupă un loc însemnat în sistemul său filozofic.

6) Vergiliu, Eneida I, 342 (trad. G. Coşbuc). Summa sequar fastigia rerum – sunt vorbele spuse de Venus, care îi apare lui Eneas, ajuns pe țărmul african, sub forma unei fecioare echipate pentru vânătoare și-i dă scurte explicații despre locuri și despre Didona, regina ținutului.

90. Lauda filozofiei. Despre începuturile civilizației

Cine poate să se îndoiască, Luciliu, că este o binefacere a zeilor nemuritori faptul că trăim, și o binefacere a filozofiei că trăim moral? Prin urmare, dacă n-ar fi sigur că tot zeii ne-au dăruit și filozofia, ar trebui să zicem că cu cât viața virtuoasă este o mai mare binefacere decât o viață oarecare, cu atât suntem mai îndatorați filozofiei decât zeilor: de-a gata ei n-au dat filozofia nimănui, dar putinţa de a o dobândi le-au dat-o tuturor. Căci dacă și dintr-asta ei ar fi făcut un dar de rând și dacă ne-am naște înțelepți, înțelepciunea și-ar pierde tot ce-i mai bun într-însa, aceea că nu se datorește întâmplării. Acum ceea ce e mai de preț și mai nobil într-însa este că nu vine la întâmplare, că fiecare și-o datorează numai lui, că nu se capătă de la altul. Ce-ar fi de admirat în filozofie, dacă ea ar fi un lucru de căpătat? Singurul ei rost este să descopere adevărul despre lucrurile divine și omenești. Împrejurul ei stau tot timpul religia, pietatea, dreptatea și tot alaiul virtuților, strâns unite ca într-un buchet. Ea este cea care ne-a învățat să venerăm pe zei și să iubim pe oameni, ea ne-a arătat că zeii sunt atotputernici și oamenii sunt frați. Această frăție a rămas multă vreme neprihănită, până când lăcomia a risipit unirea și a devenit cauza sărăciei chiar și a acelora pe care-i făcuse foarte avuți. Vrând să aibă averi proprii, oamenii au încetat să le mai aibă pe toate.

Dar cei dintâi oameni și odraslele lor ascultau nevinovați de poruncile firii, care le era și călăuză, și lege, lăsându-se conduși de cei mai buni dintre ei. Căci natura pune pe cei nevolnici sub ascultarea celor mai vrednici. Într-adevăr, chiar și oile necuvântătoare sunt conduse de animalul cel mai falnic sau cel mai aprig. Cirezile n-au în fruntea lor vreun taur degenerat, ci pe acela care întrece în mărime și-n putere pe ceilalți boi. O turmă de elefanți este condusă de cel mai mândru dintre ei. La oameni, cel mai de frunte este cel mai bun. De aceea conducătorul se alegea înainte după însușirile lui sufletești, de aceea trăiau pe deplin fericite neamurile la care cel mai puternic nu putea fi decât cel mai bun. Cel care socotește că nu poate să facă decât ce este dator are oricâtă putere voiește fără a primejdui pe nimeni. Pe acea vreme, numită epoca de aur, conducerea, zice Posidonius era în mâna înțelepților. Aceștia împiedicau încăierările, ocroteau pe cei slabi față de cei mai tari, povăţuiau și înfrânau pe semenii lor, le arătau ce este folositor și nefolositor. Prevederea lor făcea să nu le lipsească nimic, curajul lor îndepărta primejdiile, bunătatea lor îmbunătățea și înfrumuseța viața supușilor lor. Conducerea era datorie, nu domnie. Nimeni nu-şi punea la încercare puterea asuprind pe cei mulțumită cărora se ridicase și nu era nimeni care să se gândească la rău sau să aibă motiv de a-l săvârși, deoarece toți se supuneau cum trebuie celui care conducea cum trebuie, iar regele nu putea

să amenințe cu altceva mai rău pe cei care nu i se supuneau, decât cu îndepărtarea din țară.

Dar după ce, odată cu pătrunderea stricăciunii, domniile s-au transformat în tiranii, a început să se simtă trebuință de legi, pe care, la început, tot înțelepții le-au făcut. Solon[1], care a pus temeliile egalității la Atena, a fost unul dintre cei șapte înțelepți. Licurg[2], dacă ar fi trăit în același timp, ar fi fost socotit al optulea.

Legiuirile lui Zaleucus[3] și ale lui Charondas[4] sunt în mare cinste. Aceștia au învățat legile pe care aveau să le aplice Siciliei, pe atunci înfloritoare, și orașelor grecești din Italia, nu în for și nici în atriul jurisconsulților, ci în acea tăcută și neprihănită viață retrasă a pitagoreicilor[5].

Până aici mă unesc cu Posidonius, dar că meșteșugurile de care ne folosim în viața de toate zilele ar fi fost născocite de filozofie n-aș putea s-o admit și nici nu i-aș atribui gloria acestei iscodiri. „Ea, zice Posidonius, a învățat pe oamenii care trăiau risipiți, sau care se adăposteau prin peșteri, prin văgăuni de stânci sau prin scorburi de copaci, să-și clădească locuinţe.”

Eu însă cred că nu filozofia a născocit aceste construcții care se înalță unele deasupra altora sau aceste orașe care dau unul într-altul, așa cum nu ea a inventat aceste piscine, făcute numai ca burdihanul să nu înfrunte primejdia furtunilor și ca, oricât de furioasă ar fi marea, luxul să aibă la îndemână porturile lui, în care să îngrașe specii felurite de pești. Ce zici? Filozofia i-a învățat pe oameni să-și facă cheie și zăvor? Ce-ar fi însemnat asta decât să dea frâu liber lăcomiei? Filozofia a înălțat aceste tavane, care amenință să cadă în capul locatarilor? Nu le era de ajuns, adică, să se adăpostească cum se putea și să-și găsească un culcuș fără podoabe și fără însemnătate! Fericită a fost, crede-mă, vremea de dinaintea arhitecților și a constructorilor. Obiceiul de a tăia bușteni în patru și de a despica grinda cu ferăstrăul, condus de o mână sigură după o linie trasă, „pentru că întâi ei cu pene crăpau copacii pădurii”[6], s-a ivit odată cu apariția luxului. Nu se făceau acoperișuri pentru săli de mâncare, unde încape un întreg ospăţ public, pinul și bradul nu se cărau cu un lung șir de care, de se cutremură cartiere întregi sub greutatea lor, pentru ca dintr-înșii să se facă bârne încărcate cu aur. Niște furci înălțate dintr-o parte și dintr-alta sprijineau un bordei făcut din crengi dese, acoperite cu frunziș așezat în pantă, pentru ca ploile, oricât de mari, să se scurgă repede. Sub aceste acoperăminte au locuit oameni lipsiţi de griji. Stuful adăpostea oameni liberi. Sub marmură și aur sălăşluiește sclavia.

De Posidonius mă deosebesc și pentru că el crede că lucrarea metalelor a fost inventată de oamenii înțelepți, în acest chip s-ar putea spune că au fost înțelepți și aceia care au găsit mijlocul

„Fiare să prindă-n păduri cu lațul, apoi și cu vâscul

Păsări în crâng, și cu iuții copoi să cutreiere codrii”[7].

De fapt, pe toate acestea le-a născocit iscusința oamenilor, nu înţelepciunea lor.

Nu mă unesc iarăși cu părerea lui că „înțelepții au fost cei care au descoperit minele de fier și de aramă, în timp ce pământul, încins prin aprinderea pădurilor, scotea la suprafața lui vine de metal lichefiat”. Pe acestea le găsesc de obicei oamenii care umblă după ele. Nici întrebarea lui Posidonius nu mi se pare atât de subtilă pe cât i se părea lui: „Ce s-a folosit mai întâi, ciocanul, sau cleștele?” Pe amândouă le-a descoperit, ca tot ce omul trebuie să cerceteze încovoindu-și trupul şi aplecându-și cugetul spre ţărână, un om cu mintea vie și ascuțită, dar nu cu suflet mare și nobil. Înțeleptul se mulțumește cu o hrană simplă. De ce nu, când și în vremea noastră el dorește să fie cât mai neîmpovărat?

Cum s-ar putea, rogu-te, să admiri în același timp și pe Diogene[8], și pe Dedal[9]? Care dintre acești doi ți se pare că e înțelept? Cel care a inventat ferăstrăul sau cel care, văzând un copil care bea apă din pumn, și-a scos din desagă ulcica și a zdrobit-o, mustrându-se: „Cât timp, prostul de mine, am purtat această povară nefolositoare?” Tot el se ghemuia într-un poloboc și se culca acolo. În ziua de azi, în sfârșit, pe cine socotești mai înțelept: pe cel care a născocit pulverizarea până la o mare înălțime prin niște tuburi ascunse a vaporilor de șofran, pe acela care-ți umple cu apă și-ți golește la iuțeală bazine cât Euripul[10] și-ți îmbină plafoane mobile la sufragerii, pentru ca priveliștea să fie mereu alta și să se schimbe cu fiecare fel de mâncare, sau pe acela care arată – și lui, și altora - că natura nu ne-a poruncit nimic chinuitor și greu, că putem locui și într-o casă fără marmură și fier forjat, că ne putem îmbrăca și fără mătăsurile aduse de peste mări și țări, că putem avea tot ce ne trebuie dacă ne vom mulțumi cu ceea ce pământul ne-a pus la îndemână? Dacă oamenii ar voi să asculte pe acesta din urmă, ar afla că bucătarul le este tot pe atâta de prisos ca și soldatul. Înțelepți sau cel puțin asemenea cu înțelepții erau aceia care nu-și dădeau mare osteneală cu întreținerea trupului. Cele necesare nu cer multă grijă, belşugul oboseşte.

Dacă n-ai nevoie de meșteri înseamnă că respecţi natura. Ea n-a vrut ca noi să trăim torturați de griji. Ne-a pregătit pentru tot ce ne impunea. „Frigul este însă insuportabil pentru un trup gol.” Cum oare? Pieile sălbăticiunilor și ale altor animale nu pot să ne apere destul și prea destul de frig? Foarte multe neamuri nu-și acoperă oare trupurile cu scoarţă de copaci? Fulgii păsărilor nu se strâng pentru făcutul veşmintelor? O mare parte dintre sciți nu se îmbracă și astăzi cu

blănuri de vulpi și de șoareci, care sunt moi la pipăit și prin care nu trece vântul? „E nevoie totuși să alungi căldura soarelui de vară printr-o umbră mai groasă.” Cum oare? Trecerea timpului n-a ascuns unele locuri care, roase de dintele vremii sau prin vreo altă împrejurare, au devenit peșteri? Oare oamenii, oricare ar fi ei, n-au împletit lese de nuiele, nu le-au mânjit cu lut obișnuit, nu le-au făcut apoi câte un acoperiș de paie sau de crengi și nu s-au adăpostit fără grijă la vremea rea, în timp ce ploile se scurgeau la vale? Cum oare? Neamurile sirtice[11] nu stau și azi ascunse în gropi, neavând altă apărare pentru alungarea năprasnicei arşite decât pământul încins?

Natura n-a fost atât de haină pentru ca, dând tuturor viețuitoarelor un fel ușor de trai, numai omului să nu-i dea putinţa de a trăi fără atâtea invenții. Ea nu ne-a poruncit nimic din toate acestea; ca să ne ducem zilele nu trebuie să căutăm, zbătându-ne din greu. Ne-am născut prevăzuți cu ce trebuie. Noi ne-am creat tot felul de greutăți, dispreţuind ce-i lesnicios. Acoperământ, veşminte, alimente, mâncare și tot ce-n ziua de azi a devenit o treabă amarnică erau la tot pasul, pe degeaba, ușor de procurat. Căci măsura în toate era așa cum o cerea nevoia. Noi am făcut ca aceste lucruri să fie prețioase, minunate, noi le-am făcut demne de a fi dobândite prin mari și multe abilități.

Pentru cât ne cere, natura ne dă de ajuns. Luxul, care se ațâță singur în fiecare zi, care sporește de-atâtea sute de ani și-și ia ajutor la rău ascuțimea minții, s-a depărtat de firesc. Mai întâi, el a început să dorească lucruri deșarte, apoi lucruri nepotrivite și până la urmă a înrobit trupului sufletul și i-a poruncit să-i facă toate poftele. Toate aceste meșteșuguri, de care mișună și de care huiește orașul, sunt în robia trupului, altădată tratat ca un sclav, azi servit ca un stăpân.

De aici atelierele țesătorilor, de aici prăvăliile meșteșugarilor și ale celor care distilează parfumuri, de aici localurile celor care predau mișcările grațioase ale corpului și cântecele languroase și frânte. A dispărut acea măsură firească ce limita dorințele pe măsura mijloacelor necesare: a dori cât ți-e de ajuns este azi semn de bădărănie și de mizerie.

Este de necrezut, dragă Luciliu, cât de ușor plăcerea de a vorbi abate de la calea adevărului chiar și oameni de seamă. Iată-l pe Posidonius, după părerea mea unul dintre cei care au adus cele mai mari contribuții în filozofie, vrând să descrie mai întâi cum unele fire sunt împletite, cum altele se taie dintr-un caier moale și larg, cum, apoi, țesătura întinde bine urzeala prin niște greutăți care se atârnă, cum bătătura introdusă ca să facă mai moale țesătura aspră și care apasă de ambele părți este silită să se îmbine și să se unească cu spata – afirmă că arta țesutului a fost născocită de filozofi, uitând că, după aceea, s-a inventat acest mijloc și mai ingenios prin care „pânza se leagă de un spătar, o suveică de trestie

desparte urzeala, bătătura se țese la mijloc în raze întinse, pe aceasta o izbesc cu un pieptene lat dinții adânciți”[12]. Ce-ar mai fi zis dacă i-ar fi fost dat să vadă pânzeturile acestea din vremea noastră, din care se fac veșminte care nu pot acoperi nimic, și care nu numai că nu sunt de niciun folos trupului, dar nu aduc niciun folos bunei-cuviințe? Apoi el trece la agricultură și descrie cu tot atâta talent ogorul brăzdat şi răsturnat pentru ca pământul fărâmiţat să dea loc mai liber rădăcinilor, apoi semănatul și smulsul buruienilor, pentru ca nicio plantă întâmplătoare și sălbatică să nu se ridice și să înăbușe holda. Și pentru aceasta el zice că e nevoie de înțelepți, ca și cum astăzi agricultorii n-ar inventa o mulțime de lucruri noi, prin care să sporească fertilitatea.

Apoi, nemulțumindu-se cu aceste îndeletniciri, Posidonius vâră pe înțelept și-n brutărie. El povestește cum acesta, imitând natura, a început să facă pâine. „După ce, zice el, grăunţele se introduc în gură, prinse între dinţii cei tari, ele sunt sfărâmate; tot ce scapă dinților, limba aduce din nou la mestecat. Apoi totul este amestecat cu salivă, ca să poată trece mai ușor prin gâtlejul lunecos. După ce hrana ajunge în stomac, unde se mistuie la o temperatură constantă, în cele din urmă se asimilează. Urmând acest procedeu, cineva a pus două pietre tari una peste alta, imitând măselele: falca de sus, nemișcată, așteaptă să se miște cea de jos; apoi prin frecarea uneia de cealaltă grăunțele au fost fărâmate și de mai multe ori pisate, până ce, mărunțite bine, s-au făcut ca un praf. După aceea el a muiat făina cu apă și, frământând-o bine, a făcut un aluat din care a făcut o pâine, care la început se cocea pe cenușa caldă și pe câte un ciob înfierbântat; în cele din urmă, s-au descoperit cuptoare și alte mijloace de a folosi căldura după voie.” N-a lipsit mult ca Posidonius să susțină că și cizmăria a fost inventată de filozofi.

Pe toate acestea le-a inventat, e drept, rațiunea, dar nu dreapta rațiune. Acestea sunt născociri ale omului, nu ale înțeleptului, tot atât, pe Hercule, ca și navele cu care trecem fluviile și mările, mulțumită pânzelor, care folosesc forța vânturilor, și a cârmei de la spatele corabiei, care-i îndreaptă cursul într-o direcție sau alta. Exemplul fu luat de la pești care se conduc cu coada și-și cârmuiesc mișcările lor iuți printr-o ușoară înclinare în părți. „Pe toate – zice el – le-a inventat, fără îndoială, înțeleptul, dar, fiind prea neînsemnate ca să se ocupe el însuși de ele, le-a lăsat pe seama unor slujitori de rând.” Dimpotrivă, n-au fost inventate de alții decât de cei care și-n zilele noastre se îndeletnicesc cu asemenea lucruri. Unele, în sfârșit, știu că au apărut în vremea noastră: folosirea geamurilor care lasă să treacă lumina limpede prin sticla lor transparentă[13], bolţile băilor, tuburile îngropate în pereți, prin care se răspândește o căldură care încălzește în mod egal și partea de sus, și cea de jos a clădirilor. Ce să mai

vorbesc despre lespezile de marmură, de care strălucesc templele și casele noastre, despre stâlpii de piatră rotundă și șlefuită, cu care susţinem porticele și palatele și în care încape un popor întreg, despre semnele stenografice, cu care notăm o vorbire oricât de repede și prin care mâna se ia la întrecere în iuțeală cu limba? Toate acestea sunt invențiile celor mai de rând sclavi: înțelepciunea stă mai presus de ele; și ea nu se ocupă cu dresarea mâinilor, ci este învățătoarea sufletului. Vrei să știi ce-a izbutit ea, ce a reușit să înfăptuiască? Nu mișcări nerușinate ale trupului și nici cântece felurite din trâmbiţă sau flaut, în care aerul intrat se transformă, fie în trecerea lui, fie la ieșire, în sunet, nu arme, nu ziduri, nu lucruri folositoare războiului, căci ea dorește pacea și cheamă neamul omenesc la înțelegere. Nu este, îți spun, creatoarea mijloacelor trebuitoare vieții. De ce-i atribui un rol atât de mărunt? Trebuie să vezi într-însa pe maestrul artei de-a trăi. Celelalte arte sunt de fapt sub conducerea ei, căci cui i se supune viața, aceluia i se supun și slujitoarele vieții. De altminteri, ținta ei este fericirea; către aceasta duce, către aceasta ne deschide calea. Ea îți arată ce este rău și ce pare rău, alungă din suflete deşertăciunea, dă adevărata mărire, coboară pe cea exagerată și arătoasă fără temei, nu ne lasă în neștiință asupra deosebirii dintre măreție și vanitate. Ea ne dă conștiința întregii naturi și a ei înseși, ne arată ce și cum sunt zeii, ce este infernul, ce sunt larii și geniile[14], ce sunt sufletele ajunse în al doilea rang după zei, unde sălăşluiesc, ce fac, ce pot, ce vor.

Acestea sunt inițierile ei și prin ele ni se descoperă nu vreun cult local, ci templul uriaș al tuturor zeilor, universul însuși, al cărui chip și a cărui adevărată față ea ne-a dat s-o cuprindem cu mintea, căci vederea ne e prea slabă pentru lucruri atât de mari. A trecut apoi la începuturile lucrurilor, la rațiunea eternă impusă marelui tot și la puterea tuturor germenilor care dă fiecăruia forma lui. Apoi începu să cerceteze despre suflet: de unde vine, unde sălăşluiește, cât timp, în câte părți e împărțit. În sfârșit, trecând de la corpuri la cele necorporale, a analizat ce este adevărul și care-i sunt temeiurile, iar după aceasta cum pot fi distinse confuziile din viață sau din vorbire, căci în amândouă neadevărul este amestecat cu adevărul.

Înțeleptul, zic eu, nu s-a îndepărtat, așa cum crede Posidonius, de aceste meșteșuguri; el nu s-a aplecat niciodată asupra lor. De fapt, n-ar fi socotit demn să născocească un lucru pe care nu l-ar fi socotit demn de o folosire perpetuă. El nu și-ar însuși lucruri la care ar trebui să renunţe. „Anacharsis[15], zice el, a inventat roata olarului prin învârtirea căreia se fac vasele.” Apoi, fiindcă la Homer se găsește roata olarului, unii zic mai degrabă că versurile acelea sunt apocrife, și nu povestea. Eu susțin că nu Anacharsis a fost inventatorul acestui lucru și că, dacă o fi fost, l-a inventat într-adevăr un înțelept, dar nu în calitatea

lui de înțelept, așa precum multe fac înțelepții, ca oameni ce sunt, și nu ca înțelepți. Să presupunem că un înțelept este foarte iute la fugă: el va întrece pe toți la fugă prin faptul că e iute, nu prin faptul că e înțelept. Tare aș vrea să-i arăt lui Posidonius pe vreun sticlar dintr-aceia care, suflând, dau sticlei variate forme, pe care cu greu le-ar plăsmui o mână dibace. Ei bine, pe toate acestea le-am descoperit după ce-am încetat să mai descoperim înțelepciunea. „Democrit, zice el, a inventat bolta, adică curba unor pietre puțin înclinate care se unesc într-un arc." Nu este adevărat, zic eu. Și înainte de Democrit trebuie să fi existat poduri și porți, a căror parte superioară este arcuită.

Tot de la voi a ieșit vorba că Democrit a inventat cum se înmoaie fildeșul, cum o pietricică supusă la o temperatură mare se preface în smarald, printr-o încălzire prin care și astăzi anumite pietre, găsite bune pentru asta, se colorează. Pe acestea toate, chiar dacă le-ar fi inventat un înțelept, nu le-a inventat ca înțelept, căci el face multe lucruri pe care le vedem făcute de ignoranți fie la fel, fie cu mai multă pricepere și îndemânare.

Mă întrebi ce-au cercetat înțelepții, ce-au dat la lumină? Mai întâi, adevărul și natura pe care n-au mai privit-o, ca celelalte viețuitoare, cu ochi grei pentru tot ce-i divin. Apoi legea vieții pe care au aplicat-o în toate. Ei au învățat pe oameni nu numai să cunoască, ci să și imite pe zei și să primească tot ce aduce întâmplarea, așa cum primesc ceea ce este hotărnicit. Ei i-au oprit să dea ascultare părerilor deșarte și au cântărit printr-o apreciere exactă prețul fiecărui lucru. Ei au condamnat plăcerile amestecate cu căinţă, au lăudat binele menit să dureze veșnic, au vestit că omul cel mai fericit este cel care nu are nevoie de fericire și că cel mai puternic este acela care are putere asupra lui însuși. Nu vorbesc de acea filozofie care a pus pe cetățean în afara patriei lui și pe zei în afara universului și care a pus virtutea în slujba plăcerii[16], ci despre aceea care susţine că singurul bine este virtutea, care nu se lasă ademenită nici de darurile omului, nici de cele ale sorții și al cărei singur preț e că nu se poate cumpăra cu niciun preț.

Eu nu cred că o asemenea filozofie a existat în acea epocă primitivă în care meșteșugurile lipseau și în care oamenii învățau ce e folositor numai din experiență. Ea a apărut îndată după acele vremuri fericite, când bunurile naturii ședeau de-a valma la îndemâna oricui, mai înainte ca lăcomia și desfrânarea să fi dezbinat pe oameni și ca ei să se fi pornit pe jaf, părăsind viața în comun. Acești oameni nu erau înțelepți, chiar dacă săvârșeau lucruri pe care trebuie să le facă cei înțelepți. Într-adevăr, nu există vreo altă orânduire a neamului omenesc pe care cineva ar putea-o admira mai mult și, dacă vreun zeu ar îngădui cuiva să organizeze cele pământești și să dea popoarelor moravuri, acela n-ar găsi altceva mai bun decât ceea ce se zice că era pe atunci când

„Nimeni vr-odată vr-un câmp n-arase nainte de Joe,
Nici obiceiul de-a pune vr-un semn și de-a face răzoare
Nu se știa. Și-n de-a valma cu toții lucrau, și de sineși
Toate mai darnic le da, și nimeni cerându-i, pământul”.

Fost-a oare neam mai fericit de oameni decât acela? Ei se bucurau în comun de darurile naturii. Ca un părinte, ea se ocupa de toți. Aceasta însemna stăpânire lipsită de griji a bunurilor obștești. Cum să nu spun că neamul cel mai bogat de oameni era acesta în care n-ai fi putut găsi un sărac? Asupra acestei întocmiri fericite a lucrurilor s-a năpustit lăcomia. Vrând să tragă de partea ei ceva și să și-l însușească, ea înstrăină totul și din nemărginitul de mai înainte ajunse la strâmtoare. Lăcomia aduse cu sine sărăcia: dorind prea multe, a pierdut totul. Și acum, oricât s-ar strădui să redobândească ce a pierdut, oricât ar aduna pământ peste pământ, alungându-și vecinii prin bani sau nedreptăți, oricât și-ar spori moșia până la întinderea unei provincii și oricât ar călători de mult numai pe domeniile ei, nicio lărgire de hotare nu ne va readuce acolo de unde am plecat. După ce vom fi făcut totul, vom avea mult: aveam însă totul. Pământul însuși era mai rodnic, când nu era lucrat, și era îmbelșugat pentru niște popoare nehrăpărețe.

Era o plăcere tot atât de mare să descoperi ceea ce natura producea, ca și să arăți descoperirea ta altuia. Nimeni nu putea avea prea mult sau deloc: totul se împărțea în bună înțelegere. Cel puternic nu împila pe cel mai slab; avarul nu lipsea pe altul chiar și de cele trebuitoare, ascunzând ce avea de prisos; grija de semenii săi era la fel de mare ca și grija de sine; armele se odihneau, iar mâinile, nepătate de sânge omenesc, își găseau de furcă cu fiarele. Oamenii aceia, pe care desişul pădurii îi apăra de arșița soarelui, care trăiau într-un bârlog, apărați de frunze împotriva vitregiei iernii sau a ploilor, aveau nopți liniștite, fără suspine. Pe noi grija ne face să ne răsucim în așternutul nostru de purpură și boldul ei ascuțit ne ține treji. Ce somn dulce le da lor pământul cel tare! Deasupra capetelor lor nu atârnau bagdadii incrustate, ci pe bolta largă alunecau stelele și cerul, împodobită priveliște a nopților, mâna doar în tăcere uriașa întocmire a lumii. Și ziua și noaptea li se deschidea priveliștea acestui prea frumos lăcaș. Se bucurau să privească stelele care apuneau pe o jumătate de cer și altele care răsăreau din întuneric pe cealaltă. Cum să nu fi fost bucuroși că rătăcesc printre minuni risipite peste tot? Iar voi tresăriți la orice zgomot din casă și, dacă printre tablourile voastre pocnește ceva, fugiţi îngroziţi. Nu aveau locuințele cât niște orașe. Suflarea nestânjenită a vântului pe întinsul câmpiei, umbra ușoară a unei peșteri sau a unui copac, izvoare cristaline, râuri nepângărite de mâna omului, de țevi, de canale ce le hotărăsc cursul, ci curgând în voia lor, livezi frumoase, fără meșteșugire și, printre toate acestea, o casă câmpenească geluită de o mână

țărănească: iată o locuință după cerințele firii, în care cel ce nu se temea nici de ea, nici pentru ea, era fericit că locuiește. Acum frica noastră cea mare sunt casele noastre.

Dar oricât de frumoasă le-a fost viața și oricât de curată, oamenii aceia nu erau înțelepți, dacă e să dau acest nume perfecțiunii. N-aș putea însă tăgădui c-au fost oameni de o mare putere sufletească și, ca să spun așa, mai aproape de zei, căci este limpede că lumea, care nu-și sleise încă puterile, producea lucruri mai bune. Dar dacă fiecare dintre ei era mai puternic din fire și mai dotat în înfrângerea greutăților, spiritul lor nu era la toți desăvârșit. Natura nu dă nimănui virtutea: a deveni virtuos este o artă. Ei nu căutau aurul, argintul și pietrele străvezii în mâlul din adâncul pământului și cruțau până și animalele necuvântătoare, necum să se omoare om cu om, nu la mânie sau din teamă, ci numai ca să aibă ce vedea. Hainele lor nu erau boite. Nu se făceau țesături de aur: pe atunci aurul încă nu se iscodea din pământ. Din necunoașterea lucrurilor, ei erau nevinovați. Totuși este mare deosebire dacă cineva nu vrea sau nu ştie să facă răul. Nu știau ce-i dreptatea, nu știau ce-i prevederea, cumpătarea și curajul. Viața lor primitivă avea numai unele însușiri asemănătoare cu aceste virtuți.

Virtutea nu se întâlnește decât la un spirit format, instruit și ajuns la perfecțiune printr-un exercițiu neîntrerupt. Suntem, e drept, născuți pentru dânsa, dar fără dânsa. Chiar la cei mai buni oameni găsești, înainte de a-i forma, teren pentru virtute, nu virtute. Cu bine.

1) Prin legiuirea sa, Solon căuta să satisfacă atât interesele celor avuți, cât și pe ale celor săraci, ceea ce se dovedi o imposibilitate. Împărțirea în patru clase după avere asigura puterea politică celor avuți; iertarea datoriilor (seisáchteia) și participarea tuturor cetăţenilor la vot dădea pentru un moment satisfacție păturilor de jos.

2) Licurg, după tradiție autorul constituţiei spartane (cam prin 820 î.Cr.).

3) Zaleucus din Lokroi fu ales cam prin 660 î.Cr., după violente lupte civile, ca organizator al cetății. Legile date de el aveau un accentuat caracter conservator.

4) Charondas din Catania (în sudul Italiei), legislator al cetății sale. Aceste legi fură imitate de alte orașe grecești din Grecia Mare, de exemplu de Rhegion.

5) Pitagora din Samos (secolul al VI-lea), filozoful care, după plecarea din patrie, deschise o școală în Crotona (sudul Italiei). Vestit prin cercetările sale în domeniul matematicii, fizicii, muzicii și creator al unei teorii a numerelor, Pitagora credea în metempsihoză și recomanda vegetarianismul. Școala fondată de el deveni o sectă, care practica o viață ascetică ieșită din comun.

6) Vergiliu, Georgice I, 144 (trad. G. Coşbuc).

7) Vergiliu, Georgice I, 139–140 (trad. G. Coşbuc).

8) Diogene Cinicul disprețuia orice fel de viață mai confortabilă.

9) Dedal, inventatorul mitic. Fugind din Atena în urma unei crime, ajunse în Creta, unde construi Labirintul pentru regele Minos. Din cauză că ar fi tăinuit faptele soției regelui, Pasiphae, fu închis aici împreună cu fiul său Icar. Își construi însă niște aripi cu care scăpă din închisoare. Este simbolul inventivității tehnice.

10) Euripul, strâmtoare între Beoția și Eubeea.

11) Din preajma Sirtei Mari și Sirtei Mici (Tunisia și Libia de azi).

12) Ovidiu, Metamorfoze VI, 55 sqq.

13) Sticla este o invenție mult mai veche. Acum se răspândește mult în Italia.

14) Larii erau sufletele morților, onorate ca spirite protectoare ale familiei; genius este spiritul protector al fiecărui om.

15) Anacharsis, prinț scit, care, în vremea lui Solon, mânat de dorința de a ști, veni la Atena și uimi pe atenieni prin simplitatea vieții, înțelegerea naturală a lucrurilor și reflecțiile asupra moravurilor și instituțiilor grecești. Și Diogene Laertios (Despre viețile și doctrinele filozofilor I, 105) informează că ar fi fost inventatorul ancorei și al roții olarului.

16) Acuzații care se aduceau de obicei epicureismului. Vezi mai ales Cicero, De finibus bonorum et malorum II și De natura deorum.

91. Despre lecția oferită de focul care a distrus orașul Lyon

Liberalis[1], prietenul meu, este acum abătut, aflând de focul care a mistuit colonia Lyonului.[2] O asemenea întâmplare putea să impresioneze pe oricine, cu atât mai mult pe acest om, care-și iubea foarte mult locul natal. Faptul acesta l-a făcut să recurgă la acea tărie sufletească pe care el a cultivat-o probabil spre a înfrunta primejdiile de care socotea că ar putea să se teamă. De nenorocirea asta însă, neașteptată și aproape nemaiauzită, nu-i de mirare că nu se temea, deoarece ea este fără seamăn: focul a pustiit multe orașe, dar pe niciunul nu l-a șters de pe fața pământului. Chiar când o mână dușmănoasă pune foc unei case, acesta se mai stinge în unele locuri și, chiar dacă învie după aceea, rareori mistuie totul, așa încât să nu mai rămână decât fierul. De asemenea, aproape că n-a fost vreodată cutremur atât de puternic și de distrugător, care să dărâme cetăți întregi. În sfârșit, niciodată n-a fost un incendiu atât de pustiitor, ca să nu mai rămână câte ceva și pentru alt incendiu.

Atâtea lucrări de artă, dintre care fiecare putea să fie podoaba câte unui oraș, s-au distrus într-o singură noapte și atunci când domnea atâta pace s-a întâmplat un lucru de care nici în timp de război oamenii nu se pot teme. Cine ar crede-o? Atunci când armele se odihnesc, când liniștea se întinde peste tot pământul, Lyonul, fala întregii Galii, dispare. Soarta a îngăduit tuturor acelora pe care i-a izbit fără cruţare să se teamă de ce aveau să îndure; nu este mărire care să nu fi avut un răstimp până să se prăbușească. Acesta este singurul caz când între un oraș foarte mare și dispariţia lui n-a fost decât o noapte. În sfârșit, a dispărut în mai puțin timp decât îți povestesc c-a dispărut.

Toate acestea l-au abătut pe prietenul meu Liberalis, un om atât de tare și de curajos într-ale sale. Și zdruncinul lui nu-i fără motiv. Nenorocirile neașteptate sunt mai grele: noutatea sporește gravitatea dezastrului și orice muritor suferă și mai mult durerea de care se miră.

De aceea pentru noi nimic nu trebuie să fie neașteptat. Mintea noastră să ia seama din vreme la toate și să vadă nu ce se întâmplă de obicei, ci ceea ce se poate întâmpla. Ce nu doboară soarta, atunci când vrea, din culmea fericirii? Ce nu izbeşte ea și ce nu zgâlțâie cu atât mai mult cu cât strălucește mai orbitor? Ce este trudnic, ce este greu pentru dânsa? Nici măcar nu vine asupra noastră totdeauna pe același drum sau deodată. Uneori ridică propriile noastre mâini împotrivă-ne, alteori, mulțumindu-se cu puterile ei, inventează primejdii din nimic. Nicio vreme nu-i cruţată; pricinile durerii apar chiar în toiul desfătărilor. Războiul izbucnește când peste tot e pace, iar temeiurile siguranței noastre se

transformă în temeri; prietenul devine dușman și aliatul inamic. Vara, vremea liniștită se schimbă în furtuni neașteptate, mai mari decât cele din timp de iarnă. Îndurăm dușmăniile fără să avem dușmani și, dacă altele nu sunt, fericirea fără margini își găsește singură pricină de pierzanie. Pe cei mai cumpătați oameni îi paște boala, pe cei mai zdraveni – oftica, pe cei mai nevinovați – năpasta, pe cei mai retrași – zbuciumul lumii.

Întâmplarea iscodește mereu ceva nou ca să-și impună puterea celor care parc-au uitat-o. Tot ce s-a înălțat în lunga scurgere a vremii prin sforțări nenumărate și din mila cea mare a zeilor se năruiește și se risipește într-o singură zi. O zi? Cine dă atâta răstimp potopului nenorocirilor zice prea mult: un ceas, o clipă au fost de ajuns ca imperii să se prăbușească. O mică mângâiere a nimicniciei noastre și a lucrurilor noastre ar fi, dacă totul s-ar destrăma tot pe atât de greu pe cât se creează; așa însă sporul se arată încet, grabă e doar la pagubă. Nimic dintr-al omului, nimic dintr-al obștii nu e statornic; destinele oamenilor ca și ale cetăților se schimbă. Spaima se naște din senin; chiar și nenorocirile, fără larma pricinilor prevestitoare, se năpustesc asupră-ne de unde le așteptam mai puțin. Domnii care au rezistat războaielor dinăuntru și din afară se prăbușesc de la sine. Câte cetăți și-au păstrat până la urmă strălucirea?

Trebuie, așadar, să ne gândim la toate și să ne întărim sufletul împotriva a tot ce se poate întâmpla. Surghiun, schingiuiri, boli, războaie, naufragii: gândește-te la toate. Soarta te poate alunga din patrie sau poate să ți-o răpească, poate să te izgonească în pustietăți sau se poate ca îmbulzeala asta, în care mulțimea își dă sufletul, să se prefacă în pustietate. Dacă nu vrem să fim striviți și să nu stăm înmărmuriți ca de ceva extraordinar în fața unor lucruri cu care nu ne-am deprins, să ne punem în fața ochilor întreaga condiție a sorții omului și să ne reprezentăm cu mintea nu cât de des se întâmplă ceva, ci cât de des se poate întâmpla. Soarta trebuie să fie cântărită pe toate fețele. De câte ori orașele Asiei, de câte ori orașele Ahaiei[3] s-au prăbușit din cauza unui singur cutremur? Câte cetăți din Siria, câte din Macedonia n-au fost înghițite! De câte ori acest prăpăd a pustiit Ciprul, de câte ori Paphosul[4] s-a îngropat sub dărâmăturile lui! Adeseori ni s-a anunțat pieirea unor orașe întregi. Și noi care aflăm adesea de toate acestea, a câta parte din toate acestea suntem?

Să ne ridicăm, așadar, împotriva a tot ce-i întâmplare și să fim încredințați că, orice s-ar întâmpla, răul nu este atât de grozav pe cât se spune. A ars o cetate bogată, care era podoaba unei provincii în care se cuprindea și din care se desprindea ca ceva aparte, așezată totuși pe o singură colină[5], și aceasta nu prea înaltă: timpul va roade până și urmele tuturor acestor cetăți, de a căror măreție și strălucire vuiește lumea. Nu vezi cum în Ahaia au dispărut până și temeliile celor

mai vestite orașe și că n-a mai rămas nimic din care să se vadă măcar că au existat?

Nu numai cele făcute de mâna omenească se năruie; timpul dărâmă nu numai ce-i făcut prin iscusința și hărnicia omului: vârfurile munţilor se teșesc, ținuturi întregi se scufundă, locuri care nu au văzut marea sunt scăldate de valuri; puterea pustiitoare a focului roade colinele de pe care străluceau și reduce la mai nimic creștetele cele mai înalte odinioară, mângâierea și farul navigatorilor. Până și operele naturii se năruiesc: trebuie să suportăm de aceea cu calm pieirea orașelor. Se înalță ca să se prăbușească. Acest sfârșit le așteaptă pe toate, fie că vânturile năprasnice și puterea suflului violent, strâmtorat de tot ce-l ține pe loc, le zguduie din temelii, fie că năvala apelor subterane, cu atât mai puternice cu cât sunt mai ascunse, distruge tot ce le stă în cale, fie că pârjolul flăcărilor spulberă orice întocmire pe scoarţa Pământului, fie că timpul, de care nimic nu scapă, le macină încetul cu încetul, fie că clima apăsătoare gonește neamuri întregi și paragina pustiește locurile părăsite. Ca să-ți înșir toate căile destinului ar fi prea mult. Un singur lucru știu: toate lucrările muritorilor sunt condamnate morții; trăim între lucruri menite pieirii.

Acestea și altele de acest fel sunt, așadar, mângâierile pe care i le aduc lui Liberalis al nostru, care-și iubea cu o dragoste de necrezut orașul natal, ce s-a mistuit, poate, ca să se înalțe și mai frumos. Adeseori năpasta deschide drumul înălţării. Multe s-au prăbușit ca să se înalțe mai sus. Timagenes[6], care nu putea suferi strălucirea capitalei noastre, zicea că incendiile din Roma îl îndurerează, numai fiindcă știe că se vor înălța alte clădiri mai frumoase decât cele arse. Este probabil că și în cazul Lyonului toți se vor lua la întrecere să înalțe clădiri și mai mari, și mai trainice decât cele pe care le-au pierdut. Fie ca ele să dureze mai mult și să se înalțe sub mai bune auspicii pentru o viață mai lungă! Căci de la înfiinţarea acestei colonii nu-i decât o sută de ani, nici măcar vârsta cea mai înaintată a unui om. Întemeiată de Plancus[7], ea a ajuns la un mare spor de locuitori din cauza fericitei ei așezări. Şi totuși câte nenorociri n-a mai îndurat timp de-o viață de om bătrân!

Aşadar, sufletul nostru trebuie să fie format așa încât să-și înțeleagă și să-și suporte destinul. Să știe că soarta are toate îndrăznelile, că are aceeași putere asupra supușilor ca și asupra stăpânitorilor, asupra orașelor ca și asupra oamenilor. Nu trebuie să ne indignăm de nimic din toate acestea: am intrat într-o lume în care se trăiește sub aceste legi. Îți place? Supune-te. Nu-ți place? Pleacă pe unde vrei. Să te indignezi dacă s-ar fi hotărât ceva nedrept anume pentru tine, dar dacă aceeași lege apasă deopotrivă pe cei de sus ca și pe cei de jos, împacă-te cu soarta care risipește totul. N-ai de ce să ne prețuiești după mormintele și

monumentele acestea care mărginesc din loc în loc drumul: cenuşa ne face pe toţi la fel. Neegali prin naştere, suntem egali prin moarte. Spun acest lucru despre oraşe, ca şi despre locuitorii oraşelor. O Ardea[8] captivă şi o Romă captivă sunt totuna. Fondatorul dreptului omenesc nu ne-a distins prin origine şi prin strălucirea numelui decât pe timpul vieţii. Când omul ajunge la obştescul sfârşit, acela zice: „În lături, ambiţie. Cei care calcă pământul trebuie să aibă aceleaşi legi”. Suferim la fel totul: nimeni nu-i mai pieritor decât altul, nimeni nu-i mai sigur pe ziua de mâine. Alexandru, regele macedonilor, începuse să înveţe geometria, ca să ştie, nefericitul, cât de mic era pământul din care ocupase foarte puţin. Zic „nefericitul”, fiindcă trebuia să înţeleagă că poartă un nume deşert, căci cine poate fi „mare” într-atâta micime? Cunoştinţele care i se predau erau subtile şi trebuiau să fie pătrunse printr-o încordare stăruitoare; un smintit ca el, ale cărui gânduri alergau peste ocean, nu le putea pricepe. „Predă-mi lucruri uşoare”, zicea el profesorului. „Acestea sunt la fel pentru toti: ele sunt egal de grele”, răspundea profesorul.

Aşa să-ţi închipui că vorbeşte şi natura: „Aceste lucruri, de care te plângi, sunt la fel pentru toţi. Pentru nimeni nu le pot face mai uşoare; în schimb oricine va vrea şi le va face mai uşoare”. Cum? Prin echilibrul sufletesc. Este firesc să simţi durerea, să fii însetat, înfometat, să îmbătrâneşti şi, dacă ai parte de o mai lungă petrecere printre oameni, să boleşti, să pierzi câte ceva şi să mori. N-ai însă de ce da crezare la tot ce huieşte în jurul tău. Nimic din toate acestea nu e nenorocire, nu e nimic de nesuportat sau greu. Părerea lumii le face de temut. Te temi de moarte, aşa cum te temi de vorbele altora. Dar ce este mai necugetat ca un om care se teme de vorbe? Bine zice Demetrius al nostru că vorbele proştilor au aceeaşi valoare ca şi vânturile din burta omului. „Ce importanţă are pentru mine, zice el, că ei sunt sonori pe sus sau pe jos?” Ce nebunie, să te temi C-ai putea fi defăimat de nişte infami! Precum vă înspăimântaţi fără motiv de vorbele lumii, tot aşa vă înspăimântaţi şi de acele suferinţe de care nu v-aţi teme niciodată, dacă n-aţi fi ascultat gura lumii.

Ce pagubă ar fi pentru un om cinstit, dacă ar fi stropit cu bârfeli? Tot aşa nici morţii nu i se poate aduce vreo pagubă în ochii noştri; şi ea are nume rău. Nimeni dintre cei care o acuză n-a încercat-o. Dar este o nesăbuinţă să condamni ceea ce nu ştii. Un lucru ştii însă: cât de folositoare este ea multora, pe câţi îi scapă de torturi, de sărăcie, de plânsete, de chinuri, de scârbă. Nu suntem la mâna nimănui, atât timp cât moartea e în mâna noastră. Cu bine.

1) Aebutius Liberalis, către care Seneca se adresează în De beneficiis.
2) Incendiul Lyonului a avut loc în anul 58 d.Cr., sub principatul lui Nero.
3) Ţinut în nordul Peloponesului; după cucerirea romană numele întregii

Grecii, cu excepția Tesaliei.

4) Oraș în Cipru.

5) Spre deosebire de Roma, așezată pe șapte coline.

6) Timagenes din Alexandria, retor venit la Roma în vremea lui Augustus și autor al unei istorii a faptelor acestuia și a unei istorii a diadohilor. Ca atitudine, era potrivnic romanilor.

7) Lucius Plancus, aducând locuitori din Vindobonna, îi instalase la gurile Ronului.

8) Ardea, mic orășel în Latium, așezat pe o stâncă înconjurată de mlaştini, într-un ținut nesănătos; vechea capitală a rutulilor lui Turnus.

92. De ce are nevoie omul pentru o viață fericită

Cred că vei fi de acord cu mine că bunurile din afară se dobândesc în folosul trupului, că trupul se cultivă de dragul sufletului, că în suflet sunt părți subalterne, acelea cu ajutorul cărora ne mișcăm și ne hrănim, care ne-au fost date tocmai spre a sluji la ce este superior în noi. În această parte superioară există o forţă irațională și alta rațională: aceea slujește pe ceastălaltă. Aceasta este singura care nu ține de altceva, ci face să depindă totul de sine. Căci precum rațiunea divină stă deasupra tuturor și nu se supune nimănui, tot așa se întâmplă cu această raţiune a noastră, care se trage din cea divină. Dacă suntem de acord în această privință, urmează că suntem de acord și atunci când socotesc că fericirea vieții constă într-un singur lucru, adică în desăvârșirea rațiunii noastre.

Într-adevăr, numai această raţiune desăvârşită nu coboară sufletul, ci se ridică împotriva sorții și ne face neînfricați în orice împrejurare. Dar singurul bine este acela care nu se strică niciodată. Repet: fericit este omul pe care nimic nu-l micșorează, care stă pe culmi și nu se bizuie decât pe sine: cine se sprijină pe ajutorul altcuiva poate să cadă. Dacă situația se schimbă, încep să capete putere asupra noastră multe ce nu-s ale noastre. Cine dorește oare să se bizuie pe noroc, sau ce om cuminte se fălește cu ce nu-i al lui? Ce înseamnă viața fericită? Lipsă de griji, liniște continuă. Pe aceasta ți-o va da înălțimea de suflet, ţi-o va da statornicia în dreapta judecată.

Cum ajungi la aceasta? Dacă ai pătruns întreg adevărul, dacă în acțiunile tale păstrezi ordine, măsură, noblețe, dacă voința îți este curată și generoasă, supusă raţiunii și neabătându-se niciodată de la dânsa, amabilă și în același timp admirabilă. În sfârșit, ca să-ți dau pe scurt o formulă, sufletul înțeleptului trebuie să fie așa cum este sufletul zeilor. Ce mai poate dori omul, care are parte de tot ce e frumos? Căci dacă cele contrare virtuții pot contribui întru câtva la starea de desăvârșire, urmează că fericirea vieții constă în acele însușiri fără de care ea este virtuoasă. Ce este mai nedemn sau mai stupid decât a alcătui binele unui suflet rațional din elemente iraționale?

Unii cred că binele suprem poate totuși să crească, fiindcă nu este deplin atât timp cât împrejurările i se opun. Chiar și Antipater[1], unul dintre reprezentanții de seamă ai școlii noastre, afirmă că atribuie o oarecare importanţă lucrurilor din afară, dar una oarecum redusă. Așadar, îți dai seama ce-ar fi să nu te mulțumești cu lumina zilei decât cu condiția să mai pâlpâie alături și un focușor! Ce valoare poate să aibă o scânteie în această lumină vie a soarelui? Dacă nu te mulțumești doar cu virtutea, trebuie să admiți a i se adăuga liniștea, pe care grecii o numesc aochlesía, sau plăcerea. Una dintre ele se mai poate întru

câtva admite. Sufletul eliberat de necazuri poate să cerceteze ceea ce este general, fără a fi împiedicat de ceva în contemplarea naturii. Dar cealaltă, plăcerea, este un bun animalic. Punem alături de ceea ce este rațional iraționalul, și alături de ceea ce este moral imoralul. Gâdilarea simțurilor contribuie, într-adevăr, la o astfel de viață! Atunci de ce mai șovăiți să spuneți că omul este fericit, atunci când își fericește cerul gurii? Și pe un astfel de om, pentru care binele suprem stă în gustat, în culori și în sunete, îl numeri, nu zic printre bărbați, dar chiar și printre oameni? Afară cu el din rândul vieţuitoarelor acestora mândre și aproape asemenea cu zeii! Sporească turma necuvântătoarelor cu încă un animal mulțumit de ce-a păscut.

Partea irațională a sufletului are la rândul ei două părți: una vie, ambițioasă, nestăpânită, pe care o găsești în pasiunile noastre, alta umilă, lâncedă, robită plăcerilor. Pe cea neînfrânată și totuși mai bună sau cel puțin mai plină de vlagă și mai demnă de un bărbat au nesocotit-o, iar pe aceasta nevolnică și josnică au considerat-o necesară fericirii. Ei au pus sub stăpânirea acesteia rațiunea, făcând astfel ca binele suprem al celei mai generoase ființe să fie josnic și netrebnic și pe deasupra să fie un amestec monstruos, făcut din elemente diferite și nefericit împreunate. Căci, spune Vergiliu al nostru despre Scylla:

„Ea e făptură de om cu pieptul rotund de fecioară
Până la brâu, dar monstru sălbatec e trupu-i încolo,
Pântece având de lupoaică și coadă ca peștii din mare”[2].

Și Scylla a fost totuși împreunată cu niște viețuitoare sălbatice, înfricoșătoare, iuți, pe când ăștia din ce monștri au mai închipuit înțelepciunea! „Cea mai importantă însușire a omului este însăși virtutea; acesteia i se dă un hoit inutil și trecător, bun numai să primească mâncarea”, cum zice Posidonius. Acea virtute divină sfârșește în ceva lasciv, lunecos, și de partea superioară a ei, venerabilă și neprihănită, se leagă un viețuitor inert și vlăguit. Liniştea aceea despre care vorbeam nu aducea într-adevăr niciun spor sufletului, dar măcar îi înlătura din cale piedicile; plăcerea însă îi destramă și-i topește orice vlagă. Se poate găsi o altă îmbinare de lucruri așa de nepotrivită? Celui mai puternic lucru i se alătură cel mai nevolnic, celui mai sever cel mai neserios, celui mai neprihănit - unul desfrânat până la incest.

„Cum oare? va zice cineva. Dacă sănătatea, liniștea și lipsa durerilor nu dăunează virtuții, n-ai să le dorești oare?” De ce să nu le doresc? Dar nu fiindcă sunt bunuri, ci fiindcă sunt conforme cu natura și fiindcă mi le voi însuși printr-o judecată bună. Atunci care va fi binele dintr-însele? Numai faptul că am ales bine. Căci atunci când îmbrac haina care se cuvine, umblu cum se cuvine, mănânc cum trebuie, nu masa, mersul sau haina sunt bunuri, ci hotărârea mea, care păstrez în fiecare împrejurare măsura potrivită cu rațiunea. Ba mai adaug că

omul trebuie să-și aleagă o haină îngrijită, căci prin natura lui el este o ființă curată și îngrijită. Așadar, nu haina curată este un bine în sine, ci alegerea unei haine curate, fiindcă binele nu stă în actul însuși, ci în alegerea unui anumit act. Virtuoase sunt acțiunile noastre, nu obiectele acțiunilor noastre. Ceea ce am spus despre haină consideră că o spun și despre trup. Căci și pe acesta natura l-a făcut să îmbrace sufletul ca și o haină: este un înveliş al sufletului. Cine oare a prețuit vreodată veşmintele după dulap? Teaca nu face sabia nici bună, nici rea. Prin urmare și despre corp îți răspund același lucru: firește, dacă aș putea să aleg, aș alege și sănătate, și forță, dar binele va sta în judecata mea despre ele, nu în ele însele.

„Înțeleptul – zic unii[3] – este într-adevăr fericit, dar el nu atinge binele suprem decât dacă este ajutat și de împrejurări naturale. Tot astfel, cel care posedă virtutea nu poate, e drept, să fie nenorocit, dar cineva care e lipsit de bunurile naturale, de exemplu de sănătate, de integritate corporală, nu este cu totul fericit.” Ceea ce ar părea mai de necrezut - anume că cineva care se află în cele mai mari și mai nepotolite dureri nu este nefericit, ba e chiar fericit -, aceasta o admiți și ceea ce este mai ușor, anume că este foarte fericit, aceasta o tăgăduiești. Apoi dacă virtutea poate face ca cineva să nu fie nenorocit, va face cu atât mai ușor să fie foarte fericit: mai mică e diferența dintre un om fericit și altul foarte fericit decât cea dintre unul nenorocit și unul fericit. Oare o cauză care e în stare să smulgă pe cineva din nenorocire și să-l așeze printre cei fericiți nu va putea să-i mai adauge ceea ce-i lipsește ca să-l facă foarte fericit? Se va poticni tocmai la capăt? În viață sunt împrejurări norocoase și nenorocoase, dar și unele, și celelalte sunt în afara noastră. Dacă omul virtuos nu este nenorocit, chiar dacă l-ar apăsa toate împrejurările nenorocoase, cum să nu fie foarte fericit dacă e lipsit de unele împrejurări norocoase? Într-adevăr, precum el nu se lasă abătut de povara împrejurărilor neprielnice, tot astfel lipsa împrejurărilor prielnice nu-l clinteşte din fericirea deplină, ci el este tot pe atât deplin fericit fără împrejurări prielnice, pe cât nu este nenorocit sub povara împrejurărilor neprielnice. Altminteri, dacă binele său se poate micșora, atunci i se poate și lua cu totul.

Spuneam puțin mai înainte că un focușor nu poate să adauge nimic la lumina Soarelui, căci acesta acoperă cu strălucirea lui orice lumină din afara lui. „Dar și în calea lui pot sta unele piedici.” Da, dar Soarele își păstrează întreaga lui putere, oricare ar fi obstacolele, și chiar dacă se interpune ceva care ne împiedică vederea, el e în continuă activitate și-și continuă drumul lui. Atunci când strălucește printre nori, nu este mai mic ca pe vreme senină și nici mai slab, fiindcă e mare deosebire dacă ceva se interpune sau împiedică. Tot astfel, tot ce se opune virtuții nu o știrbește întru nimic: ea nu este mai mică, ci strălucește

mai puțin. Pentru noi poate că nu apare și nu strălucește la fel, dar ea este aceeași; ca și soarele acoperit de nori, își străbate calea în umbră. Așadar nenorocirile, pagubele, năpăstuirile au asupra virtuții aceeași putere pe care o au norii asupra soarelui.

Se găsește câte unul care zice că înțeleptul care are un trup nu prea bine înzestrat nu este nici nenorocit, nici fericit. Și acesta se înșală, căci el pune pe același plan întâmplarea cu virtutea și acordă aceeași importanță celor morale ca și celor din afara vieții morale. Ce este oare mai rușinos, ce este mai nedemn decât să compari cele vrednice de admirație cu cele josnice? Căci dreptatea, pietatea, buna-credință, curajul, cuminţenia sunt vrednice de admirație și, dimpotrivă, toate astea, din care de multe ori se împărtăşesc mai din plin tocmai cei mai josnici oameni, coapse puternice, mușchi și dinți tari și sănătoși, sunt fără valoare. În sfârșit, dacă înțeleptul cu un corp suferind nu va fi socotit nici nenorocit, nici fericit, ci va fi lăsat la mijloc, atunci și viața lui nu va fi nici de dorit, nici de evitat. Dar ce absurditate mai mare decât a spune că viața înțeleptului nu este de dorit? Sau ce lucru mai de necrezut decât că ar exista vreun fel de viață care nu trebuie să fie nici dorită, nici evitată? În fine, dacă inconvenientele trupești nu fac pe cineva nefericit, ele îi permit să fie fericit. Pricinile care nu au putința de a provoca o stare mai rea nu o au nici pe aceea de a împiedica una foarte bună.

Se va spune: „Ştim că ceva e rece, ceva e cald, iar între ele că ceva e călduţ. Tot așa cineva este fericit, cineva nenorocit, iar cineva nici nenorocit, nici fericit”. Aș vrea să analizez această comparație care ni se opune. Dacă ceva care este călduţ va fi pus în ceva mai rece, va deveni rece, dacă-l voi afunda în ceva cald, va deveni până la urmă cald. Dar acest om care nu e nici nefericit, nici fericit, nu va ajunge – recunoașteți și voi – nefericit, oricât i-aș spori necazurile. Prin urmare, comparația voastră e nepotrivită. În fine, îți dau un om care nu e nici fericit, nici nefericit: îl fac orb, nu devine nefericit; îl fac neputincios, nu devine nefericit; îl copleșesc cu dureri necontenite și grele, nu devine nefericit. Cineva pe care atât de multe necazuri nu-l aduc în starea de nefericire, nici din cea de fericire nu-l poate scoate. Dacă înțeleptul nu poate să ajungă, așa cum nați voi, din starea de fericire în nenorocire, nici în nefericire nu poate. Căci de ce s-ar opri undeva acela care a pornit spre prăbușire? Ceea ce nu-i îngăduie să se prăvălească până-n abis este tocmai ceea ce-l ține pe culmi. „De ce fericirea vieții nu se poate întrerupe?” Dar nici măcar nu poate scădea și pentru aceasta virtutea singură îi este suficientă.

„Cum așa? va zice cineva. Nu este mai fericit un înțelept care trăiește mai mult, pe care nu-l tulbură nicio durere, decât altul care se războiește tot timpul cu soarta lui rea?” Răspunde-mi: este el mai bun, mai moral? Dacă nu, nici mai

fericit nu este: Trebuie ca cineva să trăiască mai drept ca să trăiască mai fericit. Dacă nu poate trăi mai drept, nici mai fericit nu poate. Virtutea nu se poate întinde. Prin urmare nici fericirea vieții, care rezultă din virtute. Virtutea este de fapt un bine atât de mare, încât nu ia seama la aceste mici accesorii, la scurtimea vieții, la durere și la feluritele suferințe trupești. Căci plăcerea nu e demnă să-i atragă privirile. Care este lucrul de căpete la virtute? Acela că nu are nevoie de viitor și nici nu-și numără zilele: într-un timp oricât de scurt, ea se împărtășește din bunuri eterne. Toate acestea ne par de necrezut și depășind natura omului, căci noi măsurăm măreția ei cu nevolnicia noastră și dăm viciilor noastre numele de virtute. La urma urmei, nu pare la fel de necrezut ca cineva, aflându-se în culmea chinurilor, să spună: „Sunt fericit”? Și totuși acest cuvânt s-a auzit chiar în sălaşul voluptății.

„Trăiască ultima și cea mai fericită zi din viață”, zicea Epicur, în timp ce îl tortura o retenție de urină, unită cu durerile unui ulcer la stomac. De ce oare să fie de necrezut aceste lucruri la cei care cultivă virtutea, când se găsesc chiar și la cei peste care domnește plăcerea? Până și acești oameni ticăloșiți și fără de minte spun că înțeleptul, în toiul celor mai grele dureri și celor mai mari necazuri, nu este nici nefericit, nici fericit. Dar și aceasta e de necrezut, ba chiar și mai de necrezut. Nu văd cum virtutea, doborâtă de pe înălțimile ei, nu se prăvălește până la fund. Ea trebuie sau să-l facă pe om fericit, sau, dacă e împiedicată de la aceasta, să nu-l poată opri să devină nefericit. Atât timp cât e-n picioare nu se lasă: trebuie sau să învingă, sau să fie învinsă.

„Numai zeii nemuritori, se spune, au parte de virtute și de viață fericită; noi, numai de umbra și de imaginea ei: ne apropiem de ea, dar n-o ajungem niciodată.”

Rațiunea este comună zeilor și oamenilor: la ei ea e perfectă, la noi e perfectibilă. Numai viciile noastre ne fac să deznădăjduim de această desăvârșire. Omul este pe o treaptă inferioară, fiindcă este puțin statornic în păstrarea căilor drepte, fiindcă judecata lui șovăie încă și e nesigură. El ar dori să-și desfete simțurile văzului și auzului, ar dori o sănătate înfloritoare, un chip frumos, pe care să-l păstreze neschimbat cât mai multă vreme. În acest timp ar putea să trăiască o viață de care să nu se căiască, dar într-un om nedesăvârșit stăruie în bună măsură răul, fiindcă el are sufletul aplecat spre cele rele și răutatea aceea înrădăcinată și neadormită este departe de bine. Nu e încă virtuos, ci numai pare a fi. Cui însă îi lipsește ceva spre a fi bun este rău, pe când „cel în trupul căruia este virtute și suflet”[4] este asemenea cu zeii, tinde spre ei, amintindu-și de originea lui. Nu este pentru nimeni o cutezanță să se înalțe acolo de unde a coborât. Cum să nu socotești că este ceva divin la acela care este o parte a divinității? Acest tot, în care suntem cuprinși, este unul și este divinitate:

noi suntem părtașii și mădularele ei. Sufletul nostru este în stare să o cuprindă, să ajungă la dânsa, dacă viciile nu l-ar târî în jos.

Precum ținuta trupului nostru este dreaptă și privirile noastre se înalță către cer, tot așa sufletul, care are posibilitatea să se înalțe cât voiește, a fost creat de natură ca să voiască aceleași lucruri ca și zeii. Dacă se va folosi de forţele lui și dacă se va întinde cât i-a fost dat, el nu se înalță spre cer pe un drum străin. Greutatea mare ar fi fost să pornească spre cer; dar așa, este o reîntoarcere. De îndată ce găsește acest drum, el pășește cu curaj, dispreţuind totul, neținând seama de bani, considerând aurul și argintul, care sunt cu totul vrednice de întunericul în care au zăcut, nu după strălucirea cu care izbesc ochii proștilor, ci după nămolul de altădată, din care le-a adunat și le-a scos la lumină lăcomia noastră. El știe, repet, că altundeva sălăşluiesc avuțiile decât acolo unde stau îngrămădite și că sufletul trebuie să fie umplut, nu casa cu bani. Pe acest suflet omul poate să-l facă stăpânul tuturor lucrurilor, pe acesta poate să-l facă stăpânitor al naturii, așa încât să se întindă de la soare răsare până la apus și să țină totul în puterea lui, întocmai ca și zeii. Cu aceste bogății ale sale el poate disprețui pe cei bogați, dintre care niciunul nu-i atât de mulțumit cu ale sale, pe cât e de întristat de averile altora. Ridicat până la această înălțime, sufletul este nu un iubitor al trupului său, povară necesară, ci un îngrijitor al acestuia, care nu se face însă robul aceluia în care sălăşluiește. Niciun om care robește trupului nu este liber. Căci chiar dacă ai trece cu vederea alți stăpâni, pe care grija noastră exagerată pentru dânsul ni-i face, el singur ne este un tiran nesuferit și capricios. De această tiranie sufletul nostru scapă liniștit uneori, alteori se desprinde curajos, fără a se îngriji ce se va întâmpla cu ce lasă în urma lui. Dar așa cum noi nu punem niciun preț pe părul tuns din barba noastră sau de pe cap, tot pe atâta acel spirit divin se crede îndatorat să se intereseze, în momentul în care părăsește pe om, de ce se întâmplă cu fostul lui lăcaș – e ars în foc, acoperit de pământ sau sfâșiat de fiare? –, tot așa cum un nou-născut nu se interesează de placenta lui. Ce-l privește dacă hoitul lui este sfâșiat de păsări sau „dat pradă câinilor-de-mare”[5], când el nu mai e acolo? Dar chiar și în timpul cât este printre oameni, el nu se teme de niciun fel de amenințări ale celor care socotesc că puțin lucru este a fi temuți de oameni până ce mor. „Nu mă îngrozeşte, zice el, nici cangea voastră, nici sfâșierea hoitului meu expus pângăririi, lucruri înfiorătoare pentru cine le-o mai vedea, nu cer nimănui să-mi aducă ultimul prinos, nu încredințez nimănui rămășițele mele pământeşti.” Natura s-a îngrijit să nu rămână nimeni neîngropat. Bine zicea Mecena: „Nu mă îngrijesc de mormânt: pe cei părăsiți îi îngroapă natura”. Ai crede că e vorba de un războinic viteaz. A avut într-adevăr un talent înnăscut, mare și robust, dacă nu l-ar fi moleșit în desfătări. Cu bine.

1) Antipater din Tars, filozof stoic, conducătorul şcolii stoice după Diogene din Seleucia și profesor al lui Panaetius. Ca mulți alți stoici (Zenon, Cleante, Eratostene) și conform doctrinei care autorizează sinuciderea, Antipater muri de moarte voluntară (anul 129 î.Cr.).

2) Vergiliu, Eneida III, 426-428 (trad. G. Coşbuc).

3) Părerea academicilor și a peripateticilor.

4) Vergiliu, Eneida V, 363 (trad. G. Coşbuc).

5) Vergiliu, Eneida IX, 483 (trad. G. Coşbuc).

93. Viața trebuie să fie măsurată nu după durata ei, ci după faptele ei

În scrisoarea în care deplângi moartea filozofului Metronax[1], spunând că ar fi putut și ar fi trebuit să mai trăiască, regret că nu găsesc spiritul tău de dreptate, de care ai dat cu prisosință dovadă în orice rol[2] și în orice situație, dar care lipsește acolo unde el lipsește tuturor. Am întâlnit mulți oameni drepți față de oameni, față de zei însă pe niciunul. Cârtim în fiecare zi împotriva destinului: „De ce cutare a fost răpit în mijlocul vieții? De ce pe cutare nu-l ia? De ce își prelungește o bătrânețe împovărătoare și pentru el, și pentru alții?” Te rog să-mi spui ce e mai potrivit: să te supui tu naturii, sau natura să ți se supună ție? Ce importanță are cât de repede pleci dintr-un loc din care oricum trebuie să pleci? Trebuie să te îngrijești nu să trăiești mult, ci să trăiești destul, căci ca să trăiești mult ai nevoie de noroc, ca să trăiești destul e nevoie să ai suflet.

Viața este lungă, dacă este deplină și ea se împlinește atunci când sufletul își dă măsura binelui și ajunge pe deplin stăpân pe sine. Ce-i folosesc unuia optzeci de ani care s-au scurs degeaba? El n-a trăit, ci a tânjit toată viața; n-a murit târziu, ci pe încetul. Cutare a trăit optzeci de ani. Important este de când începi să-i socotești moartea. Cutare în schimb a murit în puterea vârstei. Și-a împlinit însă îndatoririle de bun cetățean, de bun prieten, de fiu bun; în nicio privință n-a lipsit de la datorie. Chiar dacă nu și-a împlinit anii, viața și-a împlinit-o. A trăit optzeci de ani? Nu. A „ținut” optzeci de ani, afară doar dacă nu zici „a trăit”, așa cum zici că și arborii trăiesc.

Să facem așa, rogu-te, Luciliu, ca viața noastră, ca și metalele de preț, să atârne în greutate, nu să aibă volum mare. S-o măsurăm după fapte, nu după durată. Vrei să știi ce deosebire este între omul energic și disprețuitor al sorții, care și-a împlinit toate îndatoririle vieții omenești și a ajuns la supremul bine, și acela peste care anii au trecut cu nemiluita? Primul trăiește și după moarte, celălalt e mort înainte de moarte. Să lăudăm deci și să-l socotim printre oamenii fericiți pe acela care și-a drămuit bine timpul, oricât de puțin a avut, căci el a văzut adevărata lumină. N-a fost unul dintre cei mulți, ci a trăit și a fost plin de viață. Uneori a avut parte de zile senine, alteori, cum se întâmplă, strălucirea puternicului astru i-a apărut printre nori. Ce întrebi cât a trăit? A trăit, prelungindu-și viața în urmași și stăruind mereu în amintirea lor.

Nu înseamnă că aș refuza să-mi sporesc viața cu câțiva ani. Afirm totuși că nimic nu mi-a lipsit fericirii vieții, dacă durata ei încetează. Căci eu nu m-am pregătit pentru acea zi pe care speranța mea avidă mi-o fixase ca ultima, ci n-a fost zi pe care să n-o fi privit ca ultima. Ce mă întrebi când m-am născut și dacă

mă mai număr printre tineri? Fiecare cu al său. Așa precum un om de statură mică poate fi desăvârșit făcut, tot astfel viața într-o durată mai mică de timp poate fi desăvârșită. Vârsta este ceva exterior. Nu depinde de mine cât trăiesc, dar depinde de mine ca, atât timp cât trăiesc, să și fiu. Poți să-mi ceri acest lucru: să nu duc o viață netrebnică, ca și cum aș bâjbâi în întuneric, să-mi trăiesc viața, nu să trec pe lângă ea.

Mă întrebi care este cea mai lungă durată a vieții? Să trăiești până ce devii înțelept. Cine ajunge la înțelepciune atinge nu cea mai îndepărtată țintă, ci ținta cea mai de seamă. Acela, da, poate să se mândrească cu toată îndrăzneala, poate să mulțumească zeilor și să-și atribuie, lui și naturii, meritul că a existat. și pe bună dreptate, căci el a înapoiat naturii o viaţă mai bună decât cea pe care a primit-o. A lăsat un exemplu de om virtuos și a arătat cum și cât de mare a fost. Tot ce-ar mai fi adăugat, ar fi fost la fel cu viața mai înainte trăită.

Şi totuși până când să trăim? Ne-am bucurat de cunoașterea tuturor lucrurilor. Știm de la ce elemente pornește natura, cum organizează universul, prin ce alternări repetă anul, cum a întocmit la un loc toate câte se aflau și s-a făcut singură ţelul ei propriu. Știm că astrele se mișcă de la sine, că în afară de Pământ nimic nu stă pe loc[3] și că toate celelalte aleargă într-o goană necontenită. Știm cum Luna trece pe lângă Soare și cum, deși mai greoaie, lasă în urma ei un astru mai repede, cum primește și cum pierde lumina, ce cauză produce noaptea și ce cauză readuce ziua.

Prin urmare trebuie să te duci acolo de unde poți privi toate acestea mai de aproape. Și dacă plec mai cu curaj din această lume – spune înțeleptul – nu este fiindcă socot că drumul către zeii mei îmi e deschis. Am meritat, ce-i drept, să fiu primit între ei și am fost și până acum, căci mi-am trimis spiritul la dânșii și ei mi l-au trimis pe-al lor. Dar presupune că dispar dintr-odată și că după moarte nu mai rămâne nimic din om: am același curaj chiar dacă plec neavând a trece nicăieri. „N-a trăit câți ani putea să trăiască!” Și o carte se întâmplă să aibă puține rânduri, și cu toate acestea este vrednică de laudă și utilă. Analele lui Tanusius[4] știi cât de voluminoase sunt și știi cum le zice lumea. Asta înseamnă viața lungă a unora și tot ce urmează la Analele lui Tanusius. Socoți mai fericit pe gladiatorul care moare la sfârșitul reprezentației decât pe cel care moare la mijlocul ei? Crezi oare că există vreunul atât de prostește doritor de viață, încât să prefere a fi gâtuit în vestiar decât în arenă? Spațiul cu care ne depășim unul pe altul nu-i mai mare. Moartea trece pe la toți: cine ucide ajunge din urmă pe cel ucis. Ne chinuim pentru o fărâmă de timp. Ce importanță are cât timp scapi de ceea ce nu poți scăpa? Cu bine.

1) V. scrisoarea a XCIII-a.

2) Luciliu era angajat într-o carieră politico-administrativă înaltă.

3) După concepția geocentrică, pe care şi Seneca o împărtășește.

4) Tanusius Geminus, istoric amintit de Suetoniu (Divinul Caesar IX), care a scris o istorie voluminoasă a timpului său, fără valoare. Lumea spunea despre ea ceea ce Catullus spunea (Carmen 36) despre opera lui Volusius: cacata charta.

94. Rolul preceptelor privitoare la datoriile morale

Unii admit numai acea parte a filozofiei care dă învățături anumite pentru fiecare situație, fără a forma omul în totalitatea lui, ci sfătuind pe bărbat cum să se poarte față de soție, pe părinte cum să-și crească copiii, pe stăpâni cum să-și conducă sclavii. Ei resping celelalte părți, sub cuvânt că sunt oarecum străine de interesul nostru, ca și cum ar putea cineva să îndrume o parte a vieții fără să fi îmbrățișat mai întâi totalitatea ei.

Stoicul Ariston[1], dimpotrivă, socotește fără valoare această parte a filozofiei, ca una care nu coboară mai adânc în inimă, cuprinzând doar nişte sfaturi băbești. El afirmă că principiile filozofiei și definirea binelui suprem dau cel mai bun rezultat: cine le înțelege și le pătrunde bine își spune singur ce trebuie să facă în orice împrejurare. Așa precum cine învață să tragă cu arcul își alege ținta și-și formează mâna ca să izbească cum trebuie, dar, după ce capătă prin sfaturi și deprindere această însușire, se folosește de ea în orice împrejurare vrea (căci el a învățat să lovească nu cutare sau cutare obiect, ci orice dorește), tot așa cine s-a format pentru viață în întregimea ei nu are nevoie să fie sfătuit pentru fiecare lucru în parte: cunoscând-o în întregime, el ştie nu numai cum să se poarte cu soția sau cu copilul, ci cum să trăiască moral. Într-asta se cuprinde și cum să se poarte cu soția și cu copiii.

Cleante socotește folositoare și această parte practică a filozofiei, dar insuficientă dacă nu decurge din sistemul întreg și dacă nu se cunosc principiile și ideile de bază ale filozofiei.

Problema se împarte în două întrebări: dacă această parte a filozofiei este folositoare sau nu, și dacă singură poate forma pe omul virtuos, adică dacă este de prisos sau face toate celelalte părți de prisos.

Cei care vor să arate că această parte este de prisos zic: Dacă ceva, pus înaintea ochilor, împiedică vederea trebuie să fie dat la o parte. Atâta vreme cât această piedică va exista, cel care-ți va spune: „Mergi așa, întinde mâna încolo!” își va pierde timpul. Tot așa atunci când ceva întunecă spiritul și-l împiedică să distingă înlănțuirea îndatoririlor sale, cel care te sfătuiește, spunându-ți: „Poartă-te așa cu tatăl tău, poartă-te așa cu soția ta” nu realizează nimic. Sfaturile nu duc la niciun rezultat, atâta timp cât eroarea învăluie mintea. Dacă aceasta se risipește, se va vedea clar care este datoria noastră în orice împrejurare. Altminteri, îi arăți omului ce-ar trebui să facă, dacă ar fi sănătos, dar nu-l faci sănătos. Arăți unui sărac cum să facă pe bogatul. Dar cum se poate face asta, atâta vreme cât sărăcia persistă? Arăți unui înfometat ce-ar trebui să facă dacă ar fi sătul. Alungă-i mai întâi foamea asta care l-a pătruns până la inimă.

Același lucru îl spun despre toate viciile: pe ele înlătură-le; nu face recomandări care nu se pot realiza atâta timp cât viciile dăinuiesc. Dacă nu vei fi izgonit credințele false din cauza cărora suferim, nici avarul nu va pricepe cum să-și folosească banii și nici fricosul cum să nesocotească primejdiile. Trebuie să-l faci să fie convins că banii nu înseamnă nici bine, nici rău, să-i arăți pe bogați foarte nefericiți, să-l faci să știe că tot ce ne îngrozeşte pe toți nu este atâta de temut cât umblă vorba – nici durerea, nici moartea nu-i o nenorocire -, că uneori marea consolare în moarte, legea pe care o suportăm cu toții, este că nu vine la nimeni de două ori, că leacul durerii este încordarea sufletului, care ușurează tot ce rabdă cu îndârjire, că durerea este prin natura ei foarte bună cu noi, fiindcă dacă se prelungește nu poate fi prea mare, iar dacă este mare nu se poate prelungi.

Trebuie să primim cu curaj tot ceea ce legea universului ne impune. După ce prin aceste idei vei fi făcut pe cineva să vadă care e condiția sa și să știe că viața fericită nu este cea potrivită plăcerii, ci cea potrivită naturii, după ce acela va fi îndrăgit virtutea ca pe singurul bun al omului și va fi evitat ticăloșia ca pe singurul rău, după ce se va fi convins că toate celelalte – bogății, onoruri, sănătate, putere, ranguri – sunt ceva intermediar, care nu se pot număra nici printre bunuri, nici printre rele, atunci el nu va mai avea nevoie de un sfătuitor pentru fiecare lucru în parte, care să-i spună: „Mergi așa, mănâncă așa, asta se potrivește cu un bărbat, asta cu o femeie, asta cu un om însurat, asta cu un holtei”. De fapt, tocmai cei mai zeloși sfătuitori nu pot urma aceste sfaturi. Pedagogul le dă copilului, bunica îl dădăcește pe nepot și profesorul cel mai irascibil arată că nu trebuie să te înfurii. Dacă vei intra într-o școală elementară, vei vedea că tot ce filozofii cu sprâncenele stufoase predică se găsește printre regulile de purtare pentru copii.

Și apoi vei preda lucruri evidente, sau nesigure? Cele evidente n-au nevoie de un sfătuitor, celui care predă lucruri nesigure nu i se dă crezare. Așadar este de prisos să înveți pe alții. Înțelege acest lucru astfel: dacă sfătuiești pe cineva un lucru care este neclar și îndoielnic, va trebui să recurgi la dovezi. Dacă vei recurge la dovezi, argumentele prin care faci dovada au mai multă putere și sunt suficiente ele singure. „Poartă-te astfel cu prietenul, cu concetățeanul tău, cu un tovarăș. De ce? Fiindcă așa e drept.” Dar toate acestea mi le arată capitolul „Despre dreptate”. De acolo aflu că echitatea trebuie să fie dorită pentru ea însăși și că noi suntem mânați spre dânsa nu de teamă și nici de dragul unei recompense, că acela care este atras spre această virtute de altceva decât de ea însăși nu este un om drept.

După ce m-am convins și mi-am însușit acest lucru, la ce-mi folosesc sfaturile voastre care mă învață ceea ce știu? A da sfaturi unui cunoscător este de

prisos, a le da unui necunoscător e puțin lucru, căci el trebuie să afle nu numai ce i se recomandă, dar și de ce. Mă întreb: oare ele sunt necesare celui care are păreri juste despre bine și despre rău, sau celui care nu are? Cine nu le are nu va fi întru nimic ajutat de tine: urechile lui sunt stăpânite de păreri potrivnice sfaturilor tale. Cine are o judecată precisă despre ce e de evitat și de dorit știe ce are de făcut, chiar dacă tu nu-i spui nimic. Prin urmare toată această parte a filozofiei poate fi înlăturată. Două sunt cauzele pentru care cădem în vină: sau în spiritul nostru stăruie stricăciunea dobândită prin ideile noastre greșite, sau, chiar dacă spiritul nostru nu este stăpânit de păreri mincinoase, este aplecat spre rătăcire și repede se strică, fiind atras unde nu trebuie de aparențe. Prin urmare, noi trebuie fie să îngrijim de un spirit bolnav și să-l scăpăm de vicii, fie să punem repede stăpânire pe un spirit slobod, dar aplecat spre rău. Principiile filozofiei folosesc și într-un caz, și-n celălalt. Prin urmare, un astfel de mod de a da sfaturi nu duce la nimic.

Pe lângă aceasta, a da sfaturi pentru fiecare caz în parte este o operație fără sfârșit. Căci unele sunt sfaturile de dat cămătarului, altele plugarului, altele negustorului, altele celui ce caută prietenia regilor, altele celui ce caută să-și câștige dragostea semenilor, fie a celor de o seamă cu el, fie a celor mai prejos decât el. Privitor la o căsnicie ai să arăți cum să se poarte cineva cu o soție pe care a luat-o de fată, cum să se poarte cu alta care a mai fost căsătorită, cum să se poarte cu una bogată și cum cu una fără zestre. Nu vezi că este o oarecare deosebire între o femeie care nu face copii și alta cu copii mulți, între una vârstnică și alta tânără între o mamă adevărată și o alta vitregă? Nu putem îmbrățișa toate cazurile; fiecare în parte cere o soluție proprie. Dar legile filozofiei sunt scurte și cuprind totul.

Mai adaugă că preceptele înțelepciunii trebuie să fie bine delimitate și precise. Dacă ceva nu se poate delimita, este în afara înțelepciunii: înțelepciunea cunoaște limitele lucrurilor. Așadar această parte preceptivă trebuie să fie înlăturată, fiindcă ceea ce ea promite câtorva nu poate oferi tuturor, în timp ce înțelepciunea cuprinde totul.

Între nebunia colectivă și cea care se lasă pe seama medicilor nu e altă deosebire decât că aceasta este o suferință datorită unei boli, și aceea, ideilor greșite. Una își trage motivele smintelii din starea de sănătate fizică, cealaltă este o boală a sufletului. Dacă cineva ar da unui nebun sfaturi cum să vorbească, cum să umble, cum să se poarte în lume, cum să se poarte în particular ar însemna că este mai nebun decât cel pe care-l povățuiește: fierea cea neagră trebuie s-o tratezi și să îndepărtezi cauza însăși a smintelii. Așa trebuie să se procedeze și cu nebunia aceea a spiritului: aceasta trebuie să fie înlăturată, altminteri cuvintele sfătuitorilor vor cădea în gol. Iată care sunt afirmațiile lui Ariston. Vom

răspunde fiecăreia în parte.

Mai întâi să răspund la afirmația că „dacă ceva stă în fața ochiului și-i împiedică vederea, acea piedică trebuie să fie înlăturată”. Recunosc că un asemenea om nu are nevoie, spre a vedea, de sfaturi, ci de un leac care să-i limpezească vederea și să o elibereze de piedica ce-i stă în față. De fapt, noi vedem prin natura noastră căreia, cine-i înlătură piedicile o pune din nou în rosturile ei. Natura însă nu ne învață ce trebuie să facem pentru împlinirea fiecărei datorii. Apoi, cel care s-a tratat de cataractă nu este în stare să redea vederea și altora, îndată ce și-a recăpătat-o pe a sa, pe când cel care s-a eliberat de rău liberează și pe alții. Nu este nevoie de niciun îndemn și nici măcar de vreun sfat, pentru ca ochiul să vadă proprietățile culorilor: el va distinge albul de negru, chiar dacă nimeni nu-i arată aceasta. Sufletul, dimpotrivă, are nevoie de multe sfaturi ca să vadă ce trebuie să facă în viață. Dar chiar și pe bolnavii de ochi medicul nu-i tratează numai, ci le dă și sfaturi: „Nu trebuie, spune el, să-ți expui imediat vederea slăbită unei lumini proaste. De la întuneric treci mai întâi la umbră, apoi îndrăznește mai mult și, puțin câte puțin, obișnuiește-te să suporți lumina vie. Nu trebuie să studiezi îndată după masă, nu trebuie să forțezi ochii atunci când lăcrimează și-s umflați; evită vântul care-ți bate din față și gerul” și sfaturi de același fel care ajută ca și medicamentele. Medicina întrebuințează pe lângă leacuri și sfatul.

„Cauza păcatului – se spune -e rătăcirea noastră; pe aceasta preceptele nu o înlătură și nici nu dezrădăcinează părerile noastre greșite despre bine și rău.” Recunosc că preceptele prin ele însele nu sunt în stare să dărâme o convingere greșită a spiritului, dar nu înseamnă că, adăugate la alte măsuri, nu folosesc la nimic. Mai întâi, ele împrospătează memoria. Apoi, ceea ce considerat în total părea mai confuz se observă mai atent când se prezintă divizat în părți. În chipul acesta ai putea să spui că și consolările și îndemnurile sunt de prisos; dar ele nu sunt de prisos; prin urmare, nici sfaturile.

„E o prostie, se zice, să dai unui bolnav sfaturi despre ce ar trebui să facă în cazul că ar fi sănătos, în loc de a-i reda sănătatea, fără de care sfaturile sunt zadarnice.” Dar bolnavii n-au unele reguli de viață comune cu cei sănătoși, cu privire la care trebuie să fie sfătuiți, de exemplu să nu mănânce lacom, sau să evite oboseala? Sunt unele sfaturi care privesc la fel pe bogat și pe sărac. „Vindecă, zice-se, lăcomia și n-ai să ai ce sfaturi da nici săracului și nici bogatului, dacă patima amândurora s-a potolit.” Una este a nu dori banul, și alta a ști să te folosești de el, nu? Cei lacomi nu-i cunosc măsura, cei care nu-s lacomi nu-i cunosc utilitatea.

„Înlătură erorile, zice-se, și preceptele devin zadarnice.” Nu-i adevărat! Să zicem că am potolit lăcomia, că am pus capăt dezmățului, că am înfrânat

nesocotinţa, că am dezmorțit trândăvia; chiar și după ce viciile vor fi fost înlăturate trebuie să învățăm ce-i de făcut și cum.

„Sfaturile, zice Ariston, nu dau niciun rezultat la niște vicii adânci.” Nici medicina nu vindecă bolile incurabile și totuși o folosim în unele cazuri ca leac, în altele ca o ușurare. Nici chiar filozofia în totalitatea ei, chiar de și-ar încerca într-asta toate puterile, nu va putea stârpi din suflete un rău înrădăcinat și vechi. Dar, dacă nu vindecă toate bolile, nu înseamnă că nu vindecă niciuna.

„Ce folosește, zice el, să demonstrezi ceea ce este evident?” Foarte mult. Uneori știm un lucru, dar nu-l luăm în seamă. Atragerea atenției nu te învață, dar te face să iei aminte, te ține încordat, îți ține gândul acolo și nu te lasă să uiți. Trecem pe lângă multe lucruri care se află sub ochii noștri: a atrage atenția este un fel de a îndemna. Adeseori spiritul se face că nu vede chiar ce este în văzul tuturor; de aceea trebuie să-i impui cunoașterea celor mai cunoscute lucruri. Este cazul să repet aici vorba lui Calvus către Vatinius[2]: „Știți că s-au făcut abuzuri electorale și toți știu că știți aceasta”. Știi că prieteniile trebuie să fie cultivate cu sfințenie, dar nu faci așa. Știi că cel care pretinde castitate soției lui, iar el e un seducător al nevestelor altora, e un ticălos. Știi că așa cum femeia ta nu trebuie să aibă nimic de-a face cu un stricat, tot așa tu nu trebuie să ai de-a face cu o prostituată; și nu faci așa. De aceea trebuie să ți se aducă mereu aminte: aceste lucruri nu trebuie să le ai puse undeva, ci la îndemână. Trebuie să agităm adesea doctoriile, să umblăm cu ele, ca nu numai să știm de ele, dar să ne fie la îndemână. Mai adaugă că cele cunoscute devin de obicei și mai cunoscute.

„Dacă sfaturile tale, se spune, se referă la lucruri îndoielnice, va trebui să le sprijini cu argumente; așadar, acestea, și nu sfaturile vor fi de folos.” Oare autoritatea povățuitorului nu folosește prin ea însăși, chiar și fără argumente, așa cum răspunsurile jurisconsulților au trecere, chiar dacă nu se înfățișează și argumentarea? Pe lângă aceasta sfaturile au și ele multă greutate, mai ales dacă sunt întrețesute printre versurile unei poezii, sau sunt exprimate concis printr-o cugetare în proză, precum este aceasta a lui Cato[3]: „Cumpără nu ce ți-ar trebui, ci ce îți este neapărat necesar; ceea ce nu-ți trebuie e scump, chiar dacă costă o para”, sau precum sunt răspunsurile date de oracole, sau altele de acestea: „Cruță-ți timpul”; „Pe tine cunoaște-te”. Mai poți oare cere o motivare, când cineva îți va recita astfel de versuri:

„Leacul insultelor este uitarea”;

„Norocul ajută pe cei ce-ndrăznesc”;

„Leneșul se împiedică de el însuși”[4]?

Astfel de maxime n-au nevoie de avocat: ele ating de la sine simțirea și reușesc, fiindcă natura își exercită prin asta forța ei. Sufletele poartă germenii

tuturor acțiunilor morale și aceștia sunt treziți la viață prin povețe, tot așa cum o scânteie, ajutată de o ușoară suflare a vântului, se face un foc mare. La cea mai mică atingere și la cel mai mic imbold virtutea se deșteaptă. Pe lângă aceasta, există în mintea noastră unele idei, dar ele nu stau la îndemână: nu încep să învie decât atunci când sunt rostite. Altele zac risipite în locuri atât de deosebite, că mintea noastră nevolnică nu le poate strânge la un loc. Prin urmare, ele trebuie să fie strânse și unite laolaltă, ca să aibă mai multă putere și să înalțe mai mult sufletul. Altminteri, dacă preceptele nu ajută la nimic, trebuie să renunțăm la orice fel de educație și să ne mulțumim cu ce ne-a dat natura. Cei care susțin aceasta nu văd că unul are o minte sprintenă și trează, altul una greoaie și adormită și că în general unii sunt mai dotați decât alții. Calitățile înnăscute se hrănesc prin precepte, cresc și adaugă noi convingeri la pornirile înnăscute, corectând tot ce-i viciat.

„Dacă cineva, zice Ariston, nu are principii sănătoase, la ce-i ajută sfaturile, când el este înlănțuit de vicii?” Apoi tocmai la aceasta, probabil: să se elibereze de ele. Într-un asemenea om însușirile firești nu sunt stinse, ci doar amorțite și înăbușite. Dar și așa ele încearcă să se redeștepte, se ridică împotriva răului și, găsind un sprijin și un ajutor în sfaturi, prind puteri noi, dacă îndelunga boală nu le-a infectat și nu le-a distrus. În acest caz, toată știința filozofiei, oricât s-ar sforța ea din toate puterile, nu le mai poate reînvia. De fapt, ce altă deosebire este între principiile filozofiei și precepte, decât că acelea sunt precepte generale, iar acestea precepte speciale? În amândouă cazurile e vorba de învățături: unele în general, altele în amănunt.

„Dacă cineva, se spune, are principii sănătoase și morale, acela e de prisos sfătuit.” Nicidecum, căci acesta știe, e drept, ce trebuie să facă, dar nu pătrunde suficient lucrurile. De fapt, noi suntem împiedicați să împlinim ceea ce socotim că e bine nu numai de patimi, ci și de neștiința de a găsi ce se cere în fiecare caz. Câteodată spiritul este organizat, dar el este lânced și nepriceput în a găsi drumul datoriei, drum pe care ni-l arată povața.

„Alungă, se spune, falsele păreri despre bine și rău și pune în locul lor pe cele adevărate: povața nu va mai avea niciun rost.” - Fără îndoială că spiritul se limpezește cu acest mijloc, dar nu numai prin acesta. Oricât s-ar dovedi prin argumente ce este bine și ce este rău, preceptele își au totuși rolul lor. Și prudența, și dreptatea cuprind unele îndatoriri, iar îndatoririle sunt orânduite prin precepte. Pe de altă parte, chiar judecata despre bine și rău își găsește confirmarea în împlinirea îndatoririlor la care preceptele ne îndrumă. În realitate, între acestea există armonie: nu pot exista principii fără ca ele să fie urmate de îndatoriri și, acestea, iarăși, urmează după o anume ordine a lor. E clar de aici că mai întâi vin principiile.

„Preceptele, se afirmă, sunt infinite.” Nu este adevărat. Cele mai însemnate și cele mai necesare lucruri nu sunt infinite, ci au numai mici diferențe, cerute de împrejurări, locuri și persoane, dar și pentru acestea se dau precepte generale. „Nimeni, se spune, nu vindecă sminteala prin sfaturi, prin urmare nici stricăciunea.” Nu-i tot una. Dacă înlături sminteala, revine sănătatea, dar dacă alungăm falsele păreri, nu urmează pe dată discernământul în acțiunile de împlinit.

Și chiar dacă ar urma, sfatul va întări totuși convingerea sănătoasă despre bine și rău. Este de asemenea neadevărat că preceptele nu folosesc deloc celor smintiți: dacă singure nu folosesc, ele ajută totuși vindecarea. Atât amenințarea, cât și iertarea țin în frâu pe cei fără minte. Vorbesc acum despre cei cu judecata strâmbă, nu despre cei care și-au pierdut orice judecată.

„Legile, se zice, nu ne fac să ne purtăm cum se cuvine. Și ce altceva sunt ele decât sfaturi amestecate cu amenințări?” Mai întâi de toate, ele nu conving, fiindcă cuprind amenințări, pe când sfaturile nu silesc pe nimeni, ci-l înduplecă. Apoi legile opresc de la crimă, pe când preceptele îndeamnă la împlinirea datoriei. Adaugă că și legile folosesc la îndreptarea moravurilor, mai ales dacă nu obligă numai, dar și lămuresc. În această chestiune mă deosebesc de Posidonius care zice „Nu mă împac cu faptul că la Legile lui Platon au fost adăugate și principiile, căci legea trebuie să fie scurtă, ca să fie mai ușor reținută de neînvățați. Ea trebuie să fie ca un glas venit din cer: să poruncească, nu să stea la discuție. Mi se pare că nimic nu e mai rece, nimic nu e mai stupid ca o lege cu preambul. Dispune, arată-mi ce vrei să fac: eu nu învăț, ci mă supun.” Totuși, ele folosesc, și de aceea vei vedea că cetățile care au avut parte de legi rele au rele obiceiuri.

„Dar nu sunt de folos tuturor.” Nici filozofia, dar de aceea nu se poate spune că este inutilă și că nu ajută la formarea sufletelor. Ce oare? Filozofia nu este legea vieții? Dar să admitem că legile nu folosesc. De aici urmează că nici povețele nu folosesc, sau altminteri trebuie să spui că nu folosesc nici consolările, nici opunerile, nici îmbărbătările, nici dojenile, nici laudele. Dar toate acestea sunt diferite feluri de îndemnuri și prin ele se ajunge la starea de perfecțiune sufletească. Nimic nu sădește mai mult virtuțile în suflet, nimic nu readuce pe calea dreaptă pe cei șovăitori și aplecați spre rău ca împreuna viețuire cu cei buni. Binele coboară pe nesimţite în suflete; vederea și deasa ascultare a celor buni capătă puterea îndemnului. Simpla întâlnire cu cei înțelepți este, pe Hercule, de folos și de la un om mare poți să câștigi ceva chiar când el tace. Nu ți-aș putea spune cum anume este de folos cu aceeași ușurință cu care știu că totdeauna a fost de folos. „Sunt unele mici animale, zice Phaedon[5], pe-a căror mușcătură n-o simțim, atât de fină e și atât de ascunsă le e primejdia: o umflătură

arată mușcătura și-n această umflătură, nici urmă de rănire. Tot astfel ți se va întâmplă trăind în preajma oamenilor înțelepți: nu-ți vei da seama cum și când îți folosesc; te vei trezi că ți-au folosit.”

„La ce țintești cu asta?” zici tu. Sfaturile bune, dacă te vor însoți mereu, îți vor folosi tot atât de mult ca și bunele exemple. Pitagora zice că, atunci când intri în templu, când privești de-aproape chipurile zeilor și aștepți glasul unui oracol, sufletul devine altul.

Cine va tăgădui că și cei mai simpli oameni sunt înrâuriți spre bine de unele precepte, precum sunt aceste sentințe foarte scurte, dar de mare greutate? „Nimic prea mult.” „Sufletul lacom nu se satură de niciun câștig.” „Așteaptă de la altul ceea ce i-ai făcut semenului.” Suntem întru câtva izbiți auzind aceste cuvinte și nimeni nu are putința să se îndoiască și să întrebe „de ce?”, într-atâta însuși adevărul le impune fără altă explicație.

Dacă sfiala înfrânează pornirile și ține în frâu viciile, pentru ce povața n-ar avea aceeași putere? Dacă mustrarea aduce rușinarea, pentru ce povața n-ar izbuti și ea, deși se folosește numai de sfaturi? Iar sfatul cel mai bun și cel care pătrunde mai adânc este acela care se sprijină, în ceea ce sfătuiește, pe rațiune, care-ți lămurește de ce trebuie să faci fiecare lucru și la ce rezultat se poate aștepta cel care împlinește și ascultă sfaturile. Dacă porunca își are folosul ei, atunci și povața. Dar, porunca folosește; prin urmare și povața.

Virtutea se împarte în două părți: contemplarea adevărului și acțiunea. Contemplarea adevărului o dă studiul, acțiunea o creează povața. O acțiune dreaptă pune în lucru și în același timp în lumină virtutea. Apoi, dacă cel care îndeamnă este folositor celui ce acționează, îi va folosi și cel care-l povățuiește. Așadar, dacă dreapta acțiune este necesară virtuții și, pe de altă parte, dacă povața indică acțiunile drepte, atunci povața este necesară. Două lucruri dau cea mai mare tărie sufletului: credința în adevăr și încrederea; povața le realizează pe amândouă. Pe de o parte omul dă crezare unei povețe și, de îndată ce-i dă crezare, sufletul lui capătă un mare avânt, căpătând deplină încredere. Prin urmare, povața nu este de prisos.

Marcus Agrippa[6], un om de o mare forță sufletească și care, dintre toți cei pe care Războaiele Civile i-au făcut vestiți și puternici, a fost un norocos în viaţa publică, avea obiceiul să spună că el datorează mult maximei: „Prin unire lucrurile mici cresc, prin dezbinare și cele mari se risipesc”[7]. Datorită acestei maxime zicea el că a devenit un frate și un prieten foarte bun. Dacă maximele de acest fel, puse la inimă, formează un om, de ce n-ar avea aceeași putere acea parte a filozofiei care constă din asemenea maxime? O parte a virtuții constă în învățătură și o parte în aplicare: se cuvine să înveți și, în același timp, să întărești

prin fapte ce ai învățat. Dacă este așa, sunt de folos nu numai principiile filozofiei, dar și preceptele care, asemenea unui edict, strunesc pornirile noastre și le ţin în lanț.

„Filozofia, zice Ariston, se împarte în cunoaștere și atitudine sufletească. Cel care o învață și știe ce trebuie să facă și ce nu nu este încă înțelept, dacă sufletul lui nu s-a transformat prin ceea ce a învățat. Această a treia parte, preceptele, ține de amândouă: și de principii, și de starea sufletească. Prin urmare, ea este de prisos în împlinirea virtuții, de vreme ce primele două sunt de ajuns.” Atunci, în chipul acesta și consolarea e de prisos, căci și ea ține de amândouă, și îndemnul, și convingerea, și însăși argumentarea, căci și aceasta pornește dintr-o stare de suflet cumpănită și sănătoasă. Dar oricât provin acestea dintr-o foarte bună stare sufletească, o foarte bună stare sufletească rezultă din ele: le creează și-n același timp este creată de ele.

În sfârșit, starea despre care vorbește este aceea a unui om desăvârșit, care a atins culmea fericirii omenești. La aceasta însă se ajunge târziu. Între timp, celui nedesăvârșit, dar care se îndreaptă spre perfecțiune, trebuie să i se arate calea în acțiunile pe care va trebui să le săvârșească. Pe aceasta i-o va arăta, poate chiar și fără povață, înțelepciunea singură, dacă a desăvârșit sufletul până într-atâta, încât acela nu se poate mișca decât pe drumul cel drept. Pentru spiritele mai slabe însă e nevoie de o călăuză care să le spună: „fugi de asta, fă asta”.

Pe lângă aceasta, dacă el așteaptă timpul când va ști singur ce este mai bine de făcut, între timp va rătăci și, rătăcind, va fi împiedicat să ajungă acolo unde ar putea fi mulțumit de sine. Prin urmare, în timpul în care începe să poată a se conduce, el trebuie să fie condus. Copiii învață după un model: li se țin degetele și le sunt purtate de o mână străină pe literele model; apoi li se cere să imite ceea ce văd și să-și corecteze după ele scrisul. Tot astfel și sufletul nostru: în timp ce este format după un model, este ajutat.

Iată argumentele prin care se dovedește că această parte a filozofiei nu este de prisos. Se pune apoi întrebarea dacă aceasta singură este suficientă să formeze pe înțelept. Pentru această discuție ne vom rezerva o zi anume. Între timp, lăsând la o parte argumentele, nu este oare evident că avem nevoie de un fel de consilier care să ne dea învățături contrare învățăturilor mulțimii? Nu e glas care să ajungă la urechile noastre fără să ne facă rău: ne fac rău cei care ne doresc binele, precum ne fac rău cei care ne blestemă, căci blestemul acestora ne sortește temeri false, iar iubirea acelora, dorindu-ne binele, ne învață la rău, căci ne împinge spre dobândirea unor bunuri depărtate, nesigure și amăgitoare, când noi ne putem crea fericirea acasă la noi. Nu putem, repet, să mergem pe drumul cel drept: părinții și sclavii ne târăsc la rele. Nimeni nu greșește numai pentru dânsul, ci își răspândește nebunia asupra celor din jurul lui și, la rându-i, o

primește pe-a acelora. De aceea, la fiecare om în parte găsești păcatele unui popor întreg, fiindcă cine le răspândește este mulțimea. În timp ce unul strică pe altul, se strică și el: mai întâi învață el cele rele, apoi învață pe alții; rezultatul este o imensă stricăciune, fiindcă se îngrămădește asupra unui singur om ceea ce poate fi mai rău la fiecare în parte. Prin urmare, trebuie să avem un paznic care să ne tragă tot timpul de urechi, să alunge vorbele deșarte și, când toată lumea ne laudă, să strige împotrivă.

Căci greșești dacă crezi că viciile se nasc odată cu noi: ele au venit mai târziu, le-am adoptat. Așadar, părerile care răsună în jurul nostru să fie îndepărtate prin povețe neîntrerupte. Natura nu ne-a făcut aplecați spre vreun viciu: ea ne-a născut teferi și liberi. Nu a pus la vedere nimic din ce-ar fi putut trezi lăcomia noastră. Aurul și argintul le-a pus sub picioarele noastre. Ne-a pus să călcăm și să izbim cu piciorul metalele pentru care suntem călcați în picioare și izbiți. Ea ne-a înălțat privirile către cer și a voit să privim cu admirație tot ce crease măreț și minunat: răsăritul și apusul soarelui; cursul neîntrerupt al universului fără odihnă, care ziua ne descoperă cele pământești și noaptea cele cerești; mersul stelelor, încet, dacă-l compari cu universul, foarte repede, dacă te gândești ce spații mari înconjoară cu o iuțeală nicicând întreruptă; eclipsele de soare și de lună, care-și fac umbră rând pe rând și alte lucruri vrednice de mirare, fie că se urmează o noimă, fie că se ivesc aduse de cauze neașteptate, ca dârele de foc în timpul nopții, străfulgerările pe cerul care se deschide fără niciun fel de bubuit sau zgomot, coloanele și grinzile de foc și felurite chipuri de flăcări.

Pe acestea le-a pus ea să se rotească deasupra noastră. Aurul însă și argintul și fierul, care nu-și găsește o clipă odihna de răul lor, pe acestea le-a ascuns, ca și cum ar fi fost primejdios să ni le dea pe seamă. Noi suntem cei care le-am scos la lumină, ca să avem de ce ne încăiera; noi am dezgropat și pricinile distrugerii noastre și uneltele ei, scormonind măruntaiele pământului; noi am dat nenorocirile noastre pe mâna sorții și nu ne-am rușinat să înălțăm la cel mai mare rang ceea ce zăcuse în fundul pământului. Vrei să știi cât de amăgitoare este sclipirea care ți-a luat ochii? Nimic nu-i mai urât, mai întunecat ca aceste metale, atâta timp cât stau cufundate și acoperite de noroiul lor. Și cum să nu fie, când ele se extrag din întunericul unor galerii fără sfârșit? Nimic nu-i mai dezgustător ca acestea, atâta vreme cât se curăță și se spală de glod. Privește în sfârșit pe băieșii prin mâinile cărora se curăță acest soi de pământ sterp și netrebnic și vei vedea de câtă funingine se mânjesc. Dar aceste metale mânjesc și mai mult sufletele decât trupurile și mai multă murdărie afli la posesorul lor decât la lucrător.

Prin urmare este necesar să fii povățuit, să ai un sfetnic al înțelepciunii și în huietul și zarva imensă a rătăcirilor să auzi în sfârșit un glas. Care va fi acest

glas? Va fi probabil acela care, atunci când atâtea strigăte ale ambiției te asurzesc, îți va șopti vorbele înțelepte, spunându-ți: „N-ai de ce invidia pe aceștia pe care mulțimea îi numește oameni mari și fericiți; n-ai de ce-ți zdruncina așezarea spiritului tău echilibrat și sănătatea lui de dragul aplauzelor; n-ai de ce să-ți fie silă de liniștea ta, când vezi pe cutare înconjurat de lictori și îmbrăcat în purpură; n-ai de ce socoti mai fericit pe cel din calea căruia lumea-i dată la o parte, decât pe tine pe care lictorul te dă la o parte de pe potecă". Dacă vrei să-ți arăți puterea, o putere folositoare ție și neapăsătoare pentru nimeni dă la o parte viciile. Se găsesc mulți care să dea foc orașelor, să dărâme întărituri de secole, neclintite timp de câteva generații, să ridice parapete cât cetățuile de înalte și să izbească cu berbecii și cu alte mașini ziduri ridicate până la înălțimi uimitoare.

Sunt mulți cei care pot să mâne de la spate trupele, să se țină pe urmele dușmanului care fuge, să ajungă până la marea cea mare stropiți de sângele unor întregi popoare, dar și aceștia, ca să învingă duşmanul, au fost învinși de lăcomie. Nimeni nu le-a putut sta în cale, dar nici ei n-au rezistat ambiției și cruzimii: când păreau că mână pe alții, erau mânați. Ceea ce-l mâna pe nefericitul Alexandru[8] și-l împingea spre locuri necunoscute era furia de a pustii ținuturi străine. Sănătos este, crezi tu, acela care începe cu zdrobirea Greciei în care-și făcuse educația? Care răpește ce-i mai de preț fiecăruia: Spartei îi ordonă ascultare, Atenei tăcere? Care, nemulțumit cu ruinarea atâtor cetăți, pe care Filip le învinsese sau le cumpărase, culcă la pământ mereu altele și-n alte locuri și încinge cu război tot pământul? A cărui cruzime nu se oprește nicăieri biruită de oboseală, ca și a fiarelor turbate care sfâșie mai mult decât le cere foamea? Iată-l vârând într-unul singur atâtea regate; greci și perși se tem acum de un singur om; chiar și națiuni necotropite de Darius[9] primesc jugul. El totuși trece dincolo de ocean și de țara soarelui-răsare, se mânie că-și mărginește victoria la locurile călcate de Hercule și Bacchus, e gata să atace natura. Nu vrea să înainteze, dar nu poate sta locului, ca și bolovanii porniți la vale, care nu se opresc până la capăt. Nici pe Cn. Pompeius[10] nu-l îndemna la războaiele din afară sau la cele interne virtutea sau rațiunea. Acum pornea în Hispania în luptă cu Sertorius[11], acum la stârpirea piraților și la curățirea mărilor. Acestea erau pretexte pentru prelungirea puterii. Ce oare l-a împins în Africa, în ținuturile de miază-noapte, împotriva lui Mitridate, în Armenia și-n toate colțurile Asiei? De bună seamă, nesfârșita poftă de înălțare, în vreme ce numai lui i se părea că nu-i destul de mare.

Pe Caesar ce l-a împins la pieirea lui și totodată a republicii? Gloria, ambiția și lipsa oricărei măsuri în înălțarea deasupra celorlalți. N-a putut răbda

un singur ins mai presus de el, în timp ce republica suporta doi deasupra ei.

Crezi oare că C. Marius[12], odată ajuns consul (căci a dobândi un singur consulat; pe celelalte le-a răpit), atunci când măcelărea pe teutoni și pe cimbri, atunci când urmărea pe Iugurtha prin pustiurile Africii, înfrunta atâtea pericole din îndemnul virtuții? Marius conducea armatele, dar pe Marius îl ducea ambiția.

În vreme ce aceștia năruiau totul, se năruiau singuri. Erau ca niște șuvoaie care rostogolesc tot ce smulg, dar și ele sunt mai întâi învolburate și năvălesc cu o forţă mai năprasnică, fiindcă n-au un curs regulat; după ce fac rău multora, forța pustiitoare cu care au pricinuit rău altora le ajunge și pe ele. Să nu crezi că ajunge cineva fericit din nefericirea altuia.

Toate aceste exemple, care ni se vâră în ochi și cu care ni se împuiază urechile, să le luăm la deșirat de-a fir-a-păr. Să ne golim sufletul plin de vorbe proaste și în locul câștigat să aducem virtutea, ca să stârpească minciuna și vorbele măgulitoare ce ascund adevărul, ca să ne despartă de gloată, în care prea mult ne încredem, ca să ne reîntoarcă la ideile sănătoase. Căci înțelepciune înseamnă a te întoarce la starea naturală și a ajunge din nou acolo de unde rătăcirea obștească te-a alungat. Sănătatea în mare măsură stă în a fi părăsit pe propovăduitorii nebuniei și a te depărta de gloata asta de oameni care se strică unii pe alții. Ca să vezi cât de adevărat este acest lucru, observă că cineva trăiește cu totul altfel pentru public decât pentru sine. Singurătatea nu este prin ea însăși o școală a inocenței și viața de la țară nu te învață ce-i cumpătarea, dar atunci când nu există martori și spectatori, viciile se potolesc: fala lor e să fie arătate cu degetul şi privite cu mirare. Cine îmbracă o purpură pe care n-are cui s-o arate? Cine mănâncă singur cu tacâmuri de aur? Cine, tolănit la umbra unui copac, la țară, își desfășoară singur pompa luxului său? Nimeni nu se ferchezuiește de dragul ochilor lui sau a câtorva intimi numai, ci-și desfășoară alaiul viciilor în măsura în care lumea îl privește. Așa este: excitantul la toate astea de care ne înnebunim este cel care ne admiră și este părtaș cu noi. Vom izbuti să nu mai avem pofte, dacă vom izbuti să nu ne mai arătăm lumii. Ambiția, desfrâul și violența doresc scena. Le vei vindeca, dacă le vei pune în umbră.

Prin urmare, dacă am fost azvârliți în freamătul orașelor, să avem cel puțin alături de noi un sfătuitor care să laude pe cel îndestulat cu puțin, care-și măsoară averea după nevoi, împotriva acelora ce proslăvesc imensele moșii. În contra celor ce slăvesc vaza și puterea, el să prețuiască răgazul închinat literelor și sufletul reîntors din afară spre ale sale. Să ni-i arate pe cei fericiți după spusa lumii, pe cei care tremură în jilțul lor înconjurat de ură, pe cei ce stau încremeniți, având despre ei cu totul altă părere decât au alții despre dânșii. Căci ceea ce altora li se pare culme, pentru ei este prăpastie. De aceea, ori de câte ori își aruncă privirile în genunea măririi lor, stau pieriți și se cutremură, căci se

gândesc la feluritele căderi, mai lunecoase de la înălțime. Atunci poftele li se sperie și mărirea lor, care-i face o povară pentru alții, devine și mai apăsătoare pentru ei. Atunci laudă tihna cea dulce, fără de stăpân, nu-și mai pot suferi strălucirea și caută să scape de starea lor înfloritoare. Să-i vezi atunci cum mai filozofează de frică și ce sănătoase li-s gândurile, când mărirea li se clatină. Căci ca și cum lucrurile acestea, starea înfloritoare și dreapta judecată ar fi opuse între ele, în nenorocire suntem mai înțelepți: succesul ne ia mințile. Cu bine.

1) V. scrisoarea a LXXXIX-a.

2) P. Vatinius, tribun al poporului, partizan al lui Caesar și locotenent al lui în Gallia, învinse la alegerile de pretor (anul 53) pe Cato și fu numit consul în anul 46. Asupra numelui său apăsa faima de demagog și de om necinstit. A fost acuzat de corupere a alegătorilor de către L. Licinius Calvus și apărat de Cicero la dorința lui Caesar.

3) Cato Cenzorul folosea sentințe lapidare, care izbeau prin concentrare și putere de expresie.

4) Primul vers este citat din Publilius Syrus, Mimi 250; al doilea din Vergiliu, Eneida X, 284 (trad. G. Coşbuc); al treilea, probabil, tot din Mimi.

5) Aluzie la personajul care dă numele dialogului lui Platon.

6) V. scrisoarea a XXI-a.

7) Citind vorbele pe care Sallustius în De bello Iugurthino 10 le atribuie lui Micipsa, regele Numidiei, care, pe patul morții, cerea lui Iugurtha, nepotul său, să trăiască în armonie cu Adherbal și Hiempsal, fiii săi.

8) Este vorba de Alexandru cel Mare, fiul lui Filip II.

9) Darius III, regele perşilor, înfrânt de Alexandru.

10) Avea numai 23 de ani când luă parte la luptele împotriva partizanilor lui Marius, astfel încât, deși nu era învestit cu vreo magistratură, obţinu triumful. După moartea lui Sylla, luptă împotriva lui Lepidus în Italia și a lui Sertorius în Hispania. În anul 70 î.Cr. fu consul împreună cu Crassus. În anul 67 curăți mările de pirați și în 66 începu războiul contra lui Mitridate. Întors la Roma, formă în 60 triumviratul împreună cu Caesar și Crassus. În conflictul cu Caesar fu învins la Pharsalus și la debarcarea în Egipt fu ucis.

11) Q. Sertorius, partizan al lui Marius și bun comandant de oști, care, când Sylla deveni atotputernic, fugi în Hispania și rezistă acolo mult timp, până când fu ucis de Perperna.

12) Vestitul general și luptător împotriva oligarhiei; a fost de șapte ori consul.

95. Utilitatea principiilor generale

Îmi ceri să mă achit pe loc de ceea ce spuneam că trebuie să amân pentru o dată anume și să-ți scriu dacă „această parte a filozofiei pe care grecii o numesc parenetică și căreia noi îi zicem îndrumătoare este suficientă spre a forma singură pe înțelept”. Știu bine că, dacă aş zice că nu, tu ai fi mai bucuros. Cu atât mai mult îți stau la dispoziție; n-am să las să piară zicala populară: „Nu mai tot cere ceea ce n-ai vrea să capeți”. Într-adevăr, uneori noi cerem cu insistență ceea ce, dacă cineva ne-ar oferi, am refuza. Fie că aceasta este neseriozitate, fie că e slugărnicie, s-o pedepsim prin ușurința cu care împlinim rugămintea. Vrem să părem că am dori multe; dar nu le vrem. Un autor îți vine cu o istorie voluminoasă, scrisă foarte mărunt, foarte strâns înfășurată, și, după ce-ți citește o mare parte dintr-însa, zice: „Dacă doriți, mă voi opri aci”. „Continuă, continuă!” strigă cei care ar dori ca omul să amuțească pe loc. Adesea, una voim și alta zicem că dorim, iar adevărul nici zeilor nu-l spunem, dar zeii sau nu ne-ascultă, sau ne compătimesc.

Din partea mea, îmi voi pretinde drepturile și, lăsând la o parte mila, am să te potcovesc cu o scrisoare lungă-lungă pe care, dac-ai s-o citești în silă, spune-ți: „Eu mi-am făcut-o”, și numără-te la rând cu cei pe care o soție, luată după multă curte, îi tortureză, la rând cu cei pe care averile strânse cu multă sudoare îi chinuiesc, cu cei pe care onorurile vânate cu destulă abilitate și strădanie îi muncesc, în sfârșit, la rând cu cei care au ce au căutat.

Dar terminând cu introducerea, să intru în subiect: „Viaţa fericită, zic unii, stă în fapte frumoase. La fapte frumoase te duc preceptele; prin urmare preceptele sunt de ajuns pentru viața fericită.” Nu totdeauna preceptele duc la fapte frumoase, ci numai când este o fire ascultătoare; dacă părerile greșite țin sub stăpânirea lor sufletul, uneori degeaba le folosești. Apoi, chiar dacă oamenii fac fapte frumoase, nu știm că sunt frumoase, căci nu poate cineva, decât dacă a fost de la început format și a pătruns totul, să împlinească toate regulile, adică să știe când se cuvine să acționeze, în ce măsură, cu cine, cum și de ce. El nu se poate strădui din tot sufletul spre faptele frumoase, ba nici măcar în mod constant sau cu voioșie, ci privește uneori înapoi, șovăie.

„Dacă o faptă frumoasă – se afirmă – rezultă din precepte, atunci preceptele sunt de ajuns pentru realizarea vieții fericite. Prima afirmație e adevărată; prin urmare și a doua.” La aceasta vom răspunde că faptele frumoase se realizează și prin precepte, dar nu numai prin precepte. „Dacă alte arte, se zice, se mulțumesc cu precepte, atunci și înțelepciunea se va mulțumi, căci ea este, de asemenea, o artă: arta vieții. Pe cârmaciul de corabie îl formează cel care-l povățuiește: «Mișcă astfel cârma, coboară astfel pânzele, folosește-te astfel de vântul prielnic,

rezistă astfel celui potrivnic, utilizează astfel vântul nesigur, care suflă în toate direcțiile». Pe alți meșteri, de asemenea, povețele îi formează; prin urmare și-n această artă de a trăi maeștrii vor avea aceeași putere.” Toate aceste arte se referă la mijloacele de viață, nu la viață în totalitatea ei. De aceea pe ele le stăpânesc multe pricini din afară și le împiedică: speranța, pofta, temerea. Aceasta însă, al cărei scop este arta de a trăi, nu poate fi de nimic oprită să se exercite. Ea sfarmă orice piedici și înfruntă orice obstacole. Vrei să știi cât e de mare diferența dintre celelalte arte și aceasta? Într-acelea este mai scuzabil să greșești cu bună-știință decât din întâmplare; aici vina cea mai mare este să greșești cu intenție. Iată ce vreau să spun: un grămătic nu se va rușina de un solecism, dacă l-a făcut cu bună-știință; dacă însă l-a făcut fără să știe, va roși. Un medic care nu înțelege că bolnavul e pe ducă este mai vinovat, în ceea ce privește arta lui, decât dacă se face că nu înțelege. Dimpotrivă, în această artă de a trăi greșeala cea mai ruşinoasă e cea de bunăvoie.

Adaugă acum că și artele, cele mai multe, iar cele liberale cu atât mai mult, își au nu numai preceptele, dar și principiile lor, de exemplu, medicina; de aceea una este școala lui Hipocrate[1], alta a lui Asclepiades[2], alta a lui Themison[3]. Pe de altă parte, nu există artă contemplativă care să n-aibă principiile ei, pe care grecii le numesc dógmata și pe care noi le numim când decreta, când scita, când placita, așa cum ai să găsești în geometrie și astronomie. Filozofia însă este contemplativă și activă: privește și totodată acționează. Căci greșești dacă socoți că ea îți propune numai scopuri pământeşti; aspirațiile ei sunt mai înalte. „Cercetez lumea întreagă, zice ea, și nu mă mărginesc la această viață muritoare, mulțumindu-mă doar să vă dau sfaturi și să vă abat de la rele. Mă cheamă lucruri mari, care vă depășesc, cum spune Lucrețiu:

«Iată-ncerca-voi să-ți spun ce ființă au zeii și cerul, Până-n adâncuri scrutând, arăta-voi a lumii principii,

Cum prin acestea natura creează, mărește, hrănește,

Iarăși la ele-ntorcând tot ce cade ca pradă pieirii»”[4].

Urmează deci că, fiind contemplativă, filozofia are principiile ei și, mai departe, că nimeni nu va putea să pornească cum se cuvine la acțiune afară de acela care va fi în posesia teoriei, cu ajutorul căreia va putea îndeplini regulile îndatoririlor în orice împrejurare. Aceste reguli nu pot fi observate de cineva care primește precepte pentru un anume caz, și nu pentru toate. Sfaturile care se dau pentru cazuri particulare sunt fără putere și, ca să zic așa, fără rădăcini. Principiile sunt acelea care ne întăresc, ne apără siguranța și liniștea, cuprind toată viața și totodată întreaga natură. Deosebirea dintre principiile filozofiei și precepte este aceea dintre elemente și corpuri: acestea depind de cele dintâi, care

sunt cauzele acestor corpuri și a tot ce există.

„Filozofia de altădată – se spune – nu făcea decât să-ți arate ce să faci și ce nu, și pe atunci oamenii erau cu mult mai buni: după ce apărură învățații, oamenii buni au dispărut. Acea virtute simplă și clară s-a transformat într-o știință încâlcită și subtilă și noi suntem învățați să discutăm, nu să trăim.” A existat, fără îndoială, așa cum ziceți voi, acea veche filozofie, tot pe atât de rudimentară la începuturile ei ca și celelalte arte, a căror subtilitate a crescut pe măsura dezvoltării lor. Dar nici nu era nevoie de leacuri mai deosebite: ticăloşia nu-și înălțase până într-atât capul și nici nu se răspândise atât. Viciile simple se puteau combate cu leacuri simple. Acum, cu cât mai aprige sunt atacurile, cu atât mijloacele noastre de apărare trebuie să fie mai complicate.

Pe vremuri, medicina consta în cunoașterea câtorva buruieni, prin care se oprea scurgerea sângelui și se închidea o rană. Puțin câte puțin ea ajunse până la această varietate complicată. Și nu-i de mirare că ea avea mai puțin de lucru, căci trupurile oamenilor erau încă tari și vânjoase, iar hrana le era ușoară, nealterată de artificii și plăcere. După ce însă ei începură să caute o mâncare care să le ațâțe, nu să le potolească foamea și după ce descoperiră mii de mirodenii cu care să-și zgândăre poftele lacome, ceea ce le fusese hrană, atâta timp cât o doreau, le deveni povară, acum când erau ghiftuiți. De aici paloarea și tremuratul membrelor, îngreuiate de vin, şi slăbiciunea produsă de indigestii, mai jalnică decât cea cauzată de foame. De aici picioarele nesigure ale celor ce se poticnesc și o șovăială de parcă omul ar fi mereu beat. De aici hidropizie întinsă pe tot corpul și pântecele căzut, fiindcă s-a obişnuit să înghită mai mult decât poate. De aici revărsarea fierii vinete, fața fără culoare, otrăvirea cu cele ce putrezesc înăuntrul omului, degetele zgârcite din cauza articulațiilor înțepenite, încremenirea fără simțire sau bâțâiala trupului care tremură fără contenire. Ce să mai vorbesc despre amețeli, de durerile de ochi și de urechi, de chinurile durerilor de cap și de căile de evacuare roase de ulcere? Pe lângă asta nenumăratele feluri de febră: unele lovindu-te dintr-odată, altele care se insinuează printr-un rău subtil, altele venind cu tremurături și zgâlțâind strașnic trupul. Ce să mai amintesc alte nenumărate boli, pedepse ale desfrâului?

Cei care nu se lăfăiau în huzur, cei care singuri își porunceau și singuri se serveau erau feriți de asemenea suferințe. Își întăreau trupul la treabă și, muncind cu-adevărat, osteniți de alergare, de urmărirea vânatului sau de răsturnatul brazdelor, îi aștepta apoi o mâncare, care n-ar fi putut plăcea decât unor oameni înfometați. De aceea nu era nevoie de atât de multe unelte medicale, de atâtea fiare și de atâtea cutii. Boala era naturală, pricinile ei fiind naturale; mesele numeroase au creat boli numeroase. Observă câte lucruri care vor trece printr-un singur gâtlej amestecă huzurul, acest flagel pustiitor al pământurilor și al mării.

Este firesc ca lucruri atât de felurite să nu se potrivească și, odată înghițite, cum n-au nimic comun unele cu altele, să fie rău mistuite. Și atunci nu e de mirare că o boală provenită din mâncăruri ce se resping este capricioasă și curioasă și că mâncărurile provenite din elemente contrare prin natura lor, puse laolaltă, nu se digeră. De aceea atâtea feluri de boli, câte feluri de viață.

Cel mai vestit dintre medici[5] și creatorul acestei științe spunea despre femei că lor nu le cade părul și că nu suferă de picioare. Acum însă le cade părul și sunt și ele bolnave de picioare. Nu s-a schimbat natura femeii, ci felul ei de viață egalând în desfrânare pe bărbați, i-au egalat și în metehnele lor trupești. Pierd la fel nopțile, beau la fel, se iau la întrecere cu bărbații și la lupte și la beție, varsă la fel ceea ce înghit în silă, măsoară cât beau prin cât varsă, rod dintr-un bulgăre de zăpadă, ca să-și potolească arsurile stomacului. În desfrâu încaltea întrec și pe bărbați. Sortite să primească, au inventat – bătu-le-ar zeii și zeiţele – acest fel pervers de nerușinare: se urcă pe bărbați. Ce-i de mirare atunci că cel mai mare dintre medici și cel mai bun cunoscător al naturii este dat de minciună, deoarece atâtea femei suferă de picioare și chelesc? Și-au pierdut prin viciile lor avantajele sexului și, fiindcă s-au despuiat de firea lor femeiască, sunt osândite la bolile bărbaților.

Doctorii cei vechi nu știau să prescrie o alimentație mai deasă și nici să susțină pulsul scăzut prin vin, nu știau să ia sânge și să ușureze o suferință lungă prin băi și transpirație, nu știau să lege un picior de un braț și astfel să împingă spre extremitățile membrelor energia latentă și aflată în partea de mijloc. Nu era nevoie să caute multe feluri de leacuri, fiindcă felurile primejdiilor erau foarte puține. Acum însă cât de mult au progresat bolile! Acestea sunt dobânzile pe care le plătim pentru plăcerile dorite fără măsură și fără de lege.

Numără bucătarii: nu te vei mai mira că bolile sunt nenumărate. Toate studiile lâncezesc și cei care se ocupă cu artele liberale șed la mese în niște unghere părăsite, fără niciun fel de public. În școlile retorilor și filozofilor domnește pustiul. Ce populate sunt în schimb bucătăriile! Cât de mult tineret se îmbulzește în jurul cuptoarelor moştenitorilor veseli! Trec peste duiumul de sclavi nefericiți, pe care, după sfârșitul ospețelor, îi așteaptă pângăririle celelalte, ale iatacului. Trec peste cetele de eunuci, rânduiți pe națiuni și culori, ca toți să aibă aceeași netezime, aceeași lungime a pufului din barbă, același fel de păr, pentru ca vreunul cu părul mai țepos să nu se amestece printre cei cu părul ondulat. Trec peste ceata pitarilor și a celorlalți servitori, care, la un semnal, aleargă în toate părțile, ca să aducă cina. Zei buni, pe câți oameni îi munceşte un singur pântece!

Ce oare? Crezi că acele ciuperci, otravă delicioasă, nu lucrează într-ascuns, chiar dacă nu-și arată imediat efectul? Acea zăpadă în miezul verii nu crezi că

face ficatul ca piatra? Acele scoici, carne stătută, îngrășată cu nămol, nu crezi că-ți dau un fel de greutate mâloasă? Saramura aceea străină, sosul acela făcut din cei mai răi pești, nu crezi că-ți arde cu otrava ei sărată măruntaiele? Acele putreziciuni, care numai că nu-s vârâte direct de pe foc în gură, crezi că se sting fără urmări de-abia în stomacul nostru? Ce râgâieli urâte și cât de dezgustătoare! Ce silă de ei la cei ce duhnesc a vin dospit! Cele înghițite de ei putrezesc – să știe –, nu se mistuie! Îmi amintesc că se vorbea cândva despre o celebră tipsie pe care un chefliu care-şi grăbea sfârșitul adunase atâtea bunătăți, câte ar fi putut consuma o zi întreagă niște oameni la o petrecere: scoici, moluște, stridii gata dezghiocate în partea pe unde se mănâncă ieșeau în relief printre aricii de mare, totul așternut pe un pat de roșioară fără niciun os. Nu ne mai plac mâncărurile una câte una: punem la un loc toate aromele. Facem la masă ceea ce ar trebui să se întâmple în stomac: aștept acum să mi se aducă bucatele mestecate. Oare aceasta nu este cu mult mai puțin lucru decât să mi se scoată carapacele și oasele, iar bucătarul să facă treaba dinților? „E greu să te desfătezi cu picătura: să fie pus totul la un loc și toate să dea un singur gust. De ce să întind mâna spre fiecare fel de mâncare? Să vină mai multe deodată, să se unească și să se contopească conținutul mai multor tablale. Mai întâi de toate, cei care zic că noi căutăm falǎ și glorie dintr-asta să afle că o facem nu din ostentație, ci pentru a ne achita conștiința: tot ce de obicei se separă să fie pus laolaltă, împărtășindu-se de aceleași drepturi. Dispară orice deosebire! Stridii, arici-de-mare, moluște: să fie amestecate și servite laolaltă!” Mâncarea celor ce varsă n-ar putea fi mai amestecată. Așa cum aceste mâncăruri sunt pe dos, tot așa dintr-însele se nasc nu boli anumite, ci boli inexplicabile, curioase, cu forme diferite, față de care și medicina a început să se înarmeze cu multe leacuri, cu multe măsuri.

La fel și cu filozofia. Altădată, când avea de-a face cu oameni care aveau vicii mai mici, remediabile printr-o îngrijire ușoară, ea era mai simplă. Față de o răsturnare de moravuri așa de mare, trebuie să încercăm toate mijloacele. Și dacă molima asta s-ar tămădui astfel până la urmă! Ne-am ieșit din minți, nu numai câte unul în parte, ci toți laolaltă. Omuciderile și crimele răzleţe le pedepsim, despre războaie și despre crima glorioasă a nimicirii unor neamuri spunem ceva? Lăcomia noastră, cruzimea noastră nu mai cunosc măsura. Atâta vreme cât se săvârșesc pe furiș și de unul singur sunt mai puțin vătămătoare și mai puțin monstruoase. Noi însă practicăm fărădelegile după hotărâri de-ale senatului și după plebiscite, și tot ce e interzis particularului se ordonă cetățeanului. Ceea ce cineva ar ispăși cu capul, dacă ar făptui-o în ascuns, fiindcă o face în manta militară merită laudă. Omul, ființa cea mai blândă, nu se rușinează să se bucure de sângele altuia, să poarte războaie și să le lase și copiilor lui să le poarte, când până și necuvântătoarele și sălbăticiunile se învoiesc între ele.

Față de o nebunie atât de puternică și de larg răspândită, filozofia a devenit mai activă și și-a sporit puterile pe măsură ce și le-a sporit și adversarul împotriva căruia avea de luptat. Era ușor să dojenească pe cei care se dedau la un pahar mai mult, sau doreau o mâncare mai aleasă; n-avea nevoie de mare sforțare ca să readucă la cumpătare un suflet ce se abătuse puțintel. „Trebuie-acuma sprintene mâini și o artă măiastră.”[6] Din orice se caută o plăcere. Niciun viciu nu se mărginește la sine: desfrânarea alunecă în lăcomie. Uitarea virtuții a invadat totul. Nu există ticăloșie, dacă prețul e ademenitor. Omul, lucru sfânt pentru semenul lui, este acum ucis din glumă și distracție, și ființa care era o nelegiuire să fie învățată a provoca sau a primi lovituri este acum expusă goală și neînarmată: dacă poți privi cum moare un om, spectacolul este satisfăcător.

În această stricăciune a moravurilor este, prin urmare, nevoie de ceva mai puternic decât de obicei, care să izbească viciile învechite: trebuie să ne folosim de principii, pentru a se smulge din rădăcini ideile greșite ce au fost primite. Dacă la acestea vom adăuga precepte, consolări, îndemnuri, ele vor putea folosi; singure însă nu sunt eficace.

Dacă vrem să avem oameni strâns legați de noi și dacă vrem să-i smulgem stricăciunii de care sunt stăpâniți, să învețe ce este aceea răul și ce este binele. Să știe că toate, în afară de virtute, își schimbă numele: acum sunt rele, acum sunt bune. Așa precum ceea ce leagă mai întâi pe soldați de ostăşie este jurământul de credință, devotamentul față de drapel și oroarea de trădare, căci, după ce depun jurământul, ușor li se pot cere și ordona celelalte, tot astfel celor pe care vrei să-i îndrumi spre viața fericită trebuie să le dai o temelie, făcându-i să se pătrundă de virtute. Să capete un fel de superstiție pentru ea, s-o îndrăgească, să dorească a trăi cu dânsa, să refuze a trăi fără dânsa.

„Cum așa? N-au existat oameni cinstiți și fără cine știe ce învățătură, și n-au ajuns la frumoase rezultate, ascultând numai de povete?” Recunosc, dar aceștia au avut o fire fericit înzestrată, care prindea din fugă tot ce era bun. Precum zeii nemuritori n-au învățat despre niciun fel de virtute, de vreme ce s-au născut cu toate și a fi bun este ceva al naturii lor, tot astfel unii dintre oameni, înzestrați cu o fire deosebită, ajung fără multă învățătură la ceea ce de obicei se învață de la altul și prind, de îndată ce aud, tot ce-i frumos. De aici, acele firi atât de însetate de virtute, sau producând-o de la sine, pe când celor tâmpe și obtuze sau stăpânite de deprinderi urâte trebuie să le freci multă vreme rugina de pe suflet.

De altminteri, așa precum cel care transmite principiile filozofiei mai repede va duce spre desăvârșire pe cei înclinați spre bine, tot astfel el va ajuta mai lesne pe aceștia mai slăbănogi și-i va scoate mai lesne din părerile lor greșite. Cât sunt de necesare aceste principii, poți vedea și tu. Unele ne sunt adânc înrădăcinate: ele ne fac să pregetăm în unele lucruri, iar în altele să fim

temerari. Această îndrăzneală nu se poate însă curma și nici acea inerție nu se poate înviora, dacă nu se înlătură cauzele lor: admirația fără temei și teama fără temei. Atâta timp cât acestea ne stăpânesc, oricât ți-ai spune: „Iată ce datorezi părintelui, ce datorezi copiilor, prietenilor, oaspeților”, la orice încercare lăcomia te va ține pe loc. Omul va ști că trebuie să lupte pentru patrie, dar teama îl va sfătui altfel. Va ști că trebuie să se zbată pentru prieteni până la ultima picătură de sudoare, dar huzurul îl va împiedica. Va ști că cea mai grea insultă adusă soției lui ar fi o ibovnică, dar desfrâul îl va împinge pe drumul opus. Așadar, nu are niciun rost să dai sfaturi, dacă nu vei îndepărta mai întâi tot ce poate împiedica sfaturile, precum nu are rost să pui în fața cuiva arme și să i le aduci mai aproape, dacă mâinile lui nu sunt libere să le folosească. Pentru ca un suflet să se poată apropia de sfaturile pe care le dăm, trebuie să fie dezlegat.

Să presupunem că cineva se poartă cum trebuie. Nu o va face însă mereu și nu o va face în mod egal, căci nu știe pentru ce o face. Unele fapte ale lui vor reuși să fie bune fie din întâmplare, fie din deprindere, dar el nu va avea la dispoziție o regulă cu care să le măsoare, prin care să se încredințeze că bine face ce face. Cine este bun din întâmplare nu poate garanta că va fi la fel totdeauna.

E probabil apoi ca preceptele să-i arate ce se cade să facă; cum se cade însă, nu-i vor arăta, iar dacă nu-i arată aceasta, nu duc la virtute. Admit că, sfătuit, va face ceea ce se cade, dar aceasta este puțin lucru, fiindcă de fapt lauda nu stă în ce se face, ci în cum se face ceva.

Ce este mai neruşinat ca risipa unui ospăţ care costă mai mult decât censul[7] unui cavaler? Ce este mai vrednic de înfierarea cenzorului decât să facă cineva cheltuiala asta pentru el și pentru sufletelul lui, cum ar zice stricații ăștia. Și totuși oameni foarte cumpătați au cheltuit un milion de sesterţi cu banchetul de inaugurare. Aceeași cheltuială făcută pentru pântece este o rușine; făcută de dragul onoarei, este în afară de orice cârtire. Căci ea nu este dezmăț, ci o cheltuială o dată la un an. Împăratul Tiberius primise un barbun uriaș. (De ce să nu-i dau greutatea? Poate mai aţâţ lăcomia altora.) Se zice că avea patru livre și jumătate. El porunci să fie dus la piață și să fie vândut, adăugând: „Prieteni, nu știu ce să zic, dacă Apicius sau P. Octavius n-au să cumpere barbunul ăsta”. Bănuiala lui s-a împlinit mai mult decât spera: au licitat amândoi și a învins Octavius, câștigându-și o glorie nepieritoare printre ai săi, deoarece cumpărase pe cinci mii de sesterți un pește pe care-l vânduse împăratul și nu-l cumpărase Apicius. Rușinea că a scos atâția bani a fost a lui Octavius, nu a celui care-l cumpărase ca să-l trimită lui Tiberius, cu toate că și pe acela eu l-aş blama: fiindcă s-a minunat el de un lucru, l-a crezut demn de un împărat. Cineva stă la căpătâiul unui prieten bolnav: îl admirăm. Dar dacă face acest lucru ca să-l moștenească, e un vultur care așteaptă cadavrul.

Aceleași fapte sunt imorale sau morale: interesează de ce și cum se fac. Vor fi toate morale, dacă ne vom fi juruit virtuții și dacă vom socoti, în toate împrejurările omenești, drept singurul bun ceea ce purcede dintr-însa: celelalte sunt bunuri de azi pe mâine. Prin urmare, trebuie să ni se înrădăcineze în suflet o convingere care se referă la toată viața noastră: iată ce numesc eu un principiu. Așa cum va fi această convingere, așa vor fi acțiunile, așa vor fi gândurile noastre și, cum vor fi acestea, așa ne va fi viața.

Pentru cine orânduiește întregul e puțin lucru a povăţui cu bucățica.

În cartea lui intitulată Perí kathékontos, M. Brutus[8] dă multe sfaturi și părinților, și copiilor, și fraților. Pe acestea nimeni nu le va împlini cum trebuie, decât dacă va avea la ce să le raporteze. Trebuie să ne propunem ca țel binele suprem spre care să tindem, la care să raportăm orice faptă și orice vorbă a noastră: drumul nostru, ca și al corăbierilor, trebuie să se conducă după o stea. Viața fără țel e rătăcire. Dacă, în orice caz, trebuie să ne propunem un țel, principiile încep să fie necesare. Cred că ai să admiți că nu e nimic mai nedemn ca un om nehotărât, șovăitor și care dă fricos înapoi. Aceasta ni se va întâmpla în toate cazurile dacă nu vor fi înlăturate toate lanțurile care încătușează sufletele, le țin și le opresc să se avânte nestânjenite.

Ni se dau de obicei sfaturi despre felul în care trebuie să cinstim pe zei. Să ne opunem ca cineva să aprindă sâmbăta opaițul, fiindcă nici zeii n-au nevoie de lumină, și nici oamenilor nu le place funinginea. Să-l oprim să-și facă închinările de dimineața și să se chircească la ușa templelor: numai ambiția omenească se lasă înșelată de astfel de slujbe; pe zeu nu-l cinstește decât cine-l cunoaște. Să-l oprim să-i aducă lui Jupiter pânzeturi și țesale și să-i țină Iunonei oglinda: zeul nu are nevoie de slujitori. De ce? Fiindcă el însuși poartă de grijă neamului omenesc, este de ajutor pretutindeni și tuturor. Oricât ar auzi un om despre măsura pe care trebuie s-o păstreze în sacrificii, oricât de departe s-ar ține de superstițiile dăunătoare, niciodată nu va progresa suficient, dacă nu va concepe cum trebuie în spiritul lui divinitatea ca atotcuprinzătoare, atotdătătoare și fără de răsplată binefăcătoare.

Care este cauza binefacerilor zeilor? Natura lor. Greșește cel ce crede că ei nu vor să facă răul: nu pot. Ei nu sunt capabili nici să sufere și nici să pricinuiască o nedreptate, căci a face răul și a-l suferi stă în legătură. Natura lor sublimă, cea mai frumoasă dintre toate, punându-i în afară de primejdii, nici primejdioși nu i-a făcut. Primul semn de venerare a zeilor este a crede în zei; apoi, a le recunoaște măreția, a le recunoaște desăvârșirea, fără de care nu există niciun fel de măreție, a ști că ei sunt cei care conduc universul, care stăpânesc totul prin puterea lor, care poartă de grijă neamului omenesc, fără a se îngriji de fiecare ins în parte. Ei nici nu pricinuiesc răul, nici nu-l suferă; mustră, e drept,

pe unii și-i constrâng, dându-le pedepse, iar câteodată pedeapsa ia forma fericirii. Vrei să-ți atragi bunăvoinţa zeilor? Fii bun. Cine-i imită îi onorează de ajuns.

O a doua întrebare este apoi cum să ne purtăm cu oamenii. Ce facem? Ce sfaturi le dăm? Să cruțăm sângele omenesc? Cât de puțin lucru e să nu faci rău celui căruia ar trebui să-i fii de folos! Mare ispravă, desigur, dacă omul va fi blând față de om! Îl vom sfătui să întindă mâna celui ce se îneacă, să arate calea celui rătăcit, să-și împartă pâinea cu cel înfometat? Când oare voi putea să-i spun ce trebuie să facă și să nu facă, deși aș putea să-i dau această formulă care cuprinde pe scurt îndatoririle noastre de oameni? „Tot ceea ce vezi este una: aici se cuprind și cele divine, și cele omenești; suntem membrele unui trup uriaș.” Natura ne-a făcut înrudiţi, deoarece ne-a creat din aceleași elemente și pentru aceleași scopuri. Ea a sădit în noi dragostea mutuală și ne-a făcut sociabili. Ea a rânduit echitatea și dreptatea. După rânduiala ei este mai trist a face tu răul decât a fi lovit. Din porunca ei, mâna să-ți fie gata a da ajutor. Să avem mereu în suflet și pe buze acest vers: „Sunt om, din tot ce-i omenesc nimic nu cred că mi-e străin”[9]. Să fim încredințați: ne-am născut pentru viața în comun. Societatea noastră este întru totul asemenea cu o boltă de piatră: S-ar prăbuși, dacă pietrele nu s-ar opune unele altora, dar tocmai printr-aceasta se susține.

După ce am vorbit despre zei și despre oameni, să vedem cum trebuie să ne folosim de lucruri. Degeaba dăm sfaturi în dreapta și-n stânga, dacă nu știm de mai înainte ce părere trebuie să avem despre fiecare lucru: despre sărăcie și bogăție, despre glorie și infamie, despre patrie și despre exil. Să cântărim lucrurile pe fiecare în parte și, lăsând spusa lumii, să cercetăm ce sunt, nu cum sunt numite.

Să trecem la virtuți. Cineva ne va spune să punem mare preț pe dreapta judecată, să ne însușim curajul, să strângem la piept, de e posibil, mai mult chiar decât pe celelalte, dreptatea. Dar el nu va reuși nimic dacă noi nu știm ce e virtutea, dacă există o singură virtute sau mai multe, dacă sunt separate sau îmbinate între ele, dacă cine o are pe una le are și pe celelalte, prin ce se deosebesc între ele. Lucrătorul n-are nevoie să cerceteze despre meșteșugul lui cine l-a inventat și ce utilitate are, și tot așa pantomimul despre arta dansului. Tuturor acestor meserii, dacă sunt cunoscute, nu le lipsește nimic, căci ele nu se referă la viața în întregimea ei. Virtutea însă este atât cunoașterea altor lucruri, cât și cunoaștere de sine: pentru a fi însușită, trebuie să învățăm despre dânsa. O acțiune nu va fi morală, dacă intenția nu va fi morală și, iarăși, intenția nu va fi morală, dacă dispoziția sufletească nu va fi morală, căci dintr-însa se naște și intenția. Dispoziția sufletului, apoi, nu va fi cea mai bună, decât dacă el își va fi însușit legile întregii vieţi, decât dacă se va fi întrebat ce trebuie să creadă despre fiecare lucru și-l va fi supus la măsura adevărului.

N-au parte de liniște decât cei care au dobândit o judecată nestrămutată și clară. Ceilalți acum se prăbușesc, acum se ridică din nou, zbătându-se între renunțări și dorințe. Cauza zbuciumului lor? Folosindu-se de cea mai nesigură călăuză, vorba lumii, nimic nu le este clar. Dacă vrei să vrei mereu același lucru, trebuie să vrei adevărul.

La adevăr nu se ajunge fără principii: ele îmbrățișează toată viața. Faptele bune și rele, frumoase și urâte, pioase și nelegiuite, virtuțile și exercițiul virtuților, posedarea bunurilor folositoare, prețuirea și valoarea, sănătatea, puterea, frumusețea, pătrunderea simțurilor, toate acestea cer pe cineva care să le aprecieze. Numai așa poți ști ce preț au și ce valoare să le atribui. Altminteri te înșeli și socoți pe unele mai mult decât fac. Și te înșeli atât de mult, încât cele care după părerea noastră sunt socotite ca cele mai de preț: averea, vaza, puterea ar trebui să le prețuiești la o para. Dar tu nu vei ști acest lucru decât dacă vei fi pătruns însăși întocmirea după care ele se prețuiesc unele față de altele. După cum frunzele nu pot înverzi de la sine, ci le trebuie o creangă de care să se prindă și din care să-și tragă hrana, tot așa aceste precepte singure se vestejesc: ele trebuie să se fixeze pe o doctrină.

Pe de altă parte, nu înțeleg oare cei care suprimă principiile că prin însuși faptul că le suprimă le întăresc? Căci ce spun ei? Spun că viața se desfășoară cu ajutorul povețelor și că principiile filozofice sunt de prisos. Dar tocmai ceea ce afirmă ei este, pe Hercule, un principiu, tot așa precum, de-aș recomanda cuiva să nu ia în seamă preceptele, ca fiind de prisos, ci să se folosească de principii și numai asupra lor să-și îndrepte interesul, aș recomanda să se țină seama de precepte tocmai prin ceea ce tăgăduiesc.

În filozofie sunt chestiuni care cer numai să se atragă atenția asupra lor; altele cer o demonstrație și chiar o bogată demonstrație, fiindcă sunt complicate și se limpezesc doar cu foarte multă atenție și cu foarte mare subtilitate. Dacă demonstrațiile sunt necesare, atunci sunt necesare și principiile, care stabilesc adevărul cu ajutorul argumentelor. Unele lucruri ne sunt la îndemână, altele sunt ascunse: la îndemână ne sunt cele care se cuprind fie în simțurile, fie în amintirea noastră; cele ascunse sunt în afara acestor mijloace. Rațiunea nu se mărginește numai la cele vădite; cea mai importantă și mai frumoasă parte a ei stă în cele ascunse. Cele ascunse cer demonstrație, iar demonstrație fără principii nu există. Așadar, principiile sunt necesare. Ceea ce dă naștere simțului comun îl face și desăvârșit: o anumită convingere; dacă fără acestea totul se învălmășește în suflet, sunt necesare principiile, care dau sufletului o judecată statornică.

În sfârșit, atunci când sfătuim pe cineva să-și considere prietenul ca pe sine însuși și să se gândească că cineva poate să-i devină din dușman prieten, când îl sfătuim să dea frâu liber iubirii față de unul și să-și modereze ura față de celălalt,

adăugăm: „Așa este drept, așa este moral”. Principiile noastre însă sunt acelea care stabilesc ce e drept și ce e moral. Așadar aceste principii sunt necesare, căci fără ele acele noțiuni nu există.

Să le unim însă pe unele cu celelalte, căci ramurile fără rădăcină nu folosesc la nimic, iar rădăcinile sunt ajutate de ramurile pe care le-au creat. La ce ajută mâinile, nu-i om ca să n-o știe: ajutorul lor este vădit. Inima însă, prin care mâinile sunt vii, de la care-şi iau puterea și prin care se mișcă, nu se vede. Același lucru l-aș putea spune și despre povețe: sunt la vedere, pe când principiile filozofice stau ascunse. Așa cum numai inițiații cunosc misterele religioase, tot astfel în filozofie tainele nu se arată decât celor admiși și primiți în sanctuarul ei, pe când povețele și altele asemenea lor sunt cunoscute chiar și de profani.

Posidonius socotește că nu numai „precepțiunea” (nimic nu mă oprește să folosesc acest cuvânt), dar chiar și îndemnul, consolarea și îmbărbătarea sunt necesare. La acestea el adaugă cercetarea cauzelor sau etiologia, pe care nu văd de ce n-aș îndrăzni s-o numesc astfel, când gramaticii, paznicii limbii latine, se cred în drept s-o numească așa. Ei afirmă că ar fi utilă chiar și descrierea fiecărei virtuți. Pe aceasta Posidonius o numește „ethologie”, alții o numesc characterismón – o redare a semnelor și trăsăturilor fiecărei virtuți și viciu, prin care să se distingă cele ce se aseamănă între ele. Lucrul acesta are aceeași putere ca și povăţuirea, căci cine sfătuiește zice: „Să faci așa, dacă vrei să fii cumpătat”. Cine descrie, zice: „Cumpătat este cel care face cutare lucru, care se abține de la cutare lucru”. Întrebi care e deosebirea? Unul dă sfaturi de virtute, altul un model.

Aceste descrieri și – ca să mă folosesc de termenul vameşilor – aceste semnalmente sunt, recunosc, folositoare. Să propunem pilde vrednice de laudă: imitatori se vor găsi. Socoți folositor să ți se arate semnele prin care poți cunoaște un cal de rasă, ca să nu te înșeli la cumpăratul lui și să nu-ți pierzi vremea cu vreo gloabă. Cu cât este mai folositor să cunoști trăsăturile sufletului ales, pe care îți este permis să ți le însușești de la altul!

„Mânzul, din sânge mai bun, din fragedă vârstă se poartă
Mândru, cu capul pe sus, jucând mlădioasele șolduri.
El și pe cale e-ntâi, și-ntâiul cutează să-ncerce
Latele râuri, și trece-ndrăzneț pe poduri străine,
Fără să-l sperii cu zgomot deșert. Curbat îi e gâtul,
Capul frumos, subțire la trup, cu spinare cărnoasă,
Iar de puternicii mușchi prisosit îi e pieptul...
...Când sună vre-un zăngăt de scuturi prin aer
N-are-alinare și loc, și-ascute urechea, și-n tremur

Nările lui sforăind revars-adunatele flăcări.”[10]

Tratând despre altceva, Vergiliu al nostru ne-a descris pe bărbatul viteaz. Eu cel puțin n-aș fi dat o altă reprezentare unui om mare. Dacă aș avea de înfățișat pe Cato[11], neînfricat în freamătul luptelor civile, pornind cel dintâi împotriva armatelor ajunse până la Alpi și înfruntând războiul intern, nu i-aș fi dat altă înfățișare, alt chip. Desigur, nimeni n-ar fi putut călca mai mândru decât acela care s-a ridicat totdeodată și împotriva lui Caesar și a lui Pompei, și în timp ce unii sprijineau partidul caesarian, iar alții pe cel pompeian, el și i-a făcut dușmani și pe unii, și pe alții, arătând că există și un partid al Republicii. Căci a spune despre Cato: „El nu se sperie de zgomot deșert” e prea puțin. Și cum să nu fie, când el nu se teme de zgomotul adevărat și din preajma lui, când el își înalță glasul liber împotriva a zece legiuni, a trupelor auxiliare și a trupelor barbare, învălmășite cu cele romane, și când îndeamnă Republica să nu se târguiască pentru libertate, ci să încerce totul, pentru că este mai frumos să cadă în sclavie decât s-o primească de bunăvoie! Câtă energie și câtă însuflețire la dânsul! Câtă încredere în sine în mijlocul haosului general! El știe că e singurul om a cărui situație nu e pusă în joc, căci nu e vorba ca el, Cato, să fie liber, ci să trăiască printre oameni liberi. De aceea, disprețul lui față de primejdii, față de săbii. E o plăcere ca, admirând statornicia neclintită a bărbatului neșovăitor în ruina generală, să spui: „o inimă vitează îmbrăcată în mușchi puternici”[12].

Va fi de folos să arătăm nu numai cum sunt de obicei oamenii mari, să schițăm un model al lor și al trăsăturilor lor, ci și să povestim cum au fost ei, să înfățișăm cea din urmă și cea mai eroică rană a lui Cato, aceea prin care libertatea și-a dat sfârșitul împreună cu înţelepciunea lui Laelius[13] și prietenia lui cu Scipio, faptele de seamă, în timp de pace și de război, ale celuilalt Cato[14], paturile de lemn ale lui Tubero[15], când aducea ofrande în public, pieile de tap in loc de cuverturi şi oalele de lut puse înaintea oaspeților chiar în fața sanctuarului lui Jupiter. Aceasta nu însemna oare a preamări sărăcia pe Capitoliu? Chiar dacă n-aș aduce în sprijin nicio altă faptă de-a lui prin care să-l pun în rândul Catonilor, puțin lucru crezi că a fost asta? A fost de fapt o lecție usturătoare, nu un ospăţ. O, cât de mult nu știu oamenii dornici de glorie ce-i aceea și cum se dobândește! În ziua aceea poporul roman a văzut ofrandele multora, dar numai pe ale unuia le-a admirat. Aurul și argintul acelor vase a fost spart și retopit de mii de ori până astăzi, dar vasele de lut ale lui Tubero vor dura în vecii vecilor. Cu bine.

1) Hipocrate din Cos (460-377 î.Cr.) este fondatorul medicinei ca știință.

2) Asclepiades, fiul unui medic, adept al școlii epicureice și adversar al

abuzului de doctorii, născut prin anul 100 î.Cr., în Prusa (Bitinia). A trăit și la Roma. Este autorul unor scrieri asupra procedeelor terapeutice naturale.

3) Themison din Laodiceea, elev al lui Asclepiades. Trăia la Roma în vremea lui Cicero. Este amintit de Plinius, Historia Naturalis 29, 1 și de Celsus (în prefață).

4) Lucrețiu, Poemul naturii 1, 54–57 (trad. D Murărașu).

5) Hipocrate.

6) Vergiliu, Eneida VIII, 442 (trad. G. Coşbuc).

7) Censul unui cavaler, adică averea pe care trebuia să o aibă spre a fi înscris în clasa cavalerilor, era de 400.000 de sesterți.

8) Despre datorii (gr.). Este vorba de M. Iunius Brutus, căpetenie a conspirației care a provocat asasinarea lui Caesar, om politic, dar și filozof.

9) Versul bine-cunoscut al lui Terentius din Heautontimorumenos 1, 54: Homo sum, humani nihil a me alienum puto, de fapt, o traducere din Menandru.

10) Vergiliu, Georgice III, 75 sqq. (trad. G. Coşbuc).

11) Cato de Utica.

12) Vergiliu, Georgice III, 81 (trad. G. Coșbuc).

13) V. scrisoarea a VII-a.

14) Ibidem.

15) Q. Aelius Tubero, nepot al lui Scipio Africanul, adept al filozofiei stoice, își arăta, cu ocazia prăznuirii memoriei aceluia, disprețul pentru luxul ceremoniilor pompoase. Cicero blamează atitudinea lui (Pro Murena 36) și o consideră cauza căderii lui Tubero la alegerile de pretori. Seneca, precum vedem, o admiră.

96. Despre înfruntarea greutăților

Te indignezi atât de tare de câte un lucru și te plângi atâta, fără să înțelegi că nu e niciun alt rău în toate astea decât că te indignezi și că te plângi. Dacă mă întrebi, socot că nu există altă nenorocire pentru un om decât de a fi convins că e ceva nenorocit în firea lucrurilor. N-am să mă suport nici pe mine, în ziua în care nu voi putea suporta ceva. Mă simt rău? Este ceva din ce este dat omului. Ai mei sunt la pat, mă apasă datoriile, mi-a crăpat casa, s-au abătut pe capul meu pagube, răni, nevoi, spaime? Asta se întâmplă. Ba mai mult: trebuia să se întâmple. Sunt hotărâte mai dinainte, nu accidente întâmplătoare. Dacă vrei să mă crezi, am să-ți descopăr acum cele mai intime simțăminte ale mele: în toate împrejurările care mi se par potrivnice și apăsătoare m-am deprins nu să mă supun divinității, ci să zic că așa e bine: o ascult, nu fiindcă așa trebuie, ci din toată inima. N-am să primesc încruntat nimic din ce mi se va întâmpla, n-am să plătesc niciun bir fără voia mea. Toate gemetele, toate spaimele noastre sunt însă biruri ale vieții. Nu spera și nu pretinde, dragă Luciliu, să fii scutit de ele. Ai avut dureri de bețică, scrisorile mele nu-ți mai plac, numai pagube pe capul tău; ca să fiu și mai precis: te-ai temut pentru viața ta. Ce oare? Nu știai că asta îți dorești, atunci când îți doreai o lungă bătrânețe? Într-o viață lungă se întâmplă de toate, așa cum la un drum lung ai și praf, și noroi, și ploaie.

„Dar eu voiam să trăiesc și totuși să fiu lipsit de tot felul de neajunsuri.” Vorbe atât de muierești nu se potrivesc cu un bărbat. Nu știu cum ai să primești urarea asta a mea, i-o fac unui suflet mare, nu numai bun: „Păzească-te zeii și zeiţele ca norocul să te țină în poala lui!” Întreabă-te tu singur: dacă vreun zeu ți-ar da putința, unde-ai vrea să-ți trăiești viața, în piață, sau în tabără? Dar a trăi, o, Luciliu, înseamnă a lupta. Prin urmare, sunt oameni curajoși și fruntași în tabăra lor cei care se zbat, aleargă-n sus și-n jos printre necazuri și greutăți, înfruntând cele mai primejdioase lupte. Aceștia care stau netulburați și putrezesc de lâncezeală, când alții lucrează, sunt ca niște turturele și-s apărați, ca să fie obiect de batjocură. Cu bine.

97. Păcătoși au fost și vor fi întotdeauna. Procesul lui Clodius. Despre puterea conștiinței

Te înșeli, dragă Luciliu, dacă socoți că desfrânarea, uitarea vechilor moravuri și tot ce fiecare pune pe seama vremurilor noastre este un defect al secolului nostru. Toate acestea sunt ale oamenilor, nu ale timpurilor. Nicio epocă nu-i lipsită de păcate și, dacă ai sta să măsori dezmățul fiecărui secol, mi-e rușine să spun, dar niciodată nu s-a păcătuit mai pe față ca sub ochii lui Cato[1]. Ar crede oare cineva că s-au vărsat bani în procesul în care acuzat era Publius Clodius[2] pentru adulterul pe care-l săvârșise într-ascuns cu soția lui Caesar, violând astfel legile sacrificiului care se face, zice-se, spre binele poporului şi de la care sunt excluși în afara împrejmuirii toți bărbații, încât chiar și tablourile cu animale bărbătești sunt acoperite? Și totuși s-au dat bani judecătorilor și, ceea ce este mai rușinos chiar decât acest târg, s-au obținut pe deasupra și câteva necinstiri de femei și de tineri din înalta societate. Vina a fost un păcat mai mic decât achitarea. Acuzatul de adulter a împărțit numai adultere, și el n-a fost sigur de scăpare decât după ce i-a făcut pe judecători la fel cu el.

Acestea s-au întâmplat la un proces în care - ca să nu mai vorbim de altceva – Cato depusese ca martor. Voi reproduce chiar vorbele lui Cicero[3], fiindcă faptul depășește închipuirea: „Clodius a chemat pe judecători la el, le-a promis, s-a pus chezaș pentru ei, le-a dat bani. Și acum, zeilor buni, ce ticăloșie! Unor judecători li s-au mai dat pe deasupra și nopțile anumitor femei și accesul la anumiți tineri din lumea bună”. Nu se plânge nimeni de sumă; ce-i mai important a fost suplimentul. „Vrei nevasta acelui om serios? Ţi-o dau. O vrei pe-a bogătașului ăstuia? Am să te fac să te culci cu ea. Dacă n-o s-o ai, să-mi faci ce vrei. Frumoasa aceea, pe care o dorești, va veni la tine. Ţi-o promit pentru o noapte și nu te duc cu vorba: până poimâine, ce-am promis se face.”

Este mai grav a împărți în dreapta și-n stânga adultere decât a le comite: aceasta înseamnă a adresa notificări de prezentare femeilor măritate. Acești judecători ai lui Clodius ceruseră senatului o gardă, care nu le-ar fi fost necesară decât dacă ar fi avut de gând să pronunțe o condamnare. Și au obținut-o. După ce acuzatul fu achitat, Catullus[4], întorcându-se către ei, zise cu mult spirit: „De ce ne cereați o gardă? Oare ca să nu vi se fure gologanii?” Cu toate aceste glume, acest om, care înainte de proces fusese un adulter, iar la proces un codoș, care s-a murdărit mai rău scăpând de condamnare decât dacă ar fi căpătat-o, a rămas neatins. Crezi că a fost vreodată o mai mare corupție în moravuri, ca atunci când desfrânarea nu se putea abține de la pângărirea celor sfinte, de la coruperea judecăților, când chiar și în timpul unor cercetări, făcute după o hotărâre

excepțională a senatului, se petreceau lucruri mai grave decât cele care se anchetau? Întrebarea era dacă după săvârșirea unui adulter mai poate cineva să fie în siguranță; s-a dovedit însă că fără săvârșirea vreunui adulter cineva nu poate fi în siguranță. Și aceasta se petrecea înaintea unui Pompei și a unui Caesar, a unui Cicero și a unui Cato, repet, a unui Cato, în fața căruia se zice că mulțimea nu și-a permis să ceară Jocurile Florale[5] cu curtezane goale. Poți crede că spectacolele acestor oameni erau mai serioase decât sentințele lor?

Asemenea lucruri s-au întâmplat și se vor întâmpla. Și dacă dezmățul orașelor se potolește uneori prin educație și teamă, niciodată nu se stinge de la sine. Așadar, n-ai de ce să crezi că noi am dat prea multă libertate plăcerilor și prea puțină legilor. Tineretul acesta de azi este cu mult mai cumpătat decât acela când acuzatul tăgăduia în faţa judecătorilor adulterul comis, iar judecătorii și-l recunoșteau pe-al lor în fața acuzatului, când, ca să judece o pângărire, ei comiteau o alta, când Clodius, puternic prin aceleași păcate prin care era dăunător, făcea pe codoșul chiar și în timp ce se apăra. Cine ar crede? Un om care era condamnat pentru un singur adulter era achitat pentru atâtea!

Orice epocă va produce Clodii; nu toate vor produce Catoni. La rele suntem gata, fiindcă aici nici călăuză, nici tovarăși nu ne pot lipsi și treaba merge de la sine chiar fără călăuză, fără tovarăși. Drumul spre rele nu-i numai drum în pantă, ci e prăpăstios. Ceea ce-i face pe cei mai mulți incorigibili este că în toate meșteșugurile greșelile fac de rușine pe meșter și-i aduc necaz când el nu reușește: păcatele vieții ne încântă. Cârmaciul nu se bucură când vasul i se îneacă, medicul nu se bucură când bolnavul îi e dus la groapă, oratorul nu se bucură dacă acuzatul e condamnat din vina apărătorului. Dimpotrivă aceştia toți îşi fac o desfătare din păcatele lor. Unul se bucură de un adulter la care tocmai piedicile l-au ațâțat, altul se bucură de o înșelăciune și de un furt; isprava nu-i displace decât atunci când nu-i plac urmările.

Aceasta provine dintr-o proastă obișnuință. Altminteri, ca să vezi că și în sufletele cele mai rătăcite se ascunde o conștiință a binelui și că oamenii ştiu ce este răul, dar nu se sinchisesc de el: toți își ascund vinile și, oricât de mult le-ar prii, se folosesc de fructele lor, dar pe ele le tăinuiesc. Dimpotrivă, conștiința curată dorește să iasă la iveală și să fie văzută; ticăloșia se teme chiar și de întuneric. De aceea cred că bine zicea Epicur: „Răufăcătorul poate avea norocul să rămână ascuns, siguranța însă că va rămâne ascuns n-o poate avea”. Sau, dacă crezi că această idee s-ar putea reda mai bine așa: „Nu folosește celor ce păcătuiesc să se ascundă, fiindcă, și dacă au norocul să se ascundă, siguranță nu au”. Așa este: crimele se pot pune la adăpost, dar fără grijă nu pot fi.

Nu cred că această idee dacă se prezintă astfel, este contrară sectei[6]

noastre. De ce? Fiindcă cea dintâi și cea mai mare pedeapsă a ticăloșilor este aceea de a fi păcătuit. Nicio crimă, oricât ar împodobi-o norocul cu darurile lui, oricât ar ocroti-o și ar apăra-o, nu este nepedepsită, fiindcă pedeapsa crimei stă în crima însăși. Cu toate acestea și alte pedepse îi vin pe urmă și o urmăresc: teama continuă, spaima, neîncrederea în siguranța proprie. De ce să eliberez ticăloșia de acest chin? De ce să n-o țin tot timpul în nesiguranță?

Să nu fim de părerea lui Epicur, când el afirmă că nimic nu este drept din natură și că trebuie evitate greșelile, deoarece temerea nu se poate evita. Dar să fim de părerea lui, când zice că faptele rele sunt biciuite de conștiință și că cel mai mare supliciu al ei este că grija o apasă și o torturează necontenit, fiindcă nu se poate încrede în ceea ce-i garantează liniștea. Tocmai aceasta este, Epicur, dovada că noi avem de la natură oroare de crimă, fiindcă nu e om căruia să nu-i fie frică, oricât de adăpostit ar fi. Soarta scapă pe mulți de pedeapsă, de frică însă pe nimeni. De ce? Fiindcă aversiunea față de o faptă pe care natura a condamnat-o ne este adânc înrădăcinată. De aceea, chiar și cei ce stau ascunși n-au niciodată siguranța că vor rămâne ascunși, fiindcă conștiința îi acuză și-i denunță lor înșiși. Semnul vinovăției este tulburarea. Cum multe crime scapă și legii, și judecătorului, și sancțiunilor stabilite, ar fi rău de noi dacă ele nu și-ar lua fără întârziere pedeapsa naturală și grea și dacă în locul îndelungii răbdări n-ar apărea spaima. Cu bine.

1) E vorba de Cato de Utica.

2) Publius Clodius, partizan al lui Caesar, personaj vestit prin violența sa și prin moravurile lui libere. Aici e vorba de scandalul întâmplat cu ocazia celebrării misterelor „Bunei Zeițe”. Ceremonia avusese loc în decembrie anul 62 î.Cr., în casa lui C. Iul. Caesar, pe atunci Pontifex Maximus. La aceste mistere, care se celebrau noaptea, nu puteau participa decât femeile. P. Clodius însă, care iubea pe soția lui Caesar, Pompeia, se deghiză într-o flautistă și pătrunse în casa lui Caesar. Descoperit de către o sclavă, fu dat afară. Caesar își repudie soția. Urmă un proces de violare a misterelor, care deveni un și mai zgomotos scandal, prin coruperea judecătorilor. Clodius fu achitat.

3) Cicero povestește faptele într-o scrisoare către Atticus, Ad Atticum I, 16, din care Seneca citează.

4) Q. Lutatius Catullus Capitolinus, fruntaș al partidului optimaților, rival fără succes al lui Caesar la funcţia de Pontifex Maximus și adversar al politicii acestuia. A murit în anul 61 î.Cr.

5) Jocuri licențioase, sărbătorite în aprilie.

6) Termenul secta nu avea conotaţii peiorative, desemnând diversele școli filozofice. Echivalentul său grecesc era hairesis (de unde și „erezie”, sens

ulterior).

98. Să nu ne încredem în bunurile sorții

Să nu socotești niciodată fericit pe cel care atârnă de noroc. E șubred sprijinul celui ce se bucură de cele din afară: bucuria asta vine și trece. Dimpotrivă, bucuria izvorâtă dinăuntru este statornică și adâncă, sporește și te însoțește mereu până la capăt. Toate celelalte bunuri pe care mulțimea le admiră sunt bunuri de-o zi. „Cum așa? Ele nu pot să ne folosească și să ne desfăteze?” Cine ar tăgădui-o, dar cu condiția ca ele să atârne de noi, nu noi de ele. Toate cele ce-s la porunca norocului sunt binefăcătoare și plăcute, numai dacă cel care le posedă se posedă și pe sine și nu e robul lucrurilor lui.

De fapt, se înșală, Luciliu, cei care cred că soarta ne dă ceva bun sau rău: ea ne dă material pentru ce este bun sau rău și începuturile unor lucruri care vor deveni la noi binele sau răul. Căci sufletul este mai puternic decât orice soartă. El este acela care îndrumă faptele într-o parte sau alta, el este cauza vieții fericite sau nenorocite. Păcătosul întoarce toate lucrurile în rău, chiar pe cele care se arătau ca foarte bune. Omul drept și neîntinat îndreaptă răutățile sorții, îndulcește duritățile și asperitățile lucrurilor prin știința de a le suporta, primește zilele bune cu recunoștință și cu modestie și pe cele rele, cu statornicie și curaj. Oricât de înțelept ar fi el, oricât ar face totul după o judecată precisă, chiar dacă n-ar încerca nimic peste puterile lui, el nu va avea parte de acel bine desăvârșit, pus în afara oricăror primejdii, dacă nu este hotărât în fața nehotărâtului. Fie că vei voi să observi pe alții – într-adevăr, judecata asupra altora este mai liberă -, fie pe tine însuţi, după ce vei fi dat la o parte părtinirea, vei vedea și vei recunoaște că niciunul dintre lucrurile dorite și îndrăgite nu-ți este folositor, doar dacă te vei înarma contra nestatorniciei sorții și a bunurilor care însoțesc soarta, doar dacă la fiecare pagubă îți vei spune de repetate ori și fără regret: „Zeii altfel au voit”. Ba chiar, pe Hercule, ca să folosesc o formulă mai energică și mai potrivită, pentru ca astfel să-ți găsești un mai bun sprijin sufletesc, de câte ori ți se va întâmpla altfel decât ai gândit, spune-ți: „Zeii știu mai bine”.

Pentru un om astfel pregătit nu va exista accident. El va fi pregătit astfel, dacă se va gândi la toate felurile de întâmplări omenești posibile înainte de a le fi încercat, dacă va avea copii, soție și avere ca și cum n-ar fi să le aibă pentru totdeauna și ca și cum n-ar fi mai nenorocit dacă ar înceta să le mai aibă. Este nefericit sufletul îngrijorat de viitor, nenorocit mai înainte de venirea nenorocirilor, care se teme că tot ce-l desfată n-are să dureze până la urmă. El nu-și va găsi o clipă de odihnă și va pierde prezentul, de care s-ar fi putut bucura, așteptând viitorul. Dar jelirea unui lucru pierdut și teama de a-l pierde sunt tot aceea.

Prin aceasta nu înseamnă că-ți recomand nepăsarea. Tu păzește-te de ce e

de temut. Ce se poate prevedea cu mintea prevede! Ia seama și înlătură cu mult dinainte tot ce te-ar putea răni. La aceasta ajutorul cel mai mare ți-l va da încrederea în tine și sufletul călit să îndure orice. Cine poate suporta soarta o poate și evita. De bună seamă nimeni nu se pierde cu firea când marea-i liniștită. Nu e nimic mai jalnic și mai stupid decât să te temi înainte de vreme. Ce fel de nebunie este aceasta să anticipezi nenorocirea? În sfârșit, ca să rezum ceea ce simt și să-ți descriu pe agitații și pe chinuiții ăștia care-și fac singuri rău: sunt tot așa de nechibzuiți în durere, precum sunt și mai înainte de a suferi. Cine suferă mai înainte decât trebuie suferă mai mult decât trebuie, căci acela nu-și cântărește bine durerea, din aceeași neputință din pricina căreia nu-i aștepta venirea. Dintr-o egală necumpătare, el își închipuie că fericirea lui va fi veșnică, își închipuie că tot ce-a dat peste el trebuie nu numai să dureze, dar să și sporească și, uitând de coarda pe care toate lucrurile omenești sunt silite să meargă, le promite numai lor statornicia hazardului.

Așadar, mi se pare că foarte bine zicea Metrodor în acea scrisoare în care se adresa surorii lui, după pierderea unui fiu al ei, foarte bine înzestrat: „Orice bun al muritorilor e muritor”. E vorba de acele bunuri către care năvălește toată lumea, căci acel bun adevărat – înțelepciunea și virtutea – nu moare, ci este nestrămutat și veșnic: este singurul lucru nemuritor de care au parte muritorii.

De altminteri, ei sunt atât de ticăloși și de uituci de ținta spre care merg, spre care îi gonește fiecare zi, încât se minunează că pierd câte ceva, sortiți să piardă într-o singură zi totul. Lucrul al cărui stăpân te numești se află în paza ta, dar nu e al tău: nu-i nimic ferm la un infirm, nimic veșnic și nebiruit la ceva șubred. Este tot atât de firesc să pieri, precum este să pierzi, și tocmai acest lucru, dacă-l înțelegem, este mângâierea. Să pierzi cu sufletul împăcat ceea ce trebuie să piară!

Ce mijloc de apărare împotriva acestor pierderi am găsit? Pe acesta: să ținem minte cele pierdute și să nu lăsăm să se piardă odată cu ele folosul pe care l-am tras din ele. Mi se răpește putința de a avea; niciodată însă aceea de-a fi avut. Este un mare nerecunoscător acela care, când pierde ceva, se simte eliberat de tot ce datorează. Întâmplarea ne-a răpit un lucru, dar ea ne-a lăsat roadele folosirii lui, pe care noi, prin nedreptele noastre păreri de rău, le-am pierdut. Spune-ți singur: „Din toate aceste lucruri care par înfiorătoare, nu e niciunul care n-a fost răpus. Pe fiecare dintre ele le-au învins până acum destui: Mucius a învins focul, Regulus crucea, Socrate otrava, Rutilius exilul, Cato[1], moartea de sabie. Să învingem și noi ceva! Și iarăși, toate acestea care târăsc după ele mulțimea, ca și cum mare și fericit lucru ar fi, au fost de mulți și adeseori disprețuite. Fabricius[2] a respins ca general bogăția, iar ca cenzor a înfierat-o.

Tubero a socotit sărăcia vrednică și de el și de Capitoliu, atunci când, folosindu-se de vase de lut la ospățul comun, a arătat că omul trebuie să fie mulțumit cu niște lucruri de care chiar zeii se servesc. Bătrânul Sextius[3], care, potrivit nașterii, era dator să conducă treburile publice, a respins demnitățile și n-a primit laticlava[4] pe care i-o oferea divinul Iulius: vedea bine că ce se poate da se poate și lua.

Să facem și noi o faptă de curaj! Să fim și noi un exemplu. De ce dăm înapoi? De ce disperăm? Tot ce s-a putut întâmpla se poate și azi. Să ne purificăm numai sufletul și să ascultăm natura, de la care cine se abate trebuie să dorească și să se teamă, și să fie sclavul întâmplărilor. Putem să ne regăsim drumul, să ne revenim cu totul. Să ne revenim, ca să putem suporta durerile, ori în ce chip ne-au cuprins trupul, și să spunem sorții „Ai de-a face cu un bărbat; caută-ți pe altcineva de învins [...]”[5]

Prin astfel de vorbe și prin altele asemenea se mai potoleşte furia aceea a rănii, pe care aș dori-o, pe Hercule, ori să se îmblânzească, ori să se însănătoșească, ori să stea pe loc și să se învechească odată cu omul. Dar despre el[6] sunt fără grijă. Pierderea e a noastră, cărora ni se răpește un bătrân ales. El își-a împlinit viața și nu mai dorește să adauge nimic pentru el, ci pentru cei cărora le este de folos. Faptul că trăiește este, din partea lui, un dar. Altul ar fi curmat până acum aceste chinuri. El socotește că este la fel de rușinos a fugi de moarte ca și a-și găsi refugiul în moarte. Cum oare? Dacă situația îl va îndemna, nu va părăsi viața? Cum să n-o părăsească, dacă nu va mai putea folosi nimănui, dacă nu va mai avea nimic altceva de făcut decât să sufere?

A învăța filozofia în act și a se forma pentru adevăr înseamnă, Luciliu, a vedea cât curaj are omul înțelept în fața morții și în fața durerii, atunci când aceea îl ajunge și ceastălaltă îl apasă. Ce trebuie să faci? Trebuie s-o înveți de la cine face ce trebuie. Până acum am dezbătut prin argumente dacă cineva se poate opune durerii, dacă apropierea morții nu slăbește chiar sufletele tari. Ce este nevoie de cuvinte? Să trecem la fapte. Atunci pe un asemenea om nici moartea nu-l va face mai curajos în fața durerii, nici durerea în fața morții: împotriva amândurora se bizuie pe sine. Nici nu îndură răbdător durerea în speranța morții și nici nu moare voios din silă de durere: pe aceasta o rabdă, iar pe aceea o așteaptă. Cu bine.

1) A se vedea scrisorile anterioare.

2) C. Fabricius, personaj legendar prin moralitatea și austeritatea lui. Făcând parte dintr-o solie către regele Pirus, acela caută să-l corupă prin bani. „Dacă mă socotești om cinstit, zise Fabricius, de ce vrei să mă corupi? Iar dacă mă socotești un ticălos, de ce mă cultivi?” Pe când era consul și conducea armata

contra aceluiași Pyrrhus, medicul regelui, trecând în tabăra romană, promise că va otrăvi pe Pyrrhus în schimbul unei sume. Fabricius trimise înapoi pe medic la rege, informându-l de trădarea slujitorului său.

3) V. scrisoarea a LIX-a.

4) Bandă de purpură cu care era ornată tunica senatorilor; prin extensiune de sens: rang de senator.

5) Lacună în text.

6) Lacună în text, din care cauză nu ştim despre cine e vorba.

99. Consolare la moartea unui copil. Nu trebuie ne complăcem în durere

Îți trimit scrisoarea pe care i-am scris-o lui Marullus, după ce şi-a pierdut copilaşul. Se spunea că durerea îl copleşeşte. In această scrisoare n-am respectat uzul obișnuit și n-am socotit că trebuie să tratez cu blândeţe un om care era mai degrabă vrednic de mustrare decât de mângâiere. Unuia greu izbit, care suportă greu marea lui rană, trebuie să-i mai ierți puțintel: lasă-l să se potolească sau cel puțin să-și verse primul val de plâns. Aceia însă care-şi pun în gând să bocească trebuie să fie mustrați de la început și să afle că și în plânset este oarecare indecență.

„Așteptai mângâieri? Primește mustrări. Ești copleșit de moartea fiului tău? Ce-ai fi făcut dacă ai fi pierdut un prieten? Ți-a murit un fiu, de la care nu știi ce aveai de așteptat, un copilaș, pierdere de o clipă. Căutăm motive de durere și suntem gata să ne plângem pe nedrept de soartă, ca și cum ea nu ne-ar da motive de a ne plânge cu toată dreptatea. Dar, pe Hercule, mi se părea că tu ai de ajuns curaj chiar împotriva unor nenorociri adevărate, necum față de aceste umbre ale nenorocirilor, de care oamenii se plâng fiindcă așa s-au obișnuit. Dacă ai fi pierdut un prieten, și aceasta este cea mai mare dintre pierderi, ar fi trebuit să-ți dai silința să te bucuri mai degrabă fiindcă l-ai avut decât să te-ntristezi că l-ai pierdut. Dar cei mai mulți nu țin socoteala câte mulțumiri au cules, câte bucurii au avut. Printre altele, această durere are și următorul neajuns: nu numai că e zadarnică, dar e și nerecunoscătoare. Așadar, pentru că ai avut un astfel de prieten, a fost o pierdere de vreme? Dintr-atâți ani, dintr-atâta viață comună, dintr-atâta intimă împărtășire a năzuințelor voastre nu te-ai ales cu nimic? Odată cu prietenul, îngropi și prietenia? De ce te plângi că l-ai pierdut, dacă nu-ți folosește că l-ai avut? Crede-mă, o mare parte dintr-aceia pe care i-am iubit, chiar dacă soarta ni i-a răpit, rămân cu noi. Timpul care a trecut este al nostru și nicio vreme nu-i mai pusă la adăpost decât cea care a fost.

În speranța a ce va veni suntem ingrați față de ce-am apucat, ca și cum nu tot ce va fi se va schimba repede în trecut, numai să treacă de noi. Cine se mulțumește doar cu cele prezente pune un strâmt hotar mulțumirilor vieții: și cele viitoare, și cele trecute ne desfată; unele prin așteptarea, altele prin retrăirea lor, dar unele sunt ne sigure și pot să nu se întâmple, celelalte nu pot să nu fi existat. Prin urmare, de ce această nebunie de a părăsi ce este mai sigur? Să ne mulțumim cu ce-am sorbit, afară numai dacă sufletul nu ne-a fost spart și n-a lăsat să treacă printr-însul tot ce a primit.

Sunt nenumărate exemple de oameni care și-au dus la groapă copiii în

floarea vârstei, fără să dea o lacrimă, care s-au întors de lângă rug în senat sau la vreo altă datorie obştească, apucându-se imediat de lucru. Și cu drept cuvânt. Căci mai întâi este zadarnic să te mâhnești, dacă cu mâhnirea ta nu faci nimic, și apoi este nedrept să te plângi de un lucru care s-a întâmplat unuia, dar ne așteaptă pe toţi. În sfârșit, este stupid să deplângem lipsa cuiva, când între cel dus și cel care-l regretă drumul este atât de scurt. Trebuie să fim mai liniștiți, tocmai fiindcă pe cei pierduți i-ajungem repede din urmă.

Privește iuțeala timpului ce zboară. Gândeşte-te la scurtarea drumului pe care alergăm în fuga mare. Observă această gloată de ființe omenești care gonește spre același loc, cu foarte mici distanţe între dânșii, chiar dacă ele par că-s foarte mari: cel care crezi c-a murit a luat-o înainte. Dar ce nebunie mai mare decât ca, având de străbătut aceeași cale, să plângi pe cel ce te-a întrecut la drum? Plânge cineva de un lucru pe care-l știe că se va întâmpla? Sau, dacă nu s-a gândit că omul moare, s-a amăgit singur. Plânge cineva că s-a întâmplat ceva despre care spune că nu se putea să nu se întâmple? Cine plânge pe cineva că a murit îl plânge pentru că a fost om.

Pe toți ne-a cetluit în lanțuri același destin: cui i-a fost dat să se nască îi rămâne să moară. Ca interval – ne deosebim, ca sfârșit – suntem egali. Tot ce este între prima și ultima noastră zi e schimbător și nesigur; dacă iei în seamă necazurile, durata vieții este lungă chiar pentru un copil, dacă ții seama de iuțeala timpului, ea este scurtă chiar pentru un bătrân. Totul este alunecos, amăgitor și mai schimbător decât vremea. Orice lucru se clatină și, la porunca sorții, se schimbă în contrariul lui. Într-o atât de grozavă rostogolire a lucrurilor omenești nu-i nimic mai sigur pentru nimeni decât moartea. Totuși toți se plâng de singurul lucru care nu înșală pe nimeni.

«Dar mi-a murit copilul.» Nu spun, deocamdată, că e mai bine de cel care termină repede cu viața. Să trecem la cel care a ajuns la bătrânețe. Cu cât întrece pe un copilaș? Reprezintă-ți imensitatea adâncimii timpului și cuprinde cu mintea totalitatea lui; compară apoi cu acest necuprins ceea ce numim o viață de om: vei vedea cât de puțin este ceea ce dorim, ceea ce prelungim. Și dintr-aceasta cât loc țin lacrimile, cât loc țin grijile, cât ține moartea, dorită mai înainte de a veni, cât boala, cât temerea, cât timp țin anii cei neștiutori sau cei inutili? Jumătate dintr-însa o prăpădim dormind. Adaugă strădaniile, decesele, primejdiile și vei înțelege că, și într-o viață foarte lungă, trăiești foarte puțin.

Dar cine va admite că e mai bine de cel care se poate reîntoarce repede, care-şi termină calea înainte de a-l ajunge oboseala? Viața nu este nici bine, nici rău, ci un câmp al binelui și al răului. Așadar, copilul tău n-a pierdut nimic decât un zar, mai sigur fără de noroc. Ar fi putut să iasă modest și cuminte, ar fi putut, sub conducerea ta, să se îndrepte spre tot ce-i frumos, dar, temere și mai

îndreptățită, ar fi putut deveni la fel cu cei mai mulți. Privește pe acei tineri pe care desfrâul, smulgându-i din casele cele mai bune, i-a azvârlit în arenă. Privește la aceia care se prostituează și pe ei, și pe alții, ticăloşindu-se cu rândul: nu-i zi fără să se îmbete, nu-i zi fără vreo ticăloșie de pomină. Este sigur că ai fi avut mai mult să te temi decât să speri.

Prin urmare, nu trebuie să-ți cauți singur pricini de durere și nici să-ți sporești micile neajunsuri, indignându-te. Nu te îndemn să te încordezi și să te ridici la luptă: n-am despre tine o părere atât de rea, încât să cred că trebuie să faci, în fața unei astfel de împrejurări, apel la întreaga ta virtute. Aceasta nu e durere, ci o zgârietură; tu o faci durere.

Mult ai progresat în filozofie dacă regreți din toată inima un copil care era mai cunoscut de doica lui decât de tatăl său! îți recomand oare pentru asta asprimea? Îți cer să-ți împietrești fața chiar și la înmormântare și nu-ți îngădui nici măcar o strângere de inimă? Deloc. A privi înmormântarea alor tăi cu aceiași ochi cu care i-ai privi pe ei înșiși și a nu fi mișcat prin despărțirea de ai tăi este sălbăticie, nu virtute. Să zicem că le-aș interzice: sunt lucruri care se conduc după legile lor. Chiar cei ce se stăpânesc mai tare izbucnesc în plâns, iar lacrimile vărsate ușurează sufletul. Atunci cum să facem? Să le îngăduim să curgă, nu să ni le impunem! Să curgă până la ușurarea chinului, nu cât va pretinde nevoia de imitație! Să nu adăugăm însă nimic la durerea noastră și să n-o sporim, luând exemplul altora!

Nevoia de a-ți arăta durerea îți cere mai mult decât durerea. Câți oare plâng numai pentru ei? De îndată ce-i aude cineva bocesc mai tare. Tăcuți și liniștiți cât sunt singuri, îndată ce văd pe cineva se pun iarăși pe plâns. Atunci își dau cu pumnii în cap, lucru pe care l-ar fi putut face mai nestânjeniți cât nimeni nu-i oprea; atunci își doresc moartea; atunci se prăvălesc de pe pat: dispare spectacolul, dispare și durerea.

Ca și în alte împrejurări, și în aceasta nu putem scăpa de păcatul nostru: ne luăm după cei mulți și ținem seama nu de ce trebuie să facem, ci de ce face toată lumea. Ne depărtăm de natură și ne lăsăm conduși de lumea care nu te îndreaptă spre niciun lucru bun și care este și aici, ca și în alte lucruri, cu totul nestatornică. Vede un om tare în durere: îl numește un nemernic și un sălbăticit; vede pe un altul clătinându-se și îmbrățișând trupul mortului: zice că e slab și neputincios. Toate, așadar, trebuie să fie aduse în fața dreptei judecăți.

Într-adevăr, nu-i nimic mai stupid decât să cauți faimă prin tristețea ta și să-ți faci falǎ din lacrimile tale, pe care la un om înțelept le socotesc pe unele îngăduite să curgă, pe altele, năpădindu-l fără voie. Îți voi spune care-i deosebirea. Atunci când ne izbește prima veste a unei morți năprasnice, atunci când îmbrățișăm corpul care va fi smuls din brațele noastre spre a se mistui în

flăcări, ne podidește dintr-o nevoie firească plânsul, și emoția pricinuită de lovitura durerii ne impresionează ochii, tot așa cum ne izbeşte trupul întreg, storcându-i și făcându-i să-și verse lichidul glandelor. Aceste lacrimi ne sunt stoarse și cad fără voia noastră. Sunt alte lacrimi pe care le lăsăm noi singuri să cadă, atunci când retrăim amintirea celor pe care i-am pierdut. Ori de câte ori ne amintim de vorbele lor vesele, de conversația lor spirituală, de iubirea lor îndatoritoare, în tristețea noastră se strecoară o anume dulceață. Atunci ochii noștri se înmoaie ca de o adâncă mulțumire: sunt lacrimi pe care noi le lăsăm să cadă, pe când celelalte ne covârșesc.

Așadar, n-ai de ce să-ţi stăpânești sau să dai drumul lacrimilor din cauza celor care-ți stau în jur sau alături: nimic mai urât decât să plângi sau să-ți oprești plânsul din făţărnicie. Lasă-le să-ți vină de la sine, iar de la sine pot veni numai la oamenii potoliți și cumpăniți. S-au vărsat adeseori lacrimi fără știrbirea autorității înțeleptului, și cu atâta măsură, încât nici omenia, dar nici demnitatea lui n-au avut de suferit. Poți, te asigur, să dai ascultare naturii, păstrându-ți demnitatea. Am văzut la câte o înmormântare oameni demni de toată admirația, pe fața cărora se citea iubirea, dar fără nicio manifestare teatrală de jale: nimic altceva, doar ce datorăm simțămintelor adevărate. Există și în durere o cuviință. Aceasta trebuie să fie păzită de omul înțelept. Ca și în celelalte lucruri, există și în lacrimi o măsură. Numai durerile, ca și bucuriile necugetaților, se revarsă peste orice margini.

Primește tot ce e firesc cu sufletul împăcat. Ce lucru de necrezut, ce lucru extraordinar s-a întâmplat? Pentru câți nu se fac chiar în acest moment cheltuieli de înmormântare, pentru câți nu se cumpără haine de înmormântare? Cât de mulți vor jeli și după tine! De câte ori te vei gândi că fiul tău era un copil, gândește-te că era și om și că acestuia nu i se promite nimic sigur: soarta nu-l duce neapărat până la bătrânețe, ci-l părăsește când vrea. Pe deasupra, vorbește mereu despre dânsul și, cât poți, ține-i vie amintirea. Această amintire îți va apărea cu atât mai des cu cât ți se va înfățișa mai fără durere. Nimeni nu stă cu plăcere în preajma unui om îndurerat, necum a durerii. Iar dacă ai avut plăcere să-l auzi vorbind, să-i auzi, oricât de mic era, glumele, amintește-ți-le cât mai des. Spune-ți cu încredere că el ar fi putut împlini speranțele pe care le nutreai în sufletul tău de părinte.

A uita de ai tăi și a le înmormânta odată cu trupul și amintirea, a vărsa lacrimi din belșug, dar a ți-i reaminti foarte puțin înseamnă a nu avea suflet de om. Așa își iubesc și păsările, și fiarele puii lor; iubirea lor este violentă și aproape turbată, dar se stinge cu totul odată cu cei duși. Iată un lucru nepotrivit cu un om înțelept, căci lui i se cere să continue a-și aminti și să înceteze a jeli. Nu aprob în niciun chip ce spune Metrodor, anume că există un fel de plăcere

înrudită cu durerea și că pe aceasta trebuie s-o urmărim în împrejurări de acest fel. Îți citez chiar cuvintele lui Din scrisorile către sora lui: «Există de fapt o plăcere înrudită cu durerea pe care trebuie să o urmărim cu această ocazie»[1], despre care nu mă îndoiesc ce vei gândi. Într-adevăr, ce este mai urât decât să vânezi plăcerea chiar în durere, mai mult, chiar prin durere, și să cauți și printre lacrimi ceva care să te desfete? Aceștia[2] sunt cei care ne învinuiesc de asprime exagerată și acuză învățăturile noastre de duritate, pentru că susținem că durerea sau nu trebuie să fie lăsată să ne intre în suflet, sau trebuie să fie repede izgonită. În sfârşit, ce este mai de necrezut sau mai nefiresc pentru un om: să nu simtă durerea la pierderea unui prieten, sau să vâneze chiar și în durere plăcerea?

Ceea ce predicăm noi este moral: după ce suferința s-a mai descărcat prin lacrimi și, dând pe din afară ca spuma în clocot, ca să zic așa, s-a mai potolit, nu trebuie să ne lăsăm sufletul pradă chinurilor. Afirmi oare că trebuie să amestecăm plăcerea chiar și cu durerea? Dar așa consolăm cu dulciuri pe copii, așa liniștim plânsul copiilor dându-le să sugă. Nu admiți să renunți la plăcere nici măcar în momentul în care feciorul îți arde pe rug sau prietenul tău își dă duhul? Vrei oare să-ți gâdili până și durerea? Ce e mai frumos? Ca durerea să fie alungată din suflet, sau ca plăcerea să se alăture durerii? Dar ce zic se alătură: se caută, și se caută tocmai în durere. Există, se zice, un fel de plăcere, înrudită cu durerea. Asta o putem spune noi, voi nu. Cunoașteți un singur bine, plăcerea, un singur rău, durerea: ce înrudire poate fi între bine și rău? Dar să zicem că este. O descoperim acum mai ales, cercetând dacă durerea însăși n-ar avea ceva plăcut și desfătător? Unele leacuri, bine-venite la unele părți ale trupului, nu pot fi folosite la altele, deoarece sunt de rușine și nepotrivite, și ceea ce altundeva ar fi folositor, fără să atingă pudoarea, devine rușinos după locul unde se află rana. Nu ți-e rușine să-ți potolești jalea prin plăcere? Rana asta a ta trebuie să fie tratată mai serios. Spune mai degrabă că cel care a murit nu simte în niciun fel răul, căci dacă l-ar simți, ar însemna că n-a murit.

Pe cel care nu mai există, nu-l rănește, repet, nimic; dacă-l rănește, înseamnă că trăiește. Una din două: socoți că e rău de cineva, fiindcă nu mai este, sau fiindcă mai este încă? Dar nu poate fi un chin pentru cineva faptul că nu este, căci nu există simțire la cineva care nu există, și nici din faptul că este, căci el evită astfel cel mai mare neajuns al morții: a nu fi. Unuia care plânge și oftează după un copil, răpit în primăvara vieții, îi mai putem vorbi și așa: în privința scurtimii vieţii toți, tineri și bătrâni, comparați cu durata universului, suntem egali. Din totalul timpului ne revine mai puțin decât s-ar zice că este durata minimă, pentru că și acest minim este ceva, dar ceea ce noi trăim este nimic aproape, și totuși – ce nebunie! – ne orânduim pe distanță mare.

Îți scriu toate acestea, nu fiindcă ai fi așteptat un leac atât de târziu – știu bine că tu singur ți-ai spus aceleași lucruri pe care aveai să le citești –, dar ca să te dojenesc pentru acel scurt timp în care ți-ai uitat de tine, și să te îndemn ca, pe viitor, să te ridici cu curaj împotriva sorții, privind toate loviturile ei nu ca și cum te-ar putea izbi, ci ca și cum neapărat te vor izbi.” Cu bine.

1) Despre Metrodor, vezi scrisoarea a VII-a. Seneca îl citează aici în grecește.
2) Epicureii.

100. Despre filozoful Papirius Fabianus și cărțile lui

Îmi scrii că ai citit cu mult interes opera lui Fabianus Papirius[1], intitulată Civilia, dar că ea n-a răspuns așteptărilor tale, și apoi, uitând că e vorba despre un filozof, critici felul lui de a compune.

Să zicem că este cum spui și că nu-și alege cuvintele, ci le lasă să curgă-n voie. Mai întâi, treaba asta își are grația ei și este aici o calitate a unei exprimări curgătoare. Într-adevăr, socotesc că e mare deosebire între o vorbire care dă pe de lături și alta care curge normal. Adaugă că chiar și între ce-am să spun acum diferența e foarte mare: la Fabianus mie mi se pare că vorbirea nu se revarsă peste maluri, ci curge numai, atât de larg și netulburat îi e cursul, totuși nu fără iuțeală. Aceasta arată lămurit că vorbirea lui nu-i meșteșugită sau prea mult muncită.

Dar să zicem că-i așa cum spui tu: a pus rânduială în moravuri, nu în cuvinte și a scris pentru suflet, nu pentru urechi. Pe lângă aceasta, când vorbea el, n-ai fi avut vremea să observi amănuntele, atât de mult te răpea întregul. Și apoi, aproape tot ce place într-o vorbire avântată se menține mai puțin la reluarea prin lectură. Dar nu-i puțin lucru să iei de la prima vedere ochii, chiar dacă o cercetare stăruitoare va mai găsi câte ceva de criticat. Dacă vrei să știi părerea mea, prețuiesc mai mult pe acela care-mi răpește aprecierea decât pe cel ce și-o câștigă, deși știu că acesta este mai sigur și că înfruntă mai îndrăzneț viitorul.

O vorbire chinuită nu stă bine unui filozof. Unde vei găsi pe omul brav și statornic? Cum se va expune primejdiilor unul care se teme pentru niște vorbe? Fabianus nu era neglijent în vorbire, ci sigur. De aceea n-ai să găsești la el nimic trivial: cuvintele sunt alese, dar nu vânate și nu folosite împotriva firii lor sau pe dos, după moda din timpul nostru; deși luate din vorbirea comună, sunt luminoase. Găsești la el idei nobile și mari, nu exprimate sub forma unei maxime, ci desfășurate mai larg. Rămâne să vedem ce este mai puțin concentrat, mai puțin ordonat, mai puțin conform cu moda rafinamentului de astăzi: când vei fi cuprins totul cu vederea, îți vei da seama că nu există aici niciun fel de concizie goală. Construcția lui s-ar putea să n-aibă, firește, plăci de marmură variată, conducte ramificate de apă care trec prin camerele de dormit, chilia săracului și tot ce luxul, nemulțumit cu podoabele simple, pune laolaltă, ci ea este, ceea ce se numește, o casă sănătoasă.

Unde mai pui că nu toată lumea are aceeași părere despre compoziție: unii vor ca ea să fie, oricât de spinos este fondul, bine pieptănată; alții se bucură într-atâta de orice este bolovănos, încât chiar când, din întâmplare, expunerea curge

mai lin, o tulbură dinadins și fac frazelor niște încheieri bruște, ca să nu răspundă așteptărilor. Citește-l pe Cicero: compoziţia lui este unitară, fraza lui se desfășoară lent, ușor, dar fără moliciune. Dimpotrivă, a lui Asinius Pollio[2] e gloduroasă și cu hârtoape; se termină unde te-aștepți mai puțin. În fine, la Cicero totul are o încheiere, pe când la Asinius Pollio finalul se prăbușește dintr-odată, cu excepția câtorva fraze, care sunt supuse la o anumită măsură și după un singur calapod.

Pe lângă aceasta, spui că, după părerea ta, totul la Fabianus este banal și fără relief, defect pe care eu socotesc că nu-l are. Vorbirea lui nu este banală, ci este calmă și pe măsura unui spirit liniștit și cumpănit; nu este comună, ci egală. Nu găsești la el vigoarea oratorică și poantele pe care le cauți tu, nici formule neașteptate. Compoziția în întregul ei, chiar dacă n-o fi elegantă, este decentă. Vorbirea lui nu-și are prețul în sine, ci și-l datorește fondului. Arată-mi pe cineva pe care l-ai putea pune mai presus de Fabianus. Ai să-mi citezi pe Cicero, ale cărui cărți privitoare la filozofie[3] sunt aproape tot atâtea la număr cât și ale lui Fabianus. Mă înclin, dar nu înseamnă că cineva e un pitic dacă e mai mic decât un uriaș. Citează-mi pe Asinius Pollio. Am să mă înclin și am să-ți răspund: a fi mai prejos decât doi inși, într-un domeniu atât de întins, înseamnă a fi cineva. Citează-mi pe deasupra pe Titus Livius[4], căci acesta a scris niște dialoguri, pe care le-ai putea tot pe-atâta număra printre operele filozofice, ca și printre cele istorice, și niște cărți care se ocupă numai de filozofie. Am să-i dau întâietate și acestuia. Observă însă pe câți depășește acela care este învins doar de trei scriitori, și încă de cei mai talentați!

„Dar nu excelează în toate privințele: vorbirea lui, oricât de înaripată, nu este puternică; oricât de bogată, nu este zguduitoare și năvalnică; ea nu este străvezie, ci curată. Aș dori, zici tu, să spună vorbe mai aspre împotriva viciilor, mai curajoase împotriva primejdiilor, mai mândre împotriva sorții, mai jignitoare împotriva ambiției. Aș vrea ca dezmățul să fie certat, desfrâul să fie dat în vileag, furia să fie înfrântă. Aș vrea să găsesc la el vehemență oratorică, măreție tragică, comic fin.”

Ai vrea să se ocupe cu un lucru de nimic: cu vorbele? El s-a dedicat unor lucruri mari; elocvența îl însoțește ca umbra, fără să o caute. Recunosc, fără îndoială, că nu fiecare lucru este întors pe toate fețele, că nu toate se leagă prea bine, că nu orice termen folosit te stimulează și te izbește. Multe îi scapă, fără să nimerească la țintă și câteodată vorbele se înșiruie leneș, dar în toate vei găsi multă claritate și o prezentare largă, care însă nu te plictisește. În sfârșit, are meritul de a te convinge că a simțit cele ce-a scris. Înțelegi că toate acestea sunt ca să știi ce păreri are el, și nu ca să-ți facă pe plac. Totul tinde spre propășirea

morală, spre virtute: nu urmărește aplauzele. Așa sunt scrierile lui, o afirm fără șovăire, deși mai mult îmi amintesc despre ele decât le mai țin minte, căci nu am o impresie de pe urma unui proaspăt și intim contact, ci una totală, ca despre lucruri pe care le-ai știut de mult.

Așa mi se păreau, când îl audiam eu cel puțin, nu dense, dar bogate, capabile să încurajeze pe un tânăr bine înzestrat de natură și să-l îndemne la imitare fără a-i lua speranța reușitei. Îndemnul acesta mie mi se pare cel mai nimerit. Cine stârnește dorința de imitație, dar ia unui om speranța reușitei, și-l înstrăinează. De altminteri, Fabianus avea o vorbire bogată care, dacă nu se distinge prin calități speciale, era în totul impunătoare. Cu bine.

1) Papirius Fabianus. Vezi primele scrisori. E vorba de lucrarea sa Civilia (Probleme privitoare la viața cetățenească).

2) Asinius Pollio (76 î.Cr.-5 d.Cr.), literat și om politic, partizan al lui Caesar mai întâi, și apoi al lui Antonius, în anul 40 era consul. După aceea se retrase din viața politică, dedicându-se scrisului, compunând o istorie a războiului civil, tragedii etc. În calitate de critic literar era renumit prin severitatea aprecierilor.

3) Cicero a scris 21 lucrări filozofice, din care ne-au rămas 12, unele cu lacune.

4) Nicio operă filozofică a istoricului Titus Livius n-a ajuns până la noi.

101. Despre moartea lui Senecio. A-ți rândui viața este o nebunie

Orice zi, orice ceas ne arată că nu suntem altceva decât nimic, amintindu-ne prin câte o nouă probă - uităm mereu - că suntem pieritori. Suntem siliți, prin urmare, noi care ne facem planuri veșnice, să ne întoarcem cu gândul la moarte.

Mă întrebi ce înseamnă această introducere? Îl cunoști pe Cornelius Senecio, nobilul și îndatoritorul cavaler roman: se ridicase singur de jos și acum mergea ușor spre celelalte situații. Într-adevăr, mărirea mai ușor crește decât începe. Chiar și banul vine mai greu la omul sărac și, până să-și ia vânt, stă mult locului. Acum însă Senecio era în pragul îmbogățirii, la care îl duceau fără greș două calități: știința de a face banul și aceea de a-l păstra, dintre care chiar și una singură l-ar fi putut face bogat. Acest om, de o cumpătare extraordinară, grijuliu de averea ca și de sănătatea lui, după ce mă vizitase dimineața ca de obicei, după ce toată ziua stătuse nemișcat până seara la patul unui prieten greu bolnav, care zăcea fără sorți de vindecare, după ce cinase binedispus, lovit de o boală năprasnică, angina, de-abia își putu trage până la ziuă suflarea care se înăbușea în gâtlejul lui strangulat. Așadar, s-a prăpădit în câteva ceasuri, după ce făcuse tot ce poate face un om sănătos și în putere. Un om care-şi învestea capitalul și pe uscat, și pe mare, care, nelăsând la o parte niciun fel de câștig, se vârâse și-n strângerea dărilor, s-a prăpădit tocmai când lucrurile îi mergeau mai bine, tocmai când banii îi veneau mai din belșug.

„Altoiește peri de-acuma, Melibee, pune-ți via!”[1]

Ce prostie să-ți rânduiești viața când nu ești stăpân nici pe ziua de mâine! Ce nebunie pe cei care țes planuri îndepărtate: „Am să cumpăr, am să clădesc, am să dau cu împrumut, am să iau cu dobândă, am să am demnități și-n cele din urmă am să-mi pun bătrânețea obosită și mulțumită la odihnă”. Toate, crede-mă, sunt nesigure, chiar și pentru cei bogați. Nimeni nu trebuie să-și promită ceva din ce va fi. Chiar și ce ai în mână îți scapă printre degete și nenorocirea ne poate izbi chiar în ceasul de față. Timpul se desfășoară după o lege stabilită, fără îndoială, dar necunoscută. Ce-mi folosește dacă ceea ce în natură e hotărât pentru mine este nesigur?

Ne propunem lungi călătorii pe mare și reîntoarceri târzii în țară, după ce vom fi cutreierat țărmuri străine; ne propunem meșteșugul armelor, și ca răsplată târzie a eforturilor noastre în tabără, slujbe împărătești, sporirea rolului nostru prin serviciile aduse, în timp ce moartea ne stă în coastă. Fiindcă nu ne gândim însă la ea decât atunci când vine la altul, de aceea este nevoie să ni se arate întruna că suntem muritori, prin pilde care nu se lipesc de noi decât atâta vreme

cât ne minunăm. Dar ce e mai stupid decât să te miri că s-a întâmplat într-o zi un lucru care se poate întâmpla în fiecare zi? Într-adevăr, avem un hotar, și el este acolo unde l-a pus legea inexorabilă a sorții, dar nimeni dintre noi nu știe cât de aproape de el se află.

Așadar, să ne rânduim viața sufletească de parcă am fi ajuns la capăt. Nicio amânare. Să ne facem în fiecare zi socotelile cu viața. Cel mai mare neajuns al ei este că nu-i niciodată încheiată și că trecem mereu la altceva.

Cel care-şi încheie socotelile în fiecare zi nu duce lipsă de timp. Iar din această lipsă se naște teama și setea zilei de mâine, care ne mănâncă sufletul. Nu este nimic mai jalnic decât că, venind pe lume, nu știm pe unde să ieșim; neliniștită, mintea se zbuciumă de o teamă care crește mereu: cât ne mai rămâne de trăit și cum?

Mijlocul prin care scapi de acest zbucium? Unul singur: viața noastră să nu se reverse în afară, ci să se adune în sine. De ziua de mâine atârnă numai acela al cărui prezent este zadarnic. Când însă am avut tot ce-mi ziceam că trebuie să am, când spiritul, găsindu-și așezarea, știe că nu-i deosebire între zi și veac, el privește din înălțime tot ce va mai veni, zile și întâmplări, și se gândește râzând la înșiruirea clipelor. Cum să te tulbure felurimea și nestatornicia întâmplărilor, când ești statornic în fața celor nestatornice?

De aceea, grăbește-te să trăiești, dragă Luciliu, și consideră fiecare zi ca o viață. Cine se deprinde aşa, pentru cine viața e în fiecare zi deplină, este fără grijă. Celor care trăiesc cu speranțe le scapă tot timpul ce-l au la îndemână și locul îl ia teama de moarte, nenorocita teamă care nenorocește totul. De aici nedemna rugăminte a lui Mecena[2], care zice că nu s-ar da în lături de la neputința trupească, de la schilodire și în cele din urmă de la răstignirea pe cruce, numai să-și mai prelungească, în mijlocul acestor chinuri, viața.

„Fă-mă ciung, fă-mă schilod,
pune-mi câtă-mai cocoașa,
fă să-mi joace dinții în gură:
cât mai am un strop de viață,
este bine; ține-mi-o, chiar de m-ai pune-n
vârf de par."

Dorim un lucru care, dacă s-ar îndeplini, ar fi o nenorocire și cerșim prelungirea chinurilor, ca și cum aceasta ar fi viață. Dacă cineva ar dori să trăiască atâta, încât să sufere și crucea, l-aș socoti vrednic de tot disprețul: „Poți să mă stâlcești, zice, numai să mai rămână o suflare în trupul ăsta zdrobit și nemernic. Poți să mă sluțești, numai să-mi mai dai, așa pocit și schilod cum sunt, câteva clipe. Poți să mă pironești în cuie și să mă înfigi într-un par ascuțit." Face oare să-ți legi rănile, să atârni sfârtecat de o spânzurătoare, numai ca să amâni

cea mai mare binefacere când ești în suferință, sfârșitul chinurilor? Face oare să mai am o suflare de viață în mine ca să am ce pierde? Ce-i poți dori unui asemenea om decât să-l izbăvească mai repede zeii? Ce înseamnă această ticăloșie a unei poezii moleșite, această convenție provenită dintr-o spaimă nebună, această cerșire nedemnă a vieții? Ai putea crede că pentru un asemenea om a spus Vergiliu: „E oare atât de trist să mori?”[3] El dorește cele mai mari suferințe, dorește să sporească și să îndure mai departe ceea ce și așa e foarte greu de îndurat. Cu ce rost? Firește, acela al prelungirii vieții. Ce fel de viață este însă o moarte prelungită? Există oare vreun om care ar dori să se topească mai bine în chinuri, să piară bucată cu bucată și să-și dea sufletul picătură cu picătură, decât să se sfârșească dintr-odată? Există vreunul care ar vrea să moară înfipt în parul acela blestemat, schilodit, pocit, cu umerii și pieptul groaznic umflate, cineva care și până a ajunge la răstignirea pe cruce avea atâtea prilejuri de a muri? Există vreun om care ar vrea să-și târâie o viață ce nu-i poate aduce decât chinuri?

Mai zi acum că obligația de a muri nu este o mare binefacere a naturii! Mulți sunt gata să se angajeze la lucruri și mai urâte: să-și trădeze chiar și prietenul ca să-și prelungească viața, să-și împingă cu mâna lui copiii la desfrâu ca să aibă parte de lumina zilei, părtaşă la atâtea crime. Scutură-te de pofta de viață și spune-ți că n-are importanță când vei suferi ceea ce va trebui să înduri odată. Important este cât de frumos trăiești, nu cât de mult, și adeseori este bine să nu fie prea mult. Cu bine.

1) Vergiliu, Bucolice I, 73 (trad. T. Naum).

2) C. Cilnius Maecenas este zugrăvit de Seneca drept exemplu de viață disolută, dedată plăcerilor, și de stil corupt prin bizarerie, cu tot talentul natural pe care i-l recunoaște (vezi și scrisorile XCII, CXIV şi CXX).

3) Vergiliu, Eneida XII, 646 (trad. G. Coşbuc).

102. Despre faima postumă

Precum cel care trezește pe cineva dintr-un vis plăcut îl supără, căci îi răpește o plăcere care are, chiar dacă este înșelătoare, același efect ca una adevărată, tot astfel scrisoarea ta mi-a făcut rău. Ea m-a rechemat dintr-o meditație care mă prinsese și mă răpise cu sine și la care mă voi întoarce mai târziu, dacă voi mai putea.

Îmi făcea o mare plăcere să mă ocup de veșnicia sufletelor, ba chiar, pe Hercule, să cred în ea. Într-adevăr, eram înclinat spre părerile unor oameni de seamă, care-ți promit mai mult decât îți dovedesc acest lucru încântător. Mă lăsam dus de o atât de imensă speranță. Ajunsesem să-mi fie silă de mine și disprețuiam resturile unei vieți șubrede, acum când aveam să trec în împărăția timpului fără sfârșit și în stăpânirea tuturor veacurilor. Când, deodată, scrisoarea ta m-a trezit și visul atât de frumos dispăru. Mă voi întoarce însă la el, dacă voi scăpa de tine, și am să mă răzbun.

Chiar de la început afirmi că n-am dezvoltat într-o scrisoare anterioară tema întreagă prin care încercam să dovedesc ceea ce susțin stoicii noștri, anume că valoarea strălucită, recunoscută după moarte, este un bine și că n-aș fi înlăturat obiecția, care ni se face, aceea că „nu există bine rezultat din elemente disparate; acesta însă provine din elemente disparate”.

Ceea ce tu mă întrebi, dragă Luciliu, aparține aceleiași teme, dar nu-și are locul aici. Tocmai de aceea amânasem discuția nu numai a acestei chestiuni, dar și a altora care se leagă de asemenea de ea. Precum știi, unele chestiuni de logică se întrepătrund cu cele de morală. Prin urmare eu am tratat acea parte anumită care se referă la morală: dacă nu este stupid și de prisos să te îngrijeşti de ce va fi după moartea ta, dacă bunurile noastre nu pier cumva odată cu noi, iar cel care dispare nu mai are nimic, dacă se poate obține sau urmări vreun folos anticipat din ceea ce, atunci când ar fi să se întâmple, noi nu mai putem simți. Toate aceste probleme privesc morala, prin urmare ele sunt aici la locul lor. Dar toate obiecțiile pe care dialecticienii le fac acestei păreri trebuiau să fie deosebite și date la o parte, și de aceea și eu le-am separat. Acum, fiindcă tu-mi pretinzi să vorbesc despre toate, am să mă ocup cu tot ce zic ei; mai târziu voi trece la fiecare chestiune în parte.

Ideile pe care le voi combate nu vor putea fi înţelese dacă mai înainte nu voi da câteva explicații. Ce-aș vrea să spun în prealabil? Unele corpuri sunt omogene, cum este omul, altele sunt compuse, de exemplu, corabia, casa, în sfârşit, toate cele ale căror părți diferite sunt unite la un loc prin îmbinare; altele sunt formate din părți diferite și ale căror membre sunt încă separate, precum o armată, poporul, senatul. Într-adevăr, acei prin care se constituie aceste corpuri

sunt legați între ei prin lege sau prin funcția lor, dar prin natură ei sunt despărțiți și izolați. Ce-aș mai vrea să-ți spun în prealabil? Cred că nu există niciun fel de bine care să rezulte din elemente disparate, căci un bine trebuie să fie cuprins și condus de un singur spirit, conducerea unui bine trebuie să fie una singură. Aceasta se dovedește de la sine, oricând vei dori-o; până atunci însă, trebuia s-o afirm de la început, fiindcă adversarii ne atacă cu propriile noastre arme.

„Afirmați, ni se spune, că nu există niciun bine format din elemente disparate. Valoarea strălucită este însă buna părere a oamenilor virtuoși. Așa cum faima nu este vorba unuia singur și nici numele rău nu este proasta părere a unuia singur, tot așa strălucirea valorii nu înseamnă a fi fost pe placul unui singur om virtuos. Trebuie ca mai mulți oameni de seamă și de vază să fie de acord în această privință, pentru a se putea vorbi de strălucire. Acesta este rezultatul aprecierii mai multora, adică a unor inși izolați: prin urmare nu este un bine. Valoarea strălucită, se mai spune, este lauda acordată de oamenii virtuoși omului virtuos. Lauda este o vorbire. Vorba este ceva care are un anume înțeles; vorba însă, chiar cea a unor oameni virtuoși, nu este un bine. Într-adevăr, nu tot ce face omul virtuos este bine; el aplaudă, el fluieră și nimeni, oricât ar admira și ar lăuda toate faptele lui, nu spune că aplauzele sau fluieratul sunt un bine, așa cum nici strănutul și nici tusea nu sunt.

Prin urmare, strălucirea valorii nu este un bine. În sfârșit, spuneți-ne dacă e un bine al celui ce laudă sau al celui lăudat. Dacă spuneți că e un bine al celui ce laudă, faceți un lucru tot pe atât de ridicol ca și cum ați afirma că dacă altcineva este sănătos, această sănătate este a mea. Dar a lăuda pe cei vrednici este o faptă frumoasă. Prin urmare binele este al celui care laudă, căci a lui este acțiunea, nu al nostru, care suntem lăudaţi. Dar tocmai aceasta era întrebarea."

Voi răspunde în treacăt la fiecare obiecție. Mai întâi, chestiunea dacă există vreun bine format din elemente disparate este încă în discuție și ambele părți își au temeiurile lor. Apoi, strălucirea valorii nu are nevoie de multe aprobări: ea se poate mulțumi și cu judecata unui singur om virtuos, căci pe noi ne judecă drept virtuoși un singur om virtuos. „Cum așa? se va zice. Faima va sta în părerea unui singur om și proasta reputație în clevetirea unuia singur? Dar eu și gloria n-o înțeleg decât mai larg răspândită, căci ea cere încuviințarea multora." Condițiile într-o privință și într-alta sunt diferite. De ce? Fiindcă, dacă un om virtuos gândește bine despre mine, mă aflu în aceeași situație ca și cum toți oamenii virtuoși ar gândi la fel; de fapt, dacă m-ar cunoaște, ar gândi cu toții la fel. Judecata lor este egală și identică, căci sună aidoma. Ei nu pot fi în dezacord; în această privință ei sunt ca și cum toți ar gândi la fel, fiindcă nu pot gândi altfel.

Pentru câștigarea gloriei sau a faimei nu este de ajuns părerea unuia singur. Dincolo, părerea unuia face cât părerea tuturor, fiindcă, dacă ar fi întrebați, toți

ar răspunde la fel. Aici părerile unor oameni deosebiți sunt deosebite, sentimentele lor nu se potrivesc; aici vei găsi numai șovăială, schimbare, nesiguranță. Crezi tu că părerea tuturor poate să fie una? Dar un singur ins și nu are o singură părere. Omul virtuos iubește adevărul, și adevărul are un singur conținut și o singură față. Lucrurile la care aceștia se închină sunt mincinoase. Dar în minciună nu e niciodată statornicie, de aceea ei sunt schimbăcioși și nu se înțeleg.

„Lauda, se spune, nu e altceva decât o vorbă, iar vorba nu este un bine.” Spunând că strălucirea valorii este lauda celor buni, făcută de cei buni, nu se face legătura cu vorba, ci cu gradul, căci chiar dacă un om virtuos ar tăcea, dar l-ar socoti pe cineva vrednic de laudă, acela este lăudat.

Pe de altă parte, una este lauda și alta este elogierea. Aceasta cere să fie rostită. De aceea nimeni nu spune „laudă funebră”, ci „elogiu funebru” și aceasta se realizează prin vorbire. Când zicem despre cineva că-i „demn de laudă” nu-i promitem vorbele binevoitoare ale oamenilor, ci aprecierile lor. Așadar există și o laudă a cuiva care apreciază în tăcere și laudă în sine pe omul virtuos.

Apoi, precum spuneam, lauda se referă la spirit, nu la cuvintele care exprimă o apreciere făcută și o aduc la cunoștința mai multora. Laudă acela care socotește că ceva trebuie să fie lăudat. Când poetul tragic[1] spune că e mare lucru „să fii lăudat de un lăudat”, el vrea să spună: „de un om demn de laudă”. Și când, de asemenea, un vechi poet[2] zice că „lauda hrănește artele” nu vorbește despre elogii, care corup artele. Nimic n-a viciat atâta dorința și orice alt studiu care se adresează auzului ca aprecierile mulțimii. Faima are de obicei nevoie de vorbe, valoarea strălucită nu, căci ea poate renunta la cuvinte, mulțumindu-se cu aprecierea. Ea este neștirbită nu numai printre cei care tac, dar și printre cei ce strigă împotrivă. Care e diferența între glorie și valoare strălucită? Îți voi spune: gloria stă în judecata mulțimii, strălucirea valorii în a celor virtuoși.

„Cui aparține acest bun, strălucirea valorii, adică lauda făcută celui virtuos de către oamenii virtuoși? Celui lăudat, sau celui care laudă?” Amândurora. A mea, care sunt lăudat. Fiindcă natura m-a făcut să iubesc toți oamenii, mă bucur pe de o parte că am făcut binele și sunt voios, pe de alta, că am găsit oameni care au primit cu bucurie virtuțile mele. Prin aceasta binele este al mai multora, fiindcă ei sunt bucuroși de el, dar și al meu. De fapt, sunt astfel făcut sufletește, încât socotesc binele altora ca pe al meu, mai ales pe-al acelora la care cauza binelui sunt eu. Binele acesta este și al celor care laudă, căci se săvârșește cu ajutorul virtuții: dar orice acțiune a virtuții este un bine. Ei n-ar fi putut avea parte de acest bine dacă eu nu aş fi fost astfel. Așadar, a fi lăudat pe drept este un bine și pentru unul, și pentru ceilalți, precum a fi judecat cu dreptate este un bine

atât al judecătorului, cât și al celui în folosul căruia s-a pronunțat judecata. Te mai îndoiești oare că dreptatea este un bine al celui care-o are și al aceluia căruia i se dă după datorință? Dreptatea cere să lauzi pe cel care merită. Astfel ea este un bine al amândurora.

Cred că am răspuns de ajuns acestor cârcotași. Ținta noastră nu trebuie să fie aceea de a dezbate subtilități și a târî filozofia de pe culmile ei în aceste fundături. E cu mult mai bine să mergi pe drum deschis și drept decât să-ți întortochezi singur cărările pe care vei fi nevoit să le descurci apoi cu mare greutate. Într-adevăr, aceste discuții nu sunt altceva decât nişte savante jocuri de-a prinselea.

Spune-mi mai bine cât de natural este să cuprinzi cu mintea nemăsuratul. Mare și nobil lucru este sufletul omului. El nu suportă să i se pună alte stavile decât cele care-i sunt comune cu zeii. Mai întâi el nu se mulțumește cu o patrie modestă, Efesul sau Alexandria sau vreun alt oraş mai bogat în locuitori ori mai împodobit cu clădiri. Pentru el patria este ceea ce cuprinde în sine tot ce-i mai înalt și mai bogat, uriașa sferă înăuntrul căreia se află mări și pământuri, înăuntrul căreia se află aerul ce desparte și în același timp unește cele divine de cele omenești, în care atâtea astre veghează la mișcările lor, după cum le-a fost orânduit.

Apoi, el nu suferă să i se mărginească timpul: „Toate vremurile sunt ale mele”, zice el; niciun secol nu este închis pentru spiritele mari, nu există epocă pe care gândirea să n-o poată străbate. Când va veni ziua care separă acest amestec de divin și uman, îmi voi lăsa trupul aici unde l-am găsit, iar eu mă voi întoarce iarăși printre zei. Nici acum nu sunt înstrăinat de ei, dar ţărna cea grea mă ține pe loc. Viaţa omului este un popas, care este preludiul altei vieți mai bune și mai lungi. Precum pântecele mamei ne ține nouă luni de zile și ne formează nu pentru el, ci pentru locul în care vom fi trimiși, gata pregătiți să respirăm aerul și să rezistăm la lumina zilei, tot așa în acest timp, care se întinde din copilărie până la bătrânețe, ne formăm pentru o altă naștere. Ne așteaptă un alt început, o altă rânduială a lucrurilor. Nu putem suporta însă cerul decât de la distanță.

Privește de aceea neînfricat acel ceas de cumpănă: el este cel din urmă pentru trup, nu pentru suflet. Privește lucrurile ce se află în jurul tău ca pe niște obiecte într-o casă de oaspeți; trebuie să pleci mai departe. La plecare, ca și la venire, natura te despoaie. N-ai voie să pleci cu mai mult decât ai adus la venire, ba chiar bună parte din ce ai adus când ai venit pe lume trebuie să lași. Ți se va lua această piele care te acoperă, ultimul tău veşmânt. Ți se va lua carnea și sângele acesta care se răspândește și străbate peste tot. Ți se vor lua oasele și mușchii, sprijinul părților moi și fără putere ale trupului. Ziua aceasta, pe care o

privești cu groază ca pe cea din urmă, este ziua ta de naștere întru eternitate. Azvârle povara. Ce șovăi ca și cum prima oară n-ai fi ieșit la lumină, părăsind un trup în care te ascundeai? Te agăți de orice, te zbați împotrivindu-te? Și atunci ai fost dat afară cu mari sforțări de maică-ta. Gemi, plângi? Așa-i totdeauna la naștere. Atunci însă ți se putea trece cu vederea: veniseși prost și neștiutor în toate. De-abia ieşit din culcușul cald și moale al pântecelui mamei, ai dat de un aer mai viu. Atingerea unor mâini ceva mai aspre, după aceea, te-a durut. Plăpând încă și neștiutor de nimic, ai rămas uimit în fața necunoscutului. Acuma însă nu-i o noutate pentru tine că te desparți de ceva din care mai înainte erai doar o parte: părăsește liniștit mădularele acestea netrebnice și un trup de multă vreme pustiu. Se va nărui, se va prăbuși, se va șterge de pe pământ. De ce te întristezi? Așa se întâmplă în chip obișnuit. Învelișul în care e înfășurat nou-născutul se aruncă. De ce iubești toate astea ca și când ar fi ale tale? Ele te înfășură numai. Va veni o zi care te va scăpa de ele și te va smulge din conviețuirea cu acest pântece murdar și puturos.

De pe acum ridică-te cât poți și, ținându-te departe de plăcere, afară de aceea unită cu ce-ți e necesar, gândește-te de aici la ceva mai înalt și mai măreţ. Într-o zi tainele naturii ți se vor dezvălui, ceața asta se va risipi, lumina va năpădi strălucitoare peste tot. Închipuie-ți câtă strălucire, când atâtea astre își vor contopi lumina. Nicio umbră nu va păta seninul, orice parte a cerului va străluci la fel. Ziua urmează nopții numai în zona noastră inferioară. Atunci când vei privi, și vei privi prin toată ființa ta toată lumina, pe care acum o zărești umbrită pe calea cu totul redusă a ochilor (și totuși o admiri de departe), vei spune că ai trăit în întuneric. Cum îți va părea lumina divină când o vei vedea în împărăția ei?

Gândul acesta nu lasă să zacă în suflet nimic urât, nimic josnic, nimic crud. El ne spune că zeii sunt martori ai tuturor faptelor noastre, ne poruncește să le facem voia, să ni-i câștigăm pentru mai târziu, să avem în fața ochilor veșnicia, pe care cine-o cuprinde cu mintea nu se înspăimântă de nicio armată, nu se îngrozeşte de nicio trâmbiţă, nu se tulbură de temerea niciunei amenințări. Și cum s-ar teme oare cineva care-și pune speranța în moarte, dacă chiar și acela care crede că sufletul durează doar atât cât este prins în lanțurile corpului și că, odată eliberat, se risipește, se străduiește să poată fi de ajutor și după moarte. Chiar dacă ochii noștri nu-l mai pot vedea, „marea virtute a lui și a neamului său strălucire stăruie-n minte întruna”[3].

Gândește-te cât de mult ne folosesc bunele exemple: vei vedea că amintirea oamenilor mari ne este tot atât de folositoare ca și prezența lor. Cu bine.

1) E vorba de poetul Cn. Naevius, cel dintâi mare poet roman. Animat de

spirit civic democrat, el scrise piese de teatru, mai ales comedii, în care atacurile personale la adresa aristocraților nu lipseau și care-i aduseră închisoare și exil. Opera lui cea mai de seamă este epopeea Bellum Punicum. Dându-i un conținut roman și renunţând la miturile grecești, el înfățișa în această operă primul război cu cartaginezii, la care participase. Din opera lui ni s-au păstrat numai fragmente.

2) Nu ştim la cine se face aluzie.

3) Vergiliu, Eneida IV, 3–4 (trad. G. Coşbuc). Sunt cuvintele Didonei, cucerită de făptura lui Eneas.

103. Prudența în raporturile cu oamenii

Ce tot cauți la ce s-ar putea întâmpla, dar s-ar putea tot așa de bine să nu se întâmple, să zicem un foc, prăbușirea casei și altele care cad peste capul nostru, fără a ne urmări anume? Vezi mai degrabă de acelea, păzește-te mai degrabă de acelea care ne pândesc, care ne înhață. Un naufragiu, o răsturnare din căruță sunt întâmplări mai rare, oricât de grave ar fi. Pentru om, primejdia zilnică vine de la om. La aceasta aține-te, la aceasta deschide bine ochii: nu e alt rău mai obișnuit, mai stăruitor, mai amăgitor. Furtuna amenință înainte de a se porni, casele trosnesc înainte de a se prăbuși, fumul vestește focul. Primejdia ce vine din partea omului e neașteptată și, cu cât se apropie mai mult de tine, cu atât e mai grijuliu ascunsă. Greșești dacă te încrezi în fețele celor ce-ți ies în cale: au chipuri de om, dar suflete de fiară. Și încă! La acestea mai primejdios e primul atac: au trecut de cineva, nu-l mai urmăresc. Niciodată nu le împinge la rău altceva decât nevoia: foamea sau frica le mână la luptă. Omului însă îi place să-l distrugă pe om.

Tu totuși gândește-te la primejdia ce-ți poate veni din partea omului, fără a uita de datoria ta de om. Pe acesta ține-l în ochi, ca să nu te izbească; pe acela, ca să nu-l lovești tu. Bucură-te de bucuriile fiecăruia, întristează-te de răul fiecăruia; nu uita unde trebuie să ajuți, de ce trebuie să te ferești. Ce vei câștiga făcând așa? Îți vor face răul, dar nu te vor înșela.

Cât poți însă, retrage-te în filozofie. Ea te va ocroti la sânul ei, în sanctuarul ei vei fi la adăpost sau mai adăpostit. Nu se ciocnesc între ei decât cei care bat același drum. Nu trebuie să te fălești însă cu filozofia. Pentru mulți ea a fost pricină de primejdie, fiindcă a fost insolent și jignitor practicată; ea trebuie să stârpească păcatele tale, nu să le certe pe ale altora. Să nu se îndepărteze de felul comun de viață și să nu ajungă să pară că ar condamna tot ce nu face ea. N-ai nevoie nici de fală, nici de hulă, ca să fii filozof. Cu bine.

104. Salvarea este filozofia și exemplul vechilor înțelepți

Am scăpat fugind la vila mea din Nomentum.[1] De cine crezi? De oraș? Nu, de o febră, și încă de una care se strecurase pe nesimţite. Mă cuprinsese de-a binelea. După pulsul viu, neregulat și depășind măsura normală, medicul spunea că e un început. Poruncii, așadar, să mi se pregătească o trăsură. Deși Paulina[2] mea mă oprea, am stăruit să plec, repetând întruna vorba fratelui meu Gallio[3] care, având în Ahaia un început de febră, s-a urcat imediat într-o corabie, spunând că boala nu e în trup, ci în atmosferă. Așa-i spuneam și eu Paulinei mele, care-mi recomanda să mă îngrijesc eu în primul rând de sănătatea mea. Fiindcă știu că existența ei se învârte în jurul vieții mele, încep să mă ocup de mine, ca să mă îngrijesc astfel de ea și, deși bătrânețea m-a făcut mai curajos în multe, trebuie să renunț la acest avantaj al vârstei. Mă gândesc câteodată că în acest bătrân este și un rest de tinerețe, care trebuie să fie cruțată. Așadar, cum eu nu pot obține ca ea să mă iubească mai tare, ea obține ca eu să țin mai mult la mine.

Să fim înțelegători față de sentimentele frumoase. Chiar dacă uneori sunt pricini apăsătoare, să nu renunțăm la viață, oricât de chinuită ar fi, de dragul alor noștri; s-o ținem cu dinții, fiindcă omul virtuos trebuie să trăiască nu cât îi place, ci cât se cuvine. Cel care nu prețuiește pe soția lui, pe prietenul lui atâta cât să mai zăbovească în viață, ci stăruiește în hotărârea de a muri, este un nevolnic. Atunci când interesul alor noștri o cere, sufletul trebuie să-și impună și această datorie, să-și amâne nu numai dorința de a muri, dar și începutul aplicării ei, să se dăruiască alor săi. A îmbrățișa din nou viața de dragul altora este dovada unui suflet mare; oameni de seamă au făcut-o adesea.

Dar semnul celei mai mari iubiri cred că este a-ți conserva cu mai multă grijă bătrânețea – deși folosul cel mai mare al ei este că nu-ți mai dă atâtea griji și că poți uza mai îndrăzneț de viață – dacă știi că aceasta este plăcerea, interesul sau dorința vreunuia dintre ai tăi.

Acest lucru își are și în sine însuși o încântare și o răsplată deosebită. Ce este oare mai plăcut decât să fii atât de drag soției tale, încât din cauza aceasta să-ți devii șiție mai drag? Paulina mea poate pune la socoteală nu numai temerea ei, dar și temerea mea.

Mă întrebi cum mi-a reușit planul cu plecarea? De îndată ce am scăpat de atmosfera apăsătoare a oraşului și de acel miros de bucătării fumegânde care îndată ce sunt atinse improașcă, odată cu funinginea, toate mirosurile înecăcioase, am simţit o schimbare în sănătatea mea. Dar când am ajuns la vie,

ce puteri am mai prins! M-am pus pe mâncare ca un animal scăpat într-o pășune. Așadar, mi-am revenit. Nu mi-a mai rămas nici urmă de slăbiciune, starea cea îndoielnică a unui trup ce nu vestește nimic bun. Încep să lucrez din toată inima.

La aceasta locul nu contribuie cu prea mult, dacă sufletul nu se apleacă asupra lui însuși și dacă nu-și va găsi, de va dori, refugiul chiar în mijlocul treburilor. Cel care caută anumite regiuni și umblă să-și dobândească linişte va găsi peste tot în ce să se risipească. Cuiva care se plângea că nu i-au fost de niciun folos călătoriile, Socrate, zice-se, i-a răspuns: „Ti s-a întâmplat ce trebuia, căci călătoreai împreună cu tine”. O, ce bine-ar fi de unii, dacă s-ar rătăci de ei! Acum însă se țin scai de dânșii, își fac griji, își strică viața, își fac temeri. Ce folosește să treci marea și să schimbi orașe? Dacă vrei să scapi de chinurile care te apasă, trebuie să fii nu altundeva, ci altul. Să zicem că ai venit la Atena sau la Rhodos: alege-ți orașul după bunul-plac. Ce importanţă are ce moravuri sunt acolo? Tu vii cu ale tale.

Socotești că averile sunt o fericire: te va chinui sărăcia și, lucrul cel mai trist, una imaginară. Într-adevăr, oricât de mult ai avea, dacă un altul are mai mult decât tine îți pare că, cu cât te depășește, atâta îți lipsește. Socotești că onorurile sunt o fericire: alegerea drept consul a cutăruia, chiar și realegerea îți vor face rău. De câte ori vei vedea că se vorbește mai des de cineva în Faste[4], te va chinui invidia. Nebunia ambiției tale va fi așa de mare, încât n-ai să te uiți la nimeni din urma ta, dacă ți-o va lua vreunul înainte. Socoteşti că moartea este cel mai mare rău, deși nimic nu-i rău într-însa, afară de ceea ce o precedă: frica. Te vor înfricoșa nu atât primejdiile, cât închipuirile. Vei fi muncit de năluciri. Ce va folosi oare

„c-am scăpat de orașele grece
Și c-am putut să urmăm fuga noastră prin roiul de duşmani?”[5]

Chiar și pacea va fi izvor de temeri. De îndată ce sufletul se clatină, nu mai ai încredere nici în oamenii cei mai de nădejde. Dacă spiritul își face o obișnuință din temerile necugetate, nu mai e în stare să-și asigure propria conservare. Într-adevăr, el nu evită primejdiile, ci o ia la fugă: din spate insă suntem mai expuşi.

Socotești că pierderea unuia dintre cei dragi este o foarte mare nenorocire, deși o asemenea părere este o prostie tot atât de mare ca și a plânge pentru că pomilor tăi dragi, care-ți împodobesc casa, le cad frunzele.

Privește tot ce te desfată precum privești frunzele, cât timp sunt verzi: într-o zi se va scutura una, într-alta, celelalte. Dar, precum căderea frunzelor este o pierdere ușoară, pentru că ele renasc, tot astfel pierderea celor pe care-i iubești și pe care-i socotești mângâierea vieții tale este ușoară, fiindcă, dacă nu renasc, se

înlocuiesc. „Dar nu vor fi aceiași.” Nici tu nu vei mai fi același. Orice zi, orice ceas te schimbă. În altele paguba se vede mai lesne, pe când aici, fiindcă nu-i la iveală, rămâne ascunsă. Unii sunt răpiţi dintr-odată, pe când noi ne furăm și ne secătuim singuri. Dar tu nu te gândești la nimic din toate astea și nu vii cu niciun leac la aceste răni, ci semeni însuți pricini de îngrijorare, sperând de unele, disperând de altele. Dacă ești cuminte, fă un amestec dintr-acestea două: nu spera fără disperare, nu dispera fără speranță.

Întrucât călătoria a putut să fie de vreun folos cuiva prin ea însăși? Ea n-a temperat nicicând plăcerile, n-a înfrânat poftele, n-a potolit furia, n-a domolit nepotolitele porniri ale dragostei, în sfârșit, n-a alungat din suflet niciun viciu. Ea nu i-a dat nimănui judecată, nu i-a risipit eroarea, ci, ca pe un copil uimit de ceva nemaivăzut, l-a răpit doar puțină vreme printr-un fel de noutate a lucrurilor. De altminteri, nestatornicia spiritului, și mai ales a unui bolnav, sâcâie, iar zbuciumul însuși îl face și mai schimbător, și mai nestatornic. Urmarea este că oamenii părăsesc cu și mai mare înfocare locurile dorite cu înfocare, trec peste ele în zbor ca niște păsări și se întorc mai repede decât au venit.

Călătoriile te vor face să cunoști alte neamuri, îți vor arăta forme noi de munți, întinderi de câmpii nemaivăzute, văi udate de ape nesecate, natura unui fluviu văzută aidoma: fie cum Nilul se umflă și se revarsă în fiecare vară, fie cum Tigrul dispare din ochi și, curgând misterios, apare apoi în întreaga lui măreție, fie cum Meandrul, temă de exerciții și divertisment întâlnită la toți poeții, se încolăcește într-o mulțime de întortocheri și, ajungând uneori în vecinătatea albiei lui, își schimbă cursul înainte de a se vărsa într-însul. Toate acestea însă nu te vor face nici mai bun, nici mai cuminte.

Trebuie să ne petrecem vremea în studii și printre căutătorii de înțelepciune, ca să ne însușim cele descoperite și să cercetăm cele nedescoperite. Numai astfel sufletul, care trebuie să fie scos din cea mai nefericită sclavie, își capătă libertatea. Cel puțin atâta timp cât n-ai să ştii de ce să fugi și ce să dorești, ce este necesar și ce-i de prisos, ce este drept și ce este nedrept, asta nu e călătorie, ci rătăcire. Iar această goană nu-ți va aduce niciun bine, căci călătorești împreună cu patimile și viciile tale te urmăresc. O, dacă te-ar urmări numai! Ar fi o oarecare distanță. Acum însă le porți în spate, nu le iei cu tine. De aceea te apasă, oriunde ai fi, și te chinuiesc mistuindu-te. Bolnavul să-și caute leacul, nu locuri străine. Dacă cineva își rupe piciorul sau și-l scrânteşte din încheietură, nu se urcă în căruță sau în corabie, ci cheamă doctorul, ca să-i potrivească oasele frânte, sau să-i pună la loc osul scrântit. Apoi cum? Un suflet zdrobit în atâtea locuri și torturat crezi că se poate însănătoși prin schimbarea locului? Boala este prea gravă, ca să poată fi tratată prin preumblare cu lectica.

Călătoriile nu te fac doctor, nu te fac orator: nicio artă nu se învață

schimbând locul. Înțelepciunea, cea mai însemnată dintre toate artele, se deprinde oare bătând drumurile? Nu există niciun drum, crede-mă, care să te ducă dincolo de patimi, dincolo de furii, dincolo de temeri, căci dacă ar exista, neamul omenesc ar da buzna într-acolo. Atâta timp cât duci cu tine cauzele răului în rătăcirile tale pe mări și pe uscat, relele acestea te vor chinui și te vor mistui.

Te miri că fuga nu-ți folosește? Fugi de lucruri care sunt în tine. Aşadar, pe tine îndreaptă-te. Zvârle-ti poverile și pune dorintelor, care trebuie să fie stârpite, o măsură sănătoasă. Smulge-ți din suflet toată ticăloșia. Dacă vrei să faci călătorii plăcute, vindecă-ți tovarăşul de drum. Cât timp vei conviețui cu un avar și cu un meschin, avariția se va ține de tine. Cât timp vei sta impreună cu un îngâmfat, îngâmfarea se va ține de tine; n-ai să te lecuiești de cruzime, atât timp cât faci casă cu un călău. Tovărăşia desfrânaților îți aprinde patimile. Dacă vrei să te dezbraci de păcate, trebuie să fugi departe de exemplele viciilor. Avarul, stricatul, sălbaticul, şarlatanul, care ți-ar face mare rău dacă ar fi prin preajma ta, sunt înăuntrul tău.

Îndreaptă-te spre cei mai buni. Trăiește cu Catonii[6], cu Laelius, cu Tubero, iar dacă vrei să conviețuiești și cu grecii, stai în preajma lui Socrate și a lui Zenon: unul te va învăța să mori, dacă este nevoie, celălalt, înainte de a fi nevoie. Trăiește împreună cu Crisip și cu Posidonius.[7] Ei îți vor da cunoștința celor divine și a celor omenești. Ei îți vor porunci să acționezi, nu numai să vorbești savant și să înșirui vorbe spre desfătarea ascultătorilor, ci să-ți întărești sufletul și să-l îmbărbătezi împotriva amenințărilor. În această viață nesigură și bătută de valuri, nu-i decât un port de scăpare: a nu-ți păsa de tot ce se întâmplă, a te înălța încrezător și gata să primești în piept săgețile sorții, neascunzându-te și neîntorcând spatele.

Natura ne-a înzestrat cu suflete mari și, precum unor animale le-a dat o fire crudă, altora una vicleană, altora una fricoasă, tot așa nouă ne-a dat un spirit iubitor de glorie și de fapte mărețe, care caută o viață cât mai frumoasă, nu una cât mai la adăpost, asemenea cerului, de care se apropie, pe cât e posibil cu pașii noștri omenești, și pe care îl imită. Este plin de avânt, are credința că este lăudat și admirat de cineva. Este stăpânul tuturor, stă deasupra tuturor. De aceea nu se pleacă în fața niciunui lucru, nimic nu-i pare atât de greu, ca să încovoaie un bărbat.

„Groaznice-arată la chip și Moartea, și Truda!”[8]

Deloc, dacă cineva le poate privi în față și dacă poate birui întunericul. Multe care noaptea ni se par de groază, ziua sunt de râs. „Groaznice-arată la chip și Moartea, și Truda!” Bine zice Vergiliu al nostru, căci el nu spune că sunt

groaznice în realitate, ci la vedere, că ele par, dar nu sunt. Ce este într-însele, zic, atât de înfricoșător pe cât le merge buhul? Pentru ce, mă rog ție, Luciliu, un bărbat să se teamă de trudă, un om să se teamă de moarte? De multe ori mă întâmpină oameni care cred că ce nu pot face ei nu se poate face și care zic că noi[9] vorbim despre lucruri mai mari decât poate suporta firea omenească. Cu cât e mai bună părerea pe care-o am eu despre ei! Și ei pot face aceste lucruri, dar nu voiesc. În sfârșit, cine dintre cei care-au încercat n-a reușit? Cui nu i s-au părut mai ușoare de îndată ce s-a pus pe treabă? Nu pentru că ele sunt grele nu îndrăznim, ci fiindcă nu îndrăznim sunt grele.

Dacă însă vreți un exemplu, luați-l pe Socrate, bătrânul mult încercat, izbit de toate necazurile, dar care totuși nu s-a lăsat învins nici de sărăcia, pe care greutățile lui casnice o făceau și mai împovărătoare, nici de strădanii, unele dintre ele ca oștean. Câte-a mai tras și-n viața casnică, dacă ne amintim fie de soața lui[10], cu firea ei sălbatică și cu limba pusă pe ocări, fie de copiii neascultători, care semănau mai mult cu mama decât cu tatăl lor! Dacă faci bine socoteala, el și-a trăit viața în război[11], sub un regim de tiranie și sub altul de libertate mai sălbatic decât războaiele și tiranii. Războiul a durat 27 de ani. După terminarea războiului, cetatea a încăput, ca pedeapsă, pe mâna celor 30 de tirani, dintre care cei mai mulți îi erau dușmani. Ultima năpastă, condamnarea sub cele mai grele acuzații, a pus vârf la toate: i s-a pus în spate violarea religiei și coruperea tineretului pe care s-a spus că-l ridică împotriva zeilor, a părinților și a statului. După aceea, urmară temnița și otrava. Într-atâta sufletul lui nu fu tulburat, încât nici chipul nu i se tulbura. Glorie minunată și unică: până în ultima clipă nimeni n-a văzut pe Socrate nici mai vesel, nici mai trist. Soarta lui se schimbase cu totul, dar el rămăsese același.

Vrei un alt exemplu? Ia-l pe acest M. Cato[12], mai aproape de timpurile noastre, cu care soarta a fost și mai dușmănoasă, și mai crâncenă. După ce i se opusese în toate împrejurările, și ultima dată chiar când murea, Cato a dovedit că un bărbat curajos poate totuși trăi în pofida sorții, poate muri fără voia ei. Toată viața și-a petrecut-o fie în războaie civile, fie în zbuciumul premergător unui război civil. Ca și despre Socrate, ai putea spune și despre dânsul că a trăit în robie, afară doar de crezi că Pompei, Caesar și Crassus erau nişte partizani ai libertății. Într-o republică ce se schimba mereu, nimeni nu l-a văzut pe Cato schimbându-se. În orice situație s-a arătat același: în timpul preturii, după înfrângerea în alegeri, în timpul acuzării, în provincie, în adunări, în armată, în clipa morții. În sfârșit, în acea tulbure epocă a Republicii[13], când de o parte ședea Caesar, sprijinit de zece legiuni călite în lupte și de forţele altor neamuri străine, iar de alta Pompei, care credea că e destul un om împotriva tuturor, când

unii erau de partea lui Caesar și alții a lui Pompei, numai Cato a ținut și partea Republicii. Dacă vrei să cuprinzi cu mintea icoana acelei vremi, închipuiește-ți de o parte plebea și toată gloata ridicându-se pentru o altă viață, de cealaltă, pe nobili, clasa cavalerilor și tot ce era nepătat și de vază în stat[14], iar la mijloc doi părăsiți: Republica și Cato. Te vei mira, zic, când vei vedea pe „Priam și-Atride și, înverşunat pe-amândoi, pe Ahile”[15], căci acesta nu aprobă pe niciunul și vrea să-i dezarmeze pe-amândoi. Despre cei doi, Cato își dă astfel părerea: „De va învinge Caesar, eu voi muri; de va învinge Pompei, voi fi exilat”. De ce ar fi avut să se teamă omul care, învins sau învingător, își rezervase soarta pe care i-ar fi putut-o rezerva cei mai înverşunați dușmani? A murit, așadar, după hotărârea lui. Vezi dar că omul poate răbda suferința: Cato și-a condus pe jos armata prin mijlocul pustietăților Africii.[16] Vezi că el poate îndura setea: târând după sine pe dealuri pârjolite resturile, fără niciun fel de provizii, ale unei armate învinse, Cato a îndurat, încins în platoșa lui, lipsa de apă și ori de câte ori se ivea ocazia, bea cel din urmă. Vezi că poate disprețui și mărirea, și rușinea: în ziua în care a fost respins la alegeri, Cato s-a jucat cu mingea pe locul adunării. Vezi că poate să nu se teamă de puterea celor mari: a provocat deodată și pe Pompei, și pe Caesar; nimeni n-ar fi îndrăznit să jignească pe unul dintre aceștia, decât ca să-și câștige trecere pe lângă celălalt. Vezi că se poate disprețui atât moartea, cât și exilul: el și-a impus și exilul, și moartea, iar între timp, războiul.

Putem, așadar, să avem și noi curajul lui împotriva acestor necazuri; numai să vrem să ne scoatem gâtul din jug. Mai întâi însă trebuie să fie îndepărtate plăcerile: ne slăbesc, ne moleșesc și ne pretind prea mult, iar ce-i prea mult nu se poate cere decât norocului. Apoi, trebuie să fie disprețuite averile: sunt răsplata servituților. Să părăsim aurul și argintul și tot ce împodobește casele bogate: libertatea nu se poate dobândi pe degeaba. Dacă pui preț pe ea, toate celelalte trebuie socotite de puțin preț. Cu bine.

1) Nomentum, localitate la vreo 16 km nord-est de Roma.

2) Devotata lui soție, Pompeia Paulina, care voi să urmeze pe Seneca în momentul în care acesta își punea capăt zilelor şi care fu împiedicată de soldați din ordinul lui Nero.

3) Fratele mai mare al lui Seneca, Novatus, numit apoi Gallio, fiindcă fusese adoptat după moartea lui Caligula de Iunius Gallio, prieten bun al tatălui său, senator şi autor de lucrări retorice. Ovidiu îi trimitea din exil o elegie (Ex Ponto 4, 11).

4) Fastele sunt calendarul roman, cu însemnarea celor mai importante evenimente.

5) Vergiliu, Eneida III, 282–283 (trad. D. Murărașu).

6) Cato Cenzorul și Cato de Utica.

7) Pentru aceste personalități v. indicele și scrisorile anterioare.

8) Vergiliu, Eneida VI, 277 (trad. G. Coşbuc).

9) Stoicii.

10) E vorba de Xantipa, cu care Socrate avu 3 copii și a cărui faimă de femeie cicălitoare a devenit proverbială.

11) E vorba de Războiul Peloponesiac (431-404 î.Cr.), apoi, după înfrângerea Atenei, de instaurarea regimului celor 30 de tirani, impus de spartani și de revenirea democrației.

12) E vorba de Cato de Utica, adesea citat de Seneca.

13) Este vorba de războiul civil dintre Caesar și Pompei şi de înfrângerea pompeianilor la Pharsalus în anul 48 î.Cr.

14) Seneca vorbeşte aici îmbrățișând punctul de vedere senatorial.

15) Vergiliu, Eneida 1, 458 (trad. G. Coşbuc). Seneca adaptează citatul, schimbând pe Atridas (cei doi Atrizi: Agamemnon și Menelau) în Atride (Atride, aluzie la Pompei).

16) Aluzie la campania din Africa, ce s-a încheiat cu înfrângerea de la Thapsus, după care Cato se sinucise.

105. Cum să eviți să fii rănit de alte persoane

Am să-ți spun la ce trebuie să iei seama ca să trăiești mai apărat de primejdii. Socot însă că ar trebui să privești aceste povețe ca și cum ți-aș da sfaturi despre chipul cum să-ți aperi sănătatea, dacă te-ai afla la vila ta de la Ardea[1]. Observă care sunt cauzele care împing pe om la distrugerea omului: vei afla că sunt speranța, invidia, ura, frica și disprețul. Dintre acestea cea mai neînsemnată este disprețul și într-atâta, încât mulți s-au refugiat aici ca să-și vindece rănile. Cine disprețuiește pe cineva, îl lovește, fără îndoială, dar trece mai departe. Nimeni nu face rău unui om disprețuit, îndârjindu-se asupra lui, urmărindu-l anume. Chiar și într-o luptă treci înainte pe lângă cel căzut; lupți numai cu cel ce stă în picioare.

De ticăloșii care ți-ar pune gând rău scapi, dacă n-ai să ai nimic care să stârnească poftele ticăloase ale altora, dacă n-ai nimic bătător la ochi. Într-adevăr, sunt râvnite chiar și unele lucruri neînsemnate, dacă nu sunt cunoscute, dacă sunt rare. De invidie poți scăpa, dacă n-ai să te vâri în ochii lumii, dacă n-ai să-ți faci falã din bunurile tale, dacă vei ști să te bucuri înăuntrul tău.

Ura provine sau dintr-o jignire – o poţi evita, nejignind pe nimeni –, sau din chiar senin: de aceasta te va apăra bunul-simț. Această ură le-a fost multora primejdioasă: unii au fost urâți fără să aibă dușmani. Lipsa de temeri ți-o va da starea ta modestă și blândeţea firii. Semenii tăi să te știe ca pe un om pe care-l pot supăra fără primejdie; împăcarea cu tine să fie ușoară și sigură. A fi temut și-n casă la tine, și-n afară, și de sclavi, și de oamenii liberi este un lucru supărător. Nu există om care să n-aibă destulă putere ca să-ți facă rău. Mai adaugă că acela care este temut se teme și el. Nimeni nu poate înspăimânta pe alții stând fără grijă. Mai rămâne disprețul, a cărui măsură e în puterea celui care și l-a atras, a celui care este disprețuit, fiindcă așa a vrut el, nu fiindcă ar fi trebuit. Neajunsul care rezultă de aici se înlătură prin purtările alese, prin prieteniile cu oamenii care au trecere pe lângă cei mari. E bine totuși să stea pe lângă ei, dar să nu se amestece între ei, pentru ca leacul să nu coste mai mult decât primejdia.

Dar nimic nu este mai de folos decât să stai liniștit, să vorbești cât mai puțin cu alții și cât mai mult cu tine. Este în conversația cu alții un fel de plăcere care ne fură pe nesimțite, ne amăgește și ne face să dăm la iveală cele mai adânci taine, la fel ca beția sau iubirea. Nimeni nu păstrează ce află, nimeni nu spune doar cât a auzit. Cine nu ţine sub tăcere un lucru nu ține nici numele cui l-a spus. Fiecare mai are pe cineva, în care se încrede tot pe atâta cât altul s-a încrezut în el. Presupunând că și-ar ține limba și că s-ar mărgini să se destăinuiască doar unuia singur, acest unul va deveni toată lumea dacă ceea ce mai deunăzi fusese o

taină se face zvon.

Linişte a sufletească stă în mare măsură în a nu face vreo nedreptate. Frământată și tulbure viaţă duc cei nestăpâniți: se tem în aceeași măsură în care fac rău și n-au tihnă nicio clipă. De îndată ce-l săvârșesc, se muncesc, sunt obsedați: conștiința nu le îngăduie să facă nimic altceva și-i cheamă mereu la răspundere. Așteptarea pedepsei este ea însăși o pedeapsă, dar n-o așteaptă decât cine o merită. Cutare lucru face pe un om cu conștiința încărcată să fie apărat, dar fără grijă nu-l face. Chiar dacă nu-i descoperit, se gândește că ar putea fi, se muncește în somn și, de câte ori se vorbește despre crima cuiva, se gândește la a lui. Niciodată nu i se pare destul de uitată, destul de adânc tăinuită. Vinovatul are uneori norocul să rămână ascuns; siguranța însă, niciodată. Cu bine.

1) Ardea, localitate în Latium, așezată într-un ținut nesănătos, bântuit de malarie, fosta capitală a rutulilor. Luciliu avea aici o proprietate.

106. Este binele un corp?

Îți răspund cam târziu la scrisorile tale, dar nu fiindcă sunt tras încolo și încoace de treburi. Nu lua în seamă o astfel de scuză. Timp liber am, și toți cei care vor au. Treburile nu se țin de nimeni. Noi le îmbrățișăm și socotim ocupația noastră ca un semn de mare ispravă.

De ce nu ți-am răspuns imediat? Fiindcă ceea ce mă întrebai intră în cuprinsul lucrării mele.[1] Știi doar că vreau să îmbrățișez toată filozofia morală și să tratez toate problemele care se leagă de dânsa. Așadar, am stat la îndoială dacă să te amân sau dacă, până ce va veni rândul acestei chestiuni, să-ți dau întâietatea, făcând o excepție. Mi s-a părut că este mai omenos lucru să nu rețin pe cineva care vine de atât de departe.[2] Prin urmare, am să desprind această chestiune din şirul altora, cu care este în legătură, și să ți-o trimit, așa cum îți voi trimite, și fără să-mi ceri, tot ce s-ar mai găsi la fel. Mă întrebi ce fel de lucruri sunt acestea? De acelea pe care este mai plăcut să le ştii decât îți folosesc, ca și acesta despre care mă întrebi: „Dacă binele este un corp".

Binele acționează, căci el este de folos. Ceea ce acționează este un corp. Binele pune în mișcare sufletul și întru câtva îl formează și-l ține în frâu, însușiri deci ale unui corp. Binele corpului este un corp; prin urmare și cel al sufletului, căci şi acesta este un corp. Binele omului trebuie să fie un corp, pentru că el însuși este corporal. Aș minți dacă n-aș recunoaște că toate cele ce-l hrănesc îi asigură sănătatea sau i-o redau sunt corpuri. Așadar și binele lui este un corp.

Cred că nu te îndoiești că afectele – ca să introduc aici o chestiune despre care nu m-ai întrebat - sunt corpuri, de exemplu mânia, iubirea, tristețea, afară dacă pui la îndoială că ele ne schimbă înfățișarea, ne încrețesc fruntea, ne năpădesc fața, ne fac să roșim sau ne fac să ne piară sângele. Cum oare? Crezi că asemenea semne vădite se întipăresc pe un corp de către altceva decât de un corp?

Dacă afectele sunt corpuri, atunci și bolile sufletești sunt, de exemplu, lăcomia, cruzimea și alte vicii înrădăcinate și cu neputință de îndreptat; prin urmare și răul, cu toate chipurile sub care se prezintă: răutatea, invidia, trufia. Deci și însușirile bune, mai întâi fiindcă sunt contrare acestora și apoi fiindcă ți se vor manifesta de asemenea prin semne. Nu vezi oare câtă putere le dă ochilor curajul, câtă încordare gândirea, câtă modestie și liniște sfiala, câtă seninătate voioșia, câtă duritate asprimea, câtă liniște blândețea? Cele care schimbă culoarea și starea corpurilor și care-și exercită asupra lor puterea sunt și ele corpuri. Dar toate virtuțile, pe care le-am amintit, și tot ce rezultă din ele sunt bunuri. Este oare vreo îndoială că tot ce se poate atinge este corp? „Niciun alt

lucru nu poate atinge și să fie atins, decât corpul”, cum zice Lucrețiu.[3]

Dar toate acestea despre care am vorbit nu ar schimba corpul dacă nu l-ar atinge. Așadar ele sunt corpuri. Mai departe: cine are atâta putere, încât e în stare să pună în mișcare, să silească, să rețină și să oprească este corp. Cum oare? Frica nu reține? Îndrăzneala nu îndeamnă? Curajul nu împinge înainte și nu dă avânt? Cumpătarea nu înfrânează și nu trage înapoi? Bucuria nu înalță? Durerea nu încovoaie? În sfârșit, tot ce facem săvârșim din porunca fie a răului, fie a virtuții. Dar tot ce poruncește corpului este corp, tot ce-și exercită forța asupra corpului este corp. Binele corpului este corporal, binele omului este și binele corpului; așadar, este corporal.

Fiindcă ți-am făcut voia, așa cum ai dorit, am să-mi spun singur ceea ce văd că ai de gând să-mi spui tu: „Ne jucăm în pietricele. Ne folosim subtilitatea la lucruri fără rost. Astea nu-i fac pe oameni să fie buni, ci învățați. A fi înțelept este un lucru mai la îndemână, ba, vorbind drept, pentru a ajunge înțelept este mai bine să știi doar să citești. Dar noi, precum risipim toate celelalte fără rost, așa risipim filozofia însăși. Precum ne chinuim din cauza necumpătării în toate, așa și în învățătură. Nu învățăm pentru viață, ci pentru școală”. Cu bine.

1) Este vorba despre opera generală de morală a lui Seneca, Moralis philosophiae libri, la care el face aluzie și în scrisoarea CVIII, despre care aminteşte scriitorul creștin Lactanțiu, dar care nu a mai ajuns până la noi.

2) Scrisoarea venea din Sicilia, unde Luciliu avea funcţia de procurator.

3) Seneca citează pe Lucrețiu, Poemul naturii 1, 304.

107. Sufletul trebuie să fie pregătit în fața întâmplării

Unde-i vestita ta înțelepciune? Unde-i subtilitatea în cernerea lucrurilor, unde-i spiritul tău larg? Te chinuiește un lucru atât de neînsemnat? Niște sclavi au socotit ocupațiile tale ca un prilej nimerit de fugă. Să zicem că te vor înșela, la fel și prietenii – păstreze-și acest nume pe care prostia noastră li l-a dat și numească-se așa, cu atât mai mult cu cât sunt mai netrebnici –, cât loc țin ei în tot ce ai tu? Ai scăpat de niște oameni care-ți mâncau sufletul și în același timp te credeau supărător pentru alții. Nimic din toate acestea nu-i neobişnuit, nimic nu-i neaşteptat. A te supăra de aceste lucruri este tot așa de caraghios ca a te plânge că te stropești pe stradă sau că te murdărești mergând prin noroi. Cum e la baie, la îmbulzeală, la drum, așa este și-n viață: unele necazuri te ochesc anume; altele dau peste tine. Nu e o plăcere să trăiești. Ai pornit la un drum lung: este firesc să aluneci, să te clatini, să cazi, să fii sleit de puteri și să strigi: „Vino, moarte!”, adică să minți. Ici îți vei lăsa tovarăşul de drum, dincolo îl vei îngropa, colo te vei teme de dânsul: printr-astfel de necazuri trebuie să străbați acest drum hurducat. Vrea cineva să moară? Sufletul lui să se pregătească de toate. Să știe că a venit într-un loc unde bubuie trăsnetul, unde

„grijile neiertătoare sălașul și-au pus și Amarul,

Veștede Boale-mprejur și plină de chin Bătrânețea”[1].

Împreună cu ele trebuie să-ți duci viața. Nu poți scăpa de ele, dar le poți disprețui. Și le vei disprețui, dacă te vei gândi deseori la dânsele și dacă vei anticipa tot ce are să vină.

Nu este om care să nu se apropie mai cu curaj de ceva la care s-a pregătit multă vreme. Dacă s-a gândit mai înainte, el rezistă și la încercări grele. Dimpotrivă, nepregătitul se înspăimântă și de cele mai ușoare. Așadar, trebuie să facem așa ca nimic să nu ne fie neașteptat și, fiindcă toate lucrurile sunt mai grele din cauza noutății lor, gândindu-ne mereu la ele, vom ajunge să nu fim niciodată începători.

„M-au părăsit sclavii!” – Pe unul l-au jefuit, pe altul l-au târât la judecată, pe altul l-au ucis, pe altul l-au trădat, pe altul l-au călcat în picioare, pe altul au încercat să-l otrăvească, pe altul să-l facă de ocară. Orice ai mai spune, toate li s-a întâmplat multora și se vor întâmpla și de-acum înainte. Multe și felurite sunt săgețile îndreptate împotriva noastră: unele se înfig în noi, altele vâjâie și vin către noi, altele, deși sortite să izbească pe alții, ne ating pe noi. Să nu ne minunăm de ele. Pentru aceasta ne-am născut. Nimeni nu trebuie să se plângă de ele, fiindcă sunt aceleași pentru toți. O afirm: sunt aceleași. Chiar dacă cineva a

scăpat de o asemenea lovitură, el ar fi putut-o suferi. Un drept egal este nu acela de care toată lumea a uzat, ci acela care a fost stabilit pentru toată lumea. Să ne impunem a fi drepți și să plătim fără cârtire birul sorții noastre de muritori. Iarna aduce gerul: trebuie să tremurăm. Vara aduce căldurile: trebuie să asudăm. Vremea schimbătoare primejduiește sănătatea: va trebui să bolim. În cutare loc îți poate ieși în cale o fiară, sau un om mai primejdios decât orice fiară. Apa îți poate răpi ceva, focul, de asemenea: nu putem schimba această stare de lucruri.

Ceea ce putem este să ne oțelim sufletul și să ni-l facem vrednic de un om virtuos, pentru ca astfel să putem suporta cu curaj orice întâmplare și să fim în acord cu natura. Iar natura conduce ceea ce vezi, toată împărăția asta a ei, prin schimbări. După timp noros, vine vreme senină; tocmai când s-a potolit, marea se înfurie; vânturile bat alternativ; după noapte, vine zi; o parte a cerului se ridică, alta se scufundă. Veșnicia lucrurilor stă în contrariile lor. Cu această lege trebuie să se deprindă sufletul nostru; pe aceasta s-o urmeze, acesteia să i se supună. Să fie convins că tot ce se întâmplă a trebuit să se întâmple și să nu mai cârtească împotriva naturii.

Lucrul cel mai bun e să înduri ceea ce nu poți îndrepta și să te alături fără murmur divinității, din voia căreia toate se fac. Este un soldat rău acela care-şi urmează comandantul, jeluindu-se. De aceea, să ascultăm fără preget și voioși de ordinele date și să nu dezertăm de la această preafrumoasă lucrare, în desfăşurarea căreia se împleteşte şi ceea ce suferim noi. Să ne îndreptăm glasul către Jupiter, prin ocârmuirea căruia se conduce această lume, așa cum îi vorbește Cleante al nostru[2], în versuri foarte frumoase, pe care să-mi fie permis să le întorc pe limba noastră, după exemplul lui Cicero, vorbitorul cel mai înzestrat. Dacă-ți vor plăcea, foarte bine. Dacă nu, să știi că n-am făcut decât să imit pe Cicero: „Tu, părinte şi stăpân al cerului preaînalt, du-mă unde-ți place: nu voi zăbovi o clipă să mă supun. Iată, sunt gata. Să zicem că n-aș vrea: mă voi alătura gemând și voi suferi ca un păcătos ceea ce aş fi putut săvârși ca un om virtuos. Pe cel ce vrea îl duce soarta; pe cel ce nu, ea îl târăște”. Așa să trăim. Așa să vorbim. Voia zeilor să ne găsească pregătiți și nepregetând. E un suflet mare acela care se lasă în voia ei și, dimpotrivă, este mic și nevolnic cel care i se împotrivește, socotind că lumea e rău întocmită și, decât să se îndrepte pe sine, ar vrea mai bine să îndrepte pe zei. Cu bine.

1) Vergiliu, Eneida VI, 274–275 (trad. de G. Coşbuc, adaptată).

2) Cleante din Imnul către Zeus. V. scrisoarea a VI-a.

108. Cum trebuie să fie audiați filozofii

Ceea ce mă întrebi face parte din acele lucruri pe care merită să le știi numai ca să le știi. Dar fiindcă totuși merită, ești grăbit și nu vrei să aștepți lucrarea pe care tocmai o întocmesc și care conține toată partea de filozofia morală.[1] Am să ți-o trimit în curând, dar mai înainte de asta îți voi scrie cum trebuie să-ți stăpânești această pasiune de a învăța, de care te văd înflăcărat, ca să nu-și dăuneze singură. Nu trebuie să pigulești câte ceva în treacăt, dar nici să dai buzna în toate cu lăcomie: la întreg ajungi parte cu parte. Sarcina trebuie să fie potrivită pe măsura puterilor; să nu ne apucăm decât de ce suntem în stare. Trebuie să înghiți nu cât vrei, ci cât te încape. Să ai numai bunăvoință și ai să dobândeşti cât dorești. Cu cât spiritul primește mai mult, cu atât devine mai cuprinzător.

Acestea-mi amintesc că ne învăța Attalus[2], pe vremea când nu mă dezlipeam de școala lui, venind primul și plecând ultimul și atrăgând la unele discuții, chiar și în timpul liber, pe omul care nu numai că-ți ședea la dispoziție, ca să te învețe, ci ți-o lua mai înainte. „Ţinta învățătorului, zicea el, trebuie să fie aceeași cu a învățăcelului: unul trebuie să vrea să fie de folos, celălalt să folosească.” Cine vine la un filozof trebuie să plece în fiecare zi cu câte ceva de preț: să se întoarcă acasă fie mai sănătos, fie mai ușor de însănătoșit. Și se va întoarce, căci puterea filozofiei este atât de mare, încât ajută nu numai pe cei care se îndeletnicesc cu dânsa, ci și pe cei din preajma ei. Cine stă la soare se colorează, chiar dacă n-a venit cu acest scop. Cei care se opresc la o parfumerie și întârzie ceva mai mult într-însa duc cu ei parfumul locului aceluia, Tot așa cei care se duc la un filozof este firesc să deprindă câte ceva care le-ar putea folosi, chiar fără să ia seama. Bagă de seamă, zic: „chiar fără să ia seama”, nu „chiar dacă se împotrivesc”. Cum așa? Nu știm pe câte unii care șed ani întregi pe lângă un filozof și nici umbră de filozofie nu se prinde de ei? Cum să nu știm? Niște îndărătnici care nu se dezlipesc de om și pe care eu îi numesc nu școlarii filozofilor, ci chiriaşii lor.

Unii vin ca să audă, nu ca să învețe, tot așa cum ne ducem la teatru din plăcerea de a ne desfăta auzul prin vorbirea și glasul unui actor sau prin povești. Vei vedea o mare parte dintre ascultători, pentru care cursurile filozofului sunt un loc de refugiu în timpul liber. Nu fac aceasta ca să se lecuiască de vreo patimă, să afle vreo regulă de viață, după care să-și cerceteze moravurile, ci să-și procure o încântare a urechilor. Unii vin chiar și cu tăblite, nu ca să-și noteze idei, ci vorbe pe care să le spună tot cu atât de puțin folos pentru alții, pe cât de inexistent pentru ei este folosul cu care le-ascultă.

Unii se aprind de vorbele mari, se transportă în starea de spirit a vorbitorului, cu fața și sufletul aprins de emoție, și sunt tot atât de excitați ca și frigienii[3] la sunetul unui flautist scopit, delirând la comandă. Ceea ce-i răpește și-i înflăcărează este frumusețea lucrurilor, nu sunetul unor vorbe goale. Ori de câte ori se vorbește mai curajos în contra morții, ori de câte ori se vorbește mai violent în contra sorții, dorești să faci imediat ceea ce auzi. Oamenii sunt impresionați de cele ce aud și ei sunt așa cum ar trebui să fie, dacă sufletul lor ar rămâne în aceeași stare și dacă lumea, care-i abate de la bine, nu i-ar lua îndată în primire tăindu-le avântul lor nobil. Puțini pot să ajungă acasă cu gândurile pe care și le făcuseră.

Este ușor să aprinzi în ascultător dorința de bine, căci natura a pus în toți oamenii bazele și sămânța virtuților. Toți suntem făcuți pentru toate acestea. De îndată ce se ivește cineva care le trezeşte, atunci toate bunele însușiri, ca și cum ar fi doar amorțite, se deșteaptă. Nu vezi cum răsună teatrele de câte ori se rostesc vorbe pe care le recunoaștem cu toții și le mărturisim ca adevărate?

„Sărăcia duce lipsă de multe: lăcomia însă duce lipsă de toate. Avarul nu-i bun cu nimeni, dar mai rău decât cu oricine e cu el.”[4] La aceste versuri aplaudă și cel mai ticălos om și se bucură că păcatele îi sunt biciuite.

Închipuie-ți că aceasta se întâmplă cu atât mai mult, când asemenea vorbe sunt rostite de un filozof, când învățăturile lui binefăcătoare se îmbină cu versuri menite să le întipărească și mai bine în mintea celor simpli. „Căci, precum spunea Cleante, așa cum suflând într-o goarnă care lasă să treacă aerul printr-un tub îngust și lung, scoatem un sunet mai clar, atunci când el își găsește la capăt un spațiu mai larg, tot astfel legile stricte ale poeziei fac ideile noastre mai limpezi.” Cât timp gândurile se exprimă în vorbirea obișnuită, ele sunt ascultate mai nepăsător și izbesc mai puțin. De îndată ce se adaugă ritmul și o gândire aleasă este strunită într-o anumită măsură a versului, aceeași cugetare zboară ca o săgeată aruncată de un braț mai îndemânatic. Despre disprețuirea banului multe ni se spun. Ni se arată în nesfârșite cuvântări că oamenii trebuie să se convingă că bogăția stă în suflet, nu în averi, că bogat este acela care se mulțumește cu sărăcia lui și care se îndestulează cu puțin. Totuși sufletele sunt mai mult izbite, când se rostesc versuri ca acestea:

„Cel mai puțin lipsit dintre oameni e cel ce dorește cât mai puțin,

Cel care poate dori cât este de-ajuns are tot ce dorește.”[5]

Când auzim aceste vorbe și altele asemenea suntem siliți să recunoaștem adevărul. Într-adevăr, chiar cei cărora nimic nu le este de ajuns le admiră, le aclamă, jurându-și să urască banul. De îndată ce vei vedea la ei această stare sufletească, nu-i slăbi o clipă, stăruie, strânge-i, renunţând la echivocuri, la

silogisme, la chițibușării și la toate celelalte jucărele ale unei zadarnice subtilități.

Ridică-te împotriva lăcomiei, împotriva desfrânării. Ori de câte ori vei vedea că ai reușit și că ai zguduit sufletele ascultătorilor, stăruie cu și mai multă putere. E de necrezut ce rezultate are o astfel de cuvântare care urmărește să tămăduiască pe oameni și care are ca scop numai binele ascultătorilor. Sufletele tinere sunt foarte ușor atrase de dragostea virtuții și a binelui; adevărul, dacă-și găsește un avocat priceput, pune stăpânire pe cei capabili încă de îndreptare și doar ușor atinși de stricăciune.

Pe mine, cel puțin, când ascultam pe Attalus vorbind împotriva patimilor, a rătăcirilor și a păcatelor vieții, mă apuca adesea mila de neamul omenesc, iar pe vorbitor îl puneam în înaltul cerului și mai presus de culmea hărăzită unui om. El însuși spunea că este rege, dar mie mi se părea că acela care-şi îngăduie să mustre pe regi e mai presus de un rege. Când începea să recomande sărăcia și să arate ce povară de prisos și cât de apăsătoare pentru cel ce-o poartă este tot ce depășește nevoile, doream de multe ori să ies sărac de la cursuri. Când începea să denunțe plăcerile noastre, să laude castitatea, cumpătarea la mâncare și sufletul neîntinat de desfătările neîngăduite ca și de cele zadarnice, doream să-mi înfrânez gâtlejul și pântecele.

Dintre acestea, unele mi-au rămas, dragă Luciliu, căci venisem cu mare elan pentru toate. Revenind apoi la felul de viață obișnuit, am păstrat câteva dintr-aceste frumoase începuturi. De atunci am renunțat pentru toată viața la scoici și la ciuperci. Ele nu sunt mâncăruri, ci atracții care silesc la mâncare pe cei sătui și care, lucrul cel mai plăcut pentru cei mâncăcioși și pentru cei care se ghiftuiesc mai mult decât pot, se evacuează ușor, se pot repeta ușor.

De atunci și până astăzi m-am abținut de la parfumuri, fiindcă cel mai plăcut miros al corpului este a nu avea niciunul. De atunci n-am pus picătură de vin în stomac. De atunci și până astăzi am fugit de baia publică: a-ți înfierbânta trupul și a ți-l slei asudând, m-am convins că este ceva inutil și moleşitor.

Alte năravuri, după ce le-am părăsit, au revenit; totuși la cele la care n-am putut cu totul renunța am păstrat o măsură, și una mai aproape de renunțarea totală, ceea ce nu știu dacă nu-i un lucru mai greu, fiindcă sunt patimi pe care e mai ușor să le stârpești din suflet decât să le ții măsura.

Fiindcă începui să-ți vorbesc despre avântul cu care m-am îndreptat în tinerețe spre filozofie, avânt mai mare decât acesta cu care, bătrân acum, îmi continui drumul, n-am să mă rușinez a-ți mărturisi ce iubire pentru Pitagora mi-a insuflat ea. Sotion[6] îmi spunea pentru ce acela nu se atingea de carnea animalelor și pentru ce mai târziu Sextius[7] făcea la fel. La fiecare dintre ei

motivul era altul, dar la amândoi era admirabil.

Sotion era convins că omul are destulă hrană și fără vărsare de sânge și că atunci când sfâșierea unei vieţuitoare ajunge o plăcere înseamnă că cruzimea a devenit o obișnuință. El adăuga că trebuie să restrângem prilejurile de neînfrânare şi dovedea că alimentele felurite sunt dăunătoare sănătății și potrivnice trupurilor noastre. La rândul lui Pitagora zicea că între toate viețuitoarele este o înrudire și un schimb al sufletelor care trec mereu în alte făpturi. Niciun suflet, după el, nu piere; ba nici măcar nu rămâne în nelucrare decât pentru timpul scurt cât trece în alt trup. Vom vedea la ce perioade de timp și când se întoarce la om, după ce și-a schimbat mai multe sălașuri. Deocamdată vedem că Pitagora a inspirat oamenilor groaza de crimă și de paricid, deoarece s-ar putea ca ei să atace din neștiință chiar sufletul tatălui lor, izbindu-l cu fierul sau mușcând, dacă în vreun trup s-ar adăposti cumva un suflet înrudit.

După ce Sotion ne înfățișa aceste idei și le completa cu dovezi proprii, el spunea: „Nu crezi că sufletele sunt repartizate mereu altor corpuri și că ceea ce numim moarte este o trecere? Nu crezi că în aceste vite, fiare sau pești sălăşluiește un suflet altădată omenesc? Nu crezi că în această lume nu piere nimic, ci numai își schimbă locul? Că nu numai aștrii se rotesc pe drumuri anumite, dar că și vieţuitoarele își au ciclurile lor și că sufletele se mişcă în circuit? Oameni mari au avut această credinţă. De aceea cel puțin nu te pronunța și nu te angaja cu nimic. Dacă aceste idei sunt adevărate, a nu te atinge de animale se cheamă neprihană; dacă nu sunt adevărate, se cheamă cumpătare. Ce pagubă e într-asta pentru buna ta credință? Eu îți răpesc doar hrana cu care se hrănesc leii și vulturii.”

Atras de aceste idei, începui să nu mai pun gura pe carne și după un an această obișnuință îmi era nu numai ușoară, dar și plăcută. Eram convins că mintea-mi era mai vioaie. Astăzi n-aș putea afirma că așa era. Mă întrebi cum am renunțat?

Epoca tinereții mele s-a întâmplat să fie la începutul domniei lui Tiberius. Cultele străine erau pe atunci urmărite, iar printre semnele ereziei se considera și abținerea de la carnea unor animale. Așadar, la cererea tatălui meu, care nu fiindcă s-ar fi temut de vreo pâră, dar ura filozofia, m-am reîntors la vechea obișnuință. Nu i-a fost greu să mă convingă să încep a mă hrăni mai bine.

Attalus avea obiceiul să laude acea saltea care opune rezistență corpului: și acum, la bătrâneţe, mă folosesc de una în care nu se poate vedea nicio urmă. Ți-am înfățișat toate acestea ca să-ți dovedesc cât de năvalnice sunt primele porniri ale învățăceilor spre tot ce este nobil atunci când îi îndeamnă cineva, dacă cineva îi înflăcărează. Dar greșeala este într-o privință a dascălilor, care ne învață să discutăm, nu să trăim, iar într-alta a școlarilor care propun ca scop profesorilor

lor nu să le formeze sufletele, ci să le ascută mintea. Astfel, ceea ce era filozofie a devenit filologie. Dar are mare însemnătate cu ce gând se apropie cineva de un lucru. Cine cercetează pe Vergiliu cu gândul de a deveni grămătic nu citește vestitul vers fugit inexorabile tempus[8], spunându-şi: „Să veghem; dacă nu ne grăbim, vom fi lăsați în urmă; ziua cea grabnică ne mână, dar și ea e mânată; suntem târâți fără să ne dăm seama; orânduim totul pentru mai târziu și acum, când totul se rostogoleşte, de-abia ne mișcăm”, ci el citește acest vers ca să observe că de câte ori Vergiliu vorbeşte despre repeziciunea clipelor, folosește cuvântul „a fugi”.

„Zilele cele mai bune fug cele dintâi din viața
Bieților oameni, și vin apoi boale și jalnica vârstă,
Truda cea grea și-n sfârșit cumplitele clipe-ale morții.”[9]

Cine are în vedere filozofia dă acelorași versuri înțelesul care trebuie. Niciodată Vergiliu, zice el, nu spune despre zile că se duc, ci că fug, fiindcă acesta este modul cel mai iute de a alerga și că „cele mai bune zile dispar mai întâi”. Pentru ce nu ne grăbim și noi, ca să putem egala repeziciunea unui lucru atât de fugar? Tot ce-i mai bun zboară pe lângă noi; în urma noastră rămâne ce-i mai rău. Precum dintr-o amforă curge mai întâi ce este mai limpede, iar ce-i mai greu și mai tulbure rămâne la fund, tot astfel ce-i mai bun în viața noastră e la început. Noi preferăm să ne risipim cu altceva acest început, ca să ne păstrăm pentru noi drojdia. Să ne întipărim în suflet aceste vorbe și să le păstrăm ca și cum ne-ar fi trimise de un oracol:

„Zilele cele mai bune fug cele dintâi din viața
Bieților oameni”.

Pentru ce „cele mai bune”? Fiindcă ce rămâne e nesigur. Pentru ce „cele mai bune”? Pentru că fiind tineri putem învăța, putem îndrepta spre bine sufletul mlădios și încă neformat, pentru că aceasta este vremea eforturilor, a frământării minții prin studii și a învârtoșării trupului prin muncă. Ceea ce urmează e mai potolit, mai lânced și mai apropiat de sfârșit. Așadar, să ne străduim din toată inima și, lăsând la o parte tot ce ne-ar putea abate din drum, să urmărim un singur lucru: să nu înțelegem prea târziu și numai după ce-a trecut repeziciunea acestui timp fugar, pe care nu-l putem ține în loc. Să ne alegem primele zile, căci ele sunt cele mai bune” și să le punem în slujba noastră. Să prindem din goană tot ce fuge.

Cine citește aceste versuri cu ochii unui grămătic nu înțelege că „primele zile sunt cele mai frumoase”, tocmai fiindcă după ele urmează bolile, ne-ajunge bătrânețea și ne cade pe cap, când încă mai gândim că suntem tineri, ci el își zice că Vergiliu întrebuințează totdeauna laolaltă vorbele „boli” și „bătrânețe”, și, pe

Hercule, cu tot temeiul. Într-adevăr, bătrânețea este o boală incurabilă. Pe lângă aceasta, zice el, Vergiliu a adăugat bătrâneții un epitet, numind-o „tristă”: „Vin bolile și trista bătrânețe”[10], iar în alt loc: „Acolo locuiesc bolile palide și trista bătrânețe”[11].

N-ai de ce să te miri că fiecare își alege din aceeași materie ceea ce se potrivește cu preocupările lui: în aceeași livadă boul caută iarbă, câinele iepuri și cocostârcul șopârle. Când iau în mână cartea lui Cicero, Despre stat[12] un filolog, un grămătic sau un adept al filozofiei, fiecare dintre ei e preocupat de altceva.

Filozoful se minunează că s-a putut vorbi atât de mult împotriva dreptății. Când filologul se apropie de același text, își notează că: „există doi regi romani, dintre care unul nu are tată, iar celălalt nu are mamă”, căci despre mama lui Servius este discuție, iar tatăl lui Ancus nu se cunoaște și el este numit nepotul lui Numa.[13] Pe lângă aceasta își notează că „acela, pe care noi îl numim dictator și-l vedem numit astfel și în operele de istorie, era numit la cei vechi «magistru al poporului»”[14]. Numele se găsește și astăzi în cărțile augurilor și o dovadă pentru aceasta este că cel amintit de Cicero este un magistru al cavalerilor. De asemenea, el notează că „Romulus a pierit în timpul unei eclipse de soare, că apelul la popor[15] s-a practicat și de către regi”. Aceasta, cred unii, printre care și Fenestella[16], s-ar găsi și în cărțile pontificilor.[17]

Răsfoind aceleași cărți, grămăticul prezintă în comentariul său mai întâi cuvintele întrebuințate: Cicero zice reapse în loc de re ipsa[18] și destul de des sese în loc de se ipse[19]. Apoi trece la acei termeni pe care uzul epocii i-a schimbat. Bunăoară Cicero zice: „Fiindcă prin întreruperea acestuia am fost aduși din nou la linia de plecare (calx); ceea ce noi numim astăzi, la circ, creta[20] cei vechi numeau calx”. Apoi el compară versurile lui Ennius[21], și îndeosebi cele scrise despre Scipio Africanul, „căruia nimeni, cetățean sau duşman, nu-i va putea răsplăti după merit faptele” (Cui nemo civis neque hostis quivit pro factis reddere operae pretium). De aici, zice că-și dă seama că la cei vechi ops n-a însemnat numai auxilium[22], ci și opera[23] căci Ennius afirmă că nimeni, cetățean sau dușman, n-a putut răsplăti meritele lui Scipio. În sfârșit, el se crede fericit, fiindcă ar fi descoperit de unde s-a inspirat Vergiliu, spunând: „Deasupra căruia bubuie imensa poartă a cerului”[24]. El afirmă că Ennius a sustras acest vers lui Homer, iar Vergiliu lui Ennius, căci chiar în De republica a lui Cicero se află acest distih al lui Ennius:

„Dacă este permis cuiva să urce până-la lăcașul zeilor, Numai mie îmi e deschisă imensa poartă a cerului”.

Dar ca să nu mă cobor și eu, în vreme ce altceva urmăresc, până la nivelul filologului sau al grămăticului, îți atrag atenția că audierea și lectura filozofilor trebuie să-și pună drept țintă fericirea vieții, că nu trebuie să umblăm după cuvinte arhaice sau anume plăsmuite, după metafore nesănătoase sau figuri de stil, ci după maxime care ne pot fi de ajutor, după cugetări mărețe și înaripate, care pot să fie apoi puse în practică. Să le învăţăm așa de bine, ca vorbele să devină fapte.

Eu cred că nu există ființe care să fi făcut un mai mare rău tuturor oamenilor ca aceia care au învățat filozofia ca pe un fel de meserie de exploatat și care trăiesc altfel decât învaţă pe alții a trăi. Ei se înfățișează singuri ca exemplele unei învățături de prisos, sclavi ai tuturor viciilor pe care le condamnă. Un asemenea dascăl îmi poate folosi tot atât de puțin ca un cârmaci cuprins de rău de mare în timp de furtună. Trebuie să ții cârma împotriva valurilor care ne răpesc, trebuie să lupți cu marea însăși, trebuie să strângi pânzele din bătaia vântului: ce-mi poate ajuta un conducător de corabie înspăimântat și vomând într-una? O plută este bătută de furtună. Nu crezi că viața e bătută de una și mai mare? Nu ți se cere să vorbești, ci să conduci. Tot ce spun aceștia, toate vorbele pe care le aruncă în fața mulțimii sunt vorbe de împrumut: le-a spus și Platon, le-a spus și Zenon, le-a spus și Crisip și Posidonius și seria nesfârșită a atâtor și atâtor filozofi. Am să-ți arăt cum ar putea să probeze că sunt ale lor: să facă precum zic.

Fiindcă ți-am spus ce voiam să-ți spun, am să-ți satisfac acum și dorința ta, dar am să amân pentru altă scrisoare tratarea în intregime despre ceea ce-mi ceruseși, ca să nu te apropii obosit de o chestiune spinoasă, care ar trebui să fie ascultată cu multă atenție și interes. Cu bine.

1) La care face aluzie și în scrisoarea CVI.

2) Despre Attalus, profesorul lui Seneca, ce a exercitat o mare influenţa asupra filozofilor și pe care acesta îl citează mai des, vezi scrisorile IX, LXIII, LXVII, LXXII, LXXXI, CVIII.

3) Se referă la cultul Cybelei (Magna Mater), cult frigian, introdus în Grecia și apoi la Roma. Preoții acestui cult, coribanții sau galii, dansau în cinstea zeiţei dansuri frenetice în sunetul flautelor şi al altor instrumente.

4) Versuri din mimii lui Publilius Syrus sau ai lui Laberius.

5) Ibidem.

6) Sotion din Alexandria, profesor de filozofie al lui Seneca.

7) Motivul era credinţa în reîncarnarea sufletelor umane în corpurile unor animale.

8) Vergiliu, Georgice III, 284.

9) Vergiliu, Georgice III, 66-68 (trad. G. Coşbuc).

10) Vergiliu, Georgice, III, 67 (trad. G. Coșbuc).

11) Vergiliu, Eneida VI, 275 (trad. G. Coşbuc): pallentes habitant morbi tristisque senectus.

12) Este vorba de lucrarea lui Cicero, De republica, lucrare de filozofie politică des citată, dar care nu ni se păstrează decât fragmentar.

13) Este vorba de regii Servius Tullius, Ancus Marcius și Numa Pompilius.

14) Magister populi este numele vechi al dictatorului, adică al magistratului ales de senat dintre foștii consuli, pe timp de șase luni, și învestit cu puteri extraordinare, pentru a face față unor situații deosebite. În caz de război, dictatorul era comandantul pedestrimii. La comanda cavaleriei el alegea un magister equitum.

15) Orice condamnat la moarte avea dreptul să facă apel la comițiile centuriate. Apelul se numea provocatio ad populum. În practică, această măsură a însemnat aproape abolirea pedepsei capitale.

16) Fenestella, istoric care a trăit în timpul lui Augustus și la începutul domniei lui Tiberius. A scris o operă, Annales, bogată în informații privitoare la instituții și moravuri, care s-a pierdut.

17) Cărțile sau analele pontificilor erau niște cronici, în care pontifex maximus nota sub numele consulilor sau al altor magistraţi evenimentele mai importante din timpul anului.

18) „În realitate”.

19) „El însuși”.

20) La curse, linia de pornire și de sosire se marcau cu creta.

21) Q. Ennius, cel mai mare poet al epocii lui (239–169 î.Cr.). Opera sa principală este epopeea Annales; în versuri de o mare putere expresivă, poetul învia trecutul legendar și istoric roman de la Eneas până în vremea lui. Autorul folosește versul hexametru, împrumutat de la greci. Influența lui Ennius asupra lui Lucrețiu, Vergiliu și Titus Livius a fost puternică.

22) „Ajutor.”

23) „Realizare, merit.”

24) Vergiliu, Georgice III, 260–261 (trad. G. Coşbuc): quem super ingens porta tonat caeli.

109. Dacă înțeleptul poate fi de folos înțeleptului și în ce chip

Dorești să știi dacă un înțelept poate fi de folos altui înțelept. Zicem că înțeleptul este îndestulat de toate bunurile și că a atins treapta supremă. Se pune întrebarea: cum poate cineva să fie de folos cuiva care posedă binele suprem? Oamenii virtuoși își sunt folositori unii altora, căci ei practică virtuțile și mențin înțelepciunea la înălțimea ei. Fiecare dorește un altul cu care să se compare, împreună cu care să cerceteze. Pe cei pricepuți la lupte îi formează exercițiul; pe muzicant îl stimulează un altul care învață aceleași lucruri, înțeleptul are și el nevoie de punerea în mișcare a virtuților: așa cum se pune în mișcare singur, tot astfel este mișcat și de un alt înțelept.

Întrucât un înțelept va fi de folos altui înțelept? Acesta îi va da imboldul și-i va arăta diferite prilejuri de acţiuni morale. Pe lângă aceasta, îi va înfățișa unele cugetări de-ale lui și-i va împărtăși ce-a descoperit. Căci tot timpul va mai rămâne ceva de învățat, chiar și înțeleptului, ceva spre care mintea lui să-și ia zborul. Cel rău dăunează celui rău și-l face și mai rău, ațâțându-i mânia, aprobându-i mâhnirea, lăudându-i plăcerile. Cei răi se chinuiesc mai mult, tocmai atunci când își amestecă mai mult defectele și când ticăloșia se strânge laolaltă. Așadar, și invers, omul virtuos va fi de folos celui virtuos.

Cum? zici tu. Îi va aduce bucurii, îi va întări încrederea, bucuria amândurora va spori la vederea liniștei fiecăruia. Pe lângă aceasta, îi va transmite știința unor lucruri. Înțeleptul nu știe totul. Șichiar dacă ar ști, cineva poate născoci și arăta căi mai scurte, prin care poți cuprinde mai ușor întregul. Un înțelept este de folos altui înțelept nu, firește, numai prin puterile lui, ci și prin ale aceluia pe care îl ajută. Într-adevăr, acesta ar putea, chiar lăsat în seama lui, să-și realizeze rolul. Pe alergător îl ajută totuși cel care-l îmbărbătează.

„Un înțelept nu este de folos altui înțelept, ci el însuși își este de folos. S-oștii. Ia-i puterea lui proprie, și el nu va mai face nimic.” În chipul acesta ai putea spune că dulceața nu este în miere, căci chiar și acela care ar trebui s-o mănânce este astfel adaptat prin limba lui și prin cerul gurii lui la asemenea gust, încât simțul său corespunzător poate să-l accepte sau să-l respingă. Într-adevăr, sunt unii cărora, datorită unei boli, mierea li se poate părea amară. Trebuie ca amândoi să fie sănătoși, pentru ca primul să poată fi de folos, iar celălalt să fie un material potrivit pentru cine vrea să-l ajute. „Dacă este zadarnic să sporești o căldură ajunsă la maximum, tot așa este zadarnic ca cineva să se facă folositor cuiva ajuns la treapta supremă. Oare un agricultor, care are de toate, cere ceva de la altul? Oare un soldat, înarmat cu ce-i trebuie, ca să se apere când iese la luptă,

dorește și mai multe arme? Prin urmare nici înțeleptul, căci el are tot ce-i trebuie pentru viață și e destul de înarmat.”

La acestea voi răspunde: și cel care se află în căldura cea mai mare are nevoie de un adaos de căldură, pentru a menține acest maxim. „Dar căldura, mi se răspunde, se menține singură.” Mai întâi e mare deosebire între aceste lucruri pe care le compari: căldura este una; a fi de folos este ceva foarte variat. Apoi, ca să încălzească, căldura nu este ajutată de niciun spor de căldură, pe când înțeleptul nu se poate menține în starea lui de spirit decât dacă își ia în jur ca prieteni câțiva semeni cărora să le împărtășească virtuțile sale. Adaugă acum că toate virtuțile sunt prietene unele cu altele. Prin urmare acela care iubește virtuțile unui egal de-al său și face ca virtuţile sale să fie iubite și de alţii este de folos. Tot ce se aseamănă place, mai ales când e vorba de fapte frumoase și când ele știu să pună și să fie puse la încercare.

Pe deasupra, nimeni altul decât un înțelept nu se pricepe și nu poate mișca sufletul altui înțelept, precum nimeni nu poate acționa prin rațiune asupra omului decât omul. Așadar, spre a pune în mișcare rațiunea este nevoie de rațiune și tot astfel pentru ca rațiunea desăvârșită să se pună în mișcare este nevoie de o rațiune desăvârşită.

Se zice că pot fi de folos și aceia care ne pun la îndemână bunuri comune, ca bani, favoruri, protecție și altele, care în viața de toate zilele sunt fie plăcute, fie necesare. Prin aceasta se spune că și un prost poate fi de folos unui înțelept. A fi de folos înseamnă însă a pune în mișcare potrivit cu natura sufletul, fie prin virtutea proprie, fie printr-a aceluia care este mișcat. Aceasta nu se poate face fără folos, chiar și spre binele aceluia care este de folos, căci este firesc ca punând în lucrare virtutea altuia să și-o exercite și pe a sa. Dar chiar dacă aș lăsa la o parte binele suprem sau tot ce contribuie la realizarea lui, totuși înțelepții își pot fi de folos unii altora, căci pentru un înțelept este ceva de dorit în sine să afle de un alt înțelept, fiindcă prin natura sa orice bine este drag altui bine și fiecare se împacă cu binele, așa cum se împacă cu sine însuși. Sunt nevoit, ca să continui argumentarea, să trec de la această chestiune la alta.

Într-adevăr, se pune întrebarea dacă înțeleptul va delibera sau se va sfătui cu cineva, ceea ce ar fi nevoit să facă atunci când e vorba de treburi cetățenești, casnice și, ca să zic așa, omenești. La acestea el are nevoie de sfatul altcuiva, așa cum are nevoie de un doctor, de un pilot, de un avocat, de un reprezentant la procese. Prin urmare, un înțelept poate fi câteodată de folos altui înțelept, căci îl va sfătui. Dar ei se vor ajuta chiar și în lucrurile mari, sublime, așa cum am mai spus, practicând împreună virtuțile, contopindu-și sufletele și gândurile.

Pe lângă aceasta, este conform cu natura a îmbrățișa un prieten și a te bucura de sporul prietenului ca de al tău. Dacă nu vom face așa, nici virtutea

care se întărește prin exercitarea ei nu rezistă. Virtutea însă ne sfătuiește să întrebuințăm cum se cuvine tot ce este prezent, să chibzuim asupra viitorului, să cumpănim și să ne încordăm mintea: această încordare, această lămurire va fi mai ușoară dacă înțeleptul va avea pe cineva lângă sine. De aceea el va căuta fie un om desăvârșit, fie pe unul înaintat și aproape de desăvârșire. Cel desăvârșit îi va fi de folos, ajutându-l în judecățile sale printr-o înțelegere comună.

Se zice că oamenii văd mai bine în treburile altora decât într-ale lor. Este o meteahnă de care au parte aceia pe care iubirea de sine îi orbește și aceia cărora atunci când sunt în primejdii, teama le ia orice putință de a vedea ce le este de folos; lipsit de griji și în afară de temeri, omul începe să chibzuiască. Și totuși sunt unele lucruri pe care chiar înțelepții le văd mai bine la alții decât la ei. În sfârșit, un înțelept va dovedi altui înțelept temeinicia preafrumoasei cugetări: „A voi același lucru și a nu voi același lucru...”[1] Înhămându-se la același jug, vor face lucruri mari.

M-am achitat de ce mi-ai cerut, deși chestiunea era una dintre problemele pe care le tratez în Filozofia morală.[2] Gândește-te la ce-ţi spun mereu: cu asemenea chestiuni noi nu facem decât să ne exersăm subtilitatea. De câte ori nu mă întorc și-mi zic: „Ce-mi folosește acest lucru? Fă-mă mai brav, mai drept, mai cumpătat. Nu am încă vreme de exerciții: încă mai am nevoie de medic. De ce-mi ceri o știință fără de folos? Mi-ai promis lucruri mari: văd lucruri mărunte[3]. Ziceai că am să fiu neînfricat, chiar dacă-n jurul meu ar zăngăni săbii, chiar dacă tăișul mi-ar atinge grumazul. Ziceai că voi sta netulburat, chiar dacă în jurul meu s-ar înălța vâlvătăi de foc, chiar dacă năprasnica vijelie mi-ar arunca corabia pe tot întinsul mării. Mai bine fă-mă să-mi disprețuiesc plăcerile, să disprețuiesc gloria. Mai târziu mă vei învăța și cum să descurc sofismele şi cum să disting ambiguitățile și cum să pătrund obscuritățile Acum învață-mă ceea ce îmi este necesar”. Cu bine.

1) Vorbele pe care Catilina le rostea în fața partizanilor săi: „A voi acelaşi lucru și a nu voi același lucru, asta-i în definitiv prietenia” (Sallustius, Catilina 20).

2) Lucrarea amintită mai sus, Moralis philosophiae libri.

3) Urmez în traducere ediția Beltrami.

110. Dorințe deșarte, temeri deșarte: remediul este filozofia

Te salut din casa mea de la Nomentum[1] și-ți urez să ai cugetul împăcat. Aceasta înseamnă: pe toți zeii prielnici. Iar împăcați și binevoitori nu-i are decât cine s-a împăcat cu sine. Lasă deocamdată la o parte părerea, primită de unii, că fiecăruia dintre noi i se dă un zeu păzitor, desigur nu un zeu în toată legea, ci unul de rangul al doilea, dintre aceia pe care Ovidiu îi numește „zeii plebei”[2]. Aș vrea totuși ca, părăsind această părere, să-ți amintești că strămoșii noștri, care aveau această credinţă, erau niște stoici, căci ei atribuiau bărbatului un geniu păzitor, și femeii o Iunonă. Vom vedea mai târziu dacă zeii au atâta vreme, ca să se ocupe de treburile fiecărui om în parte. Deocamdată să știe că, fie că suntem dați în paza cuiva, fie că suntem părăsiți și lăsați în voia sorții, pe nimeni nu-l poți blestema mai rău decât blestemându-l să fie nemulţumit de sine.

Dar n-ai de ce să dorești cuiva, pe care-l socotești demn de pedeapsă, să fie urât de zei: este urât, îți spun eu, chiar dacă pare că se ridică cu ajutorul lor. Ia seama și observă ce sunt întâmplările din viața noastră, nu ce zice lumea că sunt: vei vedea că cele mai multe nenorociri ne ating în trecere, fără să cadă asupra noastră. De câte ori cauza și începutul înălțării n-au fost ceea ce se cheamă o calamitate? De câte ori un eveniment, întâmpinat cu multe felicitări, n-a fost decât un pas spre prăpastie și n-a înălțat și mai sus pe câte unul aflat în culmea puterii, ca și cum s-ar putea menține cineva acolo de unde căderea este sigură? Dar chiar și această cădere n-are nimic rău într-însa, dacă ții seama de limita dincolo de care natura n-a prăbușit pe nimeni. Hotarul tuturor lucrurilor este aproape. Hotarul este aproape, repet. Și acela din care se alungă fericitul, și acela din care se eliberează nefericitul. Pe aceste hotare noi însă le lungim și le mărim prin speranță și temere. Dar dacă ești înțelept, măsoară totul cu condiția ta de om: restrânge și ceea ce provoacă bucuria, și ceea ce te face să te temi. E bine să nu te bucuri de nimic prea multă vreme, ca să nu te temi de ceva prea multă vreme.

Dar pentru ce restrâng acest rău? Nu este motiv să crezi că există ceva de temut. Toate acestea care ne tulbură, care ne împietresc de groază sunt închipuiri. Nimeni dintre noi nu cercetează cât temei au, ci ne speriem unii pe alții. Nimeni n-a cutezat să se apropie de ceea ce-l tulbura, și să cunoască natura și temeiul fricii lui. Drept urmare, un lucru neadevărat și fără niciun temei găsește crezământ fiindcă nu este cercetat. Ar fi bine să deschidem ochii: am vedea cât de efemere, cât de nesigure, cât de neprimejdioase sunt lucrurile de care ne temem. Zăpăceala din mințile noastre este așa cum a văzut-o Lucrețiu:

„Căci după cum la copii le e frică de toate în noapte

Și îi vedem tremurând, pe noi ziua ne umple de spaimă?”[3].

Cum oare? Temându-ne ziua-n amiaza mare, nu suntem mai proști decât orice copil? Dar nu-i adevărat, Lucrețiu: noi nu ne temem la lumină, ci am făcut întuneric peste tot. Nu mai vedem nimic: nici ce ne dăunează, nici ce ne folosește. Dăm unii peste alții toată viața și din cauza aceasta nu ne mai oprim locului și nu vedem unde punem piciorul. Îți dai seama ce nebunesc lucru e îmbulzeala pe întuneric. Dar, pe Hercule, făcând așa va trebui să fim rechemați de la o distanță mai lungă. Deși nu știm încotro suntem duși, stăruim totuși să mergem, goniți în direcția în care am pornit.

Dar dacă am vrea, s-ar putea face lumină. Iar aceasta s-ar putea într-un singur chip, și anume dacă cineva și-ar însuși prin știință cunoașterea celor omenești și divine, dacă s-ar pătrunde, nu doar stropi, de această știință, dacă, oricât ar cunoaște-o, ar rumega-o mereu și s-ar întoarce deseori asupra lui, dacă ar cerceta ce este binele și ce este răul și căror fapte li s-au aplicat fără temei aceste nume, dacă ar căuta să cunoască ce este frumos și ce este urât, dacă ar ști ce este providența.

Căci puterea de pătrundere a minții omului nu se opreşte aici: plăcerea lui este să privească înainte și dincolo de lume, să vadă unde este minat, de unde a apărut, la ce sfârșit duce graba aceasta nestăvilită a lucrurilor. Smulgând spiritul din această divină contemplație, noi l-am târât spre lucruri josnice și mărunte ca să-l facem rob lăcomiei, uitând de întocmirea universului, de marginile lui, de cei care stăpânesc și conduc totul; l-am făcut să sape pământul și să vadă ce nenorocire ar mai putea scoate dintr-însul, el, nemulțumitul cu ce i s-a dat. Zeul și părintele nostru ne-a pus la îndemână tot ce putea să ne fie de folos; el n-a așteptat cercetările noastre, ci de la sine ne-a încărcat de daruri, înfundând în adâncuri tot ce ne-ar fi putut dăuna. N-avem a ne plânge de nimeni decât de noi: împotriva naturii care le-a ascuns, noi am scos la lumină toate cele care ne-ar putea distruge. Ne-am robit sufletul plăcerii, a cărei îndrăgire este începutul nenorocirilor, l-am făcut sclavul ambiției, faimei și al celorlalte dorințe, la fel de zadarnice şi de goale.

Mă întrebi acum ce te sfătuiesc să faci? Nimic nou, căci nu căutăm leacuri pentru boli noi, ci mai întâi să cauți tu singur și să vezi ce-ți este de trebuință și ce-ți este de prisos. Cele de trebuință îți ies singure și de pretutindeni în întâmpinare. După cele de prisos trebuie să alergi tu singur, fără încetare și din tot sufletul. Dar n-ai de ce te făli atâta că ai disprețuit paturile de aur și mobila încrustată cu pietre scumpe: ce merit este oare să disprețuiești ce-i de prisos? Admiră-te atunci când vei disprețui ce este necesar. Nu-i mare lucru că poți trăi fără confort regal, că nu dorești mistreți de o mie de livre, limbi de flamingo și

alte ciudăţenii ale unor pitori care disprețuiesc animalul întreg și nu aleg decât o anumită parte din fiecare. Atunci te voi admira, când ai să disprețuiești chiar și o pâine neagră, când te vei convinge că, la nevoie, iarba crește nu numai pentru vite, dar și pentru oameni, când vei pricepe că frunzele copacilor pot fi hrana pântecelui în care turnăm atâtea bunătăți, ca și cum, înghiţindu-le, le-ar ține înăuntru însul. Umple-l fără mare bătaie de cap. Ce importanță are ce înghite, dacă orice ar înghiți trebuie să dea afară? Tot ce se prinde, pe uscat și pe mare, ți se pune înainte: e o încântare. Unele viețăți îți sunt cu atât mai plăcute, cu cât ți se aduc mai repede la masă; altele numai după ce, îndopate mult timp și puse la îngrășat, de-abia se mai țin de grăsimea în care înoată. Aroma lor, pregătită cu artă, te încântă. Dar, pe Hercule, aceste bunătăți cu grijă alese și variat aromate, ajungând în stomac, se prefac în una și aceeași scârnăvie. Vrei să disprețuiești plăcerile mâncărurilor? Privește rezultatul.

Îmi amintesc că Attalus, spre mirarea tuturor, spunea așa: „Multă vreme, zicea el, bogățiile mă impresionau: de câte ori vedeam într-un loc sau altul vreo sclipire de-a lor, rămâneam uimit. Socoteam că ceea ce ele ascund este la fel cu ceea ce arată. Dar la o paradă am văzut toate bogățiile orașului încrustate cu aur, cu argint și cu acele nestemate mai prețioase decât aurul sau argintul, am văzut culori rare și veşminte aduse nu numai de dincolo de hotarele noastre, dar și de-ale dușmanilor noștri; am văzut într-o parte cârduri de sclavi care-ți răpeau ochii prin eleganța și frumusețea lor, într-alta șiruri de femei și alte minunăţii, pe care imperiul nostru, ajuns în culmea puterii lui, le scosese la vedere, trecându-și în revistă bogăția. Ce altceva înseamnă asta, zisei eu, decât a zgândări patimile oamenilor, şi aşa neadormite? Ce vrea să zică această paradă a averilor? Ne-am adunat ca să învăţăm să fim lacomi?

Dar, pe Hercule, plec de aici mai puțin ahtiat de averi ca la venire. Am disprețuit bogățiile, nu fiindcă sunt de prisos, ci fiindcă n-au niciun preţ. Văzut-ai cum convoiul acela, deși mergând agale și în ordine, în câteva ceasuri s-a și scurs? Ce n-a putut dura o zi întreagă ne va stăpâni oare toată viața? Și încă ceva am mai observat: mi s-au părut tot pe-atât de inutile celor ce le stăpâneau, ca și celor ce le priveau. De aceea, de câte ori un astfel de lucru îmi ia ochii, de câte ori mă izbeşte vreo casă luxoasă, vreun convoi de sclavi spilcuiți, vreo lectică dusă de niște argați chipeși, îmi spun: «Ce te minunezi? Ce stai încremenit? Este paradă. Aceste lucruri se expun, nu se stăpânesc cu-adevărat, și în timp ce ne desfată, se trec. Îndreaptă-te mai degrabă spre adevăratele bogății, învață să te mulțumești cu puțin și rosteşte mândru și cu curaj vorba ceea: avem apă, avem o făină fiartă, ne luăm la întrecere în fericire chiar și cu Jupiter». Să o facem, rogu-te, chiar dacă nu le-am avea. Este nedemn să punem fericirea vieții în aur și argint; este la fel de nedemn s-o punem în apă și într-o fiertură. Ce-am să fac,

zici tu, dacă n-am să le am? Mă întrebi care-i leacul sărăciei? O foame sfârșește și alta începe. De altminteri, ce deosebire este dacă dorințele care te fac robul lor sunt mari sau mici? Ce importanță are cât de neînsemnat este lucrul pe care soarta ți l-ar putea refuza? Chiar apa şi făina aceasta sunt la bunul-plac al altuia. Liber este însă nu acela asupra căruia soarta are puțină putere, ci acela asupra căruia nu are nici una. Așa este: trebuie să nu dorești nimic, dacă vrei să înfrunți pe Jupiter, care nu doreşte nimic."

Iată ce ne spunea Attalus și ceea ce natura a spus-o tuturor. Dacă ai să vrei să te gândești mai mult la aceste vorbe, vei reuși să fii, nu să pari fericit, și să fii pentru tine, nu pentru alții. Cu bine.

1) V. scrisoarea a CIV-a.
2) Ovidiu, Metamorfoze I, 594 (trad. M.V. Petrescu).
3) Lucrețiu, Poemul naturii II, 54 (trad. D. Murărașu).

111. Opoziția între adevărata filozofie și sofistică

Mă întrebi cum se zice în latineşte sophismata[1]. Mulți au încercat să le dea un nume. Niciunul însă n-a rămas. Fiindcă, probabil, lucrul însuşi nu era acceptat la noi şi nu se practica, numele însuși a fost respins. Cel mai potrivit mi se pare totuşi cel pe care l-a folosit Cicero: el le zice cavillationes. Cine se ocupă cu ele reușește, e drept, să facă unele apropieri istețe, dar nu câștigă nimic pentru viață și nu devine nici mai curajos, nici mai cumpătat, nici mai ales.

Acela însă care practică filozofia spre tămăduirea lui proprie se ridică nemăsurat sufletește este plin de încredere, neîntrecut și mai mare chiar, dacă te apropii de dânsul. Precum se întâmplă cu munții cei mari, a căror înălțime pare mai mică atunci când îi privești de departe, dar când te apropii de ei, atunci îți dai seama ce ameţitoare li-s piscurile, așa este, Luciliu al meu, filozoful adevărat, filozof prin fapte, nu prin meșteșugiri istețe: se ridică uimitor deasupra tuturor, impunător, plin de adevărată măreție. Nu se ridică în vârful picioarelor și nici nu merge în degete, ca aceia care-și înalță artificial statura, voind să pară mai înalți decât sunt, ci se mulțumește cu mărimea lui. Și cum să nu fie mulțumit că a ajuns până acolo, unde soarta nu poate să-și întindă mâna? Așadar, pe deoparte el se ridică peste cele omeneşti, iar pe de alta este egal cu sine în orice situație, fie că viața i se desfăşoară un drum lin, fie că e bătută de valuri și înaintează printre piedici și greutăți.

Asemenea statornicie nu-ți pot da jucăriile astea[2] despre care vorbeam puțin mai înainte. Spiritul se distrează cu ele, dar nu folosește, și coboară filozofia de pe înălțimile ei la nivelul de rând. Nu te-aș opri să te ocupi cu ele, dar numai atunci când n-ai vrea să te ocupi cu nimic altceva. Ce e mai rău într-însele este că te fac să te încânți de ele și, sub aparența subtilității, pun stăpânire pe spirit și-l țin pe loc, atunci când îl cheamă atâtea lucruri, atunci când viața toată de-abia ți-ar ajunge să înveți unul singur: a disprețui viața. „Cum? A o conduce, vrei să spui.” Asta în al doilea rând: nu și-o conduce bine decât acela care și-a disprețuit-o. Cu bine.

1) Termenul grecesc pentru sofisme.
2) Cavillationes, sofismele.

112. Caz disperat de îndreptare morală a unui nărăvit

Și eu doresc, pe Hercule, vezi bine, ca prietenul tău să se îndrepte, cum dorești tu, și să se așeze, dar vine la mine prea anchilozat sau – și aceasta e și mai prost – prea sleit și prea ruinat de o lungă obișnuință cu viciul. Aș vrea să-ți dau un exemplu în legătură cu îndeletnicirea mea. Nu orice viță suportă altoiul: dacă e bătrână, dacă e mâncată, dacă e slabă și subțire, sau nu va prinde altoiul, sau nu-l va hrăni; acesta nu va face una cu viţa, schimbându-se după calitatea și soiul ei. De aceea altoim de obicei deasupra solului, pentru ca, dacă nu se prinde, să putem încerca și a doua oară și, repetând operația, să răsădim în pământ.

Omul despre care-mi scrii și pe care mi-l recomanzi nu are vlagă: s-a lăsat în voia viciilor. Prin aceasta el s-a secătuit și s-a împietrit totodată. Nu poate prinde la el dreapta judecată, nu poate s-o hrănească. „Dar el dorește.” Nu crede! Nu zic că te minte, dar crede el că dorește. Viața lui desfrânată i-a făcut vreun necaz, dar în curând se va împăca din nou cu ea. „Dar zice că viața asta a lui îl chinuiește.” N-aș putea spune că nu. Pe cine oare nu-l chinuiește? Oamenii își iubesc viciile și totodată le urăsc. Mă voi pronunța despre el, numai atunci când voi avea garanția că își urăşte destinul. Deocamdată, între ei nu este decât o mică neînţelegere. Cu bine.

113. Dacă virtuțile sunt sau nu viețuitoare

Dorești să-ți scriu ce cred despre această chestiune mult dezbătută la stoicii noștri, anume „dacă dreptatea, curajul, prudența și celelalte virtuți sunt niște viețuitoare”. Prin aceste subtilități am ajuns, scumpul meu Luciliu, să se creadă despre noi că ne chinuim mintea cu lucruri zadarnice și că ne pierdem vremea cu discuții care nu pot folosi la nimic. Am să fac cum dorești și am să-ți arăt care e părerea alor noștri. Dar eu declar că sunt de altă părere: socot că sunt unele lucruri care nu stau bine decât unui om încălțat și îmbrăcat grecește.[1]

Îți voi spune, prin urmare, ce a frământat pe cei vechi sau, mai bine, care sunt lucrurile pe care cei vechi le-au frământat. „Este sigur că sufletul este un viețuitor, deoarece tocmai el face ca noi să fim vieţuitoare, tocmai de la el şi-au luat numele viețuitoarele.[2] Virtutea însă nu este altceva decât sufletul care se înfățișează într-o anumită stare: aşadar este viețuitoare. Apoi virtutea pune în mișcare ceva. Nimic însă nu poate fi pus în mișcare fără un impuls. Dacă virtutea are un impuls, lucru care nu aparține decât unui viețuitor, este un viețuitor.”

„Dacă virtutea este un vieţuitor, atunci ea însăși are virtute”, zice cineva. Cum să nu se aibă pe ea însăși? Așa cum înțeleptul face totul prin virtute, tot astfel virtutea o face prin ea însăși. „Prin urmare, zice cineva, toate artele sunt viețuitoare, precum şi tot ce cugetăm și ce cuprindem cu mintea. Urmează că în acest strâmt sălaş al unei ființe locuiesc multe mii de viețuitoare.”

Mă întrebi ce s-ar răspunde la aceasta? Fiecare dintre aceste lucruri va fi viețuitor, dar nu vor fi multe vieţuitoare. De ce? Îți voi spune, dacă ai să-ți pui la contribuţie puterea de pătrundere şi de concentrare. Fiecare viețuitor trebuie să aibă o substanță. Toate acestea au un singur suflet. Așadar, luate în parte, ele pot exista, mai multe, însă la un loc nu pot exista. Eu sunt viețuitor și om, nu vei spune totuși că sunt aici doi inși. De ce? Fiindcă ar trebui să fie separați. Repet: trebuie ca unul să fie despărțit de celălalt, ca să fie doi. Ceea ce este multiplu într-unul singur se cuprinde sub aceeași natură, este, așadar, unul, Sufletul meu este vieţuitor şi eu sunt viețuitor, totuşi nu suntem doi. De ce? Fiindcă sufletul este o parte din mine. Se va număra aparte, numai când se va înfățișa de la sine; atâta vreme cât va fi o parte a altcuiva, nu va putea apărea ca altceva. De ce? Am să-ți spun: fiindcă ceea ce este altceva trebuie să fie al său, să fie propriu și întreg, de sine stătător.

Eu ți-am declarat însă că sunt de altă părere. Într-adevăr, dacă se admite acest lucru, atunci nu numai virtuțile vor fi viețuitoare, ci și contrariile lor, viciile și afectele, de exemplu mânia, teama, durerea, bănuiala. Și lucrurile vor merge și mai departe: toate părerile, toate gândurile vor fi viețuitoare, ceea ce în niciun

chip nu se poate admite, căci nu tot ce-i făcut de om este om. „Ce este dreptatea?” zice cineva. Sufletul care se manifestă într-un anumit chip. Așadar, dacă sufletul este viețuitor, atunci și dreptatea este. Nicidecum, căci aceasta este o anumită atitudine a sufletului și o anumită calitate a lui. Același suflet se schimbă în felurite feluri, dar nu este alt viețuitor, ori de câte ori face altceva și nici ceea ce se săvârșește de către suflet nu este viețuitor.

Dacă dreptatea este un viețuitor, dacă curajul și celelalte virtuți sunt viețuitoare, oare încetează uneori să fie viețuitoare și apoi încep să fie din nou, sau sunt tot timpul? Virtuțile nu pot înceta. Urmează atunci că în sufletul meu trăiesc mai multe viețuitoare, nenumărate chiar. „Nu sunt multe - mi se răspunde –, fiindcă sunt legate de unul singur și sunt părțile și membrele unuia singur.” Prin urmare ne reprezentăm sufletul printr-o imagine asemănătoare cu hidra cea cu multe capete, dintre care fiecare luptă de sine, face rău prin sine. Cu toate acestea, niciunul dintr-aceste capete nu este un viețuitor, ci un cap al unui viețuitor, iar ea, hidra, este un singur viețuitor. Nimeni nu spune, când ar fi vorba de himeră[3], că leul sau balaurul ar fi vieţuitoare: acestea sunt părți de-ale ei; părțile însă nu sunt niște viețuitoare. De unde scoți atunci că dreptatea este un viețuitor?

„Acționează – mi se răspunde – și este de folos: ceea ce însă acționează și este de folos are un imbold; ceea ce are însă un imbold este un viețuitor.” Este adevărat, în caz că are un imbold al lui; dar nu e al lui, ci al sufletului. Orice viețuitor este până ce moare ceea ce a fost la început: omul, până ce moare, este om, calul e cal, câinele e câine; nu poate să se schimbe în altceva. Dreptatea, adică sufletul care se află într-o anumită stare, este un viețuitor. S-o credem. Mai târziu este viețuitor curajul, adică sufletul aflat într-o anumită stare. Care suflet? Cel care adineauri era dreptate? El e reținut în viețuitorul de mai înainte, iar în altul nu poate trece: trebuie să rămână tot timpul în acela care a fost de la început.

Pe lângă aceasta nu se poate ca un singur suflet să aparțină la două viețuitoare și cu atât mai puțin la mai multe. Dacă dreptatea, curajul, cumpătarea și celelalte virtuți sunt viețuitoare, cum vor avea un singur suflet? Trebuie ca sau să aibă fiecare câte unul, sau altminteri nu sunt viețuitoare. Nu este posibil ca un singur corp să fie al mai multor vieţuitoare. Aceasta ei înșiși recunosc. Care este corpul dreptății? „Sufletul.” Cum? Și corpul curajului care este? „Același suflet.” Dar nu este posibil ca un singur corp să aparțină la două viețuitoare.

„Dar același suflet – mi se spune – îmbracă și haina dreptății, și pe a curajului, și pe a moderației.” Asta s-ar putea întâmpla dacă în momentul în care ar exista dreptatea n-ar exista curajul și în momentul în care ar exista curajul n-ar exista moderația. Dar virtuțile sunt toate deodată. Așadar, cum vor exista ca

viețuitoare în parte, când sufletul este unul singur și el nu poate să facă mai mult ca un viețuitor? În sfârșit, niciun viețuitor nu este o parte a altui viețuitor. Dreptatea însă este o parte a sufletului; așadar, ea nu este un viețuitor.

Mi se pare că-mi pierd vremea cu o chestiune limpede. De fapt, ar trebui mai mult să mă indignez decât s-o discut. Niciun viețuitor nu este o parte dintr-altul. Privește corpurile tuturor: fiecare are culoarea lui, chipul lui, mărimea lui. Printre motivele pentru care spiritul divinului creator este demn de admirație socotesc că este și acela că, în mulțimea fără de margini a lucrurilor, el nu se repetă niciodată: chiar cele care par asemenea, când le pui alături, se deosebesc. A făcut atâtea feluri de frunze: nu e una care să nu poarte un semn deosebitor. A făcut atâtea viețuitoare: niciunul nu se potrivește ca mărime cu celelalte; în orice caz, o deosebire există. El și-a impus ca, în măsura în care vieţuitoarele sunt altele, să se deosebească între ele și să nu fie egale. Virtuțile, precum recunoașteți, sunt toate egale: prin urmare ele nu sunt viețuitoare. Nu există viețuitor care să nu facă ceva prin sine; virtutea însă nu face nimic prin sine, ci împreună cu omul.

Toate viețuitoarele sunt sau raționale, cum sunt oamenii și zeii, sau iraționale, ca fiarele și ca vitele. Virtuțile sunt, negreșit, raționale și totuși ele nu sunt nici zei, nici oameni: prin urmare ele nu sunt viețuitoare. Orice viețuitor rațional nu acționează decât dacă mai întâi este stârnit de imaginea unui lucru; apoi își ia imboldul, apoi asentimentul confirmă acest imbold. Am să-ți spun ce-i asentimentul. Să zicem că trebuie să mă plimb. Eu nu mă plimb decât după ce mi-am spus acest lucru și mi-am încuviințat această idee. Trebuie să mă așez? Numai după aceea mă așez. La virtute acest asentiment nu există.

Să presupunem că e vorba de prudență. Cum își va spune ea, încuviinţându-se: „Eu trebuie să mă plimb”? Acest lucru nu e posibil prin natura lucrurilor, căci prudența prevede pentru cel care o are, nu pentru ea. Ea nu se poate nici plimba, nici așeza. Așadar, nu admite asentiment și nu este un viețuitor rațional. Dacă virtutea este un viețuitor, el este rațional. Rațional însă nu este, prin urmare nici viețuitor. Dacă virtutea este un viețuitor, iar pe de altă parte orice bine este virtute, nu este orice bine un viețuitor? Este. Stoicii noștri așa zic. A-ţi salva tatăl este un bine; a-ți rosti chibzuit părerea în senat este un bine; a hotărî cu dreptate este un bine: așadar, a-ți salva tatăl este un viețuitor și de asemenea a vorbi chibzuit este viețuitor. A ajuns să nu-ţi mai poţi ține râsul: a tăcea cuminte este un bine, a mânca bine este un bine: astfel și a tăcea, și a mânca sunt vieţuitoare.

Pe legea mea, nu încetez să mă distrez și să glumesc pe seama acestor subtile inepții. Dacă dreptatea și curajul sunt vieţuitoare, ele sunt, desigur, niște viețuitoare terestre. Orice viețuitor terestru suferă de frig, de foame, de sete: prin urmare dreptatea tremură de ger, curajului îi e foame, blândeţii îi e sete. Oare n-

ar fi bine să întreb pe oamenii ăștia ce înfăţişare au aceste vieţuitoare? Înfățișare de om, de cal, sau de fiară? Dacă le atribuie o formă rotundă, așa cum fac cu divinitatea, voi întreba dacă lăcomia, desfrânarea și nebunia sunt și ele rotunde, căci și ele sunt viețuitoare. Dacă și pe acestea le vor face rotunde, voi întreba mai departe dacă o plimbare cuminte este un viețuitor. Vor trebui să recunoască și să afirme apoi că plimbarea este un viețuitor și anume unul rotund.

Să nu crezi că sunt primul dintre stoicii care nu vorbește după tipic, ci după mintea lui: între Cleante și elevul lui, Crisip nu sunt de acord despre ce este plimbarea aceasta. Cleante afirmă că este un impuls pornit din suflet și transmis picioarelor; Crisip zice că este sufletul însuși. De ce să nu se folosească fiecare de exemplul lui Crisip și să-și râdă de vieţuitoarele astea atât de multe, cât lumea însăși nu poate cuprinde?

„Virtuțile nu sunt, se zice, mai multe vieţuitoare și totuși ele sunt viețuitoare. Căci, precum cineva este și poet, și orator, și totuși e o singură persoană, tot așa aceste virtuți sunt viețuitoare, dar multe nu sunt. Un suflet drept, prudent, curajos, arătându-se într-un anumit fel cu fiecare virtute, este același suflet.” Problema s-a rezolvat. Suntem de acord, căci și eu recunosc că sufletul este viețuitor, propunându-mi să văd mai târziu ce argumente am să aduc în această privință; tăgăduiesc numai că acțiunile lui sunt vieţuitoare. Altminteri ar însemna că sunt viețuitoare toate cuvintele și toate versurile. Căci dacă o vorbire cuminte este o calitate și dacă orice calitate este un viețuitor, atunci vorbirea este un viețuitor. Un vers înțelept este o tate, orice calitate însă este un viețuitor, așadar versul este un viețuitor. Astfel, versul Arma virumque cano[4] este un viețuitor, despre care nu se poate spune că e rotund, de vreme ce are şase picioare. „Asta înseamnă, zici tu, o adevărată pânză de subtilități.” Când îmi reprezint solecismul, barbarismul și silogismul ca pe un viețuitor, și le atribui, ca pictorul, figura potrivită lor, mă stric de râs. Asemenea lucruri discutăm noi, încruntându-ne sprâncenele și încrețind fruntea? Nu pot măcar să rostesc aici vorba ceea a lui Caecilianus: „Ce întristătoare inepţii!”, căci sunt ridicole.

De ce nu ne ocupăm mai degrabă cu ceva folositor, de ce nu cercetăm cum am putea ajunge la virtute, care e calea ce ne duce la dânsa? Spune-mi nu că curajul este un viețuitor, ci că niciun viețuitor nu e fericit fără curaj, nu-i fericit decât dacă se înarmează împotriva întâmplării și biruie toate năpastele, meditând asupra lor mai înainte de a le înfrunta. Ce este curajul? Este reduta de neclintit a slăbiciunii omenești, cu care cine se înconjoară rezistă netulburat la acest asediu al vieții, căci se folosește de puterile și de armele proprii. Aș vrea să-ți citez aici o cugetare a lui Posidonius al nostru: „Să nu te crezi niciodată în siguranță, bazându-te pe armele întâmplării: luptă cu-ale tale. Intâmplarea nu te înarmează împotriva ei însăși. De aceea cei ce sunt gata să înfrunte duşmanul împotriva ei

sunt dezarmați.”

Alexandru cel Mare prăda, e drept, și fugărea pe perși, pe hircani[5], pe indieni și câte alte neamuri cuprinde Răsăritul până la ocean, dar la uciderea[6] sau la pierderea[7] vreunui prieten stătea la întuneric, uneori deplângându-și crima, alteori jelindu-și durerea. Biruitorul atâtor regi și popoare era răpus de mânie și durere. Mai ușor reușise să aibă universul sub stăpânirea lui decât patimile. Vai, în ce mare rătăcire sunt oamenii care doresc să-și întindă peste mări și țări puterea stăpânirii, socotindu-se fericiți dacă ocupă cu oștile lor multe provincii și la cele vechi adaugă altele noi, fără a şti ce înseamnă acea imensă putere, deopotrivă cu a zeilor. A fi stăpân pe tine e stăpânirea cea mai mare.

Să mi se arate ce lucru sfânt este dreptatea care are drept scop binele altora și care nu cere de la sine decât împlinirea ei. Să n-aibă nimic de-a face cu ambiția și cu faima, ci să-și placă sieși. Fiecare să-și spună mai înainte de toate: „trebuie să fiu drept fără gând de răsplată!” Și aceasta e puțin. Să meargă până acolo încât să-și spună: ar fi pentru mine o plăcere să mă sacrific pentru această minunată virtute. Gândul oricărui folos personal să fie cât mai departe.” Să nu te gândeşti care este răsplata unei fapte drepte: în cea mai mare măsură e dreptatea făcută. Întipărește-ți, de asemenea, în minte ceea ce-ti spuneam puțin mai înainte: nu are importanță cât de multi cunose spiritul tău drept. Cine vrea să-și facă cunoscută virtutea, nu pentru virtute lucrează, ci pentru glorie. Nu vrei să fii drept fără să ai renumele? Dar, pe Hercule, adesea va trebui să fii drept împotriva bunului tău nume. Dar și atunci, dacă ești înțelept, numele rău, ieșit de pe urma faptei bune, să te încânte. Cu bine.

1) Seneca işi exprimă deseori disprețul față de subtilităţile grecești și le condamnă ca pe nişte exerciții neserioase, întreceri de vană pedanterie.

2) În latineşte legătura etimologică este anima (suflare, viață) – animal (ființă însuflețită).

3) Himera, animal fabulos cu capul de leu, trupul de capră și coada de șarpe.

4) În românește: „Luptele cânt și pe-oșteanul...” E începutul primului vers din Eneida, un hexametru. De aici jocul de cuvinte: „are șase picioare”.

5) Hircanii, popor locuind în preajma Mării Caspice.

6) La beție, Alexandru cel Mare ucisese într-un moment de furie pe Clitus, unul dintre generalii săi.

7) Aluzie la durerea pe care moartea lui Hephaestion, mort la Ecbatana (324 î.Cr.) și îngropat la Babilon, i-o provocase.

114. Coruperea stilului provine din stricarea moravurilor

Mă întrebi de ce în unele epoci a apărut un fel de stil corupt, cum s-a ajuns la tendința talentelor anumite defecte, aşa încât uneori este la preț o expunere amplă, alteori una frântă și desfăşurându-se ca un fel de recitativ muzical? De ce uneori sunt preţuite ideile îndrăznețe, care depăşesc verosimilul, alteori propozițiile abrupte și neclare, în care trebuie să înțelegi mai mult decât se spune? De ce există epoci în care se abuzează neruşinat de metafore? Răspunsul este cel pe care-l auzi obișnuit peste tot locul și care la greci a ajuns un proverb: „Vorbirea oamenilor este ca și felul lor de viață. Așa precum felul de a vorbi seamănă cu vorbitorul, tot astfel stilul imită în cele din urmă moravurile publice, dacă moralitatea publică este în decădere și alunecă spre rafinament. Semnul desfrânării generale este dezmățul în vorbire, cu condiția ca acesta să nu se întâlnească la un om, doi, ci să fie un lucru admis și aprobat de toată lumea.

Nu este posibil ca talentul să arate într-un fel și sufletul într-altul. Dacă sufletul este sănătos, echilibrat, grav, cumpătat, atunci și spiritul este ferm și sobru. Dacă acela este putred, se molipsește și acesta. Nu vezi oare că atunci când sufletul lâncezește, trupul de-abia se târăște și-și mișcă cu greu pic rele când este sleit de vlagă, moleșirea se arată și-n mers? Că atunci când este vioi și cutezător, pasul e viu, iar când e cuprins de furii sau de mânie, care se aseamănă cu furia, mișcările trupului sunt dezordonate, de parcă omul nu merge, ci este mânat de ceva? Nu socotești că aceasta se întâmplă cu atât mai mult cu spiritul nostru, care este în întregime amestecat cu sufletul, căci acesta îl modelează, lui i se supune, de la dânsul își capătă îndreptarea?

Felul de viață al lui Mecena este prea bine-cunoscut, ca să mai fie nevoie să-l descriu acum. Se ştie prea bine cum umbla, cât de elegant era, cât de mult dorea să fie văzut, cât ținea să-și etaleze viciile. Stilul lui nu-i oare tot atât de slobod, pe cât era el de dezmățat? Vorbele lui nu sunt tot atât de ciudate, precum îi era ținuta, tovarășii, casa sau soția? Ar fi fost un om de mare talent dacă și l-ar fi condus pe o cale mai dreaptă, dacă n-ar fi căutat să se facă neînțeles, dacă n-ar fi fost, chiar și în stil, un împrăștiat. De aceea și vorbirea lui este vorbirea unui om beat, bolmojită, șovăitoare, plină de indecență. Ce este oare mai nedemn decât „râul și pădurile” lui „care se despletesc pe țărm”, sau „ară cu luntrile albia râului, răsturnând brazda de apă și lasă înapoi grădinile”? Ce să mai zic că unul „se tulbură la clipitul unei femei, guruie din buze și începe să ofteze, aşa cum sunt apucați de streche stăpânii codrului cu grumazul obosit”, sau „șleahta iremediabilă scurmă masa și carafa, ispitește casele și prin iluzii aduce moartea”.

Și apoi: „Geniul casei aproape că nu e martor la sărbătorirea lui. Firele unei lumânări subțiri și prăjitura care pârâie...” „Mama sau nevasta înveşmântează vatra.” Citind aceste lucruri, nu-ți apare oare omul care trecea totdeauna prin oraş descheiat la haină? Cel care, chiar şi când ținea locul lui Augustus, în timpul lipsei acestuia, dădea consemn gărzii tot descheiat? Cel care la judecată, la tribună, la orice întrunire publică apărea înfofolit într-o haină grecească ce-i acoperea tot capul afară de urechi, așa cum vezi pe scenă în pantomima Bogătașului transfug? Care chiar când orașul, frământat și înarmat, huia de lupte civile, ieșea în public însoțit de doi eunuci, mai bărbați cu toate acestea decât el? Care avea o mie de femei, deși avea o nevastă?[1] Aceste cuvinte atât de rău construite, atât de neglijent aruncate, atât de nefiresc îmbinate arată că și moravurile lui erau nu mai puțin originale, depravate și bizare. Meritul cel mai mare care i se atribuie a fost acela că era un om blând: n-a folosit sabia, s-a abținut de la vărsări de sânge și nu și-a arătat puterea prin nimic altceva decât prin desfrânare. Dar chiar și acest merit el l-a întinat prin rafinamentele unui stil monstruos: se vede bine că nu era un om blând, ci molatic. Ţi-o arată digresiunile compoziției lui, termenii folosiți anapoda, ţi-o arată ideile uimitoare, adesea chiar mari, dar de îndată ce sunt, exprimate, lipsite de vlagă. Mărirea i-a sucit capul. E un defect al unui om câteodată, alteori e un defect al unei întregi epoci.

Când bunăstarea își revarsă huzurul, mai întâi omul începe să se îmbrace mai îngrijit, după aceea se ocupă de mobilier, apoi tot interesul lui se îndreaptă asupra casei, pe care o mărește ca să se simtă la largul lui, ca și cum ar fi la țară: îi căptușește pereții cu marmură strălucitoare, adusă de peste mări și țări, îi dă acoperișul cu aur, o pardosește cu lespezi care egalează strălucirea plafonului. Luxul se întinde apoi la ale mesei, și aici distincția se capătă prin noutate și prin schimbarea ordinii obișnuite, aşa încât bucatele, care de regulă încheie o masă, sunt servite la început și ceea ce se dădea la început se servește la sfârșit.

Când omul se obișnuiește să disprețuiască ce-a apucat și să socotească banal tot ce este obişnuit, atunci el caută și în vorbire ce e original, dezgropând uneori și scoțând la lumină cuvinte vechi și ruginite, creând alteori cuvinte noi și folosindu-le ciudat, iar alteori – și aceasta este de câtva timp o modă – socotind ca o distincție folosirea de îndrăznețe și numeroase metafore. Sunt unii care taie propozițiile și se cred grozavi dacă nu-și termină gândul și dacă lasă pe auditor nedumerit. Sunt alții care nu ajung până la acest defect – cum e fatal să ajungă cineva care încearcă lucruri mari –, dar care iubesc acest defect. Prin urmare, acolo unde vei vedea că stilul corupt e admirat, să fii sigur că și bunele moravuri s-au abătut de la calea cea dreaptă. Așa cum ospețele fără măsură și luxul în îmbrăcăminte sunt simptomele unei societăți bolnave, tot astfel lăbărțarea

stilului, dacă e răspândită, arată decăderea sufletelor din care izvorăsc astfel de cuvinte.

Să nu te mire că acest stil corupt este apreciat nu numai de galeria de rând, ci și de această lume mai distinsă: se deosebesc între ei prin îmbrăcăminte, nu prin gusturi. Minunează-te mai degrabă că sunt admirate nu numai unele forme defectuoase, ci defectul în sine. Căci așa e de când lumea: niciun talent nu e apreciat fără o binevoitoare indulgență. Arată-mi orice om de mare celebritate poftești și am să-ți spun care sunt lipsurile peste care epoca lui a trecut cu vederea, sau i le-a tăinuit cu bună-știință. Pot să-ți arăt mulți oameni talentați, cărora defectele nu le-au făcut niciun rău; altora chiar le-au folosit. Îți voi arăta, zic, oameni de cea mai mare reputație, considerați ca fenomenali, pe care, dacă cineva i-ar corecta, i-ar distruge: defectele le sunt în așa fel împletite cu calitățile, încât unele trag după ele pe celelalte. Mai adaugă că stilul nu are reguli fixe: felul de viaţă al unei societăți, care nu este niciodată prea mult același, îl schimbă.

Mulți umblă după cuvinte din alte secole: vorbesc ca-n Cele Douăsprezece Table[2]. Gracchus[3], Crassus[4] și Curio[5] li se par prea cizelaţi şi prea moderni: se întorc până la Appius[6] şi la Coruncanius[7]. Alții, dimpotrivă, neadmițând decât termenul banal și obișnuit, cad în trivialitate. Și unii, și alții sunt, în felul lor, în greșeală. A nu admite decât cuvinte pompoase, răsunătoare și poetice, evitând pe cele necesare și uzuale, este o vină tot pe atât de mare ca și cealaltă. Repet, și unul, și altul cad în greșeală: unul se gătește mai mult decât trebuie, celălalt se lasă nepăsării mai mult decât trebuie; unul își smulge și părul de pe picioare, celălalt, nici de la subsuori.

Să trecem la construcția frazelor. Și aici, câte moduri de a greși nu ți-aș putea arăta! Unii preferă o frază frântă și colțuroasă; dacă curge mai lin, o tulbură anume: nu admit o legătură fără hurducături. Energică și puternică socotesc că nu-i decât aceea care izbește urechea prin neegalitate. La alții fraza nu este compoziție, ci o modulație, atât de mult te fură şi atât de lin se desfășoară. Ce să mai spun despre fraza în care unele cuvinte sunt mereu amânate și, după ce le aștepți atâta, de-abia la sfârșit îți apar? Ce să spun despre aceea, ca a lui Cicero, de exemplu, care încetinindu-și cursul către sfârșit, înclinându-se și rămânând ușor în pantă, se sfârșește totdeauna în felul și cu încheierea așteptată?

Felul frazelor e la fel de defectuos atunci când ele sunt sărace, copilărești, rău alcătuite, mai îndrăznețe decât decența o permite, când sunt prea înflorate și prea dulcege, când nu spun nimic și nu sunt decât vorbe goale fără sens. Pe aceste defecte le introduce câte un singur ins care se bucură într-o vreme de

faima celei mai alese vorbiri; ceilalți le imită, și le trec unul altuia. Astfel, pe când Sallustius era la preţ, erau la modă frazele brusc tăiate, cuvintele care cădeau mai înainte de vreme, concizia obscură.

L. Arruntius[8], un om de o rară sobrietate, care a scris Istoria Războiului Punic, a fost un sallustian și a strălucit în acest gen. Găsim la Sallustius: „și-a creat o armată prin bani”, adică și-a pregătit prin bani o armată. Arruntius a îndrăgit această expresie și a folosit-o pe toate paginile. Într-un loc, el zice: „Au creat alor noștri o fugă”. În alt loc: „Hieron, regele siracuzanilor, a creat război”, iar într-altul: „aflarea acestor lucruri a creat predarea panormitanilor[9] către romani”,

Am vrut să-ți dau numai o probă: toată cartea e plină de astfel de expresii. La Sallustius ele erau rare, la acesta sunt dese și aproape peste tot. Și nu fără motiv: unul le folosea incidental, pe când celălalt le căuta. Vezi dar care sunt urmările, când cineva ia ca model defectele. Sallustius spune: „ape iernânde”; Arruntius zice în prima carte a Războiului Punic: „Vreme iernândă pe neașteptate” și în alt loc, vrând să spună că tot anul a fost rece, zice: „Un an iernând în întregime”. În alt loc iarăși: „A trimis pe un crivăț iernând 60 de corăbii de transport, care nu duceau decât soldați și echipajul necesar”. Nu contenește să-ți vâre acest cuvânt în toate părțile. Undeva Sallustius spune: „În timpul războiului civil a căutat faimele de om drept și bun”. Arruntius n-a pregetat ca imediat să zică în prima lui carte: „Mari sunt faimele lui Regulus”.

Aceste defecte și altele asemenea, pe care i le impune cuiva imitația, nu sunt semne de desfrâu sau de corupție sufletească: ar trebui ca ele să fie proprii unui om și să fie izvorâte din firea lui, ca să zici că poți cunoaște prin ele patimile cuiva. Vorbirea unui om mânios este furioasă, a unui emoționat – prea agitată, a unui rafinat – delicată şi lâncedă. Stilul lui Mecena şi al tuturor celora care nu greșesc întâmplător, ci cu bună-ştiință și cu intenție, este la fel cu al ăstora care imită pe cei ce-și smulg părul din barbă, în totul sau în parte, care-şi tund mai scurt mustaţa sau o rad, lăsând ca restul bărbii să le crească în voie, care îmbracă haine cu culori ţipătoare sau câte o togă transparentă, care nu vor să facă nimic decât ce ia ochii oamenilor; asta irită şi atrage privirile asupra lor; vor să fie criticați, numai să fie remarcați.

Aceasta provine însă dintr-o adâncă stricăciune sufletească. Precum la băutură limba nu se împleticește atâta timp cât mintea e stăpână pe sine, cât n-o ia la vale și nu se pierde, tot astfel acest stil – şi ce este el altceva decât o beție? – nu strică decât aceluia al cărui suflet se împleticește. De aceea, îngrijeşte-te de suflet, căci dintr-însul izvorăsc gândurile, dintr-însul izvorăsc vorbele noastre, el determină ținuta, înfățișarea și mersul nostru. Dacă el este sănătos și puternic, și

vorbirea noastră e robustă, energică, bărbătească. Dacă el se poticnește, târăşte totul în ruina lui.

„Când regele-i viu au toate-o voință;

Dac-a murit, ei rup legământul.”[10]

Regele nostru este sufletul. Cât timp acesta e în putere, toate celelalte stau la datorie, se supun, ascultă. De îndată ce el se clatină cât de puțin, dintr-odată totul șovăie. Atunci când el se lasă în voia plăcerilor, calitățile și acțiunile îi lâncezesc, pregetă și tânjeşte la orice sforțare.

Și fiindcă am folosit această comparație, am s-o duc mai departe. Sufletul nostru este uneori un rege, alteori un tiran. Rege, când are în vedere binele, când poartă de grija corpului ce i s-a încredintat, când nu-i poruncește nimic urât, nimic murdar. Când însă este nestăpânit, lacom, capricios, el trece într-o categorie hulită și blestemată și devine tiran. Atunci el este cuprins și mânat de patimi nestăpânite, care la început îl încântă, așa cum se bucură gloata de rând, zadarnic potolită printr-o dărnicie vătămătoare: pipăie tot ce nu poate înghiți. Când însă boala îl suge din ce în ce mai mult de puteri și când stricăciunea pătrunde până-n măduvă și-n toate fibrele, se mulțumește privind doar desfătările de care, din prea mare lăcomie, nu se mai poate înfrupta, și-și găsește plăcerea în plăcerile altora, făcându-se codoșul și martorul unei desfrânări de care, abuzând, nu mai are parte. Deși înoată în bunătăți, el nu simte atât plăcerea, cât durerea că nu-și mai umple gușa și pântecele și că nu se mai tăvălește la un loc cu toată ceata de stricați și de stricate. Stă și bocește că cea mai mare parte a fericirii lui se pierde, alungată de neputințele sale trupești.

Oare nu este, dragă Luciliu, o nebunie în faptul că nimeni dintre noi nu vede că este muritor, că-i neputincios? Nu-i nebunie că nimeni dintre noi nu se gândește că e doar un om? Uită-te la bucătăriile noastre și la bucătarii care aleargă de la un foc la altul; ai putea crede că toată zarva asta e pentru un singur pântece? Uită-te la cramele noastre și la hambarele pline cu roada a sute de ani! Ai putea crede că vinuri de atâția ani și dintr-atâtea ținuturi stau zăvorâte aici pentru un singur pântece? Privește în câte locuri se răstoarnă pământul, câte mii de pălmași ară și sapă: ai putea crede că atât în Sicilia, cât și în Africa se seamănă pentru un singur pântece? Prin urmare vom fi sănătoși și cumpătați în dorințe, dacă fiecare dintre noi se va număra ca unul singur, dacă fiecare își va cântări trupul și va fi convins că nu poate cuprinde nici prea mult, nici prea multă vreme ceva.

Nimic nu-ți va ajuta totuși la înfrânarea tuturor poftelor ca gândul stăruitor la scurtimea și nesiguranța vieții acesteia. În tot ce faci, gândește-te la moarte. Cu bine.

1) Terenția, soția lui.

2) Legea celor Douăsprezece Table, alcătuită în anul 450 î.Cr., era fundamentul dreptului roman. Copiii o învățau pe dinafară. Avem dintr-însa fragmente.

3) Tiberius și Gaius Gracchus, cunoscuți oameni politici, au fost și vestiți oratori, Tiberius mai potolit, Caius impetuos.

4) Lucius Licinius Crassus (140 î.Cr.-91 î.Cr.), mare orator, admirat de Cicero şi considerat de el drept cel mai talentat vorbitor din epoca premergătoare lui.

5) C. Scribonius Curio, tribun al poporului în anul 90 î.Cr., consul în 76 și apoi proconsul al Macedoniei, dotat cu o bună cunoaştere a limbii şi cu o mare ușurință în vorbire, dar fără cultură generală, fără memorie și fără ordine în vorbire. A murit în 53 î.Cr.

6) Appius Claudius Caecus, consul în anul 307 şi în 297 î.Cr., vestit prin cenzura sa, în care timp se construi Via Appia și se aduse apă în Roma. Orator demn de laudă pe vremea lui, puțini îl mai apreciau în timpul lui Cicero (Brutus 61).

7) Tiberius Coruncanius, consul în anul 280 î.Cr., primul plebeu ajuns la funcţia de pontifex maximus. Din discursurile sale nu mai rămăsese nimic pe vremea lui Cicero.

8) L. Arruntius, contemporan al lui Augustus, consul în anul 21 î.Cr., orator vestit. Abuzul de care vorbeşte Seneca constă în întrebuințarea verbului „a face” (facere) în expresii în care se întrebuințau alte verbe.

9) Panormitanii sunt locuitorii oraşului Panhormus (Panormus), azi Palermo.

10) Vergiliu, Georgice IV, 212–213 (trad. G. Coşbuc).

115. Frumusețea virtuților; împotriva setei de bogăție

N-aș vrea, Luciliu al meu, să te chinuiești prea mult cu vocabularul și compoziția: sunt lucruri mai însemnate de care aş vrea să te îngrijești. Întreabă-te ce scrii, nu cum scrii. Şi aceasta nu ca să scrii, ci ca să simți, ca să-ți însușești și mai bine cele ce ai simțit și, oarecum, să ți le întipărești. Ori de câte ori vei vedea la cineva o exprimare căutată și prea netezită, să știi că spiritul lui este preocupat într-o egală măsură de lucruri mici. Un spirit mare vorbeşte mai slobod şi mai netemător: în tot ce spune se vădește mai degrabă siguranță, decât îngrijire. Cunoști pe unii tineri spilcuiți, cu barba și cu părul lins, scoși ca din cutie: nu-ți pune nicio nădejde în curajul și-n tăria lor. Vorba este veşmântul sufletului: dacă ea este pieptănată, fardată și ticluită, înseamnă că și sufletul nu este curat și că are ceva nesănătos. Zorzoanele nu sunt o podoabă bărbătească.

Dacă am putea privi în sufletul unui om virtuos, ce frumoasă, ce sfântă, cât de măreț și liniştit luminoasă icoană am vedea, când aici ar străluci dreptatea, dincolo curajul, colo moderația și chibzuința! Pe lângă acestea, cumpătarea și înfrânarea, toleranța, dărnicia, blândeţea și omenia - cine-ar crede-o? - omenia, însușire rară printre oameni, și-ar revărsa asupra lui lumina lor. Prevederea și distincția, apoi, și, cea mai aleasă dintre toate, generozitatea, câtă noblețe, zei buni, câtă autoritate și câtă gravitate i-ar da! Cât de mare i-ar fi prestigiul, o încântare totodată. Nimeni n-ar spune că e vrednic de iubire, fără să adauge că-i vrednic de respect. Dacă cineva ar vedea acest chip, mai mândru și mai luminos decât se vede obișnuit printre oameni, oare nu s-ar opri minunat în loc, ca și cum s-ar fi întâlnit cu un zeu, și nu s-ar ruga în sine să-i fie îngăduit a-l privi?

Apoi, atras de bunătatea răpitoare a privirii lui, nu l-ar proslăvi, nu l-ar implora? și după ce ar contempla îndelung acest chip cu ochii blânzi, dar strălucind de un foc viu, acest chip care ne întrece cu mult și depășește măsura a ceea ce vedem obișnuit, oare n-ar rosti, sfios și minunându-se, vorbele acelea ale lui Vergiliu al nostru:

„O, cum să-ți spun eu, fecioară? Căci nu-ți e deloc a ta față
De muritoare, nici glasul de om; negreșit ești zeiţă,
Orişice-ai fi tu, ajută-ne, caznelor dă potolire!”[1]

Divinitatea va fi alături de noi și ne va ușura dacă vom voi s-o cinstim. Și ea se cinstește nu căsăpind trupuri grase de tauri, nu închinându-i obiecte de aur și argint, nu umplându-i casetele cu pitaci, ci prin voință curată și dreaptă. N-ar fi om, zic, care nu s-ar aprinde de iubire pentru ea dacă ne-ar fi dat s-o vedem. Căci acum multe ne stau împotrivă, fie că ochii ne sunt izbiți de prea marea

lumină răsfrântă, fie că ei nu pot străpunge întunericul. Dar dacă, precum prin anumite leacuri vederea se ascute și se limpezește din nou, tot astfel și noi am vrea să ne eliberăm de orice piedici puterea de pătrundere a minții, am putea vedea virtutea, chiar dacă ar fi strivită de trup, chiar dacă ar fi apăsată de sărăcie, chiar dacă umilința și rușinea ar ascunde-o; am privi, zic, acea frumusețe, oricât ar fi acoperită de mizerie. Și, invers, am descoperi la fel ticăloșia și vlăguirea unui suflet muncit, oricât ne-ar împiedica strălucirea puternică a bogățiilor sclipitoare și oricât de mult lumina falsă a onorurilor sau a măririlor ne-ar lua ochii. Atunci de-abia am putea înțelege ce lucruri fără preț admirăm, ca și copiii pentru care orice jucărie este de preţ. Într-adevăr, nişte mărgele, cumpărate cu câțiva bănuți, fac pentru ei mai mult decât părinții și frații lor. „Ce diferență este între ei și noi, zice Ariston[2], decât că noi ne înnebunim după tablouri și după statui, proști mai costisitori?”

Pe ei îi încântă niște pietricele netede, găsite pe țărm și având câte ceva mai deosebit, pe noi coloane uriașe învârstate, aduse fie din nisipurile Egiptului, fie din pustietățile Africii, ca să susțină vreun portic sau vreo sală de mâncare, putând să cuprindă un popor de oameni. Ne minunăm în fața unor pereți căptușiți cu marmură subțire, deși știm ce se ascunde in dosul lor. Ne înşelăm ochii. Stropind tavanele cu aur, ce facem altceva decât ne încântăm de o minciună? Noi știm că sub aurul acela se ascunde un lemn găunos. Dar nu numai pereții sau tavanele sunt acoperite cu o podoabă subțire. Fericirea tuturor acestora, pe care-i vezi călcând semeți, este o fericire poleită. Privește mai bine și vei vedea cită ticăloșie zace sub această subțire pojghiță de demnitate. De când lucrul ăsta, care menține pe atâți demnitari și judecători, care-i face și demnitari, și judecători, banul, a început să fie în cinste, adevărata cinste a pierit. Fiindcă am devenit când negustori, când marfă de vânzare, ne întrebăm nu cum este un lucru, ci cât face. Suntem cumsecade după interes, ticăloşi, tot după interes. Ne conducem după morală, atâta vreme cât tragem vreo nădejde de pe urma ei, dar suntem gata să trecem de partea cealaltă, dacă crimele ne promit mai mult.

Prețuirea aurului și argintului ne-au transmis-o părinții, iar patima sădită în noi de mici a prins rădăcini și a crescut odată cu noi. În sfârşit, toată lumea, dezbinată într-altele, aici s-a găsit unită. Toți se închină în fața aurului, pe acesta îl doresc pentru ai lor, pe acesta îl fac dar zeilor, ca pe cel mai prețios lucru de pe pământ, atunci când vor să se arate recunoscători. În sfârşit, moravurile au ajuns până acolo că sărăcia e un blestem și o rușine, e disprețuită de bogați și urâtă de săraci. Se mai adaugă cântecele unor poeți, care ne ațâță patimile și în care averile sunt lăudate ca unica cinste și podoabă a vieții. Zeii parcă nu pot dărui sau nu pot avea ceva mai bun.

„Se ridica pe mărețe coloane palatul lui Febus

Strălucitor de aurul scânteietor.”[3]
Priveşte-i şi carul:
„Osia de-aur era, de aur proţapul, de aur
Cercul pe margini la roți și de-argint ale spițelor șiruri”.[4]

În sfârşit, oamenii numesc epoca despre care vor să spună că e cea mai bună, epoca de aur. Nici la tragicii greci nu lipsesc personaje care își vând pe bani nevinovăţia, sănătatea sau bunul nume. „Poți spune că-s un ticălos, numai să fiu bogat.” „Cu toți se-ntreabă de-s bogat, dar nimeni de sunt bun.” „Cât ai, te-ntreb, nu de-unde vii și pentru ce.” „În toată lumea prețuiești atâta câți bani ai.” „Mă-ntrebi ce este ruşinos să ai? Să n-ai nimic.” „Doresc sau să trăiesc sărac, sau de-s sărac, să mor.” „Frumoasă moarte e să mori, avere adunând!”[5] „Banul, fericirea cea mare a neamului omenesc, căreia nu i se poate asemui nici dragostea de mamă, nici dragostea copilului drag, nici dragostea pentru părintele sfințit prin sacrificiile lui, e atât de atrăgător, încât, dacă în ochii Venerei este vreo lucire de-a lui, cu drept cuvânt ea dezlănțuie la zei și muritori iubirea.”

Îndată ce au fost rostite aceste din urmă versuri din tragedia lui Euripide, tot publicul s-a repezit ca un singur om să scoată din scenă și pe actor, și piesa. Euripide însuși sări atunci în mijlocul spectatorilor, cerându-le să aştepte și să vadă ce sfârşit va avea acest închinător al aurului. Bellerophontes[6] ispășea în acea piesă pedeapsa pe care fiecare dintre noi o ispășește în propria piesă. Căci nu există lăcomie nepedepsită, deși ea însăși își este destulă pedeapsă. Câte lacrimi, câte chinuri nu cere! Câtă nenorocire își dorește, câtă nenorocire își dobândește! Adaugă grijile de fiecare zi, care-l sfâșie pe fiecare pe măsura avutului său. Banii se păstrează cu mai mult chin decât se dobândesc. Ce plânsete, când oamenii au vreo pagubă! Pagubele ar fi ele mari, dar par și mai mari. În sfârșit, chiar dacă soarta nu le răpeşte nimic, tot ce nu dobândesc li se pare o pagubă. „Dar oamenii îl numesc pe cutare fericit și bogat și de aceea doresc să ajungă și ei la fel de bogați.” Așa este, dar ce-are a face? Există oare, crezi tu, oameni mai de plâns decât aceia care sunt și nenorociți, și invidiați? O, dacă cei ce-și doresc bogății s-ar sfătui cu cei bogați! O, dacă cei ce vânează demnități s-ar sfătui cu cei ambițioși și cu cei care au atins culmea măririi! Desigur, și-ar schimba dorințele, văzând cum aceia, condamnând vechile dorințe, își fac visuri noi. Nu este om pe care fericirea să-l mulțumească chiar și-n toiul ei. Oamenii se plâng și de proiectele și de rezultatele lor și preferă mereu ce-au lăsat în urmă.

Prin urmare, acesta-i binele pe care ți-l va face filozofia și altul mai mare nu cred că există: niciodată nu te vei plânge de tine. La această fericire atât de trainică, încât nicio furtună n-o poate clătina, nu te vor duce cuvintele măiestrit

îmbinate şi vorbirea lin curgătoare: vie cum vor voi, numai sufletul să-și păstreze așezarea, să fie puternic și netemător de părerile altora, mulțumit cu sine tocmai din motivele care nemulțumesc pe alţii. Să-şi măsoare progresul prin felul său de viață și să fie convins că știe ceva numai în măsura în care nu mai are nici dorințe, nici temeri. Cu bine.

1) Vergiliu, Eneida I, 327, 328, 330 (trad. D. Murărașu).
2) V. scrisoarea a LXXXIX-a.
3) Ovidiu, Metamorfoze II, 1–2 (trad. M.V. Petrescu).
4) Ovidiu, Metamorfoze II, 107–108 (trad. M.V. Petrescu).
5) Citate din diferite tragedii ale lui Sofocle și Euripide.
6) Bellerophontes ucide, ca și Hercule, monștrii întâlniți, de exemplu himera. În tragedia lui Euripide, înfruntând pe zei, Bellerophontes este răsturnat de pe calul său Pegas şi condamnat să ducă o viață de plâns.

116. Pasiunile trebuie să fie cu totul îndepărtate

„Adeseori s-a discutat dacă este mai bine să ai pasiuni moderate sau să n-ai deloc”: ai noștri[1] le exclud, peripateticii[2] le admit, dar moderate. Cât despre mine, eu nu văd cum ar putea fi binefăcătoare sau utilă o boală nu prea gravă. Nu te teme! Nu-ți interzic nimic din cele ce nu vrei să-ți refuzi. Am să fiu înțelegător și indulgent față de lucrurile pe care le dorești și pe care le socotești fie necesare vieții, fie utile, fie plăcute: viciul îl voi exclude. Căci interzicându-ți să poftești, îți voi permite totuși să voiești, așa încât să săvârșești aceleași lucruri fără nicio teamă, pe temeiul unei iudecăți mai clare, să simți și mai mult plăcerile. Și cum să nu ai i mai mult parte de ele, atunci când vei fi stăpânul, nu robul lor?

„Dar este ceva natural, zici tu, să fiu chinuit de pierderea unui prieten: dă-mi voie să plâng, vărsând cum se cuvine lacrimi de durere. Este ceva natural să fiu mișcat de părerile oamenilor și să mă mâhnesc de vorbele lor rele: de ce să nu-mi permiți această atât de îndreptățită teamă de un rău renume?” Nu există viciu care să nu se apere. Nu e unul al cărui început să nu fie modest și rezonabil; după aceea însă se lățește din ce în ce mai mult. Dacă-i vei permite să pătrundă, nu vei mai obține încetarea lui. Orice patimă este la început neputincioasă; apoi își ia vânt și, pe măsură ce înaintează, prinde puteri: este mai ușor s-o ții departe de tine decât s-o dai afară.

Cine tăgăduiește că toate pasiunile decurg dintr-un principiu oarecum natural? Natura este aceea care ne-a dat în seamă grija de noi înșine, dar, dacă ești preocupat de ea, aceasta devine un viciu. Natura a pus în activitățile noastre plăcerea, nu ca să urmărim plăcerea, ci pentru ca adausul ei să ne facă mai plăcute aceste activități. Dacă s-ar înfățișa singură, aceasta ar însemna desfrânare. Așadar, să ne opunem de la început viciilor, fiindcă, precum spuneam, este mai ușor să nu le primești decât să le alungi. „Dă-mi voie să sufăr puțintel, să mă tem puțintel.” Acest puțintel însă se face mare și nu se opreşte unde vrei tu. Un înțelept poate să se păstreze neatins fără nicio teamă. El va pune capăt când va voi și lacrimilor, și plăcerilor. Noi, fiindcă nu ne este ușor să ne întoarcem, este mai bine să nu înaintăm deloc. Unui tinerel care-l întreba dacă inteleptul poate să iubească, Panaetius[3] i-a răspuns, după părerea mea, foarte nimerit: „Despre înțelept, zise el vom vedea. Eu și cu tine însă, care suntem încă departe de înțelepciune, nu trebuie să cădem într-o patimă violentă, nestăpânită, la bunul-plac al altcuiva, injositoare. Căci dacă acela se îndură de noi, bunăvoința lui ne jignește, iar dacă ne disprețuiește, ne aprinde mândria. În iubire, ușurința ne dăunează la fel ca și piedicile: ușurința ne momește, piedicile ne îndârjesc. De aceea, fiindcă ne știm nevolnici, să ne astâmpărăm. Să nu ne

dăm sufletul nostru slab nici în seama vinului, nici a frumuseții, nici a lingușirii, nici a altor lucruri care ne atrag amăgitor.”

Ceea ce Panaetius răspundea celui ce-l întreba despre iubire, eu o spun despre toate patimile. Cât putem, să ne ținem departe de lunecuș; chiar pe pământ uscat noi nu ne ținem prea bine pe picioare.

Ai să-mi vii acum cu cuvintele obişnuite împotriva stoicilor: „Vă puneți ca țel lucruri prea mari, prescrieți lucruri prea grele. Noi suntem niște bieți oameni, nu ne putem înfrâna de la toate: vom plánge, dar puțin; vom pofti, dar cu măsură; ne vom mânia, dar ne vom potoli,” știi de ce nu putem? Fiindcă nu suntem convinși că putem. Ba, pe Hercule, mai e și altceva aici: fiindcă ne iubim viciile, le apărăm și preferăm să le scuzăm decât să le combatem. Natura i-a dat omului destulă putere, cu condiția să ne folosim de ea, să ne adunăm toate forțele și să le îndemnăm să lupte pentru noi sau, cel puțin, nu împotriva noastră. „Nu vrem”: acesta e motivul. „Nu putem” e doar un pretext. Cu bine.

1) Stoicii.

2) Adepţii filozofiei lui Aristotel, aplecați îndeosebi spre științele exacte.

3) V. scrisoarea a XXXIII-a.

117. Înțelepciunea este un bine. A fi înțelept este de asemenea?

Mult bucluc ai să-mi mai faci și, fără s-o știi, mă bagi într-o mare discuție și într-o mare încurcătură, punându-mi astfel de întrebări mărunte, în care nici nu pot să mă despart cu inima ușoară de-ai noștri, nici nu pot fi de acord cu ei din toată inima. Mă întrebi dacă este adevărat ceea ce susțin stoicii că înțelepciunea este un bine, dar a fi înțelept nu este un bine. Mai întâi am să-ți înfățișez ce cred stoicii. După aceea, la urmă, voi îndrăzni să-mi dau și eu părerea.

Ai noștri susțin că tot ce este bine este corp, fiindcă ce este bine acționează, și tot ce acționează este corp. Ceea ce este bine este folositor, căci trebuie să facă ceva ca să fie folositor: dacă face, este corp. Ei afirmă că înțelepciunea este un bine; urmează că sunt nevoiți să afirme că ea este corporală. Dar „a fi înțelept”, zic ei, nu se află în aceeași situație. Aceasta este ceva necorporal și un accident al altcuiva, adică al înțelepciunii; prin urmare, nici nu face ceva, nici nu este de folos. „Cum așa se răspunde – nu zicem că «a fi înțelept» este un bine?” Zicem, dar raportând la termenul de care depinde, adică chiar la înțelepciune.

Ascultă acum ce se răspunde de către alții împotriva stoicilor, mai înainte ca eu să mă dau la o parte, așezându-mă pe altă poziție. „În felul acesta, zic ei, nici a trăi fericit nu este un bine.” De voie, de nevoie, trebuie să se răspundă că viața fericită este un bine, dar că a trăi fericit nu este un bine. Pe lângă aceasta, stoicilor noștri li se mai face următoarea obiecție: „Vreți să fiți înțelepți. Prin urmare, a fi înțelept este un lucru de dorit; dar dacă este un lucru de dorit este bun.” Ai noștri sunt siliți să tortureze cuvintele și să-i adauge lui expetere[1] o silabă pe care limba noastră n-o permite. Cu voia ta, eu am s-o adaug: „expetendum[2] este, zic ei, ceea ce este bine; expetibile[3] este ceea ce ne revine după ce am dobândit binele: nu este urmărit ca un bine, ci se adaugă binelui urmărit”. Eu n-am aceeași părere și cred că ai noștri ajung aici fiindcă sunt încătușați de prima afirmație și nu pot să schimbe formularea.

Obișnuim să punem mare temei pe convingerile mai înainte formate ale tuturor oamenilor, şi faptul că toți privesc la fel un lucru este pentru noi o dovadă a adevărului. De exemplu, deducem, printre altele, existența zeilor și prin aceea că credinţa în zei este înrădăcinată la toți oamenii și că nu există neam, oricât de străin de legi și de morală, care să nu creadă în anumiți zei. Când discutăm despre nemurirea sufletelor, nu mică greutate are pentru noi acordul unanim al oamenilor, fie al celor ce se tem de zeii infernului, fie al celor ce-i cinstesc. Mă folosesc aici de convingerea generală: n-ai să găsești om care să nu fie convins că înțelepciunea este un bine și că, de asemenea, a fi înțelept este un bine.

N-am să procedez ca gladiatorii învinşi: n-am să fac apel la public.[4] Să începem a ne lupta cu armele noastre. Ceea ce se întâmplă unui obiect este oare în afara obiectului căruia i se întâmplă, sau înăuntrul obiectului căruia i se întâmplă? Dacă este înăuntrul lui, atunci este un corp în aceeași măsură ca şi cel căruia i se întâmplă. Într-adevăr, nu se poate nimic întâmpla fără o atingere; ceea ce atinge este însă corp. Dacă este în afară, atunci, după ce s-a întâmplat ceva, el s-a îndepărtat; ceea ce se îndepărtează are mișcare. Ceea ce are mișcare este corp.

Te aștepți să spun că alergarea nu-i totuna cu a alerga, căldura nu-i totuna cu a fi cald, lumina cu a luci. Recunosc că acestea sunt altceva, dar condiția lor nu este diferită. Dacă sănătatea e ceva indiferent, şi a fi sănătos este un lucru indiferent; dacă frumuseţea este ceva indiferent, și a fi frumos este indiferent; dacă dreptatea este un bine, și a fi drept este un bine; dacă ticăloşia este un rău, și a fi ticălos este un rău, precum, pe Hercule, dacă urdoarea este un rău, și a fi urduros este rău. Asta, ca să ştii că una nu poate fi fără cealaltă. Cine are înțelepciune este înțelept și cine este înțelept are înțelepciune. În așa măsură nu se poate pune la îndoială că ce e una e și alta, încât unora amândouă lucrurile li se par unul și același.

Dar, aş vrea să întreb, dacă toate lucrurile sunt fie bune, fie rele, fie indiferente, a fi înțelept în ce categorie se află? Bun, spui că nu e; rău, de bună seamă, nu e; urmează că este ceva de mijloc. Dar noi numim „de mijloc” sau indiferent ceea ce poate reveni atât celui rău, cât și celui bun, ca, de exemplu, banii, frumusețea, noblețea. A fi înțelept însă nu i se poate întâmpla decât celui bun; prin urmare, nu e un lucru indiferent. Pe de altă parte, nici rău nu e, fiindcă cel rău nu poate avea parte de aceasta; prin urmare, este un lucru bun. Un lucru pe care nu-l are decât un om bun este un lucru bun; a fi înțelept nu aparține decât celui bun; prin urmare, este un bun. „Este un accident al înțelepciunii”, mi se răspunde. Ceea ce tu numești a fi înțelept face oare înțelepciunea, sau o suportă? Fie că o face, fie că o suportă, în ambele cazuri este corp. Căci și ce este făcut și ce face este corp; dacă este corp, este un lucru bun. Într-adevăr, un singur lucru îi lipsea ca să fie bun, faptul că era necorporal.

Peripateticii susţin că nu există nicio deosebire între înțelepciune și a fi înțelept, deoarece în fiecare dintre acești doi termeni se găsește și celălalt. Într-adevăr, crezi că este cineva înțelept afară de cel care are înțelepciune?

Nu crezi că cineva care este înțelept are înțelepciune? Vechii dialectici fac aici o distincție și diviziunea făcută de ei a ajuns până la stoici. Am să-ți spun ce fel de distincție: una înseamnă ogor, alta a avea un ogor. Și cum să nu fie așa, când a avea un ogor se referă la cel care-l are, nu la ogor. Tot aşa, una este înțelepciunea, și alta este a avea înțelepciune. Cred că ai să recunoști că este aici

vorba de două lucruri: ceea ce se posedă și cel care posedă ceva; înțelepciunea este posedată, cel care este înțelept posedă. Înțelepciunea este cugetul desăvârșit sau ajuns pe treapta cea mai înaltă și cea mai aleasă. Ea este de fapt o artă a vieții. A fi înțelept ce înseamnă? N-aş putea spune cuget desăvârşit, ci ceea ce revine celui ce are cugetul desăvârșit. Astfel, una înseamnă cuget bun, iar cealaltă – a avea cuget bun.

„Există, mi se spune, felurite corpuri, precum omul și calul. Pe acestea le însoțesc apoi mișcări sufletești care exprimă corpurile. Aceste mișcări au ceva propriu și separat de corp.” De exemplu, văd pe Cato plimbându-se. Aceasta mi-o arată simțurile și spiritul o crede. Ceea ce văd eu și spre ceea ce mi-am îndreptat și ochii și spiritul este un corp. Apoi zic: „Cato se plimbă”. Ceea ce exprim eu nu este, ce-i drept, un corp, ci o propoziție despre un corp, ceea ce alții numesc exprimare, alții enunțare, alții spusă. Astfel, când spunem înțelepciune înțelegem ceva corporal; când zicem „este înțelept” exprimăm ceva despre un corp. Dar e mare deosebirea dacă spui un lucru sau vorbești despre el.

Să considerăm, deocamdată, că există două lucruri, nu mă pronunț încă asupra părerii mele: ce împiedică să existe un al doilea lucru și totuși acela să fie bun? Spuneam cu puțin mai înainte că una înseamnă ogor, și alta a avea un ogor. De ce nu? Cel care posedă aparține unei naturi, și ce este posedat altei naturi: unul este om, celălalt este pământ. Dar privitor la obiectul discuției noastre, și cel care are înțelepciune, şi înțelepciunea însăşi, care este posedată, sunt de aceeași natură. Pe lângă aceasta, acolo altceva este ce posedă și altul cel care posedă; aici și ceea ce se posedă și cine posedă fac tot una. Un ogor se posedă potrivit legii, înțelepciunea potrivit naturii; acela se poate înstrăina și transmite altcuiva, aceasta nu se desparte de stăpânul ei. Prin urmare, n-ai de ce compara între ele lucruri diferite.

Începusem să-ți spun că acestea pot fi două lucruri și totuși amândouă pot fi bune, precum înțelepciunea și înțeleptul sunt două lucruri, și recunoști că amândouă sunt bune. Aşa cum nimic nu se opune ca și înțelepciunea să fie un lucru bun, și cel care posedă înțelepciunea, tot astfel nimic nu se opune ca și înțelepciunea să fie un bine, și a avea înțelepciune, adică a fi înțelept. Pentru asta vreau eu să am înțelepciune, ca să fiu înțelept. Cum oare? Nu e un bine acest lucru fără de care celălalt nu e un bine? Voi, cel puțin, spuneți că dacă vi s-ar da înțelepciunea, fără a vă putea folosi de ea, n-ar trebui s-o primiți. La ce foloseşte înțelepciunea? Să fii înțelept; aceasta e tot ce-i mai prețios într-însa. Dacă aceasta i se răpește, înțelepciunea devine de prisos.

Dacă schingiuirile sunt rele, a fi schingiuit este de asemenea un rău, într-atâta încât schingiuirile n-ar mai fi rele, dacă ai suprima urmările lor. Înțelepciunea este starea unui cuget desăvârșit; a fi înțelept este exercițiul unui

cuget perfect. Cum se poate să nu fie un bine exercițiul unei calități, care fără exercițiu nu este un bine? Te întreb: „Oare înțelepciunea este de dorit?" Recunoști că da. Te întreb: „Oare exercițiul înțelepciunii este de dorit?" Recunoști de asemenea, căci spui că n-ai primi-o, dacă ai fi oprit să te folosești de ea. Ceea ce este de dorit este bine. A fi înțelept este exercițiul înțelepciunii, precum al elocvenței este a vorbi și al ochilor a vedea. Aşadar exercițiul înțelepciunii este a fi înțelept. Exercițiul înțelepciunii este însă de dorit, prin urmare a fi înțelept este de dorit. Dacă este de dorit, este un bine.

De multă vreme mă condamn singur: imit pe cei pe care-i acuz și-mi stric gura degeaba cu un lucru evident. Cine se poate îndoi că, dacă arșița e un rău, și a năduși de căldură este un rău? Dacă gerul este un rău, și a tremura de frig este un rău? Dacă viața este un bun, și a trăi este un bine?

Toate acestea sunt discuții în jurul înțelepciunii, nu dinăuntrul ei, iar noi asupra ei trebuie să stăruim. Chiar dacă ne place să mai rătăcim, ea are largi și spațioase locuri de retragere. Să ne întrebăm despre natura zeilor, despre ceea ce întreține constelațiile, despre aceste atât de felurite căi ale stelelor, dacă împrejurările vieții noastre se schimbă după mișcările lor, să ne întrebăm dacă de la ele vine elanul în toate corpurile și sufletele, dacă chiar și ceea ce se numește întâmplare se supune unei legi anumite și dacă nimic în această lume nu se schimbă dintr-odată sau în afara unei ordini anumite. Aceste chestiuni se îndepărtează de formarea moravurilor, dar ele înalță spiritul și-l ridică la măreția lucrurilor pe care le tratează.

Lucrurile acestea însă despre care vorbeam cu puțin mai înainte îl reduc și-l coboară; nu-l ascut, cum credeți voi, ci-l slăbesc. Nu ne pierdem noi, rogu-vă, o vreme atât de prețioasă, pe care o datorăm unor chestiuni mai mari și mai înalte, cu lucruri nu ştiu dacă false, dar cu siguranță inutile? Ce-mi poate folosi să știu că una este înțelepciunea, și alta a fi înțelept? Ce-mi va folosi să știu că una este un bine, și a doua că nu este? Poate că-s nesăbuit, dar voi trage la sorți: ție îți urez să ai parte de înțelepciune și mie să fiu înțelept; vom fi egali.

Mai bine fă așa ca să-mi arăți calea prin care să ajung la dânsa. Spune-mi de ce trebuie să mă feresc și ce trebuie să doresc, prin ce studii să-mi întăresc sufletul șovăitor, cum să resping departe de mine tot ce mă izbește pieziș și mă târăște cu sine, cum să țin piept la atâtea rele, cum să scap de aceste nenorociri care au căzut asupra mea, cum să scap de acelea în care m-am băgat singur. Învață-mă cum să suport năpasta fără să gem și norocul fără să geamă altul, cum să nu aștept clipa ultimă și fatală, ci să mă retrag singur, când voi crede de cuviință. Nimic nu mi se pare mai ruşinos decât să-ți dorești moartea. Căci dacă vrei să trăiești, de ce dorești să mori? Iar dacă nu vrei, ce ceri zeilor ceva ce ți-au dăruit chiar de la naştere? Căci este un lucru statornicit să mori odată, chiar dacă

n-ai vrea tu; iar ca să mori când voiești tu, aceasta îţi stă la îndemână. Primul lucru ți-e impus, celălalt îți este permis.

Am citit zilele acestea începutul scrisorii unui om, fără îndoială, talentat: „De-aș putea să mor odată!” Om nebun: dorești un lucru pe care-l ai. „De-aș putea să mor odată!” Probabil că tot spunându-ți așa, ai ajuns bătrân. Altminteri, ce te împiedică? Nimeni nu te ține. Scapă pe unde crezi mai potrivit. Alege-ți orice parte a naturii și spune-i să-ți dea voie să pleci. De bună seamă, elementele din care se formează lumea sunt apa, pământul, spiritul. Toate acestea sunt în aceeași măsură cauze ale vieții, pe cât sunt căi ale morții. „De-aș putea muri cât mai curând!” Acest „cât mai curând” când vrei să fie? Ce termen îi fixezi? El poate fi mai repede decât dorești. Acestea sunt cuvintele unui suflet nevolnic, care cerșește prin acest blestem mila. De fapt, cel care-și dorește moartea nu vrea să moară; de aceea cere-le zeilor viață și sănătate. Dacă ai fi dorit să mori, apoi avantajul morții este tocmai acela că omul nu-și mai dorește nimic.

Iată, Luciliu al meu, ce chestiuni să tratăm; cu acestea să ne formăm sufletul. Aceasta înseamnă înțelepciune, aceasta înseamnă a fi înțelept, nu a folosi fără astâmpăr o subtilitate cu totul deșartă la nişte biete discuții zadarnice. Soarta ți-a pus atâtea întrebări pe care încă nu le-ai dezlegat! Te ții de glume? Ce prostie este ca, atunci când ai primit semnalul luptei, să dai lovituri în vânt! În lături cu aceste arme de paradă; ai nevoie de arme adevărate. Spune-mi în ce chip nicio durere, nicio teamă să nu mă poată tulbura, cum să pot zvârli această povară a poftelor mele ascunse. Trebuie să fac ceva. „Înțelepciunea este un bun, dar a fi înțelept nu este un bun.” Iată, așa am ajuns să se spună despre noi că nu suntem înțelepți, să se ia în râs tot studiul acesta, sub cuvânt că se ocupă cu fleacuri.

Ce-ai zice, când ai afla că oamenii ăștia se întreabă dacă o înțelepciune în viitor este un bun? Mai este oare vreo îndoială, rogu-te, că hambarele nu simt recolta viitoare și că copilăria nu-și dă seama de puterile și vlaga viitoarei tinereți? Bolnavului nu-i folosește la nimic sănătatea viitoare și, de asemenea, odihna care va veni peste câteva luni nu reface pe alergător sau pe luptător. Cine nu știe că ceva care va veni nu este un bun, tocmai prin faptul că va veni? Căci ceva care este bun este negreșit de folos, dar nu pot fi de folos decât lucrurile prezente. Dacă un lucru nu folosește nu este un bun; dacă folosește atunci este. Să zicem că am să ajung înțelept. Aceasta va fi un bun atunci când voi ajunge. Până atunci nu este. Trebuie ca ceva mai întâi să existe și apoi să fie în vreun fel. Cum, rogu-te, este un bun ceea ce încă nu e? Cum vrei să-ți dovedesc mai bine că ceva nu există decât spunându-ți că are să fie? Se vede limpede că ceva n-a venit dacă tocmai vine. Va veni primăvara: înseamnă că acum este iarnă. Va urma vara: înseamnă că acum nu e vară. Cea mai puternică dovadă că un lucru

nu există încă este că va fi. Voi fi înțelept, sper, dar până atunci nu sunt. Dacă aș poseda acel bun, aş fi scutit de răul clipei de față. Voi ajunge să fiu înțelept: dintr-asta poți să-ți dai seama că nu sunt încă înțelept. Nu pot să mă bucur totodată de acel bine și să sufăr de acest rău. Aceste două lucruri, binele şi răul, nu se împacă și nu se găsesc împreună la același ins.

Să trecem peste aceste fleacuri foarte subtile și să ne îndreptăm spre ceea ce ne poate veni întru câtva în ajutor. Nu există om care, căutând îngrijorat o moaşă pentru fata lui care naște, să citească de la început până la sfârșit edictul jocurilor și programul lor[5]. Nu există om care, alergând spre locuinţa lui cuprinsă de foc, să stea și să examineze tablele de joc, ca să vadă cum să-și salveze pionul blocat. Dar, pe Hercule, ție ți se anunţă de toate și de pretutindeni: aprinderea casei, primejdia copiilor, asedierea cetății, jefuirea averilor; mai pune pe deasupra naufragii și cutremure de pământ şi tot ce mai poate fi temut. Tras in atâtea părți, ai totuși timp pentru niște lucruri care nu fac decât să distreze spiritul? Te întrebi ce deosebire este între înțelepciune și a fi intelept? Legi și dezlegi noduri, în timp ce bolovanul ţi-atârnă deasupra capului? Natura nu ne-a dat o durată de timp atât de slobodă şi largă ca să putem pierde ceva dintr-însul. Vezi cât de mult pierd chiar și cei mai chibzuiţi: o parte ți-o răpește boala ta, alta boala alor tăi, o parte ți-o iau treburile indispensabile, pe alta treburile publice; somnul își împarte viața cu noi. Din acest timp atât de redus, care trece atât de repede și care ne fură cu dânsul, la ce bun să risipim degeaba cea mai mare parte?

Adaugă acum că sufletul obişnuieşte să se desfete mai degrabă decât să se vindece, și să facă din filozofie o distracție, când ea este un leac. Nu știu ce diferență este între înțelepciune și a fi înțelept, dar știu că pentru mine nu are nicio importanță dacă știu acestea sau nu ştiu. Spune-mi: când voi învăță ce diferență este între înțelepciune și a fi înțelept, voi deveni înțelept? Pentru ce atunci stărui mai mult asupra vorbelor decât asupra faptelor? Fă-mă mai curajos, fă-mă mai liniștit, fă-mă egalul sorţii, fă-mă mai presus de dânsa. Iar mai presus pot să ajung, dacă voi folosi tot ce învăţ într-acest scop. Cu bine.

1) „A dori.”

2) „Ceea ce trebuie dorit.”

3) „De dorit.”

4) Gladiatorul învins şi doborât la pământ ridica brațul spre publicul din tribune, cerând să fie lăsat cu viață. Spectatorii indicau învingătorului dorinţa lor, ridicând sau lăsând în jos degetul mare.

5) E vorba de afișe ale jocurilor publice.

118. Ce este binele?

Îmi ceri să-ți scriu mai des. Să comparăm conturile: n-ai să te poți achita. Fusese înțelegerea ca începutul să-l faci tu: tu să-mi scrii și eu să-ți răspund. Dar n-am să-ți fac dificultăți. Știu că te pot credita fără teamă, de aceea am să-ți dau pe datorie. N-am să fac totuși așa cum Cicero, prea înzestratul orator, îi spunea lui Atticus să facă: „să-i scrie, adică, ce i-o trece prin minte, chiar dacă n-ar avea nimic de scris”. Niciodată nu-i cu putință să n-am ce-ți scrie, chiar dacă aș lăsa la o parte toate acele amănunte de care sunt pline scrisorile lui Cicero: ce candidat este periclitat, cine luptă cu puterile lui și cine ajutat de alții, cine solicită consulatul, bizuindu-se pe Caesar, cine pe Pompei și cine pe punga lui[1], cât de neînduplecat este Caecilius cămătarul, de la care nici rudele n-ar putea scoate o para cu o dobândă mai mică de doisprezece la sută. E mai bine ca omul să se ocupe de defectele lui decât de-ale altora, să se cerceteze și să vadă cât de multe lucruri râvnește și nu le obține. Ceea ce este minunat, o Luciliu, ceea ce-ți dă liniște și libertate este să nu ceri nimic și să treci mai departe pe lângă toate luptele pentru mărire. Cât de plăcut este, îți închipui, ca, după ce se convoacă triburile, pe când candidații nu se mai coboară de la tribună – unul promite bani, altul lucrează prin intermediar, altul pupă mâinile celor cărora, odată ales, va refuza să le atingă mâna, și toți așteaptă înfricoșați glasul crainicului – cât de plăcut, zic, este să stai liniștit și să privești acest târg, în care nu cumperi nimic și nu vinzi nimic!

Cu cât mai mare e mulțumirea aceluia care privește nu niște alegeri de pretor sau de consul, ci acele întreceri universale, în care unii aleargă după demnități anuale, alții după măriri de durată, unii după rezultate fericite în război și triumfuri, alții după bogăție, unii după căsătorii și copii, alții după viața lor și a alor lor! Ce frumos lucru este ca tu singur să nu ceri nimic, să nu te rogi de nimeni, ci să spui: „N-am nimic cu tine, soartă! Nu-ți dau voie să te-amesteci într-ale mele! Știu că la tine Catonii sunt respinși, iar Vatinii sunt aleși[2]. Nu-ți cer nimic.” Asta înseamnă a pune soarta la loc de rând!

Iată lucrurile pe care ni le putem scrie, iată materialul din care putem scoate mereu idei noi, când vedem în jurul nostru atâtea mii de oameni chinuiți, care, ca să obțină un succes, plini de nenorociri, se zbat să ajungă la rău prin răutate și aleargă după bunuri de care în curând vor trebui să se lepede, sau chiar să se scârbească. Căci cine, dobândind vreodată un lucru, s-a mulțumit cu ceea ce i se părea prea mult, cât timp îl dorea? Mărirea nu e lacomă, cum cred oamenii, ci nevolnică, de aceea nu satură pe nimeni. Tu socoți aceste situații înalte, fiindcă ești departe de ele; celui ce ajunge la ele, i se par însă neînsemnate. Mint: caută

chiar să le depășească. Ceea ce tu crezi că este culme, nu-i decât o treaptă. Necunoașterea adevărului face mare rău tuturora. Amăgiți de zvonuri, se îmbulzesc ca la niște bunătăți. Apoi, după ce le dobândesc, și aceasta cu multe suferințe, își dau seama că sunt niște lucruri rele sau zadarnice, sau mai de puțin preț decât au crezut. Cei mai mulți admiră lucruri care-i înșală de la distanță; pentru gloată, mărirea și binele sunt tot una. Ca să nu ni se întâmple și nouă aceasta, să cercetăm ce este binele.

Interpretarea lui a fost felurită: fiecare l-a exprimat în alt fel. Unii îl definesc așa: „Binele este ceea ce atrage sufletele, ceea ce le cheamă la el". La aceasta se obiectează pe dată: „Că atrage, bine, dar dacă ne atrage la pieire?" Știi cât de multe vicii ne momesc. Adevărul și verosimilul nu sunt totuna. Astfel, binele se unește cu adevărul, căci nu există bine care să nu fie adevărat, pe când verosimilul atrage la sine și momește; el fură pe nesimțite, cheamă, răpește. Alții au dat o altă definiție: „Binele este tot ce provoacă o tendință spre el sau ceea ce pune în mișcare o pornire sufletească ce tinde spre el". Și acestei definiții i se aduce aceeași obiecție: Sunt multe lucruri care provoacă o pornire a sufletului și care sunt dorite spre răul celor ce le doresc. O definiție mai bună este următoarea: „Binele este tot ce provoacă spre sine o pornire sufletească conformă cu natura, și care trebuie să fie dorit numai atunci când merită să fie dorit". În același timp el este și virtute, adică un lucru prin excelență și de dorit.

Este momentul să arăt ce deosebire există între bine și virtute. Între ale este ceva comun și inseparabil: nu poate exista bine decât acolo unde există vreo virtute și virtutea este în mod firesc binele. Care este deci deosebirea dintre aceste două lucruri? Virtutea este binele desăvârșit, prin care se împlinește fericirea vieții și în atingere cu care și alte fapte devin bune. Iată ce vreau să spun: sunt unele activități care nu sunt nici bune, nici rele, de exemplu: serviciul militar, o solie, o funcție judecătorească. Acestea, dacă sunt moral îndeplinite, încep să fie bune și, din indiferente, se transformă în bune. Binele ia naștere din însoțirea cu virtutea; ceea ce este virtuos este prin sine bun. Binele decurge din virtute, virtutea există prin sine. Ceea ce este bine a putut fi rău; ceea ce este virtute n-a putut fi decât bine.

Unii l-au definit astfel: „Bine este ceea ce este conform cu natura". Fii atent la ce-am să spun: ce este bine este conform cu natura; nu urmează de aici că tot ce-i conform cu natura este și bine. Multe sunt conforme cu natura, dar sunt lucruri atât de neînsemnate, că nu li se potrivește numele de bine; sunt lucruri fără valoare și de disprețuit. Nu există un bine de disprețuit, oricât de neînsemnat ar fi. Căci atâta vreme cât e neînsemnat nu este un bine; când începe să fie bine, nu mai e neînsemnat.

Prin ce se recunoaște binele? Dacă este cu desăvârșire conform cu natura.

Declari – spui tu – că ceea ce este bun este conform cu natura. Aceasta este o proprietate a lui. Declari că există și alte lucruri conforme cu natura, dar că nu sunt bunuri.

Atunci cum primul este un bine, și acestea nu sunt? Cum ajung ele să aibă proprietăți deosebite, când ce e mai important la ele, faptul că sunt conforme cu natura, le este comun? Probabil tocmai prin mărime. Nu este un lucru extraordinar că unele lucruri se transformă prin faptul că cresc. Cineva a fost prunc; a devenit flăcău: proprietatea lui devine alta. Primul este irațional, celălalt rațional. Prin creștere, unele lucruri nu numai că se fac mai mari, dar devin altceva.

Ceva care se face mai mare – mi se răspunde – nu devine altceva: n-are importanță dacă umpli cu vin o carafă sau un butoi; în ambele vase calitatea de vin se păstrează. Și o cantitate mică de miere, și una mare nu diferă la gust. Aduci exemple nepotrivite; la acestea găsești, într-adevăr, aceeași calitate: oricât ar crește, aceasta rămâne. Unele lucruri mărite își păstrează tot timpul natura și caracterul lor propriu. Pe altele, după mai multe creșteri, ultimul adaos le transformă și le imprimă o nouă stare, alta decât aceea în care au fost. O singură piatră face bolta, aceea care se împănează între părțile înclinate și le unește, îmbinându-le. De ce ultimul adaos, oricât de mic, face foarte mult? Fiindcă el nu mărește, ci împlineşte.

Unele obiecte, evoluând, își dezbracă forma de mai înainte și primesc alta nouă. Când spiritul se avântă prea mult în urmărirea unui lucru și, urmărindu-i creșterea, obosește, atunci începe să numească infinit ceva care a devenit cu totul altceva decât atunci când era mare, dar finit, în același chip socotim că ceva se poate divide, cu greutate, e drept, pentru ca, în cele din urmă, dificultatea crescând, să aflăm că este indivizibil. Tot așa de la ceea ce se mișcă cu mare greutate am ajuns la imobilitate. În același chip, ceva a fost conform cu natura: creșterea l-a făcut să capete altă proprietate și l-a făcut să devină bine. Cu bine.

1) Aluzie la coruperea prin bani a alegătorilor.

2) Aluzie la înfrângerea lui Cato, care candida la pretură. Fu ales Vatinius, protejatul lui Caesar, personaj rău famat.

119. Cine-și domină poftele este un om bogat

De câte ori găsesc ceva, mă aștept să-mi spui: „Am și eu partea mea”. Eu însumi o spun. Mă întrebi ce-am găsit? Deschide sânul: câștig, nu glumă. Am să-ți arăt cum poți deveni la iuțeală bogat. Cât de mult vrei s-o afli! Și pe bună dreptate: am să te duc pe-un drum scurt la cele mai mari avuții. Ai să ai totuși nevoie de un creditor. Ca să poți face afaceri, trebuie să faci un împrumut. Dar nu vreau să te împrumuți printr-un chezaș, nu vreau ca misiții să-ți pomenească numele. Îți voi arăta un creditor ce-ţi stă la dispoziție. Vorba lui Cato: „Împrumută-te de la tine însuți”. Oricât de puțin avem, avem destul, dacă vom căuta la noi orice ne-o lipsi. Nu e, într-adevăr, nicio deosebire, dragă Luciliu, între a nu dori și a avea. În amândouă cazurile rezultatul este același: nu te vei chinui.

Nu-ți spun aceasta, ca să refuzi ceva naturii (este încăpățânată, de neînvins, își pretinde drepturile), ci ca să știi că tot ce depășește natura este de prisos, nu este necesar. Mi-e foame? Trebuie să mănânc. Dacă pâinea aceasta este neagră sau albă, naturii nu-i pasă. Ea vrea ca stomacul să fie umplut, nu desfătat. Mi-e sete? Pentru natură n-are nicio importanță dacă apa e scoasă din lacul vecin, sau ținută în multă zăpadă și răcită prin contactul cu aceasta. Ea îți ordonă un singur lucru: să-ți potoleşti setea. Că bei dintr-un pahar de aur sau de cristal, dintr-unul de murin[1], dintr-o cană tiburtină[2] sau din pumn, n-are importanţă. Ține seama de rostul tuturor lucrurilor și vei respinge ce-i de prisos. Mă zorește foamea? Voi pune mâna pe ce-mi stă în cale. Ea însăși îmi spune ce să înșfac. Flămândul nu disprețuiește nimic. Mă întrebi în ce mi-am găsit desfătarea? Frumoasă mi se pare vorba aceasta: „Înțeleptul este cel mai amarnic iubitor de bunuri naturale”. „Mă procopsiși cu o strachină goală, zici tu. Ce înseamnă asta? Eu îmi pregătisem teșchereaua, mă băteam cu mintea spre ce mare să mă avânt după afaceri, ce dări să angajez, ce mărfuri să import. A-mi recomanda sărăcia, când mi-ai promis bogăția, înseamnă să mă amăgești.” Adică tu consideri sărac pe cel căruia nu-i lipsește nimic? Datorită lui și răbdării lui, nu datorită stării lui, spui tu. Vasăzică de aceea nu-l consideri bogat, fiindcă bogăția lui nu poate sfârși? Preferi oare să aibă mult sau destul? Cine are mult dorește și mai mult, ceea ce este dovada că nu are destul. Cine are destul a atins limita, ceea ce bogatul niciodată nu poate reuși. Oare consideri că acestea nu sunt bogății, fiindcă nimeni n-a fost proscris din cauza lor, fiindcă din cauza lor nimănuia fiu-său sau nevastă-sa nu i-a dat otravă, fiindcă ele sunt la adăpost în timp de război și netulburate în timp de pace, fiindcă nici nu-i greu să le ai și nici greu să le împarți? Oare are puțin cel care are atâta cât să nu îndure de frig, de foame și de

sete? Nici Jupiter nu are mai mult. Niciodată nu e puțin ce este de ajuns și niciodată nu-i mult ce nu e de ajuns.

După înfrângerea lui Darius și a indienilor, Alexandru este totuși sărac. Mint? El caută pe ce să mai pună mâna, cercetează mări necunoscute, trimite flote noi în ocean și rupe, ca să spun așa, barierele lumii. Ceea ce naturii îi este de ajuns, omului nu-i este. S-a găsit unul care, având totul, să mai dorească ceva, atât de mare este orbirea minților și atât de mare-i la fiecare, pe măsură ce se înalță, uitarea locului de pornire! Omul care mai deunăzi se certa cu alții pentru stăpânirea unui petic de pământ, acum când, atingând marginile pământului, se poate întoarce acasă printr-o lume care e a lui, este trist. Pe nimeni banul nu l-a făcut bogat; dimpotrivă, nu-i om căruia să nu-i fi sporit pofta de a-l avea. Întrebi care este pricina acestui lucru? Cine are mai mult începe să dorească a avea și mai mult. Într-un cuvânt, poți să-mi iei pe oricine dintre cei ale căror nume se pomenesc la rând cu-ale lui Crassus[3] și Licinius[4]. Să-și aducă registrele și să calculeze deodată și cât are, și cât speră să aibă: un asemenea om este, după părerea mea, sărac, după a ta, poate deveni sărac. Dimpotrivă, cel care se conduce după ce-i pretinde natura nu numai că nu ştie ce-i sărăcia, dar nici nu se teme de ea.

Dar ca să înțelegi cât de greu este să-ți restrângi avutul la măsura naturală, chiar și acesta pe care eu îl socot mai aproape de natură și pe care tu îl numești sărac are și el ceva de prisos. Când într-o casă se cheltuiesc mulți bani, când până și acoperișul e stropit cu aur, când sclavii de casă sunt mândri la chip și frumoși la vedere, mulțimea e orbită de bogății și-i răpită de ele. Fericirea tuturor acestora e îndreptată în afară. Omul pe care noi l-am sustras mulțimii și sorții este fericit înăuntrul lui. Cât privește pe cei la care o sărăcie agitată și-a însușit pe nedrept numele de bogăție, ei au avere, așa cum se spune despre noi că avem febră, când de fapt ea ne are pe noi.

De obicei, zicem invers: „Îl țin căldurile”. Tot așa ar trebui să zicem: „Îl țin averile”.

De aceea nu-i alt sfat pe care aș dori să ți-l fi dat mai mult decât acesta, pe care nimeni nu ți-l dă de ajuns: să măsori totul după dorințele firești, pe care le poți mulțumi fără bani sau cu puțini bani. Atâta doar: nu amesteca patimile cu dorințele. Te interesezi cum e masa, cum e argintăria, cât de potriviți și de spilcuiți sunt sclavii care aduc bucatele? Natura nu dorește alta decât să mănânci!

„Oare când setea îți arde gâtlejul, cupe de aur
Vei căuta și vei disprețui flămânzit toate celea
Numai să fie păun și calcan?”[5]

Foamea nu-i fudulă. Ea nu caută decât să se potolească. Cu ce, nu se prea îngrijeşte. Astfel de chinuri sunt ale huzurului nefericit: el se întreabă cum ar mai putea simți foamea și după ce s-a săturat, cum ar putea să se ghiftuiască, dar să nu-și umple pântecele, cum ar putea să-și facă din nou sete, după ce și-a potolit-o cu prima dușcă. Bine zice Horatius că însetatul nu ține seama cu ce pahar i se servește apa și cât de elegant i se oferă. Căci dacă crezi că are importanță cât de ferchezuit e feciorul și cât de transparent e paharul care ți se întinde înseamnă că nu ți-e sete. Printre altele, natura ne-a făcut acest bine: nu ne scârbim de ce ne este necesar.

Alegerea se întâlnește numai la ce-i de prisos. „Lucrul acesta nu-i atât de distins; celălalt nu-i prea de laudă; ăsta îmi supără ochii.” Acel creator al lumii, care ne-a fixat legile viețuirii, a procedat așa ca să putem fi tari, nu ca să fim niște alintați. Pentru întreținerea vieții toate ne sunt lesnicioase și la îndemână. Pentru gâdilarea simțurilor, totul se procură cu trudă și cu chin.

Să ne folosim, așadar, de această binefacere a naturii, socotind-o printre cele mai mari, și să ne gândim că ea nu ne-a făcut serviciu mai mare decât că tot ce dorim pentru nevoile noastre, consumăm fără silă. Cu bine.

1) Pahar de murin; așa-zisele vase murine, făcute dintr-o compoziție necunoscută nouă, aveau aspectul unor vase de cristal, diferit colorate.

2) Vase de rând, precum erau cele din Tibur (azi Tivoli).

3) M. Licinius Crassus triumvirul, tipică figură a bogătașului roman. Născut în anul 115 î.Cr., partizan al lui Sylla, consul în anul 70, el intră în asociație cu Caesar și Pompei în anul 60 și formă primul triumvirat. A fost proconsul al Siriei.

4) Un libert bogat al lui Augustus.

5) Horatius, Satire I, 2, 113.

120. Cum au căpătat oamenii noțiunea de bine și de moral

Scrisoarea ta a atins în treacăt mai multe chestiuni, dar s-a oprit la una singură pe care ai dori să o lămurim: „Cum am ajuns noi să cunoaștem binele și ce este moral?” Aceste două noţiuni la alții sunt diferite, la noi sunt numai separate. Am să-ți spun despre ce e vorba.

Unii consideră că bine este ceea ce este util. Prin urmare, ei aplică acest nume și bogățiilor, și unui cal, și vinului, și încălțămintei, atât de fără preț este pentru ei binele și până la astfel de mizerii ajung. Actul moral, socotesc ei, este acela a cărui rațiune stă la împlinirea unei datorii, precum a îngriji cu pietate de un părinte bătrân, a ajuta pe un prieten sărac, a fi curajos într-o expediție, a avea o judecată înțeleaptă și cumpătată. Noi considerăm aici două lucruri, dar provenind dintr-unul singur. Nu este bine decât ce este moral; ce este moral este firesc și bine. Socotesc de prisos să mai spun care e deosebirea dintre ele, deoarece am spus-o deseori[1]. Un singur lucru voi spune: nu ni se pare bine ceva de care te poți folosi și rău. Or, tu vezi cât de mulți oameni se folosesc rău de bogății, de noblețe, de forța lor fizică.

Acum, prin urmare, mă întorc la ceea ce vrei să discutăm: „Cum am căpătat noi pentru prima dată noţiunea binelui și a ceea ce este moral”. Pe aceasta nu ne-a putut-o da natura; ea ne-a dat elementele științei, dar nu știința. Unii zic că noi am fi ajuns întâmplător la această cunoaștere; e de necrezut să-i fi apărut cuiva printr-un accident ideea de virtute. Nouă ni se pare că ea a rezultat din observație și din comparația faptelor pe care le săvârşim de obicei: despre cunoaștere, despre actul moral și despre bine ai noștri judecă prin analogie. (Deoarece gramaticii latini au acordat drept de cetățenie acestui cuvânt, nu cred că trebuie să fie condamnat și constrâns să se reîntoarcă la locul lui de baștină[2]. Mă voi folosi deci de el nu ca de un termen admis, ci ca de unul uzitat.)

Ce este analogia? Iată! Știam ce este sănătatea trupească; pornind de aici, ne-am gândit la una sufletească. Știam despre vigoarea trupească; de aici am dedus că există și o vigoare sufletească. Unele acte de binefacere, de omenie, de curaj ne-au minunat: am început să le admirăm ca pe niște fapte desăvârșite. Printre acestea se strecurau și multe defecte, pe care apariția și strălucirea unei fapte de seamă le acoperea: pe acestea le-am ascuns. Natura îți poruncește să sporești tot ce-i de laudă. Nu-i om să nu împingă dorința de glorie dincolo de adevăr; dintr-acestea, prin urmare, am scos ideea unui bine nemăsurat.

Fabricius[3] a respins aurul regelui Pirus și a socotit că a putea disprețui avuțiile regești face mai mult decât puterea unui rege. De asemenea, când

doctorul lui Pirus îi promitea că va da otravă regelui, el a sfătuit pe Pirus să se păzească de curse. A nu fi învins de aur și a nu învinge prin otravă sunt semne ale unui suflet egal de mare. Am admirat un om neobişnuit, pe care nu l-au putut îndupleca nici promisiunile regelui, nici cele în contra regelui, un om neclintit în purtarea lui exemplară, cinstit – lucrul cel mai greu – în timp de război, un om care era convins că există ceva nepermis chiar față de dușmani și care, trăind în cea mai mare sărăcie, din care și-a făcut o podoabă, a respins la fel și avuţiile, și otrava. „Trăiește mai departe de pe urma mea, o Pyrrhus, și bucură-te de ceea ce până acum te întrista: că Fabricius nu poate fi corupt.”

Horatius Cocles a împiedicat singur trecerea strâmtă a unui pod și a poruncit să se taie orice retragere în urma lui[4], numai să se închidă dușmanilor drumul, rezistând apăsării lor până ce bârnele au început să pârâie și să se prăvălească într-o uriașă cădere. După ce a privit în urmă și a văzut că patria lui este, prin primejduirea lui, în afară de orice primejdie, zise: „Dacă cineva vrea să mă urmeze astfel, să vină!” și se azvârli în vâltoare, nu mai puțin preocupat să-și scape în apele repezi ale râului armele, decât viața. Păstrând neîntinate armele lui biruitoare, el se întoarse neatins, ca și cum ar fi venit pe pod.

Aceste fapte și altele de acest fel ne-au dat o icoană a virtuții. Voi adăuga acum ceva care poate să mire: uneori și faptele rele ne-au dat idee de ce este moral, și binele desăvârșit s-a arătat limpede din contrariul lui. Într-adevăr, viciile sunt, precum știi, învecinate cu virtuțile, și la cei mai netrebnici și mai ticăloși oameni vezi asemănarea cu binele. Astfel, risipitorul se confundă cu omul darnic, deși este mare deosebire dacă cineva știe să dăruiască sau nu știe să păstreze. Sunt mulți, Luciliu, care nu dăruiesc, ci azvârl; n-am să numesc darnic pe cineva furios pe banii lui. Nepăsarea imită amabilitatea, iar cutezanța curajul. Această asemănare ne-a silit să luăm seama și să deosebim lucruri în aparență apropiate, în realitate însă foarte deosebite.

Observând pe aceia pe care o faptă de seamă îi făcea deosebiți, am început să notăm pe cei care săvârșeau o anumită faptă cu multă însuflețire și cu mare avânt, dar o singură dată. Pe unul l-am văzut curajos în război, dar timid în for, suportând cu curaj sărăcia, dar fără demnitate jignirea: am lăudat fapta, dar am disprețuit omul. Pe altul l-am văzut binevoitor față de prieteni, măsurat față de adversari, îndeplinindu-și cu cinste datoriile publice și particulare, plin de răbdare în ce trebuie să suporte și de prudență în tot ce trebuie să facă; l-am văzut dând din toată inima, atunci când trebuia să dea, tenace, supus și ușurându-și oboseala trupului prin tăria sufletească, atunci când avea de luptat din greu.

Pe deasupra, el era totdeauna același, egal cu sine în orice faptă, bun nu numai în intenție, ci ajungând prin puterea obișnuinței nu numai să facă binele, dar să nu poată face decât binele. Am înţeles că aici este virtutea desăvârșită. Pe

aceasta am împărțit-o în părți anumite: trebuia ca poftele să fie înfrânate, temerile potolite, faptele să fie prevăzute, fiecăruia să i se dea ce-i al său. Am statornicit astfel cumpătarea, curajul, prevederea şi dreptatea, și am dat fiecăreia rolul ei. Prin urmare, din ce ne-am dat seama de virtute? Ne-a descoperit-o propria ei ordine, prestigiul și statornicia ei, armonia tuturor acțiunilor între ele și măreția care se înalță peste orice. De aici am priceput acea viaţă fericită care se desfășoară în voie, în întregime stăpână pe ea. Și aceasta cum ni s-a descoperit? Îți voi spune.

Niciodată omul desăvârșit, ajuns în stăpânirea virtuții, nu și-a blestemat soarta, niciodată nu a întâmpinat întristat întâmplările: socotindu-se un cetățean și un oștean al lumii, a îndurat greutățile, ca și cum i-ar fi fost ordonate. Nu a respins nicio întâmplare ca pe o nenorocire adusă de soartă, ci a luat-o ca pe o sarcină. „Oricum ar fi aceasta, își zice, e a mea; e neplăcută, e grea: trebuie să ne luptăm cu ea.” În mod firesc, un om care niciodată n-a gemut sub povara nenorocirilor și nu s-a plâns de soarta lui a apărut ca un om mare. El s-a vădit astfel multora și a strălucit ca o lumină în întuneric, atrăgând către sine cugetele tuturor, deoarece era împăcat cu sine, senin și egal atât în fața lucrurilor omenești, cât și a celor divine. Avea un suflet desăvârșit, ajuns la cea mai înaltă culme, dincolo de care nu e altceva decât spiritul divinității, din care o parte a coborât în această ființă muritoare. Și această ființă nu-i nicicând mai divină decât atunci când se gândește la moarte și-și dă seama că omul a fost făcut ca să-și împlinească viața, că acest trup nu este o locuință, ci un loc de popas – de fapt, un scurt popas - pe care trebuie să-l părăsești, de îndată ce vezi că ești o povară pentru gazdă.

Cea mai puternică dovadă, dragul meu Luciliu, că sufletul vine dintr-un lăcaş mai înalt este că lumea în care trăiește i se pare joasă și strâmtă și că nu se teme a o părăsi. De fapt, cel care-şi amintește de unde a venit știe unde va pleca. Nu vedem oare câte necazuri ne muncesc, cât de rău ne împăcăm cu acest corp? Acum ne plângem de dureri de cap, acum de pântece, acum de piept și de gât. Uneori ne dor mușchii, alteori picioarele; acum avem diaree, acum guturai; uneori avem prea mult sânge, alteori prea puțin. Suntem supuși la încercări când ici, când colea, și suntem daţi afară. Așa se întâmplă cu cei care stau în casă străină.

Și după ce am avut parte de un trup atât de șubred, ne facem planuri veșnice și ocupăm cu speranțele noastre tot spațiul pe care se poate întinde o viață de om, nemaisăturându-ne de bani și de măriri. Ce poate fi mai nerușinat, ce poate fi mai prostesc decât aceasta? Nimic nu-i de ajuns pentru niște ființe care vor muri, ba nu, care mor. Căci în fiecare zi stăm mai aproape de ziua din urmă și orice ceas ne împinge spre momentul în care ne vom prăbuși.

Vezi cât de orbită e mintea noastră! Ceea ce numesc viitor, iată, este de față și o mare parte dintr-însul, adică atât cât am trăit, a și trecut. Greșim, deci, temându-ne de ultima zi, când fiecare dintre ele contribuie egal la moarte. Nu pasul cu care cădem sfârșiți ne creează oboseala: el numai ne-o arată. La moarte ajunge doar ziua din urmă, dar fiecare se apropie de ea. Aceea ne culege, nu ne smulge.

De aceea un suflet mare, conștient de natura sa superioară, își dă, e-adevărat, silința ca în acest post în care a fost pus, să fie cinstit și de ispravă, dar, călător grăbit, nu privește ca al lui nimic din cele ce-l înconjoară, ci le folosește ca și cum i-ar fi împrumutate. Văzând un om atât de neclintit, cum să nu ne fi răsărit în minte ideea unei naturi excepționale, mai ales când statornicia lui ne arată că este cu adevărat mare? Adevărul rămâne, minciuna nu durează. Unii sunt când Vatini[5], când Catoni. Acum zic că Curius[6] e prea puțin sever, că Fabricius[7] nu-i prea sărac, că Tubero[8] nu-i prea econom și că nu se mulțumește cu orice, acum se iau la întrecere în averi cu Licinius[9], în ospețe cu Apicius[10], în plăceri cu Mecena[11]. Cea mai bună dovadă a unui suflet corupt este neastâmpărul și zbaterea necurmată între simularea virtuților și pasiunea viciilor. „Uneori avea 200 de sclavi, alteori zece. Acum îți vorbea despre regi, tetrarhi[12] și toate măririle, acum îl auzeai: «Ce-aș vrea să am este o masă cu trei picioare, o solniță de sare curată și o togă care să mă apere de frig, fie cât de aspră». Dacă-i dădeai omului ăstuia, cumpătat și mulțumindu-se cu puțin, un milion de sesterți, în cinci zile nu mai avea nimic în pungă.”

Oamenii aceștia sunt așa cum îl descrie Horatius Flaccus[13] pe ăsta, niciodată același, ba nici măcar asemenea lui, atât de felurite îi sunt aiurelile. Am zis mulți? Aproape toți sunt așa. Nu e unul care să nu-și schimbe în fiecare zi planurile și dorințele: acum dorește să aibă o soție, acum o ibovnică; acum vrea să fie rege, acum se poartă așa încât nu-i sclav mai îndatoritor ca el; acum se împăunează, până ce stârnește invidia, acum se înjosește și se face mai mic decât cei mai umili oameni; acum zvârle, acum pune deoparte banul. Un spirit necugetat se dovedește mai ales printr-asta: se arată când într-un fel, când într-altul și – mai urât ca orice – niciodată la fel cu dânsul.

Să știi că-i mare lucru să fii unul și același. Afară de înțelept însă, nimeni nu este acelaşi; ceilalți suntem schimbători în fel și chip. Acum îți vom părea cumpătați și serioși, acum risipitori și năuci. Ne schimbăm mereu masca și luăm una contrară celeia pe care-o scoatem.

Prin urmare, impune-ți să te arăți până la sfârșit, așa cum ți-ai propus să te înfățișezi. Fă ca lumea să te poată lăuda, iar de nu, măcar să te poată recunoaște. Despre cutare pe care l-ai văzut ieri, se poate spune, pe bună dreptate: „Ăsta cine

mai e?”, atât de mare e schimbarea. Cu bine.

1) Vezi scrisoarea a CXVIII-a.
2) Analogia – termen de origine greacă – este folosit fără a fi tradus în latină.
3) V. scrisoarea a XCVIII-a.
4) Actul s-a petrecut într-una din luptele cu etruscii.
5) V. scrisoarea a CXVIII-a.
6) M. Curius Dentatus, consul în luptele cu samniții și cu Pyrrhus, vestit prin cinstea sa și prin severitatea în împlinirea datoriilor.
7) V. mai sus.
8) V. scrisoarea a XCV-a.
9) V. mai sus.
10) Apicius, gastronom vestit prin risipirea averii, își puse capăt vieții, când constată că din tot ce avusese nu-i mai rămăseseră decât 10 milioane de sesterți: se considera ruinat. I se atribuie o carte de bucate, singura de acest fel la romani.
11) C. Cilnius Maecenas, intimul și consilierul lui Augustus., sprijinitorul şi prietenul celor mai mari poeți ai epocii, mai ales al lui Horatius și Vergiliu.
12) Numele prinților care conduceau provincia Iudeea sau Galatia.
13) 565 Horatius, Satire 1, 3, 11 și urm.; e vorba de Tigellinus, cântăreț sardinian prețuit de Caesar și Augustus.

121. Toate viețuitoarele au cunoștința naturii

Ai să mă cerți, văd eu, când îți voi spune la ce mărunte chestiuni m-am oprit destul de mult astăzi, și ai să-mi strigi din nou: „Ce-are a face asta cu morala?” Strigă cât vrei, căci în vremea asta eu am să-ți aduc deocamdată pe alții cu care să te răfuiești, pe Posidonius[1] și pe Arohidemos[2]: ei îți vor asculta părerile.

Apoi am să-ți spun: nu tot ce ține de morală face moravurile mai bune. Un lucru are rolul de a hrăni pe om, altul de a-l forma, altul de a-l îmbrăca, altul de a-l învăța, altul de a-l distra. Toate se referă la om, deși nu toate îl fac mai bun. Fiecare chestiune este în atingere într-alt fel cu moravurile: unele le corectează și le pun în ordine, altele le cercetează natura și originea. Când mă întreb pentru ce natura a creat pe om, de ce l-a pus în fruntea celorlalte viețuitoare, crezi că m-am îndepărtat prea mult de problema actelor morale? Nu-i adevărat. Căci, cum ai să ştii cum trebuie să fie acestea, dacă nu vei fi aflat care-i binele suprem pentru om, dacă nu vei fi pătruns natura acestuia? Numai atunci vei ști ce-i de făcut și ce nu, când vei fi aflat ce datorezi naturii tale.

„Eu, zici tu, vreau să învăț cum să am mai puține patimi și mai puține temeri. Alungă-mi superstiția. Arată-mi că ceea ce se numește fericire este ceva neînsemnat și zadarnic și că foarte ușor i se poate adăuga o silabă”[3]. Am să-ți fac voia, am să-ți recomand virtuțile și am să biciuiesc viciile; oricât ar crede cineva că sunt exagerat și nestăpânit în această privință, nu voi conteni să urmăresc ticăloșia, să înfrânez cele mai furioase porniri, să curm plăcerile care se pot preschimba în durere, și să-mi ridic glasul împotriva dorințelor. Și cum să n-o fac când noi singuri ne-am dorit cele mai mari rele și când starea de care vorbim s-a născut din ceea ce alții ne-au urat?

Câteodată însă lasă-mă să cercetez și lucruri ce par puțin mai depărtate. Ne întrebam dacă toate viețuitoarele au simțul alcătuirii lor. Că au acest simț se vede mai ales din faptul că-și mișcă cum trebuie și ușor membrele, ca și cum ar fi fost dresate în acest scop. Nu e ființă care să nu aibă agilitate în rolul său. Meșterul își mânuiește cu ușurință uneltele, pilotul corabiei știe să sucească cârma, pictorul își fixează foarte repede multele și variatele culori de care are nevoie spre a face un portret; privirea și mâna îi aleargă ușor de la paletă la tablou. Tot astfel, o fiinţă este agilă la tot ce are nevoie. Admirăm de obicei pe actorii de pantomimă, fiindcă mâna lor este gata să exprime orice lucru și orice sentiment, și gesturile însoțesc repeziciunea vorbelor lor. Ceea ce lor le dă arta, viețuitoarelor le dă natura. Niciuna nu-și mișcă greoi membrele, niciuna nu se încurcă în folosirea lor. De îndată ce se nasc, asta fac mai întâi; cu această știință

vin pe lume; se nasc învățate.

„De aceea, se spune, viețuitoarele își mișcă cum trebuie membrele lor, fiindcă dacă și le-ar mișca altfel ar simți durere.” Astfel, după spusa voastră, ele sunt silite; teama, nu voinţa lor le pune în mișcare, cum se cuvine. Aceasta este fals. Mișcările impuse sunt încete, iar agilitatea este o mișcare spontană. Nu teama de durere împinge viețuitoarele la o mișcare naturală; ele tind în mod firesc spre ea, chiar dacă durerea le oprește. Astfel, pruncul care încearcă să se țină pe picioare și să umble, când începe să-și încerce puterile cade și se ridică de atâtea ori, până ce se deprinde prin suferință cu ceea ce natura lui îi cere. Unele viețuitoare cu spatele acoperit de carapace se chinuiesc, atunci când sunt răsturnate, își scot picioarele și le sucesc, până când ajung la loc. Broasca țestoasă răsturnată pe spate nu simte nicio durere, totuși e muncită de dorința poziției ei naturale și nu contenește a se sforța și a se zbate până nu se pune pe picioare. Prin urmare, toate au simțul alcătuirii lor și de aici, folosirea atât de nestingherită a membrelor lor. Nu există dovadă mai sigură că ele vin înzestrate pentru viață cu această cunoaștere decât că nu există viețuitor nepriceput a se folosi de sine.

„Alcătuirea este conducere sufletească, ziceţi voi, stând într-un Oarecare raport față de trup.” Dar cum înțelege un prunc acest lucru atât de încurcat, de subtil și greu de înfățișat chiar vouă înșivă? Toate viețuitoarele ar trebui să se nască dialecticiene, ca să înțeleagă această definiție neclară pentru mulți oameni în toată firea. Ar fi adevărat ce-mi opui tu, dacă eu aș afirma că animalele înțeleg definiția alcătuirii lor, și nu însăși alcătuirea lor. Pricepem natura mai ușor decât o definim. Așadar, pruncul acela nu cunoaște ce este o alcătuire, dar propria sa alcătuire și-o cunoaște; nu știe ce este un viețuitor, dar simte că el este un viețuitor. Mai mult, chiar constituția lui o pricepe greoi, în linii mari și neclar. Dar chiar noi știm că avem un suflet, ce este sufletul, unde este, ce fel este sau unde, nu ştim. Așa precum noi simțim că avem un suflet, chiar dacă nu cunoaștem natura și sălașul lui, tot astfel toate viețuitoarele au simțul constituției lor.

Într-adevăr, este firesc ca ele să aibă simțul lucrului prin care simt pe toate celelalte; este firesc să aibă simțul acelui factor căruia i se supun și de care sunt conduse. Nu e nimeni dintre noi care să nu înțeleagă că există ceva care-i pune în mișcare pornirile, fără să știe ce-i aceea; el știe, de asemenea, că are o tendință, dar ce este aceea sau de unde, nu știe. Tot astfel, pruncii și viețuitoarele au simțul a ceea ce este esențial într-însele, un simț nu destul de lămurit şi bine definit.

„Spuneți – mi se obiectează – că fiecare viețuitor se acomodează mai întâi la constituția lui, că constituția omului este rațională și că de aceea omul se

acomodează cu sine nu ca ființă viețuitoare, ci ca ființă raţională; într-adevăr, își este drag prin aceea că este om. Cum poate pruncul să se acomodeze unei constituții raționale, când el încă nu este rațional?”

Fiecare vârstă își are constituția ei: pruncul are o constituție, copilul alta, bătrânul alta. Cu toții se acomodează constituției în care se găsesc. Pruncul este fără dinţi: se acomodează la această constituție. I-au ieșit dinții: se acomodează acestei constituții. Chiar și firul care va da în spic are altă constituție când e fraged și abia răsărit din brazdă, alta când se înzdrăvenește și se înalță pe o tulpină, plăpândă ce-i drept, dar care-și susține propria greutate, și alta când se îngălbenește, se apleacă spre pământ și bobul i se învârtoșează: în ce constituție se găsește, pe aceea o păstrează, la aceea se adaptează. Una este vârsta pruncului, și alta a copilului, tânărului, sau bătrânului; eu însă care am fost și prunc, și copil, și tânăr sunt totuși același. Astfel, deși constituția fiecărei ființe este mereu alta, adaptarea la constituția ei este aceeași. Într-adevăr, natura îmi dă pe seamă nu un copil, un tânăr, sau un bătrân, ci pe mine. Așadar, pruncul se adaptează constituției sale de prunc, și nu celei viitoare de tânăr. Dacă ceva rămâne să treacă în altceva mai mare, nu urmează că starea în care se naște nu este conformă cu natura.

Mai întâi, o ființă se atașează de sine, căci trebuie să existe ceva la care să se raporteze toate lucrurile. Caut plăcerea. În folosul cui? Al meu. Prin urmare îmi port de grijă. Evit durerea. Pentru cine? Pentru mine. Prin urmare îmi port de grijă. Dacă fac totul din grija de mine, grija de mine este mai presus de orice. O au toate viețuitoarele și ea nu se dobândește, ci este înnăscută. Natura nu se leapădă, ci se îngrijește de tot ce odrăslește. Și fiindcă cea mai sigură îngrijire este cea care vine mai de aproape, fiecare e dat în seama lui însuși. Așadar, așa cum am spus în cele de mai sus, chiar și ființele plăpânde la ieșirea din pântecele mamei lor, sau oricum născute, cunosc pe dată ce le este dăunător și se feresc de ce le pricinuiește moartea. Cele care sunt expuse păsărilor care trăiesc din vânat se tem chiar și de umbra răpitoarelor care zboară deasupra lor. Niciun viețuitor nu intră în viață fără frica de moarte.

„Cum - mi se spune o ființă de-abia născută poate să-și dea seama de un lucru care-i priește sau care-i provoacă moartea?” Mai întâi întrebarea e dacă-și dă seama, nu cum își dă seama. Iar că-și dă seama se vede bine din faptul că, dacă ar fi conștientă, n-ar face nimic altceva în plus. Pentru ce găina nu fuge de păun și de gânsac, când de uliu, care-i cu mult mai mic și pe care nici măcar nu-l știe, fuge? Pentru ce puii se tem de pisică, iar de câine nu? Se vede bine că au cunoștință de ce le face rău, nu o cunoștință dobândită din experiență, căci ei se păzesc mai înainte de a putea face orice încercare.

În sfârșit, ca să nu crezi că aceasta se datorește întâmplării, ele nu se tem de

altceva decât trebuie și nici nu uită vreodată să se păzească și să-și poarte de grijă: fuga de ce le primejduiește este necontenită. Pe lângă aceasta, nu devin mai timide cu vremea. Din aceasta se vede bine că ele nu ajung aici prin experiență, ci printr-o dragoste de sine naturală. Ceea ce experiența te învață vine târziu și e felurit; ceea ce natura ne dăruiește este egal la toți și imediat.

Dacă totuși stărui, îți voi spune cum fiecare viețuitor își dă silința să înțeleagă ce-i este primejdios. El știe că este făcut din carne. Prin urmare, de îndată ce-și dă seama cu ce se poate tăia carnea, cu ce se poate arde sau zdrobi, care sunt viețuitoarele înarmate spre a-i dăuna, își face despre ele o imagine ca de ceva potrivnic, duşmănos. Lucrurile acestea sunt legate între ele: el are dragoste de sine și caută tot ce-i ajută și, în același timp, se înfricoșează de tot ce i-ar putea dăuna. Pornirile spre ce este folositor sunt naturale, repulsia față de ce este potrivnic e naturală. Preceptele naturii se execută nedictate de nicio cugetare, de niciun plan.

Nu vezi cât de mare este măiestria albinelor în construirea stupilor? Cât de bine se înțeleg ele în înfruntarea și repartizarea unei munci împărțite? Nu vezi cum niciun muritor n-ar putea imita pânza de păianjen, câtă muncă cere întinderea firelor, unele întinse drept ca o urzeală, altele trase în cercuri din ce în ce mai rare? Cum cele mai mici animale – pânza e întinsă spre pieirea lor – se prind într-însa ca într-o plasă? Arta aceasta e înnăscută, nu se învață.

Prin urmare, niciun viețuitor nu-i mai învățat decât altul. Observă că pânzele păianjenilor sunt la fel și la fel este la un fagure deschizătura tuturor unghiurilor. Nefixat și neegal este ceea ce creează arta; ceea ce natura împarte este deopo Și nimic nu ne-a dat ea mai mult ca grija de dânsa și cunoașterea ei. De aceea tocmai viețuitoarele încep în același timp și să învețe, și să trăiască. Nu-i de mirare că se nasc cu o însușire fără de care degeaba s-ar naște. Natura a pus primul mijloc de conservare în atașamentul și în dragostea de sine. Ființele nu puteau trăi decât dacă voiau. Acest lucru nu era folositor în sine, dar fără el nimic n-ar fi folosit. De altminteri, la niciun viețuitor n-ai să vezi disprețul de sine și nici măcar nepăsarea de sine. Chiar animalele necuvântătoare cele mai proaste, oricât de amorțite sunt în altele, la trăit se pricep. Vei vedea ființe care nu sunt de folos nimănui, dar nu-și uită o clipă de ele. Cu bine.

1) V. scrisoarea a XXXIII-a.
2) Filozof stoic din secolul al II-lea î.Cr.
3) Ne-fericire.

122. Împotriva acelora care răstoarnă rânduielile naturii proprii

Ziua descrește și s-a micșorat binișor, dar cineva care s-ar trezi odată cu dânsa, ca să zic așa, ar avea timp destul. Mai ai de ispravă și mai de treabă este acela care de-abia așteaptă să se lumineze de ziuă. Cel care zace pe jumătate adormit până ce se înalță soarele și începe să se trezească la amiază este un păcătos. Și totuși pentru mulți asta înseamnă cu noaptea-n cap. Sunt oameni care răstoarnă rostul zilelor și nopților și nu-și deschid ochii, îngreuiați de cheful din ajun, mai înainte de a se înnopta. Așa cum se zice că se întâmplă cu aceia pe care natura, cum zice Vergiliu, i-a pus la antipodul ținuturilor noastre:

„Zorile roșii la noi când, suflă cu roibii cei umezi,
Galben începe la ei să-și stingă luminile-Amurgul”[1].

Tot astfel este nu ținutul, ci viața acestora: pe dos decât a tuturor. Există oameni la antipozi în același oraș, care, cum zice Cato[2], „n-au văzut niciodată nici răsăritul și nici apusul soarelui”. Socotești că acești oameni care nu știu când să trăiască, știu cum trebuie să trăiască? Și apoi se mai tem de o moarte în care s-au îngropat de vii! Sunt siniștri ca niște păsări de noapte. Oricât își petrec nopțile în băuturi și în parfumuri, oricât își pierd tot timpul treziei lor pidosnice în ospețe bogate, nu benchetuiesc, ci-și fac comândul. Dar prăznuirea morților se face cel puțin ziua. Dimpotrivă, pentru cel care muncește, nicio zi, pe Hercule, nu este lungă. Să ne prelungim viața: rostul și dovada ei este munca. Să restrângem noaptea și să trecem ceva dintr-însa asupra zilei.

Păsările păstrate pentru ospețe sunt ținute la întuneric ca, nemișcându-se, să se îngrașe repede; tot așa celor ce zac în nemișcare grăsimea le năpădește trupul lenos și slănina puhavă le crește în umbra cea grea. Trupurile acestor oameni, care s-au dedicat întunericului, sunt hidoase la vedere. Culoarea lor este mai suspectă ca a celor storși de boală: lâncezi și fără vlagă sunt palizi la față și, deși vii, carnea le este ca de mort. Aș zice totuși că aceasta e cea mai mică nenorocire. Întunericul sufletului lor e cu mult mai mare. Acesta este amorțit, este încețoşat și invidiază până și pe orbi. Căci cine a avut vreodată ochi ca să nu-i deschidă decât la întuneric?

Întrebi cum se produce în suflet această perversiune de a nu suferi ziua și a petrece toată viața noaptea? Toate viciile luptă în contra naturii, toate se abat de la ordinea cuvenită. Aceasta e și ținta desfrânării: a se bucura de tot ce e stricăciune și nu numai a părăsi calea cea dreaptă, dar a se depărta cât mai mult de ea, iar până la urmă a se ridica împotriva ei. Nu ți se pare că trăiesc împotriva naturii aceia care beau pe nemâncate, înghit vinul pe stomacul gol și vin la masă

chercheliți? Este totuși un nårav, obișnuit la tinerii care se ocupă cu sporturile, ca, la baie, chiar de la intrare, să consume - printre alți semeni de-ai lor în pielea goală – băuturi, ba chiar să bea din gros, ca pe urmă să-și șteargă sudorile, pe care și le-au pricinuit cu băuturi dese și calde. A bea după prânz, sau după cină este vulgar. Asta o fac doar ţăranii și cei care nu știu ce-i adevărata plăcere. Pe ei îi încântă vinul cela curat, care nu înoată prin mâncare și care pătrunde nestingherit în vine; beția ceea care te pătrunde pe inima goală e un deliciu.

Nu ți se pare că cei care-şi schimbă veşmintele cu cele ale femeilor trăiesc împotriva naturii? Nu trăiesc împotriva naturii cei care caută să-și păstreze frågezimea copilăriei la o vârstă nepotrivită? Ce poate fi mai crud sau mai jalnic? Ca să poată suporta multă vreme un bărbat, cineva n-are să mai fie bărbat? Și când sexul lui ar fi trebuit să-l scape de această ocară, nici vârsta oare nu-l va scăpa?

Nu trăiesc împotriva naturii cei care doresc iarna trandafiri și care, folosind apă călduţă și dând căldură potrivită, capătă în miezul iernii crini, floarea primăverii? Nu trăiesc împotriva naturii cei care plantează livezi în vârful turnurilor, cei care au pe acoperișul caselor și în vârful lor copaci ce se clatină, cu rădăcinile înfipte acolo unde cu greu ar fi putut să-și înalțe creștetul? Nu trăiesc împotriva naturii cei care-și trântesc temeliile termelor în apa mării și nu li se pare că înoată elegant decât dacă bazinele lor cu apă caldă sunt bătute de valuri și furtuni?

De îndată ce și-au propus să dorească totul împotriva mersului firii, nu le rămâne decât să se abată cu totul de la dânsa. Se luminează de ziuă? Acu-i de dormit. Este liniște? Acum să ne facem exercițiile, să ne plimbăm în lectică, să mâncăm. Se apropie zorii zilei? E timpul să cinăm. Nu se cade să facem la fel cu mulțimea. Este un lucru josnic să mergi în viață pe un drum bătut și cunoscut. Ziua obișnuită nu-i pentru noi. Să ne facem o dimineață proprie, una personală.

Pentru mine aceștia sunt un fel de morţi. Cât de puțin departe de înmormântare – una strașnică, nu așa – sunt cei care trăiesc printre făclii și lumânări? Îmi amintesc că viaţa asta o trăiau în aceeași vreme mulți oameni, printre care și Acilius Buta, fostul pretor. Când i-a destăinuit lui Tiberius sărăcia lui – mâncase până atunci o imensă avere -, acesta îi zise: ,,Te-ai trezit târziu!” Montanus Iulius[3], un poet suportabil, cunoscut prin prietenia lui cu Tiberius, care s-a răcit după aceea, recita odată un poem în care-i tot trăgea cu răsărituri și cu apusuri de soare. Cineva se arăta indignat că poetul recitase o zi întreagă și spunea că n-are să mai calce niciodată pe la declamațiile lui[4]. Dar Natta Pinarius[5] zise: „Mai generos nu pot fi: iată sunt gata să-l ascult de la răsăritul până la apusul soarelui”. Și cum recita versurile: „Febus începe să arunce

arzândele flăcări. Ziua cea rumenă începe să se reverse. Biata rândunică începe s-aducă mâncare la cuibul cel gureș și, mărunțind-o cu gura-i delicată, o împarte.” Varus, cavalerul roman, tovarăşul lui Vinicius și vânător de mese bune, pe care le merita prin limba lui răutăcioasă, zise: „Și Buta începe să doarmă”. Apoi, cum acela recită înainte „păstorii și-au adunat turmele în staule. Noaptea cea grea începe să-și întindă tăcerea peste pământul ațipit”, Varus zise: „Ce zice? S-a făcut noapte? Mă duc să-l salut pe Buta!” Nimic nu era mai cunoscut ca viața acestui om, dusă în sens contrar. Precum am spus, pe vremea aceea mulți duceau această viață.

La unii cauza acestui fel de viață este nu că ei socot că noaptea ar avea vreun farmec deosebit, ci fiindcă nu le place nimic [...][6], fiindcă pentru o conștiință muncită lumina este apăsătoare, fiindcă pentru cine dorește sau disprețuiește totul, după cum costă bani mulți sau puțini, lumina, care nu costă nimic, este nesuferită. Pe lângă aceasta, desfrânații vor ca, atâta cât trăiesc, felul lor de viață să fie discutat de toată lumea, căci, dacă nu se vorbește despre ei, socotesc că-și pierd vremea degeaba. Așadar, se simt rău ori de câte ori fac ceva despre care nu se vorbește. Sunt mulți cei care-şi mănâncă averile, mulți cei care au ibovnice. Pentru a-ți căpăta un nume printre ei, trebuie să faci nu numai o faptă desfrânată, ci una de pomină: într-un oraș atât de ocupat cu altele, o ticăloșie obișnuită nu ajunge de poveste.

L-am auzit pe Pedo Albinovanus[7] povestind – era un minunat povestitor – că ședea odată deasupra locuinței lui Spurius Papinius, unul din ceata asta a huhurezilor. „Aud, zice el, pe la al treilea ceas din noapte[8] niște plesnituri de bice. Întreb ce este. Mi se spune că Papinius ia socotelile. Aud pe la ora a șasea din noapte un răcnet violent. Întreb ce este. Mi se spune că își exercită vocea. Întreb pe la ora a opta din noapte ce înseamnă acel huruit de roți. Mi se spune că pleacă să se plimbe. Către dimineață, un du-te vino: se strigă feciorii, se îmbulzesc chelarii, bucătarii. Întreb ce este. Mi se spune că și-a cerut vinul îndulcit cu miere și grâul, și că a ieșit din baie.” „Foarte rar, zice cineva, se întâmpla să nu cineze pe lumină, căci este foarte cumpătat; el noaptea și-o mânca, altceva nimic.” De aceea, pesemne, unora care spuneau despre dânsul că-i avar și că-și mănâncă de sub unghie, Pedo le spunea: „Își mănâncă și uleiul”[9].

Nu trebuie să te miri că descoperi atâtea proprietăți ale viciilor: sunt deosebite, au nenumărate fețe, felurile lor nu se pot cuprinde. Calea binelui e simplă, a strâmbătății e întortocheată și are oricâte cotituri vrei. Așa se întâmplă și cu moravurile: purtările acelora care urmează natura sunt simple, limpezi, prea puțin deosebite între ele; ale ăstorlalți sunt foarte complicate; nu se aseamănă nici cu ale tuturor, nici între ele.

Cauza de căpetenie a acestei boli mi se pare că este disprețuirea felului obișnuit de viață. Așa cum ei se deosebesc de ceilalți prin ținută căutată, prin eleganța ospețelor, prin luxul echipajelor, tot astfel vor să se deosebească chiar și prin rânduirea timpului. Nu vor să păcătuiască în mod obişnuit, căci răsplata păcătuirii lor este ocara lumii. Pe aceasta o caută toți oamenii ăștia care, ca să zic așa, trăiesc pe dos.

De aceea, Luciliu, trebuie să ținem calea pe care ne-a prescris-o natura și să nu ne depărtăm de ea. Pentru cei care o urmează, totul este ușor și lesnicios. Viața celor ce merg în contra ei este ca și cum ar vâsli în contra apei. Cu bine.

1) Vergiliu, Georgice I, 250 (trad. G. Coşbuc).

2) E vorba de Cato Cenzorul. Cuvintele se găsesc în Cicero, De finibus bonorum et malorum II, 8.

3) Montanus Iulius, poet epic și elegiac, contemporan cu Ovidiu, amintit de acesta în Pontice IV, 10, 11.

4) În primul secol d.Cr. se răspândește moda „lecturilor publice” (declamationes), la care scriitorul închiriază sala, își invită prietenii, cunoscuții etc. și face din opera literară un spectacol monden.

5) Natta Pinarius, amintit de către Tacitus (Anale IV, 34), ca acuzator al lui Cremutius Cordus, care în opera sa îl numise pe C. Cassius „ultimul dintre romani”; client al lui Seianus.

6) Aici este o lacună în text.

7) Pedo Albinovanus, poet epic și epigramist, contemporan cu Ovidiu.

8) Timpul se calcula, ziua, de la răsăritul soarelui și până la căderea nopții, noaptea, de la venirea nopții până la răsăritul soarelui; a treia oră din noapte este aproximativ ora 9 seara.

9) Căci el arde toată noaptea.

123. Să ne obișnuim cu simplitatea vieții; să disprețuim pe susținătorii plăcerilor

Am ajuns în puterea nopții la vila mea din Alba[1], zdrobit de un drum mai mult greu decât lung. Acolo nimic gata, afară de mine. Așadar, mă trântesc obosit într-un pat și socotesc o binefacere zăbava bucătarului și a pitarului. Căci vorbesc cu mine și-mi spun că niciun lucru nu e greu dacă-l iei în ușor, și că nu există lucru supărător dacă nu-l faci tu singur astfel, supărându-te. Pitarul meu nu are pâine? Dar are vechilul meu, are portarul, are țăranul. „Rea pâine”, zici tu. Așteaptă! Se va face bună. Foamea ți-o va face proaspătă și albă. De aceea nu trebuie să mănânci, mai înainte ca ea să-ți dea ordin. Voi aștepta, dar, și nu voi mânca mai înainte fie de a avea o pâine bună, fie de a înceta să-mi fie silă de una rea.

Este necesar să te obișnuiești cu puțin. Multe greutăți, fie de loc, fie de timp, se vor ridica potrivnice chiar și în calea celor bogați și făcuți pentru desfătări. Nimeni nu poate avea ce vrea, dar poate să nu vrea ce nu are și să se folosească voios de ce i se oferă. O parte bună din ce înseamnă libertate este un stomac ascultător care poate să rabde un accident neplăcut. Nu-ți poți închipui câtă plăcere simt din cauză că oboseala mea se obișnuiește cu ea însăși: nu-mi trebuie nici unsori, nici baie, nici un alt leac decât timp, căci ceea ce truda adună, odihna risipește. Cina aceasta, oricum va fi ea, e mai plăcută ca un banchet inaugural.

Într-adevăr, am făcut o experiență sufletească pe loc, și de aceea mai naturală și mai adevărată. Atunci când sufletul se pregătește și-și impune răbdare, nu se vede așa de bine care-i adevărata lui tărie. Cele mai sigure dovezi sunt cele pe care le dă pe nepregătite, și anume dacă privește supărările nu numai liniștit, dar și împăcat, dacă nu se înfurie și nu se supără, dacă prin lipsa lui de dorințe înlocuiește ceea ce trebuie să cheltuiască și dacă se gândește că nu lui îi lipsește ceva, ci vieții cu care se obișnuise.

Nu ne dăm seama de zădărnicia multor lucruri, decât atunci când încep să ne lipsească. Într-adevăr, ne foloseam de ele, nu fiindcă aveam nevoie, ci fiindcă le aveam. Și cât de multe ne mai agonisim, fiindcă și le-au agonisit alții, fiindcă le afli la cei mai mulți! Printre cauzele nenorocirilor noastre este și aceea că trăim luându-ne după alții: nu ne conducem după raţiune, ci ne lăsăm furați de felul de viață obișnuit. Un lucru pe care, dacă l-ar face câțiva, n-am vrea să-l imităm, atunci când încep să-l facă mai mulți, îl facem și noi, ca și cum ar fi mai frumos, fiindcă e mai des întâlnit. Când rătăcirea devine generală, ea este pentru noi calea cea bună.

În ziua de azi nu mai călătoreşte nimeni decât dacă drumul îi este deschis de cavaleri numizi, decât dacă o ceată de alergători îi merge înainte: e o rușine să n-ai pe nimeni, care să dea la o parte din drum pe cei ce-ți ies în cale și să arate, stârnind un nor de praf, că vine un om de seamă. Azi toată lumea are catâri care duc obiecte de cristal, vase murine sau cizelate de mâna unor mari artiști: e o rușine să pari că n-ai decât bagaje care se pot izbi fără grijă. Sclavii de casă ai ăstora nu călătoresc decât unși pe față, pentru ca soarele sau frigul să nu le strice pielea fragedă: este o rușine ca în alaiul sclavilor tăi să nu fie niciunul a cărui față sănătoasă să n-aibă nevoie de unsori.

Să ne ferim a sta de vorbă cu acești oameni: ei sunt cei care transmit viciile și le propagă peste tot. Se părea că cel mai rău soi de oameni e al acelora ce poartă vorbele; sunt unii care poartă viciile. Conversaţia cu dânșii ne face mare rău. Chiar dacă nu izbutește dintr-odată, ea ne lasă în suflet sămânța și ne urmărește chiar și după ce ne-am despărțit de ei, răul având să răsară după aceea. Așa precum cei care aud o orchestră păstrează în urechi modulația și dulceața melodiilor care le tulbură gândurile și nu le dă voie să se concentreze la ceva serios, tot așa vorbele lingușitorilor și ale celor ce ne laudă metehnele stăruie dincolo de clipa în care le auzim. Nu-i ușor să alungi din suflet un glas măgulitor: te urmărește, stăruie și revine din timp în timp. De aceea să ne astupăm urechile la vorbele înșelătoare chiar de la început. Căci de îndată ce pătrund și găsesc ascultare, capătă și mai mult curaj. Apoi ajung să-ți grăiască astfel: „Virtutea, filozofia, dreptatea sunt vorbe goale. Există o singură fericire: să ții la viață. A mânca, a bea, a te bucura de averea ta: asta înseamnă a trăi, asta înseamnă a-ți aminti că ești muritor. Zilele se scurg și viața se trece fără întoarcere. Mai stăm la îndoială să ne înțelepțim? La ce bun să pui stavilă, atâta timp cât poți și cât dorești, plăcerilor de care nu vei avea parte tot timpul? Ce-ți folosește s-o iei înaintea morții își să-ți interzici tu tot ce ea îți va răpi? Drăguță n-ai, efeb care să stârnească invidia ibovnicei nu; ești treaz în fiecare zi; cinezi așa de parcă ar fi să dai socoteală lui taică-tău. Asta nu înseamnă a trăi, ci a participa la o viață care nu e a ta. Ce nebunie să agonisești averi pentru urmașul tău, iar ţie să nu-ți îngădui nimic, pentru ca o moștenire mare să-ți facă dintr-un prieten un duşman! Într-adevăr, cu cât va dobândi mai mult, cu atât mai mult se va bucura de moartea ta. Pe morocănoșii și încruntații ăștia, cenzori ai vieții altora, dușmani ai propriei vieți, pe acești pedagogi publici nu da niciun ban și nu șovăi să dorești mai degrabă un trai bun decât un bun nume”.

Fugi de aceste glasuri așa cum fugea Ulise[2] de cele pe lângă care n-a vrut să treacă decât legat. Au aceeași putere: despart pe om de patria lui, de părinți, de prieteni, de virtuți și, printr-o speranță nemernică, îi zdrobesc o viață, vrednică de plâns, de n-ar fi ticăloasă!

Nu este mai bine să urmezi drumul cel drept și să ajungi acolo unde în cele din urmă plăcutul se confundă cu moralul? Aici vom putea ajunge dacă vom ști că sunt două feluri de lucruri: unele care ne cheamă la ele și altele care ne pun pe goană. Ne cheamă averile, plăcerile, frumusețea, ambiția și tot ce-i ademenitor și surâzător. Ne pun pe goană efortul, moartea, durerea, umilirea, traiul prost. Trebuie, așadar, să ne formăm așa încât să nu ne temem de acestea și să nu râvnim la celelalte. Să ne străduim în direcție opusă: să fugim de ce ne atrage și să ne îndreptăm spre ce ne lovește. Nu vezi cât de deosebit este mersul celor care coboară de al celor care urcă? Cei care merg la vale își dau trupul pe spate, cei care merg la deal și-l apleacă înainte. A-ți lăsa la coborâre greutatea înainte și la urcuș pe spate înseamnă a face casă bună cu viciul. Spre plăceri cobori, la greu și la trudă trebuie să urci. Aici trebuie să ne opintim, dincolo să punem frâna.

Crezi că spun prin aceasta că sunt primejdioși urechilor noastre numai aceia care laudă plăcerea[3], care vâră în noi frica de durere, lucru și altminteri de temut? Socotesc că ne fac la fel de rău aceia care, sub masca stoicismului, ne îndeamnă la vicii. Aceștia proclamă că „numai înțeleptul știe să iubească, numai înțeleptul se pricepe într-adevăr în arta de a bea și a petrece. Să-i întrebăm până la ce vârstă tinerii sunt buni de giugiulit”.

Să lăsăm aceste lucruri pe seama felului de viață grecesc. Noi să ciulim mai degrabă urechile la altceva: „Nimeni nu este virtuos printr-o întâmplare. Virtutea se invață. Plăcerea este lucru josnic și meschin, nemeritând nicio prețuire şi fiind comună cu animalele necuvântătoare: spre ea aleargă cele mai mici şi mai de rând vieţuitoare. Gloria este un lucru deșert și trecător, mai schimbător decât vântul. Sărăcia nu este un rău decât pentru cine nu o suportă. Moartea nu este un rău. Întrebi ce este? E singura lege nepărtinitoare a neamului omenesc. Superstiția este o rătăcire nebunească: se teme de ce ar trebui să iubească și pângărește ceea ce cinstește. Într-adevăr, ce deosebire este între a tăgădui pe zei și a-i pângări?”

Aceste lucruri ar trebui să fie învățate, mai mult, pe de rost învățate. Filozofia nu trebuie să aducă scuze viciului. N-are nicio speranță de salvare bolnavul pe care medicul îl îndeamnă la necumpătare. Cu bine.

1) Ţinut în apropierea fostei capitale a confederației latine, Alba Longa, unde se aflau câteva vile celebre, între ele una a lui Nero.

2) Glasurile sirenelor de care, ca să nu fie atras, Ulise porunci tovarășilor să-l lege de catarg (Homer, Odiseea XII).

3) Epicureii.

124. Dacă binele se cuprinde cu simțirea sau cu mintea

„Multe povețe-aș putea s-aduc din bătrânele vremuri,
Silă de nu-ți-e s-asculți și sfaturi de acestea mărunte.”[1]

Dar nu ți-e silă și nicio subtilitate nu te îndepărtează: spiritul tău de selecție nu urmărește doar lucruri grandioase. Tot așa apreciez faptul că raportezi totul la un folos oarecare și ești iritat numai când excesul de subtilitate nu duce la nimic. Îmi voi da silința ca nici acum să nu se întâmple așa ceva.

Întrebarea este dacă binele se percepe cu simțurile sau cu rațiunea. La acestea se adaugă faptul că „la animalele necuvântătoare și la prunci el nu se găsește”. Cei care socotesc plăcerea ca lucrul cel mai de seamă[2] zic că binele se cunoaște prin simțuri. Dimpotrivă, noi care îl atribuim sufletului socotim că se cunoaşte prin inteligență. Dacă simțurile ar decide despre bine, n-am respinge nicio plăcere, căci nu e una care să nu ne atragă, să nu ne desfete; şi, dimpotrivă, n-am suferi nicio durere de bunăvoie, fiindcă nu e niciuna care să nu ne rănească simțurile. Pe lângă aceasta, cei pe care îi desfată prea mult plăcerea și cei care se tem fără seamăn de durere n-ar mai fi vrednici de mustrare. Şi totuși noi osândim pe cei robiţi pântecelui şi poftelor desfrânate şi disprețuim pe cei care nu pot îndrăzni nimic bărbătesc de teama durerii. Dar ce vină au ei, supunându-se simțurilor, adică judecătorilor despre bine și rău? Căci lor le-ați dat voi puterea de a hotărî ce e de dorit şi ce e de respins.

De bună seamă că în această privință capul este rațiunea: așa precum ea hotărăște despre fericirea vieții, aşa cum hotărăște despre virtute și despre actul moral, tot astfel hotărăște și despre ce este bine și ce este rău.

Într-adevăr, după aceștia, se recunoaște părții celei mai nevrednice din om dreptul de a hotărî despre cea mai bună, anume ca simțurile, ceva obtuz, stupid și mai greoi la om ca la alte viețuitoare, să hotărască despre bine. Ce-ar fi dacă cineva ar vrea să distingă lucrurile foarte mici nu cu ochii, ci prin pipăit? Nu există, adaug, pătrundere mai subtilă și mai ascuțită decât a ochilor, și totuși ar putea ei să ne dea putinţa de a deosebi binele și răul? Îți dai seama în ce necunoștință a adevărului se află și cât de mult înjosește ce e sublim și divin acela la care pipăitul hotărăște despre cel mai mare bine și cel mai mare rău.

„Așa precum – se spune – orice știință și orice artă trebuie să aibă ceva concret și perceput cu simțurile din care să se nască și să crească, tot astfel fericirea vieții își are temelia și începutul în ce este palpabil și în ceea ce cade sub simțuri. De altminteri și voi afirmați că fericirea vieții își are începutul în lucruri palpabile.” Noi spunem că este fericit tot ce-i conform cu natura, iar ceea

ce este conform cu natura se vede clar și imediat, precum se vede tot ce este întreg. Ceea ce este conform cu natura, dar ceea ce se găsește la un prunc abia născut, nu spun că este binele, ci începutul binelui. Tu atribui binele suprem, plăcerea, unui prunc, așa încât el începe chiar de la naștere acolo unde ajunge omul format: pui vârful pomului în locul rădăcinii. Dacă cineva ar spune că o fiinţă în pântecele mamei, care nu se știe încă de ce sex e, o ființă plăpândă, nelămurită, informă, știe de vreun fel de bine, se vede clar că ar greși. Și totuși ce mică deosebire este între cel care tocmai vine pe lume și acela care este o sarcină ascunsă în măruntaiele mamei lui! Amândoi sunt la fel de copți pentru înțelegerea binelui și răului și pruncul nu este mai capabil de bine ca pomul sau ca animalul necuvântător. Dar pentru ce binele nu se găsește la pom, sau la animalul necuvântător? Fiindcă nici rațiunea nu se găsește. De aceea nici la prunc nu se află, căci și acestuia îi lipsește. El va ajunge la bine atunci când va ajunge la rațiune.

Există viețuitoare iraționale, sunt unele care nu sunt încă raţionale, sunt altele raționale, dar nedesăvârşite. La niciunul dintre acestea nu găsești binele: pe acela îl aduce cu sine rațiunea. Ce deosebire este între aceste viețuitoare despre care am vorbit? Într-un viețuitor irațional niciodată nu vei afla binele; într-unul care încă nu este rațional, deocamdată binele nu poate exista; într-unul care este rațional, dar nedesăvârșit, binele s-ar putea găsi, dar el nu se află. Da, Luciliu: binele nu se află în orice corp și la orice vârstă. El se află față de pruncie la aceeași distanţă la care se află primul bine față de ultimul, începutul binelui faţă de binele desăvârșit. Așadar, el nu se află nici într-un trupșor plăpând care abia se întărește. De ce nu? Fiindcă este la fel cu o sământă. Este ca și cum ai spune: „Ştim că e un pom bun și o recoltă bună”. Asta n-o poți spune de la prima frunză ce tocmai răsare din pământ la lumină. „E un grâu strașnic.” Asta nu e încă, atunci când firul e lăptos și cât spicul moale nu-și leapădă învelișul, ci numai atunci când vara și vremea cuvenită coace bobul.

Așa precum orice soi nu-și arată calitățile sale decât în stare de desăvârșire, tot așa nu vezi la om binele omului decât atunci când rațiunea îi este desăvârșită. Și ce este acest bine? Îți voi spune: sufletul liber și superior, care-și supune totul și nu se robește nimănui.

Acest bine este atât de departe de pruncie, încât copilăria nu-l speră și tinerețea îl speră fără rost. Ferice de bătrânețea care ajunge la el după o lungă și încordată strădanie. Dacă acesta este binele, el este în același timp perceput cu inteligența. „Ai spus – mi se obiectează – că există un fel de bine la pom și la iarbă; prin urmare poate fi unul și la prunc.” Adevăratul bine nu se găsește nici la pom, nici la animalele necuvântătoare. Ceea ce la ele este bine se cheamă bine fără niciun temei. „Care este atunci?” Este cel care este conform cu natura

fiecăruia. Binele nu poate în niciun chip să ajungă până la un animal necuvântător: este de o natură mai aleasă și mai bună. Nu există bine decât acolo unde-şi are loc rațiunea.

Sunt patru soiuri de naturi: de arbore, de animal, de om și de zeu. Aceste două din urmă, care sunt raționale, au aceeași natură, dar se deosebesc prin aceea că una este nemuritoare, iar cealaltă este muritoare. Așadar, binele uneia dintre acestea, adică a zeului, se desăvârșește prin însăși natura lui, a celuilalt - prin grija omului. Celelalte sunt desăvârşite numai înăuntrul naturii lor, nu cu adevărat desăvârșite, căci le lipsește rațiunea, iar în cele din urmă desăvârșit este ceea ce este desăvârșit conform cu natura universală; natura universală este însă rațională. Celelalte pot fi desăvârșite în chipul lor. Acolo unde nu poți găsi o viaţă fericită nu poți găsi ceea ce face viaţa fericită. Viaţa fericită se face însă prin fapte bune. La un animal necuvântător nu se găsește ceea ce face viața fericită. Așadar, la un animal necuvântător binele nu există.

Un animal necuvântător percepe cu simțurile ce este prezent; de cele trecute își amintește doar când dă peste ceea ce simțurile îi reîmprospătează. De exemplu, un cal își amintește de un drum de îndată ce începe să pornească pe el; în grajd însă nu-și amintește deloc de acel drum, oricât de des l-ar fi bătut. A treia față a timpului, adică viitorul, nu are nicio legătură cu necuvântătoarele. Prin urmare cum se poate să pară desăvârșite niște ființe care nu se folosesc de timpul întreg? Căci timpul constă din trei părți: trecutul, prezentul și viitorul. Animalelor le este dată numai partea cea mai scurtă în scurgerea ei: prezentul. Ele își amintesc rareori de trecut și numai prin ciocnire cu lucrurile prezente. Nu se poate deci ca un bine al unei naturi desăvârșite să se găsească într-o natură nedesăvârșită, sau dacă o asemenea natură îl are, atunci îl au şi plantele.

Nu tăgăduiesc că și animalele necuvântătoare au puternice și violente porniri spre ceea ce li se pare conform cu natura lor, dar aceste porniri sunt dezordonate și tulburi. Niciodată însă binele nu este dezordonat sau tulbure. „Cum așa? – zici tu – animalele necuvântătoare se mișcă anapoda și dezordonat?” Aș spune că ele se mișcă dezordonat și fără rost, dacă natura lor ar îngădui ordinea: așa, ele se mișcă potrivit cu natura lor. Ceva este dezordonat numai dacă uneori poate să fie și nedezordonat. Îngrijorat poate fi cineva care poate fi și neîngrijorat. Nu are un viciu decât cine poate avea și virtute. La animalele necuvântătoare aceasta le este mișcarea conformă cu natura lor.

Dar ca să nu te rețin prea mult, la un animal necuvântător ai să găsești ceva bun, vreo virtute, vreo perfecțiune, dar n-ai să găsești nici binele absolut, nici virtutea, nici desăvârșirea. De acestea nu au parte decât ființele raționale, cărora le este dat să știe ,,de ce, până unde, cum”. Astfel, nu există bine decât acolo unde există raţiune.

Întrebi la ce duce această discuție și cu ce se va alege spiritul tău? Răspund: îl formează, îl ascute și, fiindcă tot va face ceva, îl ocupă cu o treabă frumoasă. Iar de folosit, folosește, fiindcă ține în loc pe cel aplecat spre rău. Dar mai adaug: în niciun chip nu-ți pot fi mai de folos decât arătându-ți propriu-ți bine, separându-te de animalele necuvântătoare și punându-te alături de divinitate. De ce, spun, îți cultivi și călești vânjoșia trupului? Natura a înzestrat vitele și fiarele cu puteri mai mari. De ce-ți îngrijești frumusețea? După ce vei fi făcut totul, vei fi întrecut în frumusețe de niște animale necuvântătoare. De ce-ti piepteni părul cu nesfârşită grijă? După ce-l vei fi lăsat să cadă ca la parți[3], după ce-l vei lega ca germanii, după ce-l vei răvăși ca sciții, coama pe care o scutură un cal va fi mai deasă, cea care se zbârlește pe grumazul leilor va fi mai frumoasă. După ce te vei fi antrenat la viteză n-ai să fugi cât un iepuraș. Nu vrei ca, părăsind ocupații în care e firesc să fii depășit, câtă vreme umbli după ce nu-i de tine, să te întorci la binele propriu ție? Care este acesta? Este, fără îndoială, sufletul îndreptat și curat, care râvnește spre divinitate, care se înalță deasupra a tot ce-i omenesc și care nu pune nimic din ce-i al său în afara lui.

Ești o ființă raţională. Prin urmare care este la tine binele? Rațiunea desăvârșită. Este oare ea aceea pe care tu o chemi spre împlinire, spre a crește cât mai mult cu putință? Consideră-te fericit, numai atunci când orice bucurie a ta va izvorî dintr-însa, când, văzând tot ce oamenii jefuiesc, doresc, păstrează, n-ai să găsești nimic, nu zic de preferat, dar nici de dorit.

Am să-ți dau o formulă scurtă prin care să te poţi măsura, prin care să-ți dai seama dacă ești desăvârșit: vei fi în stăpânirea binelui propriu, când îți vei da seama că „fericiții” sunt cei mai nefericiți oameni. Cu bine.

1) Vergiliu, Georgice I, 176-177 (trad. G. Coşbuc).

2) Epicureii.

3) Parții, locuitorii regatului de dincolo de Eufrat, cu care romanii au trebuit să poarte deseori război.

Table of Contents